Й. СТАЛІН

ПИТАННЯ ЛЕНІНІЗМУ

ВИДАННЯ
ОДИНАДЦЯТЕ

ДЕРЖПОЛІТВИДАВ УРСР
1953

ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН, ЄДНАЙТЕСЯ!

Й. СТАЛІН

ПИТАННЯ ЛЕНІНІЗМУ

ВИДАННЯ
ОДИНАДЦЯТЕ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ПОЛІТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ УРСР
Київ 1953

ПЕРЕКЛАД
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ЦК КП УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСА—ЕНГЕЛЬСА—ЛЕНІНА—СТАЛІНА
при ЦК КПРС

И. СТАЛИН. *Вопросы ленинизма*

Издание одиннадцатое

(На украинском языке)

БФ 03463. Зам. 44. Папір 60×92¹/₁₆=18 паперових. 36 друк. арк., 39,47 обл.-вид. арк. Здано на виробництво 31/I 1953 р. Підписано до друку 20/VII 1953 р. Тираж 50 000.
Ц на в оправі 5 крб. 50 коп.

Надруковано з матриць Книжково-журнальної ф-ки, м. Київ, в 4-й поліграфічній ф-ці Головвидаву Міністерства культури УРСР, м. Київ, пл. Калініна, 2.

ЗМІСТ

Стор.

ВІД ВИДАВНИЦТВА IX

ПРО ОСНОВИ ЛЕНІНІЗМУ. *Лекції, читані в Свердловському університеті* . . . . . 1—69

I. Історичні корені ленінізму 2
II. Метод 7
III. Теорія 12
IV. Диктатура пролетаріату 23
V. Селянське питання 31
VI. Національне питання 40
VII. Стратегія і тактика 46
VIII. Партія 57
IX. Стиль у роботі 67

ЖОВТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ І ТАКТИКА РОСІЙСЬКИХ КОМУНІСТІВ. *Передмова до книги «На шляхах до Жовтня»* . . . . . 70—94

I. Зовнішня і внутрішня обстановка Жовтневої революції . . 70
II. Про дві особливості Жовтневої революції, або Жовтень і теорія «перманентної» революції Троцького 72
III. Про деякі особливості тактики більшовиків у період підготовки Жовтня 83
IV. Жовтнева революція, як початок і передумова світової революції 91

ДО ПИТАНЬ ЛЕНІНІЗМУ . . . . . 95—139

I. Визначення ленінізму 95
II. Головне в ленінізмі 96
III. Питання про «перманентну» революцію 98
IV. Пролетарська революція і диктатура пролетаріату 99
V. Партія і робітничий клас у системі диктатури пролетаріату 105
VI. Питання про перемогу соціалізму в одній країні 122
VII. Боротьба за перемогу соціалістичного будівництва 130

ПРО ТРИ ОСНОВНІ ЛОЗУНГИ ПАРТІЇ В СЕЛЯНСЬКОМУ ПИТАННІ. *Відповідь Ян—ському* . . . . . 140—149

ПРО ЛОЗУНГ ДИКТАТУРИ ПРОЛЕТАРІАТУ І БІДНІШОГО СЕЛЯНСТВА В ПЕРІОД ПІДГОТОВКИ ЖОВТНЯ. *Відповідь С. Покровському* . . . . . 150—157

Стор.

МІЖНАРОДНИЙ ХАРАКТЕР ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ. *До десятиріччя Жовтня* . . . . . 158—164

НА ХЛІБНОМУ ФРОНТІ. *З розмови із студентами Інституту червоної професури, Комакадемії і Свердловського університету 28 травня 1928 р.* . . . . . 165—174

ЛЕНІН І ПИТАННЯ ПРО СОЮЗ ІЗ СЕРЕДНЯКОМ. *Відповідь тов. С.* 175—183

ПРО ПРАВУ НЕБЕЗПЕКУ У ВКП(б). *Промова на пленумі МК і МКК ВКП(б) 19 жовтня 1928 р.* . . . . . 184—193

ПРО ПРАВИЙ УХИЛ У ВКП(б). *Промова на пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) у квітні 1929 р. (Стенограма)* . . . . . 194—255

I. Одна чи дві лінії? 195
II. Класові зрушення і наші незгоди 199
III. Незгоди по лінії Комінтерну 204
IV. Незгоди по лінії внутрішньої політики 209

а) Про класову боротьбу—209. б) Про загострення класової боротьби—213. в) Про селянство—216. г) Про неп і ринкові відносини—218. д) Про так звану «данину»—221. е) Про темп розвитку індустрії і нові форми змички—226. є) Бухарін як теоретик—233. ж) П'ятирічка чи дворічка—239. з) Питання про посівні площі—241. и) Про хлібні заготівлі—243. і) Про валютні резерви та імпорт хліба—247.

V. Питання партійного керівництва 249

а) Про фракційність групи Бухаріна—249. б) Про лояльність і колективне керівництво — 250. в) Про боротьбу з правим ухилом—253.

VI. Висновки 254

РІК ВЕЛИКОГО ПЕРЕЛОМУ. *До XII роковин Жовтня* . . . . . 256—265

I. В галузі продуктивності праці 256
II. В галузі будівництва промисловості 257
III. В галузі будівництва сільського господарства 260
Висновки: 265

ДО ПИТАНЬ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ В СРСР. *Промова на конференції аграрників-марксистів 27 грудня 1929 р.* . . . . . 266—283

I. Теорія «рівноваги» 267
II. Теорія «самопливу» в соціалістичному будівництві 269
III. Теорія «стійкості» дрібноселянського господарства 271
IV. Місто і село 274
V. Про природу колгоспів 277
VI. Класові зрушення і поворот у політиці партії 280
VII. Висновки 282

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОЛІТИКУ ЛІКВІДАЦІЇ КУРКУЛЬСТВА, ЯК КЛАСУ . . . . . 284—287

ЗАПАМОРОЧЕННЯ ВІД УСПІХІВ. *До питань колгоспного руху* . . 288—292

ВІДПОВІДЬ ТОВАРИШАМ КОЛГОСПНИКАМ . . . . . 293—307

ПРО ЗАВДАННЯ ГОСПОДАРНИКІВ. *Промова на першій Всесоюзній конференції працівників соціалістичної промисловості 4 лютого 1931 р.* . . . . . 308—315

НОВА ОБСТАНОВКА — НОВІ ЗАВДАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО БУДІВНИЦТВА. *Промова на нараді господарників 23 червня 1931 р.* 316—332

I. Робоча сила 317
II. Зарплата робітників 318

Стор.

III. Організація праці 321
IV. Питання про виробничо-технічну інтелігенцію робітничого класу 324
V. Ознаки повороту серед старої виробничо-технічної інтелігенції 326
VI. Про госпрозрахунок 328
VII. По-новому працювати, по-новому керувати 330

ПРО ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ БІЛЬШОВИЗМУ. *Лист до редакції журналу «Пролетарская Революция»* . . . . . 333—343

ПІДСУМКИ ПЕРШОЇ П'ЯТИРІЧКИ. *Доповідь на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) 7 січня 1933 р.* . . . . . 344—375

I. Міжнародне значення п'ятирічки 344
II. Основне завдання п'ятирічного плану і шлях його здійснення 350
III. Підсумки п'ятирічки за чотири роки в галузі промисловості 354
IV. Підсумки п'ятирічки за чотири роки в галузі сільського господарства 360
V. Підсумки п'ятирічки за чотири роки в галузі поліпшення матеріального становища робітників і селян 364
VI. Підсумки п'ятирічки за чотири роки в галузі товарообороту між містом і селом 368
VII. Підсумки п'ятирічки за чотири роки в галузі боротьби з рештками ворожих класів 370
VIII. Загальні висновки 374

ПРО РОБОТУ НА СЕЛІ. *Промова на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) 11 січня 1933 р.* . . . . . 376—386

ПРОМОВА НА ПЕРШОМУ ВСЕСОЮЗНОМУ З'ЇЗДІ КОЛГОСПНИКІВ-УДАРНИКІВ *19 лютого 1933 р.* . . . . . 387—398

I. Шлях колгоспів—єдино правильний шлях 387
II. Наше найближче завдання—зробити всіх колгоспників заможними 392
III. Окремі зауваження 395

ЗВІТНА ДОПОВІДЬ XVII З'ЇЗДОВІ ПАРТІЇ ПРО РОБОТУ ЦК ВКП(б) *26 січня 1934 р.* . . . . . 399—455

I. Триваюча криза світового капіталізму і зовнішнє становище Радянського Союзу 399

1. Рух економічної кризи в капіталістичних країнах—400. 2. Загострення політичного становища в капіталістичних країнах—404. 3. Відносини між СРСР і капіталістичними державами—409.

II. Триваюче піднесення народного господарства і внутрішнє становище СРСР 412

1. Піднесення промисловості—415. 2. Піднесення сільського господарства—419. 3. Піднесення матеріального становища і культури трудящих—429. 4. Піднесення товарообороту і транспорт—433.

III. Партія 437

1. Питання ідейно-політичного керівництва—437. 2. Питання організаційного керівництва—446.

ЗАМІСТЬ ЗАКЛЮЧНОГО СЛОВА *31 січня 1934 р.* 456

ПРОМОВА В КРЕМЛІВСЬКОМУ ПАЛАЦІ НА ВИПУСКУ АКАДЕМІКІВ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ *4 травня 1935 р.* . . . . . 457—461

ПРОМОВА НА ПЕРШІЙ ВСЕСОЮЗНІЙ НАРАДІ СТАХАНОВЦІВ *17 листопада 1935 р.* . . . . . 462—473

1. Значення стахановського руху 462

Стор.

2. Корені стахановського руху 465
3. Нові люди—нові технічні норми 469
4. Найближчі завдання 471
5. Два слова 472

ПРО ПРОЕКТ КОНСТИТУЦІЇ СОЮЗУ РСР. *Доповідь на Надзвичайному VIII Всесоюзному з'їзді Рад 25 листопада 1936 р.* . . . . . 474—497

I. Утворення Конституційної комісії і її завдання 474
II. Зміни в житті СРСР за період від 1924 року до 1936 року . 475
III. Основні особливості проекту Конституції 480
IV. Буржуазна критика проекту Конституції 484
V. Поправки і доповнення до проекту Конституції 489
VI. Значення нової Конституції СРСР 496

ПРО ДІАЛЕКТИЧНИЙ І ІСТОРИЧНИЙ МАТЕРІАЛІЗМ (*Вересень 1938 р.*) . . . . . 498—521

ЗВІТНА ДОПОВІДЬ НА XVIII З'ЇЗДІ ПАРТІЇ ПРО РОБОТУ ЦК ВКП(б) *10 березня 1939 р.* . . . . . 522—564

I. Міжнародне становище Радянського Союзу 522

1. Нова економічна криза в капіталістичних країнах. Загострення боротьби за ринки збуту, за джерела сировини, за новий переділ світу—523. 2. Загострення міжнародного політичного становища, крах післявоєнної системи мирних договорів, початок нової імперіалістичної війни—526. 3. Радянський Союз і капіталістичні країни—530.

II. Внутрішнє становище Радянського Союзу 532

1. Дальше піднесення промисловості і сільського господарства—533. 2. Дальше піднесення матеріального і культурного становища народу—542. 3. Дальше зміцнення радянського ладу—545.

III. Дальше зміцнення ВКП(б) 548

1. Заходи поліпшення складу партії. Розукрупнення організацій. Наближення керівних органів до низової роботи—549. 2. Добір кадрів, їх висування, їх розстановка—550. 3. Партійна пропаганда. Марксистсько-ленінське виховання членів партії і партійних кадрів—553. 4. Деякі питання теорії—555.

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Це, одинадцяте, видання «Питань ленінізму» відрізняється від десятого видання тим, що до нього додано нові праці, які мають більш або менш актуальне значення:

1) «Промову в Кремлівському Палаці на випуску академіків Червоної Армії» (4 травня 1935 р.);

2) «Промову на першій Всесоюзній нараді стахановців» (17 листопада 1935 р.);

3) «Про проект Конституції Союзу РСР» (доповідь на Надзвичайному VIII Всесоюзному з'їзді Рад 25 листопада 1936 р.);

4) «Про діалектичний і історичний матеріалізм» (працю, написану товаришем Сталіним для «Короткого курсу історії ВКП(б)»— вересень 1938 р.) і

5) «Звітну доповідь на XVIII з'їзді партії про роботу ЦК ВКП(б)» (10 березня 1939 р.).

Щоб зберегти попередній розмір книги, в це видання «Питань ленінізму» не включено вміщені в десятому виданні «Розмову з першою американською робітничою делегацією», «Звітну доповідь Центрального Комітету на XVI з'їзді ВКП(б)» і «Розмову з англійським письменником Г. Д. Уеллсом».

Ці зміни зроблено за згодою автора.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ПОЛІТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ДО УКРАЇНСЬКОГО ВИДАННЯ

Кожна сторінка цього видання внизу має позначення відповідної сторінки одинадцятого російського видання.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ПОЛІТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ УРСР

ПИТАННЯ ЛЕНІНІЗМУ

ПРО ОСНОВИ ЛЕНІНІЗМУ

Лекції, читані в Свердловському університеті

ЛЕНІНСЬКОМУ ПРИЗОВУ
ПРИСВЯЧУЮ
Й. СТАЛІН

Основи ленінізму — тема велика. Для того, щоб її вичерпати, потрібна ціла книга. Більше того — потрібен цілий ряд книг. Тому природно, що мої лекції не можуть бути вичерпним викладом ленінізму. Вони можуть бути, в кращому разі, лише стислим конспектом основ ленінізму. Проте я вважаю корисним викласти цей конспект для того, щоб дати деякі основні відправні пункти, необхідні для успішного вивчення ленінізму.

Викласти основи ленінізму — це ще не значить викласти основи світогляду Леніна. Світогляд Леніна і основи ленінізму — не те саме щодо обсягу. Ленін — марксист, і основою його світогляду є, звичайно, марксизм. Але з цього зовсім не випливає, що виклад ленінізму треба починати з викладу основ марксизму. Викласти ленінізм — це значить викласти те особливе і нове в працях Леніна, що вніс Ленін у загальну скарбницю марксизму і що природно зв'язане з його ім'ям. Тільки в цьому розумінні я говоритиму в своїх лекціях про основи ленінізму.

Отже, що таке ленінізм?

Одні кажуть, що ленінізм є застосування марксизму до своєрідних умов російської обстановки. В цьому визначенні є частка правди, але воно далеко не вичерпує всієї правди. Ленін дійсно застосував марксизм до російської дійсності і застосував його майстерно. Але якби ленінізм був самим тільки застосуванням марксизму до своєрідної обстановки Росії, то тоді ленінізм був би чисто національним і тільки національним, чисто російським і тільки російським явищем. Тимчасом ми знаємо, що ленінізм є явище інтернаціональне, яке має корені в усьому міжнародному розвитку, а не тільки російське. Ось чому я вважаю, що це визначення хибує на однобічність.

Інші кажуть, що ленінізм є відродження революційних елементів марксизму 40-х років XIX століття на відміну від марксизму наступних років, коли він став нібито поміркованим, нереволю-

ційним. Якщо абстрагуватися від цього безглуздого і пошлого поділу вчення Маркса на дві частини, на революційну і поміркову, треба визнати, що навіть у цьому зовсім недостатньому і незадовільному визначенні є частка правди. Полягає вона, ця частка правди, в тому, що Ленін дійсно відродив революційний зміст марксизму, замуравлений опортуністами II Інтернаціоналу. Але це тільки частка правди. Вся правда про ленінізм полягає в тому, що ленінізм не тільки відродив марксизм, але він зробив ще крок вперед, розвинувши марксизм далі в нових умовах капіталізму і класової боротьби пролетаріату.

Що ж таке кінець кінцем ленінізм?

Ленінізм є марксизм епохи імперіалізму і пролетарської революції. Точніше: ленінізм є теорія і тактика пролетарської революції взагалі, теорія і тактика диктатури пролетаріату особливо. Маркс і Енгельс подвизалися в період передреволюційний (ми маємо на увазі пролетарську революцію), коли не було ще розвиненого імперіалізму, в період підготовки пролетарів до революції, в той період, коли пролетарська революція не була ще прямою практичною неминучістю. А Ленін, учень Маркса й Енгельса, подвизався в період розвиненого імперіалізму, в період розгортання пролетарської революції, коли пролетарська революція уже перемогла в одній країні, розбила буржуазну демократію і відкрила еру пролетарської демократії, еру Рад.

Ось чому ленінізм є дальшим розвитком марксизму.

Відзначають, звичайно, винятково бойовий і винятково революційний характер ленінізму. Це цілком правильно. Але ця особливість ленінізму пояснюється двома причинами: по-перше, тим, що ленінізм вийшов з надр пролетарської революції, відбиток якої він не може не носити на собі; по-друге, тим, що він виріс і зміцнів у сутичках з опортунізмом II Інтернаціоналу, боротьба з яким була і є необхідною попередньою умовою успішної боротьби з капіталізмом. Не слід забувати, що між Марксом і Енгельсом, з одного боку, і Леніним — з другого, лежить ціла смуга неподільного панування опортунізму II Інтернаціоналу, нещадна боротьба з яким не могла не становити одного з найважливіших завдань ленінізму.

I

ІСТОРИЧНІ КОРЕНІ ЛЕНІНІЗМУ

Ленінізм виріс і оформився в умовах імперіалізму, коли суперечності капіталізму дійшли до крайньої точки, коли пролетарська революція стала питанням безпосередньої практики, коли старий період підготовки робітничого класу до революції уперся і переріс у новий період прямого штурму капіталізму.

Ленін називав імперіалізм «умираючим капіталізмом». Чому? Тому, що імперіалізм доводить суперечності капіталізму до останньої межі, до крайніх границь, за якими починається революція. Найважливішими з цих суперечностей треба вважати три суперечності.

Перша суперечність — це суперечність між працею і капіталом. Імперіалізм є всесилля монополістичних трестів і синдикатів, банків і фінансової олігархії в промислових країнах. У боротьбі з цим всесиллям звичайні методи робітничого класу — профспілки і кооперативи, парламентські партії і парламентська боротьба — виявились зовсім недостатніми. Або віддайся на ласку капіталові, животій по-старому і опускайся вниз, або берись за нову зброю — так ставить питання імперіалізм перед мільйонними масами пролетаріату. Імперіалізм підводить робітничий клас до революції.

Друга суперечність — це суперечність між різними фінансовими групами і імперіалістичними державами в їх боротьбі за джерела сировини, за чужі території. Імперіалізм є вивіз капіталу до джерел сировини, шалена боротьба за монопольне володіння цими джерелами, боротьба за переділ уже поділеного світу, боротьба, що ведеться з особливою запеклістю з боку нових фінансових груп і держав, які шукають «місця під сонцем», проти старих груп і держав, які чіпко тримаються за загарбане. Ця шалена боротьба між різними групами капіталістів знаменна в тому відношенні, що вона включає в себе, як неминучий елемент, імперіалістичні війни, війни за загарбання чужих територій. Ця обставина в свою чергу знаменна в тому відношенні, що вона веде до взаємного ослаблення імперіалістів, до ослаблення позиції капіталізму взагалі, до наближення моменту пролетарської революції, до практичної необхідності цієї революції.

Третя суперечність — це суперечність між жменькою пануючих «цивілізованих» націй і сотнями мільйонів колоніальних та залежних народів світу. Імперіалізм є найбільш зухвала експлуатація і найбільш нелюдське гноблення сотень мільйонів населення найобширніших колоній та залежних країн. Видушування надзиску — така мета цієї експлуатації і цього гноблення. Але, експлуатуючи ці країни, імперіалізм змушений будувати там залізниці, фабрики і заводи, промислові і торговельні центри. Поява класу пролетарів, зародження місцевої інтелігенції, пробудження національної самосвідомості, посилення визвольного руху — такі неминучі результати цієї «політики». Посилення революційного руху в усіх без винятку колоніях і залежних країнах свідчить про це з очевидністю. Ця обставина важлива для пролетаріату в тому відношенні, що вона в корені підриває позиції капіталізму, перетворюючи колонії і залежні країни з резервів імперіалізму в резерви пролетарської революції.

Такі, загалом, головні суперечності імперіалізму, які перетворили старий «квітучий» капіталізм у капіталізм умираючий.

Значення імперіалістичної війни, яка розігралася десять років тому, полягає, між іншим, у тому, що вона зібрала всі ці суперечності в один вузол і кинула їх на чашу терезів, прискоривши і полегшивши революційні битви пролетаріату.

Інакше кажучи, імперіалізм привів не тільки до того, що революція стала практичною неминучістю, але й до того, що створилися сприятливі умови для прямого штурму твердинь капіталізму.

Така є міжнародна обстановка, що породила ленінізм.

Все це добре, скажуть нам, але при чому тут Росія,— адже ж вона не була і не могла бути класичною країною імперіалізму? При чому тут Ленін, який працював насамперед в Росії і для Росії? Чому саме Росія послужила вогнищем ленінізму, батьківщиною теорії і тактики пролетарської революції?

Тому, що Росія була вузловим пунктом всіх цих суперечностей імперіалізму.

Тому, що Росія була вагітна революцією більше, ніж будь-яка інша країна, і тільки вона була через це спроможна розв'язати ці суперечності революційним шляхом.

Почати з того, що царська Росія була вогнищем усякого роду гніту — і капіталістичного, і колоніального, і воєнного,— взятого в його найбільш нелюдській і варварській формі. Кому не відомо, що в Росії всесилля капіталу зливалося з деспотизмом царизму, агресивність руського націоналізму — з катівством царизму щодо неруських народів, експлуатація цілих районів — Туреччини, Персії, Китаю — із загарбанням цих районів царизмом, з війною за загарбання? Ленін мав рацію, кажучи, що царизм є «воєнно-феодальний імперіалізм». Царизм був зосередженням найбільш негативних сторін імперіалізму, піднесених у квадрат.

Далі. Царська Росія була величезним резервом західного імперіалізму не тільки в тому розумінні, що вона давала вільний доступ закордонному капіталові, який тримав в руках такі вирішальні галузі народного господарства Росії, як паливо і металургію, але й у тому розумінні, що вона могла поставити на користь західних імперіалістів мільйони солдатів. Згадайте 14-мільйонну російську армію, яка проливала кров на імперіалістичних фронтах для забезпечення шалених зисків англо-французьких капіталістів.

Далі. Царизм був не тільки сторожовим псом імперіалізму на сході Європи, але він був ще агентурою західного імперіалізму для здирання з населення сотень мільйонів процентів на позики, які відпускалися йому в Парижі і Лондоні, в Берліні, Брюсселі.

Нарешті, царизм був найвірнішим союзником західного імперіалізму по дільбі Туреччини, Персії, Китаю і т. д. Кому не ві-

домо, що імперіалістична війна велася царизмом у союзі з імперіалістами Антанти, що Росія була істотним елементом цієї війни?

Ось чому інтереси царизму і західного імперіалізму спліталися між собою і зливалися кінець кінцем в єдиний клубок інтересів імперіалізму.

Чи міг західний імперіалізм помиритися з втратою такої могутньої опори на Сході і такого багатого резервуара сил і засобів, як стара, царська, буржуазна Росія, не випробувавши всіх своїх сил для того, щоб повести смертельну боротьбу з революцією в Росії, з метою відстоювання і збереження царизму? Звичайно, не міг!

Але з цього виходить, що хто хотів бити по царизму, той неминуче замахувався на імперіалізм, хто повставав проти царизму, той повинен був повстати і проти імперіалізму, бо хто повалював царизм, той повинен був повалити і імперіалізм, якщо він справді думав не тільки розбити царизм, але й добити його без остатку. Революція проти царизму зближалась, таким чином, і повинна була перерости в революцію проти імперіалізму, в революцію пролетарську.

Тимчасом, у Росії підіймалась велетенська народна революція, на чолі якої стояв найреволюційніший у світі пролетаріат, що мав у своєму розпорядженні такого серйозного союзника, як революційне селянство Росії. Чи треба доводити, що така революція не могла спинитися на півдорозі, що вона в разі успіху повинна була піти далі, піднісши прапор повстання проти імперіалізму?

Ось чому Росія повинна була стати вузловим пунктом суперечностей імперіалізму не тільки в тому розумінні, що суперечності ці найлегше розкривалися саме в Росії з огляду на особливо неподобний й особливо нетерпимий їх характер, і не тільки тому, що Росія була найважливішою опорою західного імперіалізму, яка з'єднувала фінансовий капітал Заходу з колоніями Сходу, але й тому, що тільки в Росії існувала реальна сила, спроможна розв'язати суперечності імперіалізму революційним шляхом.

Але з цього виходить, що революція в Росії не могла не стати пролетарською, що вона не могла не набрати в перші ж дні свого розвитку міжнародного характеру, що вона не могла, таким чином, не потрясти самі основи світового імперіалізму.

Чи могли російські комуністи при такому стані речей обмежитись у своїй роботі вузько національними рамками російської революції? Звичайно, ні! Навпаки, вся обстановка, як внутрішня (глибока революційна криза), так і зовнішня (війна), штовхала їх до того, щоб вийти у своїй роботі за ці рамки, перенести боротьбу на міжнародну арену, викрити язви імперіалізму, довести

неминучість краху капіталізму, розбити соціал-шовінізм і соціал-пацифізм, нарешті, повалити у своїй країні капіталізм і викувати для пролетаріату нову зброю боротьби, теорію і тактику пролетарської революції, для того, щоб полегшити пролетарям усіх країн справу повалення капіталізму. Російські комуністи інакше й не могли діяти, бо тільки на цьому шляху можна було розраховувати на певні зміни в міжнародній обстановці, які могли б гарантувати Росію від реставрації буржуазних порядків.

Ось чому Росія стала вогнищем ленінізму, а вождь російських комуністів Ленін — його творцем.

З Росією і Леніним «трапилось» тут приблизно те саме, що й з Німеччиною і Марксом—Енгельсом у сорокових роках минулого століття. Німеччина була чревата тоді, так само як і Росія на початку XX століття, буржуазною революцією. Маркс писав тоді в «Комуністичному маніфесті», що:

«На Німеччину комуністи звертають головну свою увагу тому, що вона стоїть напередодні буржуазної революції, тому, що вона вчинить цей переворот при більш прогресивних умовах європейської цивілізації взагалі, з далеко більш розвиненим пролетаріатом, ніж в Англії XVII і у Франції XVIII століття. Отже, німецька буржуазна революція може бути лише безпосереднім прологом пролетарської революції».

Інакше кажучи, центр революційного руху переміщався в Німеччину.

Навряд чи можна сумніватися в тому, що саме ця обставина, відзначена Марксом у наведеній цитаті, послужила ймовірною причиною того, що саме Німеччина стала батьківщиною наукового соціалізму, а вожді німецького пролетаріату — Маркс і Енгельс — його творцями.

Те саме треба сказати, але ще в більшій мірі, про Росію початку XX століття. Росія в цей період була напередодні буржуазної революції, вона мала вчинити цю революцію при більш прогресивних умовах в Європі і з більш розвиненим пролетаріатом, ніж Німеччина 40-х років XIX століття (не кажучи вже про Англію і Францію), причому всі дані говорили про те, що революція ця повинна була послужити бродилом і прологом пролетарської революції.

Не можна вважати випадковістю той факт, що Ленін ще в 1902 році, коли російська революція тільки зачиналася, писав у своїй брошурі «Що робити?» віщі слова про те, що:

«Історія поставила тепер перед нами (тобто російськими марксистами. **Й. Ст.**) найближче завдання, яке є **найбільш революційним** з усіх **найближчих** завдань пролетаріату якої б то не було іншої країни»,

що... «здійснення цього завдання, зруйнування наймогутнішого оплоту не тільки європейської, але також (можемо ми сказати тепер) і азіатської реакції зробило б російський пролетаріат авангардом міжнародного революційного пролетаріату» (див. т. IV, стор. 382).

Інакше кажучи, центр революційного руху повинен був переміститися в Росію.

Відомо, що хід революції в Росії справдив це провіщення Леніна з лишком.

Чи дивно після цього, що країна, яка здійснила таку революцію і яка має такий пролетаріат, послужила батьківщиною теорії й тактики пролетарської революції?

Чи дивно, що вождь російського пролетаріату, Ленін, став разом з тим творцем цієї теорії й тактики і вождем міжнародного пролетаріату?

II
МЕТОД

Вище я говорив, що між Марксом—Енгельсом, з одного боку, і Леніним — з другого, лежить ціла смуга панування опортунізму II Інтернаціоналу. В інтересах точності я повинен додати, що мова йде тут не про формальне панування опортунізму, а лише про фактичне його панування. Формально на чолі II Інтернаціоналу стояли «правовірні» марксисти, «ортодокси» — Каутський та інші. На ділі, проте, основна робота II Інтернаціоналу велася по лінії опортунізму. Опортуністи пристосовувались до буржуазії внаслідок своєї пристосовницької, дрібнобуржуазної природи,— а «ортодокси» в свою чергу пристосовувались до опортуністів в інтересах «збереження єдності» з опортуністами, в інтересах «миру в партії». В результаті виходило панування опортунізму, бо ланцюг між політикою буржуазії і політикою «ортодоксів» замикався.

Це був період порівняно мирного розвитку капіталізму, період, так би мовити, довоєнний, коли катастрофічні суперечності імперіалізму не встигли ще розкритися з цілковитою очевидністю, коли економічні страйки робітників і профспілки розвивалися більш-менш «нормально», коли виборча боротьба і парламентські фракції давали «запаморочні» успіхи, коли легальні форми боротьби звеличувалися до небес і легальністю думали «убити» капіталізм,— словом, коли партії II Інтернаціоналу обростали жиром і не хотіли думати серйозно про революцію, про диктатуру пролетаріату, про революційне виховання мас.

Замість цільної революційної теорії — суперечливі теоретичні положення і обривки теорії, які були відірвані від живої революційної боротьби мас і перетворилися в спорохнявілі догми. Про око, звичайно, згадували теорію Маркса, але для того, щоб вихолостити з неї живу революційну душу.

Замість революційної політики — дрябле філістерство і трезвене політиканство, парламентська дипломатія і парламентські

комбінації. Про око, звичайно, ухвалювалися «революційні» рішення і лозунги, але для того, щоб покласти їх під сукно.

Замість виховання і навчання партії правильній революційній тактиці на власних помилках — старанне обминання наболілих питань, їх затушовування і замазування. Про око, звичайно, не від того були, щоб поговорити про болючі питання, але для того, щоб кінчити справу якою-небудь «каучуковою» резолюцією.

Ось яка була фізіономія II Інтернаціоналу, його метод роботи, його арсенал.

Тимчасом насувалася нова смуга імперіалістичних воєн і революційних сутичок пролетаріату. Старі методи боротьби виявлялися явно недостатніми і безсилими перед всесиллям фінансового капіталу.

Треба було переглянути всю роботу II Інтернаціоналу, весь його метод роботи, вигнавши геть філістерство, вузьколобість, політиканство, ренегатство, соціал-шовінізм, соціал-пацифізм. Треба було перевірити весь арсенал II Інтернаціоналу, викинути все заржавлене і ветхе, викувати нові роди зброї. Без такої попередньої роботи нічого було й вирушати на війну з капіталізмом. Без цього пролетаріат рискував опинитися перед лицем нових революційних сутичок недостатньо озброєним або навіть просто беззбройним.

Ця честь генеральної перевірки і генеральної чистки авгійових конюшень II Інтернаціоналу випала на долю ленінізму.

Ось у якій обстановці народився і викувався метод ленінізму.

До чого зводяться вимоги цього методу?

По-перше, до **перевірки** теоретичних догм II Інтернаціоналу в огні революційної боротьби мас, в огні живої практики, тобто до відновлення порушеної єдності між теорією і практикою, до ліквідації розриву між ними, бо тільки так можна створити дійсно пролетарську партію, озброєну революційною теорією.

По-друге, до **перевірки** політики партій II Інтернаціоналу не за їх лозунгами і резолюціями (яким не можна вірити), а за їх ділами, за їх діями, бо тільки так можна завоювати і заслужити довір'я пролетарських мас.

По-третє, до **перебудови** всієї партійної роботи на новий революційний лад в дусі виховання і підготовки мас до революційної боротьби, бо тільки так можна підготувати маси до пролетарської революції.

По-четверте, до **самокритики** пролетарських партій, до навчання і виховання їх на власних помилках, бо тільки так можна виховати справжні кадри і справжніх лідерів партії.

Такі основа і суть методу ленінізму.

Як застосовувався цей метод на практиці?

У опортуністів II Інтернаціоналу існує ряд теоретичних догм, від яких вони танцюють завжди, як від пічки. Візьмемо кілька з них.

Догма перша: про умови взяття влади пролетаріатом. Опортуністи запевняють, що пролетаріат не може і не повинен брати владу, якщо він не є сам більшістю в країні. Доказів ніяких, бо немає можливості виправдати це безглузде положення ні теоретично, ні практично. Припустимо, відповідає Ленін панам з II Інтернаціоналу. Ну, а коли склалась така історична обстановка (війна, аграрна криза і т. д.), при якій пролетаріат, що становить меншість населення, має можливість згуртувати навколо себе величезну більшість трудящих мас,—чому б йому не взяти владу? Чому б не використати пролетаріатові сприятливу міжнародну і внутрішню обстановку для того, щоб прорвати фронт капіталу і прискорити загальну розв'язку? Хіба Маркс не говорив ще в 50-х роках минулого століття, що справа з пролетарською революцією в Німеччині могла б стояти «прекрасно», якби можна було подати пролетарській революції підтримку, так би мовити, «другим виданням селянської війни»? Хіба не відомо всім і кожному, що пролетарів у Німеччині було тоді відносно менше, ніж, наприклад, у Росії в 1917 році? Хіба практика російської пролетарської революції не показала, що ця улюблена догма героїв II Інтернаціоналу позбавлена всякого життєвого значення для пролетаріату? Хіба не ясно, що практика революційної боротьби мас б'є і побиває цю спорохнявілу догму?

Догма друга: пролетаріат не може вдержати владу, якщо немає у нього в наявності достатньої кількості готових культурних і адміністраторських кадрів, здатних налагодити управління країною,— спочатку треба створити ці кадри в умовах капіталізму, а потім брати владу. Припустимо, відповідає Ленін. Але чому не можна повернути справу так, щоб спочатку взяти владу, створити сприятливі умови для розвитку пролетаріату, а потім — рушити вперед семимильними кроками для піднесення культурного рівня трудящих мас, для створення численних кадрів керівників і адміністраторів з робітників? Хіба російська практика не показала, що кадри керівників з робітників ростуть при пролетарській владі в сто раз швидше і грунтовніше, ніж при владі капіталу? Хіба не ясно, що практика революційної боротьби мас безжалісно побиває і цю теоретичну догму опортуністів?

Догма третя: метод загального **політичного** страйку неприйнятний для пролетаріату, бо він теоретично неспроможний (див. критику Енгельса), практично небезпечний (може розладнати звичайний хід господарського життя країни, може спустошити каси професійних спілок), не може замінити парламентських форм боротьби, які є головною формою класової боротьби пролетаріату. Добре, відповідають ленінці. Але, по-перше, Енгельс

критикував не всякий загальний страйк, а лише певний рід загального страйку, загальний **економічний** страйк анархістів, що його висували анархісти **замість** політичної боротьби пролетаріату,— при чому тут метод загального **політичного** страйку? По-друге, хто і де довів, що парламентська форма боротьби є головною формою боротьби пролетаріату? Хіба історія революційного руху не показує, що парламентська боротьба є лише школою і підмогою для організації позапарламентської боротьби пролетаріату, що основні питання робітничого руху при капіталізмі розв'язуються силою, безпосередньою боротьбою пролетарських мас, їх загальним страйком, їх повстанням? По-третє, звідки взялося питання про заміну парламентської боротьби методом загального політичного страйку? Де і коли пробували прихильники загальнополітичного страйку замінити парламентські форми боротьби формами боротьби позапарламентськими? По-четверте, хіба революція в Росії не показала, що загальний **політичний** страйк є величезною школою пролетарської революції і незамінимим засобом мобілізації й організації найширших мас пролетаріату напередодні штурму твердинь капіталізму,— при чому ж тут філістерські бідкання про розлад звичайного ходу господарського життя і про каси професійних спілок? Хіба не ясно, що практика революційної боротьби розбиває і цю догму опортуністів?

І т. д. і т. п.

Ось чому говорив Ленін, що «революційна теорія не є догма», що вона «остаточно складається лише в тісному зв'язку з практикою дійсно масового і дійсно революційного руху» («Дитяча хвороба»), бо теорія повинна служити практиці, бо «теорія повинна відповідати на питання, які висуває практика» («Друзі народу»), бо вона повинна перевірятися даними практики.

Щодо політичних лозунгів і політичних рішень партій II Інтернаціоналу, то досить згадати історію з лозунгом «війна війні», щоб зрозуміти всю фальш і всю гнилість політичної практики цих партій, які прикривають свою антиреволюційну справу пишними революційними лозунгами і резолюціями. Усім пам'ятна пишна демонстрація II Інтернаціоналу на Базельському конгресі з погрозою на адресу імперіалістів усіма страхіттями повстання, якщо імперіалісти зважаться почати війну, і з грізним лозунгом «війна війні». Але хто не пам'ятає, що через деякий час, перед самим початком війни, базельська резолюція була покладена під сукно, а робітникам був даний новий лозунг — нищити один одного на славу капіталістичної вітчизни? Хіба не ясно, що революційні лозунги і резолюції не варті ні гроша, коли вони не підкріплюються ділом? Досить тільки зіставити ленінську політику перетворення імперіалістичної війни у війну громадянську із зрадницькою політикою II Інтернаціоналу під час війни, щоб зрозуміти

всю пошлість політиканів опортунізму, всю велич методу ленінізму.

Не можу не навести тут одно місце з книги Леніна «Пролетарська революція і ренегат Каутський», де він жорстоко бичує опортуністичну спробу лідера II Інтернаціоналу К. Каутського судити про партії не за їх ділами, а за їх паперовими лозунгами і документами:

«Каутський проводить типово міщанську, філістерську політику, уявляючи... ніби **висунення лозунга** міняє справу. Вся історія буржуазної демократії викриває цю ілюзію: для обману народу буржуазні демократи завжди висували і завжди висувають які завгодно «лозунги». Річ у тому, щоб **перевірити** їх щирість, щоб із словами зіставити **діла**, щоб не вдовольнятися ідеалістичною або шарлатанською **фразою**, а дошукуватися **класової реальності**» (див. т. XXIII, стор. 377).

Я вже не кажу про боязнь партій II Інтернаціоналу самокритики, про їх манеру приховувати свої помилки, затушовувати болючі питання, прикривати свої недоліки фальшивим парадом благополуччя, яке отупляє живу думку і гальмує справу революційного виховання партії на власних помилках, — манеру, висміяну і прибиту до ганебного стовпа Леніним. Ось що писав Ленін про самокритику пролетарських партій у своїй брошурі «Дитяча хвороба»:

«Ставлення політичної партії до її помилок є один з найважливіших і найвірніших критеріїв серйозності партії і виконання нею **на ділі** її обов'язків до свого **класу** і до трудящих **мас**. Одверто визнати помилку, розкрити її причини, проаналізувати обстановку, яка її породила, обміркувати уважно засоби виправити помилку — оце ознака серйозної партії, оце виконання нею своїх обов'язків, оце — виховання і навчання **класу**, а потім і **маси**» (див. т. XXV, стор. 200).

Дехто говорить, що викриття своїх власних помилок і самокритика небезпечні для партії, бо вони можуть бути використані противником проти партії пролетаріату. Ленін вважав такі заперечення несерйозними і зовсім неправильними. Ось що говорив він про це ще в 1904 році в своїй брошурі «Крок вперед», коли наша партія була ще слабою і незначною:

«Вони (тобто противники марксистів. **Й. Ст.**) злорадіють і кривляються, спостерігаючи наші спори; вони постараються, звичайно, висмикувати для своїх цілей окремі місця моєї брошури, присвяченої хибам і недолікам нашої партії. Російські соціал-демократи вже досить обстріляні в боях, щоб не бентежитися цими щипками, щоб продовжувати, всупереч їм, свою роботу самокритики і нещадного викривання власних мінусів, які неодмінно і неминуче будуть переборені ростом робітничого руху» (див. т. VI, стор. 161).

Такі, загалом, характерні риси методу ленінізму.

Те, що дано в методі Леніна, в основному вже було в ученні Маркса, яке є, за словами Маркса, «в суті своїй критичним і революційним». Саме цей критичний і революційний дух проймає з початку і до кінця метод Леніна. Але було б неправильно

думати, що метод Леніна є просте відновлення того, що дане Марксом. Насправді метод Леніна є не тільки відновлення, але й конкретизація і дальший розвиток критичного і революційного методу Маркса, його матеріалістичної діалектики.

III
ТЕОРІЯ

З цієї теми я беру три питання:

а) про значення теорії для пролетарського руху,

б) про критику «теорії» стихійності,

в) про теорію пролетарської революції.

1) **Про значення теорії.** Дехто думає, що ленінізм є примат практики перед теорією в тому розумінні, що головне в ньому — перетворення марксистських положень в діло, «виконання» цих положень, щождо теорії, то в цьому відношенні ленінізм досить нібито безтурботний. Відомо, що Плеханов не раз глузував з «безтурботності» Леніна щодо теорії і особливо філософії. Відомо також, що багато нинішніх практиків-ленінців не дуже шанують теорію, особливо з огляду на ту безліч практичної роботи, яку змушені вони нести в зв'язку з обстановкою. Я мушу заявити, що ця більш ніж дивна думка про Леніна і ленінізм зовсім неправильна і ні в якій мірі не відповідає дійсності, що намагання практиків відмахнутися від теорії суперечить всьому духові ленінізму і таїть в собі великі небезпеки для справи.

Теорія є досвід робітничого руху всіх країн, взятий в його загальному вигляді. Звичайно, теорія стає безпредметною, якщо вона не зв'язується з революційною практикою, так само, як і практика стає сліпою, якщо вона не освітлює собі шлях революційною теорією. Але теорія може перетворитися у величезну силу робітничого руху, якщо вона складається в нерозривному зв'язку з революційною практикою, бо вона, і тільки вона, може дати рухові впевненість, силу орієнтування і розуміння внутрішнього зв'язку навколишніх подій, бо вона, і тільки вона, може допомогти практиці зрозуміти не тільки те, як і куди рухаються класи в сучасному, але й те, як і куди повинні рушити вони в найближчому майбутньому. Не хто інший, як Ленін, говорив і повторював десятки раз відоме положення про те, що:

«Без революційної теорії не може бути і революційного руху» * (див. т. IV, стор. 380).

Ленін більше, ніж хто інший, розумів важливе значення теорії, особливо для такої партії, як наша, з огляду на ту роль передового борця міжнародного пролетаріату, яка випала на її долю,

* Курсив мій. **Й. Ст.**

і з огляду на ту складність внутрішньої і міжнародної обстановки, яка оточує її. Передбачаючи цю особливу роль нашої партії ще в 1902 році, він вважав за потрібне вже тоді нагадати, що:

«Роль передового борця може виконати тільки партія, керована передовою теорією» (див. т. IV, стор. 380).

Навряд чи треба доводити, що тепер, коли провіщення Леніна про роль нашої партії вже перетворилося в життя, це положення Леніна набирає особливої сили і особливого значення.

Може, за найяскравіший вияв того високого значення, якого надавав Ленін теорії, слід було б вважати той факт, що не хто інший, як Ленін, взявся за виконання надзвичайно серйозного завдання узагальнення по матеріалістичній філософії найважливішого з того, що дала наука за період від Енгельса до Леніна, і всебічної критики антиматеріалістичних течій серед марксистів. Енгельс говорив, що «матеріалізмові доводиться прибирати нового вигляду з кожним новим великим відкриттям». Відомо, що це завдання виконав для свого часу не хто інший, як Ленін, у своїй знаменитій книзі «Матеріалізм і емпіріокритицизм». Відомо, що Плеханов, який любив глузувати з «безтурботності» Леніна щодо філософії, не зважився навіть серйозно приступити до виконання такого завдання.

2) **Критика «теорії» стихійності, або про роль авангарду в русі.** «Теорія» стихійності є теорія опортунізму, теорія схиляння перед стихійністю робітничого руху, теорія фактичного заперечення керівної ролі авангарду робітничого класу, партії робітничого класу.

Теорія схиляння перед стихійністю виступає рішуче проти революційного характеру робітничого руху, вона проти того, щоб рух спрямовувався по лінії боротьби проти основ капіталізму,— вона за те, щоб рух ішов виключно по лінії «здійсненних», «прийнятних» для капіталізму вимог, вона цілком за «лінію найменшого опору». Теорія стихійності є ідеологія тред-юніонізму.

Теорія схиляння перед стихійністю виступає рішуче проти того, щоб надати стихійному рухові свідомого, планомірного характеру, вона проти того, щоб партія йшла попереду робітничого класу, щоб партія підіймала маси до рівня свідомості, щоб партія вела за собою рух,— вона за те, щоб свідомі елементи руху не перешкоджали рухові йти своїм шляхом, вона за те, щоб партія лише прислухалася до стихійного руху і тяглася у хвості за ним. Теорія стихійності є теорія применшення ролі свідомого елементу в русі, ідеологія «хвостизму», логічна основа всякого опортунізму.

Практично ця теорія, яка виступила на сцену ще до першої революції в Росії, вела до того, що її послідовники, так звані «економісти», заперечували необхідність самостійної робітничої

партії в Росії, виступали проти революційної боротьби робітничого класу за повалення царизму, проповідували тред-юніоністську політику в русі і взагалі віддавали робітничий рух під гегемонію ліберальної буржуазії.

Боротьба старої «Искры» і блискуча критика теорії «хвостизму», дана в брошурі Леніна «Що робити?», не тільки розбили так званий «економізм», але створили ще теоретичні основи дійсно революційного руху російського робітничого класу.

Без цієї боротьби нічого було й думати про створення самостійної робітничої партії в Росії і про її керівну роль в революції.

Але теорія схиляння перед стихійністю не є тільки російське явище. Вона має якнайширше розповсюдження, правда, в дещо іншій формі, в усіх без винятку партіях II Інтернаціоналу. Я маю на увазі опошлену лідерами II Інтернаціоналу так звану теорію «продуктивних сил», яка все виправдує і всіх примиряє, яка констатує факти і пояснює їх після того, як вони вже набридли всім, і, констатуючи, заспокоюється на цьому. Маркс говорив, що матеріалістична теорія не може обмежуватися поясненням світу, що вона повинна ще змінити його. Але Каутському і К° нема діла до цього, вони воліють лишитися при першій частині формули Маркса.

Ось один з багатьох прикладів застосування цієї «теорії». Кажуть, що перед імперіалістичною війною партії II Інтернаціоналу погрожували оголосити «війну війні», якщо імперіалісти почнуть війну. Кажуть, що перед самим початком війни ці партії поклали під сукно лозунг «війна війні» і провели в життя протилежний лозунг про «війну за імперіалістичну вітчизну». Кажуть, що результатом цієї зміни лозунгів були мільйони жертв з робітників. Але було б помилкою думати, що тут є винні, що хтось зрадив робітничий клас або продав його. Нічого подібного! Все сталося так, як воно повинно було статися. По-перше, тому, що Інтернаціонал є, виявляється, «інструмент миру», а не війни. По-друге, тому, що при тому «рівні продуктивних сил», який був на той час, нічого іншого не можна було зробити. «Винні» «продуктивні сили». Це «нам» точно пояснює «теорія продуктивних сил» пана Каутського. А хто не вірить в цю «теорію», той не марксист. Роль партій? Їх значення в русі? Але що може вдіяти партія з таким вирішальним фактором, як «рівень продуктивних сил»?..

Таких прикладів фальсифікації марксизму можна було б навести цілу купу.

Навряд чи треба доводити, що цей фальсифікований «марксизм», покликаний прикрити наготу опортунізму, є лише видозміна на європейський лад тієї самої теорії «хвостизму», з якою воював Ленін ще до першої російської революції.

Навряд чи треба доводити, що зруйнування цієї теоретичної фальсифікації є попередня умова створення дійсно революційних партій на Заході.

3) **Теорія пролетарської революції.** Ленінська теорія пролетарської революції виходить з трьох основних положень.

Положення перше. Панування фінансового капіталу в передових країнах капіталізму; емісія цінних паперів, як найважливіша операція фінансового капіталу; вивіз капіталу до джерел сировини, як одна з основ імперіалізму; всесилля фінансової олігархії, як результат панування фінансового капіталу,— все це розкриває грубо паразитичний характер монополістичного капіталізму, робить у сто раз дошкульнішим гніт капіталістичних трестів і синдикатів, посилює ріст обурення робітничого класу проти основ капіталізму, підводить маси до пролетарської революції, як єдиного порятунку (див. «Імперіалізм» **Леніна**).

Звідси перший висновок: загострення революційної кризи всередині капіталістичних країн, наростання елементів вибуху на внутрішньому, пролетарському фронті в «метрополіях».

Положення друге. Посилений вивіз капіталу в колоніальні і залежні країни; розширення «сфер впливу» і колоніальних володінь, аж до охоплення всієї земної кулі; перетворення капіталізму у **всесвітню систему** фінансового поневолення і колоніального гноблення жменькою «передових» країн гігантської більшості населення землі,— все це, з одного боку, перетворило окремі національні господарства і національні території в ланки єдиного ланцюга, який називається світовим господарством, з другого боку — розкололо населення земної кулі на два табори: на жменьку «передових» капіталістичних країн, які експлуатують і пригноблюють обширні колоніальні та залежні країни, і на величезну більшість колоніальних та залежних країн, які змушені вести боротьбу за визволення від імперіалістичного гніту (див. «Імперіалізм»).

Звідси другий висновок: загострення революційної кризи в колоніальних країнах, наростання елементів обурення проти імперіалізму на зовнішньому, колоніальному фронті.

Положення третє. Монопольне володіння «сферами впливу» і колоніями; нерівномірний розвиток капіталістичних країн, що веде до шаленої боротьби за переділ світу між країнами, які вже захопили території, і країнами, які хочуть дістати свою «частку»; імперіалістичні війни, як єдиний засіб відновити порушену «рівновагу»,— все це веде до посилення третього фронту, фронту міжкапіталістичного, який ослабляє імперіалізм і полегшує об'єднання двох перших фронтів проти імперіалізму, фронту революційно-пролетарського і фронту колоніально-визвольного (див. «Імперіалізм»).

Звідси третій висновок: невідворотність воєн при імперіалізмі і неминучість коаліції пролетарської революції в Європі з колоніальною революцією на Сході в єдиний світовий фронт революції проти світового фронту імперіалізму.

Всі ці висновки об'єднуються у Леніна в один загальний висновок про те, що **«імперіалізм є переддень соціалістичної революції»*** (див. т. XIX, стор. 71).

Відповідно до цього змінюється і самий підхід до питання про пролетарську революцію, про характер революції, про її обсяг, її глибину, змінюється схема революції взагалі.

Раніше до аналізу передумов пролетарської революції підходили звичайно з точки зору економічного стану тієї чи іншої окремої країни. Тепер цей підхід уже недостатній. Тепер треба підходити до справи з точки зору економічного стану всіх або більшості країн, з точки зору стану світового господарства, бо окремі країни і окремі національні господарства перестали бути самодовліючими одиницями, перетворилися в ланки єдиного ланцюга, який називається світовим господарством, бо старий «культурний» капіталізм переріс в імперіалізм, а імперіалізм є всесвітня система фінансового поневолення і колоніального гноблення жменькою «передових» країн гігантської більшості населення землі.

Раніше прийнято було говорити про наявність або відсутність об'єктивних умов пролетарської революції в окремих країнах, або точніше — в тій чи іншій розвиненій країні. Тепер ця точка зору вже недостатня. Тепер треба говорити про наявність об'єктивних умов революції в усій системі світового імперіалістичного господарства, як єдиного цілого, причому наявність у складі цієї системи деяких країн, недостатньо розвинених у промисловому відношенні, не може служити непереборною перешкодою для революції, **якщо** система в цілому або, вірніше, — **тому що** система в цілому вже дозріла для революції.

Раніше прийнято було говорити про пролетарську революцію в тій чи іншій розвиненій країні, як про окрему самодовліючу величину, протипоставлену окремому, національному фронтові капіталу, як своєму антиподові. Тепер ця точка зору вже недостатня. Тепер треба говорити про світову пролетарську революцію, бо окремі національні фронти капіталу перетворилися в ланки єдиного ланцюга, який називається світовим фронтом імперіалізму, ланцюга, якому повинен бути протипоставлений загальний фронт революційного руху всіх країн.

Раніше розглядали пролетарську революцію як результат виключно внутрішнього розвитку даної країни. Тепер ця точка

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

зору вже недостатня. Тепер треба розглядати пролетарську революцію, насамперед, як результат розвитку суперечностей у світовій системі імперіалізму, як результат розриву ланцюга світового імперіалістичного фронту в тій чи іншій країні.

Де почнеться революція, де насамперед може бути прорваний фронт капіталу, в якій країні?

Там, де більше розвинена промисловість, де пролетаріат становить більшість, де більше культурності, де більше демократії,— відповідали звичайно раніше.

Ні, — заперечує ленінська теорія революції, — **не обов'язково там, де промисловість більше розвинена**, та ін. Фронт капіталу прорветься там, де ланцюг імперіалізму слабший, бо пролетарська революція є результат розриву ланцюга світового імперіалістичного фронту в найслабшому його місці, причому може виявитися, що країна, яка почала революцію, країна, яка прорвала фронт капіталу, є менш розвинена в капіталістичному відношенні, ніж інші, більш розвинені, країни, що лишилися, проте, в рамках капіталізму.

В 1917 році ланцюг імперіалістичного світового фронту виявився слабшим в Росії, ніж в інших країнах. Там він і прорвався, давши вихід пролетарській революції. Чому? Тому, що в Росії розгорталася велетенська народна революція, на чолі якої йшов революційний пролетаріат, що мав такого серйозного союзника, як багатомільйонне селянство, гноблене і експлуатоване поміщиком. Тому, що проти революції стояв там такий огидний представник імперіалізму, як царизм, що був позбавлений всякої моральної ваги і заслужив загальну ненависть населення. В Росії ланцюг виявився слабшим, хоч Росія була менш розвинена в капіталістичному відношенні, ніж, скажемо, Франція або Німеччина, Англія або Америка.

Де прорветься ланцюг в найближчому майбутньому? Знов-таки там, де він слабший. Не виключено, що ланцюг може прорватися, скажемо, в Індії. Чому? Тому, що там є молодий бойовий революційний пролетаріат, у якого є такий союзник, як визвольний національний рух, — безсумнівно великий і безсумнівно серйозний союзник. Тому, що перед революцією стоїть там такий, усім відомий, противник, як чужоземний імперіалізм, що позбавлений морального кредиту і заслужив загальну ненависть пригноблених і експлуатованих мас Індії.

Цілком можливо також, що ланцюг може прорватися в Німеччині. Чому? Тому, що фактори, які діють, скажемо, в Індії, починають діяти і в Німеччині, при цьому зрозуміло, що величезна різниця в рівні розвитку, яка існує між Індією і Німеччиною, не може не накласти свого відбитку на хід і результат революції в Німеччині.

Ось чому говорить Ленін, що:

«Західноєвропейські капіталістичні країни завершать свій розвиток до соціалізму... не рівномірним «визріванням» в них соціалізму, а шляхом експлуатації одних держав іншими, шляхом експлуатації першої з переможених під час імперіалістичної війни держави, експлуатації, поєднаної з експлуатацією всього Сходу. А Схід, з другого боку, прийшов остаточно в революційний рух саме внаслідок цієї першої імперіалістичної війни і остаточно втягнувся в загальний круговорот всесвітнього революційного руху» (див. т. XXVII, стор. 415—416).

Коротше: ланцюг імперіалістичного фронту, як правило, повинен прорватися там, де ланки ланцюга слабші, і вже, в усякому разі, не обов'язково там, де капіталізм більш розвинений, де пролетарів стільки-то процентів, а селян стільки-то і так далі.

Ось чому статистичні викладки про процентне обчислення пролетарського складу населення в окремій країні втрачають те виняткове значення при розв'язанні питання про пролетарську революцію, якого їм охоче надавали начотчики з II Інтернаціоналу, що не зрозуміли імперіалізму і бояться революції, як чуми.

Далі. Герої II Інтернаціоналу твердили (і продовжують твердити), що між буржуазно-демократичною революцією, з одного боку, і пролетарською — з другого, існує прірва або, в усякому разі, китайська стіна, яка відділяє одну від другої більш-менш довгим інтервалом, на протязі якого буржуазія, що прийшла до влади, розвиває капіталізм, а пролетаріат нагромаджує сили і готується до «рішучої боротьби» проти капіталізму. Інтервал цей обчислюється звичайно багатьма десятками років, коли не більше. Навряд чи треба доводити, що ця «теорія» китайської стіни позбавлена всякого наукового сенсу в обстановці імперіалізму, що вона є, і не може не бути, лише прикриттям, скрашуванням контрреволюційних жадань буржуазії. Навряд чи треба доводити, що в обстановці імперіалізму, чреватого сутичками і війнами, в обстановці «передодня соціалістичної революції», коли капіталізм «квітучий» перетворюється в капіталізм «умираючий» **(Ленін)**, а революційний рух росте в усіх країнах світу, коли імперіалізм з'єднується з усіма, без винятку, реакційними силами, аж до царизму і кріпосництва, роблячи тим самим необхідним коалювання всіх революційних сил від пролетарського руху на Заході до національно-визвольного руху на Сході, коли повалення пережитків феодально-кріпосницьких порядків стає неможливим без революційної боротьби з імперіалізмом, — навряд чи треба доводити, що буржуазно-демократична революція, в більш-менш розвиненій країні, повинна зближатися при таких умовах з революцією пролетарською, що перша повинна переростати в другу. Історія революції в Росії з очевидністю довела правильність і незаперечність цього положення. Недаремно Ленін ще в 1905 році, напередодні першої російської революції, в своїй брошурі «Дві тактики» змальовував буржуазно-демократичну рево-

люцію і соціалістичний переворот, як дві ланки одного ланцюга, як єдину і цільну картину розмаху російської революції:

«**Пролетаріат повинен провести до кінця демократичний переворот, приєднуючи до себе масу селянства, щоб роздавити силою опір самодержавства і паралізувати нестійкість буржуазії. Пролетаріат повинен вчинити соціалістичний переворот, приєднуючи до себе масу напівпролетарських елементів населення, щоб зломити силою опір буржуазії і паралізувати нестійкість селянства та дрібної буржуазії.** Такі є завдання пролетаріату, що їх так вузько уявляють новоіскрівці в усіх своїх міркуваннях і резолюціях про розмах революції» (див. Ленін, т. VIII, стор. 96).

Я вже не кажу про інші, пізніші, праці Леніна, де ідея переростання буржуазної революції в пролетарську виступає більш рельєфно, ніж у «Двох тактиках», як один з наріжних каменів ленінської теорії революції.

Деякі товариші, виявляється, гадають, що Ленін прийшов до цієї ідеї лише в 1916 році, що до цього часу він вважав, нібито, що революція в Росії затримається в буржуазних рамках, отже, що влада з рук органу диктатури пролетаріату і селянства перейде в руки буржуазії, а не пролетаріату. Кажуть, що це твердження проникло навіть у нашу комуністичну пресу. Я повинен сказати, що це твердження зовсім неправильне, що воно зовсім не відповідає дійсності.

Я міг би послатися на відому промову Леніна на III з'їзді партії (1905 р.), де він диктатуру пролетаріату і селянства, тобто перемогу демократичної революції, кваліфікував не як «організацію «порядку»», а як «організацію війни» (див. т. VII, стор. 264).

Я міг би послатися, далі, на відомі статті Леніна «Про тимчасовий уряд» (1905 р.), де він, змальовуючи перспективу розгортання російської революції, ставить перед партією завдання «добитися того, щоб російська революція була не рухом кількох місяців, а рухом багатьох років, щоб вона привела не до самих тільки дрібних поступок з боку властей предержащих, а до цілковитого повалення цих властей», де він, розгортаючи далі цю перспективу і зв'язуючи її з революцією в Європі, продовжує:

«А якщо це вдасться,— тоді... тоді революційний пожар запалить Європу; змучений у буржуазній реакції європейський робітник підніметься в свою чергу і покаже нам, «як це робиться»; тоді революційне піднесення Європи справить зворотну дію на Росію і з епохи кількох революційних років зробить епоху кількох революційних десятиріч...» (див. там же, стор. 191).

Я міг би послатися, далі, на відому статтю Леніна, опубліковану в листопаді 1915 року, де він пише:

«Пролетаріат бореться і буде самовіддано боротися за завоювання влади, за республіку, за конфіскацію земель... за участь «непролетарських народних мас» у визволенні **буржуазної** Росії від **воєнно-феодального** «імперіалізму» (= царизму). І цим визволенням буржуазної Росії від царизму, від земельної

влади поміщиків пролетаріат скористається **негайно** * не для допомоги заможним селянам в їх боротьбі з сільським робітником, а — для вчинення соціалістичної революції в союзі з пролетарями Європи» (див. т. XVIII, стор. 318).

Я міг би послатися, нарешті, на відоме місце в брошурі Леніна «Пролетарська революція і ренегат Каутський», де він, посилаючись на наведену вище цитату з «Двох тактик» про розмах російської революції, приходить до такого висновку:

«Вийшло саме так, як ми говорили. Хід революції підтвердив правильність нашого міркування. **Спочатку** разом з «усім» селянством проти монархії, проти поміщиків, проти середньовіччя (і остільки революція лишається буржуазною, буржуазно-демократичною). **Потім**, разом з біднішим селянством, разом з напівпролетаріатом, разом з усіма експлуатованими, **проти капіталізму**, в тому числі проти сільських багатіїв, куркулів, спекулянтів, і остільки революція стає **соціалістичною**. Намагатися поставити штучну китайську стіну між тією і другою, відділити їх одну від одної чимсь іншим, **крім** ступеня підготовки пролетаріату і ступеня об'єднання його з сільською біднотою, є величезне перекручення марксизму, опошлення його, заміна лібералізмом» (див. т. XXIII, стор. 391).

Здається, досить.

Добре, скажуть нам, але чому Ленін воював, у такому разі, з ідеєю «перманентної (безперервної) революції»?

Тому, що Ленін пропонував «вичерпати» революційні здатності селянства і використати до дна його революційну енергію для цілковитої ліквідації царизму, для переходу до пролетарської революції, тимчасом як прихильники «перманентної революції» не розуміли серйозної ролі селянства в російській революції, недооцінювали силу революційної енергії селянства, недооцінювали силу і здатність російського пролетаріату повести за собою селянство і утруднювали, таким чином, справу визволення селянства з-під впливу буржуазії, справу згуртування селянства навколо пролетаріату.

Тому, що Ленін пропонував **увінчати** справу революції переходом влади до пролетаріату, тимчасом як прихильники «перманентної» революції думали **почати** справу прямо з влади пролетаріату, не розуміючи, що тим самим вони закривають очі на таку «дрібницю», як пережитки кріпосництва, і не беруть до уваги таку серйозну силу, як російське селянство, не розуміючи, що така політика може лише загальмувати справу завоювання селянства на бік пролетаріату.

Ленін воював, виходить, з прихильниками «перманентної» революції не з приводу питання про безперервність, бо Ленін сам стояв на точці зору безперервної революції, а з приводу недооцінки ними ролі селянства, яке є величезним резервом пролетаріату, з приводу нерозуміння ідеї гегемонії пролетаріату.

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Ідею «перманентної» революції не можна розглядати, як нову ідею. Її висунув уперше Маркс в кінці 40-х років у відомому своєму «Зверненні» до «Союзу комуністів» (1850 р.). З цього документа і взята нашими «перманентниками» ідея безперервної революції. Слід зауважити, що наші «перманентники», взявши її у Маркса, дещо видозмінили її і, видозмінивши, «зіпсували» її, зробивши непридатною для практичного вжитку. Потрібна була досвідчена рука Леніна для того, щоб виправити цю помилку, взяти ідею безперервної революції Маркса в її чистому вигляді і зробити її одним з наріжних каменів своєї теорії революції.

Ось що говорить Маркс у своєму «Зверненні» про безперервну (перманентну) революцію, після того як він перелічує ряд революційно-демократичних вимог, до завоювання яких закликає він комуністів:

«В той час, як демократичні дрібні буржуа хочуть з проведенням якомога більшого числа вищезазначених вимог якнайшвидше закінчити революцію, наші інтереси і наші завдання полягають у тому, щоб зробити революцію безперервною до того часу, поки всі більш-менш імущі класи не будуть усунені від панування, поки пролетаріат не завоює державної влади, поки асоціації пролетарів не тільки в одній країні, але й в усіх пануючих країнах світу не розвинуться настільки, що конкуренція між пролетарями цих країн припиниться, і поки, принаймні, вирішальні продуктивні сили не будуть сконцентровані в руках пролетарів».

Інакше кажучи:

а) Маркс зовсім не пропонував **почати** справу революції в Німеччині 50-х років прямо з пролетарської влади **всупереч** планам наших російських «перманентників»;

б) Маркс пропонував лише **увінчати** справу революції пролетарською державною владою, зіштовхуючи крок за кроком з висоти влади одну фракцію буржуазії по одній, з тим, щоб, добившись влади пролетаріату, розпалити потім революцію в усіх країнах, — **у цілковитій відповідності** з усім тим, чого вчив Ленін і що він проводив у життя в ході нашої революції, додержуючи своєї теорії пролетарської революції в обстановці імперіалізму.

Виходить, що наші російські «перманентники» не тільки недооцінили роль селянства в російській революції і значення ідеї гегемонії пролетаріату, але й видозмінили ще (на гірше) марксову ідею «перманентної» революції, зробивши її непридатною для практики.

Ось чому Ленін висміював теорію наших «перманентників», називаючи її «оригінальною» й «прекрасною» і обвинувачуючи їх у небажанні «подумати про те, внаслідок яких причин життя йшло цілих десять років мимо цієї прекрасної теорії» (стаття Леніна написана в 1915 р., через 10 років після появи в Росії теорії «перманентників», — див. т. XVIII, стор. 317).

Ось чому Ленін вважав цю теорію напівменшовицькою, кажучи, що вона «бере у більшовиків заклик до рішучої револю-

ційної боротьби пролетаріату і до завоювання ним політичної влади, а у меншовиків — «заперечення» ролі селянства» (див. статтю **Леніна** «Про дві лінії революції», там же).

Так стоїть справа з ідеєю Леніна про переростання буржуазно-демократичної революції в пролетарську, про використання буржуазної революції для «негайного» переходу до пролетарської революції.

Далі. Раніше вважали перемогу революції в одній країні неможливою, гадаючи, що для перемоги над буржуазією потрібен спільний виступ пролетарів усіх передових країн або, в усякому разі, більшості таких країн. Тепер ця точка зору вже не відповідає дійсності. Тепер треба виходити з можливості такої перемоги, бо нерівномірний і стрибкоподібний характер розвитку різних капіталістичних країн в обстановці імперіалізму, розвиток катастрофічних суперечностей всередині імперіалізму, які ведуть до неминучих воєн, ріст революційного руху в усіх країнах світу, — все це веде не тільки до можливості, але й до необхідності перемоги пролетаріату в окремих країнах. Історія революції в Росії є цьому прямим доказом. Треба тільки пам'ятати при цьому, що повалення буржуазії може бути з успіхом проведене лише в тому разі, коли є в наявності деякі, цілком необхідні, умови, без яких нічого й думати про взяття влади пролетаріатом.

Ось що говорить Ленін про ці умови в своїй брошурі «Дитяча хвороба»:

«Основний закон революції, підтверджений всіма революціями і зокрема всіма трьома російськими революціями в XX столітті, полягає ось у чому: для революції недосить, щоб експлуатовані і пригноблені маси усвідомили неможливість жити по-старому і зажадали зміни; для революції необхідно, щоб експлуататори не могли жити і управляти по-старому. Лише тоді, коли **«низи» не хочуть** старого і коли «верхи» **не можуть по-старому**, лише тоді революція може перемогти. Інакше ця істина виражається словами: **революція неможлива без загальнонаціональної кризи (яка і експлуатованих і експлуататорів зачіпає)** *. Значить, для революції треба, по-перше, добитися, щоб більшість робітників (або в усякому разі більшість свідомих, мислящих, політично активних робітників) цілком зрозуміла необхідність перевороту і готова була йти на смерть ради нього; по-друге, щоб правлячі класи переживали урядову кризу, яка втягує в політику навіть найвідсталіші маси.., знесилює уряд і робить можливим для революціонерів швидке повалення його» (див. т. XXV, стор. 222).

Але повалити владу буржуазії і поставити владу пролетаріату в одній країні — ще не значить забезпечити повну перемогу соціалізму. Зміцнивши свою владу і повівши за собою селянство, пролетаріат перемігшої країни може і повинен побудувати соціалістичне суспільство. Але чи значить це, що він тим самим досягне повної, остаточної перемоги соціалізму, тобто чи значить це, що він може силами лише однієї країни закріпити остаточно

* Курсив мій **Й. Ст.**

соціалізм і цілком гарантувати країну від інтервенції, а значить, і від реставрації? Ні, не значить. Для цього необхідна перемога революції принаймні в кількох країнах. Тому розвиток і підтримка революції в інших країнах є істотне завдання перемігшої революції. Тому революція перемігшої країни повинна розглядати себе не як самодовліючу величину, а як підмогу, як засіб для прискорення перемоги пролетаріату в інших країнах.

Ленін висловив цю думку в двох словах, сказавши, що завдання перемігшої революції полягає в проведенні «максимуму здійсненного в одній країні **для** розвитку, підтримки, пробудження революції **в усіх країнах**» (див. т. XXIII, стор. 385).

Такі, загалом, характерні риси ленінської теорії пролетарської революції.

IV
ДИКТАТУРА ПРОЛЕТАРІАТУ

З цієї теми я беру три основні питання:

а) диктатура пролетаріату, як знаряддя пролетарської революції;

б) диктатура пролетаріату, як панування пролетаріату над буржуазією;

в) Радянська влада, як державна форма диктатури пролетаріату.

1) **Диктатура пролетаріату, як знаряддя пролетарської революції.** Питання про пролетарську диктатуру є насамперед питання про основний зміст пролетарської революції. Пролетарська революція, її рух, її розмах, її досягнення прибираються в плоть і кров лише через диктатуру пролетаріату. Диктатура пролетаріату є знаряддя пролетарської революції, її орган, її найважливіший опорний пункт, покликаний до життя для того, щоб, по-перше, придушити опір повалених експлуататорів і закріпити свої досягнення, по-друге, довести до кінця пролетарську революцію, довести революцію до повної перемоги соціалізму. Перемогти буржуазію, повалити її владу революція зможе і без диктатури пролетаріату. Але придушити опір буржуазії, зберегти перемогу і рушити далі до остаточної перемоги соціалізму революція вже не спроможна, якщо вона не створить на певному ступені свого розвитку спеціального органу у вигляді диктатури пролетаріату, як своєї основної опори.

«Питання про владу є корінне питання всякої революції» **(Ленін)**. Чи значить це, що справа обмежується тут взяттям влади, її захопленням? Ні, не значить. Взяття влади, це — тільки початок справи. Буржуазія, повалена в одній країні, надовго ще лишається, з багатьох причин, сильнішою від пролетаріату, який її повалив. Через це вся справа в тому, щоб вдержати владу,

зміцнити її, зробити її непереможною. Що треба для того, щоб добитися цієї мети? Для цього необхідно виконати принаймні три головні завдання, які постають перед диктатурою пролетаріату «на другий день» після перемоги:

а) зломити опір повалених і експропрійованих революцією поміщиків і капіталістів, ліквідувати всі і всякі їх спроби до відновлення влади капіталу;

б) організувати будівництво в дусі згуртування всіх трудящих навколо пролетаріату і повести цю роботу в напрямі, який підготовляє ліквідацію, знищення класів;

в) озброїти революцію, організувати армію революції для боротьби із зовнішніми ворогами, для боротьби з імперіалізмом.

Диктатура пролетаріату потрібна для того, щоб провести, виконати ці завдання.

«Перехід від капіталізму до комунізму,— говорить Ленін,— є ціла історична епоха. Поки вона не закінчилась, у експлуататорів неминуче лишається надія на реставрацію, а ця надія перетворюється в спроби реставрації. І після першої серйозної поразки, повалені експлуататори, які не чекали свого повалення, не вірили в нього, не допускали думки про нього, з подесятереною енергією, з шаленою пристрастю, з ненавистю, яка виросла в сто крат, кидаються в бій за повернення віднятого «раю», за їх сім'ї, які жили так солодко, і які тепер «простонародна наволоч» прирікає на розорення і злидні (або на «просту» працю...). А за експлуататорами-капіталістами тягнеться широка маса дрібної буржуазії, про яку десятки років історичного досвіду всіх країн свідчать, що вона хитається і вагається, сьогодні йде за пролетаріатом, завтра лякається труднощів перевороту, впадає в паніку від першої поразки або напівпоразки робітників, нервує, мечеться, хникає, перебігає з табору в табір» (див. т. XXIII, стор. 355).

Буржуазія має свої підстави робити спроби до реставрації, бо вона після свого повалення надовго ще лишається сильнішою від пролетаріату, який її повалив.

«Якщо експлуататори розбиті тільки в одній країні,— говорить Ленін,— а це, звичайно, типовий випадок, бо одночасна революція в ряді країн є рідкий виняток,— то вони лишаються **все ж сильнішими** від експлуатованих» (див. там же, стор. 354).

В чому сила поваленої буржуазії?

По-перше, «в силі міжнародного капіталу, в силі і міцності міжнародних зв'язків буржуазії» (див. т. XXV, стор. 173).

По-друге, в тому, що «експлуататори на довгий час після перевороту зберігають неминуче ряд величезних фактичних переваг: у них лишаються гроші (знищити гроші відразу не можна), деяке рухоме майно, часто значне, лишаються зв'язки, навики організації і управління, знання всіх «таємниць» (звичаїв, прийомів, засобів, можливостей) управління, лишається більш висока освіта, близькість до технічно вищого персоналу (що по-буржуазному живе і мислить), лишається незмірно більший навик у військовій справі (це дуже важливо) і так далі, і так далі» (див. т. XXIII, стор. 354).

По-третє, «в **силі звички**, в силі **дрібного виробництва**. Бо дрібного виробництва лишилося ще на світі, на жаль, дуже й дуже багато, а дрібне виробництво **породжує** капіталізм і буржуазію постійно, щодня, щогодини,

стихійно і в масовому масштабі»... бо «знищити класи значить не тільки прогнати поміщиків і капіталістів — це ми порівняно легко зробили,— це значить також **знищити дрібних товаровиробників, а їх не можна прогнати,** їх не можна придушити, з ними **треба ужитися,** їх можна (і треба) переробити, перевиховати тільки дуже довгою, повільною, обережною організаторською роботою» (див. т. XXV, стор. 173 і 189).

Ось чому говорить Ленін, що:

«Диктатура пролетаріату є найвідданіша і найнещадніша війна нового класу проти **більш могутнього** ворога, проти буржуазії, опір якої **подесятерений** її поваленням»,

що «диктатура пролетаріату є запекла боротьба, кривава і безкровна, насильна і мирна, воєнна і господарська, педагогічна і адміністраторська, проти сил і традицій старого суспільства» (див. там же, стор. 173 і 190).

Навряд чи треба доводити, що виконати ці завдання за короткий строк, провести все це за кілька років — нема ніякої можливості. Тому диктатуру пролетаріату, перехід від капіталізму до комунізму треба розглядати не як скороминущий період у вигляді ряду «найреволюційніших» актів і декретів, а як цілу історичну епоху, повну громадянських воєн і зовнішніх сутичок, наполегливої організаційної роботи і господарського будівництва, наступів і відступів, перемог і поразок. Ця історична епоха необхідна не тільки для того, щоб створити господарські і культурні передумови повної перемоги соціалізму, але й для того, щоб дати пролетаріатові можливість, по-перше — виховати і загартувати себе, як силу, здатну управляти країною, по-друге — перевиховати і переробити дрібнобуржуазні верстви в напрямі, який забезпечує організацію соціалістичного виробництва.

«Ви повинні,— говорив Маркс робітникам,— пережити 15, 20, 50 років громадянської війни і міжнародних битв не тільки для того, щоб змінити існуючі відносини, але щоб і самим змінитися і стати здатними до політичного панування» (див. т. VIII Творів **К. Маркса і Ф. Енгельса,** стор. 506).

Продовжуючи і розвиваючи далі думку Маркса, Ленін пише:

«Доведеться при диктатурі пролетаріату перевиховувати мільйони селян і дрібних хазяйчиків, сотні тисяч службовців, чиновників, буржуазних інтелігентів, підпорядковувати їх усіх пролетарській державі і пролетарському керівництву, перемагати в них буржуазні звички і традиції» так само, як треба буде «...перевиховати... в тривалій боротьбі, на грунті диктатури пролетаріату, і самих пролетарів, які від своїх власних дрібнобуржуазних передсудів звільняються не відразу, не чудом, не з веління божої матері, не з веління лозунга, резолюції, декрету, а лише в довгій і трудній масовій боротьбі з масовими дрібнобуржуазними впливами» (див. т. XXV, стор. 248 і 247).

2) **Диктатура пролетаріату, як панування пролетаріату над буржуазією.** Уже із сказаного видно, що диктатура пролетаріату не є проста зміна осіб в уряді, зміна «кабінету» та ін., із залишенням недоторканними старих економічних і політичних порядків. Меншовики й опортуністи всіх країн, що бояться диктатури,

як вогню, і підмінюють з переляку поняття диктатури поняттям «завоювання влади», звичайно зводять «завоювання влади» до зміни «кабінету», до появи при владі нового міністерства з таких людей, як-от Шейдеман і Носке, Макдональд і Гендерсон. Навряд чи треба роз'яснювати, що ці і подібні їм зміни кабінетів не мають нічого спільного з диктатурою пролетаріату, із завоюванням справжньої влади справжнім пролетаріатом. Макдональди і Шейдемани при владі, із залишенням старих буржуазних порядків, їх, так би мовити, уряди не можуть бути чимсь іншим, крім обслуговуючого апарату в руках буржуазії, крім прикриття язв імперіалізму, крім знаряддя в руках буржуазії проти революційного руху пригноблених і експлуатованих мас. Вони, ці уряди, потрібні капіталові, як ширма, коли йому незручно, невигідно, трудно гнобити і експлуатувати маси без ширми. Звичайно, поява таких урядів є ознакою того, що «у них там» (тобто у капіталістів), «на Шипці», не спокійно, але уряди такого роду, незважаючи на це, неминуче залишаються підкрашеними урядами капіталу. Від уряду Макдональда або Шейдемана до завоювання влади пролетаріатом так само далеко, як від землі до неба. Диктатура пролетаріату є не зміна уряду, а нова держава, з новими органами влади в центрі і на місцях, держава пролетаріату, яка виникла на руїнах старої держави, держави буржуазії.

Диктатура пролетаріату виникає не на основі буржуазних порядків, а в ході їх ломки, після повалення буржуазії, в ході експропріації поміщиків і капіталістів, в ході соціалізації основних знарядь і засобів виробництва, в ході насильної революції пролетаріату. Диктатура пролетаріату є влада революційна, що спирається на насильство над буржуазією.

Держава є машина в руках пануючого класу для придушення опору своїх класових противників. **В цьому відношенні** диктатура пролетаріату нічим по суті не відрізняється від диктатури всякого іншого класу, бо пролетарська держава є машина для придушення буржуазії. Але тут є одна **істотна** різниця. Полягає вона в тому, що всі класові держави, які існували досі, були диктатурою експлуатуючої меншості над експлуатованою більшістю, тимчасом як диктатура пролетаріату є диктатурою експлуатованої більшості над експлуатуючою меншістю.

Коротше: **диктатура пролетаріату є панування пролетаріату над буржуазією, яке не обмежене законом і спирається на насильство, має співчуття і підтримку трудящих та експлуатованих мас** (**Ленін.** «Держава і революція»).

З цього випливають два основні висновки.

Перший висновок. Диктатура пролетаріату не може бути «повною» демократією, демократією для **всіх**, і для багатих і для бідних, — диктатура пролетаріату «повинна бути державою по-

новому демократичною (**для*** пролетарів і неімущих взагалі) і **по-новому** диктаторською (**проти*** буржуазії)» (див. т. XXI, стор. 393). Розмови Каутського і К° про загальну рівність, про «чисту» демократію, про «досконалу» демократію і т. д. є буржуазне прикриття того безперечного факту, що рівність експлуатованих і експлуататорів неможлива. Теорія «чистої» демократії є теорія верхівки робітничого класу, прирученої і підгодовуваної імперіалістичними грабіжниками. Вона покликана до життя для того, щоб прикрити язви капіталізму, підкрасити імперіалізм і надати йому моральної сили в боротьбі проти експлуатованих мас. Не буває і не може бути при капіталізмі справжніх «свобод» для експлуатованих, хоча б тому, що приміщення, друкарні, склади паперу і т. д., необхідні для використання «свобод», є привілей експлуататорів. Не буває і не може бути при капіталізмі справжньої участі експлуатованих мас в управлінні країною, хоча б тому, що при найдемократичніших порядках в умовах капіталізму уряди настановляються не народом, а Ротшільдами і Стіннесами, Рокфеллерами і Морганами. Демократія при капіталізмі є демократія **капіталістична**, демократія експлуататорської меншості, що грунтується на обмеженні прав експлуатованої більшості і спрямована проти цієї більшості. Тільки при пролетарській диктатурі можливі справжні свободи для експлуатованих і справжня участь пролетарів і селян в управлінні країною. Демократія при диктатурі пролетаріату є демократія **пролетарська**, демократія експлуатованої більшості, що грунтується на обмеженні прав експлуататорської меншості і спрямована проти цієї меншості.

Другий висновок. Диктатура пролетаріату не може виникнути як результат мирного розвитку буржуазного суспільства і буржуазної демократії, — вона може виникнути лише в результаті зламу буржуазної державної машини, буржуазної армії, буржуазного чиновницького апарату, буржуазної поліції.

«Робітничий клас не може просто оволодіти готовою державною машиною і пустити її в хід для своїх власних цілей»,— говорять Маркс і Енгельс у передмові до «Маніфесту комуністичної партії».— Пролетарська революція повинна «...не передати з одних рук в інші бюрократично-воєнну машину, як бувало досі, **а зламати** її...— така є попередня умова всякої дійсно народної революції на континенті»,— говорить Маркс у своєму листі до Кугельмана в 1871 році.

Обмежувальна фраза Маркса про континент дала привід опортуністам і меншовикам всіх країн прокричати про те, що Маркс допускав, значить, можливість мирного розвитку буржуазної демократії в демократію пролетарську, принаймні для деяких країн, які не входять до складу європейського континенту

* Курсив мій. **Й. Ст.**

(Англія, Америка). Маркс, дійсно, допускав таку можливість і він мав підставу робити таке допущення для Англії і Америки 70-х років минулого століття, коли не було ще монополістичного капіталізму, не було імперіалізму і не було ще у цих країн, через особливі умови їх розвитку, розвиненої вояччини і бюрократизму. Так стояла справа до появи розвиненого імперіалізму. Але потім, через 30—40 років, коли стан справ у цих країнах змінився докорінно, коли імперіалізм розвинувся і охопив усі без винятку капіталістичні країни, коли вояччина і бюрократизм з'явилися і в Англії з Америкою, коли особливі умови мирного розвитку Англії і Америки зникли, — обмеження щодо цих країн повинно було відпасти само собою.

«Тепер,— говорить Ленін,— в 1917 році, в епоху першої великої імперіалістської війни, це Марксове обмеження відпадає. І Англія і Америка, найбільші і останні — в усьому світі — представники англо-саксонської «свободи» в розумінні відсутності вояччини і бюрократизму, скотилися цілком у загальноєвропейське брудне, криваве болото бюрократично-воєнних установ, які все собі підкоряють, все собою придушують. Тепер і в Англії і в Америці «попередньою умовою всякої дійсно народної революції» **є ломка, зруйнування** «готової» (виготовленої там у 1914—1917 роках до «європейської», загальноімперіалістської, досконалості) «державної машини»» (див. т. XXI, стор. 395).

Інакше кажучи, закон про насильну революцію пролетаріату, закон про злам буржуазної державної машини, як про попередню умову такої революції, є неминучий закон революційного руху імперіалістичних країн світу.

Звичайно, в далекому майбутньому, коли пролетаріат переможе в найважливіших країнах капіталізму і коли нинішнє капіталістичне оточення зміниться оточенням соціалістичним, цілком можливий «мирний» шлях розвитку для деяких капіталістичних країн, капіталісти яких, з огляду на «несприятливу» міжнародну обстановку, визнають за доцільне «добровільно» піти на серйозні поступки пролетаріатові. Але це припущення стосується лише далекого і можливого майбутнього. Для найближчого майбутнього це припущення не має ніяких, абсолютно ніяких підстав.

Тому Ленін має рацію, коли він говорить:

«Пролетарська революція неможлива без насильного зруйнування буржуазної державної машини і заміни її **новою**» (див. т. XXIII, стор. 342).

3) **Радянська влада, як державна форма диктатури пролетаріату.** Перемога диктатури пролетаріату означає придушення буржуазії, злам буржуазної державної машини, заміну буржуазної демократії демократією пролетарською. Це ясно. Але які ті організації, що з їх допомогою може бути проведена ця колосальна робота? Що старі форми організації пролетаріату, які виросли на основі буржуазного парламентаризму, недостатні для такої роботи, — в цьому навряд чи може бути сумнів. Які ж ті нові

форми організації пролетаріату, що здатні відіграти роль могильника буржуазної державної машини, що здатні не тільки зламати цю машину і не тільки замінити буржуазну демократію демократією пролетарською, але й стати основою пролетарської державної влади?

Цією новою формою організації пролетаріату є Ради.

В чому полягає сила Рад в порівнянні з старими формами організації?

В тому, що Ради є найбільш **всеосяжні** масові організації пролетаріату, бо вони і тільки вони охоплюють всіх без винятку робітників.

В тому, що Ради є **єдині** масові організації, які об'єднують всіх пригноблених і експлуатованих, робітників і селян, солдатів і матросів, і де політичне керівництво боротьбою мас з боку авангарду мас, з боку пролетаріату, може бути здійснюване з огляду на це найлегше і найповніше.

В тому, що Ради є **найбільш могутні органи** революційної боротьби мас, політичних виступів мас, повстання мас, органи, здатні зломити всесилля фінансового капіталу і його політичних придатків.

В тому, що Ради є **безпосередні** організації самих мас, тобто **найбільш демократичні** і, значить, найбільш авторитетні організації мас, що максимально полегшують їм участь у будуванні нової держави і в управлінні нею і максимально розв'язують революційну енергію, ініціативу, творчі здібності мас у боротьбі за зруйнування старого укладу, в боротьбі за новий, пролетарський уклад.

Радянська влада є об'єднання й оформлення місцевих Рад в одну загальну державну організацію, в державну організацію пролетаріату, як авангарду пригноблених та експлуатованих мас і як пануючого класу,— об'єднання в Республіку Рад.

Суть Радянської влади полягає в тому, що найбільш масові і найбільш революційні організації саме тих класів, які пригноблювались капіталістами і поміщиками, є тепер «**постійна і єдина** основа всієї державної влади, всього державного апарату», що «саме ті маси, які навіть в найдемократичніших буржуазних республіках», будучи по закону рівноправними, «на ділі тисячами прийомів і хитрощів усувалися від участі в політичному житті і від користування демократичними правами й свободами, залучаються тепер до **постійної** і неодмінної, притому **вирішальної**, участі в демократичному управлінні державою»* (див. **Ленін**, т. XXIV, стор. 13).

Ось чому Радянська влада є **нова форма** державної організації, принципіально відмінна від старої, буржуазно-демокра-

* Курсив скрізь мій. **Й. Ст.**

тичної і парламентарної форми, **новий тип** держави, пристосований не до завдань експлуатації і гноблення трудящих мас, а до завдань цілковитого їх визволення від усякого гніту й експлуатації, до завдань диктатури пролетаріату.

Ленін має рацію, кажучи, що з появою Радянської влади «епоха буржуазно-демократичного парламентаризму скінчилась, почався новий розділ всесвітньої історії: епоха пролетарської диктатури».

В чому полягають характерні риси Радянської влади?

В тому, що Радянська влада є найбільш масова і найбільш демократична державна організація з усіх можливих державних організацій в умовах існування класів, бо вона, будучи ареною змички й співробітництва робітників та експлуатованих селян у боротьбі проти експлуататорів і спираючись у своїй роботі на цю змичку й на це співробітництво, є тим самим влада більшості населення над меншістю, держава цієї більшості, вираз її диктатури.

В тому, що Радянська влада є найбільш інтернаціоналістська з усіх державних організацій класового суспільства, бо вона, руйнуючи всякий національний гніт і спираючись на співробітництво трудящих мас різних національностей, полегшує тим самим об'єднання цих мас в єдиному державному союзі.

В тому, що Радянська влада, самою своєю структурою, полегшує справу керівництва пригнобленими і експлуатованими масами з боку авангарду цих мас, з боку пролетаріату, як найбільш згуртованого і найбільш свідомого ядра Рад.

«Досвід усіх революцій і усіх рухів пригноблених класів, досвід всесвітнього соціалістичного руху вчить нас, — говорить Ленін,— що тільки пролетаріат спроможний об'єднати і вести за собою розпорошені та відсталі верстви трудящого й експлуатованого населення» (див. т. XXIV, стор. 14). Справа в тому, що структура Радянської влади полегшує проведення в життя вказівок цього досвіду.

В тому, що Радянська влада, об'єднуючи законодавчу й виконавчу влади в єдиній організації держави і замінюючи територіальні виборчі округи виробничими одиницями, заводами й фабриками, — безпосередньо зв'язує робітничі і взагалі трудящі маси з апаратами державного управління, учить їх управляти країною.

В тому, що тільки Радянська влада здатна звільнити армію від підлеглості буржуазному командуванню і перетворити її із знаряддя гноблення народу, яким вона є при буржуазних порядках, у знаряддя визволення народу від ярма буржуазії, своєї і чужої.

В тому, що «тільки радянська організація держави спроможна дійсно розбити відразу і зруйнувати остаточно старий, тобто буржуазний, чиновницький і судовий апарат» (див. там же).

В тому, що тільки радянська форма держави, яка залучає масові організації трудящих і експлуатованих до постійної і безумовної участі в державному управлінні, здатна підготувати те відмирання державності, яке є одним з основних елементів майбутнього бездержавного, комуністичного суспільства.

Республіка Рад є, таким чином, тією шуканою і знайденою, нарешті, політичною формою, в рамках якої повинно бути здійснене економічне визволення пролетаріату, повна перемога соціалізму.

Паризька Комуна була зародком цієї форми. Радянська влада є її розвитком і завершенням.

Ось чому говорить Ленін, що:

«Республіка Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів є не тільки форма вищого типу демократичних установ.., але й єдина* форма, здатна забезпечити найбільш безболісний перехід до соціалізму» (див. т. XXII, стор. 131).

V
СЕЛЯНСЬКЕ ПИТАННЯ

З цієї теми я беру чотири питання:

а) постановка питання;

б) селянство під час буржуазно-демократичної революції;

в) селянство під час пролетарської революції;

г) селянство після зміцнення Радянської влади.

1) **Постановка питання.** Дехто думає, що основне в ленінізмі — селянське питання, що вихідним пунктом ленінізму є питання про селянство, про його роль, його питому вагу. Це зовсім невірно. Основним питанням у ленінізмі, його відправним пунктом є не селянське питання, а питання про диктатуру пролетаріату, про умови її завоювання, про умови її зміцнення. Селянське питання, як питання про союзника пролетаріату в його боротьбі за владу, є питання похідне.

Ця обставина, проте, не позбавляє його нітрохи того серйозного, животрепетного значення, яке, без сумніву, має воно для пролетарської революції. Відомо, що серйозне розроблення селянського питання в рядах російських марксистів почалося саме напередодні першої революції (1905 р.), коли питання про повалення царизму і проведення гегемонії пролетаріату стало перед партією на весь свій зріст, а питання про союзника пролетаріату в прийдешній буржуазній революції набрало животрепетного характеру. Відомо також, що селянське питання в Росії набрало ще більш актуального характеру під час пролетарської революції,

* Курсив мій. **И. Ст.**

коли питання про диктатуру пролетаріату, про її завоювання і вдержання привело до питання про союзників пролетаріату в прийдешній пролетарській революції. Воно й зрозуміло: хто йде і готується до влади, той не може не цікавитись питанням про своїх справжніх союзників.

В цьому розумінні селянське питання є частина загального питання про диктатуру пролетаріату і, як таке, являє собою одно з найживотрепетніших питань ленінізму.

Байдуже, а то й прямо негативне ставлення до селянського питання з боку партій II Інтернаціоналу пояснюється не тільки особливими умовами розвитку на Заході. Воно пояснюється насамперед тим, що ці партії не вірять у пролетарську диктатуру, бояться революції і не думають вести пролетаріат до влади. А хто боїться революції, хто не думає вести пролетарів до влади, той не може цікавитись питанням про союзників пролетаріату в революції, — для нього питання про союзників є питання байдуже, неактуальне. Іронічне ставлення героїв II Інтернаціоналу до селянського питання вважається у них ознакою хорошого тону, ознакою «справжнього» марксизму. Насправді тут немає ні грана марксизму, бо байдужість до такого важливого питання, як селянське питання, напередодні пролетарської революції є зворотна сторона заперечення диктатури пролетаріату, безсумнівна ознака прямої зради марксизму.

Питання стоїть так: **чи вичерпані вже** революційні можливості, які криються в надрах селянства, внаслідок певних умов його існування, чи ні, і якщо не вичерпані, **чи є надія, підстава** використати ці можливості **для** пролетарської революції, перетворити селянство, його експлуатовану більшість, з резерву буржуазії, яким воно було під час буржуазних революцій Заходу і яким воно залишається й тепер, — в резерв пролетаріату, в його союзника?

Ленінізм відповідає на це питання позитивно, тобто в дусі визнання в лавах більшості селянства революційних здатностей і в дусі можливості їх використання в інтересах пролетарської диктатури.

Історія трьох революцій в Росії цілком підтверджує висновки ленінізму щодо цього.

Звідси практичний висновок про підтримку трудящих мас селянства в їх боротьбі проти кабали й експлуатації, в їх боротьбі за визволення від гніту і злиднів. Це не значить, звичайно, що пролетаріат повинен підтримувати **всякий** селянський рух. Мова йде тут про підтримку такого руху і такої боротьби селянства, які полегшують прямо чи посередньо визвольний рух пролетаріату, які ллють воду так чи інакше на млин пролетарської революції, які сприяють перетворенню селянства в резерв і союзника робітничого класу.

2) **Селянство під час буржуазно-демократичної революції.** Цей період охоплює проміжок часу від першої російської революції (1905 р.) до другої (лютий 1917 р.) включно. Характерною рисою цього періоду є визволення селянства з-під впливу ліберальної буржуазії, **відхід** селянства від кадетів, **поворот** селянства в сторону пролетаріату, в сторону партії більшовиків. Історія цього періоду є історія боротьби кадетів (ліберальна буржуазія) і більшовиків (пролетаріат) за селянство. Долю цієї боротьби вирішив думський період, бо період чотирьох дум послужив предметним уроком для селянства, а цей урок наочно показав селянам, що їм не дістати з рук кадетів ні землі, ні волі, що цар цілком за поміщиків, а кадети підтримують царя, що єдина сила, на допомогу якої можна розраховувати, — це міські робітники, пролетаріат. Імперіалістична війна лише підтвердила урок думського періоду, завершивши відхід селянства від буржуазії, завершивши ізоляцію ліберальної буржуазії, бо роки війни показали всю марність, всю облудність надій дістати мир від царя і його буржуазних союзників. Без наочних уроків думського періоду гегемонія пролетаріату була б неможлива.

Так склався союз робітників і селян у буржуазно-демократичній революції. Так склалася гегемонія (керівництво) пролетаріату в спільній боротьбі за повалення царизму, гегемонія, що привела до лютневої революції 1917 року.

Буржуазні революції Заходу (Англія, Франція, Німеччина, Австрія) пішли, як відомо, по іншому шляху. Там гегемонія в революції належала не пролетаріатові, який не становив і не міг становити через свою слабість самостійну політичну силу, а ліберальній буржуазії. Там визволення від кріпосницьких порядків дістало селянство не з рук пролетаріату, який був нечисленний і неорганізований, а з рук буржуазії. Там селянство йшло проти старих порядків разом з ліберальною буржуазією. Там селянство становило резерв буржуазії. Там революція привела, через це, до величезного посилення політичної ваги буржуазії.

В Росії, навпаки, буржуазна революція дала прямо протилежні результати. Революція в Росії привела не до посилення, а до ослаблення буржуазії, як політичної сили, не до умноження її політичних резервів, а до втрати нею основного резерву, до втрати селянства. Буржуазна революція в Росії висунула на перший план не ліберальну буржуазію, а революційний пролетаріат, згуртувавши навколо нього багатомільйонне селянство.

Цим, між іншим, і пояснюється той факт, що буржуазна революція в Росії переросла в пролетарську революцію за порівняно короткий строк. Гегемонія пролетаріату була зародком і перехідним ступенем до диктатури пролетаріату.

Чим пояснити це своєрідне явище в російській революції, яке не має прецедентів в історії буржуазних революцій на Заході? Звідки взялася ця своєрідність?

Пояснюється вона тим, що буржуазна революція розгорнулася в Росії при більш розвинених умовах класової боротьби, ніж на Заході, що російський пролетаріат встиг уже перетворитися на цей час у самостійну політичну силу, тимчасом як ліберальна буржуазія, налякана революційністю пролетаріату, розгубила подобу всякої революційності (особливо після уроків 1905 р.) і повернула в сторону союзу з царем і поміщиками проти революції, проти робітників і селян.

Слід звернути увагу на такі обставини, які визначили своєрідність російської буржуазної революції:

а) Небувала концентрація російської промисловості напередодні революції. Відомо, напр., що в підприємствах з кількістю робітників понад 500 чол. працювало в Росії 54% всіх робітників, тимчасом як у такій розвиненій країні, як Північна Америка, в аналогічних підприємствах працювало всього 33% всіх робітників. Навряд чи треба доводити, що вже сама ця обставина при наявності такої революційної партії, як партія більшовиків, перетворювала робітничий клас Росії у велетенську силу політичного життя країни.

б) Огидні форми експлуатації на підприємствах плюс нестерпний поліцейський режим царських опричників,— обставина, що перетворювала кожний серйозний страйк робітників у величезний політичний акт і загартовувала робітничий клас, як силу, до кінця революційну.

в) Політична дряблість російської буржуазії, яка перетворилася після революції 1905 року в прислужництво царизмові і пряму контрреволюційність, пояснювану не тільки революційністю російського пролетаріату, що відкинув російську буржуазію в обійми царизму, але й прямою залежністю цієї буржуазії від казенних замовлень.

г) Наявність найогидніших і найнестерпніших пережитків кріпосницьких порядків на селі, доповнюваних всевладдям поміщика,— обставина, яка кинула селянство в обійми революції.

д) Царизм, який душив все живе і усугубляв своєю сваволею гніт капіталіста і поміщика,—обставина, що з'єднала боротьбу робітників і селян в єдиний революційний потік.

е) Імперіалістична війна, яка злила всі ці суперечності політичного життя Росії в глибоку революційну кризу і надала революції неймовірної сили натиску.

Куди було ткнутися селянству при таких умовах? У кого шукати підтримки проти всевладдя поміщика, проти сваволі царя, проти згубної війни, яка розоряла його господарство? У лібераль-

ної буржуазії? Але вона ворог,— про це говорив довголітній досвід всіх чотирьох дум. У есерів? Есери, звичайно, «кращі», ніж кадети, і програма у них «підходяча», майже селянська, але що можуть дати есери, коли вони думають спертися на самих селян і коли вони слабі в місті, де насамперед черпає свої сили противник? Де та нова сила, яка ні перед чим не спиниться ні на селі, ні в місті, яка піде сміливо в перші ряди на боротьбу з царем і поміщиком, яка допоможе селянству вирватися з кабали, з безземелля, з гніту, з війни? Чи була взагалі така сила в Росії? Так, була. Це був російський пролетаріат, який показав свою силу, своє вміння боротися до кінця, свою сміливість, свою революційність ще в 1905 році.

В усякому разі, другої такої сили не було, і взяти її не було звідки.

Ось чому селянство, відчаливши від кадетів і причаливши до есерів, прийшло разом з тим до необхідності підкоритися керівництву такого мужнього вождя революції, як російський пролетаріат.

Такі є обставини, що визначили своєрідність російської буржуазної революції.

3) **Селянство під час пролетарської революції.** Цей період охоплює проміжок часу від лютневої революції (1917 р.) до Жовтневої (1917 р.). Період цей порівняно недовгий, всього вісім місяців, — але ці вісім місяців, з точки зору політичної освіти і революційного виховання мас, сміливо можуть бути поставлені на одну дошку з цілими десятиріччями звичайного конституційного розвитку, бо вони становлять вісім місяців **революції.** Характерною рисою цього періоду є дальше революціонізування селянства, його розчарування в есерах, **відхід** селянства від есерів, новий **поворот** селянства в бік **прямого згуртування** навколо пролетаріату, як єдиної до кінця революційної сили, здатної привести країну до миру. Історія цього періоду є історія боротьби есерів (дрібнобуржуазна демократія) і більшовиків (пролетарська демократія) за селянство, за оволодіння більшістю селянства. Долю цієї боротьби вирішили коаліційний період, період керенщини, відмова есерів і меншовиків від конфіскації поміщицької землі, боротьба есерів і меншовиків за продовження війни, червневий наступ на фронті, смертна кара для солдатів, повстання Корнілова.

Якщо раніше, в попередній період, основним питанням революції було повалення царя і поміщицької влади, то тепер, в період після лютневої революції, коли царя вже не стало, а нескінченна війна доконала господарство країни, розоривши вкрай селянство,— основним питанням революції стало питання про ліквідацію війни. Центр ваги явно перемістився з питань чисто внутрішнього характеру до основного питання — про війну.

«Кінчити війну», «вирватися з війни» — це був загальний крик змученої країни і, насамперед, селянства.

Але, щоб вирватися з війни, треба було повалити Тимчасовий уряд, треба було повалити владу буржуазії, треба було повалити владу есерів і меншовиків, бо вони і тільки вони затягували війну до «переможного кінця». Іншого шляху виходу з війни, як через повалення буржуазії, не було на практиці.

Це була нова революція, революція пролетарська, бо вона скидала з влади останню, крайню ліву фракцію імперіалістичної буржуазії, партію есерів і меншовиків, для того, щоб створити нову, пролетарську владу, владу Рад, для того, щоб поставити при владі партію революційного пролетаріату, партію більшовиків, партію революційної боротьби проти імперіалістичної війни за демократичний мир. Більшість селянства підтримала боротьбу робітників за мир, за владу Рад.

Іншого виходу для селянства не було. Іншого виходу і не могло бути.

Період керенщини був, таким чином, величезним предметним уроком для трудових мас селянства, бо він наочно показав, що при владі есерів і меншовиків не вирватися країні з війни, не бачити селянам ні землі, ні волі, що меншовики й есери відрізняються від кадетів лише солодкими словами і фальшивими обіцянками, а на ділі проводять ту саму імперіалістичну, кадетську політику, що єдиною владою, здатною вивести країну на шлях, може бути тільки влада Рад. Дальше затягування війни лише підтверджувало правильність цього уроку, підхльостувало революцію і підганяло мільйонні маси селян і солдатів на шлях **прямого згуртування** навколо пролетарської революції. Ізоляція есерів і меншовиків стала незаперечним фактом. Без наочних уроків коаліційного періоду диктатура пролетаріату була б неможлива.

Такі є обставини, що полегшили процес переростання буржуазної революції в революцію пролетарську.

Так склалася диктатура пролетаріату в Росії.

4) **Селянство після зміцнення Радянської влади.** Якщо раніше, в перший період революції, справа йшла, головним чином, про повалення царизму, а потім, після лютневої революції, питання йшло, насамперед, про вихід з імперіалістичної війни через повалення буржуазії, то тепер, після ліквідації громадянської війни і зміцнення Радянської влади, — на перший план виступили питання господарського будівництва. Посилити і розвинути націоналізовану індустрію; зв'язати для цього індустрію з селянським господарством через торгівлю, регульовану державою; замінити продрозверстку продподатком з тим, щоб потім, поступово зменшуючи розміри продподатку, звести справу до обміну виробів індустрії на продукти селянського господарства; пожва-

вити торгівлю і розвинути кооперацію, втягуючи в цю останню мільйони селянства,— ось як змальовував Ленін чергові завдання господарського будівництва на шляху до побудови фундаменту соціалістичної економіки.

Кажуть, що завдання це може бути непосильним для такої селянської країни, як Росія. Деякі скептики говорять навіть про те, що воно просто утопічне, нездійсненне, бо селянство є селянство,— воно складається з дрібних виробників, і воно не може бути через це використане для організації фундаменту соціалістичного виробництва.

Але скептики помиляються, бо вони не враховують деяких обставин, які мають у даному разі вирішальне значення. Розгляньмо головні з них.

По-перше. Не можна змішувати селянство Радянського Союзу з селянством Заходу. Селянство, яке пройшло школу трьох революцій, яке боролося проти царя і буржуазної влади разом з пролетаріатом і на чолі з пролетаріатом, селянство, яке дістало землю і мир з рук пролетарської революції і стало через це резервом пролетаріату,— це селянство не може не відрізнятися від селянства, яке боролося під час буржуазної революції на чолі з ліберальною буржуазією, яке дістало землю з рук цієї буржуазії і стало через це резервом буржуазії. Навряд чи треба доводити, що радянське селянство, яке звикло цінити політичну дружбу і політичне співробітництво з пролетаріатом і яке завдячує своєю свободою цій дружбі і цьому співробітництву,— не може не становити винятково сприятливий матеріал для економічного співробітництва з пролетаріатом.

Енгельс говорив, що «завоювання політичної влади соціалістичною партією стало справою близького майбутнього», що «для того, щоб завоювати її, партія повинна спочатку піти з міста на село і стати сильною на селі» (див. «Селянське питання» **Енгельса**, вид. 1922 р.). Він писав про це в 90-х роках минулого століття, маючи на увазі західне селянство. Чи треба доводити, що російські комуністи, які провели в цьому відношенні колосальну роботу на протязі трьох революцій, встигли вже створити собі на селі такий вплив і таку опору, про які не сміють навіть мріяти наші західні товариші? Як можна заперечувати, що ця обставина не може не полегшити докорінно справу налагоджування економічного співробітництва між робітничим класом і селянством Росії?

Скептики твердять про дрібних селян, як про фактор, несумісний з соціалістичним будівництвом. Але слухайте, що говорить Енгельс про дрібних селян Заходу:

«Ми рішуче стоїмо на боці дрібного селянина; ми будемо робити все можливе, щоб йому було зносніше жити, щоб полегшити його перехід до товариства в разі, коли він на це зважиться; в тому ж разі, коли він ще

не буде спроможний прийняти це рішення, ми постараємось дати йому якомога більше часу подумати про це на своєму клаптику. Ми робитимемо так не тільки тому, що вважаємо можливим перехід на наш бік самостійно працюючого дрібного селянина, але також і з безпосередніх партійних інтересів. Чим більше буде число селян, яким ми не дамо спуститися до пролетарів і яких ми привернемо на свій бік ще селянами, тим швидше і легше відбудеться суспільне перетворення. Нам було б даремно чекати з цим перетворенням того часу, коли капіталістичне виробництво всюди розвинеться до своїх крайніх наслідків, коли і останній дрібний ремісник і останній дрібний селянин впадуть жертвами великого капіталістичного виробництва. Матеріальні жертви, які доведеться принести в цьому розумінні в інтересах селян із суспільних коштів, з точки зору капіталістичної економіки можуть здатися викинутими грішми, а, тимчасом, це — прекрасне застосування капіталу, бо вони заощадять, може, в десять раз більші суми при видатках на суспільне перетворення в його цілому. Отже, в цьому розумінні ми можемо бути дуже щедрі щодо селян» (див. там же).

Так говорив Енгельс, маючи на увазі західне селянство. Але хіба не ясно, що сказане Енгельсом ніде не може бути здійснене з такою легкістю і повнотою, як у країні диктатури пролетаріату? Хіба не ясно, що тільки в Радянській Росії можуть бути проведені в життя тепер же і повністю і «перехід на наш бік самостійно працюючого дрібного селянина», і необхідні для цього «матеріальні жертви», і потрібна для цього «щедрість щодо селян», що ці і подібні їм заходи на користь селян уже проводяться в Росії? Як можна заперечувати, що ця обставина, в свою чергу, повинна полегшити і рушити вперед справу господарського будівництва Радянської країни?

По-друге. Не можна змішувати сільське господарство Росії з сільським господарством Заходу. Там розвиток сільського господарства йде по звичайній лінії капіталізму, в обстановці глибокої диференціації селянства, з великими маєтками і приватно-капіталістичними латифундіями на одному полюсі, з пауперизмом, злиднями і найманим рабством — на другому. Там розпад і розклад з огляду на це цілком природні. Не те в Росії. У нас розвиток сільського господарства не може піти по такому шляху хоча б тому, що наявність Радянської влади і націоналізація основних знарядь та засобів виробництва не допускають такого розвитку. В Росії розвиток сільського господарства повинен піти по іншому шляху, по шляху кооперування мільйонів дрібного і середнього селянства, по шляху розвитку на селі масової кооперації, підтримуваної державою в порядку пільгового кредитування. Ленін правильно вказав у статтях про кооперацію, що розвиток сільського господарства у нас повинен піти по новому шляху, по шляху залучення більшості селян до соціалістичного будівництва через кооперацію, по шляху поступового вкорінення в сільське господарство начал колективізму спочатку в галузі збуту, а потім — в галузі виробництва продуктів сільського господарства.

Дуже цікаві щодо цього деякі нові явища на селі в зв'язку з роботою сільськогосподарської кооперації. Відомо, що всередині Сільськосоюзу народились нові великі організації по галузях сільського господарства,— по льону, картоплі, олії та ін., які мають велике майбутнє. З них, наприклад, Льоноцентр об'єднує цілу сітку виробничих товариств селян-льонарів. Льоноцентр займається тим, що постачає селянам насіння і знаряддя виробництва, потім у тих же селян купує всю продукцію льону, збуває її в масовому масштабі на ринок; забезпечує селянам участь у прибутках і, таким чином, зв'язує селянське господарство через Сільськосоюз з державною промисловістю. Як назвати таку форму організації виробництва? Це є, по-моєму, домашня система великого державно-соціалістичного виробництва в галузі сільського господарства. Я говорю тут про домашню систему державно-соціалістичного виробництва по аналогії з домашньою системою капіталізму в галузі, скажемо, текстильного виробництва, де кустарі, дістаючи від капіталіста сировину й знаряддя і здаючи йому всю свою продукцію, фактично були напівнайманими робітниками на дому. Це один з багатьох показників того, по якому шляху повинен піти у нас розвиток сільського господарства. Я вже не кажу тут про інші показники такого ж роду по інших галузях сільського господарства.

Навряд чи треба доводити, що величезна більшість селянства охоче стане на цей новий шлях розвитку, відкинувши геть шлях приватнокапіталістичних латифундій і найманого рабства, шлях злиднів і розорення.

Ось що говорить Ленін про шляхи розвитку нашого сільського господарства:

«Влада держави на всі великі засоби виробництва, влада держави в руках пролетаріату, союз цього пролетаріату з багатьма мільйонами дрібних і найдрібніших селян, забезпечення керівництва за цим пролетаріатом щодо селянства і т. д.,— хіба це не все, що потрібне для того, щоб з кооперації, з самої тільки кооперації, яку ми раніше третирували, як торгашеську, і яку з певного боку маємо право третирувати тепер при непі так само, хіба це не все необхідне для побудови повного соціалістичного суспільства? Це ще не побудова соціалістичного суспільства, але це все необхідне і достатнє для цієї побудови» (див. т. XXVII, стор. 392).

Говорячи далі про необхідність фінансової та іншої підтримки кооперації, як «нового принципу організації населення» і нового «суспільного ладу» при диктатурі пролетаріату, Ленін продовжує:

«Кожний суспільний лад виникає лише при фінансовій підтримці певного класу. Нема чого нагадувати про ті сотні і сотні мільйонів карбованців, яких коштувало народження «вільного» капіталізму. Тепер ми повинні усвідомити і перетворити в діло, що нині той суспільний лад, який ми повинні підтримувати більш ніж звичайно, є лад кооперативний. Але підтримувати його треба в справжньому розумінні цього слова, тобто під цією підтримкою недосить розуміти підтримку всякого кооперативного обороту,— під цією

підтримкою треба розуміти підтримку такого кооперативного обороту, в якому справді беруть участь справжні маси населення» (див. там же, стор. 393).

Про що говорять всі ці обставини?

Про те, що скептики не мають рації.

Про те, що має рацію ленінізм, який розглядає трудящі маси селянства, як резерв пролетаріату.

Про те, що пролетаріат, який стоїть при владі, може і повинен використати цей резерв для того, щоб зімкнути індустрію з сільським господарством, підняти соціалістичне будівництво і підвести під диктатуру пролетаріату той необхідний фундамент, без якого неможливий перехід до соціалістичної економіки.

VI

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ

З цієї теми я беру два головні питання:

а) постановка питання,

б) визвольний рух пригноблених народів і пролетарська революція.

1) **Постановка питання.** За останні два десятиріччя національне питання зазнало ряду найсерйозніших змін. Національне питання в період II Інтернаціоналу і національне питання в період ленінізму далеко не одне й те саме. Вони глибоко одно від одного відрізняються не тільки обсягом, але й внутрішнім своїм характером.

Раніше національне питання замикалося звичайно тісним колом питань, які стосуються, головним чином, «культурних» національностей. Ірландці, угорці, поляки, фінни, серби і деякі інші національності Європи — таке те коло неповноправних народів, долею яких цікавилися діячі II Інтернаціоналу. Десятки й сотні мільйонів азіатських і африканських народів, які терплять національний гніт в найгрубішій і найжорстокішій формі, звичайно залишалися поза полем зору. Білих і чорних, «культурних» і «некультурних» не зважувалися ставити на одну дошку. Дві — три пусті і кислосолодкі резолюції, які старанно обминають питання про визволення колоній, — це все, чим могли похвастати діячі II Інтернаціоналу. Тепер цю двоїстість і половинчатість в національному питанні треба вважати ліквідованою. Ленінізм викрив цю кричущу невідповідність, зруйнував стіну між білими і чорними, між європейцями і азіатами, між «культурними» і «некультурними» рабами імперіалізму і зв'язав, таким чином, національне питання з питанням про колонії. Тим самим національне питання було перетворене з питання часткового і внутрідержавного в питання загальне і міжнародне, в світове питання про визволення пригноблених народів залежних країн і колоній від ярма імперіалізму.

Раніше принцип самовизначення націй тлумачився звичайно неправильно, звужуючись нерідко до права націй на автономію. Деякі лідери II Інтернаціоналу дійшли навіть до того, що право на самовизначення перетворили в право на культурну автономію, тобто в право пригноблених націй мати свої культурні заклади, залишаючи всю політичну владу в руках пануючої нації. Ця обставина вела до того, що ідея самовизначення із знаряддя боротьби з анексіями рискувала перетворитися в знаряддя виправдання анексій. Тепер цю плутанину треба вважати переборeною. Ленінізм розширив поняття самовизначення, витлумачивши його як право пригноблених народів залежних країн і колоній на повне відокремлення, як право націй на самостійне державне існування. Тим самим була виключена можливість виправдання анексій шляхом тлумачення права на самовизначення, як права на автономію. А самий принцип самовизначення був перетворений, таким чином, із знаряддя обману мас, яким він, безперечно, був в руках соціал-шовіністів під час імперіалістичної війни, в знаряддя викриття всіх і всяких імперіалістичних жадань і шовіністичних махінацій, в знаряддя політичної освіти мас в дусі інтернаціоналізму.

Раніше питання про пригноблені нації розглядалося звичайно, як питання чисто правове. Урочисте проголошення «національної рівноправності», незліченні декларації про «рівність націй» — ось чим пробавлялися партії II Інтернаціоналу, які замазують той факт, що «рівність націй» при імперіалізмі, коли одна група націй (меншість) живе за рахунок експлуатації другої групи націй, є знущання з пригноблених народів. Тепер цю буржуазно-правову точку зору в національному питанні треба вважати викритою. *Ленінізм звів національне питання з висот широкомовних декларацій на землю, заявивши, що декларації про «рівність націй», не підкріплювані з боку пролетарських партій прямою підтримкою визвольної боротьби пригноблених народів, є пусті і фальшиві декларації.* Тим самим питання про пригноблені нації стало питанням про підтримку, про допомогу, справжню і постійну допомогу пригнобленим націям в їх боротьбі з імперіалізмом за справжню рівність націй, за їх самостійне державне існування.

Раніше національне питання розглядалося по-реформістському, як окреме самостійне питання, без зв'язку із загальним питанням про владу капіталу, про повалення імперіалізму, про пролетарську революцію. Мовчазно припускалося, що перемога пролетаріату в Європі можлива без прямого союзу з визвольним рухом у колоніях, що розв'язання національно-колоніального питання може бути проведене нишком, «самопливом», осторонь від великого шляху пролетарської революції, без революційної боротьби з імперіалізмом. Тепер цю антиреволюційну точку зору

треба вважати викритою. Ленінізм довів, а імперіалістична війна і революція в Росії підтвердили, що національне питання може бути розв'язане лише в зв'язку і на ґрунті пролетарської революції, що шлях перемоги революції на Заході проходить через революційний союз з визвольним рухом колоній і залежних країн проти імперіалізму. Національне питання є частина загального питання про пролетарську революцію, частина питання про диктатуру пролетаріату.

Питання стоїть так: **чи вичерпані вже** революційні можливості, які є в надрах революційно-визвольного руху пригноблених країн, чи ні, і якщо не вичерпані,— то чи є надія, підстава використати ці можливості для пролетарської революції, перетворити залежні і колоніальні країни з резерву імперіалістичної буржуазії в резерв революційного пролетаріату, в союзника останнього?

Ленінізм відповідає на це питання позитивно, тобто в дусі визнання в надрах національно-визвольного руху пригноблених країн революційних здатностей і в дусі можливості їх використання в інтересах повалення спільного ворога, в інтересах повалення імперіалізму. Механіка розвитку імперіалізму, імперіалістична війна і революція в Росії цілком підтверджують висновки ленінізму щодо цього.

Звідси необхідність підтримки, рішучої й активної підтримки з боку пролетаріату «державних» націй національно-визвольного руху пригноблених і залежних народів.

Це не значить, звичайно, що пролетаріат повинен підтримувати **всякий** національний рух, скрізь і завжди, в усіх окремих конкретних випадках. Мова йде про підтримку таких національних рухів, які спрямовані на ослаблення, на повалення імперіалізму, а не на його зміцнення і збереження. Бувають випадки, коли національні рухи окремих пригноблених країн приходять до зіткнення з інтересами розвитку пролетарського руху. Само собою зрозуміло, що в таких випадках не може бути й мови про підтримку. Питання про права націй є не ізольоване і самодовліюче питання, а частина загального питання про пролетарську революцію, що підпорядкована цілому і вимагає свого розгляду під кутом зору цілого. Маркс у 40-х роках минулого століття стояв за національний рух поляків і угорців проти національного руху чехів і південних слов'ян. Чому? Тому, що чехи і південні слов'яни були тоді «реакційними народами», «російськими форпостами» в Європі, форпостами абсолютизму, тоді як поляки й угорці були «революційними народами», які боролися проти абсолютизму. Тому, що підтримка національного руху чехів і південних слов'ян означала тоді посередню підтримку царизму, найнебезпечнішого ворога революційного руху в Європі.

«Окремі вимоги демократії,— говорить Ленін,— в тому числі самовизначення, не абсолют, а **частинка** загальнодемократичного (нині: загальносоціалістичного) **світового** руху. Можливо, що в окремих конкретних випадках частинка суперечить загальному, тоді треба відкинути її» (див. т. XIX, стор. 257—258).

Так стоїть справа з питанням про окремі національні рухи, про можливий реакційний характер цих рухів, якщо, звичайно, розцінювати їх не з формальної точки зору, не з точки зору абстрактних прав, а конкретно, з точки зору інтересів революційного руху.

Те саме треба сказати про революційний характер національних рухів взагалі. Безсумнівна революційність величезної більшості національних рухів така ж відносна і своєрідна, як відносна і своєрідна можлива реакційність деяких окремих національних рухів. Революційний характер національного руху в обстановці імперіалістичного гніту зовсім не передбачає обов'язкової наявності пролетарських елементів в русі, наявності революційної або республіканської програми руху, наявності демократичної основи руху. Боротьба афганського еміра за незалежність Афганістану є об'єктивно **революційна** боротьба, незважаючи на монархічні погляди еміра і його сподвижників, бо вона ослабляє, розкладає, підточує імперіалізм, тимчасом як боротьба таких «одчайдушних» демократів і «соціалістів», «революціонерів» і республіканців, як, скажемо, Керенський і Церетелі, Ренодель і Шейдеман, Чернов і Дан, Гендерсон і Клайнс, під час імперіалістичної війни, була боротьбою **реакційною**, бо вона мала своїм результатом підкрашування, зміцнення, перемогу імперіалізму. Боротьба єгипетських купців і буржуазних інтелігентів за незалежність Єгипту є, з тих же причин, боротьбою об'єктивно **революційною**, незважаючи на буржуазне походження і буржуазне звання лідерів єгипетського національного руху, незважаючи на те, що вони проти соціалізму, тимчасом як боротьба англійського «робітничого» уряду за збереження залежного становища Єгипту є, з тих же причин, боротьбою **реакційною**, незважаючи на пролетарське походження і на пролетарське звання членів цього уряду, незважаючи на те, що вони «за» соціалізм. Я вже не кажу про національний рух інших, більших, колоніальних і залежних країн, як-от Індія і Китай, кожний крок яких по шляху до визволення, якщо він навіть порушує вимоги формальної демократії, є ударом парового молота по імперіалізму, тобто кроком, безперечно, **революційним**.

Ленін має рацію, кажучи, що національний рух пригноблених країн треба розцінювати не з точки зору формальної демократії, а з точки зору фактичних результатів у загальному балансі боротьби проти імперіалізму, тобто «не ізольовано, а в світовому масштабі» (див. т. XIX, стор. 257).

2) **Визвольний рух пригноблених народів і пролетарська революція.** При розв'язанні національного питання ленінізм виходить з таких положень:

а) світ поділений на два табори: на табір жменьки цивілізованих націй, які володіють фінансовим капіталом і експлуатують величезну більшість населення земної кулі, і табір пригноблених і експлуатованих народів колоній та залежних країн, які становлять цю більшість;

б) колонії і залежні країни, пригноблювані й експлуатовані фінансовим капіталом, становлять величезний резерв і найсерйозніше джерело сил імперіалізму;

в) революційна боротьба пригноблених народів залежних і колоніальних країн проти імперіалізму є єдиним шляхом їх визволення від гніту і експлуатації;

г) найважливіші колоніальні і залежні країни уже стали на шлях національно-визвольного руху, який не може не привести до кризи всесвітнього капіталізму;

д) інтереси пролетарського руху в розвинених країнах і національно-визвольного руху в колоніях вимагають з'єднання цих двох видів революційного руху в спільний фронт проти спільного ворога, проти імперіалізму;

е) перемога робітничого класу в розвинених країнах і визволення пригноблених народів з-під ярма імперіалізму неможливі без утворення і зміцнення спільного революційного фронту;

є) утворення спільного революційного фронту неможливе без прямої і рішучої підтримки з боку пролетаріату гноблячих націй визвольного руху пригноблених народів проти «вітчизняного» імперіалізму, бо «не може бути вільним народ, який пригноблює інші народи» **(Енгельс)**;

ж) підтримка ця означає відстоювання, захист, проведення в життя лозунга — право націй на відокремлення, на самостійне державне існування;

з) без проведення цього лозунга неможливо налагодити об'єднання і співробітництво націй в єдиному світовому господарстві, яке становить матеріальну базу перемоги всесвітнього соціалізму;

и) об'єднання це може бути лише добровільним, посталим на основі взаємного довір'я і братніх взаємовідносин народів.

Звідси дві сторони, дві тенденції в національному питанні: тенденція до політичного визволення від імперіалістичних пут і до утворення самостійної національної держави — тенденція, яка виникла на основі імперіалістичного гніту й колоніальної експлуатації, і тенденція до господарського зближення націй, яка виникла в зв'язку з утворенням світового ринку й світового господарства.

«Капіталізм, що розвивається,— говорить Ленін,— знає дві історичні тенденції в національному питанні Перша: пробудження національного життя

і національних рухів, боротьба проти всякого національного гніту, створення національних держав. Друга: розвиток і частішання всіляких стосунків між націями, ламання національних перегородок, створення інтернаціональної єдності капіталу, економічного життя взагалі, політики, науки і т. д.

Обидві тенденції є світовий закон капіталізму. Перша переважає на початку його розвитку, друга характеризує капіталізм зрілий, що йде до свого перетворення в соціалістичне суспільство» (див. т. XVII, стор. 139—140).

Для імперіалізму ці дві тенденції є непримиренні суперечності, бо імперіалізм не може жити без експлуатації і насильного вдержання колоній в рамках «єдиного цілого», бо імперіалізм може зближати нації лише шляхом анексії і колоніальних загарбань, без яких він, взагалі кажучи, немислимий.

Для комунізму, навпаки, ці тенденції є лише дві сторони однієї справи, справи визволення пригноблених народів з-під ярма імперіалізму, бо комунізм знає, що об'єднання народів в єдиному світовому господарстві можливе лише на началах взаємного довір'я і добровільної угоди, що шлях утворення добровільного об'єднання народів лежить через відокремлення колоній від «єдиного» імперіалістичного «цілого», через перетворення їх у самостійні держави.

Звідси необхідність наполегливої, безперервної, рішучої боротьби з великодержавним шовінізмом «соціалістів» пануючих націй (Англія, Франція, Америка, Італія, Японія та ін.), які не хочуть боротися з своїми імперіалістичними урядами, не хочуть підтримати боротьбу пригноблених народів «їх» колоній за визволення від гніту, за державне відокремлення.

Без такої боротьби немислиме виховання робітничого класу пануючих націй в дусі справжнього інтернаціоналізму, в дусі зближення з трудящими масами залежних країн і колоній, в дусі справжньої підготовки пролетарської революції. Революція в Росії не перемогла б, і Колчак з Денікіним не були б розбиті, якби російський пролетаріат не мав співчуття і підтримки з боку пригноблених народів колишньої Російської імперії. Але для того, щоб завоювати співчуття і підтримку цих народів, він повинен був насамперед розбити кайдани російського імперіалізму і визволити ці народи від національного гніту.

Без цього неможливо було б зміцнити Радянську владу, насадити справжній інтернаціоналізм і створити ту чудову організацію співробітництва народів, яка називається Союзом Радянських Соціалістичних Республік і яка є живий прообраз майбутнього об'єднання народів в єдиному світовому господарстві.

Звідси необхідність боротьби проти національної замкненості, вузькості, відособленості соціалістів пригноблених країн, які не хочуть піднятися вище своєї національної дзвіниці і не розуміють зв'язку визвольного руху своєї країни з пролетарським рухом пануючих країн.

Без такої боротьби немислимо відстояти самостійну політику пролетаріату пригноблених націй і його класову солідарність з пролетаріатом пануючих країн у боротьбі за повалення спільного ворога, у боротьбі за повалення імперіалізму.

Без такої боротьби інтернаціоналізм був би неможливий.

Такий є шлях виховання трудових мас пануючих і пригноблених націй в дусі революційного інтернаціоналізму.

Ось що говорить Ленін про цю двобічну роботу комунізму по вихованню робітників в дусі інтернаціоналізму:

«Чи може це виховання... бути **конкретно однакове** в націях великих і гноблячих і в націях маленьких, гноблених? в націях анектуючих і націях анектовуваних?

Очевидно, ні. Шлях до однієї мети: до повної рівноправності, найтіснішого зближення і дальшого **злиття всіх** націй іде тут, очевидно, різними конкретними шляхами,— все одно, як шлях, скажемо, до точки, що лежить посередині даної сторінки, іде наліво від одного бокового краю її і направо від протилежного краю. Якщо соціал-демократ великої, гноблячої, анектуючої нації, визнаючи взагалі злиття націй, забуде хоч на хвилину про те, що «його» Микола II, «його» Вільгельм, Георг, Пуанкаре та ін. **теж за злиття** з дрібними націями (шляхом анексій) — Микола II за «злиття» з Галичиною, Вільгельм II за «злиття» з Бельгією та ін.,— то такий соціал-демократ буде смішним доктринером в теорії, підсобником імперіалізму на практиці.

Центр ваги інтернаціоналістського виховання робітників у гноблячих країнах неминуче повинен полягати в проповіді і відстоюванні ними свободи відокремлення пригноблених країн. Без цього **нема** інтернаціоналізму. Ми маємо право і повинні третирувати всякого соціал-демократа гноблячої нації, який **не** веде такої пропаганди, як імперіаліста і як негідника. Це безумовна вимога, хоч би **випадок** відокремлення був можливий і «здійснимий» до соціалізму всього в 1 з 1 000 випадків...

Навпаки. Соціал-демократ маленької нації повинен центр ваги своєї агітації класти на **другому** слові нашої загальної формули: «добровільне **об'єднання» націй**. Він може, не порушуючи своїх обов'язків, як інтернаціоналіста, бути **і** за політичну незалежність своєї нації, **і** за її включення в сусідню державу X, Y, Z, та ін. Але в усіх випадках він повинен боротися **проти** дрібно-національної вузькості, замкненості, відособленості, за врахування цілого і загального, за підпорядкування інтересів часткового інтересам загального.

Люди, які не вдумалися в питання, вважають «суперечливим», щоб соціал-демократи гноблячих націй наполягали на «свободі **відокремлення»**, а соціал-демократи пригноблених націй на «свободі **об'єднання»**. Але невелике розміркування показує, що **іншого** шляху до інтернаціоналізму і злиття націй, іншого шляху до цієї мети **від даного** становища нема і бути **не може»** (див. т. XIX, стор. 261—262).

VII

СТРАТЕГІЯ І ТАКТИКА

З цієї теми я беру шість питань:

а) стратегія і тактика, як наука про керівництво класовою боротьбою пролетаріату;

б) етапи революції і стратегія;

в) припливи й відпливи руху і тактика;
г) стратегічне керівництво;
д) тактичне керівництво;
е) реформізм і революціонізм.

1) **Стратегія і тактика, як наука про керівництво класовою боротьбою пролетаріату.** Період панування II Інтернаціоналу був періодом переважно формування і навчання пролетарських політичних армій в обстановці більш-менш мирного розвитку. Це був період парламентаризму, як переважної форми класової боротьби. Питання про великі сутички класів, про підготовку пролетаріату до революційних боїв, про шляхи завоювання диктатури пролетаріату не стояли тоді, як здавалося, на черзі. Завдання зводилося до того, щоб використати всі шляхи легального розвитку для формування і навчання пролетарських армій, використати парламентаризм стосовно до умов, при яких пролетаріат залишався і повинен був, як здавалося, залишитися в становищі опозиції. Навряд чи треба доводити, що в такий період і при такому розумінні завдань пролетаріату не могло бути ні цільної стратегії, ні розробленої тактики. Були обривки, окремі думки про тактику й стратегію, але тактики й стратегії не було.

Смертний гріх II Інтернаціоналу полягає не в тому, що він проводив у свій час тактику використання парламентських форм боротьби, а в тому, що він переоцінював значення цих форм, вважаючи їх мало не єдиними, а коли настав період відкритих революційних боїв і питання про позапарламентські форми боротьби стало на першу чергу, партії II Інтернаціоналу відвернулися від нових завдань, не прийняли їх.

Тільки в наступний період, період відкритих виступів пролетаріату, в *період пролетарської революції, коли питання про повалення буржуазії стало питанням прямої практики*, коли питання про резерви пролетаріату (стратегія) стало одним з найживотрепетніших питань, коли всі форми боротьби й організації — і парламентські, і позапарламентські (тактика) — виявили себе цілком виразно,— тільки в цей період могли бути вироблені цільна стратегія і розроблена тактика боротьби пролетаріату. Геніальні думки Маркса й Енгельса про тактику і стратегію, замуравлені опортуністами II Інтернаціоналу, були витягнені Леніним на світ божий саме в цей період. Але Ленін не обмежився відновленням окремих тактичних положень Маркса й Енгельса. Він їх розвинув далі і доповнив новими думками й положеннями, об'єднавши все це в систему правил і провідних начал щодо керівництва класовою боротьбою пролетаріату. Такі брошури Леніна, як «Що робити?», «Дві тактики», «Імперіалізм», «Держава і революція», «Пролетарська революція і ренегат Каутський», «Дитяча хвороба», безперечно увійдуть як найцінніший вклад у загальну скарбницю марксизму, в його революційний арсенал. Стратегія

і тактика ленінізму є наука про керівництво революційною боротьбою пролетаріату.

2) **Етапи революції і стратегія.** Стратегія є визначення напряму головного удару пролетаріату на основі даного етапу революції, вироблення відповідного плану розташування революційних сил (головних і другорядних резервів), боротьба за проведення цього плану на всьому протязі даного етапу революції.

Наша революція пережила вже два етапи і вступила після Жовтневого перевороту в третій етап. Відповідно до цього змінювалась стратегія.

Перший етап. 1903 рік — лютий 1917 року. Мета — повалити царизм, ліквідувати цілком пережитки середньовіччя. Основна сила революції — пролетаріат. Найближчий резерв — селянство. Напрям основного удару: ізоляція ліберально-монархічної буржуазії, яка старається оволодіти селянством і ліквідувати революцію шляхом **угоди** з царизмом. План розташування сил: союз робітничого класу з селянством. «Пролетаріат повинен провести до кінця демократичний переворот, приєднуючи до себе масу селянства, щоб роздавити силою опір самодержавства і паралізувати нестійкість буржуазії» (див. **Ленін**, т. VIII, стор. 96).

Другий етап. Березень 1917 року — жовтень 1917 року. Мета — повалити імперіалізм в Росії і вийти з імперіалістичної війни. Основна сила революції — пролетаріат. Найближчий резерв — бідніше селянство. Пролетаріат сусідніх країн, як імовірний резерв. Затяжна війна і криза імперіалізму, як сприятливий момент. Напрям основного удару: ізоляція дрібнобуржуазної демократії (меншовики, есери), яка старається оволодіти трудовими масами селянства і кінчити революцію шляхом **угоди** з імперіалізмом. План розташування сил: союз пролетаріату з біднішим селянством. «Пролетаріат повинен вчинити соціалістичний переворот, приєднуючи до себе масу напівпролетарських елементів населення, щоб зломити силою опір буржуазії і паралізувати нестійкість селянства та дрібної буржуазії» (див. там же).

Третій етап. Почався він після Жовтневого перевороту. Мета — зміцнити диктатуру пролетаріату в одній країні, використовуючи її як опорний пункт для повалення імперіалізму в усіх країнах. Революція виходить за рамки однієї країни, почалась епоха світової революції. Основні сили революції: диктатура пролетаріату в одній країні, революційний рух пролетаріату в усіх країнах. Головні резерви: напівпролетарські і дрібноселянські маси в розвинених країнах, визвольний рух у колоніях і залежних країнах. Напрям основного удару: ізоляція дрібнобуржуазної демократії, ізоляція партій II Інтернаціоналу, які становлять основну опору політики **угоди** з імперіалізмом. План розташування сил: союз пролетарської революції з визвольним рухом колоній і залежних країн.

Стратегія має справу з основними силами революції та їх резервами. Вона змінюється в зв'язку з переходом революції від одного етапу до іншого, залишаючись в основному без змін за весь період даного етапу.

3) **Припливи й відпливи руху і тактика.** Тактика є визначення лінії поведінки пролетаріату за порівняно короткий період припливу або відпливу руху, піднесення або спаду революції, боротьба за проведення цієї лінії шляхом зміни старих форм боротьби і організації на нові, старих лозунгів на нові, шляхом поєднання цих форм і т. д. Якщо стратегія має на меті виграти війну, скажемо, з царизмом або з буржуазією, довести до кінця боротьбу з царизмом або буржуазією, то тактика ставить собі менш істотні цілі, бо вона старається виграти не війну в цілому, а ті чи інші битви, ті чи інші бої, успішно провести ті чи інші кампанії, ті чи інші виступи, які відповідають конкретній обстановці в період даного піднесення або спаду революції. Тактика є частина стратегії, яка їй підпорядкована, її обслуговує.

Тактика змінюється залежно від припливів і відпливів. В той час, як у період першого етапу революції (1903—1917, лютий) стратегічний план залишався без зміни, тактика змінювалася за цей час кілька раз. В період 1903—1905 років тактика партії була наступальна, бо був приплив революції, рух підіймався вгору, і тактика повинна була виходити з цього факту. Відповідно до цього і форми боротьби були революційні, що відповідали вимогам припливу революції. Місцеві політичні страйки, політичні демонстрації, загальний політичний страйк, бойкот Думи, повстання, революційно-бойові лозунги,— такі є форми боротьби за цей період, що заступали одна одну. В зв'язку з формами боротьби змінилися тоді й форми організації. Фабрично-заводські комітети, селянські революційні комітети, страйкові комітети, Ради робітничих депутатів, більш-менш відкрита робітнича партія,— такі є форми організації за цей період.

В період 1907—1912 років партія змушена була перейти на тактику відступу, бо ми мали тоді спад революційного руху, відплив революції, і тактика не могла не зважати на цей факт. Відповідно до цього змінилися й форми боротьби, так само як і форми організації. Замість бойкоту Думи — участь у Думі, замість відкритих позадумських революційних виступів — думські виступи і думська робота, замість загальних політичних страйків — часткові економічні страйки або просто затишшя. Зрозуміло, що партія повинна була піти в цей період у підпілля, а масові революційні організації були замінені культурно-освітніми, кооперативними, страховими та іншими підзаконними організаціями.

Те саме треба сказати про другий і третій етапи революції, на протязі яких тактика мінялася десятки раз, тоді як стратегічні плани залишалися без зміни.

Тактика має справу з формами боротьби і формами організації пролетаріату, з їх зміною, їх поєднанням. На основі даного етапу революції тактика може мінятися кілька раз, залежно від припливів або відпливів, від піднесення або спаду революції.

4) **Стратегічне керівництво.** Резерви революції бувають:

прямі: а) селянство і взагалі перехідні верстви своєї країни, б) пролетаріат сусідніх країн, в) революційний рух у колоніях і залежних країнах, г) завоювання і здобутки диктатури пролетаріату,— від частини яких пролетаріат може тимчасово відмовитися, залишивши за собою перевагу сил, з тим, щоб підкупити сильного противника і дістати перепочинок, і

посередні: а) суперечності і конфлікти між непролетарськими класами своєї країни, які можуть бути використані пролетаріатом для ослаблення противника, для посилення своїх резервів, б) суперечності, конфлікти і війни (наприклад, імперіалістична війна) між ворожими пролетарській державі буржуазними державами, які можуть бути використані пролетаріатом при своєму наступі або при маневруванні в разі вимушеного відступу.

Про резерви першого роду не варто багато говорити, бо їх значення зрозуміле всім і кожному. Щодо резервів другого роду, значення яких не завжди ясне, то треба сказати, що вони мають іноді першорядне значення для ходу революції. Навряд чи можна заперечувати величезне значення, наприклад, того конфлікту між дрібнобуржуазною демократією (есери) і ліберально-монархічною буржуазією (кадети) під час першої революції і після неї, який, безсумнівно, відіграв свою роль у справі визволення селянства з-під впливу буржуазії. Ще менше підстав заперечувати колосальне значення факту смертельної війни між основними групами імперіалістів у період Жовтневого перевороту, коли імперіалісти, зайняті війною між собою, не мали можливості зосередити сили проти молодої Радянської влади, а пролетаріат саме тому дістав можливість взятися щільно за організацію своїх сил, за зміцнення своєї влади і підготувати розгром Колчака й Денікіна. Треба думати, що тепер, коли суперечності між імперіалістичними групами все більше поглиблюються і коли нова війна між ними стає неминучою, резерви такого роду матимуть для пролетаріату все більш серйозне значення.

Завдання стратегічного керівництва полягає в тому, щоб правильно використати всі ці резерви для досягнення основної мети революції на даному етапі її розвитку.

В чому полягає правильне використання резервів?

У виконанні деяких необхідних умов, з яких головними умовами треба вважати такі.

По-перше. Зосередження головних сил революції у вирішальний момент на найбільш вразливому для противника пункті, коли революція вже назріла, коли наступ іде на всіх парах, коли повстання стукає в двері і коли підтягування резервів до авангарду є вирішальна умова успіху. Прикладом, який демонструє такого роду використання резервів, можна вважати стратегію партії за період квітень—жовтень 1917 року. Безсумнівно, що найбільш вразливим пунктом противника в цей період була війна. Безсумнівно, що саме на цьому питанні, як основному, зібрала партія навколо пролетарського авангарду найширші маси населення. Стратегія партії в цей період зводилася до того, щоб, навчаючи авангард вуличним виступам шляхом маніфестацій і демонстрацій, підтягувати разом з тим до авангарду резерви через Ради в тилу і солдатські комітети на фронті. Результат революції показав, що використання резервів було правильне.

Ось що говорить Ленін про цю умову стратегічного використання сил революції, перефразовуючи відомі положення Маркса й Енгельса про повстання:

«1) Ніколи **не грати** з повстанням, а, починаючи його, знати твердо, що треба **йти до кінця.**

2) Необхідно зібрати **велику перевагу сил** у вирішальному місці, у вирішальний момент, бо інакше ворог, який має кращу підготовку й організацію, знищить повстанців.

3) Раз повстання розпочате, треба діяти з якнайбільшою **рішучістю** і неодмінно, безумовно переходити **в наступ.** «Оборона є смерть збройного повстання».

4) Треба старатися захопити зненацька ворога, вловити момент, поки його війська розкидані.

5) Треба добиватися **щодня** хоч маленьких успіхів (можна сказати: щогодини, коли йдеться про одно місто), підтримуючи, що б то не стало, **«моральну перевагу»»** (див. т. XXI, стор. 319—320).

По-друге. Вибір моменту вирішального удару, моменту початку повстання, розрахований на те, що криза дійшла до найвищої точки, що готовність авангарду битися до кінця, готовність резерву підтримати авангард і максимальна розгубленість в рядах противника — є уже в наявності.

Рішучий бій,— говорить Ленін,— можна вважати цілком назрілим, **якщо** «(1) всі ворожі нам класові сили досить заплуталися, досить побилися між собою, досить знесилили себе боротьбою, яка їм не під силу»; **якщо** «(2) всі хиткі, ненадійні, нестійкі, проміжні елементи, тобто дрібна буржуазія, дрібнобуржуазна демократія на відміну від буржуазії, досить викрили себе перед народом, досить зганьбили себе своїм практичним банкротством»; **якщо** «(3) в пролетаріаті почався і став могутньо підноситись масовий настрій на користь підтримки найбільш рішучих, самовіддано-сміливих, революційних дій проти буржуазії. Отоді революція назріла, отоді наша перемога, якщо ми вірно врахували всі намічені вище... умови і вірно вибрали момент, наша перемога забезпечена» (див. т. XXV, стор. 229).

Зразком такої стратегії можна вважати проведення Жовтневого повстання.

Порушення цієї умови веде до небезпечної помилки, що зветься «втратою темпу», коли партія відстає від ходу руху або забігає далеко вперед, створюючи небезпеку провалу. Прикладом такої «втрати темпу», прикладом того, як не слід вибирати момент повстання, треба вважати спробу однієї частини товаришів почати повстання з арешту Демократичної наради у вересні 1917 року, коли в Радах відчувалося ще вагання, фронт був ще на роздоріжжі, резерви не були ще підтягнені до авангарду.

По-третє. Неухильне проведення вже прийнятого курсу через усі і всякі утруднення й ускладнення на шляху до мети, потрібне для того, щоб авангард не випускав з уваги основної мети боротьби, а маси не збивалися з шляху, ідучи до цієї мети і стараючись згуртовуватись навколо авангарду. Порушення цієї умови веде до величезної помилки, добре відомої морякам під назвою «втрати курсу». Прикладом такої «втрати курсу» треба вважати помилкову поведінку нашої партії безпосередньо після Демократичної наради, коли партія ухвалила рішення про участь у передпарламенті. Партія немовби забула в цей момент, що передпарламент є спроба буржуазії перевести країну з шляху Рад на шлях буржуазного парламентаризму, що участь партії в такій установі може поплутати всі карти і збити з шляху робітників та селян, які ведуть революційну боротьбу під лозунгом: «Вся влада Радам!». Ця помилка була виправлена виходом більшовиків з передпарламенту.

По-четверте. Маневрування резервами, розраховане на правильний відступ, коли ворог сильний, коли відступ неминучий, коли прийняти бій, нав'язуваний противником, явно невигідно, коли відступ стає при даному співвідношенні сил єдиним засобом вивести авангард з-під удару і зберегти за ним резерви.

«Революційні партії,— говорить Ленін,— повинні доучуватись. Вони вчилися наступати. Тепер доводиться зрозуміти, що цю науку треба доповнити наукою, як правильніше відступати. Доводиться зрозуміти,— і революційний клас на власному гіркому досвіді вчиться розуміти,— що не можна перемогти, не навчившись правильного наступу і правильного відступу» (див. т. XXV, стор. 177).

Мета такої стратегії — виграти час, розкласти противника і нагромадити сили для переходу потім у наступ.

Зразком такої стратегії можна вважати укладення Брестського миру, який дав партії можливість виграти час, використати сутички в таборі імперіалізму, розкласти сили противника, зберегти за собою селянство і нагромадити сили для того, щоб підготувати наступ на Колчака і Денікіна.

«Укладаючи сепаратний мир,— говорив тоді Ленін,— ми в найбільшій, можливій для даного моменту мірі звільняємось від обох ворогуючих імперіа-

лістських груп, використовуючи їх ворожнечу і війну,— яка утруднює їм угоду проти нас,— використовуємо, дістаючи певний період розв'язаних рук для продовження і закріплення соціалістичної революції» (див. т. XXII, стор. 198).

«Тепер навіть останній дурень» бачить,— говорив Ленін через три роки після Брестського миру,—«що «Брестський мир» був поступкою, яка зміцнила нас і роздробила сили міжнародного імперіалізму» (див. т. XXVII, стор. 7).

Такі є головні умови, що забезпечують правильність стратегічного керівництва.

5) **Тактичне керівництво.** Тактичне керівництво є частина стратегічного керівництва, підпорядкована завданням і вимогам останнього. Завдання тактичного керівництва полягає в тому, щоб оволодіти всіма формами боротьби й організації пролетаріату і забезпечити правильне їх використання для того, щоб добитися максимуму результатів при даному співвідношенні сил, необхідного для підготовки стратегічного успіху.

В чому полягає правильне використання форм боротьби й організації пролетаріату?

У виконанні деяких необхідних умов, що з них головними умовами треба вважати такі:

По-перше. Висування на перший план саме тих форм боротьби й організації, які, найбільше відповідаючи умовам даного припливу або відпливу руху, можуть полегшити і забезпечити підведення мас до революційних позицій, підведення мільйонних мас до фронту революції, їх розміщення на фронті революції.

Йдеться не про те, щоб авангард усвідомив неможливість збереження старих порядків і неминучість їх повалення. Йдеться про те, щоб маси, мільйонні маси зрозуміли цю неминучість і проявили готовність підтримати авангард. Але зрозуміти це можуть маси лише шляхом власного досвіду. Дати мільйонним масам можливість розпізнати на своєму власному досвіді неминучість повалення старої влади, висунути такі способи боротьби і такі форми організації, які полегшили б масам на досвіді розпізнати правильність революційних лозунгів,— у цьому завдання.

Авангард відірвався б від робітничого класу, а робітничий клас втратив би зв'язки з масами, якби партія не вирішила в свій час взяти участь у Думі, якби вона не вирішила зосередити сили на думській роботі і розгорнути боротьбу на основі цієї роботи з тим, щоб полегшити масам на власному досвіді розпізнати нікчемність Думи, брехливість кадетських обіцянок, неможливість угоди з царизмом, неминучість союзу селянства з робітничим класом. Без досвіду мас у період Думи викриття кадетів і гегемонія пролетаріату були б неможливі.

Небезпека тактики одзовізму полягала в тому, що вона загрожувала відривом авангарду від його мільйонних резервів.

Партія відірвалася б від робітничого класу, а робітничий клас втратив би вплив у широких масах селян і солдатів, якби

пролетаріат пішов по стопах «лівих» комуністів, що закликали до повстання в квітні 1917 року, коли меншовики й есери не встигли ще викрити себе, як прихильників війни та імперіалізму, коли маси ще не встигли розпізнати на своєму власному досвіді брехливість меншовицько-есерівських розмов про мир, про землю, про волю. Без досвіду мас у період керенщини меншовики й есери не були б ізольовані, і диктатура пролетаріату була б неможлива. Тому тактика «терпеливого роз'яснення» помилок дрібнобуржуазних партій і відкритої боротьби всередині Рад була єдино правильною тактикою.

Небезпека тактики «лівих» комуністів полягала в тому, що вона загрожувала перетворити партію з вождя пролетарської революції в купку пустих і безгрунтовних змовників.

«З самим авангардом,— говорить Ленін,— перемогти не можна. Кинути самий тільки авангард у рішучий бій, поки весь клас, поки широкі маси не зайняли позиції або прямої підтримки авангарду, або, принаймні, доброзичливого нейтралітету щодо нього... було б не тільки безглуздям, але й злочином. А для того, щоб дійсно весь клас, щоб дійсно широкі маси трудящих і пригноблених капіталом дійшли до такої позиції, для цього самої пропаганди, самої агітації мало. Для цього потрібен власний політичний досвід цих мас. Такий — основний закон усіх великих революцій, підтверджений тепер з разючою силою і рельєфністю не тільки Росією, але й Німеччиною. Не тільки некультурним, часто неписьменним масам Росії, але й високо культурним, поголовно письменним масам Німеччини треба було відчути на власній шкурі все безсилля, всю безхарактерність, всю безпорадність, все лакейство перед буржуазією, всю підлість уряду рицарів II Інтернаціоналу, всю неминучість диктатури крайніх реакціонерів (Корнілов в Росії, Капп і К° в Німеччині), як єдиний альтернатив щодо диктатури пролетаріату, щоб рішуче повернути до комунізму» (див. т. XXV, стор. 228).

По-друге. Знаходження в кожний даний момент тієї особливої ланки в ланцюгу процесів, ухопившись за яку можна буде вдержати весь ланцюг і підготувати умови для досягнення стратегічного успіху.

Йдеться про те, щоб виділити з ряду завдань, які стоять перед партією, саме те чергове завдання, розв'язання якого є центральним пунктом і проведення якого забезпечує успішне розв'язання решти чергових завдань.

Значення цього положення можна було б демонструвати на двох прикладах, з яких один можна було б взяти з далекого минулого (період утворення партії), а другий — з найближчого нам сучасного (період непу).

В період утворення партії, коли безліч гуртків і організацій не була ще зв'язана між собою, коли кустарництво і гуртківщина роз'їдали партію згори донизу, коли ідейний розбрід становив характерну рису внутрішнього життя партії,— в цей період основною ланкою і основним завданням в ланцюгу ланок і в ланцюгу завдань, які стояли тоді перед партією, було створення загальноросійської нелегальної газети («Искра»). Чому?

Тому, що тільки через загальноросійську нелегальну газету можна було при тодішніх умовах створити згуртоване ядро партії, здатне зв'язати воєдино незліченні гуртки й організації, підготувати умови ідейної й тактичної єдності і закласти, таким чином, фундамент для утворення справжньої партії.

В період переходу від війни до господарського будівництва, коли промисловість животіла в пазурях розрухи, а сільське господарство терпіло від недостачі міських виробів, коли змичка державної індустрії з селянським господарством перетворилася в основну умову успішного соціалістичного будівництва,— в цей період основною ланкою в ланцюгу процесів, основним завданням в ряді інших завдань став розвиток торгівлі. Чому? Тому, що в умовах непу змичка індустрії з селянським господарством неможлива інакше, як через торгівлю, тому, що виробництво без збуту в умовах непу є смерть для індустрії, тому, що індустрію можна розширити лише через розширення збуту шляхом розвитку торгівлі, тому, що, тільки укріпившись в галузі торгівлі, тільки оволодівши торгівлею, тільки оволодівши цією ланкою, можна буде надіятися зімкнути індустрію з селянським ринком і успішно розв'язати інші чергові завдання для того, щоб створити умови для побудови фундаменту соціалістичної економіки.

«Недосить бути революціонером і прихильником соціалізму або комуністом взагалі...— говорить Ленін.— Треба вміти знайти в кожний момент ту особливу ланку ланцюга, за яку треба всіма силами ухопитися, щоб вдержати весь ланцюг і підготувати міцно перехід до дальшої ланки»...

«В даний момент... такою ланкою є пожвавлення внутрішньої **торгівлі** при її правильному державному регулюванні (спрямовуванні). Торгівля — ось та «ланка» в історичному ланцюгу подій, у перехідних формах нашого соціалістичного будівництва 1921—1922 рр., **«за яку треба всіма силами ухопитися»**...» (див. т. XXVII, стор. 82).

Такі є головні умови, що забезпечують правильність тактичного керівництва.

6) **Реформізм і революціонізм.** Чим відрізняється революційна тактика від тактики реформістської?

Дехто думає, що ленінізм проти реформ, проти компромісів і угод взагалі. Це зовсім невірно. Більшовики знають не менше, ніж всякий інший, що в певному розумінні «всяке даяніє благо», що при певних умовах реформи взагалі, компроміси і угоди зокрема — необхідні і корисні.

«Вести війну,— говорить Ленін,— за повалення міжнародної буржуазії, війну в сто раз труднішу, тривалішу, складнішу, ніж найупертіша із звичайних воєн між державами, і наперед відмовлятися при цьому від лавірування, від використання суперечності інтересів (хоч би тимчасової) між ворогами, від угодовства і компромісів з можливими (хоч би тимчасовими, непевними, хиткими, умовними) союзниками, хіба це не безмежно смішна річ? Хіба це не схоже на те, як коли б при трудному підніманні на недосліджену ще і

неприступну донині гору ми заздалегідь відмовилися від того, щоб іти іноді зигзагом, вертатися іноді назад, відмовлятися від вибраного раз напряму і пробувати різні напрями?» (див. т. XXV, стор. 210).

Справа, очевидно, не в реформах або компромісах і угодах, а в тому вжитку, який роблять люди з реформ і угод.

Для реформіста реформа — все, а революційна робота — так собі, для розмови, про око людське. Тому реформа при реформістській тактиці в умовах існування буржуазної влади неминуче перетворюється в знаряддя зміцнення цієї влади, в знаряддя розкладу революції.

А для революціонера, навпаки, головне—революційна робота, а не реформа,—для нього реформа є побічний продукт революції. Тому реформа при революційній тактиці в умовах існування буржуазної влади, природно, перетворюється в знаряддя розкладу цієї влади, в знаряддя зміцнення революції, в опорний пункт для дальшого розвитку революційного руху.

Революціонер приймає реформу для того, щоб використати її, як зачіпку для поєднання легальної роботи з роботою нелегальною, для того, щоб використати її, як прикриття для посилення нелегальної роботи з метою революційної підготовки мас до повалення буржуазії.

В **цьому** суть революційного використання реформ і угод в умовах імперіалізму.

А реформіст, навпаки, приймає реформи для того, щоб відмовитися від усякої нелегальної роботи, підірвати справу підготовки мас до революції і спочити під захистом «дарованої» реформи.

В **цьому** суть реформістської тактики.

Так стоїть справа з реформами і угодами в умовах імперіалізму.

Справа, проте, міняється дещо після повалення імперіалізму, при диктатурі пролетаріату. За певних умов, за певної обстановки пролетарська влада може бути змушена зійти тимчасово з шляху революційної перебудови існуючих порядків на шлях поступового їх перетворення, «на шлях реформістський», як говорить Ленін у відомій статті «Про значення золота», на шлях обхідних рухів, на шлях реформ і поступок непролетарським класам для того, щоб розкласти ці класи, дати революції перепочинок, зібратися з силами і підготувати умови для нового наступу. Не можна заперечувати, що цей шлях є в певному розумінні «реформістським» шляхом. Слід тільки пам'ятати, що ми маємо тут одну корінну особливість, яка полягає в тому, що реформа виходить в даному разі від пролетарської влади, що вона зміцнює пролетарську владу, що вона дає їй потрібний перепочинок, що вона покликана розкласти не революцію, а непролетарські класи.

Реформа за таких умов перетворюється, таким чином, у свою протилежність.

Проведення такої політики з боку пролетарської влади стає можливим тому, і тільки тому, що розмах революції в попередній період був досить великий, і дав він, таким чином, досить широкий простір для того, щоб можна було куди відступити, замінивши тактику наступу тактикою тимчасового відступу, тактикою обхідних рухів.

Таким чином, якщо раніше, при буржуазній владі, реформи були побічним продуктом революції, то тепер, при диктатурі пролетаріату, джерелом реформ є революційні завоювання пролетаріату, резерв, що нагромадився в руках пролетаріату і складається з цих завоювань.

«Відношення реформ до революції,— говорить Ленін,— визначене точно і правильно тільки марксизмом, причому Маркс міг бачити це відношення тільки з одного боку, а саме: в обстановці, яка передує першій, скільки-небудь міцній, скільки-небудь тривалій перемозі пролетаріату хоч би в одній країні. В такій обстановці основою правильного відношення було: реформи є побічний продукт революційної класової боротьби пролетаріату... Після перемоги пролетаріату хоч би в одній країні постає щось нове у відношенні реформ до революції. Принципіально справа лишається та сама, але щодо форми постає зміна, яку Маркс особисто передбачити не міг, але яку усвідомити можна тільки на грунті філософії і політики марксизму... Після перемоги вони (тобто реформи. **Й. Ст.**) (будучи в міжнародному масштабі тим самим «побічним продуктом») є для країни, в якій перемогу здобуто, крім того, необхідним і законним перепочинком у тих випадках, коли сил явно, після наймаксимальнішого їх напруження, невистачає для революційного виконання такого-то або такого-то переходу. Перемога дає такий «запас сил», що є чим продержатися навіть при вимушеному відступі,— продержатися і в матеріальному, і в моральному розумінні» (див. т. XXVII, стор. 84—85).

VIII
ПАРТІЯ

В період передреволюційний, в період більш-менш мирного розвитку, коли партії II Інтернаціоналу становили в робітничому русі пануючу силу, а парламентські форми боротьби вважалися основними формами,— в цих умовах партія не мала і не могла мати того серйозного і вирішального значення, якого вона набула потім в умовах відкритих революційних сутичок. Боронячи II Інтернаціонал від нападок, Каутський говорить, що партії II Інтернаціоналу є інструмент миру, а не війни, що саме тому вони були не в силі зробити щось серйозне під час війни, в період революційних виступів пролетаріату. Це цілком вірно. Але що це значить? Це значить, що партії II Інтернаціоналу непридатні для революційної боротьби пролетаріату, що вони являють

собою не бойові партії пролетаріату, які ведуть робітників до влади, а виборчий апарат, пристосований до парламентських виборів і парламентської боротьби. Цим, власне, і пояснюється той факт, що в період панування опортуністів II Інтернаціоналу основною політичною організацією пролетаріату була не партія, а парламентська фракція. Відомо, що на ділі партія в цей період була придатком і обслужуючим елементом парламентської фракції. Навряд чи треба доводити, що в таких умовах і з такою партією на чолі не могло бути й мови про підготовку пролетаріату до революції.

Справа, проте, змінилася докорінно, коли настав новий період. Новий період є період відкритих сутичок класів, період революційних виступів пролетаріату, період пролетарської революції, період прямої підготовки сил до повалення імперіалізму, до захоплення влади пролетаріатом. Цей період ставить перед пролетаріатом нові завдання про перебудову всієї партійної роботи на новий, революційний лад, про виховання робітників в дусі революційної боротьби за владу, про підготовку і підтягування резервів, про союз з пролетарями сусідніх країн, про встановлення міцних зв'язків з визвольним рухом колоній та залежних країн і т. д. і т. п. Думати, що ці нові завдання можуть бути розв'язані силами старих соціал-демократичних партій, вихованих у мирних умовах парламентаризму,— значить приректи себе на безнадійний одчай, на неминучу поразку. Залишатися з такими завданнями на плечах при старих партіях на чолі — значить опинитися в стані цілковитого роззброєння. Навряд чи треба доводити, що пролетаріат не міг примиритися з таким становищем.

Звідси необхідність нової партії, партії бойової, партії революційної, досить сміливої для того, щоб повести пролетарів на боротьбу за владу, досить досвідченої для того, щоб розібратися в складних умовах революційної обстановки, і досить гнучкої для того, щоб обійти всі і всякі підводні камені на шляху до мети.

Без такої партії нічого й думати про повалення імперіалізму, про завоювання диктатури пролетаріату.

Ця нова партія є партія ленінізму.

В чому полягають особливості цієї нової партії?

1) **Партія, як передовий загін робітничого класу.** Партія повинна бути, насамперед, **передовим** загоном робітничого класу. Партія повинна увібрати в себе всі кращі елементи робітничого класу, їх досвід, їх революційність, їх безмежну відданість справі пролетаріату. Але, щоб бути справді передовим загоном, партія повинна бути озброєна революційною теорією, знанням законів руху, знанням законів революції. Без цього вона не в силі керувати боротьбою пролетаріату, вести за собою пролетаріат. Пар-

тія не може бути справжньою партією, якщо вона обмежується реєструванням того, що переживає і думає маса робітничого класу, якщо вона тягнеться в хвості за стихійним рухом, якщо вона не вміє подолати косність і політичну байдужість стихійного руху, якщо вона не вміє піднятися вище хвилинних інтересів пролетаріату, якщо вона не вміє піднімати маси до рівня розуміння класових інтересів пролетаріату. Партія повинна стояти попереду робітничого класу, вона повинна бачити далі, ніж робітничий клас, вона повинна вести за собою пролетаріат, а не тягтися у хвості за стихійністю. Партії II Інтернаціоналу, що проповідують «хвостизм», є провідники буржуазної політики, яка прирікає пролетаріат на роль знаряддя в руках буржуазії. Тільки партія, яка стала на точку зору передового загону пролетаріату і спроможна піднімати маси до рівня розуміння класових інтересів пролетаріату,— тільки така партія спроможна стягти робітничий клас з шляху тред-юніонізму і перетворити його в самостійну політичну силу.

Партія є політичний вождь робітничого класу.

Я говорив вище про труднощі боротьби робітничого класу, про складність обстановки боротьби, про стратегію і тактику, про резерви і маневрування, про наступ і відступ. Ці умови не менш складні, коли не більш, ніж умови війни. Хто може розібратися в цих умовах, хто може дати правильне орієнтування мільйонним масам пролетарів? Жодна армія на війні не може обійтись без досвідченого штабу, якщо вона не хоче приректи себе на поразку. Хіба не ясно, що пролетаріат тим більше не може обійтись без такого штабу, якщо він не хоче віддати себе на поталу своїм заклятим ворогам? Але де цей штаб? Цим штабом може бути тільки революційна партія пролетаріату. Робітничий клас без революційної партії — це армія без штабу.

Партія є бойовий штаб пролетаріату.

Але партія не може бути тільки **передовим** загоном. Вона *повинна бути разом з тим загоном* **класу**, *частиною класу*, тісно зв'язаною з ним всіма коренями свого існування. Різниця між передовим загоном і рештою маси робітничого класу, між партійними і безпартійними не може зникнути, поки не зникнуть класи, поки пролетаріат буде поповнюватися вихідцями з інших класів, поки робітничий клас у цілому буде позбавлений можливості піднятися до рівня передового загону. Але партія перестала б бути партією, якби ця різниця перетворилась у розрив, якби вона замкнулася в собі і відірвалася від безпартійних мас. Партія не може керувати класом, якщо вона не зв'язана з безпартійними масами, якщо немає змички між партією і безпартійними масами, якщо ці маси не приймають її керівництва, якщо партія не користується в масах моральним і політичним кредитом.

Недавно були прийняті в нашу партію двісті тисяч нових членів з робітників. Знаменна тут та обставина, що ці люди не стільки самі прийшли в партію, скільки були послані туди всією рештою безпартійної маси, яка брала активну участь у прийомі нових членів і без схвалення якої не приймалися нові члени. Цей факт говорить про те, що широкі маси безпартійних робітників вважають нашу партію **своєю** партією, партією **близькою** і **рідною**, в розширенні і зміцненні якої вони кровно зацікавлені і керівництву якої вони добровільно ввіряють свою долю. Навряд чи треба доводити, що без цих невловимих моральних ниток, які зв'язують партію з безпартійними масами, партія не могла б стати вирішальною силою свого класу.

Партія є нерозривна частина робітничого класу.

«Ми,— говорить Ленін,— партія класу, і через те **майже весь клас** (а у воєнні часи, в епоху громадянської війни, і цілком увесь клас) повинен діяти під керівництвом нашої партії, повинен примикати до нашої партії якомога щільніше, але було б маніловщиною і «хвостизмом» думати, що коли-небудь *майже весь клас або весь клас спроможний, при капіталізмі, піднятися до* свідомості й активності свого передового загону, своєї соціал-демократичної партії. Ні один ще розумний соціал-демократ не сумнівався в тому, що при капіталізмі навіть професійна організація (більш примітивна, більш доступна свідомості нерозвинених верств) не спроможна охопити майже весь або весь робітничий клас. Тільки обманювати себе, закривати очі на величезність наших завдань, звужувати ці завдання — значило б забувати про різницю між передовим загоном і всіма масами, які тяжіють до нього, забувати про постійний обов'язок передового загону **піднімати** все ширші й ширші верстви до цього передового рівня» (див. т. VI, стор. 205—206).

2) **Партія, як організований загін робітничого класу.** Партія не є тільки **передовий** загін робітничого класу. Якщо вона хоче дійсно керувати боротьбою класу, вона повинна бути разом з тим **організованим** загоном свого класу. Завдання партії в умовах капіталізму надзвичайно великі і різноманітні. Партія повинна керувати боротьбою пролетаріату при надзвичайно важких умовах внутрішнього і зовнішнього розвитку, вона повинна вести пролетаріат у наступ, коли обстановка вимагає наступу, вона повинна вивести пролетаріат з-під удару сильного противника, коли обстановка вимагає відступу, вона повинна вносити в мільйонні маси неорганізованих безпартійних робітників дух дисципліни і планомірності в боротьбі, дух організованості і видержки. Але партія може виконати ці завдання лише в тому разі, коли вона сама є уособленням дисципліни й організованості, коли вона сама є **організованим** загоном пролетаріату. Без цих умов не може бути й мови про справжнє керівництво з боку партії мільйонними масами пролетаріату.

Партія є організований загін робітничого класу.

Думка про партію, як про організоване ціле, закріплена у відомому формулюванні Леніна першого пункту статуту нашої партії,

де партія розглядається як **сума** організацій, а члени партії — як члени однієї з організацій партії. Меншовики, які заперечували проти цього формулювання ще в 1903 році, пропонували замість нього «систему» самозалічування в партію, «систему» поширення «звання» члена партії на кожного «професора» і «гімназиста», кожного «співчуваючого» і «страйкаря», який підтримує партію так чи інакше, але не входить і не хоче входити ні в одну з партійних організацій. Навряд чи треба доводити, що ця оригінальна «система», якби вона укріпилася в нашій партії, неминуче привела б до переповнення партії професорами й гімназистами і до виродження її в розпливчатий, неоформлений, дезорганізований «витвір», що губиться в морі «співчуваючих», стирає грань між партією і класом і розбиває завдання партії про піднесення неорганізованих мас до рівня передового загону. Нічого й казати, що при такій опортуністичній «системі» наша партія не змогла б виконати роль організуючого ядра робітничого класу в ході нашої революції.

«З *точки зору тов. Мартова,— говорить Ленін,— границя партії* залишається зовсім невизначеною, бо «кожний страйкар» може «оголошувати себе членом партії». Яка користь від цієї розпливчатості? Велике поширення «назви». Шкода від неї — внесення **дезорганізуючої** ідеї про змішання класу і партії» (див. т. VI, стор. 211).

Але партія не є тільки **сума** партійних організацій. Партія є, разом з тим, єдина **система** цих організацій, їх формальне об'єднання в єдине ціле, з вищими і нижчими органами керівництва, з підпорядкуванням меншості більшості, з практичними рішеннями, обов'язковими для всіх членів партії. Без цих умов партія не може бути єдиним організованим цілим, здатним здійснити планомірне й організоване керівництво боротьбою робітничого класу.

«**Раніше,**— *говорить Ленін,— наша партія не була організованим формально цілим*, а лише сумою окремих груп, і через те інших відносин між цими групами, крім ідейного впливу, і бути не могло. **Тепер** ми стали організованою партією, а це й означає створення влади, перетворення авторитету ідей в авторитет влади, підпорядкування партійним вищим інстанціям з боку нижчих» (див. т. VI, стор. 291).

Принцип підпорядкування меншості більшості, принцип керівництва партійною роботою з центра нерідко викликає нападки з боку нестійких елементів, обвинувачення в «бюрократизмі», «формалізмі» і т. д. Навряд чи треба доводити, що планомірна робота партії, як цілого, і керівництво боротьбою робітничого класу були б неможливі без проведення цих принципів. Ленінізм в організаційному питанні є неухильне проведення цих принципів. Боротьбу з цими принципами Ленін називає «російським нігілізмом» і «панським анархізмом», який заслуговує на те, щоб бути висміяним і відкинутим геть.

Ось що говорить Ленін про ці нестійкі елементи в своїй книзі «Крок вперед»:

«Російському нігілістові цей панський анархізм особливо властивий. Партійна організація здається йому потворною «фабрикою», підпорядкування частини цілому і меншості більшості уявляється йому «закріпаченням».., поділ праці під керівництвом центра викликає з його боку трагікомічний лемент проти перетворення людей в «коліщата і гвинтики».., згадування про організаційний статут партії викликає презирливу гримасу і зневажливе... зауваження, що можна б і зовсім без статуту».

«Здається, ясно, що крики про пресловутий бюрократизм є просте прикриття невдоволення особовим складом центрів, є фіговий листок... Ти бюрократ, тому що ти призначений з'їздом не згідно з моєю волею, а всупереч їй; ти формаліст, тому що ти спираєшся на формальні рішення з'їзду, а не на мою згоду; ти діеш грубо-механічно, бо посилаєшся на «механічну» більшість партійного з'їзду і не зважаєш на моє бажання бути кооптованим; ти — самодержець, тому що не хочеш віддати владу в руки старої, теплої компанії» * (див. т. VI, стор. 310 і 287).

3) **Партія, як найвища форма класової організації пролетаріату.** Партія є організований загін робітничого класу. Але партія не є єдина організація робітничого класу. У пролетаріату є ще цілий ряд інших організацій, без яких він не може вести успішну боротьбу з капіталом: професійні спілки, кооперативи, фабрично-заводські організації, парламентські фракції, безпартійні об'єднання жінок, преса, культурно-освітні організації, спілки молоді, революційно-бойові організації (під час відкритих революційних виступів), Ради депутатів, як державна форма організації (коли пролетаріат стоїть при владі) і т. д. Величезна більшість цих організацій є безпартійними, і тільки деяка частина з них примикає прямо до партії або становить її розгалуження. Всі ці організації за певних умов абсолютно необхідні робітничому класові, бо без них неможливо зміцнити класові позиції пролетаріату в різноманітних сферах боротьби, бо без них неможливо загартувати пролетаріат як силу, покликану замінити буржуазні порядки порядками соціалістичними. Але як здійснити єдине керівництво при такій численності організацій? Де гарантія, що наявність численних організацій не поведе до різнобою в керівництві? Можуть сказати, що кожна з цих організацій веде роботу в своїй відособленій сфері і що вони не можуть через те заважати одна одній. Це, звичайно, вірно. Але вірно й те, що всі ці організації повинні вести роботу в одному напрямі, бо вони обслуговують **один** клас, клас пролетарів. Постає питання: хто визначає ту лінію, той загальний напрям, в якому повинні вести свою роботу всі ці організації? Де та центральна організація, яка не тільки здатна, з огляду на наявність потрібного досвіду, виробити цю загальну лі-

* Мова йде про «компанію» Аксельрода, Мартова, Потресова та ін., які не корилися рішенням II з'їзду і обвинувачували Леніна в «бюрократизмі». **Й. Ст.**

нію, але має ще можливість, з огляду на наявність достатнього для цього авторитету, спонукати всі ці організації провести в життя цю лінію для того, щоб добитись єдності в керівництві і виключити можливість перебоїв?

Такою організацією є партія пролетаріату.

Партія має для цього всі дані, тому, по-перше, що партія є збірний пункт кращих елементів робітничого класу, які мають прямі зв'язки з безпартійними організаціями пролетаріату і дуже часто керують ними; тому, по-друге, що партія, як збірний пункт кращих людей робітничого класу, є найкращою школою виховання лідерів робітничого класу, здатних керувати всіма формами організації свого класу; тому, по-третє, що партія, як найкраща школа лідерів робітничого класу, є щодо свого досвіду й авторитету єдина організація, здатна централізувати керівництво боротьбою пролетаріату і перетворити, таким чином, всі і всякі безпартійні організації робітничого класу в обслуговуючі органи і приводні паси, які з'єднують її з класом.

Партія є найвища форма класової організації пролетаріату.

Це не значить, звичайно, що безпартійні організації, профспілки, кооперативи і т. д., повинні бути формально підпорядковані партійному керівництву. Справа йде лише про те, щоб члени партії, які входять до складу цих організацій, як люди, безперечно, впливові, вживали всіх заходів переконування для того, щоб безпартійні організації зближалися в своїй роботі з партією пролетаріату і добровільно приймали її політичне керівництво.

Ось чому говорить Ленін, що партія є **«найвища** форма класового об'єднання пролетарів», політичне керівництво якої повинно бути поширене на всі інші форми організації пролетаріату (див. т. XXV, стор. 194).

Ось чому опортуністична теорія «незалежності» і «нейтральності» безпартійних організацій, яка плодить **незалежних** парламентаріїв і **відірваних** від партії діячів преси, **вузьколобих** професіоналістів і **зміщанілих** кооператорів,— є зовсім несумісною з теорією і практикою ленінізму.

4) Партія, як знаряддя диктатури пролетаріату. Партія є найвища форма організації пролетаріату. Партія є основним керівним началом всередині класу пролетарів і серед організацій цього класу. Але з цього зовсім не випливає, що партію можна розглядати як самоціль, як самодовліючу силу. Партія є не тільки найвища форма класового об'єднання пролетарів,— вона є разом з тим **знаряддя** в руках пролетаріату **для** завоювання диктатури, коли вона ще не завойована, **для** зміцнення і розширення диктатури, коли вона уже завойована. Партія не могла б піднятися так високо у своєму значенні, і вона не могла б покрити собою всі інші форми організації пролетаріату, якби пролетаріат не стояв перед питанням про владу, якби умови імперіалізму, неминучість

воєн, наявність кризи не вимагали концентрації всіх сил пролетаріату в одному пункті, зосередження всіх ниток революційного руху в одному місці для того, щоб повалити буржуазію і завоювати диктатуру пролетаріату. Партія потрібна пролетаріатові насамперед як свій бойовий штаб, необхідний для успішного захоплення влади. Навряд чи треба доводити, що без партії, здатної зібрати навколо себе масові організації пролетаріату і централізувати в ході боротьби керівництво всім рухом, пролетаріат в Росії не зміг би здійснити свою революційну диктатуру.

Але партія потрібна пролетаріатові не тільки для завоювання диктатури, вона ще більше потрібна йому для того, щоб вдержати диктатуру, зміцнити і розширити її в інтересах повної перемоги соціалізму.

«Напевно, тепер уже майже кожен бачить,— говорить Ленін,— що більшовики не продержалися б при владі не то що $2^1/_2$ роки, але й $2^1/_2$ місяці без найсуворішої, дійсно залізної дисципліни в нашій партії, без найповнішої і найвідданішої підтримки її всією масою робітничого класу, тобто всім, що є в ньому мислящого, чесного, самовідданого, впливового, здатного вести за собою або захоплювати відсталі верстви» (див. т. XXV, стор. 173).

Але що значить «вдержати» і «розширити» диктатуру? Це значить — внести в мільйонні маси пролетарів дух дисципліни і організованості; це значить — створити в пролетарських масах скріпу і оплот проти роз'їдаючих впливів дрібнобуржуазної стихії і дрібнобуржуазних звичок; це значить — підкріпити організаторську роботу пролетарів по перевихованню і переробленню дрібнобуржуазних верств; це значить — допомогти пролетарським масам виховати себе, як силу, здатну знищити класи і підготувати умови для організації соціалістичного виробництва. Але проробити все це неможливо без партії, сильної своєю згуртованістю і дисципліною.

«Диктатура пролетаріату,— говорить Ленін,— є запекла боротьба, кривава і безкровна, насильна і мирна, воєнна і господарська, педагогічна і адміністраторська, проти сил і традицій старого суспільства. Сила звички мільйонів і десятків мільйонів — найстрашніша сила. Без партії, залізної і загартованої в боротьбі, без партії, що користується довір'ям всього чесного в даному класі, без партії, що вміє стежити за настроєм маси і впливати на нього, вести успішно таку боротьбу неможливо» (див. т. XXV, стор. 190).

Партія потрібна пролетаріатові для того, щоб завоювати і вдержати диктатуру. Партія є знаряддя диктатури пролетаріату.

Але з цього виходить, що із зникненням класів, з відмиранням диктатури пролетаріату мусить відмерти і партія.

5) **Партія, як несумісна з існуванням фракцій єдність волі.** Завоювання і вдержання диктатури пролетаріату неможливе без партії, сильної своєю згуртованістю і залізною дисципліною. Але залізна дисципліна в партії немислима без єдності волі, без ціл-

ковитої і безумовної єдності дії всіх членів партії. Це не значить, звичайно, що тим самим виключається можливість боротьби думок всередині партії. Навпаки, залізна дисципліна не виключає, а передбачає критику і боротьбу думок всередині партії. Це, тим більш, не значить, що дисципліна повинна бути «сліпою». Навпаки, залізна дисципліна не виключає, а передбачає свідомість і добровільність підпорядкування, бо тільки свідома дисципліна може бути дійсно залізною дисципліною. Але після того, як боротьба думок закінчена, критика вичерпана і рішення прийняте, єдність волі і єдність дії всіх членів партії є тією необхідною умовою, без якої немислимі ні єдина партія, ні залізна дисципліна в партії.

«В нинішню епоху загостреної громадянської війни,— говорить Ленін,— комуністична партія зможе виконати свій обов'язок лише в тому разі, коли вона буде організована найбільш централістично, коли в ній пануватиме залізна дисципліна, що межує з дисципліною військовою, і коли її партійний центр буде владним авторитетним органом з широкими повноваженнями, який користується загальним довір'ям членів партії» (див. т. XXV, стор. 282—283).

Так стоїть справа з дисципліною в партії в умовах боротьби перед завоюванням диктатури.

Те саме треба сказати про дисципліну в партії, але ще в більшій мірі, після завоювання диктатури.

«Хто хоч трохи ослабляє,— говорить Ленін,— залізну дисципліну партії пролетаріату (особливо під час його диктатури), той фактично допомагає буржуазії проти пролетаріату» (див. т. XXV, стор. 190).

Але з цього виходить, що існування фракцій несумісне ні з єдністю партії, ні з її залізною дисципліною. Навряд чи треба доводити, що наявність фракцій веде до існування кількох центрів, а існування кількох центрів означає відсутність загального центра в партії, розбивку єдиної волі, ослаблення і розклад дисципліни, ослаблення і розклад диктатури. Звичайно, партії II Інтернаціоналу, які борються проти диктатури пролетаріату і не хочуть вести пролетарів до влади, можуть дозволити собі такий лібералізм, як свободу фракцій, бо вони зовсім не потребують залізної дисципліни. Але партії Комуністичного Інтернаціоналу, які будують свою роботу на основі завдань завоювання і зміцнення диктатури пролетаріату, не можуть піти ні на «лібералізм», ні на свободу фракцій.

Партія є єдність волі, що виключає всяку фракційність і розбивку влади в партії.

Звідси роз'яснення Леніна про «небезпеку фракційності з точки зору єдності партії і здійснення єдності волі авангарду пролетаріату, як основної умови успіху диктатури пролетаріату»,

закріплене в спеціальній резолюції X з'їзду нашої партії «Про єдність партії».

Звідси вимога Леніна про «цілковите знищення всякої фракційності» і «негайний розпуск всіх без винятку груп, які утворилися на тій чи іншій платформі», під страхом «безумовного і негайного виключення з партії» (див. резолюцію «Про єдність партії»).

6) **Партія зміцнюється тим, що очищає себе від опортуністичних елементів.** Джерелом фракційності в партії є її опортуністичні елементи. Пролетаріат не є замкнений клас. До нього безперервно припливають вихідці з селян, міщан, інтелігенції, пролетаризовані розвитком капіталізму. Одночасно відбувається процес розкладу верхівок пролетаріату, головним чином з професіоналістів і парламентаріїв, підгодовуваних буржуазією за рахунок колоніального надзиску. «Ця верства обуржуазнених робітників,— говорив Ленін,— або «робітничої аристократії», цілком міщанських щодо способу життя, щодо розмірів заробітків, щодо всього свого світогляду, є головна опора II Інтернаціоналу, а в наші дні головна **соціальна** (не військова) **опора буржуазії.** Бо це справжні **агенти буржуазії в робітничому** русі, робітничі прикажчики класу капіталістів.., справжні провідники реформізму і шовінізму» (див. т. XIX, стор. 77).

Всі ці дрібнобуржуазні групи проникають так чи інакше в партію, вносячи туди дух вагання й опортунізму, дух розкладу й непевності. Вони, головним чином, і є джерело фракційності й розпаду, джерело дезорганізації й висадження партії зсередини. Воювати з імперіалізмом, маючи в тилу таких «союзників»,— це значить потрапити в становище людей, обстрілюваних з двох боків — і з фронту, і з тилу. Тому нещадна боротьба з такими елементами, вигнання їх з партії є попередня умова успішної боротьби з імперіалізмом.

Теорія «подолання» опортуністичних елементів шляхом ідейної боротьби всередині партії, теорія «виживання» цих елементів у рамках однієї партії є гнила і небезпечна теорія, яка загрожує приректи партію на параліч і хронічну неміч, загрожує віддати партію на поталу опортунізмові, загрожує залишити пролетаріат без революційної партії, загрожує позбавити пролетаріат головної зброї в боротьбі з імперіалізмом. Наша партія не змогла б вийти на широку дорогу, вона не змогла б взяти владу й організувати диктатуру пролетаріату, вона не змогла б вийти з громадянської війни переможцем, якби вона мала в своїх лавах Мартових і Данів, Потресових і Аксельродів. Якщо нашій партії вдалося створити в собі внутрішню єдність і небувалу згуртованість своїх лав, то це, насамперед, тому, що вона зуміла вчасно очиститися від скверни опортунізму, вона зуміла вигнати геть з партії ліквідаторів і меншовиків. Шлях розвитку і зміцнення пролетарських

партій проходить через їх очищення від опортуністів і реформістів, соціал-імперіалістів і соціал-шовіністів, соціал-патріотів і соціал-пацифістів.

Партія зміцнюється тим, що очищає себе від опортуністичних елементів.

«Маючи в своїх лавах реформістів, меншовиків,— говорить Ленін,— **не можна** перемогти в пролетарській революції, **не можна** відстояти її. Це очевидно принципіально. Це підтверджено наочно досвідом і Росії і Угорщини... В Росії **багато раз** бували скрутні становища, коли **напевно** був би повалений радянський режим, якби меншовики, реформісти, дрібнобуржуазні демократи залишалися всередині нашої партії... в Італії, де, за загальним визнанням, справа йде до вирішальних битв пролетаріату з буржуазією за оволодіння державною владою. В такий момент не тільки безумовно необхідно усунути меншовиків, реформістів, туратіанців з партії, але може бути навіть корисним усунути прекрасних комуністів, які здатні вагатися і виявляють вагання в бік «єдності» з реформістами, усунути з усяких відповідальних постів... Напередодні революції і в моменти найзапеклішої боротьби за її перемогу найменші вагання всередині партії можуть **погубити все**, зірвати революцію, вирвати владу з рук пролетаріату, бо ця влада ще не міцна, бо натиск на неї надто ще сильний. Якщо хиткі вожді відходять геть у такий час, це не ослабляє, а посилює і партію, і робітничий рух, і революцію» (див. т. XXV, стор. 462, 463, 464).

IX

СТИЛЬ У РОБОТІ

Мова йде не про літературний стиль. Я маю на увазі стиль у роботі, те особливе і своєрідне в практиці ленінізму, яке створює особливий тип ленінця-працівника. Ленінізм є теоретична і практична школа, яка виробляє особливий тип партійного і державного працівника, створює особливий, ленінський стиль у роботі.

В чому полягають характерні риси цього стилю? Які його особливості?

Цих особливостей дві:

а) російський революційний розмах і

б) американська діловитість.

Стиль ленінізму полягає в поєднанні цих двох особливостей у партійній і державній роботі.

Російський революційний розмах є протиотрутою проти косності, рутини, консерватизму, застою думки, рабського ставлення до дідівських традицій. Російський революційний розмах — це та живильна сила, яка будить думку, рухає вперед, ламає минуле, дає перспективу. Без нього неможливий ніякий рух вперед.

Але російський революційний розмах має всі шанси виродитись на практиці в пусту «революційну» маніловщину, якщо не поєднати його з американською діловитістю в роботі. Прикладів такого виродження — хоч відбавляй. Кому не відома хвороба

«революційного» вигадництва і «революційного» планотворення, яка має своїм джерелом віру в силу декрету, що може все влаштувати і все переробити? Один з російських письменників, І. Еренбург, змалював в оповіданні «Ускомчел» («Усовершенствованный коммунистический человек») тип ураженого цією хворобою «більшовика», який поставив собі мету накреслити схему ідеально вдосконаленої людини і... «утоп» у цій «роботі». В оповіданні є велике перебільшення, але що воно вірно схоплює хворобу — це безсумнівно. Але ніхто, здається, не глузував з таких хворих так зло і нещадно, як Ленін. «Комуністичне чванство» — так третирував він цю хворобливу віру у вигадництво і декретотворення.

«Комуністичне чванство — значить те,— говорить Ленін,— що людина, перебуваючи в комуністичній партії і не будучи ще звідти вичищена, уявляє, що всі завдання свої вона може розв'язати комуністичним декретуванням» (див. т. XXVII, стор. 50—51).

«Революційному» пустодзвонству Ленін звичайно протиставив прості і буденні діла, підкреслюючи цим, що «революційне» вигадництво противне і духові, і букві справжнього ленінізму.

«Менше пишних фраз,— говорить Ленін,— більше простого, буденного, діла...».

«Менше політичної тріскотні, більше уваги найпростішим, але живим... фактам комуністичного будівництва...» (див. т. XXIV, стор. 343 і 335).

Американська діловитість є, навпаки, протиотрутою проти «революційної» маніловщини і фантастичного вигадництва. Американська діловитість — це та нестримна сила, яка не знає і не визнає перепон, яка розмиває своєю діловитою наполегливістю всі і всякі перешкоди, яка не може не довести до кінця раз почату справу, якщо це навіть невелика справа, і без якої немислима серйозна будівнича робота.

Але американська діловитість має всі шанси виродитись у вузьке і безпринципне діляцтво, якщо її не поєднати з російським революційним розмахом. Кому не відома хвороба вузького практицизму і безпринципного діляцтва, яке приводить нерідко деяких «більшовиків» до переродження і до відходу їх від справи революції? Ця своєрідна хвороба дістала своє відображення в оповіданні Б. Пільняка «Голый год», де змальовано типи російських «більшовиків», які сповнені волі і практичної рішимості, «фукцирують» дуже «енергично», але позбавлені перспективи, не знають «що до чого» і збиваються, через це, з шляху революційної роботи. Ніхто так їдко не глузував з цієї діляцької хвороби, як Ленін. «Вузьколобий практицизм», «безголове діляцтво» — так третирував цю хворобу Ленін. Він протиставив їй звичайно живу революційну справу і необхідність революційних перспектив в усіх справах нашої повсякденної роботи, підкреслюючи тим самим, що

безпринципне діляцтво так само противне справжньому ленінізмові, як противне «революційне» вигадництво.

Поєднання російського революційного розмаху з американською діловитістю — в цьому суть ленінізму в партійній і державній роботі.

Тільки таке поєднання дає нам закінчений тип працівника-ленінця, стиль ленінізму в роботі.

Й. В. Сталін. Твори, том 6, стор. 69—186.

ЖОВТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ І ТАКТИКА РОСІЙСЬКИХ КОМУНІСТІВ

Передмова до книги «На шляхах до Жовтня»

I

ЗОВНІШНЯ І ВНУТРІШНЯ ОБСТАНОВКА ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Три обставини зовнішнього порядку визначили ту порівняну легкість, з якою вдалося пролетарській революції в Росії розбити кайдани імперіалізму і скинути, таким чином, владу буржуазії.

По-перше, та обставина, що Жовтнева революція почалася в період одчайдушної боротьби двох основних імперіалістичних груп, англо-французької і австро-німецької, коли ці групи, будучи зайняті смертельною боротьбою між собою, не мали ні часу, ні засобів приділити серйозну увагу боротьбі з Жовтневою революцією. Ця обставина мала величезне значення для Жовтневої революції, бо вона дала їй можливість використати жорстокі сутички всередині імперіалізму для зміцнення й організації своїх сил.

По-друге, та обставина, що Жовтнева революція почалася в ході імперіалістичної війни, коли трудящі маси, що були змучені війною і прагнули миру, самою логікою речей були підведені до пролетарської революції, як єдиного виходу з війни. Ця обставина мала найсерйозніше значення для Жовтневої революції, бо вона дала їй в руки могутнє знаряддя миру, полегшила їй можливість поєднання радянського перевороту із закінченням ненависної війни і створила їй, з огляду на це, масове співчуття як на Заході, серед робітників, так і на Сході, серед пригноблених народів.

По-третє, наявність могутнього робітничого руху в Європі і факт назрівання революційної кризи на Заході і Сході, створеної тривалою імперіалістичною війною. Ця обставина мала для революції в Росії неоціниме значення, бо вона забезпечила їй вірних союзників поза Росією в її боротьбі з світовим імперіалізмом.

Але крім обставин зовнішнього порядку, Жовтнева революція мала ще цілий ряд внутрішніх сприятливих умов, які полегшили їй перемогу.

Головними з цих умов треба вважати такі.

По-перше, Жовтнева революція мала за собою найактивнішу підтримку величезної більшості робітничого класу Росії.

По-друге, вона мала безсумнівну підтримку селянської бідноти і більшості солдатів, що прагнули миру і землі.

По-третє, вона мала на чолі, як керівну силу, таку випробувану партію, як партія більшовиків, сильну не тільки своїм досвідом і роками виробленою дисципліною, але й величезними зв'язками з трудящими масами.

По-четверте, Жовтнева революція мала перед собою таких порівняно легко переборних ворогів, як більш-менш слабу російську буржуазію, остаточно деморалізований селянськими «бунтами» клас поміщиків і цілком збанкротовані в ході війни угодовські партії (партії меншовиків і есерів).

По-п'яте, вона мала в своєму розпорядженні величезні простори молодої держави, де могла вільно маневрувати, відступати, коли цього вимагала обстановка, перепочити, зібратися з силами та ін.

По-шосте, Жовтнева революція могла розраховувати в своїй боротьбі з контрреволюцією на наявність достатньої кількості продовольчих, паливних і сировинних ресурсів всередині країни.

Поєднання цих зовнішніх і внутрішніх обставин створило ту своєрідну обстановку, яка визначила порівняну легкість перемоги Жовтневої революції.

Це не значить, звичайно, що Жовтнева революція не мала своїх мінусів щодо зовнішньої і внутрішньої обстановки. Чого вартий, наприклад, такий мінус, як певна одинокість Жовтневої революції, відсутність коло неї і в сусідстві з нею радянської країни, на яку вона могла б спертися? Безсумнівно, що майбутня революція, наприклад, у Німеччині, була б щодо цього у вигіднішому становищі, бо вона має в сусідстві таку серйозну своєю силою Радянську країну, як наш Радянський Союз. Я вже не кажу про такий мінус Жовтневої революції, як відсутність пролетарської більшості в країні.

Але ці мінуси лише підкреслюють величезне значення тієї своєрідності внутрішніх і зовнішніх умов Жовтневої революції, про які говорилося вище.

Про цю своєрідність не можна забувати ні на одну хвилину. Про неї особливо слід пам'ятати при аналізі німецьких подій восени 1923 року. Про неї насамперед повинен пам'ятати Троцький, який огульно проводить аналогію між Жовтневою революцією і революцією в Німеччині і несамовито бичує німецьку компартію за її дійсні і мнимі помилки.

«Росії,— говорить Ленін,— в конкретній, історично надзвичайно оригінальній ситуації 1917 року було легко почати соціалістичну революцію, тоді як продовжувати її і довести її до кінця Росії буде трудніше, ніж європейським

країнам. Мені ще на початку 1918 року довелося вказувати на цю обставину, і дворічний досвід після того цілком підтвердив правильність такого міркування. Таких специфічних умов, як: 1) можливість поєднати радянський переворот із закінченням, завдяки йому, імперіалістської війни, яка неймовірно змучила робітників і селян; 2) можливість використати на певний час смертельну боротьбу двох всесвітньо могутніх груп імперіалістських хижаків, груп, які не могли з'єднатися проти радянського ворога; 3) можливість витримати порівняно довгу громадянську війну, почасти завдяки гігантським розмірам країни і поганим засобам сполучення; 4) наявність такого глибокого буржуазно-демократичного революційного руху в селянстві, що партія пролетаріату взяла революційні вимоги у партії селян (с.-р., партії, різко ворожої, в більшості своїй, більшовизмові) і відразу здійснила їх завдяки завоюванню політичної влади пролетаріатом; — таких специфічних умов у Західній Європі тепер нема, і повторення таких або подібних умов не надто легке. Ось чому, між іншим,— крім ряду інших причин,— почати соціалістичну революцію Західній Європі трудніше, ніж нам» (див. т. XXV, стор. 205).

Цих слів Леніна забувати не можна.

II

ПРО ДВІ ОСОБЛИВОСТІ ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ, АБО ЖОВТЕНЬ І ТЕОРІЯ «ПЕРМАНЕНТНОЇ» РЕВОЛЮЦІЇ ТРОЦЬКОГО

Існують дві особливості Жовтневої революції, з'ясування яких потрібне насамперед для того, щоб зрозуміти внутрішній сенс та історичне значення цієї революції.

Що це за особливості?

Це, по-перше, той факт, що диктатура пролетаріату народилася у нас, як влада, що виникла на основі союзу пролетаріату і трудящих мас селянства, при керівництві останніми з боку пролетаріату. Це, по-друге, той факт, що диктатура пролетаріату утвердилася у нас, як результат перемоги соціалізму в одній країні, капіталістично мало розвиненій, при збереженні капіталізму в інших країнах, капіталістично більш розвинених. Це не значить, звичайно, що у Жовтневої революції нема інших особливостей. Але для нас важливі тепер саме ці дві особливості не тільки через те, що вони чітко виражають суть Жовтневої революції, але й через те, що вони чудово викривають опортуністичну природу теорії «перманентної революції».

Розгляньмо коротко ці особливості.

Питання про трудящі маси дрібної буржуазії, міської і сільської, питання про завоювання цих мас на сторону пролетаріату є найважливішим питанням пролетарської революції. Кого підтримає в боротьбі за владу трудовий люд міста і села, буржуазію чи пролетаріат, чиїм резервом стане він, резервом буржуазії чи резервом пролетаріату,— від цього залежить доля революції і міцність диктатури пролетаріату. Революції 1848 р. і 1871 р.

у Франції загинули, головним чином, через те, що селянські резерви опинилися на стороні буржуазії. Жовтнева революція перемогла тому, що вона зуміла відібрати у буржуазії її селянські резерви, вона зуміла завоювати ці резерви на сторону пролетаріату і пролетаріат став у цій революції єдиною керівною силою мільйонних мас трудового люду міста і села.

Хто не зрозумів цього, той ніколи не зрозуміє ні характеру Жовтневої революції, ні природи диктатури пролетаріату, ні своєрідності внутрішньої політики нашої пролетарської влади.

Диктатура пролетаріату не є проста урядова верхівка, яка «вміло» «дібрана» дбайливою рукою «досвідченого стратега» і яка «розумно спирається» на ті чи інші верстви населення. Диктатура пролетаріату є класовий союз пролетаріату і трудящих мас селянства для повалення капіталу, для остаточної перемоги соціалізму, при умові, що керівною силою цього союзу є пролетаріат.

Мова йде тут, таким чином, не про те, щоб «трошечки» недооцінити або «трошечки» переоцінити революційні можливості селянського руху, як люблять тепер висловлюватися деякі дипломатичні оборонці «перманентної революції». Мова йде про природу нової пролетарської держави, яка виникла в результаті Жовтневої революції. Мова йде про характер пролетарської влади, про основи самої диктатури пролетаріату.

«Диктатура пролетаріату,— говорить Ленін,— є особлива форма класового союзу між пролетаріатом, авангардом трудящих, і численними непролетарськими верствами трудящих (дрібна буржуазія, дрібні хазяйчики, селянство, інтелігенція і т. д.), або більшістю їх, союзу проти капіталу, союзу з метою цілковитого повалення капіталу, цілковитого придушення опору буржуазії і спроб реставрації з її боку, союзу з метою остаточного створення і зміцнення соціалізму» (див. т. XXIV, стор. 311).

І далі:

«Диктатура пролетаріату, коли перекласти цей латинський, науковий, історико-філософський вислів на простішу мову, означає ось що:

тільки певний клас, саме міські і взагалі фабрично-заводські, промислові робітники, спроможний керувати всією масою трудящих і експлуатованих у боротьбі за скинення ярма капіталу, в ході самого скидання, в боротьбі за вдержання і зміцнення перемоги, в справі творення нового, соціалістичного, суспільного ладу, в усій боротьбі за цілковите знищення класів» (див. т. XXIV, стор. 336).

Така є теорія диктатури пролетаріату, дана Леніним.

Одна з особливостей Жовтневої революції полягає в тому, що ця революція є класичним проведенням ленінської теорії диктатури пролетаріату.

Деякі товариші гадають, що ця теорія є чисто «російською» теорією, яка має відношення лише до російської дійсності. Це невірно. Це зовсім невірно. Говорячи про трудящі маси непролетарських класів, керовані пролетаріатом, Ленін має на увазі

не тільки російських селян, але й трудящі елементи окраїн Радянського Союзу, які недавно ще являли собою колонії Росії. Ленін безустанно твердив, що без союзу з цими інонаціональними масами пролетаріат Росії не зможе перемогти. В своїх статтях по національному питанню і в промовах на конгресах Комінтерну Ленін не раз говорив, що перемога світової революції неможлива без революційного союзу, без революційного блоку пролетаріату передових країн з пригнобленими народами поневолених колоній. Але що таке колонії, як не ті самі пригноблені трудові маси, і насамперед трудові маси селянства? Кому не відомо, що питання про визволення колоній є **по суті справи** питанням про визволення трудових мас непролетарських класів від гніту й експлуатації фінансового капіталу?

Але з цього виходить, що ленінська теорія диктатури пролетаріату є не чисто «російська» теорія, а теорія, обов'язкова для всіх країн. Більшовизм не є тільки російське явище. «Більшовизм»,— говорить Ленін,— є **«зразок тактики для всіх»** (див. т. XXIII, стор. 386).

Такі є характерні риси першої особливості Жовтневої революції.

Як стоїть справа з теорією «перманентної революції» Троцького з точки зору цієї особливості Жовтневої революції?

Не будемо багато говорити про позицію Троцького в 1905 році, коли він «просто» забув про селянство, як революційну силу, висуваючи лозунг «без царя, а уряд робітничий», тобто лозунг про революцію без селянства. Навіть Радек, цей дипломатичний оборонець «перманентної революції», змушений тепер визнати, що «перманентна революція» в 1905 році означала «стрибок у повітря» від дійсності. Тепер, як видно, всі визнають, що з цим «стрибком у повітря» не варто більше возитися.

Не будемо також багато говорити про позицію Троцького в період війни, скажемо, в 1915 році, коли він у своїй статті «Боротьба за владу», виходячи з того, що «ми живемо в епоху імперіалізму», що імперіалізм «протиставить не буржуазну націю старому режимові, а пролетаріат — буржуазній нації», прийшов до висновку про те, що революційна роль селянства повинна зменшуватись, що лозунг про конфіскацію землі не має вже того значення, яке він мав раніше. Відомо, що Ленін, розбираючи цю статтю Троцького, обвинувачував його тоді в «запереченні» «ролі селянства», кажучи, що «Троцький на ділі допомагає ліберальним робітничим політикам Росії, які під «запереченням» ролі селянства розуміють **небажання** піднімати селян на революцію!» (див. т. XVIII, стор. 318).

Перейдемо краще до пізніших праць Троцького в цьому питанні, до праць того періоду, коли пролетарська диктатура встигла вже утвердитися і коли Троцький мав можливість перевірити

свою теорію «перманентної революції» на ділі і виправити свої помилки. Візьмемо «Передмову» Троцького до книги «1905 рік», написану в 1922 році. Ось що говорить Троцький у цій «Передмові» про «перманентну революцію»:

«Саме в проміжок між 9 січня і жовтневим страйком 1905 року склались у автора ті погляди на характер революційного розвитку Росії, які дістали назву теорії «перманентної революції». Мудрована назва ця виражала ту думку, що російська революція, перед якою безпосередньо стоять буржуазні цілі, не зможе, однак, на них спинитися. Революція не зможе розв'язати свої найближчі буржуазні завдання інакше, як поставивши при владі пролетаріат. А цей останній, взявши в руки владу, не зможе обмежити себе буржуазними рамками в революції. Навпаки, саме для забезпечення своєї перемоги пролетарському авангардові доведеться на перших же порах свого панування чинити найглибші втручання не тільки в феодальну, але й в буржуазну власність. При цьому він вступить у **ворожі сутички** не тільки з усіма угрупованнями буржуазії, які підтримували його на перших порах його революційної боротьби, але й **з широкими масами селянства**, при допомозі яких він прийшов до влади. Суперечності в становищі робітничого уряду у відсталій країні, з переважною більшістю селянського населення, зможуть знайти своє розв'язання **тільки** в міжнародному масштабі, на арені світової революції пролетаріату» *.

Так говорить Троцький про свою «перманентну революцію».

Досить тільки зіставити цю цитату з вищенаведеними цитатами з творів Леніна про диктатуру пролетаріату, щоб зрозуміти всю прірву, яка відділяє ленінську теорію диктатури пролетаріату від теорії Троцького про «перманентну революцію».

Ленін говорить про **союз** пролетаріату і трудящих верств селянства, як основу диктатури пролетаріату. У Троцького ж виходять **«ворожі сутички»** «пролетарського авангарду» з «широкими масами селянства».

Ленін говорить про **керівництво** трудящими й експлуатованими масами з боку пролетаріату. У Троцького ж виходять **«суперечності** в становищі робітничого уряду у відсталій країні, з переважною більшістю селянського населення».

За Леніним революція черпає свої сили насамперед серед робітників і селян самої Росії. У Троцького ж виходить, що необхідні сили можна черпати **лише** «на арені світової революції пролетаріату».

А як бути, коли міжнародній революції судилося прийти із запізненням? Чи є якийсь просвіток для нашої революції? Троцький не дає ніякого просвітку, бо «суперечності в становищі робітничого уряду... зможуть знайти своє розв'язання **тільки...** на арені світової революції пролетаріату». За цим планом для нашої революції лишається тільки одна перспектива: животіти у своїх власних суперечностях і гнити на пні в чеканні світової революції.

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Що таке диктатура пролетаріату за Леніним?

Диктатура пролетаріату є влада, яка спирається на союз пролетаріату і трудящих мас селянства для «цілковитого повалення капіталу», для «остаточного створення і зміцнення соціалізму».

Що таке диктатура пролетаріату за Троцьким?

Диктатура пролетаріату є влада, яка вступає «у ворожі сутички» з «широкими масами селянства» і шукає розв'язання «суперечностей» лише «на арені світової революції пролетаріату».

Чим відрізняється ця «теорія перманентної революції» від відомої теорії меншовизму про заперечення ідеї диктатури пролетаріату?

По суті справи нічим.

Сумніви неможливі. «Перманентна революція» не є проста недооцінка революційних можливостей селянського руху. «Перманентна революція» є така недооцінка селянського руху, яка веде до заперечення ленінської теорії диктатури пролетаріату.

«Перманентна революція» Троцького є різновидність меншовизму.

Так стоїть справа з першою особливістю Жовтневої революції.

Які характерні риси другої особливості Жовтневої революції?

Вивчаючи імперіалізм, особливо в період війни, Ленін прийшов до закону про нерівномірність, стрибкоподібність економічного і політичного розвитку капіталістичних країн. За сенсом цього закону, розвиток підприємств, трестів, галузей промисловості і окремих країн відбувається нерівномірно, не в порядку певної черги, не так, щоб один трест, одна галузь промисловості або одна країна йшли весь час попереду, а інші трести або країни відставали послідовно одна по одній,— а стрибкоподібно, з перервами в розвитку одних країн і з стрибками вперед у розвитку інших країн. При цьому «цілком законне» прагнення країн, що відстають, зберегти старі позиції і таке саме «законне» прагнення країн, що заскочили вперед, захопити нові позиції ведуть до того, що воєнні сутички імперіалістичних країн є неминучою необхідністю. Так було, наприклад, з Німеччиною, яка піввіку тому являла собою, в порівнянні з Францією і Англією, відсталу країну. Те саме треба сказати про Японію в порівнянні з Росією. Відомо, однак, що вже на початку XX століття Німеччина і Японія стрибнули так далеко, що перша встигла обігнати Францію і стала тіснити Англію на світовому ринку, а друга — Росію. З цих суперечностей і виникла, як відомо, недавня імперіалістична війна.

Закон цей виходить з того, що:

1) «Капіталізм переріс у всесвітню систему колоніального гноблення і фінансового придушення жменькою «передових» країн гігантської більшості населення землі» (див. передмову до французького видання «Імперіалізму» Леніна, т. XIX, стор. 74).

2) «Дільба цієї «здобичі» відбувається між 2—3 всесвітньо могутніми, озброєними з ніг до голови хижаками (Америка, Англія, Японія), які втягують у свою війну заради дільби своєї здобичі всю землю» (див. там же).

3) Зростання суперечностей всередині світової системи фінансового гноблення і неминучість воєнних сутичок ведуть до того, що світовий фронт імперіалізму стає легко вразливим з боку революції, а прорив цього фронту з боку окремих країн — імовірним.

4) Цей прорив найімовірніше може статися в тих пунктах і в тих країнах, де ланцюг імперіалістичного фронту слабший, тобто де імперіалізм найменше підкований, а революції найлегше розгорнутися.

5) З огляду на це перемога соціалізму в одній країні, якщо навіть ця країна є менш розвиненою капіталістично, при збереженні капіталізму в інших країнах, якщо навіть ці країни є більш розвиненими капіталістично,— цілком можлива і ймовірна.

Такі в двох словах основи ленінської теорії пролетарської революції.

В чому полягає друга особливість Жовтневої революції?

Друга особливість Жовтневої революції полягає в тому, що ця революція є зразком застосування на практиці ленінської теорії пролетарської революції.

Хто не зрозумів цієї особливості Жовтневої революції, той ніколи не зрозуміє ні інтернаціональної природи цієї революції, ні її колосальної міжнародної могутності, ні її своєрідної зовнішньої політики.

«Нерівномірність економічного і політичного розвитку,— говорить Ленін,— *є безумовний закон капіталізму. Звідси виходить, що можлива перемога* соціалізму спочатку в небагатьох або навіть в одній, окремо взятій, капіталістичній країні. Перемігший пролетаріат цієї країни, експропріювавши капіталістів і організувавши у себе соціалістичне виробництво, став би проти всього іншого, капіталістичного світу, привертаючи до себе пригноблені класи інших країн, піднімаючи в них повстання проти капіталістів, виступаючи в разі необхідності навіть з військовою силою проти експлуататорських класів та їх держав». Бо «неможливе вільне об'єднання націй в соціалізмі без більш-менш довгої, запеклої боротьби соціалістичних республік з відсталими державами» (див. т. XVIII, стор. 232—233).

Опортуністи всіх країн твердять, що пролетарська революція може початися — якщо взагалі вона повинна де-небудь початися за їх теорією — лише в промислово-розвинених країнах, що чим розвиненіші в промисловому відношенні ці країни, тим більше шансів на перемогу соціалізму, причому можливість перемоги

соціалізму в одній країні, та ще капіталістично мало розвиненій, виключається у них, як щось зовсім неймовірне. Ленін ще під час війни, спираючись на закон нерівномірного розвитку імперіалістичних держав, протиставить опортуністам свою теорію пролетарської революції про перемогу соціалізму в одній країні, якщо навіть ця країна є капіталістично менш розвиненою.

Відомо, що Жовтнева революція цілком підтвердила правильність ленінської теорії пролетарської революції.

Як стоїть справа з «перманентною революцією» Троцького з точки зору ленінської теорії перемоги пролетарської революції в одній країні?

Візьмемо брошуру Троцького «Наша революція» (1906 р.).

Троцький пише:

«Без прямої державної підтримки європейського пролетаріату робітничий клас Росії не зможе вдержатися при владі і перетворити своє тимчасове панування в тривалу соціалістичну диктатуру. В цьому не можна сумніватися ні хвилини».

Про що говорить ця цитата? Та про те, що перемога соціалізму в одній країні, в даному разі в Росії, неможлива **«без** прямої державної підтримки європейського пролетаріату», тобто до завоювання влади європейським пролетаріатом.

Що спільного між цією «теорією» і положенням Леніна про можливість перемоги соціалізму «в одній, окремо взятій, капіталістичній країні»?

Ясно, що тут нема нічого спільного.

Але припустимо, що ця брошура Троцького, видана в 1906 році, коли трудно було визначити характер нашої революції, містить мимовільні помилки і не цілком відповідає поглядам Троцького в пізніший період. Розгляньмо другу брошуру Троцького, його «Програму миру», що з'явилася в світ перед Жовтневою революцією 1917 року і перевидана тепер (в 1924 р.) в книзі «1917». В цій брошурі Троцький критикує ленінську теорію пролетарської революції про перемогу соціалізму в одній країні і протиставить їй лозунг Сполучених Штатів Європи. Він твердить, що перемога соціалізму в одній країні неможлива, що перемога соціалізму можлива лише як перемога кількох основних країн Європи (Англії, Росії, Німеччини), які об'єднуються в Сполучені Штати Європи, або вона зовсім неможлива. Він прямо говорить, що «переможна революція в Росії або Англії немислима без революції в Німеччині, і навпаки».

«Єдине скільки-небудь конкретне історичне міркування,— говорить Троцький,— проти лозунга Сполучених Штатів було сформульоване в швейцарському «Социал-Демократе» (тодішній центральний орган більшовиків. **Й. Ст.**) в такій фразі: «Нерівномірність економічного і політичного розвитку є безумовний закон капіталізму». Звідси «Социал-Демократ» робив той висновок, що можлива перемога соціалізму в одній країні і що через

це нема чого диктатуру пролетаріату в кожній окремій державі обумовлювати створенням Сполучених Штатів Європи. Що капіталістичний розвиток різних країн нерівномірний, це цілком безспірне міркування. Але сама ця нерівномірність дуже нерівномірна. Капіталістичний рівень Англії, Австрії, Німеччини або Франції не однаковий. Але в порівнянні з Африкою й Азією всі ці країни являють собою капіталістичну «Європу», яка дозріла для соціальної революції. Що ні одна країна не повинна «дожидатися» інших у своїй боротьбі — це елементарна думка, яку корисно і необхідно повторювати, щоб ідея *паралельної інтернаціональної дії* не підмінялась ідеєю вичікувальної інтернаціональної бездіяльності. Не дожидаючись інших, ми починаємо і продовжуємо боротьбу на національному грунті з цілковитою певністю, що наша ініціатива дасть поштовх боротьбі в інших країнах; а якби цього не сталося, то безнадійна річ думати — так свідчать і досвід історії і теоретичні міркування,— що, наприклад, революційна Росія могла б устояти перед лицем консервативної Європи, або соціалістична Німеччина могла б лишитися *ізольованою в капіталістичному світі*».

Як бачите, перед нами та сама теорія одночасної перемоги соціалізму в основних країнах Європи, що, як правило, виключає ленінську теорію революції про перемогу соціалізму в одній країні.

Що й казати: для **повної** перемоги соціалізму, для **повної** гарантії проти відновлення старих порядків необхідні спільні зусилля пролетарів кількох країн. Що й казати: без підтримки нашої революції з боку пролетаріату Європи пролетаріат Росії не міг би встояти проти загального натиску, так само, як без підтримки революційного руху на Заході з боку революції в Росії не міг би цей рух розвиватися тим темпом, яким він став розвиватися після пролетарської диктатури в Росії. Що й казати: нам потрібна підтримка. Але що таке підтримка нашої революції з боку західноєвропейського пролетаріату? Співчуття європейських робітників до нашої революції, їх готовність розладнати плани імперіалістів щодо інтервенції, — чи є все це підтримка, серйозна допомога? Безумовно, так. Без такої підтримки, без такої допомоги не тільки з боку європейських робітників, але й з боку колоніальних і залежних країн, пролетарській диктатурі в Росії прийшлося б туго. Чи вистачало досі цього співчуття і цієї допомоги, поєднаної з могутністю нашої Червоної Армії і з готовністю робітників та селян Росії грудьми відстояти соціалістичну вітчизну, — чи вистачало всього цього для того, щоб відбити атаки імперіалістів і завоювати собі необхідну обстановку для серйозної будівничої роботи? Так, вистачало. Чи росте це співчуття чи зменшується? Безумовно, росте. Чи є у нас, таким чином, сприятливі умови не тільки для того, щоб рушити вперед справу організації соціалістичного господарства, але й для того, щоб, у свою чергу, подати підтримку як західноєвропейським робітникам, так і пригнобленим народам Сходу? Так, є. Про це красномовно говорить семирічна історія пролетарської диктатури в Росії. Чи можна заперечувати, що могутнє трудове піднесення вже почалося у нас? Ні, не можна заперечувати.

Яке значення може мати після всього цього заява Троцького про те, що революційна Росія не могла б устояти перед лицем консервативної Європи?

Вона може мати лише одно значення: по-перше, Троцький не відчуває внутрішньої могутності нашої революції; по-друге, Троцький не розуміє неоцінимого значення тієї моральної підтримки, яку подають нашій революції робітники Заходу і селяни Сходу; по-третє, Троцький не вловлює тієї внутрішньої немочі, яка роз'їдає нині імперіалізм.

Захопившись критикою ленінської теорії пролетарської революції, Троцький мимохіть розбив себе дощенту в своїй брошурі «Програма миру», яка вийшла в 1917 році і була перевидана в 1924 році.

Але, може, застаріла і ця брошура Троцького, переставши чогось відповідати нинішнім його поглядам? Візьмемо пізніші праці Троцького, написані після перемоги пролетарської революції в **одній країні**, в Росії. Візьмемо, наприклад, «Післяслово» Троцького до нового видання брошури «Програма миру», написане в 1922 році. Ось що він пише в цьому «Післяслові»:

«Твердження, яке кілька раз повторюється в «Програмі миру», що пролетарська революція не може переможно завершитися в національних рамках, здасться, мабуть, деяким читачам спростованим майже п'ятирічним досвідом нашої Радянської Республіки. Але такий висновок був би безпідставний. Той факт, що робітнича держава вдержалась проти всього світу в одній країні, і притому відсталій, свідчить про колосальну могутність пролетаріату, яка в інших, більш передових, більш цивілізованих країнах здатна буде чинити дійсно чудеса. Але, відстоявши себе в політичному і воєнному розумінні, як державу, ми до створення соціалістичного суспільства не прийшли і навіть не підійшли... До того часу, поки в інших європейських державах при владі стоїть буржуазія, ми змушені, в боротьбі з економічною ізольованістю, шукати угоди з капіталістичним світом; в той же час можна з певністю сказати, що ці угоди, в кращому разі, можуть допомогти нам загоїти ті чи інші економічні рани, зробити той чи інший крок уперед, але що справжнє піднесення соціалістичного господарства в Росії стане можливим **тільки після перемоги*** пролетаріату в найважливіших країнах Європи».

Так говорить Троцький, явно грішачи проти дійсності і вперто намагаючись врятувати «перманентну революцію» від остаточного краху.

Виходить, що, як не крутись, а до створення соціалістичного суспільства не тільки «не прийшли», але навіть «не підійшли». Була, виявляється, у декого надія на «угоди з капіталістичним світом», але з цих угод теж, виявляється, нічого не виходить, бо, як не крутись, а «справжнього піднесення соціалістичного господарства» не матимеш, поки не переможе пролетаріат «в найважливіших країнах Європи».

---

* Курсив мій. **И. Ст.**

Ну, а тому що перемоги нема ще на Заході, то лишається для революції в Росії «вибір»: або згнити на пні, або переродитися в буржуазну державу.

Недаремно Троцький говорить ось уже два роки про «переродження» нашої партії.

Недаремно Троцький пророкував торік «загибель» нашої країни.

Як узгодити цю дивну «теорію» з теорією Леніна про «перемогу соціалізму в одній країні»?

Як узгодити цю дивну «перспективу» з перспективою Леніна про те, що нова економічна політика дасть нам можливість «побудувати фундамент соціалістичної економіки»?

Як узгодити цю «перманентну» безнадійність, наприклад, з такими словами Леніна:

«Соціалізм уже тепер не є питання далекого майбутнього, або якоїсь абстрактної картини, або якоїсь ікони. Щодо ікон ми лишились при старій думці, дуже лихій. Ми соціалізм протягли в повсякденне життя і тут повинні розібратися. Ось що становить завдання нашого дня, ось що становить завдання нашої епохи. Дозвольте мені закінчити висловленням певності, що, хоч яке це завдання трудне, хоч яке воно нове в порівнянні з попереднім нашим завданням, і хоч як багато труднощів воно нам завдає,— всі ми разом, не завтра, а за кілька років, всі ми разом розв'яжемо це завдання щоб то не стало, так що з Росії непівської буде Росія соціалістична» (див. т. XXVII, стор. 366).

Як узгодити цю «перманентну» безпросвітність Троцького, наприклад, з такими словами Леніна:

«Справді, влада держави на всі великі засоби виробництва, влада держави в руках пролетаріату, союз цього пролетаріату з багатьма мільйонами дрібних і найдрібніших селян, забезпечення керівництва за цим пролетаріатом щодо селянства і т. д.,— хіба це не все, що потрібне для того, щоб з кооперації, з самої тільки кооперації, яку ми раніше третирували, як торгашеську, і яку з певного боку маємо право третирувати тепер при непі так само, хіба це не все необхідне для побудови повного соціалістичного суспільства? Це ще не побудова соціалістичного суспільства, але це все необхідне і достатне для цієї побудови» (див. т. XXVII, стор. 392).

Ясно, що тут нема, та й не може бути ніякого узгодження. «Перманентна революція» Троцького є заперечення ленінської теорії пролетарської революції, і навпаки — ленінська теорія пролетарської революції є заперечення теорії «перманентної революції».

Невіра в сили і здатності нашої революції, невіра в сили і здатності російського пролетаріату — таке є підгрунтя теорії «перманентної революції».

Досі відмічали звичайно одну сторону теорії «перманентної революції» — невіру в революційні можливості селянського руху. Тепер, для справедливості, цю сторону треба доповнити

другою стороною — невірою в сили і здатності пролетаріату Росії.

Чим відрізняється теорія Троцького від звичайної теорії меншовизму про те, що перемога соціалізму в одній країні, та ще у відсталій, неможлива без попередньої перемоги пролетарської революції «в основних країнах Західної Європи»?

По суті справи — нічим.

Сумніви неможливі. Теорія «перманентної революції» Троцького є різновидність меншовизму.

Останнім часом у нашій пресі розвелись гнилі дипломати, які намагаються протягти теорію «перманентної революції», як щось сумісне з ленінізмом. Звичайно, кажуть вони, ця теорія виявилася непридатною в 1905 році. Але помилка Троцького полягає в тому, що він забіг тоді вперед, спробувавши застосувати до обстановки 1905 року те, чого не можна було тоді застосувати. Але згодом, кажуть вони, наприклад у жовтні 1917 року, коли революція встигла назріти повністю, теорія Троцького виявилась, мовляв, цілком на місці. Нетрудно догадатися, що найголовнішим з цих дипломатів є Радек. Чи не угодно послухати:

«Війна вирила прірву між селянством, яке прагне до завоювання землі і до миру, і дрібнобуржуазними партіями; війна віддала селянство під керівництво робітничого класу і його авангарду — партії більшовиків. Стала можлива не диктатура робітничого класу і селянства, а диктатура робітничого класу, який спирається на селянство. Те, що Роза Люксембург і Троцький в 1905 р. висували проти Леніна (тобто «перманентну революцію». **Й. Ст.**), виявилось на ділі другим етапом історичного розвитку».

Тут що не слово, то пересмикування.

Невірно, що під час війни «стала можлива не диктатура робітничого класу і селянства, а диктатура робітничого класу, який спирається на селянство». Насправді лютнева революція 1917 року була здійсненням диктатури пролетаріату і селянства в своєрідному переплетенні з диктатурою буржуазії.

Невірно, що теорію «перманентної революції», про яку Радек соромливо мовчить, висунули в 1905 році Роза Люксембург і Троцький. Насправді теорія ця була висунута Парвусом і Троцьким. Тепер, через десять місяців, Радек виправляє себе, вважаючи за потрібне лайнути Парвуса за «перманентну революцію». Але справедливість вимагає від Радека, щоб був облаяний і компаньйон Парвуса — Троцький.

Невірно, що «перманентна революція», відкинута революцією 1905 року, виявилась правильною на «другому етапі історичного розвитку», тобто під час Жовтневої революції. Весь хід Жовтневої революції, весь її розвиток показали і довели цілковиту неспроможність теорії «перманентної революції», цілковиту її несумісність з основами ленінізму.

Солоденькими словами та гнилою дипломатією не прикрити зяючої прірви, яка лежить між теорією «перманентної революції» і ленінізмом.

III

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ БІЛЬШОВИКІВ У ПЕРІОД ПІДГОТОВКИ ЖОВТНЯ

Для того щоб зрозуміти тактику більшовиків у період підготовки Жовтня, треба з'ясувати собі, принаймні, деякі надто важливі особливості цієї тактики. Це тим більш необхідно, що в численних брошурах про тактику більшовиків нерідко обминають саме ці особливості.

Що це за особливості?

Перша особливість. Послухавши Троцького, можна подумати, що в історії підготовки Жовтня існують всього два періоди, період розвідки і період повстання, а що зверх того, те від лукавого. Що таке квітнева маніфестація 1917 року? «Квітнева маніфестація, яка взяла «лівіше», ніж належало, була розвідувальною вилазкою для перевірки настрою мас і взаємовідношення між ними і радянською більшістю». А що таке липнева демонстрація 1917 року? На думку Троцького, «по суті справа і на цей раз звелася до нової ширшої розвідки на новому вищому етапі руху». Нічого й казати, що червнева демонстрація 1917 року, влаштована на вимогу нашої партії, тим більш повинна бути названа, за уявленням Троцького, «розвідкою».

Виходить, таким чином, що у більшовиків уже в березні 1917 року була готова політична армія з робітників і селян, і якщо вони не пускали її в хід для повстання ні в квітні, ні в червні, ні в липні, а займалися лише «розвідкою», то це тому, і тільки тому, що «дані розвідки» не давали тоді сприятливих «показань».

Нічого й казати, що це спрощене уявлення про політичну тактику нашої партії є не що інше, як плутання звичайної воєнної тактики з революційною тактикою більшовиків.

Насправді всі ці демонстрації були, насамперед, результатом стихійного натиску мас, результатом обурення мас проти війни, що рвалося на вулицю.

Насправді роль партії полягала тут в оформленні і керівництві виступами мас, які виникали стихійно, по лінії революційних лозунгів більшовиків.

Насправді у більшовиків не було, та й не могло бути в березні 1917 року готової політичної армії. Більшовики лише створювали таку армію (і створили її, нарешті, до жовтня 1917 року) в ході боротьби і сутичок класів з квітня по жовтень 1917 року, створювали її і через квітневу маніфестацію, і через червневу та липневу демонстрації, і через вибори до районних та

загальноміських дум, і через боротьбу з корніловщиною, і через завоювання Рад. Політична армія не те, що армія військова. Якщо військове командування приступає до війни, маючи в руках уже готову армію, то партії доводиться створювати свою армію в ході самої боротьби, в ході сутичок класів, в міру того, як самі маси переконуються на власному досвіді в правильності лозунгів партії, в правильності її політики.

Звичайно, кожна така демонстрація давала разом з тим певне освітлення прихованих від очей співвідношень сил, певну розвідку, але розвідка була тут не мотивом демонстрації, а її природним результатом.

Аналізуючи події перед повстанням у жовтні і порівнюючи їх з подіями квітня — липня, Ленін говорить:

«Справа стоїть саме не так, як перед 20—21 квітня, 9 червня, 3 липня, бо тоді було **стихійне заворушення**, що його ми, як партія, або не вловлювали (20 квітня), або стримували й оформлювали в мирну демонстрацію (9 червня і 3 липня). Бо ми добре знали тоді, що Ради **ще** не наші, що селяни **ще** вірять шляхові ліберданівсько-черновському, а не шляхові більшовицькому (повстанню), що, виходить, за нами більшості народу бути не може, що, виходить, повстання передчасне» (див. т. XXI, стор. 345).

Ясно, що на самій лише «розвідці» далеко не поїдеш.

Справа, очевидно, не в «розвідці», а в тому, що:

1) партія за весь період підготовки Жовтня неухильно спиралася в своїй боротьбі на стихійне піднесення масового революційного руху;

2) спираючись на стихійне піднесення, вона зберігала за собою неподільне керівництво рухом;

3) таке керівництво рухом полегшувало їй справу формування масової політичної армії для Жовтневого повстання;

4) така політика не могла не привести до того, що вся підготовка Жовтня пройшла під керівництвом **однієї** партії, партії більшовиків;

5) така підготовка Жовтня, в свою чергу, привела до того, що в результаті Жовтневого повстання влада перейшла до рук **однієї** партії, партії більшовиків.

Отже, неподільне керівництво **однієї** партії, партії комуністів, як основний момент підготовки Жовтня, — така є характерна риса Жовтневої революції, така є перша особливість тактики більшовиків у період підготовки Жовтня.

Навряд чи треба доводити, що без цієї особливості тактики більшовиків перемога диктатури пролетаріату в обстановці імперіалізму була б неможлива.

Цим вигідно відрізняється Жовтнева революція від революції 1871 року у Франції, де керівництво революцією ділили між собою дві партії, з яких жодна не може бути названа комуністичною партією.

Друга особливість. Підготовка Жовтня проходила, таким чином, під керівництвом однієї партії, партії більшовиків. Але як велося партією це керівництво, по якій лінії воно проходило? Керівництво це проходило по лінії ізоляції угодовських партій, як найбільш небезпечних угруповань у період розв'язки революції, по лінії ізоляції есерів і меншовиків.

В чому полягає основне стратегічне правило ленінізму?

Воно полягає у визнанні того, що:

1) найбільш небезпечною соціальною опорою ворогів революції в період наближення революційної розв'язки є угодовські партії;

2) повалити ворога (царизм або буржуазію) неможливо без ізоляції цих партій;

3) головні стріли в період підготовки революції повинні бути, через це, спрямовані на ізоляцію цих партій, на відрив від них широких мас трудящих.

В період боротьби з царизмом, в період підготовки буржуазно-демократичної революції (1905—1916) найбільш небезпечною соціальною опорою царизму була ліберально-монархічна партія, партія кадетів. Чому? Тому, що вона була партією угодовською, партією угоди між царизмом і більшістю народу, тобто селянством у цілому. Природно, що партія спрямовувала тоді головні удари проти кадетів, бо, не ізолювавши кадетів, не можна було розраховувати на розрив селянства з царизмом, а не забезпечивши цього розриву, — не можна було розраховувати на перемогу революції. Багато хто не розумів тоді цієї особливості більшовицької стратегії і обвинувачував більшовиків у надмірному «кадетоїдстві», твердячи, що боротьба з кадетами «заслоняє» у більшовиків боротьбу з головним ворогом — з царизмом. Але обвинувачення ці, будучи позбавлені грунту, виявляли пряме нерозуміння більшовицької стратегії, яка вимагала ізоляції угодовської партії для того, щоб полегшити, наблизити перемогу над головним ворогом.

Навряд чи треба доводити, що без такої стратегії гегемонія пролетаріату в буржуазно-демократичній революції була б неможлива.

В період підготовки Жовтня центр ваги сил, що вели боротьбу, перемістився на нову площину. Не стало царя. Партія кадетів з сили угодовської перетворилася в силу правлячу, в пануючу силу імперіалізму. Боротьба йшла вже не між царизмом і народом, а між буржуазією і пролетаріатом. У цей період найбільш небезпечною соціальною опорою імперіалізму були дрібнобуржуазні демократичні партії, партії есерів і меншовиків. Чому? Тому, що ці партії були тоді партіями угодовськими, партіями угоди між імперіалізмом і трудящими масами. Природно, що головні удари більшовиків спрямовувались тоді проти

цих партій, бо без ізоляції цих партій не можна було розраховувати на розрив трудящих мас з імперіалізмом, а без забезпечення цього розриву не можна було розраховувати на перемогу радянської революції. Багато хто не розумів тоді цієї особливості більшовицької тактики, обвинувачуючи більшовиків у «надмірній ненависті» до есерів і меншовиків і в «забутті» ними головної мети. Але весь період підготовки Жовтня красномовно говорить про те, що тільки такою тактикою могли забезпечити більшовики перемогу Жовтневої революції.

Характерною рисою цього періоду є дальше революціонізування трудящих мас селянства, їх розчарування в есерах і меншовиках, їх відхід від цих партій, їх поворот у бік прямого згуртування навколо пролетаріату, як єдиної до кінця революційної сили, здатної привести країну до миру. Історія цього періоду є історія боротьби есерів і меншовиків, з одного боку, і більшовиків, з другого боку, за трудящі маси селянства, за оволодіння цими масами. Долю цієї боротьби вирішили коаліційний період, період керенщини, відмова есерів і меншовиків від конфіскації поміщицької землі, боротьба есерів і меншовиків за продовження війни, червневий наступ на фронті, смертна кара для солдатів, корніловське повстання. І вирішили вони цю долю виключно на користь більшовицької стратегії. Бо без ізоляції есерів і меншовиків неможливо було повалити уряд імперіалістів, а без повалення цього уряду неможливо було вирватися з війни. Політика ізоляції есерів і меншовиків була єдино правильною політикою.

Отже, ізоляція партій меншовиків і есерів, як основна лінія керівництва справою підготовки Жовтня, — така друга особливість тактики більшовиків.

Навряд чи треба доводити, що без цієї особливості тактики більшовиків союз робітничого класу і трудящих мас селянства повис би в повітрі.

Характерно, що про цю особливість більшовицької тактики Троцький нічого, або майже нічого, не говорить у своїх «Уроках Жовтня».

Третя особливість. Керівництво партії справою підготовки Жовтня проходило, таким чином, по лінії ізоляції партій есерів і меншовиків, по лінії відриву від них широких мас робітників і селян. Але як здійснювалась партією ця ізоляція конкретно, в якій формі, під яким лозунгом? Вона здійснювалась у формі революційного руху мас за владу Рад, під лозунгом «Вся влада Радам!», шляхом боротьби за перетворення Рад з органів мобілізації мас в органи повстання, в органи влади, в апарат нової пролетарської державності.

Чому більшовики вхопилися саме за Ради, як за основну організаційну підойму, яка може полегшити справу ізоляції меншовиків і есерів, здатна рушити вперед справу пролетарської рево-

люції і покликана підвести мільйонні маси трудящих до перемоги диктатури пролетаріату?

Що таке Ради?

«Ради,— говорив Ленін ще у вересні 1917 р.,— є новий державний апарат, який дає, по-перше, збройну силу робітників і селян, причому ця сила не відірвана від народу, як сила старої постійної армії, а найтісніше з ним зв'язана; у воєнному відношенні ця сила незрівнянно більш могутня, ніж колишні; в революційному відношенні вона незамінима нічим іншим. По-друге, цей апарат дає зв'язок з масами, з більшістю народу настільки тісний, нерозривний, легко перевірюваний і відновлюваний, що нічого подібного в колишньому державному апараті нема і в помині. По-третє, цей апарат внаслідок виборності і змінюваності його складу з волі народу, без бюрократичних формальностей, є далеко більш демократичним, ніж колишні апарати. По-четверте, він дає міцний зв'язок з найрізнішими професіями, полегшуючи тим найрізніші реформи найглибшого характеру без бюрократії. По-п'яте, він дає форму організації авангарду, тобто найсвідомішої, найенергійнішої, передової частини **пригноблених** класів, робітників і селян, являючи собою таким чином апарат, з допомогою якого авангард пригноблених класів може піднімати, виховати, навчати і вести за собою **всю гігантську масу** цих класів, яка досі стояла цілком поза політичним життям, поза історією. По-шосте, він дає можливість поєднувати вигоди парламентаризму з вигодами безпосередньої і прямої демократії, тобто поєднувати в особі виборних представників народу і законодавчу функцію **і виконання законів.** В порівнянні з буржуазним парламентаризмом це такий крок вперед у розвитку демократії, який має всесвітньоісторичне значення...

Якби народна творчість революційних класів не створила Рад, то пролетарська революція була б в Росії справою безнадійною, бо з старим апаратом пролетаріат, безперечно, вдержати влади не міг би, а нового апарату відразу створити не можна» (див. т. XXI, стор. 258—259).

Ось чому вхопилися більшовики за Ради, як за основну організаційну ланку, що може полегшити організацію Жовтневої революції і створення нового могутнього апарату пролетарської державності.

Лозунг «Вся влада Радам!» з точки зору його внутрішнього розвитку пройшов дві стадії: першу (до липневої поразки більшовиків, під час двовладдя) і другу (після поразки корніловського повстання).

На першій стадії цей лозунг означав розрив блоку меншовиків і есерів з кадетами, утворення радянського уряду з меншовиків і есерів (бо Ради були тоді есеро-меншовицькими), право вільної агітації для опозиції (тобто для більшовиків) і вільну боротьбу партій всередині Рад з розрахунком, що шляхом такої боротьби вдасться більшовикам завоювати Ради і змінити склад радянського уряду порядком мирного розвитку революції. Цей план не означав, звичайно, диктатури пролетаріату. Але він безсумнівно полегшував підготовку умов, необхідних для забезпечення диктатури, бо він, ставлячи при владі меншовиків та есерів і змушуючи їх провести на ділі свою антиреволюційну платформу, прискорював викриття справжньої природи цих партій, прискорював їх ізоляцію, їх відрив від мас. Липнева поразка

більшовиків перервала, однак, цей розвиток, давши перевагу генеральсько-кадетській контрреволюції і відкинувши есеро-меншовиків в обійми останньої. Ця обставина змусила партію зняти тимчасово лозунг «Вся влада Радам!» з тим, щоб знову висунути його в умовах нового піднесення революції.

Поразка корніловського повстання відкрила другу стадію. Лозунг «Вся влада Радам!» знову став на черзі. Але тепер цей лозунг означав уже не те, що на першій стадії. Його зміст змінився докорінно. Тепер цей лозунг означав цілковитий розрив з імперіалізмом і перехід влади до більшовиків, бо Ради в своїй більшості були вже більшовицькими. Тепер цей лозунг означав прямий підхід революції до диктатури пролетаріату шляхом повстання. Більше того, тепер цей лозунг означав організацію і державне оформлення диктатури пролетаріату.

Неоціниме значення тактики перетворення Рад в органи державної влади полягало в тому, що вона відривала мільйонні маси трудящих від імперіалізму, розвінчувала партії меншовиків і есерів, як знаряддя імперіалізму, і підводила ці маси, так би мовити, прямим сполученням до диктатури пролетаріату.

Отже, політика перетворення Рад в органи державної влади, як найважливіша умова ізоляції угодовських партій і перемоги диктатури пролетаріату, — така третя особливість тактики більшовиків у період підготовки Жовтня.

Четверта особливість. Картина була б неповна, якби ми не зайнялися питанням про те, як і чому вдавалося більшовикам перетворити свої партійні лозунги в лозунги для мільйонних мас, в лозунги, які рухають вперед революцію, як і чому вдавалося їм переконати в правильності своєї політики не тільки авангард і не тільки більшість робітничого класу, але й більшість народу.

Справа в тому, що для перемоги революції, коли ця революція є дійсно народною і захоплює мільйонні маси, — недосить самої лише правильності партійних лозунгів. Для перемоги революції потрібна ще одна необхідна умова, а саме: щоб самі маси переконалися на власному досвіді в правильності цих лозунгів. Тільки тоді лозунги партії стають лозунгами самих мас. Тільки тоді стає революція дійсно народною революцією. Одна з особливостей тактики більшовиків у період підготовки Жовтня полягає в тому, що вона вміла правильно визначити ті шляхи і повороти, які природно підводять маси до лозунгів партії, до самого, так би мовити, порога революції, полегшуючи їм, таким чином, відчути, перевірити, розпізнати на своєму власному досвіді правильність цих лозунгів. Інакше кажучи, одна з особливостей тактики більшовиків полягає в тому, що вона не змішує керівництво партією з керівництвом масами, що вона ясно бачить різницю між керівництвом першого роду і керівництвом другого роду, що вона є, таким чином, наукою не тільки про керів-

ництво партією, але й про керівництво мільйонними масами трудящих.

Наочним прикладом прояву цієї особливості більшовицької тактики є досвід із скликанням і розгоном Установчих зборів.

Відомо, що більшовики висунули лозунг Республіки Рад ще в квітні 1917 року. Відомо, що Установчі збори є буржуазним парламентом, який в корені суперечить основам Республіки Рад. Як могло статися, що більшовики, ідучи до Республіки Рад, вимагали разом з тим від Тимчасового уряду негайного скликання Установчих зборів? Як могло статися, що більшовики не тільки взяли участь у виборах, але й скликали самі Установчі збори? Як могло статися, що більшовики допускали за місяць до повстання, при переході від старого до нового, можливість тимчасової комбінації Республіки Рад і Установчих зборів?

А «сталося» це тому, що:

1) ідея Установчих зборів була однією з найпопулярніших ідей серед широких мас населення;

2) лозунг негайного скликання Установчих зборів полегшував викриття контрреволюційної природи Тимчасового уряду;

3) щоб розвінчати в очах народних мас ідею Установчих зборів, треба було підвести ці маси до стін Установчих зборів з їх вимогами про землю, про мир, про владу Рад, зіткнувши їх таким чином з дійсними і живими Установчими зборами;

4) тільки таким чином можна було полегшити масам переконатися на своєму власному досвіді в контрреволюційності Установчих зборів і в необхідності їх розгону;

5) все це природно передбачало можливість допущення тимчасової комбінації Республіки Рад і Установчих зборів, як одного із засобів зживання Установчих зборів;

6) така комбінація, якби вона здійснилась **при** умові переходу всієї влади до Рад, могла означати лише підпорядкування Установчих зборів Радам, перетворення їх у придаток Рад, їх безболісне відмирання.

Навряд чи треба доводити, що без такої політики більшовиків розгон Установчих зборів не пройшов би так гладко, а дальші виступи есерів і меншовиків під лозунгом «Вся влада Установчим зборам!» не провалилися б з таким тріском.

«Ми брали участь,— говорить Ленін,— у виборах до російського буржуазного парламенту, до Установчих зборів, у вересні — листопаді 1917 року. Вірна була наша тактика чи ні?.. Чи не мали ми, російські більшовики, у вересні — листопаді 1917 року, більше, ніж які завгодно західні комуністи, права вважати, що в Росії парламентаризм політично вижито? Звичайно, мали, бо не в тому ж річ, давно чи недавно існують буржуазні парламенти, а в тому, наскільки **готові** (ідейно, політично, практично) широкі маси трудящих прийняти радянський лад і розігнати (або допустити розгон) буржуазно-демократичний парламент. Що в Росії у вересні — листопаді 1917 року робітничий клас міст, солдати і селяни були, внаслідок ряду спеціальних умов, на рідкість підготовлені до прийняття радянського ладу і до розгону

найдемократичнішого буржуазного парламенту, це абсолютно незаперечний і цілком установлений історичний факт. І все ж більшовики не бойкотували Установчих зборів, а брали участь у виборах і до і після завоювання пролетаріатом політичної влади» (див. т. XXV, стор. 201—202).

Чому ж вони не бойкотували Установчих зборів? Тому, говорить Ленін, що:

«Навіть за кілька тижнів до перемоги Радянської республіки, навіть після такої перемоги, участь у буржуазно-демократичному парламенті не тільки не шкодить революційному пролетаріатові, а полегшує йому можливість довести відсталим масам, чому такі парламенти заслуговують на розгон, полегшує успіх їх розгону, полегшує «політичне зживання» буржуазного парламентаризму» (див. там же).

Характерно, що Троцький не розуміє цієї особливості більшовицької тактики, фиркаючи на «теорію» поєднання Установчих зборів з Радами як на гільфердінгівщину.

Він не розуміє, що допущення такого поєднання при лозунгу повстання і ймовірній перемозі Рад, зв'язане із скликанням Установчих зборів, є єдино революційна тактика, яка не має нічого спільного з гільфердінгівською тактикою перетворення Рад у придаток Установчих зборів, що помилка деяких товаришів у цьому питанні не дає йому підстави ганити цілком правильну позицію Леніна і партії про «комбіновану державність» при певних умовах (порівняй т. XXI, стор. 338).

Він не розуміє, що без своєрідної політики більшовиків, узятої в зв'язку з Установчими зборами, їм не вдалося б завоювати на свою сторону мільйонні маси народу, а не завоювавши цих мас, вони не змогли б перетворити Жовтневе повстання в глибоку народну революцію.

Цікаво, що Троцький фиркає навіть на слова «народ», «революційна демократія» і т. п., які зустрічаються в статтях більшовиків, вважаючи їх непристойними для марксиста.

Троцький, очевидно, забуває, що Ленін, цей безсумнівний марксист, навіть у вересні 1917 року, за місяць до перемоги диктатури пролетаріату, писав про «необхідність негайного переходу всієї влади в руки революційної демократії, очолюваної революційним пролетаріатом» (див. т. XXI, стор. 198).

Троцький, очевидно, забуває, що Ленін, цей безсумнівний марксист, цитуючи відомий лист Маркса до Кугельмана (квітень 1871 року) про те, що злам бюрократично-воєнного державного апарату є попередня умова всякої дійсно народної революції на континенті, пише чорним по білому такі рядки:

«Особливої уваги заслуговує надзвичайно глибоке зауваження Маркса, що зруйнування бюрократично-воєнної державної машини є «попередня умова всякої дійсної народної революції». Це поняття «народної» революції здається дивним в устах Маркса, і російські плехановці та меншовики, ці послідовники Струве, які хочуть вважатися марксистами, могли б, чого доброго, оголосити такий вислів у Маркса «помилкою на слові». Вони звели

марксизм до такого убого-ліберального перекручення, що крім протиставлення буржуазної і пролетарської революції для них нічого не існує, та й це протиставлення розуміють вони до неможливості мертвенно...

В Європі 1871 року на континенті ні в одній країні пролетаріат не становив більшості народу. «Народна» революція, яка втягує в рух дійсно більшість, могла бути такою, лише охоплюючи і пролетаріат і селянство. Обидва класи і становили тоді «народ». Обидва класи об'єднані тим, що «бюрократично-воєнна державна машина» гнітить, давить, експлуатує їх. **Розбити** цю машину, **зламати** її — такий є дійсний інтерес «народу», більшості його, робітників і більшості селян, така є «попередня умова» вільного союзу бідніших селян з пролетарями, а без такого союзу не міцна демократія і не можливе соціалістичне перетворення» (див. т. XXI, стор. 395—396).

Цих слів Леніна забувати не можна.

Отже, вміння переконувати маси на своєму власному досвіді в правильності партійних лозунгів шляхом підведення цих мас до революційних позицій, як найважливіша умова завоювання на сторону партії мільйонів трудящих, — така четверта особливість тактики більшовиків у період підготовки Жовтня.

Я думаю, що сказаного цілком досить для того, щоб з'ясувати собі характерні риси цієї тактики.

IV

ЖОВТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ, ЯК ПОЧАТОК І ПЕРЕДУМОВА СВІТОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Безсумнівно, що універсальна теорія одночасної перемоги революції в основних країнах Європи, теорія неможливості перемоги соціалізму в одній країні, — виявилась штучною, нежиттєздатною теорією. Семирічна історія пролетарської революції в Росії говорить не за, а проти цієї теорії. Теорія ця неприйнятна не тільки як схема розвитку світової революції, бо вона суперечить очевидним фактам. Вона ще більш неприйнятна як лозунг, бо вона зв'язує, а не розв'язує ініціативу окремих країн, які дістають можливість, внаслідок певних історичних умов, до самостійного прориву фронту капіталу, бо вона дає стимул не до активного натиску на капітал з боку окремих країн, а до пасивного вичікування моменту «загальної розв'язки», бо вона культивує серед пролетарів окремих країн не дух революційної рішимості, а дух гамлетівських сумнівів відносно того, «а що як інші не підтримають». Ленін має цілковиту рацію, кажучи, що перемога пролетаріату в одній країні є «типовим випадком», що «одночасна революція в ряді країн» може бути лише «рідким винятком» (див. т. XXIII, стор. 354).

Але ленінська теорія революції не обмежується, як відомо, самою лише цією стороною справи. Вона є разом з тим теорія розвитку світової революції *. Перемога соціалізму в одній країні

* Див. вище — «Про основи ленінізму». **И. Ст.**

не є самодовліюче завдання. Революція перемігшої країни повинна розглядати себе не як самодовліючу величину, а як підмогу, як засіб для прискорення перемоги пролетаріату в усіх країнах. Бо перемога революції в одній країні, в даному разі в Росії, є не тільки продукт нерівномірного розвитку і прогресуючого розпаду імперіалізму. Вона є разом з тим початок і передумова світової революції.

Безсумнівно, що шляхи розвитку світової революції не такі прості, як це могло б здатися раніше, до перемоги революції в одній країні, до появи розвиненого імперіалізму, який є «передоднем соціалістичної революції». Бо з'явився такий новий фактор, як діючий в умовах розвиненого імперіалізму закон нерівномірного розвитку капіталістичних країн, який говорить про неминучість воєнних сутичок, про загальне ослаблення світового фронту капіталу і можливість перемоги соціалізму в окремих країнах. Бо з'явився такий новий фактор, як величезна Радянська країна, що лежить між Заходом і Сходом, між центром фінансової експлуатації світу і ареною колоніального гніту, яка самим своїм існуванням революціонізує весь світ.

Все це такі фактори (я не кажу про інші, менш важливі фактори), які не можуть бути не враховані при вивченні шляхів світової революції.

Раніше думали звичайно, що революція розвиватиметься шляхом рівномірного «визрівання» елементів соціалізму, насамперед у більш розвинених, у «передових» країнах. Тепер це уявлення потребує істотних змін.

«Система міжнародних відносин,— говорить Ленін,— склалася тепер така, що в Європі одна з держав поневолена державами-переможницями — це Німеччина. Потім, ряд держав, і притому найстаріших держав Заходу, опинилися, внаслідок перемоги, в умовах, коли вони можуть користуватися цією перемогою для ряду неважливих поступок своїм пригнобленим класам,— поступок, які, все ж, відтягують революційний рух у них і створюють деяку подобу «соціального миру»».

«В той же час цілий ряд країн: Схід, Індія, Китай і т. п., внаслідок саме останньої імперіалістичної війни, були остаточно вибиті з своєї колії. Їх розвиток спрямувався остаточно за загальноєвропейським капіталістичним масштабом. В них почалося загальноєвропейське заворушення. І для всього світу ясно тепер, що вони втяглися в такий розвиток, який не може не привести до кризи всього всесвітнього капіталізму».

З огляду на це і в зв'язку з цим «західноєвропейські капіталістичні країни завершать свій розвиток до соціалізму... не так, як ми чекали раніше. Вони завершають його не рівномірним «визріванням» в них соціалізму, а шляхом експлуатації одних держав іншими, шляхом експлуатації першої з переможених під час імперіалістичної війни держави, експлуатації, поєднаної з експлуатацією всього Сходу. А Схід, з другого боку, прийшов остаточно в революційний рух саме внаслідок цієї першої імперіалістичної війни і остаточно втягнувся в загальний круговорот всесвітнього революційного руху» (див. т. XXVII, стор. 415—416).

Якщо до цього додати той факт, що не тільки переможені країни і колонії експлуатуються перемігшими країнами, але й

частина перемігших країн попадає в орбіту фінансової експлуатації найбільш могутніх країн-переможниць, Америки й Англії; що суперечності між усіма цими країнами є надзвичайно важливий фактор розкладу світового імперіалізму; що крім цих суперечностей існують ще і розвиваються глибочезні суперечності всередині кожної з цих країн; що всі ці суперечності поглиблюються і загострюються фактом існування поруч з цими країнами великої Республіки Рад, — коли все це взяти до уваги, то картина своєрідності міжнародного становища стане більш-менш повною.

Найімовірніше, що світова революція розвиватиметься шляхом революційного відпадання ряду нових країн від системи імперіалістичних держав при підтримці пролетарів цих країн з боку пролетаріату імперіалістичних держав. Ми бачимо, що перша країна, яка відпала, перша країна, яка перемогла, вже підтримується робітниками і трудящими масами інших країн. Без цієї підтримки вона не могла б протриматись. Безсумнівно, що підтримка ця буде посилюватись і наростати. Але безсумнівно також і те, що самий розвиток світової революції, самий процес відпадання від імперіалізму ряду нових країн відбуватиметься тим швидше і грунтовніше, чим грунтовніше зміцнюватиметься соціалізм у першій перемігшій країні, чим швидше перетворюватиметься ця країна в базу дальшого розгортання світової революції, в підойму дальшого розкладу імперіалізму.

Якщо вірне є положення, що **остаточна** перемога соціалізму в першій країні, яка визволилась, неможлива без спільних зусиль пролетарів кількох країн, то так само вірне й те, що світова революція розгортатиметься тим швидше і грунтовніше, чим дійсніша буде допомога першої соціалістичної країни робітникам і трудящим масам всіх інших країн.

В чому повинна виявлятися ця допомога?

Вона повинна виявлятися, по-перше, в тому, щоб перемігша країна «проводила максимум здійсненного в одній країні **для** розвитку, підтримки, пробудження революції **в усіх країнах**» (див. **Ленін**, т. XXIII, стор. 385).

Вона повинна виявлятися, по-друге, в тому, щоб «перемігший пролетаріат» однієї країни, «експропріювавши капіталістів і організувавши у себе соціалістичне виробництво, став... ***проти*** всього іншого, капіталістичного світу, привертаючи до себе пригноблені класи інших країн, піднімаючи в них повстання проти капіталістів, виступаючи в разі необхідності навіть з військовою силою проти експлуататорських класів та їх держав» (див. **Ленін**, т. XVIII, стор. 232—233).

Характерна особливість цієї допомоги з боку перемігшої країни полягає не тільки в тому, що вона прискорює перемогу пролетарів інших країн, але також і в тому, що, полегшуючи цю

перемогу, вона тим самим забезпечує остаточну перемогу соціалізму в першій перемігшій країні.

Найімовірніше, що в ході розвитку світової революції, поряд з вогнищами імперіалізму в окремих капіталістичних країнах і з системою цих країн в усьому світі, створяться вогнища соціалізму в окремих радянських країнах і система цих вогнищ в усьому світі, причому боротьба між цими двома системами наповнюватиме історію розгортання світової революції.

Бо,— говорить Ленін,— «неможливе вільне об'єднання націй в соціалізмі без більш-менш довгої, запеклої боротьби соціалістичних республік з відсталими державами» (див. там же).

Світове значення Жовтневої революції полягає не тільки в тому, що вона є великим почином однієї країни в справі прориву системи імперіалізму і першим вогнищем соціалізму в океані імперіалістичних країн, але також і в тому, що вона становить перший етап світової революції і могутню базу її дальшого розгортання.

Отже, не мають рації не тільки ті, що, забуваючи про міжнародний характер Жовтневої революції, оголошують перемогу революції в одній країні чисто національним і тільки національним явищем. Не мають рації також і ті, що, пам'ятаючи про міжнародний характер Жовтневої революції, схильні розглядати цю революцію як щось пасивне, покликане лише прийняти підтримку ззовні. Насправді не тільки Жовтнева революція потребує підтримки з боку революції інших країн, але й революція цих країн потребує підтримки з боку Жовтневої революції для того, щоб прискорити і рушити вперед справу повалення світового імперіалізму.

17 грудня 1924 р.

Й. В. Сталін. Твори, том 6, стор. 356—397.

ДО ПИТАНЬ ЛЕНІНІЗМУ

ЛЕНІНГРАДСЬКІЙ
ОРГАНІЗАЦІЇ ВКП(б)
ПРИСВЯЧУЮ
Й. СТАЛІН

I
ВИЗНАЧЕННЯ ЛЕНІНІЗМУ

В брошурі «Про основи ленінізму» дано відоме визначення ленінізму, яке набуло, як видно, прав громадянства. Воно говорить:

«Ленінізм є марксизм епохи імперіалізму і пролетарської революції. Точніше: ленінізм є теорія і тактика пролетарської революції взагалі, теорія і тактика диктатури пролетаріату особливо».

Чи правильне це визначення?

Я думаю, що правильне. Воно правильне, по-перше, тому, що правильно вказує на історичні корені ленінізму, характеризуючи його як марксизм **епохи імперіалізму**, на противагу деяким критикам Леніна, які неправильно думають, що ленінізм виник після імперіалістичної війни. Воно правильне, по-друге, тому, що правильно відзначає міжнародний характер ленінізму, на противагу соціал-демократії, яка вважає ленінізм застосовним лише в національно-російській обстановці. Воно правильне, по-третє, тому, що правильно відзначає органічний зв'язок ленінізму з ученням Маркса, характеризуючи його як **марксизм** епохи імперіалізму, на противагу деяким критикам ленінізму, які вважають його не дальшим розвитком марксизму, а лише відновленням марксизму і застосуванням його до російської дійсності.

Все це, начебто, не потребує особливих коментарів.

Проте в нашій партії є, виявляється, особи, які вважають за потрібне визначити ленінізм дещо інакше. Ось, наприклад, Зінов'єв думає, що:

«Ленінізм є марксизм епохи імперіалістичних воєн і світової революції, **яка безпосередньо почалася в країні, де переважає селянство»**.

Що можуть означати слова, підкреслені Зінов'євим? Що значить вводити у визначення ленінізму відсталість Росії, її селянський характер?

Це значить перетворювати ленінізм з інтернаціонального пролетарського вчення в продукт російської самобутності.

Це значить грати на руку Бауеру і Каутському, які заперечують придатність ленінізму для інших країн, капіталістично більш розвинених.

Нічого й казати, що селянське питання має для Росії дуже важливе значення, що країна у нас селянська. Але яке значення може мати цей факт для характеристики основ ленінізму? Хіба ленінізм виробився тільки на грунті Росії і для Росії, а не на грунті імперіалізму і не для імперіалістичних країн взагалі? Хіба такі праці Леніна, як «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму», «Держава і революція», «Пролетарська революція і ренегат Каутський», «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» і т. д., мають значення тільки для Росії, а не для всіх імперіалістичних країн взагалі? Хіба ленінізм не є узагальнення досвіду революційного руху **всіх** країн? Хіба основи теорії і тактики ленінізму не придатні, не обов'язкові для пролетарських партій **всіх** країн? Хіба Ленін не мав рації, кажучи, що «більшовизм **придатний як зразок тактики для всіх»?** (див. т. XXIII, стор 386). Хіба Ленін не мав рації, говорячи про «**міжнародне значення** * Радянської влади й основ більшовицької теорії і тактики»? (див. т. XXV, стор. 171—172). Хіба не правильні, наприклад, такі слова Леніна:

«В Росії диктатура пролетаріату неминуче повинна відзначатися деякими особливостями в порівнянні з передовими країнами внаслідок дуже великої відсталості і дрібнобуржуазності нашої країни. Але основні сили — і основні форми суспільного господарства — в Росії ті самі, як і в усякій капіталістичній країні, так що **особливості ці можуть стосуватися тільки не найголовнішого»** * (див. т. XXIV, стор. 508).

Але коли все це вірно, чи не виходить з цього, що визначення ленінізму, дане Зінов'євим, не може бути визнане правильним?

Як узгодити це національно-обмежене визначення ленінізму з інтернаціоналізмом?

II

ГОЛОВНЕ В ЛЕНІНІЗМІ

В брошурі «Про основи ленінізму» сказано:

«Дехто думає, що основне в ленінізмі — селянське питання, що вихідним пунктом ленінізму є питання про селянство, про його роль, його питому вагу. Це зовсім невірно. Основним питанням у ленінізмі, його відправним пунктом є не селянське питання, а питання про диктатуру пролетаріату, про умови її завоювання, про умови її зміцнення. Селянське питання, як питання про союзника пролетаріату в його боротьбі за владу, є питання похідне».

* Курсив мій. **И. Ст.**

Чи правильне це положення?

Я думаю, що правильне. Це положення цілком випливає з визначення ленінізму. Справді, якщо ленінізм є теорія і тактика пролетарської революції, а основним змістом пролетарської революції є диктатура пролетаріату, — то ясно, що головне в ленінізмі полягає в питанні про диктатуру пролетаріату, в розробленні цього питання, в обгрунтуванні і конкретизації цього питання.

Проте Зінов'єв, як видно, не згоден з цим положенням. У своїй статті «Пам'яті Леніна» він говорить:

«Питання про роль селянства, як я уже сказав, є **основним питанням** * більшовизму, ленінізму».

Це положення Зінов'єва, як бачите, цілком випливає з неправильного визначення ленінізму, даного Зінов'євим. Тому воно так само неправильне, як неправильне його визначення ленінізму.

Чи правильна теза Леніна про те, що диктатура пролетаріату є «корінним змістом пролетарської революції»? (див. т. XXIII, стор. 337). Безумовно, правильна. Чи правильна теза про те, що ленінізм є теорія і тактика пролетарської революції? Я думаю, що правильна. Але що ж з цього виходить? А з цього виходить те, що основним питанням ленінізму, його відправним пунктом, його фундаментом є питання про диктатуру пролетаріату.

Хіба це не вірно, що питання про імперіалізм, питання про стрибкоподібний характер розвитку імперіалізму, питання про перемогу соціалізму в одній країні, питання про державу пролетаріату, питання про радянську форму цієї держави, питання про роль партії в системі диктатури пролетаріату, питання про шляхи будівництва соціалізму,— що всі ці питання розроблені саме Леніним? Хіба це не вірно, що саме ці питання і становлять основу, фундамент ідеї диктатури пролетаріату? Хіба це не вірно, що без розроблення цих основних питань розроблення селянського питання з точки зору диктатури пролетаріату було б немислиме?

Що й казати: Ленін був знавцем селянського питання. Що й казати: селянське питання, як питання про союзника пролетаріату, має дуже важливе значення для пролетаріату і є складовою частиною основного питання про диктатуру пролетаріату. Але хіба не ясно, що якби не стояло перед ленінізмом основне питання про диктатуру пролетаріату, то не було б і похідного питання про союзника пролетаріату, питання про селянство? Хіба не ясно, що якби не стояло перед ленінізмом практичне питання про завоювання влади пролетаріатом, то не було б і питання про союз з селянством?

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Ленін не був би найвидатнішим пролетарським ідеологом, яким він, безсумнівно, є, він був би простим «селянським філософом», яким його нерідко малюють закордонні літературні обивателі, якби він вів розроблення селянського питання не на базі теорії і тактики диктатури пролетаріату, а помимо цієї бази, поза цією базою.

Одно з двох:

або селянське питання є головне в ленінізмі, і тоді ленінізм не придатний, не обов'язковий для країн капіталістично розвинених, для країн, що не є селянські країни;

або головне в ленінізмі є диктатура пролетаріату, і тоді ленінізм є інтернаціональне вчення пролетарів усіх країн, придатне і обов'язкове для всіх без винятку країн, в тому числі і для капіталістично розвинених.

Тут треба вибирати.

III

ПИТАННЯ ПРО «ПЕРМАНЕНТНУ» РЕВОЛЮЦІЮ

В брошурі «Про основи ленінізму» «теорія перманентної революції» розцінюється як «теорія» недооцінки ролі селянства. Там сказано:

«Ленін воював, виходить, з прихильниками «перманентної» революції не з приводу питання про безперервність, бо Ленін сам стояв на точці зору безперервної революції, а з приводу недооцінки ними ролі селянства, яке є величезним резервом пролетаріату».

Ця характеристика російських «перманентників» вважалася до останнього часу загальновизнаною. Все ж вона, будучи взагалі правильною, не може бути, однак, визнана вичерпною. Дискусія 1924 року, з одного боку, і старанний аналіз праць Леніна, з другого боку, показали, що помилка російських «перманентників» полягала не тільки в недооцінці ролі селянства, але й в недооцінці сил і здатностей пролетаріату повести за собою селянство, в невірі в ідею гегемонії пролетаріату.

Тому в своїй брошурі «Жовтнева революція і тактика російських комуністів» (грудень 1924 р.) я розширив цю характеристику і замінив її іншою, більш повною. Ось що сказано в цій брошурі:

«Досі відмічали звичайно одну сторону теорії «перманентної революції» — невіру в революційні можливості селянського руху. Тепер, для справедливості, цю сторону треба доповнити другою стороною — невірою в сили і здатності пролетаріату Росії».

Це, звичайно, не значить, що ленінізм стояв або стоїть проти ідеї перманентної революції, без лапок, проголошеної Марксом у сорокових роках минулого століття. Навпаки. Ленін був єдиним

марксистом, який правильно зрозумів і розвинув ідею перманентної революції. Ленін відрізнявся від «перманентників» в цьому питанні тим, що «перманентники» перекручували ідею перманентної революції Маркса, перетворивши її в безживну, книжну мудрість, тоді як Ленін взяв її в чистому вигляді і зробив її однією з основ своєї теорії революції. Слід пам'ятати, що ідея переростання буржуазно-демократичної революції в революцію соціалістичну, дана Леніним ще в 1905 році, є одна з форм втілення Марксової теорії перманентної революції. Ось що писав з приводу цього Ленін ще в 1905 році:

«Від революції демократичної ми зараз же почнемо переходити і якраз в міру нашої сили, сили свідомого і організованого пролетаріату, почнемо переходити до соціалістичної революції. **Ми стоїмо за безперервну революцію** *. Ми не спинимося на півдорозі...

Не впадаючи в авантюризм, не зраджуючи свого наукового сумління, не ганяючись за дешевенькою популярністю, ми можемо сказати і кажемо **лише одно:** ми всіма силами допоможемо всьому селянству зробити революцію демократичну, **щоб тим легше** було нам, партії пролетаріату, перейти якомога скоріше до нового і вищого завдання — революції соціалістичної» (див. т. VIII, стор. 186—187).

А ось що пише Ленін на цю тему через шістнадцять років, після завоювання влади пролетаріатом:

«Каутські, Гільфердінги, Мартови, Чернови, Хіллквіти, Лонге, Макдональди, Тураті та інші герої «II$^1/_2$» марксизму не зуміли зрозуміти... співвідношення між буржуазно-демократичною і пролетарськи-соціалістичною революціями. **Перша переростає в другу** *. Друга, мимохідь, розв'язує питання першої. Друга закріплює справу першої. Боротьба і тільки боротьба вирішує, наскільки вдається другій перерости першу» (див. т. XXVII, стор. 26).

Я звертаю особливу увагу на першу цитату, взяту із статті Леніна «Ставлення соціал-демократії до селянського руху», опублікованої 1 вересня 1905 року. Я підкреслюю це до відома тих, які все ще продовжують твердити, що Ленін прийшов нібито до ідеї переростання буржуазно-демократичної революції в революцію соціалістичну, тобто до ідеї перманентної революції, після імперіалістичної війни. Ця цитата не лишає сумнівів у тому, що ці люди глибоко помиляються.

IV

ПРОЛЕТАРСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ І ДИКТАТУРА ПРОЛЕТАРІАТУ

В чому полягають характерні риси пролетарської революції на відміну від революції буржуазної?

Різницю між революцією пролетарською і революцією буржуазною можна було б звести до п'яти основних пунктів.

* Курсив мій. **И. Ст.**

1) Буржуазна революція починається звичайно при наявності більш-менш готових форм капіталістичного укладу, які виросли і дозріли ще до відкритої революції в надрах феодального суспільства, тоді як пролетарська революція починається при відсутності, або майже при відсутності, готових форм соціалістичного укладу.

2) Основне завдання буржуазної революції зводиться до того, щоб захопити владу і привести її у відповідність з наявною буржуазною економікою, тоді як основне завдання пролетарської революції зводиться до того, щоб, захопивши владу, побудувати нову, соціалістичну економіку.

3) Буржуазна революція **завершається** звичайно захопленням влади, тоді як для пролетарської революції захоплення влади є лише її **початком**, причому влада використовується як підойма для перебудови старої економіки і організації нової.

4) Буржуазна революція обмежується заміною при владі однієї експлуататорської групи іншою експлуататорською групою, через що вона не потребує зламу старої державної машини, тоді як пролетарська революція знімає з влади всі і всякі експлуататорські групи і ставить при владі вождя всіх трудящих і експлуатованих, клас пролетарів, через що вона не може обійтися без зламу старої державної машини і заміни її новою.

5) Буржуазна революція не може згуртувати навколо буржуазії на хоч трохи тривалий період мільйони трудящих і експлуатованих мас саме тому, що вони є трудящі й експлуатовані, тоді як пролетарська революція може і повинна зв'язати їх з пролетаріатом у тривалий союз саме як трудящих і експлуатованих, якщо вона хоче виконати своє основне завдання зміцнення влади пролетаріату і побудови нової, соціалістичної економіки.

Ось деякі основні положення Леніна щодо цього:

«Одна з основних різниць,— говорить Ленін,— між буржуазною і соціалістичною революцією полягає в тому, що для буржуазної революції, яка виростає з феодалізму, в надрах старого ладу поступово створюються нові економічні організації, які змінюють поступово всі сторони феодального суспільства. Перед буржуазною революцією було тільки одне завдання — змести, відкинути, зруйнувати всі пута старого суспільства. Виконуючи це завдання, всяка буржуазна революція виконує все, що від неї вимагається: вона посилює ріст капіталізму.

В зовсім іншому становищі революція соціалістична. Чим більш відсталою є країна, якій довелося, внаслідок зигзагів історії, почати соціалістичну революцію, тим трудніший для неї перехід від старих капіталістичних відносин до соціалістичних. Тут до завдань зруйнування долучаються нові, нечуваної трудності завдання — організаційні» (див. т. XXII, стор. 315).

«Якби народна творчість,— продовжує Ленін,— російської революції, творчість, що пройшла через великий досвід 1905 року, не створила Рад ще в лютому 1917 року, то ні в якому разі вони не могли б взяти владу в жовтні, бо успіх залежав тільки від наявності вже готових організаційних форм руху, що охопив мільйони. Цією готовою формою стали Ради, і тому

в політичній галузі нас чекали ті блискучі успіхи, той суцільний тріумфальний похід, що його ми пережили, бо нова форма політичної влади була напоготові, і нам лишалося тільки кількома декретами перетворити владу Рад з того ембріонального стану, в якому вона перебувала в перші місяці революції, в законно-визнану форму, що утвердилася в Російській державі,— в Російську Радянську республіку» (див. т. XXII, стор. 315).

«Лишалися ще,— говорить Ленін,— два гігантської трудності завдання, розв'язання яких аж ніяк не могло бути тим тріумфальним походом, яким ішла в перші місяці наша революція» (див. там же, стор. 315).

«По-перше, це були завдання внутрішньої організації, які стоять перед всякою соціалістичною революцією. Відмінність соціалістичної революції від буржуазної полягає саме в тому, що в другому випадку є готові форми капіталістичних відносин, а Радянська влада — пролетарська — цих готових відносин не дістає, коли не брати найрозвиненіших форм капіталізму, які власне охопили невеликі верхівки промисловості і зовсім мало ще зачепили землеробство. Організація обліку, контроль над найбільшими підприємствами, перетворення всього державного економічного механізму в єдину велику машину, в господарський організм, який працював би так, щоб сотні мільйонів людей керувалися одним планом,— ось те гігантське організаційне завдання, яке лягло на наші плечі. При нинішніх умовах праці воно аж ніяк не допускало розв'язання на «ура», подібно до того як нам удавалося розв'язати завдання громадянської війни» (див. там же, стор. 316).

«Друга з гігантських трудностей...— міжнародне питання. Коли ми так легко справилися з бандами Керенського, коли так легко створили владу у себе, коли ми без найменших труднощів дістали декрет про соціалізацію землі, робітничий контроль,— коли ми дістали так легко все це, то тільки тому, що умови, які склалися щасливо, на короткий момент прикрили нас від міжнародного імперіалізму. Міжнародний імперіалізм з усією міццю його капіталу, з його високоорганізованою військовою технікою, яка становить справжню силу, справжню фортецю міжнародного капіталу, ні в якому разі, ні при яких умовах не міг ужитися поряд з Радянською республікою і через своє об'єктивне становище і через економічні інтереси того капіталістичного класу, який був у ньому втілений,— не міг в силу торговельних зв'язків, міжнародних фінансових відносин. Тут конфлікт є неминучим. Тут найбільша трудність російської революції, її найбільша історична проблема: необхідність розв'язати завдання міжнародні, необхідність викликати міжнародну революцію» (див. т. XXII, стор. 317).

Такі внутрішній характер і основний смисл пролетарської революції.

Чи можна проробити таку корінну перебудову старих, буржуазних порядків без насильної революції, без диктатури пролетаріату?

Ясно, що не можна. Думати, що таку революцію можна проробити мирно, в рамках буржуазної демократії, пристосованої до панування буржуазії, — значить або збожеволіти і розгубити нормальні людські поняття, або відректися грубо і відкрито від пролетарської революції.

Це положення повинно бути підкреслене з тим більшою силою і категоричністю, що ми маємо справу з пролетарською революцією, що перемогла поки що в одній країні, яка оточена ворожими капіталістичними країнами і буржуазію якої не може не підтримувати міжнародний капітал.

Ось чому говорить Ленін, що:

«Визволення пригнобленого класу неможливе не тільки без насильної революції, **але й без знищення** того апарату державної влади, який пануючим класом створений» (див. т. XXI, стор. 373).

««Нехай спочатку, при збереженні приватної власності, тобто при збереженні влади і гніту капіталу, більшість населення висловиться за партію пролетаріату,— тільки тоді вона може і повинна взяти владу» — **так говорять дрібнобуржуазні демократи, фактичні слуги буржуазії, які називають себе «соціалістами»»** * (див. т. XXIV, стор. 647).

««Нехай спочатку революційний пролетаріат повалить буржуазію, зламає гніт капіталу, розіб'є буржуазний державний апарат,— тоді пролетаріат, який здобув перемогу, зможе швидко привернути на свій бік співчуття і підтримку більшості трудящих непролетарських мас, задовольняючи їх за рахунок експлуататорів» — **говоримо ми»** * (див. там же).

«Щоб завоювати більшість населення на свій бік,— продовжує Ленін,— пролетаріат повинен, по-перше, повалити буржуазію і захопити державну владу в свої руки; він повинен, по-друге, запровадити Радянську владу, розбивши вщент старий державний апарат, чим він відразу підриває панування, авторитет, вплив буржуазії і дрібнобуржуазних угодовців серед непролетарських трудящих мас. Він повинен, по-третє, **добити** вплив буржуазії і дрібнобуржуазних угодовців серед **більшості** непролетарських трудящих мас **революційним** здійсненням їх економічних потреб **за рахунок експлуататорів»** (див. там же, стор. 641).

Такі характерні ознаки пролетарської революції.

Які, в зв'язку з цим, основні риси диктатури пролетаріату, коли визнано, що диктатура пролетаріату є основний зміст пролетарської революції?

Ось найбільш загальне визначення диктатури пролетаріату, дане Леніним:

«Диктатура пролетаріату не є закінчення класової боротьби, а є продовження її в нових формах. Диктатура пролетаріату є класова боротьба пролетаріату, що переміг і взяв у свої руки політичну владу, проти буржуазії, яка переможена, але не знищена, не зникла, не перестала чинити опір, проти буржуазії, яка посилила свій опір» (див. т. XXIV, стор. 311).

Заперечуючи проти змішання диктатури пролетаріату з владою «загальнонародною», «загальновиборною», з владою «некласовою», Ленін говорить:

«Той клас, який взяв у свої руки політичне панування, взяв його, усвідомлюючи, що бере його **один** *. Це міститься в понятті диктатури пролетаріату. Це поняття тоді тільки має смисл, коли один клас знає, що він один бере собі в руки політичну владу і не обманює ні себе, ні інших розмовами про «загальнонародну, загальновиборну, всім народом освячену» владу» (див. т. XXVI, стор. 286).

Це не значить, проте, що влада одного класу, класу пролетарів, який не ділить і не може ділити її з іншими класами, не потребує для здійснення своїх цілей допомоги, союзу з трудящими і експлуатованими масами інших класів. Навпаки. Ця влада, влада одного класу, може бути утверджена і проведена до кінця

* Курсив мій. **Й. Ст.**

лише шляхом особливої форми союзу між класом пролетарів і трудящими масами дрібнобуржуазних класів, насамперед трудящими масами селянства.

Що це за особлива форма союзу, в чому вона полягає? Чи не суперечить взагалі цей союз з трудящими масами інших, непролетарських класів ідеї диктатури одного класу?

Полягає вона, ця особлива форма союзу, в тому, що керівною силою цього союзу є пролетаріат. Полягає вона, ця особлива форма союзу, в тому, що керівником держави, керівником у системі диктатури пролетаріату є одна партія, партія пролетаріату, партія комуністів, яка **не ділить і не може ділити** керівництва з іншими партіями.

Як бачите, суперечність тут тільки видима, уявна.

«Диктатура пролетаріату,— говорить Ленін,— є **особлива форма класового союзу** * між пролетаріатом, авангардом трудящих, і численними непролетарськими верствами трудящих (дрібна буржуазія, дрібні хазяйчики, селянство, інтелігенція і т. д.), або більшістю їх, союзу проти капіталу, союзу з метою цілковитого повалення капіталу, цілковитого придушення опору буржуазії і спроб реставрації з її боку, союзу з метою остаточного створення і зміцнення соціалізму. Це — особливого виду союз, який складається в особливій обстановці, саме в обстановці шаленої громадянської війни, це союз твердих прихильників соціалізму з хиткими його союзниками, іноді з «нейтральними» (тоді з угоди про боротьбу союз стає угодою про нейтралітет), **союз між неоднаковими економічно, політично, соціально, духовно класами»** * (див. т. XXIV, стор. 311).

В одній із своїх інструктивних доповідей Каменєв, полемізуючи з такого роду розумінням диктатури пролетаріату, говорить:

«Диктатура **не є** * союз одного класу з другим».

Я думаю, що Каменєв має тут на увазі, насамперед, одно місце з моєї брошури «Жовтнева революція і тактика російських комуністів», де сказано:

«Диктатура пролетаріату не є проста урядова верхівка, яка «вміло» «дібрана» дбайливою рукою «досвідченого стратега» і яка «розумно спирається» на ті чи інші верстви населення. Диктатура пролетаріату є класовий союз пролетаріату і трудящих мас селянства для повалення капіталу, для остаточної перемоги соціалізму, при умові, що керівною силою цього союзу є пролетаріат».

Я цілком підтримую це формулювання диктатури пролетаріату, бо думаю, що воно цілком і повністю збігається з щойно наведеним формулюванням Леніна.

Я тверджу, що заява Каменєва про те, що «диктатура **не є** союз одного класу з другим», дана в такій беззастережній формі, не має нічого спільного з ленінською теорією диктатури пролетаріату.

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Я тверджу, що так можуть говорити лише люди, які не зрозуміли смислу ідеї змички, ідеї союзу пролетаріату і селянства, ідеї гегемонії пролетаріату в цьому союзі.

Так можуть говорити тільки люди, які не зрозуміли ленінської тези про те, що:

«**Тільки угода з селянством** * може врятувати соціалістичну революцію в Росії, поки не настала революція в інших країнах» (див. т. XXVI, стор. 238).

Так можуть говорити лише люди, які не зрозуміли положення Леніна про те, що:

«**Найвищий принцип диктатури** * — це підтримання союзу пролетаріату з селянством, щоб він міг вдержати керівну роль і державну владу» (див. там же, стор. 460).

Відзначаючи одну з найважливіших цілей диктатури, ціль придушення експлуататорів, Ленін говорить:

«Наукове поняття диктатури означає не що інше, як нічим не обмежену, ніякими законами, ніякими абсолютно правилами не зв'язану владу, яка спирається безпосередньо на насильство» (див. т. XXV, стор. 441).

«Диктатура означає — візьміть це раз назавжди до відома, панове кадети,— необмежену владу, яка спирається на силу, а не на закон. Під час громадянської війни всяка влада, що перемогла, може бути тільки диктатурою» (див. т. XXV, стор. 436).

Але насильством, звичайно, не вичерпується диктатура пролетаріату, хоч без насильства не буває диктатури.

«Диктатура, — говорить Ленін,— означає не тільки насильство, хоч вона неможлива без насильства, вона означає також організацію праці вищу, ніж попередня організація» (див. т. XXIV, стор. 305).

«Диктатура пролетаріату... не є тільки насильство над експлуататорами і навіть не головним чином насильство. Економічною основою цього революційного насильства, запорукою його життєвості і успіху є те, що пролетаріат представляє і здійснює вищий тип суспільної організації праці, в порівнянні з капіталізмом. В цьому суть. В цьому джерело сили і запорука неминучої повної перемоги комунізму» (див. т. XXIV, стор. 335—336).

«Головна суть її (тобто диктатури. **Й. Ст.**) в організованості і дисциплінованості передового загону трудящих, його авангарду, його єдиного керівника, пролетаріату. Його мета — створити соціалізм, знищити поділ суспільства на класи, зробити всіх членів суспільства трудящими, відняти грунт у всякої експлуатації людини людиною. Цю мету не можна здійснити відразу, вона вимагає досить тривалого перехідного періоду від капіталізму до соціалізму,— і тому, що переорганізація виробництва річ трудна, і тому, що потрібен час для корінних перемін в усіх галузях життя, і тому, що величезна сила звички до дрібнобуржуазного і буржуазного хазяйнування може бути переборена лише в довгій, наполегливій боротьбі. Через це Маркс і говорить про цілий період диктатури пролетаріату, як період переходу від капіталізму до соціалізму» (див. там же, стор. 314).

Такі характерні риси диктатури пролетаріату.

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Звідси три основні сторони диктатури пролетаріату.

1) Використання влади пролетаріату для придушення експлуататорів, для оборони країни, для зміцнення зв'язків з пролетарями інших країн, для розвитку і перемоги революції в усіх країнах.

2) Використання влади пролетаріату для остаточного відриву трудящих і експлуатованих мас від буржуазії, для зміцнення союзу пролетаріату з цими масами, для залучення цих мас до справи соціалістичного будівництва, для державного керівництва цими масами з боку пролетаріату.

3) Використання влади пролетаріату для організації соціалізму, для знищення класів, для переходу в суспільство без класів, в соціалістичне суспільство.

Пролетарська диктатура є поєднання всіх цих трьох сторін. Жодна з цих сторін не може бути висунена як **єдино** характерна ознака диктатури пролетаріату, і, навпаки, досить відсутності хоч би однієї з цих ознак, щоб диктатура пролетаріату перестала бути диктатурою в обстановці капіталістичного оточення. Тому жодна з цих трьох сторін не може бути виключена без небезпеки перекрутити поняття диктатури пролетаріату. Тільки всі ці три сторони, взяті разом, дають нам повне і закінчене поняття диктатури пролетаріату.

Диктатура пролетаріату має свої періоди, свої особливі форми, різноманітні методи роботи. В період громадянської війни особливо впадає в очі насильна сторона диктатури. Але з цього зовсім не випливає, що в період громадянської війни не відбувається ніякої будівничої роботи. Без будівничої роботи вести громадянську війну неможливо. В період будівництва соціалізму, навпаки, особливо впадає в очі мирна, організаторська, культурна робота диктатури, революційна законність і т. д. Але з цього знов-таки зовсім не випливає, що насильна сторона диктатури відпала або може відпасти в період будівництва. Органи придушення, армія та інші організації, необхідні тепер, в момент будівництва, так само, як в період громадянської війни. Без наявності цих органів неможлива хоч трохи забезпечена будівнича робота диктатури. Не слід забувати, що революція перемогла поки що всього лише в одній країні. Не слід забувати, що, поки є капіталістичне оточення, буде і небезпека інтервенції з усіма наслідками, які випливають з цієї небезпеки.

V

ПАРТІЯ І РОБІТНИЧИЙ КЛАС У СИСТЕМІ ДИКТАТУРИ ПРОЛЕТАРІАТУ

Вище я говорив про диктатуру пролетаріату з точки зору її історичної неминучості, з точки зору її класового змісту, з точки зору її державної природи, нарешті, з точки зору її руйнувальних

і творчих завдань, виконуваних на протязі цілого історичного періоду, який називається періодом перехідним від капіталізму до соціалізму.

Тепер нам треба поговорити про диктатуру пролетаріату з точки зору її будови, з точки зору її «механізму», з точки зору ролі і значення тих «приводів», «підойм» і «спрямовуючої сили», сукупність яких становить «систему диктатури пролетаріату» **(Ленін)** і з допомогою яких здійснюється повсякденна робота диктатури пролетаріату.

Що це за «приводи» або «підойми» в системі диктатури пролетаріату? Що це за «спрямовуюча сила»? Для чого вони стали потрібні?

Підойми або приводи — це ті самі масові організації пролетаріату, без допомоги яких неможливе здійснення диктатури.

Спрямовуюча сила — це передовий загін пролетаріату, це його авангард, який є основною керівною силою диктатури пролетаріату.

Ці приводи, підойми і спрямовуюча сила необхідні для пролетаріату тому, що без них він опинився б у своїй боротьбі за перемогу в становищі беззбройної армії перед лицем організованого й озброєного капіталу. Ці організації необхідні пролетаріатові тому, що без них він зазнав би неминучої поразки в його боротьбі за повалення буржуазії, в його боротьбі за зміцнення своєї влади, в його боротьбі за будівництво соціалізму. Систематична допомога цих організацій і спрямовуюча сила авангарду необхідні тому, що без цих умов неможлива хоч трохи тривала і міцна диктатура пролетаріату.

Що це за організації?

Це, по-перше, **профспілки** робітників, з їх розгалуженнями в центрі і на місцях у вигляді цілого ряду виробничих, культурних, виховних та інших організацій. Вони об'єднують робітників усіх професій. Це є організація непартійна. Профспілки можна назвати поголовною організацією пануючого у нас робітничого класу. Вони є школою комунізму. Вони виділяють із свого середовища кращих людей для керівної роботи по всіх галузях управління. Вони здійснюють зв'язок між передовими і відсталими в складі робітничого класу. Вони з'єднують робітничі маси з авангардом робітничого класу.

Це, по-друге, **Ради** з їх численними розгалуженнями в центрі і на місцях у вигляді адміністративних, господарських, військових, культурних та інших державних організацій, плюс незліченна кількість самочинних масових об'єднань трудящих, які облягають ці організації і з'єднують їх з населенням. Ради є масова організація всіх трудящих міста і села. Це є організація непартійна. Ради є прямий вираз диктатури пролетаріату. Через Ради проходять всі і всякі заходи по зміцненню диктатури і будів-

ництву соціалізму. Через Ради здійснюється державне керівництво селянством з боку пролетаріату. Ради з'єднують мільйонні маси трудящих з авангардом пролетаріату.

Це, по-третє, **кооперація** всіх видів з усіма її розгалуженнями. Це є масова організація трудящих, організація непартійна, що об'єднує їх, насамперед, як споживачів, а також, з часом, і як виробників (сільськогосподарська кооперація). Вона набуває особливого значення після зміцнення диктатури пролетаріату, в період широкого будівництва. Вона полегшує зв'язок авангарду пролетаріату з масами селянства і створює можливість втягнення останніх в русло соціалістичного будівництва.

Це, по-четверте, **спілка молоді**. Це є масова організація робітничої і селянської молоді, організація непартійна, але вона примикає до партії. Вона має своїм завданням допомагати партії в справі виховання молодого покоління в дусі соціалізму. Вона дає молоді резерви для всіх інших масових організацій пролетаріату по всіх галузях управління. Спілка молоді набула особливого значення після зміцнення диктатури пролетаріату, в період широкої культурної і виховної роботи пролетаріату.

Це, нарешті, **партія** пролетаріату, його авангард. Її сила полягає в тому, що вона вбирає в себе всіх кращих людей пролетаріату з усіх його масових організацій. Її призначення полягає в тому, щоб **об'єднувати** роботу всіх без винятку масових організацій пролетаріату і **спрямовувати** їх дії до однієї мети, до мети визволення пролетаріату. А об'єднувати і спрямовувати їх по лінії однієї мети абсолютно необхідно, бо без цього неможлива єдність боротьби пролетаріату, бо без цього неможливе керівництво пролетарськими масами в їх боротьбі за владу, в їх боротьбі за будівництво соціалізму. Але об'єднувати і спрямовувати роботу масових організацій пролетаріату здатний лише авангард пролетаріату, його партія. Тільки партія пролетаріату, тільки партія комуністів здатна виконати цю роль основного керівника в системі диктатури пролетаріату.

Чому?

«*Тому, по-перше, що партія є збірний пункт кращих елементів робітничого класу, які мають прямі зв'язки з безпартійними організаціями пролетаріату і дуже часто керують ними; тому, по-друге, що партія, як збірний пункт кращих людей робітничого класу, є найкращою школою виховання лідерів робітничого класу, здатних керувати всіма формами організації свого класу; тому, по-третє, що партія, як найкраща школа лідерів робітничого класу, є щодо свого досвіду й авторитету єдина організація, здатна централізувати керівництво боротьбою пролетаріату і перетворити, таким чином, всі і всякі безпартійні організації робітничого класу в обслуговуючі органи і приводні паси, які з'єднують її з класом*» (див. «Про основи ленінізму»).

Партія є основна керівна сила в системі диктатури пролетаріату.

«Партія є найвища форма класового об'єднання пролетаріату» (Ленін).

Отже: **профспілки**, як масова організація пролетаріату, що зв'язує партію з класом, насамперед по лінії виробничій; **Ради**, як масова організація трудящих, що зв'язує партію з цими останніми, насамперед по лінії державній; **кооперація**, як масова організація, головним чином, селянства, що зв'язує партію з селянськими масами, насамперед по лінії господарській, по лінії залучення селянства до соціалістичного будівництва; **спілка молоді**, як масова організація робітничої і селянської молоді, покликана полегшити авангардові пролетаріату соціалістичне виховання нового покоління і створення молодих резервів; і, нарешті, **партія**, як основна спрямовуюча сила в системі диктатури пролетаріату, покликана керувати всіма цими масовими організаціями, — така загалом картина «механізму» диктатури, картина «системи диктатури пролетаріату».

Без партії, як основної керівної сили, неможлива хоч трохи тривала і міцна диктатура пролетаріату.

Таким чином, кажучи словами Леніна, «виходить, загалом і в цілому, формально не комуністичний, гнучкий і порівняно широкий, дуже могутній, пролетарський, апарат, через який партія тісно зв'язана з **класом** і з **масою** і через який, при керівництві партії, здійснюється **диктатура класу**» (див. т. XXV, стор. 192).

Це, звичайно, не можна розуміти так, що партія може або повинна замінити профспілки, Ради та інші масові організації. Партія здійснює диктатуру пролетаріату. Але вона здійснює її не безпосередньо, а з допомогою профспілок, через Ради та їх розгалуження. Без цих «приводів» хоч трохи міцна диктатура була б неможлива.

«Не можна,— говорить Ленін,— здійснювати диктатури без кількох «приводів» від авангарду до маси передового класу, від нього до маси трудящих» (див. т. XXVI, стор. 65).

«Партія, так би мовити, вбирає в себе авангард пролетаріату, і цей авангард здійснює диктатуру пролетаріату. І, не маючи такого фундаменту, як профспілки, не можна здійснювати диктатуру, не можна виконувати державні функції. А здійснювати їх доводиться **через*** ряд особливих установ знов-таки нового якогось типу, а саме: **через*** радянський апарат» (див. т. XXVI, стор. 64).

Найвищим виразом керівної ролі партії, наприклад, у нас, в Радянському Союзі, в країні диктатури пролетаріату, слід визнати той факт, що жодне важливе політичне або організаційне питання не розв'язується у нас нашими радянськими та іншими масовими організаціями без керівних вказівок партії. В **цьому розумінні** можна було б сказати, що диктатура пролетаріату є,

* Курсив мій. **Й. Ст.**

по суті, «диктатура» його авангарду, «диктатура» його партії, як основної керівної сили пролетаріату. Ось що говорив Ленін з цього приводу на II конгресі Комінтерну:

«Теннер говорить, що він стоїть за диктатуру пролетаріату, але диктатура пролетаріату уявляється не зовсім такою, якою її уявляємо собі ми. Він говорить, що ми розуміємо під диктатурою пролетаріату **по суті*** диктатуру його організованої і свідомої меншості.

І дійсно, в епоху капіталізму, коли робітничі маси зазнають безперервної експлуатації і не можуть розвивати своїх людських здібностей, найбільш характерним для робітничих політичних партій є саме те, що вони можуть охоплювати лише меншість свого класу. Політична партія може об'єднати лише меншість класу, так само, як дійсно свідомі робітники в усякому капіталістичному суспільстві становлять лише меншість усіх робітників. Тому ми змушені визнати, що лише ця свідома меншість може керувати широкими робітничими масами і вести їх за собою. І коли т. Теннер говорить, що він ворог партії, але в той же час за те, щоб меншість найкраще організованих і найбільш революційних робітників указувала шлях всьому пролетаріатові, то я кажу, що різниці між нами в дійсності нема» (див. т. XXV, стор. 347).

Це, проте, не слід розуміти так, що між диктатурою пролетаріату і керівною роллю партії («диктатурою» партії) можна провести **знак рівності**, що можна **ототожнити** першу з другою, що можна **підмінити** першу другою? Ось, наприклад, Сорін говорить, що **«диктатура пролетаріату є диктатура нашої партії»**. Це положення, як бачите, ототожнює «диктатуру партії» з диктатурою пролетаріату. Чи можна визнати правильним це ототожнення, залишаючись на грунті ленінізму? Ні, не можна. І ось чому.

По-перше. У вищенаведеній цитаті з промови Леніна на II конгресі Комінтерну Ленін зовсім не ототожнює керівну роль партії з диктатурою пролетаріату. Він говорить тільки про те, що «лише свідома меншість (тобто партія. **Й. Ст.**) може керувати широкими робітничими масами і вести їх за собою», що **саме в цьому значенні** «під диктатурою пролетаріату ми розуміємо, **по суті***, диктатуру його організованої і свідомої меншості».

Сказати — «по суті» ще не значить сказати — «цілком». Ми часто говоримо, що національне питання є, по суті, питання селянське. І це цілком правильно. Але це ще не значить, що національне питання покривається селянським питанням, що селянське питання дорівнює національному питанню своїм обсягом, що селянське питання є тотожне з питанням національним. Не треба доводити, що національне питання обсягом ширше і багатше, ніж питання селянське. Те саме треба сказати, по аналогії з цим, про керівну роль партії і про диктатуру пролетаріату. Якщо партія проводить диктатуру пролетаріату, і в цьому розумінні диктатура пролетаріату є, **по суті**, «диктатурою» його партії, то це ще

* Курсив мій. **Й. Ст.**

не значить, що «диктатура партії» (керівна роль) **тотожна** з диктатурою пролетаріату, що перша **дорівнює** другій своїм обсягом. Не треба доводити, що диктатура пролетаріату обсягом ширша і багатша, ніж керівна роль партії. Партія проводить диктатуру пролетаріату, але вона проводить диктатуру **пролетаріату,** а не яку-небудь іншу. Хто ототожнює керівну роль партії з диктатурою пролетаріату, той підмінює диктатуру пролетаріату «диктатурою» партії.

По-друге. Жодне важливе рішення масових організацій пролетаріату не обходиться без керівних вказівок з боку партії. Це цілком правильно. Але чи значить це, що диктатура пролетаріату **вичерпується** керівними вказівками партії? Чи значить це, що керівні вказівки партії можна ототожнити, з огляду на це, з диктатурою пролетаріату? Звичайно, не значить. Диктатура пролетаріату складається з керівних вказівок партії, плюс проведення цих вказівок масовими організаціями пролетаріату, плюс їх перетворення в життя населенням. Тут ми маємо справу, як бачите, з цілим рядом переходів і проміжних ступенів, які становлять далеко не маловажний момент диктатури пролетаріату. Отже, між керівними вказівками партії і їх перетворенням в життя лежать воля і дії керованих, воля і дії класу, його готовність (або небажання) підтримати такі вказівки, його вміння (або невміння) провести ці вказівки, його вміння (або невміння) провести їх саме так, як вимагає цього обстановка. Навряд чи треба доводити, що партія, яка взяла на себе керівництво, не може не зважати на волю, на стан, на рівень свідомості керованих, не може скидати з рахунку волю, стан і рівень свідомості свого класу. Через це, хто ототожнює керівну роль партії з диктатурою пролетаріату, той підмінює волю і дії класу вказівками партії.

По-третє. «Диктатура пролетаріату,— говорить Ленін,— є класова боротьба пролетаріату, що переміг і взяв в свої руки політичну владу» (див. т. XXIV, стор. 311). В чому може виявитися ця **класова** боротьба? Вона може виявитися в ряді збройних виступів пролетаріату проти вилазок поваленої буржуазії або проти інтервенції іноземної буржуазії. Вона може виявитися в громадянській війні, якщо влада пролетаріату ще не зміцнена. Вона може виявитися в широкій організаторській і будівничій роботі пролетаріату, із залученням до справи широких мас, після того як влада вже зміцнилась. В усіх цих випадках дійовою особою є пролетаріат як **клас.** Не бувало, щоб партія, сама тільки партія, влаштовувала всі ці виступи виключно своїми власними силами, без підтримки класу. Звичайно вона лише керує цими виступами і керує ними остільки, оскільки має за собою підтримку класу. Бо партія не може покрити, не може замінити клас. Бо партія, при всій її важливій, керівній ролі, все ж зали-

шається **частиною** класу. Через це, хто ототожнює керівну роль партії з диктатурою пролетаріату, той підмінює клас партією.

По-четверте. Партія здійснює диктатуру пролетаріату. «Партія, це — безпосередньо правлячий авангард пролетаріату, це — керівник» **(Ленін).** В цьому розумінні партія **бере** владу, партія **управляє країною.** Але це не можна розуміти так, що партія здійснює диктатуру пролетаріату помимо державної влади, без державної влади, що партія править країною помимо Рад, не через Ради. Це ще не значить, що партію можна ототожнити з Радами, з державною владою. Партія є ядро влади. Але вона не є і не може бути ототожнена з державною владою.

«Як правляча партія,— говорить Ленін,— ми не могли не зливати з «верхами» партійними «верхи» радянські,— вони у нас злиті і будуть такими» (див. т. XXVI, стор. 208). Це цілком правильно. Але цим зовсім не хоче сказати Ленін, що наші радянські установи в цілому, наприклад, наша армія, наш транспорт, наші господарські установи і т. д., є установами нашої партії, що партія може замінити Ради та їх розгалуження, що партію можна ототожнити з державною владою. Ленін не раз говорив, що «система Рад є диктатура пролетаріату», що «Радянська влада є диктатура пролетаріату» (див. т. XXIV, стор. 15 і 14), але він ніколи не говорив, що партія є державна влада, що Ради і партія одне й те саме. Партія, яка має сотні тисяч членів, керує Радами та їх розгалуженнями в центрі і на місцях, що охоплюють десятки мільйонів людей, партійних і безпартійних, але вона не може і не повинна заміняти їх собою. Ось чому говорить Ленін, що «диктатуру здійснює організований у Ради пролетаріат, яким керує комуністична партія більшовиків», що «вся робота партії іде **через*** Ради, які об'єднують трудящі маси без різниці професій» (див. т. XXV, стор. 192 і 193), що диктатуру «доводиться здійснювати... **через*** радянський апарат» (див. т. XXVI, стор. 64). Через це, хто ототожнює керівну роль партії з диктатурою пролетаріату, той підмінює Ради, тобто державну владу, партією.

По-п'яте. Поняття диктатури пролетаріату є поняття державне. Диктатура пролетаріату обов'язково включає в себе поняття насильства. Без насильства не буває диктатури, якщо диктатуру розуміти в точному значенні цього слова. Ленін визначає диктатуру пролетаріату, як «владу, що спирається безпосередньо на **насильство**» (див. т. XIX, стор. 315). Говорити, з огляду на це, про диктатуру партії **щодо класу пролетарів** і ототожнювати її з диктатурою пролетаріату,— це значить говорити про те, що партія повинна бути щодо свого класу не тільки керівником, не тільки вождем і вчителем, але й свого роду диктатором, який

* Курсив мій. **Й. Ст.**

застосовує до нього насильство, що, звичайно, в корені неправильно. Через це, хто ототожнює «диктатуру партії» з диктатурою пролетаріату, той мовчазно виходить з того, що можна будувати авторитет партії на насильстві щодо робітничого класу, що є абсурдом і що зовсім несумісне з ленінізмом. Авторитет партії підтримується довір'ям робітничого класу. А довір'я робітничого класу здобувається не насильством,— воно тільки убивається насильством,— а правильною теорією партії, правильною політикою партії, відданістю партії робітничому класові, її зв'язком з масами робітничого класу, її готовністю і її вмінням **переконувати** маси в правильності своїх лозунгів.

Що ж з усього цього виходить?

А з цього виходить те, що:

1) Ленін вживає слово **диктатура** партії не в точному розумінні цього слова («влада, що спирається на насильство»), а в переносному розумінні, в розумінні її неподільного керівництва;

2) хто ототожнює керівництво партії з **диктатурою** пролетаріату, той перекручує Леніна, неправильно присвоюючи партії функції насильства щодо робітничого класу в цілому;

3) хто присвоює партії не властиві їй функції насильства щодо робітничого класу в цілому, той порушує елементарні вимоги правильних взаємовідносин між авангардом і класом, між партією і пролетаріатом.

Ми підійшли, таким чином, щільно до питання про взаємовідносини між партією і класом, між партійними і безпартійними в робітничому класі.

Ленін визначає ці взаємовідносини як **«взаємодовір'я** * між авангардом робітничого класу і робітничою масою» (див. т. XXVI, стор. 235).

Що це значить?

Це значить, по-перше, що партія повинна чуйно прислухатися до голосу мас, що вона повинна уважно ставитись до революційного інстинкту мас, що вона повинна вивчати практику боротьби мас, перевіряючи на цьому правильність своєї політики, отже, що вона повинна не тільки вчити, але й учитися у мас.

Це значить, по-друге, що партія повинна день у день завойовувати собі довір'я пролетарських мас, що вона повинна своєю політикою і своєю роботою кувати собі підтримку мас, що вона повинна не командувати, а переконувати насамперед, полегшуючи масам розпізнати на власному досвіді правильність політики партії, отже, що вона повинна бути керівником, вождем, учителем свого класу.

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Порушення цих умов означає порушення правильних взаємовідносин між авангардом і класом, підрив «взаємодовір'я», розвал і класової, і партійної дисципліни.

«Напевно,— говорить Ленін,— тепер уже майже кожен бачить, що більшовики не продержалися б при владі не то що $2^1/_2$ роки, але й $2^1/_2$ місяці без найсуворішої, дійсно залізної дисципліни в нашій партії, **без найбільш повної і беззавітної підтримки її всією масою робітничого класу** *, тобто всім, що є в ньому мислящого, чесного, самовідданого, впливового, здатного вести за собою або захоплювати відсталі верстви» (див. т. XXV, стор. 173).

«Диктатура пролетаріату,— говорить далі Ленін,— є запекла боротьба, кривава і безкровна, насильна і мирна, воєнна і господарська, педагогічна і адміністраторська, проти сил і традицій старого суспільства. Сила звички мільйонів і десятків мільйонів — найстрашніша сила. Без партії, залізної і загартованої в боротьбі, без партії, **що користується довір'ям всього чесного в даному класі** *, без партії, що вміє стежити за настроєм маси і впливати на нього, вести успішно таку боротьбу неможливо» (див. т. XXV, стор. 190).

Але як здобувається партією це довір'я і підтримка класу? Як складається необхідна для диктатури пролетаріату залізна дисципліна в робітничому класі, на якому грунті вона виростає?

Ось що говорить про це Ленін:

«Чим держиться дисципліна революційної партії пролетаріату? чим вона перевіряється? чим підкріплюється? По-перше, свідомістю пролетарського авангарду і його відданістю революції, його витримкою, самопожертвою, героїзмом. По-друге, його вмінням зв'язатися, зблизитися, до певної міри, коли хочете, **злитися з найширшою масою трудящих** *, в першу чергу пролетарською, **але також і з непролетарською** трудящою масою. По-третє, правильністю політичного керівництва, здійснюваного цим авангардом, правильністю його політичної стратегії і тактики, при умові, щоб найширші маси **власним досвідом** переконалися в цій правильності. Без цих умов дисципліна в революційній партії, дійсно здатній бути партією передового класу, який має повалити буржуазію і перетворити все суспільство, нездійсненна. Без цих умов спроби створити дисципліну неминуче перетворюються в пустишку, в фразу, в кривляння. А ці умови, з другого боку, не можуть виникнути відразу. Вони виробляються лише довгою працею, тяжким досвідом; їх вироблення полегшується лише правильною революційною теорією, яка, в свою чергу, не є догмою, а остаточно складається лише в тісному зв'язку з практикою дійсно масового і дійсно революційного руху» (див. т. XXV, стор. 174).

І далі:

«Для успіху перемоги над капіталізмом потрібне правильне співвідношення між керівною, комуністичною, партією, революційним класом, пролетаріатом,— і масою, тобто всією сукупністю трудящих і експлуатованих. Тільки комуністична партія, якщо вона дійсно є авангард революційного класу, якщо вона включає в себе всіх кращих представників його, якщо вона складається з цілком свідомих і відданих комуністів, освічених і загартованих досвідом запеклої революційної боротьби, якщо ця партія зуміла зв'язати себе нерозривно з усім життям свого класу, а через нього з усією масою експлуатованих і здобути в цьому класі і **в цій масі повне довір'я** *,— тільки така партія здатна керувати пролетаріатом в найбільш нещадній, рішучій, останній боротьбі проти всіх сил капіталізму. З другого боку, тільки під керівництвом такої партії пролетаріат здатний розгорнути всю могутність свого револю-

* Курсив мій. **Й. Ст.**

ційного натиску, перетворюючи в ніщо неминучу апатію і почасти опір невеликої меншості зіпсованої капіталізмом робітничої аристократії, старих тредюніоністських і кооперативних вождів і т. п.,— здатний розгорнути всю свою силу, яка незмірно більша, ніж його частка в населенні, завдяки самій економічній будові капіталістичного суспільства» (див. т. XXV, стор. 315).

З цих цитат виходить, що:

1) авторитет партії і залізна дисципліна в робітничому класі, необхідні для диктатури пролетаріату, будуються не на страху або «необмежених» правах партії, а на довір'ї робітничого класу до партії, на підтримці партії з боку робітничого класу;

2) довір'я робітничого класу до партії здобувається не відразу і не через насильство щодо робітничого класу, а тривалою роботою партії в масах, правильною політикою партії, вмінням партії переконувати маси в правильності своєї політики на власному досвіді мас, вмінням партії забезпечити собі підтримку робітничого класу, вести за собою маси робітничого класу;

3) без правильної політики партії, підкріпленої досвідом боротьби мас, і без довір'я робітничого класу не буває і не може бути справжнього керівництва партії;

4) партія та її керівництво, якщо вона користується довір'ям класу, і якщо це керівництво є справжнім керівництвом, не можуть бути протипоставлені диктатурі пролетаріату, бо без керівництва партії («диктатури» партії), яка користується довір'ям робітничого класу, неможлива хоч трохи міцна диктатура пролетаріату.

Без цих умов авторитет партії і залізна дисципліна в робітничому класі є або пуста фраза, або чванство й авантюра.

Не можна протиставити диктатуру пролетаріату керівництву («диктатурі») партії. Не можна, бо керівництво партії є головне в диктатурі пролетаріату, якщо мати на увазі хоч трохи міцну і повну диктатуру, а не таку, якою була, наприклад, Паризька Комуна, що являла собою диктатуру не повну і не міцну. Не можна, бо диктатура пролетаріату і керівництво партії лежать, так би мовити, на одній лінії роботи, діють в одному напрямі.

«Сама вже постановка питання,— говорить Ленін,— «диктатура партії чи диктатура класу? диктатура (партія) вождів чи диктатура (партія) мас?» свідчить про найбільш неймовірну і безнадійну плутанину думки... Всім відомо, що маси діляться на класи.., що класами керують звичайно і в більшості випадків, принаймні в сучасних цивілізованих країнах, політичні партії; — що політичні партії, як загальне правило, управляються більш-менш сталими групами найбільш авторитетних, впливових, досвідчених, обираних на найвідповідальніші посади осіб, які називаються вождями... Договоритися... до протиставлення взагалі диктатури мас диктатурі вождів є сміховинне безглуздя і дурість» (див. т. XXV, стор. 187 і 188).

Це цілком правильно. Але це правильне положення виходить з тієї передпосилки, що є в наявності правильні взаємовідносини

між авангардом і робітничими масами, між партією і класом. Воно виходить з того припущення, що взаємовідносини між авангардом і класом лишаються, так би мовити, нормальними, лишаються в межах «взаємодовір'я».

Ну, а як бути, коли правильні взаємовідносини між авангардом і класом, коли відносини «взаємодовір'я» між партією і класом порушені?

Як бути, коли партія сама починає так чи інакше протиставити себе класові, порушуючи основи правильних взаємовідносин з класом, порушуючи основи «взаємодовір'я»?

Чи можливі взагалі такі випадки?

Так, можливі.

Вони можливі:

1) **якщо** партія починає будувати свій авторитет у масах не на своїй роботі і довір'ї мас, а на своїх «необмежених» правах;

2) **якщо** політика партії явно неправильна, а вона не хоче переглянути і виправити свою помилку;

3) **якщо** політика партії правильна, загалом, але маси ще не готові до її засвоєння, а партія не хоче або не вміє виждати, для того щоб дати масам можливість переконатися на своєму власному досвіді в правильності політики партії і намагається нав'язати її масам.

Історія нашої партії дає цілий ряд таких випадків. Різні угруповання і фракції в нашій партії падали і розсіювались тому, що вони порушували одну з цих трьох умов, а іноді і всі ці умови, взяті разом.

Але з цього виходить, що протиставлення диктатури пролетаріату «диктатурі» (керівництву) партії не може бути визнане правильним лише в тому разі:

1) **якщо** під диктатурою партії щодо робітничого класу розуміти не диктатуру у власному значенні цього слова («влада, що спирається на насильство»), а керівництво партії, яке виключає насильство над робітничим класом у цілому, над його більшістю, як це власне й розуміє Ленін;

2) **якщо** партія має дані бути справжнім керівником класу, тобто якщо політика партії правильна, якщо ця політика відповідає інтересам класу;

3) **якщо** клас, якщо більшість класу приймає цю політику, засвоює її, переконується, завдяки роботі партії, в правильності цієї політики, довіряє партії і підтримує її.

Порушення цих умов неминуче викликає конфлікт між партією і класом, розкол між ними, їх протиставлення одне одному.

Чи можна нав'язати класові силою керівництво партії? Ні, не можна. В усякому разі, таке керівництво не може бути хоч трохи тривалим. Партія, якщо вона хоче залишатися партією пролетаріату, повинна знати, що вона є, насамперед і головним

чином, **керівником, вождем, учителем** робітничого класу. Ми не можемо забути слів Леніна, сказаних ним з цього приводу в брошурі «Держава і революція»:

«Виховуючи робітничу партію, марксизм виховує авангард пролетаріату, здатний взяти владу і **вести весь народ** до соціалізму, спрямовувати і організовувати новий лад, бути **учителем, керівником, вождем** * всіх трудящих і експлуатованих у справі побудови свого суспільного життя без буржуазії і проти буржуазії» (див. т. XXI, стор. 386).

Чи можна вважати, що партія є справжнім керівником класу, якщо її політика неправильна, якщо її політика приходить до зіткнення з інтересами класу? Звичайно, не можна. В таких випадках партія, якщо вона хоче залишитися керівником, повинна переглянути свою політику, повинна виправити свою політику, повинна визнати свою помилку і виправити її. Можна було б послатися для підтвердження цього положення хоча б на такий факт з історії нашої партії, як період скасування продрозверстки, коли робітничі і селянські маси були явно невдоволені нашою політикою і коли партія пішла,— відкрито і чесно пішла на перегляд цієї політики. Ось що говорив тоді Ленін на X з'їзді в питанні про скасування продрозверстки і запровадження нової економічної політики:

«Ми не повинні старатися ховати що-небудь, а повинні говорити прямо, що селянство формою відносин, яка у нас з ним установилась, невдоволене, що воно цієї форми відносин не хоче і далі так існувати не буде. Це безперечно. Ця воля його виявилась виразно. Це — воля величезних мас трудящого населення. Ми на це повинні зважати, і ми досить тверезі політики, щоб говорити прямо: **давайте нашу політику щодо селянства переглядати»** * (див. т. XXVI, стор. 238).

Чи можна вважати, що партія повинна взяти на себе ініціативу і керівництво в організації вирішальних виступів мас на тій лише підставі, що політика її загалом правильна, **якщо** ця політика не зустрічає ще довір'я і підтримки з боку класу, через, скажімо, його політичну відсталість, **якщо** партії не вдалося ще переконати клас у правильності своєї політики, через те, скажімо, що події ще не назріли? Ні, не можна. В таких випадках партія, якщо вона хоче бути справжнім керівником, повинна вміти виждати, повинна переконувати маси в правильності своєї політики, повинна допомогти масам переконатися на своєму власному досвіді в правильності цієї політики.

«Якщо немає у революційної партії,— говорить Ленін,— більшості в передових загонах революційних класів і в країні, то не може бути мови про повстання» (див. т. XXI, стор. 282).

«Без зміни поглядів більшості робітничого класу революція неможлива, а ця зміна створюється політичним досвідом мас» (див. т. XXV, стор. 221).

---

* Курсив мій. **И. Ст.**

«Пролетарський авангард ідейно завойовано. Це головне. Без цього не можна зробити і першого кроку до перемоги. Але від цього ще досить далеко до перемоги. З самим авангардом перемогти не можна. Кинути самий тільки авангард у рішучий бій, поки весь клас, поки широкі маси не зайняли позиції або прямої підтримки авангарду, або, принаймні, доброзичливого нейтралітету щодо нього і цілковитої нездатності підтримувати його противника, *було б не тільки безглуздям, але й злочином*. А *для того, щоб дійсно* весь клас, щоб дійсно широкі маси трудящих і пригноблених капіталом дійшли до такої позиції, для цього самої пропаганди, самої агітації мало. Для цього потрібен власний політичний досвід цих мас» (див. там же, стор. 228).

Відомо, що наша партія саме так і робила за період від Квітневих тез Леніна до Жовтневого повстання 1917 року. І саме тому, що вона діяла за цими вказівками Леніна, вона виграла повстання.

Такі в основному умови правильних взаємовідносин між авангардом і класом.

Що значить **керувати**, коли політика партії правильна, а правильні відносини між авангардом і класом не порушуються?

Керувати при таких умовах — значить уміти переконувати маси в правильності політики партії, висувати і проводити такі лозунги, які підводять маси до позицій партії і полегшують їм розпізнати на своєму власному досвіді правильність політики партії, підіймати маси до рівня свідомості партії і забезпечувати, таким чином, підтримку мас, їх готовність до рішучої боротьби.

Тому метод переконування є основним методом керівництва партії робітничим класом.

«Якби ми,— говорить Ленін,— зараз в Росії, після 2½ років небачених перемог над буржуазією Росії і Антанти, поставили для профспілок умовою вступу «визнання диктатури», ми зробили б дурницю, зіпсували б свій вплив на маси, допомогли меншовикам. Бо все завдання комуністів — уміти **переконати** відсталих, уміти працювати **серед** них, а не **відгороджуватись** від них вигаданими дитячо-«лівими» лозунгами» (див. т. XXV, стор. 197).

Це, звичайно, не слід розуміти так, що партія повинна переконати всіх робітників, до останньої людини, що тільки після цього можна приступити до дій, що тільки після цього можна почати дії. Аж ніяк! Це означає лише те, що, перш ніж піти на вирішальні політичні дії, партія повинна забезпечити собі, шляхом тривалої революційної роботи, підтримку більшості робітничих мас, принаймні сприятливий нейтралітет більшості класу. В противному разі ленінське положення про те, що завоювання більшості робітничого класу на сторону партії є необхідною умовою переможної революції,— було б позбавлене всякого смислу.

Ну, а як бути з меншістю, якщо вона не хоче, якщо вона не згодна добровільно підкоритися волі більшості? Чи може партія, чи повинна партія, маючи за собою довір'я більшості, примусити меншість підкоритися волі більшості? Так, може і повинна. Керівництво забезпечується методом переконування мас,

як основним методом впливу партії на маси. Але це не виключає, а передбачає примус, якщо цей примус має своєю базою довір'я і підтримку партії з боку більшості робітничого класу, якщо він застосовується до меншості після того, як зуміли переконати більшість.

Слід би згадати спори в нашій партії з приводу цього, які мали місце в період профспілкової дискусії. В чому полягала тоді помилка опозиції, помилка Цектрану? Чи не в тому, що опозиція вважала тоді можливим примус? Ні, не в цьому. Помилка опозиції полягала тоді в тому, що вона, не будучи спроможна переконати більшість у правильності своєї позиції, втративши довір'я більшості, стала проте застосовувати примус, стала наполягати на «перетрушуванні» людей, які мали довір'я більшості.

Ось що говорив тоді Ленін на X з'їзді партії в своїй промові про професійні спілки:

«Для того, щоб установити взаємовідношення, взаємодовір'я між авангардом робітничого класу і робітничою масою, треба було, якщо Цектран зробив помилку... треба було її виправляти. Але коли цю помилку починають боронити, то це стає джерелом політичної небезпеки. Якби максимально можливого в розумінні демократії не зробили з тих настроїв, які тут виражає Кутузов, ми прийшли б до політичного краху. **Насамперед ми повинні переконати, а потім примусити. Ми повинні що б то не стало спочатку переконати, а потім примусити** *. Ми не зуміли переконати широкі маси і порушили правильне співвідношення авангарду з масами» (див. т. XXVI, стор. 235).

Те саме говорить Ленін у своїй брошурі «Про профспілки»:

«Ми тоді правильно й успішно застосовували примус, коли вміли спочатку підвести під нього базу переконування» (див. там же, стор. 74).

І це цілком правильно. Бо без цих умов неможливе ніяке керівництво. Бо тільки таким чином можна забезпечити єдність дій у партії, коли мова йде про партію, єдність дій класу, коли мова йде про клас у цілому. Без цього — розкол, розбрід, розклад у лавах робітничого класу.

Такі загалом основи правильного керівництва партії робітничим класом.

Всяке інше розуміння керівництва є синдикалізм, анархізм, бюрократизм, все, що завгодно,— тільки не більшовизм, тільки не ленінізм.

Не можна протиставити диктатуру пролетаріату керівництву («диктатурі») партії, коли є в наявності правильні взаємовідносини між партією і робітничим класом, між авангардом і робітничими масами. Але з цього виходить, що тим більш не можна ототожнювати партію з робітничим класом, керівництво («диктатуру») партії з диктатурою робітничого класу. **На тій підставі,**

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

що «диктатуру» партії не можна протиставити диктатурі пролетаріату, Сорін прийшов до того неправильного висновку, що **«диктатура пролетаріату є диктатура нашої партії».**

Але Ленін говорить не тільки про недопустимість такого протиставлення. Він говорить разом з тим про недопустимість протиставлення «диктатури мас диктатурі вождів». Чи не угодно **на цій підставі** ототожнити диктатуру вождів з диктатурою пролетаріату? Ідучи цим шляхом, ми повинні були б сказати, що **«диктатура пролетаріату є диктатура наших вождів».** Але ж саме до цього безглуздя і веде, власне кажучи, політика ототожнення «диктатури» партії з диктатурою пролетаріату...

Як стоїть справа щодо цього у Зінов'єва?

Зінов'єв стоїть, власне, на тій же точці зору ототожнення «диктатури» партії з диктатурою пролетаріату, що й Сорін, з тією, проте, різницею, що Сорін висловлюється пряміше і ясніше, а Зінов'єв «крутиться». Досить взяти, хоча б, таке місце з книги Зінов'єва «Ленінізм», щоб переконатися в цьому:

«*Що таке,— говорить Зінов'єв,— існуючий у Союзі РСР лад з точки зору його класового змісту? Це — диктатура пролетаріату. Яка безпосередня пружина влади в СРСР? Хто здійснює владу робітничого класу? Комуністична партія! В цьому розумінні* **у нас* диктатура партії.** Яка юридична форма влади в СРСР? Який новий тип державного ладу, створений Жовтневою революцією? Це — радянська система. Одно нітрохи не суперечить другому».

Що одно другому не суперечить, це, звичайно, правильно, **коли** *під диктатурою партії щодо робітничого класу в цілому* розуміти керівництво партії. Але як можна ставити **на цій підставі** знак рівності між диктатурою пролетаріату і «диктатурою» партії, між радянською системою і «диктатурою» партії? Ленін ототожнював систему Рад з диктатурою пролетаріату, і він мав рацію, бо Ради, **наші** Ради, є організація гуртування трудящих мас навколо пролетаріату при керівництві партії. Але коли, де, в якій своїй праці ставив знак рівності Ленін між «диктатурою» партії і диктатурою пролетаріату, між «диктатурою» партії і системою Рад, як це робить тепер Зінов'єв? Диктатурі пролетаріату не суперечить не тільки керівництво («диктатура») партії, але й керівництво («диктатура») вождів. Чи не угодно **на цій підставі** проголосити, що наша країна є країна диктатури пролетаріату, **тобто** країна диктатури партії, **тобто** країна диктатури вождів? Але ж саме до цього безглуздя і веде «принцип» ототожнення «диктатури» партії з диктатурою пролетаріату, що його крадькома і несміливо проводить Зінов'єв.

В численних працях Леніна мені вдалося відзначити лише п'ять випадків, де Ленін зачіпає побіжно питання про диктатуру партії.

---

* Курсив мій. **И. Ст.**

Перший випадок — це полеміка з есерами і меншовиками, де він говорить:

«Коли нам докоряють за диктатуру однієї партії і пропонують, як ви чули, єдиний соціалістичний фронт, ми говоримо: «Так, диктатура однієї партії! Ми на ній стоїмо і з цього грунту зійти не можемо, тому що це та партія, яка протягом десятиріч завоювала становище авангарду всього фабрично-заводського і промислового пролетаріату»» (див. т. XXIV, стор. 423).

Другий випадок — це «Лист до робітників і селян з приводу перемоги над Колчаком», де він говорить:

«Селян лякають (особливо меншовики й есери, всі, навіть «ліві» з них) пугалом «диктатури однієї партії», партії більшовиків-комуністів.

На прикладі Колчака селяни навчились не боятися пугала.

Або диктатура (тобто залізна влада) поміщиків і капіталістів, або диктатура робітничого класу» (див. т. XXIV, стор. 436).

Третій випадок — це промова Леніна на II конгресі Комінтерну в полеміці з Теннером. Цю промову я процитував вище.

Четвертий випадок — це кілька рядків у брошурі «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі». Відповідні цитати уже наведено вище.

І п'ятий випадок — це начерк схеми про диктатуру пролетаріату, опублікований в III Ленінському збірнику, де є підзаголовок під назвою «Диктатура однієї партії» (див. Ленінський збірник III, стор. 497).

Слід відзначити, що в двох випадках з п'яти, в останньому і в другому випадках, слова «диктатура однієї партії» Ленін бере в лапки, явно підкреслюючи неточний, переносний смисл цієї формули.

Слід також відзначити, що в усіх цих випадках під «диктатурою партії» Ленін розумів диктатуру («залізна влада») над «поміщиками і капіталістами», а не над робітничим класом, всупереч наклепницьким вигадкам Каутського і компанії.

Характерно, що **ні в одній** із своїх праць, основних і другорядних, де Ленін трактує або просто згадує про диктатуру пролетаріату і про роль партії в системі диктатури пролетаріату, нема й натяку на те, що «диктатура пролетаріату є диктатура нашої партії». Навпаки, кожна сторінка, кожний рядок цих праць аж кричить проти такої формули (див. «Держава і революція», «Пролетарська революція і ренегат Каутський», «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» і т. д.).

Ще більш характерно, що в тезах II конгресу Комінтерну про роль політичної партії, вироблених під безпосереднім керівництвом Леніна, на які Ленін не раз посилався в своїх промовах, як на зразок правильного формулювання ролі і завдань партії,— ми не знаходимо **ні одного**, буквально **ні одного слова** про диктатуру партії.

Про що все це говорить?

Про те, що:

а) Ленін не вважав формулу «диктатура партії» бездоганною, точною, через що вона вживається в працях Леніна дуже рідко і береться іноді в лапки;

б) в тих небагатьох випадках, коли Ленін був змушений, в полеміці з противниками, говорити про диктатуру партії, він говорив звичайно про «диктатуру **однієї** партії», тобто про те, що партія наша стоїть при владі **одна**, що вона **не ділить** влади з **іншими** партіями, причому він завжди роз'яснював, що під диктатурою партії **щодо робітничого класу** треба розуміти керівництво партії, її керівну роль;

в) в усіх тих випадках, коли Ленін вважав за потрібне визначити науково роль партії в системі диктатури пролетаріату, він говорив **виключно** про керівну роль партії (а таких випадків — тисячі) щодо робітничого класу;

г) саме тому Ленін не «догадався» включити в основну резолюцію про роль партії — я маю на увазі резолюцію II конгресу Комінтерну — формулу «диктатура партії»;

д) не мають рації з точки зору ленінізму і політично короткозорі ті товариші, які ототожнюють або намагаються ототожнити «диктатуру» партії, а значить, і «диктатуру вождів», з диктатурою пролетаріату, бо вони порушують цим умови правильного взаємовідношення між авангардом і класом.

Я вже не кажу про те, що формула «диктатура партії», взята без указаних вище застережень, може створити цілий ряд небезпек і політичних мінусів у нашій практичній роботі. Цією формулою, взятою без застережень, немовби підказують:

а) **безпартійним масам:** не смійте суперечити, не смійте міркувати, бо партія все може, бо у нас диктатура партії;

б) **партійним кадрам:** чиніть сміливіше, натискайте дужче, можна і не прислухатися до голосу безпартійних мас,— у нас диктатура партії;

в) **партійним верхам:** можна дозволити собі розкіш деякого самовдоволення, мабуть, можна навіть зазнатися, бо у нас диктатура партії, а «значить», і диктатура вождів.

Про ці небезпеки доречно нагадати саме тепер, у період піднесення політичної активності мас, коли готовність партії уважно прислухатися до голосу мас становить для нас особливу цінність, коли чуйність до запитів мас є основною заповіддю нашої партії, коли від партії вимагається особлива обачність і особлива гнучкість у політиці, коли небезпека зазнатися є однією з найсерйозніших небезпек, що стоять перед партією в справі правильного керівництва масами.

Не можна не згадати золотих слів Леніна, сказаних ним на XI з'їзді нашої партії:

«В народній масі ми (комуністи. Й. Ст.) все ж капля в морі, і ми можемо управляти тільки тоді, коли правильно виражаємо те, що народ усвідомлює. Без цього комуністична партія не буде вести пролетаріату, а пролетаріат не буде вести за собою мас, і вся машина розвалиться» (див. т. XXVII, стор. 256).

«Правильно виражати те, що народ усвідомлює» — саме це і є та необхідна умова, яка забезпечує за партією почесну роль основної керівної сили в системі диктатури пролетаріату.

VI
ПИТАННЯ ПРО ПЕРЕМОГУ СОЦІАЛІЗМУ В ОДНІЙ КРАЇНІ

В брошурі «Про основи ленінізму» (травень 1924 р., перше видання) є два формулювання в питанні про перемогу соціалізму в одній країні. Перше формулювання говорить:

«Раніше вважали перемогу революції в одній країні неможливою, гадаючи, що для перемоги над буржуазією потрібен спільний виступ пролетарів усіх передових країн або, в усякому разі, більшості таких країн. Тепер ця точка зору вже не відповідає дійсності. Тепер треба виходити з можливості такої перемоги, бо нерівномірний і стрибкоподібний характер розвитку різних капіталістичних країн в обстановці імперіалізму, розвиток катастрофічних суперечностей всередині імперіалізму, які ведуть до неминучих воєн, ріст революційного руху в усіх країнах світу,— все це веде не тільки до можливості, але й до необхідності перемоги пролетаріату в окремих країнах» (див. «Про основи ленінізму»).

Це положення цілком правильне, і воно не потребує коментарів. Воно спрямоване проти теорії соціал-демократів, які вважають взяття влади пролетаріатом в одній країні, без одночасної переможної революції в інших країнах,— утопією.

Але в брошурі «Про основи ленінізму» є ще друге формулювання. Там сказано:

«Але повалити владу буржуазії і поставити владу пролетаріату в одній країні, ще не значить забезпечити повну перемогу соціалізму. Головне завдання соціалізму — організація соціалістичного виробництва — лишається ще попереду. Чи можна розв'язати це завдання, чи можна добитися остаточної перемоги соціалізму в одній країні, без спільних зусиль пролетарів кількох передових країн? Ні, неможливо. Для повалення буржуазії досить зусиль однієї країни,— про це говорить нам історія нашої революції. Для остаточної перемоги соціалізму, для організації соціалістичного виробництва, зусиль однієї країни, особливо такої селянської країни, як Росія, уже недосить,— для цього необхідні зусилля пролетарів кількох передових країн» (див. «Про основи ленінізму», перше видання).

Це друге формулювання було спрямоване проти твердження критиків ленінізму, проти троцькістів, які заявляли, що диктатура пролетаріату в одній країні, при відсутності перемоги в інших країнах, не може «встояти проти консервативної Європи».

Остільки,— але лише остільки,— це формулювання було тоді (травень 1924 р.) достатнім, і воно, безперечно, дало певну користь.

Але згодом, коли критика ленінізму щодо цього була уже подолана в партії і коли на чергу стало нове питання, питання про можливість побудови повного соціалістичного суспільства силами нашої країни, без допомоги ззовні,— друге формулювання стало вже явно недостатнім і, тому, неправильним.

В чому полягає хиба цього формулювання?

Його хиба полягає в тому, що воно зв'язує в одно питання два різні питання: питання про **можливість** побудови соціалізму силами однієї країни, на що повинна бути дана позитивна відповідь, і питання про те, чи може країна з диктатурою пролетаріату вважати себе **цілком гарантованою** від інтервенції і, значить, від реставрації старих порядків без переможної революції в ряді інших країн, на що повинна бути дана негативна відповідь. Я вже не кажу про те, що це формулювання може дати привід думати, що організація соціалістичного суспільства силами однієї країни неможлива, що, звичайно, неправильно.

На цій підставі я видозмінив, виправив це формулювання в своїй брошурі «Жовтнева революція і тактика російських комуністів» (грудень 1924 р.), розчленувавши це питання на два питання, на питання про **повну гарантію від реставрації буржуазних порядків** і питання про **можливість побудови повного соціалістичного суспільства** в одній країні. Цього було досягнуто, по-перше, шляхом трактування «повної перемоги соціалізму» як «повної гарантії від відновлення старих порядків», можливої лише в порядку «спільних зусиль пролетарів кількох країн», і, по-друге, шляхом проголошення, на підставі брошури Леніна «Про кооперацію», тієї незаперечної істини, що ми маємо все необхідне для побудови повного соціалістичного суспільства (див. «Жовтнева революція і тактика російських комуністів») *.

Це нове формулювання питання і лягло в основу відомої резолюції XIV партконференції «Про завдання Комінтерну і РКП(б)», яка розглядає питання про перемогу соціалізму в одній країні в зв'язку з стабілізацією капіталізму (квітень 1925 р.) і вважає побудову соціалізму силами нашої країни можливою і необхідною.

Воно ж послужило основою моєї брошури «До підсумків робіт XIV конференції РКП(б)», виданої безпосередньо після XIV партконференції, в травні 1925 року.

Щодо постановки питання про перемогу соціалізму в одній країні в цій брошурі сказано:

---

* Це нове формулювання питання замінило потім старе його формулювання в дальших виданнях брошури «Про основи ленінізму».

«Наша країна являє дві групи суперечностей. Одна група суперечностей — це внутрішні суперечності, які існують між пролетаріатом і селянством (мова йде тут про побудову соціалізму в одній країні. **Й. Ст.**). Друга група суперечностей — це суперечності зовнішні, які є між нашою країною, як країною соціалізму, і всіма іншими країнами, як країнами капіталізму (мова йде тут про остаточну перемогу соціалізму. **Й. Ст.**)»... «Хто плутає першу групу суперечностей, які можна цілком перебороти зусиллями однієї країни, з другою групою суперечностей, які потребують для свого розв'язання зусиль пролетарів кількох країн,— той допускає найгрубішу помилку проти ленінізму, той або плутаник, або непоправний опортуніст» (див. «До підсумків робіт XIV конференції РКП(б)»).

В питанні про **перемогу** соціалізму в нашій країні брошура говорить:

«Ми можемо побудувати соціалізм, і ми його будемо будувати разом з селянством, під керівництвом робітничого класу»... бо «при диктатурі пролетаріату у нас є... всі дані, необхідні для того, щоб побудувати повне соціалістичне суспільство, переборюючи всі і всякі внутрішні утруднення, бо ми можемо і ми повинні перебороти їх своїми власними силами» (див. там же).

А в питанні про **остаточну** перемогу соціалізму там сказано:

«Остаточна перемога соціалізму є повна гарантія від спроб інтервенції, а значить, і реставрації, бо хоч трохи серйозна спроба реставрації може мати місце лише при серйозній підтримці ззовні, лише при підтримці міжнародного капіталу. Тому підтримка нашої революції з боку робітників усіх країн, а тим більше перемога цих робітників хоча б у кількох країнах, є необхідною умовою повної гарантії першої перемігшої країни від спроб інтервенції та реставрації, необхідною умовою остаточної перемоги соціалізму» (див. там же).

Здається, ясно.

Відомо, що в тому ж дусі тлумачиться це питання в моїй брошурі «Питання і відповіді» (червень 1925 р.) і в політзвіті ЦК на XIV з'їзді ВКП(б) (грудень 1925 р.).

Такі є факти.

Ці факти відомі, я думаю, всім товаришам, в тому числі і Зінов'єву.

Коли тепер, майже через два роки після ідейної боротьби в партії і після прийнятої резолюції на XIV партконференції (квітень 1925 р.), Зінов'єв вважає можливим у своєму заключному слові на XIV партз'їзді (грудень 1925 р.) витягти стару, зовсім недостатню формулу з брошури Сталіна, написаної в квітні 1924 року, як базу для розв'язання уже розв'язаного питання про перемогу соціалізму в одній країні,— то ця своєрідна манера Зінов'єва говорить лише про те, що він остаточно заплутався в цьому питанні. Тягти партію назад, після того як вона пішла вперед, обминати резолюцію XIV партконференції, після того як вона підтверджена пленумом ЦК,— це значить безнадійно загрузнути в суперечностях, не вірити в справу будівництва соціалізму, зійти з шляху Леніна і розписатися в своїй власній поразці.

Що таке **можливість** перемоги соціалізму в одній країні?

Це є можливість розв'язання суперечностей між пролетаріатом і селянством внутрішніми силами нашої країни, можливість взяття влади пролетаріатом і використання цієї влади для побудови повного соціалістичного суспільства в нашій країні, при співчутті і підтримці пролетарів інших країн, але без попередньої перемоги пролетарської революції в інших країнах.

Без такої можливості будівництво соціалізму є будівництво без перспективи, будівництво без упевненості побудувати соціалізм. Не можна будувати соціалізм, не будучи упевненим, що його можна побудувати, не будучи упевненим, що технічна відсталість нашої країни не є **непереборною** перешкодою до побудови повного соціалістичного суспільства. Заперечення такої можливості є невіра в справу будівництва соціалізму, відхід від ленінізму.

Що таке **неможливість** повної, остаточної перемоги соціалізму в одній країні без перемоги революції в інших країнах?

Це є неможливість повної гарантії від інтервенції, а значить, і реставрації буржуазних порядків, без перемоги революції, принаймні, в ряді країн. Заперечення цього безспірного положення є відхід від інтернаціоналізму, відхід від ленінізму.

«Ми живемо, — говорить Ленін,— не тільки в державі, але й у **системі держав**, і існування Радянської республіки поряд з імперіалістськими державами довгий час немислиме. Кінець кінцем або одно, або друге переможе. А поки цей кінець настане, ряд найжахливіших сутичок між Радянською республікою і буржуазними державами неминучий. Це значить, що пануючий клас, пролетаріат, якщо тільки він хоче і буде панувати, повинен довести це і своєю військовою організацією» (див. т. XXIV, стор. 122).

«Ми маємо перед собою, — говорить Ленін в іншому місці, — в найвищій мірі нестійку, але все ж безсумнівну, незаперечну певну рівновагу. Чи надовго це — не знаю, і думаю, що цього знати не можна. І тому з нашого боку потрібна якнайбільша обережність. І першою заповіддю нашої політики, першим уроком, що випливає з нашої урядової діяльності за рік, уроком, який повинні засвоїти собі всі робітники й селяни, це — бути начеку, пам'ятати, що ми оточені людьми, класами, урядами, які відкрито виявляють величезну ненависть до нас. Треба пам'ятати, що від усякого нашестя ми завжди на волоску» (див. т. XXVII, стор. 117).

Здається, ясно.

Як стоїть справа у Зінов'єва щодо питання про перемогу соціалізму в одній країні?

Слухайте:

«Під остаточною перемогою соціалізму слід розуміти, принаймні: 1) знищення класів і, значить, 2) скасування диктатури одного класу, в даному разі диктатури пролетаріату»... «Щоб ще точніше з'ясувати собі, — говорить далі Зінов'єв,— як стоїть питання у нас в СРСР в 1925 році, треба розрізняти дві речі: 1) забезпечена **можливість** будувати соціалізм, — така можливість будувати соціалізм цілком, розуміється, може мислитись і в рамках однієї країни, і 2) остаточна побудова і зміцнення соціалізму, тобто здійснення соціалістичного ладу, соціалістичного суспільства».

Що все це може означати?

А те, що під остаточною перемогою соціалізму в одній країні Зінов'єв розуміє не гарантію від інтервенції і реставрації, а можливість побудови соціалістичного суспільства. Під перемогою ж соціалізму в одній країні Зінов'єв розуміє таке будівництво соціалізму, яке не може і не повинно привести до побудови соціалізму. Будівництво навмання, без перспективи, будівництво соціалізму при неможливості побудувати соціалістичне суспільство — така позиція Зінов'єва.

Будувати соціалізм **без можливості** побудувати його, будувати, **знаючи, що не побудуєш,**— ось до яких нісенітниць договорився Зінов'єв.

Але ж це глум з питання, а не розв'язання питання!

А ось ще одно місце із заключного слова Зінов'єва на XIV партз'їзді:

«Ви подивіться, до чого, наприклад, договорився т. Яковлєв на останній Курській губпартконференції. «Чи можемо ми в одній країні, — запитує він,— будучи оточені з усіх боків капіталістичними ворогами, чи можемо ми в таких умовах в одній країні побудувати соціалізм?». І відповідає: «На основі всього сказаного ми маємо право сказати, що ми не тільки будуємо соціалізм, але що ми, незважаючи на те, що ми поки що одні, що ми поки що *єдина в світі радянська країна, радянська держава, — ми цей соціалізм побудуємо*» («Курская Правда» № 279 від 8 грудня 1925 р.). **Хіба це ленінська постановка питання,** питає Зінов'єв, **хіба тут не відгонить душком національної обмеженості?»** *

Таким чином, за Зінов'євим виходить, що визнати можливість побудови соціалізму в одній країні — це значить стати на точку зору національної обмеженості, а заперечувати таку можливість — *значить стати на точку зору інтернаціоналізму.*

Та коли це вірно,— чи варто взагалі вести боротьбу за перемогу над капіталістичними елементами нашого господарства? Чи не виходить з цього, що така перемога неможлива?

Капітуляція перед капіталістичними елементами нашого господарства — ось куди приводить внутрішня логіка аргументації Зінов'єва.

І цю нісенітницю, яка не має нічого спільного з ленінізмом, підносить нам Зінов'єв як «інтернаціоналізм», як «стопроцентний ленінізм»!

Я тверджу, що в найважливішому питанні про будівництво соціалізму Зінов'єв відходить від ленінізму, скочуючись на точку зору меншовика Суханова.

Звернімось до Леніна. Ось що він говорить про перемогу соціалізму в одній країні ще до Жовтневої революції, в серпні 1915 року:

«Нерівномірність економічного і політичного розвитку є безумовний закон капіталізму. Звідси виходить, що можлива перемога соціалізму спочатку в

* Курсив мій. **Й. Ст.**

небагатьох або навіть в одній, окремо взятій, капіталістичній країні. Перемігший пролетаріат цієї країни, експропріювавши капіталістів і **організувавши у себе соціалістичне виробництво** *, став би **проти** всього іншого, капіталістичного світу, привертаючи до себе пригноблені класи інших країн, піднімаючи в них повстання проти капіталістів, виступаючи в разі необхідності навіть з військовою силою проти експлуататорських класів та їх держав» (див. т. XVIII, стор. 232—233).

Що значить підкреслена фраза Леніна: «організувавши у себе соціалістичне виробництво»? Це значить, що пролетаріат країни, яка перемогла, **може** і **повинен** організувати у себе, після взяття влади, соціалістичне виробництво. А що значить «організувати соціалістичне виробництво»? Це значить побудувати соціалістичне суспільство. Навряд чи треба доводити, що це ясне і чітке положення Леніна не потребує дальших коментарів. В противному разі незрозумілі були б заклики Леніна до взяття влади пролетаріатом у жовтні 1917 року.

Ви бачите, що це ясне положення Леніна, як небо від землі, відрізняється від плутаного і антиленінського «положення» Зінов'єва про те, що ми можемо будувати соціалізм «в рамках однієї країни» при **неможливості** побудувати його.

Це Ленін сказав у 1915 році, до взяття влади пролетаріатом. Але, може, у нього змінилися погляди після досвіду взяття влади, після 1917 року? Звернімося до брошури Леніна «Про кооперацію», написаної в 1923 році.

«Справді, — говорить Ленін, — влада держави на всі великі засоби виробництва, влада держави в руках пролетаріату, союз цього пролетаріату з багатьма мільйонами дрібних і найдрібніших селян, забезпечення керівництва за цим пролетаріатом щодо селянства і т. д., — хіба це не все, що потрібне для того, щоб з кооперації, з самої тільки кооперації, яку ми раніше *третирували, як торгашеську*, і яку з *певного боку маємо право третирувати* тепер при непі так само, **хіба це не все необхідне для побудови повного соціалістичного суспільства?** * Це ще не побудова соціалістичного суспільства, але **це все необхідне і достатнє для цієї побудови»** * (див. т. XXVII, стор. 392).

Інакше кажучи: ми можемо і повинні побудувати повне соціалістичне суспільство, бо ми маємо в своєму розпорядженні все необхідне і достатнє для цієї побудови.

Здається, трудно висловитись ясніше.

Порівняйте це класичне положення Леніна з антиленінською одповіддю Зінов'єва проти Яковлєва і зрозумієте, що Яковлєв тільки повторив слова Леніна про можливість побудови соціалізму в одній країні, а Зінов'єв, виступаючи проти цього положення, бичуючи Яковлєва, відійшов від Леніна і став на точку зору меншовика Суханова, на точку зору неможливості побудови соціалізму в нашій країні через її технічну відсталість.

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Невідомо тільки, для чого ж ми брали владу в жовтні 1917 року, якщо не розраховували побудувати соціалізм?

Не треба було брати владу в жовтні 1917 року — ось до якого висновку приводить внутрішня логіка аргументації Зінов'єва.

Я тверджу, далі, що в найважливішому питанні про перемогу соціалізму Зінов'єв пішов **проти** певних рішень нашої партії, зафіксованих у відомій резолюції XIV партконференції «Про завдання Комінтерну і РКП(б) в зв'язку з розширеним пленумом ВККІ».

Звернімось до цієї резолюції. Ось що сказано там про перемогу соціалізму в одній країні:

«Наявність двох прямо протилежних суспільних систем викликає постійну загрозу капіталістичної блокади, інших форм економічного тиснення, збройної інтервенції, реставрації. Отже, єдиною гарантією **остаточної перемоги соціалізму**, тобто **гарантії від реставрації** *, є переможна соціалістична революція в ряді країн...» «Ленінізм учить, що **остаточна** перемога соціалізму **в розумінні повної гарантії від реставрації** * буржуазних відносин можлива тільки в міжнародному масштабі...» «З цього аж ніяк **не випливає** *, що неможлива побудова **повного соціалістичного суспільства** * в такій відсталій країні, як Росія, без «державної допомоги» (Троцький) більш розвинених у техніко-економічному відношенні країн» (див. резолюцію).

Ви бачите, що резолюція трактує остаточну перемогу соціалізму, як гарантію від інтервенції і реставрації,— **на цілковиту протилежність** трактуванню Зінов'єва в його книзі «Ленінізм».

Ви бачите, що резолюція визнає можливість побудови повного соціалістичного суспільства в такій відсталій країні, як Росія, без «державної допомоги» більш розвинених у техніко-економічному відношенні країн,— **на цілковиту протилежність** зворотному твердженню Зінов'єва в його одповіді проти Яковлєва в заключному слові на XIV партз'їзді.

Як назвати це, як не боротьбою Зінов'єва **проти** резолюції XIV партконференції?

Звичайно, партійні резолюції іноді не безгрішні. Буває, що партійні резолюції містять у собі помилки. Взагалі кажучи, можна припустити, що резолюція XIV партконференції теж містить у собі деякі помилки. Можливо, що Зінов'єв вважає дану резолюцію помилковою. Але тоді про це треба сказати ясно й одверто, як личить більшовикові. Проте Зінов'єв не робить цього чомусь. Він волів обрати інший шлях, шлях тилових атак резолюції XIV партконференції, при замовчуванні цієї резолюції і при відсутності будь-якої відкритої критики резолюції. Зінов'єв думає, як видно, що цей шлях найкраще досягає мети. А мета у нього одна — «поліпшити» резолюцію і «трошечки» підправити Леніна. Навряд чи треба доводити, що Зінов'єв помилився в своїх розрахунках.

---

* Курсив мій. **И. Ст.**

Звідки випливає помилка Зінов'єва? Де корінь цієї помилки?

Корінь цієї помилки полягає, по-моєму, в упевненості Зінов'єва в тому, що технічна відсталість нашої країни є **непереборною** перешкодою побудови повного соціалістичного суспільства, що пролетаріат не може побудувати соціалізм з огляду на технічну відсталість нашої країни. Зінов'єв і Каменєв один час пробували виступити з цим аргументом на одному із засідань ЦК партії перед квітневою партконференцією. Але вони дістали одповідь і змушені були відступити, підкорившись **формально** протилежній точці зору, точці зору більшості ЦК. Але, підкорившись їй формально, Зінов'єв весь час продовжував боротьбу з нею. Ось що говорить про цей «інцидент» в ЦК РКП(б) Московський комітет нашої партії в своїй «Відповіді» на лист Ленінградської губпартконференції:

«Не так давно Каменєв і Зінов'єв боронили в Політбюро ту точку зору, нібито ми не зможемо справитися з внутрішніми труднощами через нашу технічну і економічну відсталість, якщо тільки нас не врятує міжнародна революція. Ми ж, разом з більшістю ЦК, думаємо, що ми можемо будувати соціалізм, будуємо і побудуємо його, незважаючи на нашу технічну відсталість і всупереч їй. Ми думаємо, що це будівництво йтиме, звичайно, далеко повільніше, ніж в умовах світової перемоги, але все ж ми йдемо і будемо йти вперед. Ми так само вважаємо, що точка зору Каменєва й Зінов'єва виражає невіру у внутрішні сили нашого робітничого класу і селянських мас, які йдуть за ним. Ми вважаємо, що вона є відхід від ленінської позиції» (див. «Відповідь»).

Цей документ з'явився в пресі під час перших засідань XIV партз'їзду. Зінов'єв, звичайно, мав можливість виступити проти цього документа ще на з'їзді. Характерно, що у Зінов'єва і Каменєва не знайшлося аргументів проти цього тяжкого обвинувачення, висунутого проти них Московським комітетом нашої партії. Чи випадково це? Я думаю, що не випадково. Обвинувачення, як видно, попало в ціль. Зінов'єв і Каменєв «відповіли» на це обвинувачення мовчанням тому, що нічим було його «крити».

«Нова опозиція» ображається, що Зінов'єва обвинувачують в невірі в справу перемоги соціалістичного будівництва в нашій країні. Але якщо Зінов'єв після цілого року обговорення питання про перемогу соціалізму в одній країні, після того як точка зору Зінов'єва була відкинута Політбюро ЦК (квітень 1925 р.), після того як склалась уже певна думка партії в цьому питанні, зафіксована у відомій резолюції XIV партконференції (квітень 1925 р.), якщо після всього цього Зінов'єв зважується виступити в своїй книзі «Ленінізм» (вересень 1925 р.) проти точки зору партії, якщо він потім повторює цей виступ на XIV з'їзді,— то як пояснити все це, цю упертість, цю наполегливість у відстоюванні своєї помилки, як не тим, що Зінов'єв заражений,

безнадійно заражений невірою в справу перемоги соціалістичного будівництва в нашій країні?

Зінов'єву угодно трактувати цю свою невіру як інтернаціоналізм. Але з якого це часу відхід від ленінізму в кардинальному питанні ленінізму став трактуватися у нас як інтернаціоналізм?

Чи не вірніше буде сказати, що не партія, а Зінов'єв грішить тут проти інтернаціоналізму і міжнародної революції? Бо що таке наша країна «будованого соціалізму», як не база світової революції? Але чи може вона бути справжньою базою світової революції, якщо вона нездатна побудувати соціалістичне суспільство? Чи може вона залишитися тим найбільшим центром притягання для робітників усіх країн, яким вона, безперечно, є тепер, якщо вона нездатна добитися у себе перемоги над капіталістичними елементами нашого господарства, перемоги соціалістичного будівництва? Я думаю, що не може. Але чи не випливає з цього, що невіра в перемогу соціалістичного будівництва, проповідь цієї невіри веде до розвінчання нашої країни як бази світової революції, а розвінчання нашої країни веде до ослаблення світового революційного руху. Чим відстрашували від нас робітників пп. соціал-демократи? Проповіддю про те, що «у росіян нічого не вийде». Чим ми б'ємо тепер соціал-демократів, притягаючи до себе цілі низки робітничих делегацій і зміцнюючи тим самим позиції комунізму в усьому світі? Нашими успіхами по будівництву соціалізму. Але хіба не ясно після цього, що, хто проповідує невіру в наші успіхи по будівництву соціалізму, той допомагає посередньо соціал-демократам, той ослабляє розмах міжнародного революційного руху, той неминуче відходить від інтернаціоналізму?..

Ви бачите, що з «інтернаціоналізмом» Зінов'єва справа стоїть нітрохи не краще, ніж з його «стопроцентним ленінізмом» у питанні про будівництво соціалізму в одній країні.

Тому XIV партз'їзд зробив правильно, визначивши погляди «нової опозиції» як «невіру в справу будівництва соціалізму» і «перекручення ленінізму».

VII
БОРОТЬБА ЗА ПЕРЕМОГУ СОЦІАЛІСТИЧНОГО БУДІВНИЦТВА

Я думаю, що невіра в перемогу соціалістичного будівництва є основною помилкою «нової опозиції». Помилка ця є, по-моєму, основною тому, що з неї випливають всі інші помилки «нової опозиції». Помилки «нової опозиції» в питанні про неп, про держкапіталізм, про природу нашої соціалістичної промисловості, про роль кооперації при диктатурі пролетаріату, про методи боротьби

з куркульством, про роль і питому вагу середнього селянства — всі ці помилки є похідні від основної помилки опозиції, від невіри в можливість побудови соціалістичного суспільства силами нашої країни.

Що таке невіра в перемогу соціалістичного будівництва в нашій країні?

Це є, насамперед, відсутність упевненості в тому, що основні маси селянства **можуть втягнутися,** внаслідок певних умов розвитку нашої країни, в справу соціалістичного будівництва.

Це є, по-друге, відсутність упевненості в тому, що пролетаріат нашої країни, який має в своєму розпорядженні командні висоти народного господарства, **здатний** втягнути основні маси селянства в справу соціалістичного будівництва.

З цих положень виходить мовчазно опозиція в своїх побудованнях про шляхи нашого розвитку,— все одно, чи робить вона це свідомо чи несвідомо.

Чи можна втягнути основну масу радянського селянства в справу соціалістичного будівництва?

В брошурі *«Про основи ленінізму»* є щодо цього два основні положення:

1) «Не можна змішувати селянство Радянського Союзу з селянством Заходу. Селянство, яке пройшло школу трьох революцій, яке боролося проти царя і буржуазної влади разом з пролетаріатом і на чолі з пролетаріатом, селянство, яке дістало землю і мир з рук пролетарської революції і стало через це резервом пролетаріату, — це селянство не може не відрізнятися від селянства, яке боролося під час буржуазної революції на чолі з ліберальною буржуазією, яке дістало землю з рук цієї буржуазії і стало через це резервом буржуазії. Навряд чи треба доводити, що радянське селянство, яке звикло цінити політичну дружбу і **політичне** співробітництво з пролетаріатом і яке завдячує своєю свободою цій дружбі і цьому співробітництву,— не може не становити винятково сприятливий матеріал для **економічного** співробітництва з пролетаріатом».

2) «Не можна змішувати сільське господарство Росії з сільським господарством Заходу. Там розвиток сільського господарства йде по звичайній лінії капіталізму, в обстановці глибокої диференціації селянства, з великими маєтками і приватнокапіталістичними латифундіями на одному полюсі, з пауперизмом, злиднями і найманим рабством — на другому. Там розпад і розклад з огляду на це цілком природні. Не те в Росії. У нас розвиток сільського господарства не може піти по такому шляху хоча б тому, що наявність Радянської влади і націоналізація основних знарядь та засобів виробництва не допускають такого розвитку. В Росії розвиток сільського господарства повинен піти по іншому шляху, по шляху кооперування мільйонів дрібного і середнього селянства, по шляху розвитку на селі масової кооперації, підтримуваної державою в порядку пільгового кредитування. Ленін правильно вказав у статтях про кооперацію, що розвиток сільського господарства у нас повинен піти по новому шляху, по шляху залучення більшості селян до соціалістичного будівництва через кооперацію, по шляху поступового вкорінення в сільське господарство начал колективізму спочатку в галузі збуту, а потім — в галузі виробництва продуктів сільського господарства...

Навряд чи треба доводити, що величезна більшість селянства охоче стане на цей новий шлях розвитку, відкинувши геть шлях приватнокапіталістичних латифундій і найманого рабства, шлях злиднів і розорення».

Чи правильні ці положення?

Я думаю, що обидва ці положення правильні і незаперечні для всього нашого будівничого періоду в умовах непу.

Вони є лише виразом відомих тез Леніна про змичку пролетаріату і селянства, про включення селянських господарств у систему соціалістичного розвитку країни, про те, що пролетаріат повинен рухатися до соціалізму разом з основними масами селянства, про те, що кооперування мільйонних мас селянства є стовповим шляхом соціалістичного будівництва на селі, що при рості нашої соціалістичної індустрії «просте зростання кооперації для нас тотожне... з ростом соціалізму» (див. т. XXVII, стор. 396).

Справді, яким шляхом може і повинен піти розвиток селянського господарства в нашій країні?

Селянське господарство не є капіталістичне господарство. Селянське господарство, коли взяти переважну більшість селянських господарств, є господарство дрібнотоварне. А що таке дрібнотоварне селянське господарство? Це є господарство, яке стоїть на роздоріжжі між капіталізмом і соціалізмом. Воно може розвинутись і в бік капіталізму, як це відбувається тепер у капіталістичних країнах, і в бік соціалізму, як це повинно відбутися у нас, в нашій країні, при диктатурі пролетаріату.

Звідки така нестійкість, несамостійність селянського господарства? Чим її пояснити?

Пояснюється вона розпорошеністю селянських господарств, їх неорганізованістю, їх залежністю від міста, від індустрії, від кредитної системи, від характеру влади в країні, нарешті, тим загальновідомим положенням, що село йде і повинно йти за містом як у матеріальному, так і в культурному відношенні.

Капіталістичний шлях розвитку селянського господарства означає розвиток через найглибшу диференціацію селянства, з великими латифундіями на одному полюсі і масовим зубожінням на другому полюсі. Такий шлях розвитку є неминучим у капіталістичних країнах, тому що село, селянське господарство залежить від міста, від індустрії, від концентрованого кредиту в місті, від характеру влади, а в місті панує буржуазія, капіталістична промисловість, капіталістична кредитна система, капіталістична державна влада.

Чи обов'язковий цей шлях розвитку селянських господарств у нашій країні, де місто має зовсім інше обличчя, де індустрія перебуває в руках пролетаріату, де транспорт, кредитна система, державна влада і т. д. зосереджені в руках пролетаріату, де націоналізація землі є загальним законом у країні? Звичайно, не обов'язковий. Навпаки. Саме тому, що місто є керівником села, а в місті панує у нас пролетаріат, який тримає в руках всі командні висоти народного господарства, саме тому селянські

господарства повинні піти в своєму розвитку іншим шляхом, шляхом соціалістичного будівництва.

Що це за шлях?

Це є шлях масового кооперування мільйонів селянських господарств по всіх лініях кооперації, шлях об'єднання розпорошених селянських господарств навколо соціалістичної індустрії, шлях насадження начал колективізму серед селянства спочатку по лінії **збуту** продуктів землеробства і **постачання** селянським господарствам міських виробів, а потім по лінії сільськогосподарського **виробництва**.

І чим далі, тим більше цей шлях стає неминучим в обстановці диктатури пролетаріату, бо кооперування по лінії збуту, кооперування по лінії постачання, нарешті, кооперування по лінії кредиту й виробництва (сільськогосподарські товариства) є єдиний шлях піднесення добробуту села, єдиний засіб врятування широких мас селянства від злиднів і розорення.

Кажуть, що селянство у нас не соціалістичне за своїм становищем, що через це воно не здатне до соціалістичного розвитку. Це, звичайно, вірно, що селянство не соціалістичне за своїм становищем. Але це не є аргумент проти розвитку селянських господарств по шляху соціалізму, коли доведено, що село йде за містом, а в місті командує соціалістична промисловість. Під час Жовтневої революції селянство теж не було соціалістичним за своїм становищем і воно зовсім не хотіло встановити в країні соціалізм. Воно добивалося тоді, головним чином, ліквідації поміщицької влади і закінчення війни, встановлення миру. Проте воно пішло тоді за соціалістичним пролетаріатом. Чому? Тому, що повалення буржуазії і взяття влади соціалістичним пролетаріатом було тоді єдиним шляхом виходу з імперіалістичної війни, єдиним шляхом установлення миру. Тому, що інших шляхів не було тоді і не могло бути. Тому, що нашій партії вдалося тоді нащупати, знайти ту міру поєднання і підпорядкування специфічних інтересів селянства (повалення поміщика, мир) загальним інтересам країни (диктатура пролетаріату), яка була прийнятною і вигідною для селянства. І селянство, незважаючи на його несоціалістичність, пішло тоді за соціалістичним пролетаріатом.

Те саме треба сказати про соціалістичне будівництво в нашій країні, про втягнення селянства в русло цього будівництва. Селянство не соціалістичне за своїм становищем. Але воно повинно стати, і обов'язково стане, на шлях соціалістичного розвитку, бо немає і не може бути інших шляхів врятування селянства від злиднів і розорення, крім змички з пролетаріатом, крім змички з соціалістичною промисловістю, крім включення селянського господарства в загальне русло соціалістичного розвитку через масове кооперування селянства.

Чому саме через масове кооперування селянства?

Тому, що в масовому кооперуванні «ми знайшли ту міру поєднання приватного інтересу, приватного торговельного інтересу, перевірки і контролю його державою, міру підпорядкування його загальним інтересам» **(Ленін)**, яка є прийнятною і вигідною для селянства і яка забезпечує пролетаріатові можливість залучити основну масу селянства до справи соціалістичного будівництва. Саме тому, що селянству вигідно організувати збут своїх товарів і постачання своєму господарству машин через кооперацію, саме через це воно повинно піти, і воно піде, по шляху масового кооперування.

А що означає масове кооперування селянських господарств при проводі соціалістичної промисловості?

Воно означає **відхід** дрібнотоварного селянського господарства від старого капіталістичного шляху, що несе в собі масове розорення селянства, і **перехід** на новий шлях розвитку, на шлях соціалістичного будівництва.

Ось чому боротьба за новий шлях розвитку селянського господарства, боротьба за залучення основної маси селянства до справи будівництва соціалізму є черговим завданням нашої партії.

Тому XIV з'їзд ВКП(б) зробив правильно, ухваливши, що:

«Основний шлях будівництва соціалізму на селі полягає в тому, щоб при зростаючому економічному керівництві з боку соціалістичної держпромисловості, державних кредитних установ та інших командних висот, які перебувають в руках пролетаріату, залучити до кооперативної організації основну масу селянства і забезпечити цій організації соціалістичний розвиток, використовуючи, переборюючи і витісняючи капіталістичні її елементи» (див. резолюцію з'їзду на звіт ЦК).

Найглибша помилка «нової опозиції» полягає в тому, що вона не вірить у цей новий шлях розвитку селянства, не бачить або не розуміє всієї неминучості цього шляху в умовах диктатури пролетаріату. А не розуміє вона цього тому, що не вірить у перемогу соціалістичного будівництва в нашій країні, не вірить у здатність нашого пролетаріату повести за собою селянство по шляху до соціалізму.

Звідси нерозуміння двоїстого характеру непу, перебільшення негативних сторін непу і трактування непу як відступу переважно.

Звідси перебільшення ролі капіталістичних елементів нашого господарства і применшення ролі підойм нашого соціалістичного розвитку (соціалістична промисловість, кредитна система, кооперація, влада пролетаріату і т. д.).

Звідси нерозуміння соціалістичної природи нашої державної промисловості і сумніви в правильності кооперативного плану Леніна.

Звідси роздування диференціації на селі, паніка перед куркулем, применшення ролі середняка, спроби зірвати політику партії по забезпеченню міцного союзу з середняком і, взагалі, метання з боку на бік у питанні про політику партії на селі.

Звідси нерозуміння тієї величезної роботи партії по залученню мільйонних мас робітників і селян до будівництва промисловості і сільського господарства, до пожвавлення кооперації і Рад, до управління країною, до боротьби з бюрократизмом, до боротьби за поліпшення і переробку нашого державного апарату, яка знаменує собою нову смугу розвитку і без якої немислиме ніяке соціалістичне будівництво.

Звідси безнадійність і розгубленість перед труднощами нашого будівництва, сумніви в можливості індустріалізації нашої країни, песимістичне базікання про переродження партії і т. д.

У них, у буржуа, все більш-менш добре, а у нас, у пролетарів,— більш-менш погано; якщо не приспіє із Заходу революція — пропала наша справа,— такий загальний тон «нової опозиції», який є, по-моєму, тоном ліквідаторським, але який навіщось видається опозицією (мабуть, на глум) за «інтернаціоналізм».

Неп є капіталізм, говорить опозиція. Неп є відступ переважно, говорить Зінов'єв. Все це, звичайно, невірно. Насправді неп є політика партії, яка допускає боротьбу соціалістичних і капіталістичних елементів і розрахована на перемогу соціалістичних елементів над елементами капіталістичними. Насправді неп тільки почався відступом, але він розрахований на те, щоб у ході відступу зробити перегрупування сил і повести наступ. Насправді ми наступаємо вже кілька років, і наступаємо з успіхом, розвиваючи нашу індустрію, розвиваючи радянську торгівлю, витісняючи приватний капітал.

Але який смисл тези — неп є капіталізм, неп є відступ переважно? З чого виходить ця теза?

Вона виходить з неправильного припущення про те, що у нас відбувається тепер просте відновлення капіталізму, просте «повернення» капіталізму. Тільки цим припущенням можна пояснити сумніви опозиції щодо соціалістичної природи нашої промисловості. Тільки цим припущенням можна пояснити паніку опозиції перед куркулем. Тільки цим припущенням можна пояснити ту поспішність, з якою ухопилась опозиція за неправильні цифри про диференціацію селянства. Тільки цим припущенням можна пояснити особливу забутливість опозиції відносно того, що середняк є у нас центральна фігура землеробства. Тільки цим припущенням можна пояснити недооцінку питомої ваги середняка і сумніви щодо кооперативного плану Леніна. Тільки цим

припущенням можна «обгрунтувати» невіру «нової опозиції» в новий шлях розвитку села, в шлях залучення села до соціалістичного будівництва.

Насправді у нас відбувається тепер не однобічний процес відновлення капіталізму, а двобічний процес розвитку капіталізму і розвитку соціалізму, суперечливий процес боротьби елементів соціалістичних з елементами капіталістичними, процес подолання елементів капіталістичних елементами соціалістичними. Це однаково незаперечно як для міста, де базою соціалізму є державна промисловість, так і для села, де основною зачіпкою соціалістичного розвитку є масова кооперація, яка змикається з соціалістичною промисловістю.

Просте відновлення капіталізму неможливе хоч би тому, що влада у нас пролетарська, велика промисловість в руках пролетаріату, транспорт і кредит перебувають у розпорядженні пролетарської держави.

Диференціація на селі не може набрати колишніх розмірів, середняк залишається основною масою селянства, а куркуль не може здобути колишню силу хоч би тому, що земля у нас націоналізована, вона вилучена з обігу, а наша торговельна, кредитна, податкова і кооперативна політика спрямована на те, щоб обмежити експлуататорські прагнення куркульства, піднести добробут найширших мас селянства і вирівнювати крайності на селі. Я вже не кажу про те, що боротьба з куркульством іде у нас тепер не тільки по старій лінії, по лінії організації бідноти проти куркульства, але й по новій лінії, по лінії зміцнення союзу пролетаріату і бідноти з середняцькими масами селянства проти куркуля. Той факт, що опозиція не розуміє смислу і значення боротьби з куркульством по цій другій лінії, цей факт зайвий раз підтверджує, що опозиція збивається на старий шлях розвитку села, на шлях його капіталістичного розвитку, коли куркуль і біднота становили основні сили села, а середняк «вимивався».

Кооперація є різновидність державного капіталізму, говорить опозиція, посилаючись при цьому на «Продподаток» Леніна, через що вона не вірить у можливість використання кооперації, як основної зачіпки для соціалістичного розвитку. Опозиція і тут допускає найгрубішу помилку. Таке трактування кооперації було достатнє і задовільне в 1921 році, коли був написаний «Продподаток», коли у нас не було розвиненої соціалістичної промисловості, коли Ленін мислив держкапіталізм як можливу основну форму нашого господарювання, а кооперацію розглядав у поєднанні з держкапіталізмом. Але це трактування тепер уже недостатнє і перевершене історією, бо відтоді часи змінилися, соціалістична промисловість у нас розвинулась, держкапіталізм не прищепився в тій мірі, в якій це було бажано, а кооперація,

що охоплює тепер більше десятка мільйонів членів, стала змикатися з соціалістичною індустрією.

Чим же інакше пояснити той факт, що вже через два роки після «Продподатку», в 1923 році, Ленін став розглядати кооперацію по-іншому, вважаючи, що «кооперація в наших умовах часто-густо цілком збігається з соціалізмом»? (див. т. XXVII, стор. 396).

Чим же інакше це пояснити, як не тим, що за ці два роки соціалістична промисловість встигла вже вирости, а держкапіталізм не прищепився в належній мірі, через що Ленін став розглядати кооперацію вже не в поєднанні з держкапіталізмом, а в поєднанні з соціалістичною промисловістю?

Змінилися умови розвитку кооперації. Повинен був змінитися і підхід до питання про кооперацію.

Ось, наприклад, одно блискуче місце з брошури Леніна «Про кооперацію» (1923 р.), яке кидає світ на це питання:

> «**При державному капіталізмі** * підприємства кооперативні відрізняються від державнокапіталістичних, як підприємства приватні, по-перше, і колективні, по-друге. **При нашому існуючому ладі** * підприємства кооперативні відрізняються від підприємств приватнокапіталістичних, як підприємства колективні, але **не відрізняються** * від підприємств соціалістичних, якщо вони засновані на землі, при засобах виробництва, що належать державі, тобто робітничому класові» (див. т. XXVII, стор. 396).

В цій маленькій цитаті розв'язано два великі питання. По-перше, питання про те, що «наш існуючий лад» не є держкапіталізм. По-друге, питання про те, що кооперативні підприємства, взяті в поєднанні з «нашим ладом», «не відрізняються» від підприємств соціалістичних.

Я думаю, що трудно висловитись ясніше.

А ось ще одно місце з тієї самої брошури Леніна:

> «Просте зростання кооперації для нас тотожне (з указаним вище «невеликим» винятком) із зростанням соціалізму, і разом з цим ми змушені визнати корінну зміну всієї точки зору нашої на соціалізм» (див. там же).

Очевидно, що в брошурі «Про кооперацію» ми маємо справу з новою оцінкою кооперації, чого не хоче визнати «нова опозиція» і що вона старанно замовчує, всупереч фактам, всупереч очевидній істині, всупереч ленінізмові.

Одна річ — кооперація, взята в поєднанні з держкапіталізмом, і інша річ — кооперація, взята в поєднанні з соціалістичною промисловістю.

З цього, проте, не можна робити того висновку, що між «Продподатком» і брошурою «Про кооперацію» лежить прірва. Це, звичайно, неправильно. Досить послатися, наприклад, на

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

таке місце в «Продподатку», щоб відразу вловити нерозривний зв'язок між «Продподатком» і брошурою «Про кооперацію» в питанні про оцінку кооперації. Ось воно:

«Перехід від концесій до соціалізму є перехід від однієї форми великого виробництва до іншої форми великого виробництва. Перехід від кооперації дрібних хазяйчиків до соціалізму є перехід від дрібного виробництва до великого, тобто перехід складніший, але зате спроможний охопити, в разі успіху, ширші маси населення, спроможний вирвати глибші і живучіші корені старих, **досоціалістичних***, навіть докапіталістичних відносин, найбільш упертих в розумінні опору всякій «новизні»» (див. т. XXVI, стор. 337).

З цієї цитати видно, що Ленін ще під час «Продподатку», коли не було ще у нас розвиненої соціалістичної індустрії, вважав за можливе перетворення кооперації, **в разі успіху**, в могутній засіб боротьби проти «досоціалістичних», а значить, і проти **капіталістичних відносин.** Я думаю, що саме ця думка і послужила згодом відпровідною точкою для його брошури «Про кооперацію».

Але що з усього цього випливає?

А з цього випливає, що «нова опозиція» підходить до питання про кооперацію не по-марксистському, а метафізично. Вона розглядає кооперацію не як історичне явище, взяте в поєднанні з іншими явищами, в поєднанні, скажімо, з держкапіталізмом (в 1921 р.) або соціалістичною промисловістю (в 1923 р.), а як щось постійне і раз назавжди дане, як «річ у собі».

Звідси помилки опозиції в питанні про кооперацію, звідси її невіра в розвиток села до соціалізму через кооперацію, звідси звертання опозиції на старий шлях, на шлях капіталістичного розвитку села.

Така загалом позиція «нової опозиції» в практичних питаннях соціалістичного будівництва.

Висновок один: лінія опозиції, оскільки є у неї лінія, вагання і хитання опозиції, її невіра в нашу справу і розгубленість перед труднощами — ведуть до капітуляції перед капіталістичними елементами нашого господарства.

Бо, якщо неп є відступ переважно, якщо соціалістична природа державної промисловості ставиться під сумнів, якщо куркуль майже всесильний, на кооперацію мало надії, роль середняка прогресивно падає, новий шлях розвитку села сумнівний, партія майже перероджується, а революція з Заходу ще не така близька,— то що ж залишається після всього цього в арсеналі у опозиції, на що вона розраховує в боротьбі з капіталістичними елементами нашого господарства? Не можна ж іти в бій з самою лише «Філософією епохи».

---

* Курсив мій. **И. Ст.**

Ясно, що арсенал «нової опозиції» незавидний, якщо взагалі можна назвати його арсеналом. Цей арсенал не для боротьби. Тим більше він не для перемоги.

Ясно, що з таким арсеналом партія «в два счёта» загубила б себе, якби вона полізла в бійку,— їй довелося б просто капітулювати перед капіталістичними елементами нашого господарства.

Тому XIV з'їзд партії зробив цілком правильно, постановивши, що «боротьба за перемогу соціалістичного будівництва в СРСР є основним завданням нашої партії»; що однією з необхідних умов для розв'язання цього завдання є «боротьба з невірою в справу будівництва соціалізму в нашій країні і з спробами розглядати наші підприємства, які є підприємствами «послідовно-соціалістичного типу» **(Ленін)**, як підприємства державнокапіталістичні»; що «такі ідейні течії, роблячи неможливим свідоме ставлення мас до будівництва соціалізму взагалі і соціалістичної промисловості зокрема, здатні лише загальмувати зростання соціалістичних елементів господарства і полегшити боротьбу з ними з боку приватного капіталу»; що «з'їзд вважає через це за необхідну широку виховну роботу для подолання цих перекручень ленінізму» (див. резолюцію на звіт ЦК ВКП(б)).

Історичне значення XIV з'їзду ВКП(б) полягає в тому, що він зумів викрити до коренів помилки «нової опозиції», відкинув геть її невіру і хникання, ясно і чітко намітив шлях дальшої боротьби за соціалізм, дав партії перспективу перемоги і озброїв тим самим пролетаріат незламною вірою в перемогу соціалістичного будівництва.

25 січня 1926 р.

Й. В. Сталін. Твори, том 8, стор. 15—90.

ПРО ТРИ ОСНОВНІ ЛОЗУНГИ ПАРТІЇ В СЕЛЯНСЬКОМУ ПИТАННІ

Відповідь Ян—ському

Вашого листа одержав, звичайно, своєчасно. Відповідаю з деяким запізненням, за що прошу вибачення.

1) Ленін говорить, що **«найголовнішим питанням всякої революції є питання про державну владу»** (див. т. XXI, стор. 142). В руках якого класу або яких класів зосереджена влада; який клас або які класи повинні бути повалені, який клас або які класи повинні взяти владу,— в цьому «найголовніше питання всякої революції».

Основні стратегічні лозунги партії, які зберігають свою силу на весь період того чи іншого етапу революції, не можуть бути названі основними лозунгами, якщо вони не спираються цілком і повністю на цю кардинальну тезу Леніна.

Основні лозунги можуть бути правильними лише в тому разі, коли вони будуються на базі марксистського аналізу класових сил, коли вони намічають правильну схему розташування революційних сил на фронті класової боротьби, коли вони полегшують підведення мас до фронту боротьби за перемогу революції, до фронту боротьби за взяття влади новим класом, коли вони полегшують партії формування широкої і могутньої політичної армії з широких народних мас, необхідної для виконання цього завдання.

На протязі того чи іншого етапу революції можуть мати місце поразки і відступи, невдачі і окремі тактичні помилки, але це ще не значить, що основний стратегічний лозунг невірний. Так, наприклад, основний лозунг на **першому** етапі нашої революції— «разом з усім селянством, проти царя і поміщиків при нейтралізації буржуазії, за перемогу буржуазно-демократичної революції» — був цілком правильний, незважаючи на те, що революція 1905 року зазнала поразки.

Отже, не можна змішувати питання про основний лозунг партії з питанням про успіхи або невдачі революції на тому чи іншому ступені її розвитку.

Може трапитися, що в ході революції основний лозунг партії привів уже до повалення влади старих класів або старого класу, але ряд істотних вимог революції, які випливають з цього лозунга, не був здійснений, або здійснення їх розтяглося на цілий період часу, або для їх здійснення потрібна нова революція, але це ще не значить, що основний лозунг неправильний. Так, наприклад, лютнева революція 1917 року повалила царизм і поміщиків, але не привела до здійснення конфіскації поміщицьких земель і т. д., але це ще не значить, що наш основний лозунг на першому етапі революції був неправильний.

Або ще: Жовтнева революція здійснила повалення буржуазії і перехід влади в руки пролетаріату, але не привела відразу: а) до доведення до кінця буржуазної революції, взагалі, і б) до ізоляції куркульства на селі, зокрема, розтягнувши цю справу на певний період часу, але це ще не значить, що наш основний лозунг на **другому** етапі революції — «разом з біднішим селянством, проти капіталізму в місті і на селі при нейтралізації середнього селянства, за владу пролетаріату» — був неправильний.

Отже, не можна змішувати питання про основний лозунг партії з питанням про строк і форми здійснення тих чи інших вимог, які випливають з цього лозунга.

Тому стратегічні лозунги нашої партії не можна розцінювати ні з точки зору епізодичних удач або поразок революційного руху в той чи інший період, ні, тим більше, з точки зору строків або форм здійснення тих чи інших вимог, які випливають з цих лозунгів. Стратегічні лозунги партії можуть бути розцінювані лише з точки зору марксистського аналізу класових сил і правильного розташування сил революції на фронті боротьби за перемогу революції, за зосередження влади в руках нового класу.

Ваша помилка полягає в тому, що Ви обминули це найважливіше методологічне питання або не зрозуміли його.

2) Ви пишете в своєму листі:

«Чи правильне твердження, що ми йшли в союзі з усім селянством **тільки** до Жовтня? Ні, неправильне. Лозунг «союз з усім селянством» був дійсний до Жовтня, **в момент Жовтня і в перший період після Жовтня,** оскільки все селянство було заінтересоване в довершенні буржуазної революції до кінця».

Таким чином, з цієї цитати виходить, що стратегічний лозунг партії на **першому** етапі революції (1905 р.— лютий 1917 р.), коли справа йшла про повалення царсько-поміщицької влади і встановлення диктатури пролетаріату і селянства, **не відрізнявся** від стратегічного лозунга на **другому** етапі революції (лютий 1917 р.— жовтень 1917 р.), коли справа йшла про повалення влади буржуазії і встановлення диктатури пролетаріату.

Отже, Ви заперечуєте основну різницю між революцією буржуазно-демократичною і революцією пролетарсько-соціалістичною. А робите Ви цю помилку тому, що не хочете, видимо, зрозуміти тієї простої речі, що основною темою стратегічного лозунга є питання про владу на даному етапі революції, питання про те, **який** клас скидається і в руки **якого** класу переходить влада. Навряд чи треба доводити, що Ви помиляєтесь тут докорінно.

Ви говорите, що в момент Жовтня і в перший період після Жовтня ми проводили лозунг «союз з **усім** селянством», оскільки все селянство було заінтересоване в доведенні буржуазної революції до кінця. Але хто Вам сказав, що Жовтневий переворот і Жовтнева революція вичерпувались або ставили своїм основним завданням доведення до кінця буржуазної революції? Звідки Ви це взяли? Хіба повалення влади буржуазії і встановлення диктатури пролетаріату можна вмістити в рамках буржуазної революції? Хіба завоювання диктатури пролетаріату не є вихід з рамок буржуазної революції?

Як можна твердити, що куркулі (адже теж селяни, могли підтримувати повалення буржуазії і перехід влади до пролетаріату?

Як можна заперечувати, що декрет про націоналізацію землі, скасування приватної власності на землю, заборону купівлі-продажу землі і т. д., незважаючи на те, що він не може бути визнаний за декрет соціалістичний, проводився у нас в **боротьбі** з куркульством, а не в союзі з ним?

Як можна твердити, що куркулі (теж селяни) могли підтримувати декрети Радянської влади про експропріацію фабрик, заводів, залізниць, банків і т. д. або лозунг пролетаріату про перетворення війни імперіалістичної у війну громадянську?

Як можна твердити, що **основним** у Жовтні є не ці і подібні їм акти, не повалення буржуазії і встановлення диктатури пролетаріату, а доведення до кінця буржуазної революції?

Безперечно, що Жовтнева революція мала одним із своїх головних завдань доведення до кінця буржуазної революції, що без Жовтневої революції вона не могла бути доведена до кінця, так само як сама Жовтнева революція не могла бути зміцнена без доведення до кінця буржуазної революції, і оскільки Жовтнева революція доводила до кінця буржуазну революцію, вона повинна була зустрічати співчуття з боку всіх селян. Все це безперечно. Але хіба можна на цій підставі твердити, що доведення буржуазної революції до кінця було не **похідним явищем** в ході Жовтневої революції, а її **суттю** або її **основною** метою? Куди ж поділась у Вас головна мета Жовтневої революції — повалення влади буржуазії, встановлення диктатури пролетаріату, перетворення війни імперіалістичної у війну громадянську, експропріація капіталістів і т. п.?

І якщо головною темою стратегічного лозунга є основне питання всякої революції, тобто питання про перехід влади з рук одного класу в руки іншого класу, то чи не ясно з цього, що питання про доведення до кінця буржуазної революції пролетарською владою не можна змішувати з питанням про повалення буржуазії і завоювання цієї самої пролетарської влади, тобто з питанням, яке є головною темою стратегічного лозунга на другому етапі революції?

Одно з найбільших досягнень диктатури пролетаріату полягає в тому, що вона довела до кінця буржуазну революцію і вимела дочиста бруд середньовіччя. Для села це мало найголовніше і справді вирішальне значення. Без цього не могло бути здійснене з'єднання селянських воєн з пролетарською революцією, про що говорив Маркс ще в другій половині минулого століття. Без цього не могла бути зміцнена сама пролетарська революція.

При цьому треба мати на увазі таку важливу обставину. Доведення до кінця буржуазної революції не є одиничний акт. На ділі воно розтяглося на цілий період, захоплюючи не тільки кусочки 1918 року, як Ви твердите у своєму листі, але й кусочки 1919 року (Поволжя — Урал) і 1919—1920 років (Україна). Я маю на увазі наступ Колчака і Денікіна, коли перед селянством в цілому постала небезпека відновлення поміщицької влади і коли воно, саме як **ціле**, змушене було згуртуватися навколо Радянської влади для того, щоб забезпечити доведення до кінця буржуазної революції і зберегти за собою плоди цієї революції. Цю складність і різноманітність процесів живого життя, це «химерне» переплетення безпосередньо соціалістичних завдань диктатури пролетаріату з завданням доведення до кінця буржуазної революції треба мати завжди перед очима, щоб зрозуміти правильно як цитати з творів Леніна, що їх Ви наводите, так і механіку перетворення в життя партійних лозунгів.

Чи можна сказати, що це переплетення говорить про неправильність лозунга партії на **другому** етапі революції, що цей лозунг не відрізняється від лозунга на **першому** етапі революції? Ні, не можна сказати. Навпаки, це переплетення лише підтверджує правильність лозунга партії на другому етапі революції: разом з **біднішим** селянством, проти капіталістичної буржуазії в місті і на селі, за владу пролетаріату і т. д. Чому? Тому, що для того, щоб довести до кінця буржуазну революцію, треба було **спочатку** повалити в Жовтні владу буржуазії і поставити владу пролетаріату, бо тільки така влада здатна довести до кінця буржуазну революцію. А щоб поставити в Жовтні владу пролетаріату, треба було підготувати і організувати до Жовтня **відповідну** політичну армію, здатну повалити буржуазію, здатну встановити владу пролетаріату, причому нема потреби доводити, що **таку** політичну армію ми могли підготувати і організувати

лише під лозунгом: союз пролетаріату з біднішим селянством проти буржуазії, за диктатуру пролетаріату.

Ясно, що без **такого** стратегічного лозунга, який проводився з квітня 1917 року по жовтень 1917 року, ми не могли б мати **такої** політичної армії, не могли б, значить, перемогти в Жовтні, не повалили б владу буржуазії і не мали б, отже, можливості довести до кінця буржуазну революцію.

Ось чому не можна протиставляти доведення до кінця буржуазної революції стратегічному лозунгові на другому етапі революції, який має своїм завданням забезпечити захоплення влади пролетаріатом.

Є лише один засіб уникнути всіх цих «суперечностей», — визнати основну різницю між стратегічним лозунгом першого етапу революції (буржуазно-демократична революція) і стратегічним лозунгом другого етапу революції (пролетарська революція), — визнати, що в період першого етапу революції ми йшли разом з **усім** селянством за буржуазно-демократичну революцію, а в період другого етапу революції ми йшли разом з **біднішим** селянством проти влади капіталу за пролетарську революцію.

А визнати це треба, бо до цього зобов'язує нас аналіз класових сил на першому і другому етапах революції. В противному разі не можна було б пояснити той факт, що до лютого 1917 року ми вели роботу при лозунгу революційно-**демократичної** диктатури пролетаріату і **селянства**, а після лютого 1917 року цей лозунг замінили лозунгом **соціалістичної** диктатури пролетаріату і **біднішого** селянства.

Згодьтеся, що ця заміна *одного лозунга іншим лозунгом* у березні—квітні 1917 року не може бути пояснена при Вашій схемі.

Цю основну різницю двох стратегічних лозунгів партії Ленін відзначив ще у своїй брошурі «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції». Лозунг партії при підготовці буржуазно-демократичної революції сформулював він так:

«Пролетаріат повинен провести до кінця демократичний переворот, приєднуючи до себе масу селянства, щоб роздавити силою опір самодержавства і паралізувати нестійкість буржуазії» (див. т. VIII, стор. 96).

Інакше кажучи: з усім селянством проти самодержавства при нейтралізації буржуазії, — за демократичний переворот.

Щодо лозунга партії в період підготовки соціалістичної революції, то він сформулював його так:

«Пролетаріат повинен вчинити соціалістичний переворот, приєднуючи до себе масу напівпролетарських елементів населення, щоб зломити силою опір буржуазії і паралізувати нестійкість селянства та дрібної буржуазії» (див. там же).

Інакше кажучи: разом з біднішим селянством і взагалі напівпролетарськими верствами населення проти буржуазії при ней-

тралізації дрібної буржуазії в місті і на селі, — за соціалістичний переворот.

Це було в 1905 році.

У квітні 1917 року Ленін, характеризуючи тодішній політичний стан як переплетення революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства з реальною владою буржуазії, говорив:

«Своєрідність поточного моменту в Росії полягає в переході від **першого*** етапу революції, який дав владу буржуазії внаслідок недостатньої свідомості і організованості пролетаріату, — **до другого** її етапу, який повинен дати владу в руки пролетаріату і **бідніших верств*** селянства» (див. «Квітневі тези» Леніна — т. XX, стор. 88).

В кінці серпня 1917 року, коли підготовка до Жовтня йшла на всіх парах, Ленін у спеціальній статті «Селяни і робітники» писав:

«Тільки пролетаріат і **селянство*** можуть повалити монархію — таке було основне, на той час (мається на увазі 1905 рік. **Й. Ст.**), визначення нашої класової політики. І це визначення було вірне. Лютий і березень 1917 року зайвий раз підтвердили це. Тільки пролетаріат, що керує **біднішим селянством*** (напівпролетарями, як говорить наша програма), може закінчити війну демократичним миром, загоїти її рани, розпочати кроки до соціалізму, які стали безумовно необхідними і **невідкладними**,— таке є визначення нашої класової політики тепер» (див. т. XXI, стор. 111).

Це не слід розуміти так, що у нас є нібито **тепер** диктатура пролетаріату і біднішого селянства. Це, звичайно, невірно. Ми йшли до Жовтня під лозунгом диктатури пролетаріату і біднішого селянства і здійснили його в Жовтні формально, тому що ми мали блок з лівими есерами і ділили керівництво з ними, хоч фактично у нас уже тоді була диктатура пролетаріату, оскільки ми, більшовики, становили більшість. Диктатура пролетаріату і біднішого селянства перестала, проте, існувати формально після лівоесерівського «путчу», після розриву блоку з лівими есерами, коли керівництво перейшло **цілком** і **повністю** в руки **однієї** партії, в руки нашої партії, яка не ділить і не може ділити керівництва державою з іншою партією. Це і називається у нас диктатурою пролетаріату.

Нарешті, в листопаді 1918 року Ленін, кидаючи ретроспективний погляд на пройдений шлях революції, писав:

«Так, революція наша буржуазна, **поки** ми йдемо **разом** з селянством, як **цілим**. Це ми ясніше ясного усвідомлювали, сотні й тисячі разів з 1905 року говорили, ніколи цього необхідного ступеня історичного процесу ні перестрибнути, ні декретами скасувати не пробували... Але в 1917 році, з **квітня** місяця, **задовго до Жовтневої революції, до взяття*** влади **нами***, ми говорили відкрито і роз'яснювали народові: спинитися на цьому революція тепер не зможе, бо пішла вперед країна, ступив вперед капіталізм, дійшло до небачених

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

розмірів розорення, яке **вимагатиме** *(чи хоче цього хто-небудь чи ні)*, вимагатиме кроків вперед, **до соціалізму.** Бо інакше йти вперед, інакше рятувати країну, змучену війною, інакше **полегшувати** муки трудящих і експлуатованих **не можна.** Вийшло саме так, як ми говорили. Хід революції підтвердив правильність нашого міркування. **Спочатку** разом з «усім» селянством проти монархії, проти поміщиків, проти середньовіччя (і остільки революція лишається буржуазною, буржуазно-демократичною). **Потім,** разом з біднішим селянством, разом з напівпролетаріатом, разом з усіма експлуатованими, **проти капіталізму,** в тому числі **проти сільських багатіїв, куркулів, спекулянтів** *, і остільки революція стає **соціалістичною»** (див. т. XXIII, стор. 390—391).

Як бачите, Ленін не раз підкреслював всю глибину різниці між першим стратегічним лозунгом в період підготовки буржуазно-демократичної революції і другим стратегічним лозунгом в період підготовки Жовтня. Там — лозунг: з **усім селянством** проти самодержавства, тут — лозунг: з **біднішим селянством** проти буржуазії.

Той факт, що доведення буржуазної революції до кінця розтяглося на цілий період після Жовтня, що, оскільки ми доводили до кінця буржуазну революцію, нам не могло не співчувати «все» селянство,— цей факт, як я вже казав вище, ні на йоту не захитує того основного положення, що до Жовтня ми йшли і перемогли в Жовтні разом з **біднішим селянством,** що повалили владу буржуазії і встановили диктатуру пролетаріату (одним із завдань якої було доведення до кінця буржуазної революції) разом з **біднішим селянством** при опорі куркульства (теж селяни) і ваганнях з боку середнього селянства.

Здається, ясно.

3) Ви пишете далі у своєму листі:

«Чи правильне твердження, що **«ми підійшли до Жовтня** з лозунгом **союзу з сільською біднотою при нейтралізації середняка»?** Ні, неправильне. З указаних уже вище міркувань і наведених цитат з Леніна видно, що цей лозунг міг виникнути тільки тоді, коли «назрів класовий поділ всередині селянства» (Ленін), тобто «влітку і восени 1918 р.»».

З цієї цитати виходить, що партія стала на шлях нейтралізації середняка не в період підготовки і не під час Жовтня, а після Жовтня і особливо після 1918 року, після комбідів. Це **зовсім невірно.**

Навпаки, політика нейтралізації середняка не почалась, а **закінчилась** після комбідів, після 1918 року. Політика нейтралізації середняка була **скасована** (а не запроваджена) в нашій практиці саме після 1918 року. Саме після 1918 року, в березні 1919 року, Ленін, відкриваючи VIII з'їзд нашої партії, сказав:

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

«Кращі представники соціалізму старого часу, — коли вони ще вірили в революцію і служили їй теоретично й ідейно,— говорили про **нейтралізацію селянства,** тобто про те, щоб зробити з середнього селянства суспільну верству, яка, коли не активно допомагає революції пролетаріату, то, принаймні, не заважає їй, є нейтральна, не стає на бік наших ворогів. Ця абстрактна, теоретична постановка завдання для нас цілком ясна. **Але вона недостатня *.** Ми ввійшли в **таку стадію соціалістичного будівництва *,** коли треба виробити конкретно, детально, перевірені на досвіді роботи на селі, основні правила і вказівки, якими ми повинні керуватися для того, щоб у відношенні до середнього селянина **стати на грунт міцного союзу»** (див. т. XXIV, стор. 114).

Виходить, як бачите, щось прямо протилежне тому, про що Ви говорите у своєму листі, причому Ви перевертаєте тут нашу **дійсну** партійну практику догори ногами, плутаючи **початок** нейтралізації з її **кінцем.**

Середняк хникав і вагався між революцією і контрреволюцією, поки скидали буржуазію, поки влада Рад не була ще зміцнена, через що й доводилось його нейтралізувати. Середняк став повертати до нас, коли він почав переконуватись, що буржуазію скинуто «всерйоз», що влада Рад зміцнюється, куркуля переборюють, Червона Армія починає перемагати на громадянських фронтах. Саме після такого перелому став можливий третій стратегічний лозунг партії, даний Леніним на VIII з'їзді партії: **спираючись** на бідноту і встановлюючи **міцний союз** з середняком — вперед за соціалістичне будівництво.

Як Ви могли забути цей загальновідомий факт?

З Вашого листа випливає далі, що політика нейтралізації середняка **при переході** до пролетарської революції і в **перші дні** після перемоги цієї революції — неправильна, непридатна і тому неприйнятна. Це **зовсім невірно.** Справа стоїть якраз навпаки. Саме при поваленні влади буржуазії і до зміцнення влади пролетаріату найбільше вагається і чинить опір середняк. Саме в цей період і необхідні союз з біднотою і нейтралізація середняка.

Настоюючи на своїй помилці, Ви твердите, що питання про селянство має велике значення не тільки для нашої країни, але й для інших країн, «які більш-менш нагадують економіку дожовтневої Росії». Це останнє, звичайно, вірно. Але ось що говорить Ленін у своїх тезах по аграрному питанню на II конгресі Комінтерну про політику пролетарських партій щодо середняка в період взяття влади пролетаріатом. Визначивши бідніше селянство, або, точніше, «трудящі і експлуатовані маси на селі», як окрему групу, що складається з сільськогосподарських робітників, напівпролетарів або парцельних селян та дрібного селянства, і перейшовши потім до питання про середнє селянство, як про особливу групу на селі, Ленін говорить:

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

«Під «середнім селянством» в економічному значенні слід розуміти дрібних землеробів, які володіють, на праві власності або оренди, теж невеликими ділянками землі, але все ж такими, які, по-1-е, дають при капіталізмі, як загальне правило, не тільки скудне утримання сім'ї господарства, але й можливість діставати певний лишок, здатний, принаймні в кращі роки, перетворюватися в капітал, і які, по-2-е, вдаються досить часто (наприклад, в одному господарстві з двох або з трьох) до наймання чужої робочої сили... Революційний пролетаріат не може ставити своїм завданням, — принаймні **для найближчого майбутнього і для початку періоду диктатури пролетаріату,** — привернути цю верству на свій бік, а повинен **обмежитися завданням нейтралізувати її,** тобто зробити нейтральною в боротьбі між пролетаріатом і буржуазією» * (див. т. XXV, стор. 271—272).

Як можна після цього твердити, що політика нейтралізації середняка могла «виникнути» у нас **«тільки»** «влітку і восени 1918 року», тобто **після** вирішальних успіхів в справі зміцнення влади Рад, в справі зміцнення влади пролетаріату?

Як бачите, питання про стратегічний лозунг пролетарських партій на момент переходу до соціалістичної революції і зміцнення влади пролетаріату, так само як і питання про нейтралізацію середняка, не таке просте, як Ви його уявляєте.

4) З усього сказаного вище видно, що цитати з творів Леніна, які Ви наводите, ні в якій мірі не можуть бути протипоставлені основному лозунгові партії на другому етапі революції, бо вони, ці цитати: а) трактують не про основний лозунг партії **перед** Жовтнем, а про доведення до кінця буржуазної революції **після** Жовтня, б) вони не спростовують, а підтверджують правильність цього лозунга.

Я вже говорив вище і змушений ще раз повторити, що стратегічному лозунгові партії на другому етапі революції, в період **до** взяття влади пролетаріатом, головною темою якого є питання про владу, не можна протиставити завдання доведення до кінця буржуазної революції, здійснюване в період **після** взяття влади пролетаріатом.

5) Ви говорите про відому статтю тов. Молотова в «Правде» «Про буржуазну революцію в нашій країні» (12 березня 1927 р.), яка, виявляється, і «підштовхнула» Вас звернутися до мене за роз'ясненням. Я не знаю, як Ви читаєте статті. Я теж читав статтю тов. Молотова і думаю, що вона ні в якій мірі не суперечить тому, що сказано в моїй доповіді на XIV з'їзді нашої партії про лозунги партії відносно селянства.

Тов. Молотов трактує у своїй статті не про основний лозунг партії в період Жовтня, а про те, що, оскільки партія після Жовтня доводила до кінця буржуазну революцію, вона мала співчуття всіх селян. Але я вже говорив вище, що констатування

* Курсив мій. **И. Ст.**

цього факту не заперечує, а, навпаки, підтверджує правильність того основного положення, що ми повалили владу буржуазії і поставили диктатуру пролетаріату разом з біднішим селянством і при нейтралізації середняка проти буржуазії міста і села, що без цього ми не могли б довести до кінця буржуазну революцію.

«Большевик» № 7—8, 15 квітня 1927 р.

Й. В. Сталін. Твори, том 9, стор. 200—215.

ПРО ЛОЗУНГ ДИКТАТУРИ ПРОЛЕТАРІАТУ І БІДНІШОГО СЕЛЯНСТВА В ПЕРІОД ПІДГОТОВКИ ЖОВТНЯ

Відповідь С. Покровському

Я думаю, що Ваш лист від 2 травня ц. р. не дає ні приводу, ні підстави для того, щоб відповісти докладно, так би мовити, по всіх пунктах.

Власне кажучи, він не дає нічого особливо нового в порівнянні з листом Ян—ського.

Коли я все ж відповідаю на Ваш лист, то тому, що він містить деякі елементи прямої реставрації каменєвщини періоду квітень—травень 1917 року. Тільки для викриття цих елементів реставрації каменєвщини я вважаю за потрібне відповісти коротко на Ваш лист.

1) Ви говорите у своєму листі, що «на ділі ми мали в період від Лютого до Жовтня лозунг союзу **з усім** селянством», що в «період від Лютого до Жовтня партія відстоювала і захищала свій **старий** лозунг щодо селянства — союз **з усім** селянством в цілому».

Виходить, по-перше, що більшовики в період підготовки Жовтня (квітень—жовтень 1917 р.) не ставили своїм завданням проведення борозни між біднішим селянством і заможними селянами, а брали селянство як ціле.

Виходить, по-друге, що в період підготовки Жовтня більшовики не замінили старого лозунга — «диктатура пролетаріату і селянства» — новим лозунгом — «диктатура пролетаріату і біднішого селянства», а залишалися при старих позиціях, даних в брошурі Леніна «Дві тактики» в 1905 році.

Виходить, по-третє, що більшовицька політика боротьби з ваганнями і угодовством Рад, в період підготовки Жовтня (березень—жовтень 1917 р.), з ваганнями середнього селянства в Радах і на фронті, з ваганнями між революцією і контрреволюцією, з ваганнями і угодовством, які набрали особливо гострого характеру в липневі дні, коли Ради на чолі з угодовцями з есерів і меншовиків пішли в ногу з контрреволюційними генералами в справі ізоляції більшовиків,— виходить, що більшовицька боротьба з

цими ваганнями і угодовством певних верств селянства була безпредметною і абсолютно непотрібною.

Виходить, нарешті, що Каменєв мав рацію, відстоюючи у квітні—травні 1917 року старий лозунг диктатури пролетаріату і селянства, а Ленін, який вважав цей лозунг уже застарілим і який проголосив новий лозунг диктатури пролетаріату і біднішого селянства, не мав рації.

Досить тільки поставити ці питання, щоб зрозуміти всю недоладність Вашого листа в цілому.

Але тому що Ви великий любитель окремих цитат з творів Леніна, звернімося до цитат.

Не треба великого труда, щоб довести, що **новим** в аграрних відносинах Росії після лютневого перевороту, з точки зору дальшого розвитку революції, Ленін вважав не спільність інтересів пролетаріату і селянства в цілому, а **розкол** біднішого селянства із заможним селянством, з яких перше, тобто бідніше селянство, тягло до пролетаріату, а друге, тобто заможне селянство, ішло за Тимчасовим урядом.

Ось що говорив про це Ленін у **квітні** 1917 року, полемізуючи з Каменєвим і каменєвщиною:

«Недозволенно пролетарській партії покладати **тепер** * надії на спільність інтересів з селянством» (див. промову **Леніна** на Квітневій конференції 1917 р., т. XX, стор. 245).

Далі:

«Уже тепер ми бачимо в рішеннях ряду селянських з'їздів думку підождати з розв'язанням аграрного питання до Установчих Зборів,— це перемога **заможного селянства** *, яке схиляється до кадетів» (див. промову **Леніна** на Петроградській загальноміській конференції у квітні 1917 р., т. XX, стор. 176).

Далі:

«Можливо, що селянство візьме всю землю і всю владу. Я не тільки не забуваю цієї можливості, не обмежую свого кругозору одним сьогоднішнім днем, а прямо і точно формулюю аграрну програму з урахуванням **нового** явища: більш глибокого **розколу** * наймитів і бідніших селян з селянами-хазяями» (див. квітневу статтю **Леніна** «Листи про тактику», т. XX, стор. 103).

Ось у чому вбачав Ленін **нове** і **важливе** в новій обстановці на селі **після** лютневої революції.

Ось із чого виходив Ленін при побудові політики партії в період після лютого 1917 року.

З цього положення виходив Ленін, коли він говорив на загальноміській Петроградській конференції у квітні 1917 року:

«Тільки на місці тут ми вже дізналися, що Рада Р. і С. Д. віддала владу Тимчасовому Урядові. Рада Р. і С. Д. є здійснення диктатури

* Курсив мій. **Й. Ст.**

пролетаріату і солдатів; серед останніх більшість селян. Це і є диктатура пролетаріату і селянства. Але ця «диктатура» вступила в угоду з буржуазією. Тут і потрібен **перегляд «старого» більшовизму»** * (див. т. XX, стор. 176).

З цього ж положення виходив Ленін, коли він писав у квітні 1917 року:

«Хто говорить **тепер** тільки про «револ.-демокр. диктатуру пролетаріату і селянства», той відстав від життя, той внаслідок цього **перейшов** на ділі до дрібної буржуазії проти пролетарської класової боротьби, того треба здати в архів «більшовицьких» дореволюційних рідкостей (можна назвати: архів «старих більшовиків»)» (див. т. XX, стор. 101).

На цьому грунті і народився лозунг диктатури пролетаріату і **біднішого** селянства **замість** старого лозунга — диктатури пролетаріату і селянства.

Ви можете сказати, як це і робите у Вашому листі, що це є троцькістське перестрибування через незавершену ще селянську революцію, але це буде так само переконливо, як переконливе було подібне заперечення Каменєва, спрямоване у квітні 1917 року проти Леніна.

Ленін цілком враховував таке заперечення, коли він сказав:

«Троцькізм — «без царя, а уряд робітничий». Це невірно. Дрібна буржуазія є, її викинути не можна. Але у неї дві частини. **Бідніша** * її частина йде з робітничим класом» (див. т. XX, стор. 182).

Помилка Каменєва, а тепер Ваша помилка полягає в невмінні підмітити і підкреслити різницю між двома частинами дрібної буржуазії, в даному разі — селянства, в невмінні **виділити** біднішу частину селянства з усієї маси селянства в цілому і **побудувати** на цьому політику партії в обстановці переходу від першого етапу революції в 1917 році до другого її етапу, в невмінні **вивести** з цього новий лозунг, другий стратегічний лозунг партії про диктатуру пролетаріату і біднішого селянства.

Простежимо послідовно практичну історію лозунга «диктатури пролетаріату і біднішого селянства» від квітня до жовтня 1917 року в працях Леніна.

Квітень 1917 року:

«Своєрідність поточного моменту в Росії полягає в **переході** від **першого** * етапу революції, який дав владу буржуазії внаслідок недостатньої свідомості і організованості пролетаріату,— **до другого** її етапу, який повинен дати владу в руки пролетаріату і **бідніших верств селянства»** * (див. «Квітневі тези» **Леніна**, т. XX, стор. 88).

Липень 1917 року:

«Революційні робітники, якщо їх підтримають **бідніші селяни** *, одні тільки спроможні зломити опір капіталістів, повести народ до завоювання

* Курсив мій. **Й. Ст.**

землі без викупу, до повної свободи, до перемоги над голодом, до перемоги над війною, до справедливого і тривкого миру» (див. т. XXI, стор. 77).

Серпень 1917 року:

«Тільки пролетаріат, що керує **біднішим селянством** * (напівпролетарями, як говорить наша програма), може закінчити війну демократичним миром, загоїти її рани, розпочати кроки до соціалізму, які стали безумовно необхідними і **невідкладними**, — таке є визначення нашої класової політики тепер» (див. т. XXI, стор. 111).

Вересень 1917 року:

«Тільки диктатура пролетарів і **бідніших селян** * здатна зломити опір капіталістів, проявити дійсно величну сміливість і рішучість влади, забезпечити собі захоплену, беззавітну, дійсно героїчну підтримку мас і в армії, і в селянстві» (див. т. XXI, стор. 147).

Вересень — жовтень 1917 року, брошура «Чи вдержать більшовики державну владу?», де Ленін полемізує з «Новой Жизнью»:

«**Або** * вся влада буржуазії — цього ви давно не захищаєте, і сама буржуазія не сміє навіть заїкнутися про це, знаючи, що вже 20 — 21 квітня таку владу народ одним порухом плеча скинув і скине тепер втроє рішучіше, нещадніше. **Або** * влада дрібної буржуазії, тобто коаліція (союз, угода) її з буржуазією, бо самостійно і незалежно дрібна буржуазія влади не хоче і **не може** взяти, як довів досвід усіх революцій, як доводить і економічна наука, яка роз'яснює, що в капіталістичній країні можна стояти за капітал, можна стояти за працю, але посередині встояти не можна. Ця коаліція в Росії півроку випробувала не десятки способів і провалилась. **Або** *, нарешті, вся влада пролетарям і **біднішим селянам** *, проти буржуазії, для того, щоб зломити її опір. Це ще не випробувано, і це ви, панове із «Новой Жизни», **відраджуєте** народові, залякуючи його вашою власною заляканістю перед буржуазією. Нічого четвертого і вигадати не можна» (див. т. XXI, стор. 275).

Такі є факти.

Всі ці факти і події з історії підготовки Жовтня Ви «благополучно» **обминаєте**, «благополучно» **викреслюєте** з історії більшовизму **боротьбу** більшовиків в період підготовки Жовтня з **ваганнями** і **угодовством** «селян-хазяїв», які сиділи тоді в Радах, «благополучно» **ховаєте** лозунг Леніна про диктатуру пролетаріату і біднішого селянства і уявляєте собі разом з тим, що це не є **насильство** над історією, над ленінізмом.

З цих цитат, кількість яких можна було б збільшити, Ви повинні бачити, що більшовики брали за вихідний пункт після лютого 1917 року не селянство в цілому, а біднішу його частину, вони йшли до Жовтня не під **старим** лозунгом диктатури пролетаріату і селянства, а під **новим** лозунгом диктатури пролетаріату і біднішого селянства.

З цього видно, що більшовики проводили цей лозунг у боротьбі з ваганнями і угодовством Рад, з ваганнями і угодовством

---

* Курсив мій. **И. Ст.**

певної частини селянства, яка сиділа в Радах, з ваганнями і угодовством певних партій дрібнобуржуазної демократії, ім'я яким— есери і меншовики.

З цього видно, що без нового лозунга диктатури пролетаріату і біднішого селянства ми не могли б зібрати досить могутньої політичної армії, здатної подолати угодовство есерів і меншовиків, нейтралізувати вагання певної частини селянства, повалити буржуазну владу і зробити, таким чином, можливим доведення до кінця буржуазної революції.

З цього видно, що «до Жовтня ми йшли і перемогли в Жовтні разом з біднішим селянством при опорі куркульства (теж селянство) і ваганнях з боку середнього селянства» (див. мою відповідь Ян—ському).

Виходить, таким чином, що в квітні 1917 року, як і за весь період підготовки Жовтня, мав рацію Ленін, а не Каменєв, а Ви, що реставруєте нині каменєвщину, потрапляєте начебто в не зовсім хорошу компанію.

2) На противагу всьому сказаному вище Ви наводите слова Леніна про те, що в жовтні 1917 року ми брали владу при підтримці селянства **в цілому.** Що ми брали владу при **певній** підтримці селянства в цілому, це цілком правильно. Але Ви забули додати «дрібницю»: селянство **в цілому** підтримувало нас у Жовтні, і після Жовтня, лише **остільки, оскільки** ми доводили до кінця буржуазну революцію. Це дуже важлива «дрібниця», яка вирішує в даному разі питання. «Забувати» таку важливу «дрібницю» і замазувати, таким чином, дуже важливе питання недозволенно більшовикові.

З Вашого листа видно, що Ви **протиставите** слова Леніна про підтримку селянства **в цілому** лозунгові партії про «диктатуру пролетаріату і **біднішого** селянства», даному тим же Леніним. Але для того, щоб протипоставити ці слова Леніна попереднім цитатам із творів Леніна, для того, щоб мати підставу спростувати попередні цитати Леніна про лозунг диктатури пролетаріату і біднішого селянства наведеними Вами словами того ж Леніна про селянство в цілому,—для цього треба довести, принаймні, дві речі.

По-перше. Треба довести, що доведення до кінця буржуазної революції є **головним** у Жовтневій революції. Ленін вважає, що доведення до кінця буржуазної революції є **«побічним»** продуктом Жовтневої революції, яка розв'язала це завдання **«мимохідь».** Треба, насамперед, спростувати це положення Леніна і довести, що **головним** у Жовтневій революції є не повалення влади буржуазії і перехід влади в руки пролетаріату, а доведення до кінця буржуазної революції. Спробуйте довести це, і тоді я готовий визнати, що лозунгом партії від квітня до жовтня 1917 року була у нас не диктатура пролетаріату і біднішого селянства, а диктатура пролетаріату і селянства.

З Вашого листа видно, що Ви, не вважаючи за можливе взяти на себе це більш ніж рисковане завдання, намагаєтесь, однак, «мимохідь» довести, що в одному з найважливіших питань Жовтневої революції, в питанні про мир, нас підтримувало нібито **все** селянство в цілому. Це, звичайно, невірно. Це зовсім невірно. В питанні про мир Ви збилися на обивательську точку зору. Насправді питання про мир було тоді у нас питанням про владу, бо тільки з переходом влади в руки пролетаріату можна було розраховувати на вихід з імперіалістичної війни.

Ви забули, мабуть, слова Леніна про те, що «закінчити війну можна тільки переходом влади до іншого класу», що ««геть війну» — не значить кидання штика. Це значить перехід влади до іншого класу» (див. промову **Леніна** на Петроградській загальноміській конференції у квітні 1917 р., т. XX, стор. 181 і 178).

Отже, одно з двох: або Ви повинні довести, що **головним** у Жовтневій революції є доведення до кінця буржуазної революції, або Ви цього не доведете,— і тоді сам собою напрошується висновок про те, що селянство **в цілому** могло нас підтримувати у Жовтні лише остільки, **оскільки** ми доводили до кінця буржуазну революцію, ліквідуючи монархію, поміщицьку власність і поміщицькі порядки.

По-друге. Ви повинні довести, що більшовики могли добитися підтримки селянства в цілому у Жовтні і після Жовтня, оскільки вони доводили до кінця буржуазну революцію, **без** систематичного проведення лозунга диктатури пролетаріату і **біднішого** селянства за весь період підготовки Жовтня, **без** систематичної боротьби з угодовством дрібнобуржуазних партій, яка випливає з цього лозунга, **без** систематичного викриття вагань певних верств селянства та їх представників у Радах, яке випливає з того ж лозунга.

Спробуйте довести це. Справді, чому нам вдалося забезпечити собі підтримку селянства в цілому в Жовтні і після Жовтня? Тому, що ми дістали можливість довести до кінця буржуазну революцію.

Чому ми дістали таку можливість? Тому, що нам вдалося повалити буржуазну владу і замінити її владою пролетаріату, яка тільки й здатна довести до кінця буржуазну революцію.

Чому нам вдалося повалити владу буржуазії і поставити владу пролетаріату? Тому, що ми вели підготовку Жовтня під лозунгом диктатури пролетаріату і **біднішого** селянства, тому, що, виходячи з цього лозунга, ми вели систематичну боротьбу з угодовством дрібнобуржуазних партій, тому, що, виходячи з цього лозунга, ми вели систематичну боротьбу з ваганнями середнього селянства в Радах, тому, що **тільки при такому лозунгу** ми могли перебороти ваганчя середняка, розбити угодовство

дрібнобуржуазних партій і зібрати таку політичну армію, яка здатна повести боротьбу за перехід влади в руки пролетаріату.

Навряд чи треба доводити, що без цих попередніх умов, які визначили долю Жовтневої революції, ми не могли б добитися підтримки селянства **в цілому** ні в Жовтні, ні після Жовтня в справі доведення до кінця буржуазної революції.

Ось як треба розуміти з'єднання селянських воєн з пролетарською революцією.

Ось чому **протиставити** підтримку селянства в цілому у Жовтні і після Жовтня в справі доведення до кінця буржуазної революції фактові підготовки Жовтневої революції під лозунгом диктатури пролетаріату і **біднішого** селянства — значить **нічого не зрозуміти в ленінізмі.**

Основна Ваша помилка полягає в тому, що Ви не зрозуміли ні факту переплетення в ході Жовтневої революції завдань **соціалістичних** з завданнями доведення до кінця **буржуазної** революції, ні механіки перетворення в життя окремих вимог Жовтневої революції, які випливають з другого стратегічного лозунга партії про диктатуру пролетаріату і біднішого селянства.

Читаючи Ваш лист, можна подумати, що не ми взяли селянство на службу пролетарській революції, а, навпаки, «селянство в цілому», включаючи й куркульство, взяло на службу собі більшовиків. Погані були б справи більшовиків, якби вони так легко «поступали» на службу до непролетарських класів.

Каменєвщина періоду квітня 1917 року — ось що тягне Вас за ноги.

3) Ви твердите, що Сталін не бачить різниці між обстановкою 1905 року і обстановкою на лютий 1917 року. Це, звичайно, несерйозно. Я цього не говорив і говорити не міг. Я говорив у своєму листі лише про те, що лозунг партії про диктатуру пролетаріату і селянства, даний у 1905 році, дістав своє підтвердження в лютневій революції 1917 року. І це, звичайно, вірно. Саме так і змальовував Ленін становище у своїй статті «Селяни і робітники» в серпні 1917 року:

«Тільки пролетаріат і селянство можуть повалити монархію — таке було основне, на той час (мається на увазі 1905 рік. **И. Ст.**), визначення нашої класової політики. І це визначення було вірне. **Лютий і березень 1917 року зайвий раз підтвердили це»*** (див. т. XXI, стор. 111).

Ви просто зволите прискіпуватись.

4) Ви намагаєтесь, далі, обвинуватити Сталіна в суперечностях, протиставлячи його тезі про угодовство середняка **до Жовтня** цитату з брошури Сталіна «Питання ленінізму», де говориться про можливість будівництва соціалізму спільно з середнім селянством **після зміцнення диктатури пролетаріату.**

---

* Курсив мій. **И. Ст.**

Не треба великого труда, щоб довести абсолютну ненауковість такого ототожнення двох різних явищ. Середняк перед Жовтнем, коли при владі стояла буржуазія, і середняк після зміцнення диктатури пролетаріату, коли буржуазія вже повалена і експропрійована, кооперація розвинулась і основні засоби виробництва зосереджені в руках пролетаріату,— дві речі різні. Ототожнювати ці два роди середняка і ставити їх на одну дошку,— це значить розглядати явища поза зв'язком з історичною обстановкою і розгубити всі перспективи. Це щось на зразок зінов'євської манери цитування з переплутуванням усіх дат і періодів.

Якщо це називається «революційною діалектикою», то треба визнати, що Покровський побив усі рекорди «діалектичного» крючкотворства.

5) Решти питань не торкаюсь, бо вважаю, що вони вже вичерпані в листуванні з Ян—ським.

20 травня 1927 р.

Й. В. Сталін. Твори, том 9, стор. 263—275.

МІЖНАРОДНИЙ ХАРАКТЕР ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

До десятиріччя Жовтня

Жовтневу революцію не можна вважати тільки революцією «в національних рамках». Вона є, насамперед, революція інтернаціонального, світового порядку, бо вона означає корінний поворот у всесвітній історії людства від старого, капіталістичного світу до нового, соціалістичного світу.

Революції в минулому закінчувалися звичайно зміною при кермі правління однієї групи експлуататорів іншою групою експлуататорів. Експлуататори мінялися, експлуатація залишалась. Так було діло під час визвольних рухів рабів. Так було діло в період повстань кріпаків. Так було діло в період відомих «великих» революцій в Англії, у Франції, в Німеччині. Я не кажу про Паризьку Комуну, яка була першою, славною, героїчною, але все ж безуспішною спробою пролетаріату повернути історію проти капіталізму.

Жовтнева революція відрізняється від цих революцій **принципіально.** Вона ставить своєю метою не заміну однієї форми експлуатації іншою формою експлуатації, однієї групи експлуататорів іншою групою експлуататорів, а знищення всякої експлуатації людини людиною, знищення всіх і всяких експлуататорських груп, встановлення диктатури пролетаріату, встановлення влади найреволюційнішого класу з усіх пригноблених класів, що існували досі, організацію нового безкласового соціалістичного суспільства.

Саме тому **перемога** Жовтневої революції означає корінний перелом в історії людства, корінний перелом в історичній долі світового капіталізму, корінний перелом у визвольному русі світового пролетаріату, корінний перелом у способах боротьби і формах організації, в побуті і традиціях, в культурі і ідеології експлуатованих мас усього світу.

В цьому основа того, що Жовтнева революція є революція інтернаціонального, світового порядку.

В цьому ж корінь тієї глибокої симпатії, яку відчувають до Жовтневої революції пригноблені класи всіх країн, вбачаючи в ній запоруку свого визволення.

Можна було б відзначити ряд основних питань, по лінії яких проходить вплив Жовтневої революції на розвиток революційного руху в усьому світі.

1. Жовтнева революція знаменна, насамперед, тим, що вона прорвала фронт світового імперіалізму, скинула імперіалістичну буржуазію в одній з найбільших капіталістичних країн і поставила при владі соціалістичний пролетаріат.

Клас найманих, клас гнаних, клас пригноблених і експлуатованих **вперше** в історії людства піднявся до становища класу **пануючого,** заражаючи своїм прикладом пролетарів усіх країн.

Це значить, що Жовтнева революція **відкрила** нову епоху, епоху **пролетарських** революцій у країнах **імперіалізму.**

Вона відібрала знаряддя й засоби виробництва у поміщиків та капіталістів і перетворила їх у суспільну власність, протипоставивши, таким чином, буржуазній власності власність соціалістичну. Тим самим вона викрила брехню капіталістів про те, що буржуазна власність є недоторканною, священною, вічною.

Вона вирвала владу у буржуазії, позбавила буржуазію політичних прав, зруйнувала буржуазний державний апарат і передала владу Радам, протипоставивши, таким чином, буржуазному парламентаризмові, як демократії **капіталістичній,** соціалістичну владу Рад, як демократію **пролетарську.** Лафарг мав рацію, коли він говорив ще в 1887 році, що на другий день після революції «всі колишні капіталісти будуть позбавлені виборчих прав».

Тим самим Жовтнева революція викрила брехню соціал-демократів про те, що можливий тепер мирний перехід до соціалізму, через буржуазний парламентаризм.

Але Жовтнева революція не спинилась і не могла спинитися на цьому. Зруйнувавши старе, буржуазне, вона взялася будувати нове, соціалістичне. Десять років Жовтневої революції є десять років будівництва партії, профспілок, Рад, кооперації, культурних організацій, транспорту, промисловості, Червоної Армії. Безсумнівні успіхи соціалізму в СРСР на фронті будівництва наочно показали, що пролетаріат може з успіхом управляти країною **без** буржуазії і **проти** буржуазії, що він **може** з успіхом будувати промисловість **без** буржуазії і **проти** буржуазії, що він **може** з успіхом керувати всім народним господарством **без** буржуазії і **проти** буржуазії, що він **може** з успіхом будувати соціалізм, незважаючи на капіталістичне оточення.

Стара «теорія» про те, що експлуатовані не можуть обійтись без експлуатуючих, так само як голова й інші частини тіла не можуть обійтись без шлунку,— не є надбання самого лише відомого римського сенатора в стародавній історії, Мененія

Агріппи. Ця «теорія» є тепер наріжним каменем політичної «філософії» соціал-демократів взагалі, соціал-демократичної політики **коаліції** з імперіалістичною буржуазією — особливо. Ця «теорія», що набрала характеру передсуду, становить тепер одну з найсерйозніших перепон на шляху до революціонізування пролетаріату капіталістичних країн. Одним з найважливіших результатів Жовтневої революції є той факт, що вона завдала цій брехливій «теорії» смертельного удару.

Чи треба ще доводити, що ці і подібні їм результати Жовтневої революції не могли і не можуть лишитися без серйозного впливу на революційний рух робітничого класу в капіталістичних країнах?

Такі загальновідомі факти, як поступальний ріст комунізму в капіталістичних країнах, наростання симпатій пролетарів усіх країн до робітничого класу СРСР, нарешті, наплив робітничих делегацій у Країну Рад, незаперечно говорять про те, що зерна, кинуті Жовтневою революцією, уже починають давати плоди.

2. Жовтнева революція розхитала імперіалізм не тільки в центрах його панування, не тільки в «метрополіях». Вона ударила ще по тилах імперіалізму, по його периферії, підірвавши панування імперіалізму в колоніальних і залежних країнах.

Скинувши поміщиків і капіталістів, Жовтнева революція розбила кайдани національно-колоніального гніту і визволила від нього всі без винятку пригноблені народи обширної держави. Пролетаріат не може визволити себе, не визволяючи пригноблені народи. Характерною рисою Жовтневої революції є той факт, що вона провела в СРСР ці національно-колоніальні революції не під прапором національної ворожнечі і міжнаціональних сутичок, а під прапором взаємного довір'я і братерського зближення робітників і селян народів СРСР, не в ім'я **націоналізму**, а в ім'я **інтернаціоналізму**.

Саме тому, що національно-колоніальні революції відбулися у нас під керівництвом пролетаріату і під прапором інтернаціоналізму, саме через це народи-парії, народи-раби **вперше** в історії людства піднялися до становища народів, **дійсно** вільних і **дійсно** рівних, заражаючи своїм прикладом пригноблені народи всього світу.

Це значить, що Жовтнева революція **відкрила** нову епоху, епоху **колоніальних** революцій, здійснюваних **у пригноблених країнах** світу **в союзі** з пролетаріатом, **під керівництвом** пролетаріату.

Раніше «прийнято було» думати, що світ поділений споконвіку на нижчі і вищі раси, на чорних і білих, з яких перші не здатні до цивілізації і приречені бути об'єктом експлуатації, а другі є єдиними носіями цивілізації, покликаними експлуатувати перших.

Тепер цю легенду треба вважати розбитою і відкинутою. Одним з найважливіших результатів Жовтневої революції є той факт, що вона завдала цій легенді смертельного удару, показавши на ділі, що визволені неєвропейські народи, втягнені в русло радянського розвитку, здатні рушити вперед **дійсно** передову культуру і **дійсно** передову цивілізацію нітрохи не менше, ніж народи європейські.

Раніше «прийнято було» думати, що єдиним методом визволення пригноблених народів є метод **буржуазного націоналізму**, метод відпадання націй одна від одної, метод їх роз'єднання, метод посилення національної ворожнечі між трудящими масами різних націй.

Тепер цю легенду треба вважати спростованою. Одним з найважливіших результатів Жовтневої революції є той факт, що вона завдала цій легенді смертельного удару, показавши на ділі можливість і доцільність **пролетарського, інтернаціонального** методу визволення пригноблених народів, як єдино правильного методу, показавши на ділі можливість і доцільність **братерського союзу** робітників і селян найрізноманітніших народів на началах **добровільності** та **інтернаціоналізму.** Існування Союзу Радянських Соціалістичних Республік, який є прообразом майбутнього об'єднання трудящих усіх країн в єдиному світовому господарстві, не може не служити прямим тому доказом.

Нічого й казати, що ці і подібні їм результати Жовтневої революції не могли і не можуть лишитися без серйозного впливу на революційний рух у колоніальних і залежних країнах. Такі факти, як зростання революційного руху пригноблених народів у Китаї, в Індонезії, в Індії і т. д. і наростання симпатій цих народів до СРСР,— незаперечно говорять про це.

Ера безтурботної експлуатації і гноблення колоній та залежних країн **минула.**

Настала ера визвольних революцій в колоніях і залежних країнах, ера пробудження **пролетаріату** цих країн, ера його **гегемонії** в революції.

3. Кинувши зерна революції як в центри імперіалізму, так і в його тили, ослабивши міць імперіалізму в «метрополіях» і розхитавши його панування в колоніях,— Жовтнева революція поставила тим самим під запитання саме існування світового капіталізму **в цілому.**

Якщо стихійний розвиток капіталізму в умовах імперіалізму переріс,— внаслідок його нерівномірності, внаслідок неминучості конфліктів і воєнних сутичок, внаслідок, нарешті, небувалої імперіалістичної бойні,— в процес загнивання і вмирання капіталізму, то Жовтнева революція і зв'язане з нею відпадіння величезної країни від світової системи капіталізму не могли

не прискорити цього процесу, підмиваючи крок за кроком самі основи світового імперіалізму.

Більше того. Розхитуючи імперіалізм, Жовтнева революція створила разом з тим в особі першої пролетарської диктатури могутню і відкриту **базу** світового революційного руху, якої він **ніколи не мав** раніше і на яку він може тепер спертися. Вона створила той могутній і відкритий **центр** світового революційного руху, якого він **ніколи не мав** раніше і навколо якого він може тепер згуртовуватися, організуючи **єдиний революційний фронт пролетарів і пригноблених народів усіх країн проти імперіалізму.**

Це значить, насамперед, що Жовтнева революція завдала світовому капіталізмові смертельної рани, від якої він ніколи не оправиться більше. Саме тому капіталізм ніколи більше не верне собі тієї «рівноваги» і тієї «стійкості», які він мав до Жовтня.

Капіталізм може частково стабілізуватися, він може раціоналізувати своє виробництво, віддати управління країною фашизмові, затиснути тимчасово робітничий клас, але він ніколи не верне собі того «спокою» і тієї «упевненості», тієї «рівноваги» і тієї «стійкості», якими він вихвалявся раніше, бо криза світового капіталізму дійшла до такого ступеня розвитку, коли огні революції неминуче повинні прориватися то в центрах імперіалізму, то в периферії, зводячи нанівець капіталістичні латки і наближаючи день за днем падіння капіталізму. Точнісінько як у відомій байці: «хвіст витяг — ніс загруз, ніс витяг — хвіст загруз».

Це значить, по-друге, що Жовтнева революція підняла на певну висоту силу і питому вагу, мужність і бойову готовність пригноблених класів усього світу, примушуючи пануючі класи зважати на них, як на **новий,** серйозний фактор. Тепер уже не можна розглядати трудящі маси світу як «сліпу юрбу», що блукає в пітьмі і позбавлена перспектив, бо Жовтнева революція створила для них маяк, який освітлює їм шлях і дає перспективи. Якщо не було раніше **всесвітнього** відкритого форуму, звідки можна було б демонструвати і оформляти надії й прагнення пригноблених класів, то тепер такий форум є в особі першої пролетарської диктатури.

Навряд чи можна сумніватися, що знищення цього форуму вкрило б на довгий час суспільно-політичне життя «передових країн» темрявою нестримної чорної реакції. Не можна заперечувати того, що навіть самий факт існування «більшовицької держави» накладає узду на чорні сили реакції, полегшуючи пригнобленим класам боротьбу за своє визволення. Цим, власне, і пояснюється та звіряча ненависть, яку виявляють експлуататори всіх країн до більшовиків.

Історія повторюється, хоч і на новій основі. Як раніше, в період падіння **феодалізму,** слово «якобінець» викликáло у ари-

стократів усіх країн жах і огиду, так і тепер, в період падіння **капіталізму,** слово «більшовик» викликає у буржуазії всіх країн жах і огиду. І, навпаки, як раніше Париж був притулком і школою для революційних представників ростущої **буржуазії,** так і тепер Москва є притулком і школою для революційних представників ростущого **пролетаріату.** Ненависть до якобінців не врятувала феодалізм від краху. Чи можна сумніватися, що ненависть до більшовиків не врятує капіталізм від його неминучого падіння?

Ера «стійкості» капіталізму **минула,** забравши з собою легенду про непохитність буржуазних порядків.

Настала ера краху капіталізму.

4. Жовтневу революцію не можна вважати тільки революцією в галузі економічних і суспільно-політичних відносин. Вона є разом з тим революція в умах, революція в ідеології робітничого класу. Жовтнева революція народилась і зміцніла під прапором марксизму, під прапором ідеї диктатури пролетаріату, під прапором ленінізму, який є марксизм епохи імперіалізму і пролетарських революцій. Тому вона знаменує перемогу марксизму над реформізмом, перемогу ленінізму над соціал-демократизмом, перемогу III Інтернаціоналу над II Інтернаціоналом.

Жовтнева революція провела непрохідну борозну між марксизмом і соціал-демократизмом, між політикою ленінізму і політикою соціал-демократизму.

Раніше, **до перемоги диктатури пролетаріату,** соціал-демократія могла хизуватися прапором марксизму, не заперечуючи відкрито ідеї диктатури пролетаріату, але й не роблячи нічого, *абсолютно нічого для того, щоб наблизити здійснення цієї ідеї,* при цьому зрозуміло, що така поведінка соціал-демократії не створювала ніякої загрози для капіталізму. Тоді, в той період, соціал-демократія формально зливалася, або майже зливалася, з марксизмом.

Тепер, **після перемоги диктатури пролетаріату,** коли всі побачили наочно, **до чого** веде марксизм і **що** може означати його перемога, соціал-демократія уже не може хизуватися прапором марксизму, не може кокетувати з ідеєю диктатури пролетаріату, не створюючи певної небезпеки для капіталізму. Давно порвавши з духом марксизму, вона була змушена порвати і з прапором марксизму, стала відкрито і недвозначно проти дітища марксизму, проти Жовтневої революції, проти першої в світі диктатури пролетаріату.

Тепер вона мусила відмежуватися, і дійсно відмежувалась, від марксизму, бо не можна при нинішніх умовах називати себе марксистом, не підтримуючи відкрито і самовіддано першу в світі пролетарську диктатуру, не ведучи революційної боротьби проти

своєї буржуазії, не створюючи умов для перемоги диктатури пролетаріату в своїй власній країні.

Між соціал-демократією і марксизмом лягла безодня. Віднині **єдиним** носієм і оплотом марксизму є ленінізм, комунізм.

Але справа цим не обмежилась. Відмежувавши соціал-демократію від марксизму, Жовтнева революція пішла далі, відкинувши її в табір прямих захисників капіталізму **проти** першої в світі пролетарської диктатури. Коли пп. Адлери і Бауери, Вельси і Леві, Лонге і Блюми ганьблять «радянський режим», вихваляючи парламентську «демократію», то цим вони хочуть сказати, що вони борються і будуть боротися **за** відновлення капіталістичних порядків в СРСР, за збереження капіталістичного рабства в «цивілізованих» державах.

Нинішній соціал-демократизм є **ідейна опора** капіталізму. Ленін був тисячу раз прав, коли він говорив, що нинішні соціал-демократичні політики є «справжні **агенти буржуазії в робітничому** русі, робітничі прикажчики класу капіталістів», що в «громадянській війні пролетаріату з буржуазією» вони неминуче стануть «на сторону «версальців» проти «комунарів»».

Неможливо покінчити з капіталізмом, не покінчивши з соціал-демократизмом в робітничому русі. Тому ера умирання капіталізму є разом з тим ерою умирання соціал-демократизму в робітничому русі.

Велике значення Жовтневої революції полягає, між іншим, в тому, що вона знаменує собою неминучу перемогу ленінізму над соціал-демократизмом у світовому робітничому русі.

Ера панування II Інтернаціоналу і соціал-демократизму в робітничому русі **скінчилась.**

Настала ера панування ленінізму і III Інтернаціоналу.

«Правда» № 255, 6—7 листопада 1927 р.

Й. В. Сталін. Твори, том 10, стор. 236—247.

НА ХЛІБНОМУ ФРОНТІ

З розмови із студентами Інституту червоної професури, Комакадемії і Свердловського університету 28 травня 1928 р.

Питання. Що слід вважати за основне в наших утрудненнях у хлібній справі? В чому полягає вихід з цих утруднень? Які повинні бути висновки в зв'язку з цими утрудненнями щодо темпу розвитку нашої індустрії взагалі, особливо з точки зору співвідношення між легкою і важкою індустрією?

Відповідь. На перший погляд може здатися, що наші хлібні утруднення є випадковістю, результатом лише поганого планування, результатом лише ряду помилок у справі господарського збалансування.

Але це може здатися тільки на перший погляд. Насправді причини утруднень лежать тут далеко глибше. Що погане планування і помилки в господарському збалансуванні відіграли тут значну роль,— в цьому не може бути ніякого сумніву. Але пояснювати все поганим плануванням і випадковими помилками,— значить впадати в найгрубішу помилку. Було б помилкою применшувати роль і значення планування. Але було б ще більшою помилкою перебільшувати роль планового начала, думаючи, що ми вже досягли того ступеня розвитку, коли є можливість планувати і регулювати все і вся.

Не слід забувати, що крім елементів, які піддаються нашому плановому впливові, в складі нашого народного господарства є ще інші елементи, які не піддаються поки що плануванню, є, нарешті, ворожі нам класи, які не можуть бути переборені в порядку простого держпланівського планування.

Ось чому я думаю, що не можна зводити все просто до випадковості, до помилок планування і т. д.

Отже, в чому полягає основа наших утруднень на хлібному фронті?

Основа наших хлібних утруднень полягає в тому, що зростання виробництва товарного хліба йде у нас повільніше, ніж зростання потреб на хліб.

Росте промисловість. Росте кількість робітників. Ростуть міста. Ростуть, нарешті, райони виробництва технічної сировини

(бавовна, льон, буряки і т. д.), які пред'являють попит на товарний хліб. Все це веде до швидкого зростання попиту на хліб, на товарний хліб. А виробництво товарного хліба росте убивчо повільним темпом.

Не можна сказати, що заготовленого хліба, який є в розпорядженні держави, було у нас в цьому році менше, ніж торік або позаторік. Навпаки, в цьому році у нас було в руках держави далеко більше хліба, ніж у минулі роки. І все ж ми стоїмо перед утрудненнями по хлібу.

Ось деякі цифри. В 1925/26 році ми зуміли заготовити на 1 квітня 434 млн. пудів хліба. З них вивезли за кордон 123 млн. пудів. Лишалося, значить, у країні заготовленого хліба 311 млн. пудів. В 1926/27 році ми мали на 1 квітня заготовленого хліба 596 млн. пудів. З них вивезли за кордон 153 млн. пудів. Лишалося в країні заготовленого хліба 443 млн. пудів. В 1927/28 році ми мали на 1 квітня заготовленого хліба 576 млн. пудів. З них вивезли за кордон 27 млн. пудів. Лишилося в країні заготовленого хліба 549 млн. пудів.

Інакше кажучи, ми мали в цьому році на 1 квітня заготовленого хліба для потреб країни на 100 млн. пудів більше, ніж торік, і на 230 млн. пудів більше, ніж позаторік. І все-таки ми маємо в цьому році утруднення на хлібному фронті.

Я вже говорив в одній із своїх доповідей, що ці утруднення були використані капіталістичними елементами села і, насамперед, куркулями для того, щоб зірвати радянську господарську політику. Ви знаєте, що Радянська влада вжила ряд заходів, які мають своєю метою ліквідувати антирадянський виступ куркульства. Тому я не буду багато говорити тут про це. Мене цікавить у даному разі інше питання. Я маю на увазі питання про причини повільного зростання виробництва товарного хліба, питання про те, що зростання виробництва товарного хліба йде у нас повільніше, ніж зростання вимог на хліб, незважаючи на те, що ми вже досягли довоєнних норм посівних площ і валової продукції хліба.

Справді-бо, хіба це не факт, що ми вже досягли довоєнних норм посівних площ? Так, факт. Хіба це не факт, що валова продукція хліба уже в минулому році дорівнювала довоєнній нормі виробництва, тобто доходила до 5 млрд. пудів хліба? Так, факт. Чим пояснити в такому разі, що, незважаючи на ці обставини, ми виробляємо товарного хліба вдвоє менше, а вивозимо за кордон хліба разів у двадцять менше, ніж за довоєнного часу?

Пояснюється це, насамперед і головним чином, зміною будови нашого сільського господарства в результаті Жовтневої революції, переходом від великого поміщицького і великого куркульського господарства, яке давало найбільшу кількість товарного хліба, до дрібного і середнього селянського господарства, яке дає найменшу кількість товарного хліба. Вже одно те, що до

війни ми мали 15—16 млн. індивідуальних селянських господарств, а тепер ми маємо 24—25 млн. селянських господарств,— уже одно це говорить про те, що основною базою нашого сільського господарства є тепер дрібне селянське господарство, яке дає мінімум товарного хліба.

Сила великого господарства в землеробстві, чи є воно поміщицьким, куркульським чи колективним господарством, полягає в тому, що воно, це велике господарство, має можливість застосовувати машини, використовувати дані науки, застосовувати добрива, підносити продуктивність праці і давати, таким чином, найбільшу кількість товарного хліба. І навпаки, слабість дрібного селянського господарства полягає в тому, що воно позбавлене, або майже позбавлене, цих можливостей, через що і є воно господарством напівспоживчим, малотоварним.

Взяти, наприклад, колгоспи і радгоспи. Вони дають у нас товарного хліба 47,2 процента всієї своєї валової продукції. Інакше кажучи, вони дають товарного хліба відносно більше, ніж поміщицьке господарство за довоєнного часу. А дрібні і середні селянські господарства? Вони дають у нас товарного хліба всього лише 11,2 процента всієї суми своєї продукції. Різниця, як бачите, досить красномовна.

Ось вам кілька цифр, які розкривають картину будови хлібного виробництва в минулому, у довоєнний період, і тепер, у післяжовтневий період. Цифри ці дані членом колегії ЦСУ т. Немчиновим. Вони, ці цифри, не претендують на точність, як застерігається в своїй записці т. Немчинов,— вони дають можливість зробити лише приблизні обчислення. Але ці цифри цілком достатні для того, щоб зрозуміти різницю між періодом довоєнним і періодом післяжовтневим з точки зору будови хлібного виробництва взагалі і виробництва товарного хліба особливо.

	Валова продукція хліба		*Товарний хліб (позасільський)*		
	Млн. пуд.	%	Млн. пуд.	%	% товарності
До війни:					
1. Поміщики	600	12,0	281,6	21,6	47,0
2. Куркулі	1 900	38,0	650,0	50,0	34,0
3. Середняки і бідняки	2 500	50,0	369,0	28,4	14,7
Разом	5 000	100	1 300,6	100	26,0
Після війни (в 1926/27 році):					
1. Радгоспи і колгоспи	80,0	1,7	37,8	6,0	47,2
2. Куркулі	617,0	13,0	126,0	20,0	20,0
3. Середняки і бідняки	4 052,0	85,3	466,2	74,0	11,2
Разом	4 749,0	100	630,0	100	13,3

Про що говорить ця таблиця?

Вона говорить, по-перше, про те, що виробництво переважної маси хлібних продуктів перейшло від поміщиків і куркулів до дрібних і середніх селян. Це значить, що дрібні і середні селяни, визволившись зовсім від поміщицького гніту і підірвавши, в основному, силу куркульства, дістали можливість якнайсерйозніше поліпшити своє матеріальне становище. Це — результат Жовтневої революції. В цьому виявляється, насамперед, той вирішальний виграш, який дістали основні маси селянства від Жовтневої революції.

Вона говорить, по-друге, про те, що основними держателями товарного хліба є у нас дрібні і, насамперед, середні селяни. Це значить, що не тільки з точки зору валової продукції хліба, але й з точки зору виробництва товарного хліба СРСР став, в результаті Жовтневої революції, країною дрібноселянського господарства, а середняк — «центральною фігурою» землеробства.

Вона говорить, по-третє, про те, що ліквідація поміщицького (великого) господарства, скорочення куркульського (великого) господарства більш ніж утроє і перехід до дрібного селянського господарства, яке становить лише 11 процентів товарності, при відсутності хоч трохи розвиненого великого суспільного господарства в галузі хлібного виробництва (колгоспи, радгоспи) повинні були привести і дійсно привели до різкого скорочення виробництва товарного хліба в порівнянні з довоєнним часом. Це факт, що ми маємо тепер вдвоє менше товарного хліба, незважаючи на наявність довоєнної норми валової продукції хліба.

Ось де основа наших утруднень на хлібному фронті.

Ось чому не можна вважати наші утруднення в галузі хлібозаготівель просто випадковістю.

Немає сумніву, що певну негативну роль відіграла тут також і та обставина, що наші торговельні організації взяли на себе непотрібний обов'язок постачати хліб рядові дрібних і середніх міст, що не могло не зменшити, до певної міри, хлібних запасів держави. Але немає ніяких підстав сумніватися, що основою наших утруднень на хлібному фронті є не ця обставина, а факт повільного розвитку товарності нашого сільського господарства при посиленому зростанні вимог на товарний хліб.

Де вихід із становища?

Є люди, які вбачають вихід із становища в поверненні до куркульського господарства, в розвитку і розгортанні куркульського господарства. Ці люди не зважуються говорити про повернення до поміщицького господарства, розуміючи, як видно, що небезпечно базікати про такі речі в наш час. Але вони тим охочіше говорять про необхідність всебічного розвитку куркульського господарства в інтересах... Радянської влади. Ці люди

гадають, що Радянська влада могла б спертися відразу на два протилежні класи,— на клас куркулів, господарським принципом яких є експлуатація робітничого класу, і на клас робітників, господарським принципом яких є знищення всякої експлуатації. Фокус, гідний реакціонерів.

Не варто й доводити, що ці реакційні «плани» не мають нічого спільного з інтересами робітничого класу, з принципами марксизму, із завданнями ленінізму. Розмови про те, що куркуль «не гірший» за міського капіталіста, що куркуль становить нітрохи не більшу небезпеку, ніж міський непман, що через це нам нічого «побоюватися» тепер куркульства,— такі розмови є пусте ліберальне базікання, яке присипляє пильність робітничого класу і основних мас селянства. Не слід забувати, що коли в індустрії ми можемо протипоставити дрібному капіталістові в місті велику соціалістичну промисловість, яка дає $^{9}/_{10}$ всієї маси промислових товарів, то великому куркульському виробництву на селі ми можемо протипоставити по лінії виробництва лише незміцнілі ще колгоспи й радгоспи, які виробляють у 8 раз менше хліба, ніж куркульські господарства. Не розуміти значення великого куркульського господарства на селі, не розуміти того, що питома вага куркульства на селі в сто крат вища, ніж питома вага дрібних капіталістів у міській промисловості,— це значить збожеволіти, порвати з ленінізмом, перебігти на сторону ворогів робітничого класу.

Отже, де ж вихід із становища?

1) Вихід полягає, насамперед, у тому, щоб перейти від дрібних, відсталих і розпорошених селянських господарств до об'єднаних, великих, суспільних господарств, забезпечених машинами, озброєних даними науки і здатних виробити найбільшу кількість товарного хліба. Вихід — у переході від індивідуального селянського господарства до колективного, до суспільного господарства в землеробстві.

До організації колгоспів Ленін закликáв партію ще з перших днів Жовтневої революції. З того часу пропаганда ідеї колгоспів не припинялась у нас в партії. Проте заклик до будівництва колгоспів знайшов масовий відгук лише останнім часом. Пояснюється це, насамперед, тим, що широкий розвиток кооперативної громадськості на селі підготував перелом у настрої селянства на користь колгоспів, а наявність ряду колгоспів, які дають уже тепер 150—200 пудів урожаю з десятини і становлять 30—40 процентів товарності, створила серйозну тягу бідноти і нижчих верств середняцтва до колгоспів.

Не мале значення має тут також та обставина, що тільки останнім часом держава дістала можливість серйозно фінансувати колгоспний рух. Відомо, що в цьому році держава відпустила на допомогу колгоспам вдвоє більше грошей, ніж торік

(більше 60 млн. карбованців). XV з'їзд партії мав цілковиту рацію, визнавши, що умови для масового колгоспного руху вже дозріли, що посилення колгоспного руху є одним з найсерйозніших засобів для піднесення товарності хлібного виробництва в країні.

Валова продукція хліба в колгоспах в 1927 році становила, за даними ЦСУ, не менше 55 млн. пудів із загальною середньою товарністю в 30 процентів. Широка хвиля утворення нових колгоспів і розширення старих на початку цього року повинні дати значне збільшення виробництва хліба в колгоспах на кінець року. Завдання полягає в тому, щоб зберегти нинішній темп розвитку колгоспного руху, укрупнити колгоспи, відкинути дуті колгоспи, замінивши їх справжніми колгоспами, і встановити такий режим, щоб колгоспи здавали державним і кооперативним організаціям весь свій товарний хліб під загрозою позбавлення субсидій і кредитів з боку держави. Я думаю, що при додержанні цих умов ми могли б добитися того, щоб років через 3—4 мати від колгоспів до сотні мільйонів пудів товарного хліба.

Іноді колгоспний рух протиставлять кооперативному рухові, гадаючи, очевидно, що колгоспи — одно, а кооперація — інше. Це, звичайно, неправильно. Деякі доходять навіть до того, що колгоспи протиставлять кооперативному планові Леніна. Нічого й казати, що таке протиставлення не має нічого спільного з істиною. Насправді колгоспи є вид кооперації, найбільш яскравий вид виробничої кооперації. Є кооперація збутова, є постачальницька, є і виробнича. Колгоспи становлять нерозривну складову частину кооперативного руху взагалі, ленінського кооперативного плану зокрема. Проводити ленінський кооперативний план — це значить піднімати селянство від кооперації збутової і постачальницької до кооперації виробничої, до кооперації, так би мовити, колгоспної. Цим, між іншим, пояснюється той факт, що колгоспи стали у нас виникати і розвиватися лише в результаті розвитку й посилення збутової та постачальницької кооперації.

2) Вихід полягає, по-друге, в тому, щоб розширити і зміцнити старі радгоспи, організувати і розвинути нові великі радгоспи. Валова продукція хліба в нинішніх радгоспах становила в 1927 році, за даними ЦСУ, не менше 45 млн. пудів з товарністю в 65 процентів. Безперечно, що при певній підтримці з боку держави радгоспи могли б значно піднести виробництво хліба.

Але завдання цим не обмежується. Є рішення Радянської влади, на підставі якого в районах, вільних від селянських наділів, організуються нові великі радгоспи (від 10 тисяч до 30 тисяч десятин кожний), які повинні дати років через 5—6 мільйонів 100 пудів товарного хліба. До організації цих радгоспів уже приступлено. Завдання полягає в тому, щоб провести в життя

це рішення Радянської влади що б то не стало. Я думаю, що при умові виконання цих завдань ми могли б добитися того, щоб мати від старих і нових радгоспів років через 3—4 мільйонів 80—100 пудів товарного хліба.

3) Вихід полягає, нарешті, в тому, щоб систематично підносити врожайність дрібних і середніх індивідуальних селянських господарств. Ми не можемо і не повинні підтримувати індивідуальне велике куркульське господарство. Але ми можемо і повинні підтримувати індивідуальне дрібне і середнє селянське господарство, підносячи його врожайність і втягуючи його в русло кооперативної організованості. Завдання це старе, проголошене у нас з особливою силою ще в 1921 році при заміні продрозверстки продподатком. Це завдання підтверджене нашою партією на XIV і XV з'їздах. Важливість цього завдання підкреслюється тепер утрудненнями на хлібному фронті. Тому воно, це завдання, мусить виконуватись з такою ж наполегливістю, з якою будуть виконуватись перші два завдання,— завдання про колгоспи і завдання про радгоспи.

Всі дані говорять, що врожайність селянського господарства можна було б піднести протягом кількох років процентів на 15—20. Зараз є у нас в ужитку не менше 5 мільйонів сох. Одна тільки заміна їх плугами могла б дати дуже серйозний приріст продукції хліба в країні. Я вже не кажу про постачання селянським господарствам певного мінімуму добрив, очищеного насіння, машин дрібного типу і т. д. Метод контрактації, метод укладання договорів з цілими селами для постачання їм насіння і т. д. при обов'язковій умові одержання від них відповідної кількості хлібних продуктів,— цей метод є найкращим способом піднесення врожайності селянських господарств і залучення селян до кооперації. Я думаю, що при серйозній роботі в цьому напрямі ми могли б мати років через 3—4 додатково не менше 100 млн. пудів нового товарного хліба від дрібних і середніх індивідуальних селянських господарств.

Таким чином, при умові виконання всіх цих завдань ми могли б мати через 3—4 роки в розпорядженні держави додатково нових 250—300 млн. пудів товарного хліба, більш-менш достатнього для того, щоб належно маневрувати як всередині країни, так і поза нею.

Такі, в основному, заходи, необхідні для того, щоб вийти з утруднення на хлібному фронті.

Поєднати ці основні заходи з поточними заходами щодо поліпшення планування в галузі постачання селу товарів, звільнивши наші торговельні організації від обов'язку постачати хліб цілому рядові дрібних і середніх міст,— таке тепер завдання.

Чи не слід поряд з цими заходами вжити ще ряд інших заходів, скажімо, заходів по уповільненню темпу розвитку нашої

індустрії, зростання якої створює посилене зростання попиту на хліб, що обганяє поки що зростання виробництва товарного хліба? Ні, не слід. Ні в якому разі! Уповільнити темп розвитку індустрії — значить ослабити робітничий клас, бо кожний крок вперед у справі розвитку індустрії, кожна нова фабрика, кожний новий завод є, за висловом Леніна, «нова фортеця» робітничого класу, яка посилює його позиції в боротьбі з дрібнобуржуазною стихією, в боротьбі з капіталістичними елементами нашого господарства. Навпаки, ми повинні зберегти нинішній темп розвитку індустрії, ми повинні при першій можливості розвинути його далі для того, щоб закидати село товарами і вилучити звідти більше хліба, для того, щоб постачати сільському господарству і, насамперед, колгоспам і радгоспам машини, для того, щоб індустріалізувати сільське господарство і піднести товарність його продукції.

Може, слід було б для більшої «обережності» затримати розвиток важкої промисловості з тим, щоб зробити легку промисловість, яка працює, головним чином, на селянський ринок, базою нашої індустрії? Ні в якому разі! Це було б самогубством, підривом всієї нашої промисловості, в тому числі і легкої промисловості. Це означало б відхід від лозунга індустріалізації нашої країни, перетворення нашої країни в придаток світової капіталістичної системи господарства.

Ми виходимо тут з відомих керівних положень Леніна, даних ним на IV конгресі Комінтерну і безумовно обов'язкових для всієї нашої партії. Ось що говорив з цього приводу Ленін на IV конгресі Комінтерну:

«Порятунком для Росії є не тільки хороший урожай в селянському господарстві — цього ще мало, — і не тільки хороший стан легкої промисловості, яка постачає селянству предмети вжитку, — цього теж ще мало, — нам необхідна також **важка** індустрія».

Або ще:

«Ми заощаджуємо на всьому, навіть на школах. Це мусить бути, бо ми знаємо, що без врятування важкої промисловості, без її відбудови ми не зможемо побудувати ніякої промисловості, а без неї ми взагалі загинемо, як самостійна країна» (т. XXVII, стор. 349).

Цих вказівок Леніна забувати не можна.

Як стоятиме справа з союзом робітників і селян у зв'язку з наміченими заходами? Я думаю, що ці заходи можуть тільки полегшити справу зміцнення союзу робітників і селян.

Справді-бо: коли колгоспи й радгоспи розвиватимуться прискореним темпом; коли в результаті прямої допомоги дрібним і середнім селянам урожайність їх господарств підноситиметься, а кооперація охоплюватиме все ширші маси селянства; коли держава одержить нові сотні мільйонів пудів товарного хліба, необхідного для маневрування; коли в результаті цих і подібних їм

заходів куркульство приборкуватиметься і поступово переборюватиметься, — то хіба не ясно, що суперечності між робітничим класом і селянством всередині союзу робітників і селян будуть при цьому все більше й більше згладжуватися, потреба надзвичайних заходів по заготівлі хліба відпадатиме, широкі маси селянства все більше повертатимуться в сторону колективних форм господарства, а боротьба за подолання капіталістичних елементів на селі набиратиме все більш масового і організованого характеру.

Хіба не ясно, що справа союзу робітників і селян може лише виграти від таких заходів?

Слід тільки мати на увазі, що союз робітників і селян в умовах диктатури пролетаріату не можна уявляти, як простий союз. Цей союз є особлива форма класового союзу робітничого класу і трудящих мас селянства, яка ставить своєю метою: а) посилення позицій робітничого класу, б) забезпечення керівної ролі робітничого класу всередині цього союзу, в) знищення класів і класового суспільства. Всяке інше розуміння союзу робітників і селян є опортунізм, меншовизм, есерство,— все що завгодно, тільки не марксизм, тільки не ленінізм.

Як узгодити ідею союзу робітників і селян з відомим положенням Леніна про те, що селянство є «останній капіталістичний клас»? Чи немає тут суперечності? Суперечність тут тільки уявна, позірна. Насправді тут немає ніякої суперечності. В тій самій доповіді на III конгресі Комінтерну, де Ленін характеризує селянство як «останній капіталістичний клас», в цій самій доповіді Ленін ще і ще раз обгрунтовує необхідність союзу робітників і селян, заявляючи, що «найвищий принцип диктатури— це підтримання союзу пролетаріату з селянством, щоб він міг вдержати керівну роль і державну владу». Ясно, що Ленін, в усякому разі, не вбачає тут ніякої суперечності.

Як треба розуміти положення Леніна про те, що селянство є «останній капіталістичний клас»? Чи не значить це, що селянство складається з капіталістів? Ні, не значить.

Це значить, по-перше, що індивідуальне селянство є особливий клас, який будує господарство на основі приватної власності на знаряддя й засоби виробництва і відрізняється, через це, від класу пролетарів, які будують господарство на основі колективної власності на знаряддя й засоби виробництва.

Це значить, по-друге, що індивідуальне селянство є такий клас, який виділяє з свого середовища, породжує і живить капіталістів, куркулів і взагалі різного роду експлуататорів.

Чи не є ця обставина непереборною перешкодою для справи організації союзу робітників і селян? Ні, не є. Союз пролетаріату з селянством в умовах диктатури пролетаріату не можна розглядати, як союз з усім селянством. Союз пролетаріату з селянством

є союз робітничого класу з трудящими масами селянства. Такий союз не може бути здійснений без боротьби з капіталістичними елементами селянства, без боротьби з куркульством. Такий союз не може бути міцним без організації бідноти, як опори робітничого класу на селі. Тому союз робітників і селян у нинішніх умовах диктатури пролетаріату може бути здійснений лише під відомим лозунгом Леніна: обіпрись на бідноту, організовуй міцний союз із середняком, ні на хвилину не припиняй боротьбу з куркульством. Бо тільки при проведенні цього лозунга може бути здійснена справа втягнення основних мас селянства в русло соціалістичного будівництва.

Ви бачите, таким чином, що суперечність між двома формулами Леніна є лише мнимою, уявною суперечністю. Насправді між ними немає ніякої суперечності.

Й. В. Сталін. Твори, том 11, стор. 80—95.

ЛЕНІН І ПИТАННЯ ПРО СОЮЗ ІЗ СЕРЕДНЯКОМ*

Відповідь тов. С.

Товаришу С.!

Невірно, що лозунг Леніна «уміти досягати угоди з середнім селянином — ні на хвилину не відмовляючись від боротьби з куркулем і міцно спираючись тільки на бідноту», даний у відомій його статті про Пітіріма Сорокіна,— є нібито лозунгом «періоду комбідів», лозунгом «кінця періоду так званої нейтралізації середнього селянства». **Це зовсім невірно.**

Комітети бідноти були засновані в червні 1918 року. На кінець жовтня 1918 року ми мали вже перевагу наших сил на селі проти куркульства і **поворот** середняка в сторону Радянської влади. На базі цього повороту і виникло рішення ЦК про знищення двовладдя між Радами і комбідами, про перевибори волосних і сільських Рад, про розчинення комбідів у новообраних Радах і, значить, про ліквідацію комбідів. Радянське оформлення цього рішення було прийняте, як відомо, 9 листопада 1918 р. на VI з'їзді Рад. Я маю на увазі постанову VI з'їзду Рад від 9 листопада 1918 року про перевибори сільських та волосних Рад і розчинення комбідів у Радах.

А коли з'явилась стаття Леніна «Цінні признання Пітіріма Сорокіна», де він замість лозунга нейтралізації середняка проголошує лозунг угоди з середняком? Вона з'явилась 21 листопада 1918 року, тобто майже через два тижні **після** цієї постанови VI з'їзду Рад. У цій статті Ленін прямо говорить, що політика угоди з середняком диктується **поворотом** середняка в нашу сторону.

Ось слова Леніна:

«На селі наше завдання — знищити поміщика, зломити опір експлуататора і спекулянта-куркуля; спертися для цього ми можемо міцно **тільки** на напівпролетарів, на «бідноту». Але середній селянин нам не ворог. Він вагався, вагається і вагатиметься: завдання впливу на тих, що вагаються, **не однакове**

---

* Друкується з деякими скороченнями. **Й. Ст.**

із завданням повалення експлуататора і перемоги над активним ворогом. Уміти досягати угоди з середнім селянином — ні на хвилину не відмовляючись від боротьби з куркулем і міцно спираючись тільки на бідноту — це завдання моменту, бо саме тепер **поворот у середньому селянстві в нашу сторону неминучий** * внаслідок вищевикладених причин» (т. XXIII, стор. 294).

Що ж з цього випливає?

А з цього випливає те, що лозунг Леніна стосується не до **старого** періоду, не до періоду комбідів і нейтралізації середняка, а до **нового** періоду, періоду угоди з середняком. Він відбиває, таким чином, не **кінець** старого періоду, а **початок** нового періоду.

Але Ваше твердження про лозунг Леніна невірне не тільки формально, не тільки, так би мовити, в хронологічному відношенні, — воно невірне і по суті.

Відомо, що лозунг Леніна про угоду з середняком, як новий лозунг, дістав загальнопартійне проголошення на VIII з'їзді нашої партії (березень 1919 р.). Відомо, що VIII з'їзд партії є тим самим з'їздом, який встановив основи нашої політики міцного союзу з середняком. Відомо, що наша програма, програма ВКП(б), прийнята також на VIII з'їзді партії. Відомо, що в цій програмі є спеціальні пункти про ставлення партії до різних угруповань на селі: до бідноти, до середняків, до куркульства. Що сказано в цих пунктах програми ВКП(б) про соціальні угруповання на селі і про ставлення партії до них? Слухайте:

«В усій своїй роботі на селі РКП, як і раніше, **спирається на пролетарські і напівпролетарські верстви його,** організує, насамперед, їх у самостійну силу, створюючи партійні осередки на селі, організації бідноти, особливого типу професійні спілки пролетарів і напівпролетарів села і т. д., зближаючи їх всемірно з міським пролетаріатом і вириваючи їх з-під впливу сільської буржуазії та дрібновласницьких інтересів.

Щодо куркульства, щодо сільської буржуазії, політика РКП полягає в **рішучій боротьбі проти їх експлуататорських зазіхань, в придушенні їх опору радянській політиці.**

Щодо середнього селянства політика РКП полягає в поступовому і планомірному залученні його до роботи соціалістичного будівництва. Партія ставить своїм завданням відділяти його від куркулів, привертати його на сторону робітничого класу уважним ставленням до його потреб, борючись з його відсталістю заходами ідейного впливу, ні в якому разі не заходами придушення, прагнучи в усіх випадках, де зачеплені його життєві інтереси, **до практичних угод з ним,** ідучи на поступки йому у визначенні способів проведення соціалістичних перетворень» ** («VIII з'їзд РКП(б)», стенограф. звіт, стор. 351).

Спробуйте-но знайти хоч би найменшу, хоч би словесну різницю між цими пунктами програми і лозунгом Леніна! Ви не знайдете цієї різниці, бо її не існує в природі. Більше того. Не може бути ніякого сумніву, що лозунг Леніна не тільки

* Курсив мій. **Й. Ст.**

** Курсив скрізь мій. **Й. Ст.**

не суперечить рішенням VIII з'їзду про середняка, а навпаки,— є найточнішим і найвдалішим формулюванням цих рішень. А це ж факт, що програма ВКП(б) прийнята в березні 1919 року на VIII з'їзді партії, який спеціально обговорював питання про середняка, а стаття Леніна проти Пітіріма Сорокіна, яка проголосила лозунг про угоду з середняком, з'явилась у пресі в листопаді 1918 року, за чотири місяці до VIII з'їзду партії.

Хіба не ясно, що VIII з'їзд партії **цілком і повністю підтвердив** лозунг Леніна, проголошений в його статті проти Пітіріма Сорокіна, як лозунг, яким повинна партія **керуватися** в своїй роботі на селі за **весь нинішній період соціалістичного будівництва?**

В чому полягає сіль лозунга Леніна?

Сіль лозунга Леніна полягає в тому, що він надзвичайно влучно схоплює **триєдине** завдання партійної роботи на селі, виражене в одній стислій формулі: а) **обіпрись** на бідноту, б) організовуй угоду з середняком, в) ні на хвилину не припиняй **боротьби** з куркулем. Спробуйте-но взяти з цієї формули одну з її частин, як базу для роботи на селі в даний момент, забувши про інші її частини,— і ви обов'язково потрапите в тупик.

Чи можна в умовах нинішньої фази соціалістичного будівництва організовувати справжню і міцну угоду з середняком, не спираючись на бідноту і не ведучи боротьби з куркулем?

Не можна.

Чи можна в умовах нинішнього розвитку вести успішну боротьбу з куркулем, не спираючись на бідноту і не маючи угоди з середняком?

Не можна.

Як найвдаліше виразити в одному узагальнюючому лозунгу це триєдине завдання партійної роботи на селі? Я думаю, що лозунг Леніна є найбільш вдалий вираз цього завдання. Треба визнати, що вдаліше за Леніна не скажеш...

Чому необхідно підкреслити доцільність лозунга Леніна **саме тепер**, саме **в даних умовах** роботи на селі?

Тому, що саме тепер помічається тенденція окремих товаришів розірвати на частини **триєдине** завдання партійної роботи на селі і відірвати ці частини одну від одної. Це цілком підтверджене практикою нашої хлібозаготівельної кампанії в січні — лютому цього року.

Що з середняком треба встановити угоду — це знають всі більшовики. Але як встановити цю угоду — це не всякий розуміє. Одні думають встановити угоду з середняком шляхом відмови від боротьби з куркульством або шляхом ослаблення цієї боротьби: мовляв, боротьба з куркульством може відстрашити частину середняцтва, заможну його частину.

Інші думають встановити угоду з середняком шляхом відмови від роботи по організації бідноти або шляхом ослаблення цієї роботи: мовляв, організація бідноти веде до відособлення бідноти, а відособлення може відстрашити від нас середняків.

В результаті цих відхилень від правильної лінії виходить забуття того марксистського положення, що середняк є клас хиткий, що угоду з середняком можна зробити міцною лише при умові рішучої боротьби з куркульством і посилення роботи серед бідноти, що без цих умов середняк може хитнутися до куркульства, як до сили.

Пригадайте слова Леніна, сказані ним на VIII з'їзді партії:

«Треба визначити ставлення до класу, який **не має певного стійкого становища** *. Пролетаріат в масі за соціалізм, буржуазія в масі проти соціалізму, — визначити відношення між двома цими класами легко. А коли ми переходимо до такої верстви, як середнє селянство, то виявляється, що **це — такий клас, який вагається.** Він почасти власник, почасти трудівник. Він не експлуатує інших представників трудящих. Протягом десятиріч доводилось йому з величезним трудом відстоювати своє становище, він зазнав на собі експлуатації поміщиків і капіталістів, він зніс усе, і в той же час він — власник. Тому наше ставлення до цього хиткого класу становить величезні труднощі» («VIII з'їзд РКП(б)», стенограф. звіт, стор. 300).

Але бувають і інші відхилення від правильної лінії, не менш небезпечні, ніж попередні. Буває, що ведуть боротьбу з куркульством, але ведуть її так незграбно і безглуздо, що удари падають на середняка і бідняка. В результаті куркуль лишається цілісінький, справа союзу з середняком дістає розколину, а частина бідноти попадає тимчасово в лапи куркуля, який веде підкопну боротьбу проти радянської політики.

Бувають і такі випадки, коли боротьбу з куркульством пробують перетворити в розкуркулювання, а хлібозаготівельну роботу — в продрозверстку, забуваючи, що розкуркулювання при наших умовах є безглуздя, а продрозверстка означає не союз, а боротьбу з середняком.

З чого походять ці відхилення від партійної лінії?

З нерозуміння того, що троїсте завдання партійної роботи на селі є **єдине** і **неподільне** завдання. З нерозуміння того, що **не можна відривати** завдання боротьби з куркульством від завдання угоди з середняком, а обидва ці завдання — від завдання перетворення бідноти в опору партії на селі **.

Що треба зробити для того, щоб ці завдання не відривалися одно від одного в ході нашої поточної роботи на селі?

---

* Курсив мій. **И. Ст.**

** З цього випливає, що відхилення від правильної лінії створюють двоякого роду небезпеку для справи союзу робітників і селян: небезпеку з боку тих, хто думає перетворити, скажімо, тимчасові надзвичайні заходи по хлібозаготівлях у постійний або тривалий курс партії, і небезпеку з боку тих, хто думає використати зняття надзвичайних заходів для розв'язування куркуля,

Для цього треба, щонайменш, дати такий керівний лозунг, який об'єднав би всі ці завдання в одну загальну формулу, який не допускав би, виходить, відриву цих завдань одно від одного.

Чи є у нас в партійному арсеналі така формула, такий лозунг?

Так, є. Такою формулою є лозунг Леніна: «уміти досягати угоди з середнім селянином, ні на хвилину не відмовляючись від боротьби з куркулем і міцно спираючись тільки на бідноту».

Ось чому я думаю, що цей лозунг є найбільш доцільним і всеохоплюючим лозунгом, що його треба висувати на перший план **саме тепер, саме в даних умовах** роботи на селі.

Ви вважаєте лозунг Леніна «опозиційним» лозунгом і запитуєте в своєму листі: **«Як могло статися, що... цей опозиційний лозунг друкувався до дня 1 травня 1928 року в «Правде»... чим можна пояснити появу цього лозунга на сторінках «Правды», органу ЦК ВКП, чи є це лише технічна друкарська помилка, чи може це компроміс з опозицією в питанні про середняка?»**

Грізно сказано, — що й казати! А все ж, обережніше «на поворотах», т. С.: як би Вам не довелося при Вашій запопадливості прийти до висновку про **заборону** друкування нашої програми, яка цілком підтверджує лозунг Леніна (факт!), вироблена в основному Леніним (аж ніяк не опозиціонер!) і прийнята VIII з'їздом партії (теж не опозиційної!). Більше поваги до відомих

для оголошення повної свободи торгівлі, без регулювання торгівлі органами держави. Тому для забезпечення правильної лінії необхідна боротьба на два фронти.

Користуюсь з нагоди відзначити, що наша преса не завжди додержує цього правила, проявляючи іноді деяку однобокість. Буває, наприклад, що викривають тих, хто хоче перетворити надзвичайні заходи по хлібозаготівлях, які мають тимчасовий характер, у постійний курс нашої політики, створюючи загрозу змичці. Це дуже добре. Але недобре і неправильно, коли одночасно з цим не приділяють достатньої уваги і не викривають як слід тих, хто загрожує змичці з другого боку, не викривають тих, хто віддається дрібнобуржуазній *стихії, вимагає ослаблення боротьби з капіталістичними елементами* села і встановлення повної свободи торгівлі, без регулюючої ролі держави, підриваючи, таким чином, змичку з другого кінця. Це вже недобре. Це — однобокість.

Буває і те, що викривають тих, хто заперечує, скажімо, можливість і доцільність піднесення індивідуальних дрібних і середніх селянських господарств, які на даній стадії є базою сільського господарства. Це дуже добре. Але недобре і неправильно, коли одночасно з цим не викривають тих, хто принижує значення колгоспів і радгоспів і не бачить того, що завдання піднесення індивідуального дрібного й середнього селянського господарства повинно бути доповнене практично завданням піднесення колгоспно-радгоспного будівництва. Це вже — однобокість.

Щоб забезпечити правильну лінію, треба вести боротьбу **на два фронти** і відкинути всяку однобокість.

пунктів нашої програми про соціальні угруповання на селі! Більше поваги до рішень VIII з'їзду партії про середнє селянство!..

Щодо Вашої фрази про «компроміс з опозицією в питанні про середняка», то вона, ця фраза, я думаю, не варта того, щоб її спростовувати: вона сказана Вами, мабуть, згарячу.

Вас, здається, бентежить та обставина, що в лозунгу Леніна і в програмі ВКП(б), прийнятій на VIII з'їзді, говориться про **угоду** з середняком, тоді як у своїй промові при відкритті VIII з'їзду Ленін говорить про **міцний союз** з середняком. Ви вбачаєте в цьому, мабуть, щось подібне до суперечності. Ви, можливо, схильні навіть припустити, що політика **угоди** з середняком є щось подібне до відходу від політики **союзу** з ним. Це невірно, т. С. Це — велика помилка. Так можуть думати тільки люди, які вміють читати букви лозунга, але не вміють вникати в смисл лозунга. Так можуть думати люди, які не знають історії лозунга про союз, про угоду з середняком. Так можуть думати лише люди, здатні припустити, що Ленін, який заявив у своїй вступній промові на VIII з'їзді про політику «міцного союзу» з середняком, зробив **відхід** від себе самого, сказавши в іншій своїй промові **на тому ж** з'їзді і в програмі партії, прийнятій на VIII з'їзді, що нам потрібна тепер політика «угоди» з середняком.

В чому ж тут справа? Справа в тому, що Ленін і партія в особі VIII з'їзду не вбачають **ніякої різниці** між поняттям «угода» і поняттям «союз». Справа в тому, що скрізь, в усіх своїх промовах на VIII з'їзді Ленін проводить **знак рівності** між поняттям «союз» і поняттям «угода». Те саме треба сказати про резолюцію VIII з'їзду «Про ставлення до середнього селянства», де між поняттям «угода» і поняттям «союз» проводиться **знак рівності.** І тому що Ленін і партія вважають політику угоди з середняком не випадковою і скороминущою, а **тривалою** політикою, вони мали і мають всі підстави називати політику угоди з середняком політикою міцного союзу з ним і, навпаки, політику міцного союзу з середняком — політикою угоди з ним. Досить ознайомитися із стенографічним звітом VIII з'їзду партії і резолюцією того ж з'їзду про середняка, щоб переконатися в цьому.

Ось уривок з промови Леніна на VIII з'їзді:

«Часто-густо через недосвідченість радянських працівників, через трудність питання удари, які призначалися для куркулів, падали на середнє селянство. Тут ми погрішили надзвичайно. Зібраний щодо цього досвід допоможе нам зробити все для того, щоб запобігти цьому надалі. Ось завдання, яке стоїть перед нами не теоретично, а практично. Ви прекрасно знаєте, що це завдання трудне. У нас немає таких благ, які ми могли б дати середньому селянинові, а він — матеріаліст, практик і вимагає конкретних матеріальних благ, яких ми зараз дати не можемо і без яких країна повинна обходитись, можливо, ще місяці тяжкої боротьби, що обіцяє тепер повну перемогу. Але

ми можемо багато зробити в нашій адміністративній практиці: поліпшити наш апарат, виправити масу зловживань. Ми можемо лінію нашої партії, яка недостатньо йшла **на блок, на союз, на угоду** * з середнім селянством,— ми цю лінію можемо і повинні вирівняти й виправити» («VIII з'їзд РКП(б)», стенограф. звіт, стор. 20).

Ви бачите, що Ленін не робить різниці між «угодою» і «союзом».

А ось уривки з резолюції VIII з'їзду «Про ставлення до середнього селянства»:

«Плутати середніх селян з куркульством, поширювати на них в тій чи іншій мірі заходи, спрямовані проти куркульства, значить порушувати якнайгрубіше не тільки всі декрети Радянської влади і всю її політику, але й всі основні принципи комунізму, що вказують на **угоду** пролетаріату з середнім селянством, у період рішучої боротьби пролетаріату за повалення буржуазії, як на одну з умов безболісного переходу до усунення всякої експлуатації.

Середнє селянство, яке має порівняно міцні економічні корені, внаслідок відсталості сільськогосподарської техніки від промислової навіть у передових капіталістичних країнах, не кажучи вже про Росію, держатиметься досить довгий час після початку пролетарської революції. Тому тактика радянських працівників на селі, так само як і діячів партії, повинна бути розрахована на **тривалий період співробітництва** з середнім селянством...

...Цілком правильна політика Радянської влади на селі забезпечує, таким чином, **союз і угоду** переможного пролетаріату з середнім селянством...

...Політика робітничо-селянського уряду і комуністичної партії повинна вестись і надалі в цьому **дусі угоди** пролетаріату і біднішого селянства з середнім селянством» ** («VIII з'їзд РКП(б)», стенограф. звіт, стор. 370—372).

Як бачите, резолюція також не робить різниці між «угодою» і «союзом».

Не зайвим буде зазначити, що в цій резолюції VIII з'їзду нема ні єдиного слова про «міцний союз» з середняком. Чи значить це, однак, що резолюція **відходить** тим самим від політики «міцного союзу» з середняком? Ні, не значить. Це значить лише те, що резолюція проводить знак рівності між поняттям «угода», «співробітництво», і поняттям «міцний союз». Воно й зрозуміло: не може бути «союзу» з середняком без того, щоб не було «угоди» з ним, а союз з середняком не може бути «міцним», коли немає «тривалої» угоди і співробітництва з ним.

Такі є факти.

Одно з двох: **або** Ленін і VIII з'їзд партії **відійшли** від ленінської заяви про «міцний союз» з середняком, **або** треба відкинути це несерйозне припущення і визнати, що Ленін і VIII з'їзд партії не роблять **ніякої** різниці між поняттям «угода» і поняттям «міцний союз».

Отже, хто не хоче бути жертвою пустого буквоїдства, хто хоче вникати в смисл ленінського лозунга, який говорить про

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

** Курсив скрізь мій. **Й. Ст.**

опору на бідноту, про угоду з середняком і про боротьбу з куркульством, той не може не зрозуміти, що політика **угоди** з середняком є політика **міцного союзу** з ним.

Ваша помилка полягає в тому, що Ви не зрозуміли шахрайського викруту опозиції і піддалися її провокації, загнавши себе в капкан, поставлений для Вас противником. Опозиційні шахраї кричать і галасують, запевняючи, що вони стоять за лозунг Леніна про угоду з середняком, причому вони роблять провокаторський натяк на те, що «угода» з середняком — одно, а «міцний союз» з ним — щось інше. Цим вони хочуть убити двох зайців: по-перше, — приховати свою справжню позицію щодо середнього селянства, яка полягає не в угоді з середняком, а в «**розладі** з середняком» (див. відому промову опозиціонера Смирнова, процитовану мною на XVI Московській губпартконференції); по-друге, — піймати на **мнимій** різниці між «угодою» і «союзом» простаків з більшовиків і заплутати їх вкрай, відпихнувши їх від Леніна.

А що роблять у відповідь на це деякі наші товариші? Замість того, щоб зірвати маску з опозиційних шахраїв, замість того, щоб піймати їх на обмані партії щодо їх справжньої позиції,— замість цього вони ловляться на гачок, лізуть у капкан і дають себе відпихнути від Леніна. Опозиція зчиняє галас з приводу лозунга Леніна, опозиціонери корчать з себе прихильників ленінського лозунга, — значить я повинен відмежуватись від цього лозунга, щоб не сплутали мене з опозицією, інакше мене можуть обвинуватити в «компромісі з опозицією», — отака логіка цих товаришів!

І це не єдиний приклад шахрайських прийомів опозиції. Візьміть, наприклад, лозунг самокритики. Більшовики не можуть не знати, що лозунг самокритики є основою нашого партійного діяння, засобом зміцнення пролетарської диктатури, душею більшовицького методу виховання кадрів. Опозиція зчиняє галас, запевняючи, що лозунг самокритики вигаданий нею, опозицією, що партія перехопила у неї цей лозунг і капітулювала, таким чином, перед опозицією. Роблячи так, опозиція хоче добитися, принаймні, двох речей:

по-перше, — приховати від робітничого класу і обманути його відносно того, що між опозиційною «самокритикою», яка має своєю метою **зруйнування** партійності, і більшовицькою самокритикою, яка ставить своєю метою **зміцнення** партійності, лежить прірва;

по-друге, — піймати на гачок декого з простаків і примусити їх відмежуватися від партійного лозунга про самокритику.

А як реагують на це деякі наші товариші? Замість того, щоб зірвати маску з шахраїв із опозиції і відстояти лозунг більшовицької самокритики, — вони лізуть у капкан, відпихаються від лозунга самокритики, танцюють під дудку опозиції і... капіту-

люють перед нею, помилково гадаючи, що відмежовуються від опозиції.

Таких прикладів можна було б навести цілу купу.

Але ми не можемо танцювати в своїй роботі під будь-чию дудку. Ми тим більше не можемо керуватися в своїй роботі тим, що говорять про нас опозиціонери. Ми повинні йти своєю дорогою, відмітаючи геть і шахрайські вихватки опозиції і помилки деяких наших більшовиків, які піддаються провокації опозиціонерів. Згадайте слова Маркса: «Іди своєю дорогою, і хай люди говорять що завгодно!»

Написано 12 червня 1928 р.

«Правда» № 152, 3 липня 1928 р.

Й. В. Сталін. Твори, том 11, стор. 99—112.

ПРО ПРАВУ НЕБЕЗПЕКУ У ВКП(б)

Промова на пленумі МК і МКК ВКП(б) 19 жовтня 1928 р.

Я думаю, товариші, що треба насамперед відійти від дрібниць, від особистих моментів і т. д. для того, щоб розв'язати цікаве для нас питання про правий ухил.

Чи є у нас в партії права, опортуністична небезпека; чи існують об'єктивні умови, сприятливі для такої небезпеки; як боротися з цією небезпекою,— ось які питання стоять тепер перед нами.

Але ми не розв'яжемо цього питання про правий ухил, якщо не очистимо його від усіх тих дрібниць і наносних елементів, які обліпили його і які заважають нам зрозуміти суть питання.

Не має рації Запольський, коли він думає, що питання про правий ухил є випадкове питання. Він твердить, що вся справа тут не в правому ухилі, а в склоці, в особистих інтригах і т. д. Припустимо на хвилинку, що склока і особисті інтриги відіграють тут деяку роль, як і в усякій боротьбі. Але пояснювати все склокою і не бачити за склокою суті питання, — значить зійти з правильного, з марксистського шляху.

Не може бути, щоб таку велику, стару, згуртовану організацію, якою безсумнівно є московська організація, могли сколихнути знизу догори і привести в рух зусилля кількох склочників або інтриганів. Ні, товариші, таких чудес не буває на світі. Я вже не кажу про те, що не можна так легко розцінювати силу і міць московської організації. Очевидно, що тут діяли глибші причини, які не мають нічого спільного ні з склокою, ні з інтригою.

Не має рації також Фрунтов, який хоч і визнає наявність правої небезпеки, але не вважає її вартою того, щоб нею могли серйозно займатися серйозні ділові люди. У нього виходить так, що питання про правий ухил є предмет занять крикунів, а не ділових людей. Я цілком розумію Фрунтова, який до того зайнятий повсякденною практичною роботою, що йому ніколи думати

про перспективи нашого розвитку. Але це ще не значить, що ми повинні вузький і діловий практицизм деяких партійних працівників перетворити в догмат нашого будівництва. Здорове діляцтво — річ хороша, але коли воно втрачає перспективи в роботі і не підпорядковує свою роботу основній лінії партії, — воно перетворюється в мінус. А тимчасом неважко зрозуміти, що питання про правий ухил є питання про основну лінію нашої партії, є питання про те, правильна чи неправильна та перспектива розвитку, яка дана нашою партією на XV з'їзді.

Не мають рації і ті товариші, які при обговоренні проблеми про правий ухил загострюють питання на особах, що представляють правий ухил. Вкажіть нам правих або примиренців, говорять вони, назвіть осіб, щоб ми могли розправитися з ними. Це неправильна постановка питання. Особи, звичайно, відіграють певну роль. Але справа тут не в особах, а в тих умовах, в тій обстановці, які породжують праву небезпеку в партії. Можна відвести осіб, але це ще не значить, що ми тим самим підірвали корені правої небезпеки в нашій партії. Тому питання про особи не вирішує справи, хоч і становить безсумнівний інтерес.

Не можна не згадати, в зв'язку з цим, про один епізод в Одесі, що мав місце в кінці 1919 і на початку 1920 року, коли наші війська, прогнавши денікінців з України, добивали останні рештки денікінських військ у районі Одеси. Одна частина червоноармійців розлючено шукала тоді в Одесі Антанту, будучи упевнена, що коли вони піймають її, Антанту, то війні буде кінець. (З а г а л ь н и й с м і х.) Можна уявити, що червоноармійці могли б піймати кого-небудь з представників Антанти в Одесі. Але цим, звичайно, не було б вирішене питання про Антанту, бо корені Антанти лежать не в Одесі, хоч вона й була тоді останньою територією денікінців, а в світовому капіталізмі.

Те саме можна сказати про деяких наших товаришів, які в питанні про правий ухил загострюють справу на особах, що представляють правий ухил, забуваючи про умови, які породжують цей ухил.

Тому ми повинні з'ясувати тут насамперед питання про умови виникнення правого, а також «лівого» (троцькістського) ухилу від ленінської лінії.

Правий ухил в комунізмі **в умовах капіталізму** означає тенденцію, схильність однієї частини комуністів, правда, не оформлену і, мабуть, не усвідомлену ще, але все ж схильність до відходу від революційної лінії марксизму в сторону соціал-демократії. Коли певні кола комуністів заперечують доцільність лозунга «клас проти класу» у виборчій боротьбі (Франція), або виступають проти самостійних кандидатур від компартії (Англія), або не хочуть загострювати питання про боротьбу з «лівою» соціал-демократією (Німеччина) і т. д. і т. п., — то це значить, що

всередині компартій є люди, які намагаються пристосувати комунізм до соціал-демократизму.

Перемога правого ухилу в компартіях капіталістичних країн означала б ідейний розгром компартій і величезне посилення соціал-демократизму. А що таке величезне посилення соціал-демократизму? Це є посилення і зміцнення капіталізму, бо соціал-демократія є головною опорою капіталізму в робітничому класі.

Отже, перемога правого ухилу в компартіях капіталістичних країн веде до наростання умов, необхідних для **збереження** капіталізму.

Правий ухил в комунізмі в **умовах радянського розвитку**, де капіталізм уже повалено, але де ще не вирвано його коренів, означає тенденцію, схильність однієї частини комуністів, правда, не оформлену і, мабуть, ще не усвідомлену, але все ж схильність до відходу від генеральної лінії нашої партії в сторону буржуазної ідеології. Коли деякі кола наших комуністів намагаються тягти партію назад від рішень XV з'їзду, заперечуючи необхідність наступу на капіталістичні елементи села; або вимагають згортання нашої індустрії, вважаючи нинішній темп швидкого її розвитку згубним для країни; або заперечують доцільність асигнувань на колгоспи й радгоспи, вважаючи їх (асигнування) викинутими на вітер грішми; або заперечують доцільність боротьби з бюрократизмом на базі самокритики, гадаючи, що самокритика розхитує наш апарат; або вимагають пом'якшення монополії зовнішньої торгівлі і т. д. і т. п., — то це значить, що в лавах нашої партії є люди, які намагаються пристосувати, може, самі того не помічаючи, справу нашого соціалістичного будівництва до смаків і потреб «радянської» буржуазії.

Перемога правого ухилу в нашій партії означала б величезне посилення капіталістичних елементів у нашій країні. А що значить посилення капіталістичних елементів у нашій країні? Це значить ослаблення пролетарської диктатури і посилення шансів на відновлення капіталізму.

Отже, перемога правого ухилу в нашій партії означала б наростання умов, необхідних **для відновлення** капіталізму в нашій країні.

Чи існують у нас, в нашій Радянській країні, умови, які роблять **можливим** відновлення (реставрацію) капіталізму? Так, існують. Це, може, здасться дивним, але це факт, товариші. Ми повалили капіталізм, установили диктатуру пролетаріату і розвиваємо посиленим темпом нашу соціалістичну промисловість, змикаючи з нею селянське господарство. Але ми ще не вирвали коренів капіталізму. Де ж вони, ці самі корені, гніздяться? Вони гніздяться в товарному виробництві, в дрібному виробництві міста і особливо села.

Сила капіталізму полягає, як говорить Ленін, «в силі **дрібного виробництва.** Бо дрібного виробництва залишилось ще на світі, на жаль, дуже й дуже багато, а дрібне виробництво **породжує** капіталізм і буржуазію постійно, щодня, щогодини, стихійно і в масовому масштабі» (див. т. XXV, стор. 173).

Ясно, що оскільки дрібне виробництво має у нас масовий і навіть переважний характер і оскільки воно **породжує** капіталізм і буржуазію, особливо в умовах непу, постійно і в масовому масштабі, — у нас є умови, які роблять **можливим** відновлення капіталізму.

Чи існують у нас, в нашій Радянській країні, засоби і сили, необхідні для того, щоб знищити, ліквідувати **можливість** відновлення капіталізму? Так, існують. Саме на цьому й грунтується правильність тези Леніна про **можливість** побудови в СРСР повного соціалістичного суспільства. Для цього необхідне зміцнення пролетарської диктатури, укріплення союзу робітничого класу і селянства, розвиток наших командних висот під кутом індустріалізації країни, швидкий темп розвитку індустрії, електрифікація країни, переведення всього народного господарства на нову технічну базу, масове кооперування селянства і піднесення врожайності його господарства, поступове об'єднання індивідуальних селянських господарств у громадські, колективні господарства, розвиток радгоспів, обмеження і подолання капіталістичних елементів міста й села і т. д. і т. п.

Ось що говорить з цього приводу Ленін:

«Поки ми живемо в дрібноселянській країні, для капіталізму в Росії є міцніша економічна база, ніж для комунізму. Це треба запам'ятати. Кожен, хто уважно спостерігав життя села, в порівнянні з життям міста, знає, що ми коренів капіталізму не вирвали і фундамент, основу у внутрішнього ворога не підірвали. Останній держиться на дрібному господарстві, і щоб підірвати його, є один засіб — перевести господарство країни, в тому числі й землеробство, на нову технічну базу, на технічну базу сучасного великого виробництва. Такою базою є тільки електрика. Комунізм — це є Радянська влада *плюс електрифікація всієї країни. Інакше країна лишається дрібноселянською*, і треба, щоб ми це ясно усвідомили. Ми більш слабі, ніж капіталізм, не тільки в світовому масштабі, але й всередині країни. Всім це відомо. Ми це усвідомили, і ми доведемо справу до того, щоб господарська база з дрібноселянської перейшла у великопромислову. Тільки тоді, коли країна буде електрифікована, коли під промисловість, сільське господарство і транспорт буде підведена технічна база сучасної великої промисловості,— тільки тоді ми переможемо остаточно» (т. XXVI, стор. 46—47).

Виходить, по-перше, що, поки ми живемо в дрібноселянській країні, поки ми не викорчували ще коренів капіталізму, для капіталізму є міцніша економічна база, ніж для комунізму. Буває, що зрубали дерево, а коренів не викорчували: невистачило сил. З цього й випливає **можливість** відновлення капіталізму в нашій країні.

Виходить, по-друге, що крім можливості відновлення капіталізму існує ще у нас **можливість перемоги соціалізму,** бо ми **можемо** знищити **можливість** відновлення капіталізму, можемо викорчувати корені капіталізму і добитись остаточної перемоги над капіталізмом в нашій країні, **якщо** поведемо посилену роботу по електрифікації країни, **якщо** під промисловість, сільське господарство і транспорт підведемо технічну базу сучасної великої промисловості. З цього й випливає **можливість** перемоги соціалізму в нашій країні.

Виходить, нарешті, що не можна будувати соціалізм тільки в промисловості, полишивши сільське господарство на волю стихійного розвитку, виходячи з того, що село «само піде» за містом. Наявність соціалістичної промисловості в місті становить основний фактор соціалістичного перетворення села. Але це ще не значить, що цей фактор є цілком достатнім. Щоб соціалістичне місто могло до кінця повести за собою селянське село, для цього треба, як говорить Ленін, «перевести господарство країни, **в тому числі й землеробство *,** на нову технічну базу, на технічну базу сучасного великого виробництва».

Чи не суперечить ця цитата Леніна другій його цитаті про те, що «неп цілком забезпечує нам **можливість *** побудови фундаменту соціалістичної економіки»? Ні, не суперечить. Навпаки, вони цілком збігаються одна з одною. Ленін зовсім не говорить, що неп дає нам соціалізм у готовому вигляді. Ленін говорить лише про те, що неп забезпечує нам **можливість** побудови фундаменту соціалістичної економіки. Між **можливістю** побудови соціалізму і **дійсною його побудовою** існує велика різниця. Не можна змішувати можливість з дійсністю. Саме для того, щоб цю можливість перетворити в дійсність, саме для цього Ленін і пропонує електрифікацію країни і підведення технічної бази сучасної великої промисловості під промисловість, сільське господарство і транспорт, як умову для остаточної перемоги соціалізму в нашій країні.

Але здійснити цю умову побудови соціалізму за один — два роки немає можливості. Не можна за один — два роки індустріалізувати країну, побудувати потужну промисловість, кооперувати мільйонні маси селянства, підвести нову технічну базу під землеробство, об'єднати індивідуальні селянські господарства у великі колективи, розвинути радгоспи, обмежити і подолати капіталістичні елементи міста і села. Для цього потрібні роки й роки посиленої будівничої роботи пролетарської диктатури. І поки цього не зроблено, — а цього не зробиш відразу, — ми лишаємось все ще дрібноселянською країною, де дрібне виробництво

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

породжує капіталізм і буржуазію постійно і в масовому масштабі і де небезпека відновлення капіталізму лишається в силі.

І тому що наш пролетаріат живе не в безповітряному просторі, а в щонайбільш дійсному і реальному житті з усією його різноманітністю, то буржуазні елементи, які народжуються на базі дрібного виробництва, «оточують пролетаріат з усіх боків дрібнобуржуазною стихією, проймають його нею, розбещують його нею, викликають постійно всередині пролетаріату рецидиви дрібнобуржуазної безхарактерності, роздробленості, індивідуалізму, переходів від захоплення до зневір'я» (**Ленін**, т. XXV, стор. 189) і вносять, таким чином, у пролетаріат і його партію певні вагання, певні хитання.

Ось де корінь і основа всякого роду вагань і ухилів від ленінської лінії в лавах нашої партії.

Ось чому питання про правий або «лівий» ухил в нашій партії не можна вважати пустяковим питанням.

В чому полягає небезпека **правого**, одверто опортуністичного ухилу в нашій партії? В тому, що він **недооцінює** силу наших ворогів, силу капіталізму, не бачить небезпеки відновлення капіталізму, не розуміє механіки класової боротьби в умовах диктатури пролетаріату і тому так легко йде на поступки капіталізмові, вимагаючи зниження темпу розвитку нашої індустрії, вимагаючи полегкості для капіталістичних елементів села і міста, вимагаючи відсунення на задній план питання про колгоспи й радгоспи, вимагаючи пом'якшення монополії зовнішньої торгівлі і т. д. і т. п.

Безсумнівно, що перемога правого ухилу в нашій партії розв'язала б сили капіталізму, підірвала б революційні позиції пролетаріату і підняла б шанси на відновлення капіталізму в нашій країні.

В чому полягає небезпека **«лівого»** (троцькістського) ухилу в нашій партії? В тому, що він **переоцінює** силу наших ворогів, силу капіталізму, бачить тільки можливість відновлення капіталізму, але не бачить можливості побудови соціалізму силами нашої країни, впадає у розпач і змушений тішити себе базіканням про термідоріанство в нашій партії.

Із слів Леніна про те, що, «поки ми живемо в дрібноселянській країні, для капіталізму в Росії є міцніша економічна база, ніж для комунізму», — з цих слів Леніна «лівий» ухил робить той неправильний висновок, що в СРСР неможливо взагалі побудувати соціалізм, що з селянством нічого не вийде, що ідея союзу робітничого класу і селянства є віджила ідея, що коли не приспіє допомога з боку перемігшої революції на Заході, то диктатура пролетаріату в СРСР повинна упасти або переродитися, що коли не буде прийнятий фантастичний план надіндустріалізації, здійснюваний хоча б ціною розколу з селянством, то треба вважати, що справа соціалізму в СРСР загинула.

Звідси авантюризм в політиці «лівого» ухилу. Звідси «надлюдські» стрибки в політиці.

Безсумнівно, що перемога «лівого» ухилу в нашій партії привела б до відриву робітничого класу від його селянської бази, до відриву авангарду робітничого класу від решти робітничої маси, — отже, до поразки пролетаріату і до полегшення умов для відновлення капіталізму.

Як бачите, обидві ці небезпеки, і «ліва» і права, обидва ці ухили від ленінської лінії, і правий і «лівий», ведуть до одного й того самого результату, хоч і з різних кінців.

Яка з цих небезпек гірша? Я думаю, що обидві гірші.

Різниця між цими ухилами з точки зору успішної боротьби з ними полягає в тому, що небезпека «лівого» ухилу більш ясна в даний момент для партії, ніж небезпека правого ухилу. Та обставина, що з «лівим» ухилом іде у нас посилена боротьба ось уже кілька років, ця обставина, звичайно, не могла пройти даром для партії. Ясно, що партія за роки боротьби з «лівим», троцькістським ухилом навчилася багато чого і її вже нелегко одурити «лівими» фразами.

Щодо правої небезпеки, яка існувала й раніш і яка тепер виступає більш випукло внаслідок посилення дрібнобуржуазної стихії в зв'язку із заготівельною кризою минулого року, то вона, я думаю, не така ясна для певних верств нашої партії. Через це завдання полягає в тому, щоб, не ослабляючи ні на йоту боротьби з «лівою», троцькістською небезпекою, зробити наголос на боротьбі з правим ухилом і вжити всіх заходів до того, щоб небезпека цього ухилу стала для партії такою ж ясною, як ясна для неї троцькістська небезпека.

Питання про правий ухил стояло б у нас, може, не так гостро, як воно стоїть тепер, якби воно не було зв'язане з питанням **про труднощі** нашого розвитку. Але в тім-то й справа, що наявність правого ухилу ускладнює труднощі нашого розвитку і гальмує справу подолання цих труднощів. І саме через те, що права небезпека утруднює боротьбу за подолання труднощів, саме через це питання про подолання правої небезпеки набирає для нас особливо важливого значення.

Два слова про характер наших труднощів. Слід мати на увазі, що наші труднощі аж ніяк не можна вважати труднощами застою або занепаду. Бувають труднощі при занепаді господарства або при його застої, причому люди стараються зробити менш болісним застій або менш глибоким занепад господарства. Наші труднощі не мають нічого спільного з такими труднощами. Характерна риса наших труднощів полягає в тому, що вони є труднощі **піднесення**, труднощі росту. Коли у нас говорять про труднощі, мова йде звичайно про те, на скільки процентів **піднести** промисловість, на скільки процентів **збільшити** посівні

площі, на скільки пудів **піднести** врожайність і т. д. і т. д. І саме через те, що наші труднощі є труднощі піднесення, а не занепаду або застою, саме через це вони не повинні являти для партії чогось особливо небезпечного.

Але труднощі є все ж труднощами. І тому що для подолання труднощів необхідне напруження всіх сил, необхідні твердість і витримка, а твердості і витримки не у всякого вистачає, може, через те, що є втома і надірваність, або через те, що воліють жити спокійніше, без боротьби і хвилювань, — то саме тут і починаються вагання і хитання, повороти в сторону лінії найменшого опору, розмови про зниження темпу розвитку індустрії, про полегкості для капіталістичних елементів, про заперечення колгоспів і радгоспів і взагалі всього того, що виходить за межі звичайної і спокійної обстановки повсякденної роботи.

Але ми не можемо просуватися вперед, не переборюючи труднощів, які стоять перед нами. А щоб подолати труднощі, треба, насамперед, побороти праву небезпеку, треба, насамперед, подолати правий ухил, який гальмує справу боротьби з труднощами і намагається підірвати волю нашої партії до боротьби за подолання труднощів.

Мова йде, звичайно, про справжню, а не про словесну, паперову боротьбу з правим ухилом. У нас є в партії люди, які не від того, щоб проголошувати, для очистки совісті, боротьбу з правою небезпекою, на зразок того, як попи проголошують іноді «алілуйя, алілуйя», але не вживають ніяких, абсолютно ніяких практичних заходів до того, щоб поставити боротьбу з правим ухилом на тверду ногу і подолати його, цей самий ухил, на ділі. Така течія називається у нас **примиренською** течією щодо правого, відкрито опортуністичного ухилу. Неважко зрозуміти, що боротьба з такого роду примиренством є складовою частиною *загальної боротьби з правим ухилом, з правою небезпекою.* Бо неможливо подолати правий, опортуністичний ухил, не ведучи систематичної боротьби з примиренством, яке ховає під своє крильце опортуністів.

Питання про носіїв правого ухилу становить безсумнівний інтерес, хоч воно й не вирішує справи. Ми мали нагоди зіткнутися з носіями правої небезпеки в низових організаціях нашої партії *під час хлібозаготівельної кризи в минулому році, коли цілий ряд* комуністів у волостях і селах виступав проти політики партії, ведучи справу на змичку з куркульськими елементами. Ви знаєте, що такого роду елементи були у нас вичищені з партії весною цього року, про що спеціально згадується у відомому документі ЦК нашої партії в лютому цього року.

Але було б неправильно сказати, що таких елементів не *лишилося у нас в партії. Якщо піднятися вище, до повітових,* губернських парторганізацій, і покопатися добре в радянському

і кооперативному апараті, то ви без труда могли б знайти тут носіїв правої небезпеки і примиренства з нею. Відомі є «листи», «заяви» та інші документи ряду працівників нашого партійного і радянського апарату, де тяга до правого ухилу виявилась з усією виразністю. Ви знаєте, що про ці листи і документи згадувалося в стенограмі липневого пленуму ЦК.

Якщо піднятися ще вище і поставити питання про членів ЦК, то треба визнати, що і в складі ЦК є деякі, правда, зовсім незначні, елементи примиренського ставлення до правої небезпеки. Стенограма липневого пленуму ЦК є прямим тому доказом.

Ну, а як в Політбюро? Чи є в Політбюро які-небудь ухили? В Політбюро нема у нас ні правих, ні «лівих», ні примиренців з ними. Це треба сказати тут з усією категоричністю. Пора кинути плітки, поширювані недоброзичливцями партії і всякого роду опозиціонерами, про наявність правого ухилу або примиренського ставлення до нього в Політбюро нашого ЦК.

Чи були вагання і хитання в московській організації або в її верхівці, в Московському комітеті? Так, були. Безглуздям було б тепер твердити, що не було там хитань, вагань. Щиросерда промова Пенькова є прямим тому доказом. Пеньков не остання людина в московській організації і в Московському комітеті. Ви чули, що він прямо і відкрито визнав свої помилки по цілому ряду найважливіших питань нашої партійної політики. Це не значить, звичайно, що Московський комітет в цілому проявляв вагання. Ні, не значить. Такий документ, як звернення Московського комітету до членів московської організації в жовтні цього року, незаперечно говорить про те, що Московському комітетові вдалося подолати вагання деяких своїх членів. Я не сумніваюсь, що керівному ядру Московського комітету вдасться остаточно виправити становище.

Деякі товариші невдоволені тим, що в цю справу втрутилися районні організації, поставивши питання про ліквідацію помилок і вагань тих чи інших керівників московської організації. Я не знаю, чим можна виправдати таке невдоволення. Що може бути поганого в тому, що районні активи московської організації піднесли свій голос, зажадавши ліквідації помилок і вагань? Хіба наша робота не йде під знаком самокритики знизу? Хіба це не факт, що самокритика підносить активність партійних і взагалі пролетарських низів? Що ж тут поганого або небезпечного, коли районні активи показали себе на висоті становища?

Чи правильно зробив ЦК, втрутившись в цю справу? Я думаю, що ЦК зробив правильно. Берзін думає, що ЦК чинить круто, ставлячи питання про зміну одного з районних керівників, проти якого піднялась районна організація. Це зовсім невірно. Я міг би нагадати Берзіну про деякі епізоди 1919 або 1920 року, коли

деякі члени ЦК, що допустили деякі, я думаю, не дуже серйозні, помилки щодо партійної лінії, були, за пропозицією Леніна, належно покарані, причому один з них був відряджений до Туркестану, а другий мало не поплатився виключенням із складу ЦК.

Чи мав рацію Ленін, роблячи так? Я думаю, що він мав цілковиту рацію. В ЦК тоді становище було не таке, як тепер. Половина ЦК йшла тоді за Троцьким, а в самому ЦК не було стійкого становища. Нині ЦК чинить незрівнянно м'якше. Чому? Може, ми хочемо бути добрішими за Леніна? Ні, не в цьому справа. Справа в тому, що становище ЦК тепер більш стійке, ніж тоді, і ЦК має тепер можливість вчинити м'якше.

Не має рації і Сахаров, твердячи, що ЦК спізнився з своїм втручанням. Не має рації, бо він, очевидно, не знає, що втручання ЦК почалося, власне кажучи, з лютого місяця цього року. Сахаров може переконатися в цьому, якщо він має бажання. Правда, втручання ЦК не дало відразу позитивних результатів. Але дивно було б обвинувачувати в цьому ЦК.

Висновки:

1) права небезпека являє собою серйозну небезпеку в нашій партії, бо вона корениться в соціально-економічній обстановці нашої країни;

2) небезпека правого ухилу усугубляється наявністю труднощів, які неможливо перебороти, не переборюючи правого ухилу і примиренства з ним;

3) в московській організації були вагання і хитання, були елементи нестійкості;

4) ядро Московського комітету з допомогою ЦК і районних активів вжило всіх заходів до того, щоб вагання були ліквідовані;

5) не може бути сумнівів, що Московському комітетові вдасться перебороти помилки, які намітилися раніше;

6) завдання полягає в тому, щоб ліквідувати внутрішню боротьбу, згуртувати воєдино московську організацію і успішно провести перевибори осередків на базі розгорнутої самокритики. (Оплески.)

Й. В. Сталін. Твори, том 11, стор. 220—236.

ПРО ПРАВИЙ УХИЛ У ВКП(б)*

Промова на пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) у квітні 1929 р.

(Стенограма)

Товариші! Я не торкатимусь особистого моменту, хоч особистий момент в промовах деяких товаришів з групи Бухаріна відігравав досить значну роль. Не торкатимусь, тому що особистий момент є дрібниця, а на дрібницях не варто спинятись. Бухарін говорив про особисте листування зі мною. Він прочитав кілька листів, з яких видно, що ми, вчора ще особисті друзі, тепер розходимося з ним в політиці. Ті самі нотки звучали в промовах Угланова і Томського. Мовляв, як же так: ми — старі більшовики, і раптом розходження між нами, один одного поважати не вміємо.

Я думаю, що всі ці нарікання і лемент не варті ламаного гроша. У нас не сімейний гурток, не артіль особистих друзів, а політична партія робітничого класу. Не можна допускати, щоб інтереси особистої дружби ставилися вище інтересів справи.

Якщо ми тому тільки називаємося старими більшовиками, що ми **старі**, то погані наші справи, товариші. Старі більшовики користуються повагою не тому, що вони **старі**, а тому, що вони є разом з тим вічно новими, не старіючими революціонерами. Якщо старий більшовик звернув з шляху революції або опустився і потускнів політично, нехай йому буде хоч сотня років, він не має права називатися старим більшовиком, він не має права вимагати від партії поваги до себе.

Потім, не можна питання особистої дружби ставити на одну дошку з питаннями політики, бо, як то кажуть, дружба дружбою, а служба службою. Ми всі служимо робітничому класові, і якщо інтереси особистої дружби розходяться з інтересами революції, то особиста дружба повинна бути відкладена на другий план. Інакше ми не можемо ставити питання, як більшовики.

---

* В промові відновлено понад 30 сторінок тексту, які не були у свій час опубліковані в пресі. *Ред.*

Не буду також торкатися тих натяків і прихованих обвинувачень особистого порядку, якими були пересипані промови товаришів з бухарінської опозиції. Ці товариші хочуть, видимо, натяками і еківоками прикрити політичну основу наших незгод. Вони хочуть політику підмінити політиканством. Особливо характерна в цьому відношенні промова Томського. Його промова була типовою промовою тред-юніоністського політикана, який намагається підмінити питання політики політиканством. Але цей фокус не пройде у них.

Перейдемо до діла.

I
ОДНА ЧИ ДВІ ЛІНІЇ?

Чи існує у нас одна загальна генеральна лінія, чи у нас є дві лінії, — це основне питання, товариші.

Риков говорив тут у своїй промові, що генеральна лінія у нас одна, і якщо у нас є деякі «незначні» незгоди, то це тому, що існують «відтінки» в розумінні генеральної лінії.

Чи вірне це? На жаль, невірне. І не тільки невірне, а прямо протилежне істині. Справді, якщо лінія у нас одна і існують між нами лише відтінки, то чому Бухарін бігав до вчорашніх троцькістів, на чолі з Каменєвим, намагаючись влаштувати з ними фракційний блок проти ЦК і його Політбюро? Хіба це не факт, що Бухарін говорив там про «згубність» лінії ЦК, про принципіальні незгоди Бухаріна, Томського і Рикова з ЦК партії, про необхідність корінної зміни складу Політбюро ЦК?

Якщо лінія одна, чому Бухарін конспірував з учорашніми троцькістами проти ЦК і чому його підтримували в цьому ділі Риков і Томський?

Якщо генеральна лінія одна, то як можна допустити, щоб одна частина Політбюро, яка додержується однієї загальної генеральної лінії, робила підкопи проти другої частини Політбюро, яка додержується тієї ж самої генеральної лінії?

Хіба можна допускати таку політику перельотів при наявності однієї загальної генеральної лінії?

Якщо лінія одна, звідки взялася декларація Бухаріна від 30 січня, спрямована цілком і повністю проти ЦК та його генеральної лінії?

Якщо лінія одна, звідки взялася декларація трійки (Бухаріна, Рикова, Томського) від 9 лютого, в якій нахабно і грубо-наклепницьки обвинувачують партію: а) в політиці військово-феодальної експлуатації селянства, б) в політиці насаджування бюрократизму, в) в політиці розкладу Комінтерну?

Може, цих декларацій не існує більше в природі? Може, вони, ці декларації, вважаються тепер помилковими? Може, Риков,

Бухарін і Томський згодні взяти назад ці безумовно помилкові і антипартійні декларації? То нехай вони скажуть нам це відкрито і чесно. Тоді всякому буде ясно, що лінія у нас одна і існують між нами лише незначні відтінки. Але вони цього не захотіли зробити, як видно з промов Бухаріна, Рикова і Томського. І не тільки не захотіли цього зробити, але й не мають наміру відмовлятися в майбутньому від своїх декларацій, заявляючи, що лишаються при своїх поглядах, викладених у цих деклараціях.

Де ж тоді одна загальна генеральна лінія?

Якщо лінія одна, а лінія партії полягає, на думку групи Бухаріна, в тому, щоб проводити політику військово-феодальної експлуатації селянства, то невже Бухарін, Риков і Томський хочуть заодно з нами проводити цю згубну політику, а не боротися з нею? Адже це нісенітниця якась.

Якщо лінія одна, а лінія партії полягає, на думку бухарінської опозиції, в тому, щоб насаджувати бюрократизм, то невже Риков, Бухарін і Томський хочуть разом з нами насаджувати бюрократизм у партії, а не боротися з ним? Адже це безглуздя якесь.

Якщо лінія одна, а лінія партії полягає, на думку бухарінської опозиції, в тому, щоб розкладати Комінтерн, то невже Риков, Бухарін і Томський хочуть разом з нами розкладати Комінтерн, а не боротися з політикою розкладу Комінтерну? Як можна вірити в цей абсурд?

Ні, товариші, з заявою Рикова про наявність у нас однієї загальної лінії щось негаразд. Як хочете, а діло з однією загальною лінією не виходить, якщо мати на увазі тільки що викладені факти з галузі декларацій і поведінки групи Бухаріна.

Якщо лінія одна, звідки взялася політика відставок з боку Бухаріна, Рикова і Томського? Хіба це мислимо, щоб при наявності загальної генеральної лінії одна частина Політбюро систематично відмовлялась виконувати неодноразові постанови ЦК партії, продовжуючи протягом півроку саботувати роботу в партії? Звідки взялася ця дезорганізаторська політика відставок, яку старанно проводить одна частина Політбюро, якщо у нас дійсно є одна загальна генеральна лінія?

Історія нашої партії знає приклади політики відставок. Відомо, наприклад, що на другий день після Жовтневої революції одна частина товаришів, на чолі з Каменевим і Зінов'євим, відмовилась від доручених їм постів, вимагаючи зміни політики партії. Відомо, що політику відставок обгрунтовували вони тоді вимогою створити коаліційний уряд разом з меншовиками й есерами, всупереч ЦК нашої партії, який проводив політику створення чисто більшовицького уряду. Але тоді політика відставок мала смисл, тому що вона грунтувалась на наявності двох різних ліній, з яких одна лінія полягала в створенні чисто більшо-

вицького уряду, а друга лінія — в створенні коаліційного уряду, спільно з меншовиками й есерами. Це було ясно і зрозуміло. Але немає ніякої, зовсім ніякої логіки в тому, що бухарінська опозиція, з одного боку, проголошує єдність генеральної лінії, а, з другого, проводить політику відставок, запозичену у Зінов'єва і Каменєва періоду Жовтневого перевороту.

Одно з двох: або лінія одна, — і тоді політика відставок Бухаріна та його друзів незрозуміла і непояснима; або ліній у нас дві, — і тоді політика відставок цілком зрозуміла і пояснима.

Якщо лінія одна, звідки взявся такий факт, що трійка з Політбюро, Риков, Бухарін і Томський, в своєму голосуванні в Політбюро визнала за можливе **утриматися** при прийнятті основних тез про п'ятирічку і про селянське питання? Хіба це буває, щоб генеральна лінія була одна у людей, а по основних питаннях господарської політики одна частина товаришів утримувалась від голосування? Ні, товариші, таких чудес не буває на світі.

Нарешті, якщо лінія одна і у нас є лише відтінки, чому товариші з бухарінської опозиції, Бухарін, Риков і Томський, не погодились прийняти компроміс комісії Політбюро, запропонований їм 7 лютого цього року? Хіба це не факт, що цей компроміс давав групі Бухаріна цілком прийнятний вихід з тупика, в який вона сама себе загнала?

Ось текст цього компромісу, запропонованого більшістю ЦК **7 лютого** цього року:

«З обміну думками в комісії вияснилось, що:

1) Бухарін визнає політичною помилкою переговори з Каменєвим;

2) Бухарін визнає, що твердження його «заяви» від 30 січня 1929 р. про те, що ЦК на ділі проводить політику «військово-феодальної експлуатації селянства», що ЦК розкладає Комінтерн і насаджує бюрократизм у партії, — всі ці твердження сказані ним згарячу, в запалі полеміки, що він не підтримує більше цих тверджень і вважає, що у нього немає розходжень з ЦК в цих питаннях;

3) Бухарін визнає, на цій підставі, що можлива і необхідна дружна робота в Політбюро;

4) Бухарін відмовляється від відставки як по лінії «Правды», так і по лінії Комінтерну;

5) Бухарін знімає, зважаючи на це, свою заяву від 30 січня.

На підставі викладеного комісія вважає за можливе не вносити на об'єднане засідання Політбюро і Президії ЦКК свій проект резолюції з політичною оцінкою помилок Бухаріна і пропонує об'єднаному засіданню Політбюро і Президії ЦКК вилучити з ужитку всі наявні документи (стенограму промов і т. д.).

Комісія пропонує Політбюро і Президії ЦКК забезпечити Бухаріну всі ті умови, які необхідні для його нормальної роботи на постах відповідального редактора «Правды» і секретаря ВККІ».

Чому Бухарін і його друзі відкинули цей компроміс, якщо у нас лінія дійсно одна і між нами є лише незначні відтінки? Хіба важко зрозуміти, що Бухарін і його друзі повинні були

всіма силами вчепитися за цей компроміс, запропонований їм Політбюро, щоб ліквідувати тим самим гостроту внутріпартійного становища і створити обстановку одностайної і дружної роботи в Політбюро?

Говорять про єдність партії, про колегіальну роботу в Політбюро. Але хіба не ясно, що хто хоче дійсної єдності і дорожить колегіальністю роботи, той повинен був прийняти цей компроміс? Чому ж Бухарін і його друзі відкинули цей компроміс?

Хіба не ясно, що якби лінія була у нас одна, не було б тоді в природі ні декларації трійки від 9 лютого, ні відмови Бухаріна і його друзів від компромісу, запропонованого їм Політбюро ЦК?

Ні, товариші, діло з однією загальною лінією не виходить у вас, якщо мати на увазі викладені вище факти.

Виходить, що на ділі у нас не одна лінія, а дві лінії, з яких одна лінія є лінія ЦК, а друга — лінія групи Бухаріна.

Риков сказав у своїй промові неправду, заявивши, що генеральна лінія у нас одна. Він цим хотів замаскувати свою власну лінію, відмінну від лінії партії, з тим, щоб повести нишком підкоп проти лінії партії. Політика опортунізму в тому саме й полягає, щоб замазати незгоди, затушувати дійсне становище всередині партії, замаскувати свою власну позицію і позбавити партію можливості добитися повної ясності.

Для чого потрібна опортунізмові така політика? Для того, щоб, прикрившись балачками про єдність лінії, проводити на ділі свою власну лінію, відмінну від лінії партії. В своїй промові на цьому пленумі ЦК і ЦКК Риков став на цю опортуністичну точку зору.

Чи не угодно послухати характеристику опортуніста взагалі, дану товаришем Леніним в одній із своїх статей? Вона, ця характеристика, важлива для нас не тільки в силу її загального значення, але й тому, що вона цілком підходить до Рикова.

Ось що говорить Ленін про особливості опортунізму і опортуністів:

> «Коли говориться про боротьбу з опортунізмом, не слід ніколи забувати характерної риси всього сучасного опортунізму в усіх і всіляких галузях: його невиразності, розпливчатості, невловимості. Опортуніст, по самій своїй природі, ухиляється завжди від певної і безповоротної постановки питання, вишукує рівнодіючу, в'ється вужем між точками зору, виключаючими одна одну, стараючись «бути згодним» і з тією і з другою, зводячи свої незгоди до поправочок, до сумнівів, до добрих і невинних побажань та ін. та ін.» (т. VI, стор. 320).

Ось вона, фізіономія опортуніста, який боїться ясності й виразності і старається замазати дійсний стан речей, затушувати дійсні незгоди в партії.

Так, товариші, треба уміти дивитися прямо у вічі дійсності, хоч би яка вона була неприємна. Не дай боже, якщо ми зара-

зимось хворобою боязні правди. Більшовики тим, між іншим, і відрізняються від усякої іншої партії, що вони не бояться правди, не бояться глянути правді у вічі, хоч би яка вона була гірка. А правда в даному разі полягає в тому, що у нас немає на ділі однієї загальної лінії. Є одна лінія, лінія партії, революційна, ленінська лінія. Але поряд з цим існує друга лінія, лінія групи Бухаріна, яка веде боротьбу з лінією партії шляхом антипартійних декларацій, шляхом відставок, шляхом наклепів на партію, шляхом замаскованих підкопів проти партії, шляхом закулісних переговорів з учорашніми троцькістами з метою організації антипартійного блоку. Ця друга лінія є лінія опортуністична.

Ось факт, якого не замажеш ніякими дипломатичними промовами, ніякими хитромудрими заявами про наявність єдиної лінії і т. д. і т. п.

II

КЛАСОВІ ЗРУШЕННЯ І НАШІ НЕЗГОДИ

В чому полягають наші незгоди, з чим вони зв'язані?

Вони зв'язані насамперед з питанням про класові зрушення, які відбуваються останнім часом в нашій країні і в капіталістичних країнах. Деякі товариші думають, що незгоди в нашій партії мають випадковий характер. Це невірно, товариші. Це зовсім невірно. Незгоди в нашій партії виникли на грунті тих класових зрушень, на грунті того загострення класової боротьби, яке відбувається останнім часом і яке створює перелом у розвитку.

Головна помилка групи Бухаріна полягає в тому, що вона не бачить цих зрушень і цього перелому, не бачить і не хоче їх помічати. Цим, власне, і пояснюється те нерозуміння нових завдань партії і Комінтерну, яке становить характерну рису бухарінської опозиції.

Чи помітили ви, товариші, що керівники бухарінської опозиції в своїх промовах на пленумі ЦК і ЦКК зовсім обминули питання про класові зрушення в нашій країні, ні єдиним словом не згадали про загострення класової боротьби і не дали навіть віддаленого натяку на те, що наші незгоди зв'язані саме з цим загостренням класової боротьби? Вони говорили про все, і про філософію, і про теорію, але не сказали ні єдиного слова про ті класові зрушення, які визначають орієнтацію і практику нашої партії в даний момент.

Чим пояснюється це дивне явище? Може, забутливістю? Звичайно, ні! Політики не можуть забувати про головне. Пояснюється

це тим, що вони не бачать і не розуміють нових революційних процесів, які відбуваються тепер як у нас в нашій країні, так і в капіталістичних країнах. Пояснюється це тим, що вони проглядiли головне, проглядiли ті класові зрушення, яких не має права проглядувати політик. Цим, власне, і пояснюється розгубленість і беззбройність, що їх проявляє бухарінська опозиція перед лицем нових завдань нашої партії.

Згадайте про останні події в нашій партії. Згадайте про ті лозунги, які дала за останній час партія в зв'язку з новими класовими зрушеннями в нашій країні. Я говорю про такі лозунги, як лозунг **самокритики**, лозунг загострення **боротьби з бюрократизмом і чистки радянського апарату**, лозунг **організації нових господарських кадрів і червоних спеціалістів**, лозунг посилення **колгоспного і радгоспного руху**, лозунг **наступу на куркуля**, лозунг **зниження собівартості продукції** і корінного **поліпшення практики профспілкової роботи**, лозунг **чистки партії** і т. д. Деяким товаришам ці лозунги здалися приголомшливими і запаморочними. А тимчасом ясно, що ці лозунги є найбільш необхідними і актуальними лозунгами партії в даний момент.

Почалося діло з того, що ми, в зв'язку з шахтинською справою, заново поставили питання про нові господарські кадри, питання про вироблення червоних спеціалістів з людей робітничого класу на зміну старим спецам.

Що вияснилось у зв'язку з шахтинською справою? Вияснилось те, що буржуазія далеко ще не добита, що вона організує і буде ще організовувати шкідництво в нашому господарському будівництві, що наші господарські, профспілкові і почасти партійні організації проглядiли підривну роботу наших класових ворогів, що треба, виходить, наші організації зміцнювати і поліпшувати всіма силами, всіма засобами, розвиваючи і зміцнюючи їх класову пильність.

У зв'язку з цим загострилось питання про лозунг **самокритики**. Чому? Тому, що не можна поліпшувати наші господарські, профспілкові і партійні організації, не можна посувати вперед справу будівництва соціалізму і приборкання буржуазного шкідництва, не розвиваючи на всю широчінь критику і самокритику, не ставлячи під контроль мас роботу наших організацій. Але це ж факт, що шкідництво мало і далі має місце не тільки у вугільних районах, але і в галузі виробництва металу, але і в галузі воєнної промисловості, але і в НКШ, в золотій і платиновій промисловості і т. д. і т. п. Звідси — лозунг самокритики.

Далі, в зв'язку з хлібозаготівельними утрудненнями, в зв'язку з виступом куркульства проти радянської політики цін, ми загострили питання про всемірний розвиток колгоспів і радгоспів, про наступ на куркуля, про організацію хлібозаготівель в порядку натиску на куркульсько-заможні елементи.

Що вияснили хлібозаготівельні утруднення? Вони вияснили те, що куркуль не дрімає, куркуль росте, він організує підкопи проти політики Радянської влади, а наші партійні, радянські і кооперативні організації, в усякому разі частина з них, або не бачать ворога, або пристосовуються до нього замість того, щоб боротися з ним.

Звідси нове загострення лозунга самокритики, лозунга перевірки і поліпшення наших партійних, кооперативних і взагалі заготівельних організацій.

Далі, в зв'язку з новими завданнями реконструкції промисловості і сільського господарства на базі соціалізму, виник лозунг про систематичне зниження собівартості продукції, про зміцнення трудової дисципліни, про розгортання соціалістичного змагання і т. д. Ці завдання вимагали перегляду всієї практики професійних спілок і радянського апарату, корінного пожвавлення цих організацій і чистки цих організацій від елементів бюрократизму.

Звідси загострення лозунга про боротьбу з бюрократизмом у профспілках і радянському апараті.

Нарешті, питання про лозунг чистки партії. Було б смішно думати, що можна зміцнити наші радянсько-господарські, профспілкові і кооперативні організації, можна очистити їх від скверни бюрократизму, не відгостривши саму партію. Не може бути сумніву, що бюрократичні елементи живі не тільки в господарсько-кооперативних і в профспілково-радянських організаціях, але й в організаціях самої партії. Якщо партія є керівною силою всіх цих організацій, то ясно, що чистка партії становить ту необхідну умову, без якої не може бути проведене до кінця пожвавлення і поліпшення всіх інших організацій робітничого класу. Звідси — лозунг про чистку партії.

Чи випадкові ці лозунги? Ні, не випадкові. Ви самі бачите, що вони не випадкові. **Вони становлять необхідні ланки одного нерозривного ланцюга, який називається наступом соціалізму проти елементів капіталізму.**

Вони зв'язані насамперед з періодом реконструкції нашої промисловості і нашого сільського господарства на базі соціалізму. А що собою являє реконструкція народного господарства на базі соціалізму? Вона являє собою наступ соціалізму проти капіталістичних елементів народного господарства по всьому фронту. Це є найсерйозніше зрушення робітничого класу нашої країни в сторону побудови соціалізму. Але щоб провести цю реконструкцію, треба насамперед поліпшити і зміцнити кадри соціалістичного будівництва як господарсько-радянські і профспілкові, так і партійно-кооперативні, треба відгострити всі наші організації, очистити їх від скверни, треба піднести активність мільйонних мас робітничого класу і селянства.

Далі, ці лозунги зв'язані з фактом опору капіталістичних елементів народного господарства наступові соціалізму. Не можна вважати випадковістю так звану шахтинську справу. «Шахтинці» сидять тепер в усіх галузях нашої промисловості. Багатьох з них виловлено, але далеко ще не всіх виловлено. Шкідництво буржуазної інтелігенції є одна з найнебезпечніших форм опору проти соціалізму, що розвивається. Шкідництво тим більш небезпечне, що воно зв'язане з міжнародним капіталом. Буржуазне шкідництво є безсумнівний показник того, що капіталістичні елементи далеко ще не склали зброї, що вони нагромаджують сили для нових виступів проти Радянської влади.

Щодо капіталістичних елементів села, то тим більше не можна вважати випадковістю виступ куркульства, який триває ось уже другий рік, проти радянської політики цін. Багато хто ще й досі не може пояснити того факту, що куркуль давав хліб в порядку самопливу до 1927 року, а після 1927 року він перестав давати хліб в порядку самопливу. Але в цій обставині немає нічого дивного. Якщо раніше куркуль був ще порівняно слабий, не мав можливості серйозно налагодити своє господарство, не мав достатніх капіталів для зміцнення свого господарства, через що він був змушений вивозити всі або майже всі надлишки свого хлібного виробництва на ринок, то тепер, після ряду врожайних років, коли він встиг оббудуватися господарчо, коли йому вдалося нагромадити необхідні капітали, — він дістав можливість маневрувати на ринку, він дістав можливість відкласти хліб, цю валюту валют, в резерв для себе, вважаючи за краще вивозити на ринок м'ясо, овес, ячмінь та інші другорядні культури. Смішно було б тепер сподіватись, що можна взяти хліб у куркуля добровільно.

Ось де корінь того опору, що його чинить тепер куркуль політиці Радянської влади.

А що собою являє опір капіталістичних елементів міста і села наступові соціалізму? Це є перегрупування сил класових ворогів пролетаріату, яке має своєю метою відстояти старе проти нового. Неважко зрозуміти, що ці обставини не можуть не викликати загострення боротьби класів. Але щоб розбити опір класових ворогів і очистити шлях для просування соціалізму, треба, крім усього іншого, відгострити всі наші організації, очистити їх від бюрократизму, поліпшити їх кадри і мобілізувати мільйонні маси робітничого класу і трудящих верств села проти капіталістичних елементів міста і села.

Ось на грунті яких класових зрушень виникли нинішні лозунги нашої партії.

Те саме треба сказати про класові зрушення в капіталістичних країнах. Смішно було б думати, що стабілізація капіталізму залишилась без змін. Тим більше смішно було б твердити, що

стабілізація зміцнюється, стає тривкою. Насправді стабілізація капіталізму підточується і розхитується з кожним місяцем, з кожним днем. Загострення боротьби за зовнішні ринки і сировину, зростання озброєнь, зростання антагонізму між Америкою і Англією, зростання соціалізму в СРСР, полівіння робітничого класу капіталістичних країн, смуга страйків і класових битв у країнах Європи, зростання революційного руху в колоніях, в тому числі в Індії, зростання комунізму в усіх країнах світу — все це такі факти, які незаперечно говорять про те, що в країнах капіталізму наростають елементи нового революційного піднесення.

Звідси — завдання загострення боротьби проти соціал-демократії, і насамперед проти її «лівого» крила, як соціальної опори капіталізму.

Звідси — завдання загострення боротьби проти правих елементів у компартіях, як агентури соціал-демократичного впливу.

Звідси — завдання загострення боротьби проти примиренства з правим ухилом, як притулку опортунізму в компартіях.

Звідси — лозунг очищення компартій від соціал-демократичних традицій.

Звідси — так звана нова тактика комунізму в профспілках.

Деякі товариші не розуміють смислу і значення цих лозунгів. Але марксист завжди зрозуміє, що без проведення в життя цих лозунгів немислима підготовка пролетарських мас до нових класових боїв, немислима перемога над соціал-демократією, неможливо провести добір справжніх лідерів комуністичного руху, здатних повести робітничий клас на боротьбу проти капіталізму.

Ось, товариші, ті класові зрушення в нашій країні і в країнах капіталізму, на основі яких виросли нинішні лозунги нашої партії як по лінії її внутрішньої політики, так і по лінії Комінтерну.

Наша партія бачить ці класові зрушення. Вона розуміє значення нових завдань і мобілізує сили для розв'язання цих завдань. Тому вона зустрічає події у всеозброєнні. Тому вона не боїться труднощів, які стоять перед нею, бо вона готова їх подолати.

Біда групи Бухаріна полягає в тому, що вона не бачить цих класових зрушень і не розуміє нових завдань партії. І саме тому, що вона їх не розуміє, вона переживає стан цілковитої розгубленості, вона готова тікати від труднощів, відступити перед ними, здати позиції.

Чи бачили ви рибалок перед бурею на великій річці, як-от Єнісей? Я їх бачив не раз. Буває, що одна група рибалок перед лицем бурі, що настала, мобілізує всі свої сили, підбадьорює своїх людей і сміливо веде човен назустріч бурі: «Держись, хлопці, міцніше за стерно, ріж хвилі, наша візьме!»

Але буває й інший сорт рибалок, які, чуючи бурю, занепадають духом, починають хникати і деморалізують свої ж власні

ряди: «От лихо, буря насувається, лягай, хлопці, на дно човна, заплющуй очі, може якось винесе на берег». (Загальний сміх.)

Чи треба ще доводити, що настанова і поведінка групи Бухаріна, як дві каплі води, схожі на настанову і поведінку другої групи рибалок, які в паніці відступають перед труднощами?

Ми говоримо, що в Європі назрівають умови нового революційного піднесення, що ця обставина диктує нам нові завдання щодо посилення боротьби з правим ухилом у компартіях і вигнання правих ухильників з партії, щодо посилення боротьби з примиренством, яке прикриває правий ухил, щодо посилення боротьби з соціал-демократичними традиціями в компартіях і т. д. і т. п. А Бухарін нам відповідає, що все це дурниці, що ніяких таких нових завдань немає у нас, що насправді мова йде про те, що більшість ЦК хоче «проробляти» його, тобто Бухаріна.

Ми говоримо, що класові зрушення в нашій країні диктують нам нові завдання, які вимагають систематичного зниження собівартості продукції і зміцнення трудової дисципліни на підприємствах, що проведення цих завдань неможливе без корінної зміни всієї практики в роботі професійних спілок. А Томський нам відповідає, що все це — дурниці, що ніяких таких нових завдань немає у нас, що насправді мова йде про те, що більшість ЦК хоче «проробляти» його, тобто Томського.

Ми говоримо, що реконструкція народного господарства диктує нам нові завдання щодо посилення боротьби з бюрократизмом радянсько-господарського апарату, щодо очищення цього апарату від гнилих і чужих елементів, від шкідників і т. д. і т. п. А Риков нам відповідає, що все це — дурниці, що ніяких таких нових завдань немає у нас, що насправді мова йде про те, що більшість ЦК хоче «проробляти» його, тобто Рикова.

Ну, хіба це не смішно, товариші? Хіба не ясно, що Бухарін, Риков і Томський нічого, крім свого пупа, не бачать на світі?

Нещастя групи Бухаріна полягає в тому, що вона не бачить нових класових зрушень і не розуміє нових завдань партії. І саме тому, що вона їх не розуміє, вона змушена плентатись у хвості за подіями і пасувати перед труднощами.

Ось де корінь наших розходжень.

III

НЕЗГОДИ ПО ЛІНІЇ КОМІНТЕРНУ

Я вже казав, що Бухарін не бачить і не розуміє тих нових завдань Комінтерну щодо вигнання правих з компартій, приборкання примиренства і очищення компартій від соціал-демократичних традицій, які диктуються наростаючими умовами нового революційного піднесення. Це положення цілком підтвердилось нашими незгодами в питаннях Комінтерну.

З чого почалися незгоди в цій галузі?

Почалося діло з тез Бухаріна на VI конгресі про міжнародне становище. Звичайно тези розглядалися попереду в делегації ВКП(б). Однак в даному разі ця умова не була додержана. Вийшло так, що тези за підписом Бухаріна, направлені в делегацію ВКП(б), одночасно були розіслані іноземним делегаціям VI конгресу. Але тези виявились незадовільними в цілому ряді пунктів. Делегації ВКП(б) довелося внести в тези близько 20 поправок.

Ця обставина створила деяку незручність у становищі Бухаріна. А хто в цьому винен? Навіщо треба було Бухаріну розіслати тези іноземним делегаціям до розгляду їх делегацією ВКП(б)? Чи могла делегація ВКП(б) не вносити поправок, якщо тези виявились незадовільними? І от сталося так, що від делегації ВКП(б) вийшли, по суті справи, нові тези про міжнародне становище, які іноземними делегаціями почали протиставлятися старим тезам, підписаним Бухаріним. Ясно, що цієї незручності не було б, якби Бухарін не поспішив розіслати свої тези іноземним делегаціям.

Я хотів би відзначити чотири основні поправки, внесені в тези Бухаріна делегацією ВКП(б). Я хотів би відзначити ці основні поправки для того, щоб ясніше демонструвати характер незгод в питаннях Комінтерну.

Перше питання — це питання про характер стабілізації капіталізму. У Бухаріна виходило в його тезах так, що нічого нового, розхитуючого капіталістичну стабілізацію, не відбувається в даний момент, що, навпаки, капіталізм **реконструюється** і тримається в основному більш-менш **міцно**. Ясно, що з такою характеристикою так званого третього періоду, тобто того періоду, який ми тепер переживаємо, делегація ВКП(б) не могла погодитись. Вона не могла погодитися з цим, тому що збереження такої характеристики третього періоду могло б дати поживу нашим критикам говорити про те, що ми стаємо на точку зору так званого «оздоровлення» капіталізму, тобто на точку зору Гільфердінга, на точку зору, на якій ми, комуністи, не можемо стояти. Через це делегація ВКП(б) внесла поправку, з якої видно, що капіталістична стабілізація не тривка і не може бути тривкою, що вона розхитується і буде розхитуватися ходом подій, внаслідок загострення кризи світового капіталізму.

Це питання має, товариші, вирішальне значення для секцій Комінтерну. Розхитується чи зміцнюється капіталістична стабілізація,— від цього залежить вся настанова компартій в їх повсякденній політичній роботі. Чи переживаємо ми період спаду революційного руху, період простого збирання сил, чи переживаємо період наростання умов нового революційного піднесення, період підготовки робітничого класу до грядущих класових

боїв,— від цього залежить тактична настанова компартій. Поправка делегації ВКП(б), прийнята потім конгресом, тим, власне, й хороша, що вона дає ясну настанову на другу перспективу, на перспективу наростання умов нового революційного піднесення.

Друге питання — це питання про боротьбу з соціал-демократією. В тезах Бухаріна говорилось про те, що боротьба з соціал-демократією є одним з основних завдань секцій Комінтерну. Це, звичайно, вірно. Але цього недосить. Для того, щоб боротьба з соціал-демократією йшла з успіхом, треба загострити питання на боротьбі з так званим «лівим» крилом соціал-демократії, з тим самим «лівим» крилом, яке, граючи «лівими» фразами і спритно обманюючи таким чином робітників, гальмує справу відходу робітничих мас від соціал-демократії. Ясно, що без розгрому «лівих» соціал-демократів неможливе подолання соціал-демократії взагалі. А тимчасом в тезах Бухаріна питання про «ліву» соціал-демократію було зовсім обійдене. Це, звичайно, велика хиба. Тому делегації ВКП(б) довелося внести відповідну поправку в тези Бухаріна, прийняту потім конгресом.

Трете питання — це питання про примиренство в секціях Комінтерну. В тезах Бухаріна говорилось про необхідність боротьби з правим ухилом, але там не знайшлося ні єдиного слова про боротьбу проти примиренства з правим ухилом. Це, звичайно, велика хиба. Справа в тому, що, коли оголошується війна правому ухилові, праві ухильники звичайно перекрашуються в примиренців і ставлять партію в скрутне становище. Щоб запобігти цьому маневрові правих ухильників, треба поставити питання про рішучу боротьбу з примиренством. Тому делегація ВКП(б) визнала за необхідне внести відповідну поправку в тези Бухаріна, прийняту потім конгресом.

Четверте питання — це питання про партійну дисципліну. В тезах Бухаріна не знайшлося згадки про необхідність збереження залізної дисципліни в компартіях. Це теж не маловажна хиба. Чому? Тому, що в період посилення боротьби з правим ухилом, в період проведення лозунга очищення компартій від опортуністичних елементів, праві ухильники звичайно організуються у фракцію, створюють свою власну фракційну дисципліну, а дисципліну партії ламають і руйнують. Щоб захистити партію від фракційних вилазок правих ухильників, треба поставити питання про залізну дисципліну партії і про безумовне підкорення членів партії цій дисципліні. Без цього нічого й думати про серйозну боротьбу з правим ухилом. Тому делегація ВКП(б) внесла в тези Бухаріна відповідну поправку, прийняту потім VI конгресом.

Чи могли ми не внести цих поправок в тези Бухаріна? Ясно, що не могли. За старих часів говорили про філософа Платона: Платона ми любимо, але істину — ще більше. Те саме можна

було б сказати про Бухаріна: Бухаріна ми любимо, але істину, але партію, але Комінтерн любимо ми ще більше. Тому делегація ВКП(б) була змушена внести ці поправки в тези Бухаріна.

Це, так би мовити, **перший етап наших незгод** в питаннях Комінтерну.

Другий етап наших незгод зв'язується з так званою справою Вітторфа і Тельмана. Вітторф — це колишній секретар гамбурзької організації, обвинувачений в розтраті партійних грошей. Він був виключений за це з партії. Примиренці в ЦК німецької компартії, скориставшись близькістю Вітторфа до т. Тельмана, хоч т. Тельман і не мав нічого спільного із злочином Вітторфа, обернули справу Вітторфа в справу Тельмана і стали скидáти керівництво німецької компартії. Ви, мабуть, знаєте вже з повідомлень у пресі, що примиренцям Еверту і Герхарту вдалося тоді тимчасово повести за собою більшість ЦК німецької компартії проти т. Тельмана. І що ж? Вони усунули Тельмана від керівництва, стали обвинувачувати його в корупції і опублікували «відповідну» резолюцію без відома і санкції Виконкому Комінтерну.

Таким чином, замість виконання директиви VI конгресу Комінтерну про боротьбу з примиренством, замість боротьби з правим ухилом і примиренством вийшло на ділі найгрубіше порушення цієї директиви, вийшла боротьба з революційним керівництвом німецької компартії, боротьба з т. Тельманом, боротьба, яка має своєю метою **прикриття** правого ухилу і **утвердження** примиренства в рядах німецьких комуністів.

І от, замість того, щоб повернути кермо і виправити становище, замість того, щоб відновити в правах порушену директиву VI конгресу, заклúкати до порядку примиренців, Бухарін пропонує в своєму відомому листі **санкціонувати** переворот примиренців, віддати КПН примиренцям, а т. Тельмана знов ошельмувати в пресі, зробивши ще раз заяву про його винність. І це називається «керівник» Комінтерну! Та хіба бувають на світі такі «керівники»?

ЦК обговорив пропозицію Бухаріна і відкинув її. Це, звичайно, не сподобалось Бухаріну. Але хто ж тут винен? Рішення VI конгресу прийняті не для того, щоб їх порушувати, а для того, щоб їх виконувати. Якщо VI конгрес постановив оголосити боротьбу правому ухилові і примиренству з ним, зберігши керівництво за основним ядром німецької компартії на чолі з т. Тельманом, а примиренцям Еверту і Герхарту спало на думку зламати це рішення, то обов'язок Бухаріна полягав у тому, щоб заклúкати до порядку примиренців, а не залишати за ними керівництво в німецькій компартії. Винен Бухарін, який «забув» про рішення VI конгресу.

Третій етап наших незгод зв'язується з питанням про боротьбу з правими в німецькій компартії, з питанням про розгром

фракції Брандлера і Тальгеймера і виключення лідерів цієї фракції з німецької компартії. «Позиція» Бухаріна і його друзів у цьому кардинальному питанні полягала в тому, що вони весь час ухилялися від участі в розв'язанні цього питання. По суті справи вирішувалося питання про долю німецької компартії. А Бухарін і його друзі, знаючи про це, все-таки весь час гальмували справу, систематично ухиляючись від участі в засіданнях відповідних інстанцій. Ради чого? Ради того, мабуть, щоб залишитись «чистенькими» і перед Комінтерном і перед правими в німецькій компартії. Ради того, щоб потім можна було сказати: «Це не ми, бухарінці, а вони, більшість ЦК, провели виключення Брандлера і Тальгеймера з компартії». І це називається боротьбою з правою небезпекою!

Нарешті, **четвертий етап наших незгод.** Він зв'язаний з вимогою Бухаріна перед листопадовим пленумом ЦК про відкликання Неймана з Німеччини і про те, щоб закликати до порядку т. Тельмана, який виступав, нібито, в одній із своїх промов з критикою доповіді Бухаріна на VI конгресі. Ми, звичайно, не могли погодитися з Бухаріним, не маючи в руках абсолютно ніяких документів, що підтверджували б вимогу Бухаріна. Бухарін обіцяв подати документи проти Неймана і Тельмана. Однак ніяких документів він не подав. Замість документів він розіслав членам делегації ВКП(б) відому промову Ембер-Дро в Політсекретаріаті ВККІ, ту саму промову, яку потім Президія ВККІ кваліфікувала як промову опортуністичну. Розсилаючи промову Ембер-Дро членам делегації ВКП(б) і рекомендуючи її як матеріал проти Тельмана, Бухарін хотів довести правильність своєї вимоги про відкликання Неймана і про те, щоб закликати до порядку т. Тельмана. На ділі ж він довів цим, що він солідарний з Ембер-Дро, позиція якого вважається ВККІ позицією опортуністичною.

Ось, товариші, головні пункти наших незгод в питаннях Комінтерну.

Бухарін думає, що, ведучи боротьбу проти правого ухилу і примиренства з ним в секціях Комінтерну, очищаючи німецьку і чехословацьку компартії від соціал-демократичних елементів і традицій, виключаючи з компартій Брандлерів і Тальгеймерів, ми «розкладаємо» тим самим Комінтерн, «губимо» Комінтерн. Ми ж думаємо, навпаки, що, проводячи таку політику і загострюючи питання на боротьбі з правим ухилом та примиренством з ним, ми зміцнюємо Комінтерн, очищаємо його від опортуністів, більшовизуємо його секції і допомагаємо компартіям готувати робітничий клас до грядущих революційних боїв, бо партія зміцнюється тим, що очищає себе від гнилі.

Ви бачите, що це не прості відтінки в рядах ЦК ВКП(б), а досить серйозні незгоди в корінних питаннях політики Комінтерну.

IV

НЕЗГОДИ ПО ЛІНІЇ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Я говорив вище про класові зрушення і про класову боротьбу в нашій країні. Я говорив, що група Бухаріна заражена сліпотою і не бачить цих зрушень, не розуміє нових завдань партії. Я говорив, що на цьому грунті виникли у бухарінської опозиції розгубленість, боязнь труднощів, готовність спасувати перед ними.

Не можна сказати, щоб ці помилки бухарінців упали з неба. Навпаки, вони зв'язані з тією смугою розвитку, яка вже пройдена і яка називається періодом відбудови народного господарства, коли будівництво йшло мирним шляхом, так би мовити, в порядку самопливу, коли не було ще тих класових зрушень, які є тепер, коли не було ще того загострення класової боротьби, яке ми спостерігаємо тепер.

Але тепер у нас нова смуга розвитку, відмінна від старого періоду, від періоду відбудови. Тепер у нас новий період будівництва, період реконструкції всього народного господарства на базі соціалізму. Цей новий період викликáє нові класові зрушення, загострення класової боротьби. Він вимагає нових прийомів боротьби, перегрупування наших сил, поліпшення і зміцнення всіх наших організацій.

Нещастя групи Бухаріна саме в тому й полягає, що вона живе в минулому, вона не бачить характерних особливостей цього нового періоду і не розуміє необхідності нових прийомів боротьби. Звідси її сліпота, розгубленість, паніка перед труднощами.

а) ПРО КЛАСОВУ БОРОТЬБУ

В чому полягає теоретична основа цієї сліпоти і цієї розгубленості групи Бухаріна?

Я думаю, що теоретичною основою цієї сліпоти і розгубленості є неправильний, немарксистський підхід Бухаріна до питання про класову боротьбу в нашій країні. Я маю на увазі немарксистську теорію Бухаріна про вростання куркульства в соціалізм, нерозуміння механіки класової боротьби в обстановці диктатури пролетаріату.

Тут цитували кілька разів відоме місце з книжки Бухаріна «Шлях до соціалізму» про вростання куркульства в соціалізм. Але воно цитувалося тут з деякими пропусками. Дозвольте процитувати його повністю. Це потрібно, товариші, для того, щоб продемонструвати всю глибину відходу Бухаріна від марксистської теорії класової боротьби.

Слухайте:

«Основна сітка наших кооперативних селянських організацій складатиметься з кооперативних осередків не куркульського, а «трудового» типу,

осередків, які вростають в систему наших загальнодержавних і стають таким шляхом ланками єдиного ланцюга соціалістичного господарства. З другого боку, куркульські кооперативні гнізда будуть так само через банки і т. д. вростати в цю ж таки систему; але вони будуть до певної міри чужорідним тілом, подібно, наприклад, до концесійних підприємств»*.

Цитуючи це місце з брошури Бухаріна, деякі товариші чомусь пропускали останню фразу про концесіонерів. Розіт, бажаючи, як видно, допомогти Бухаріну, скористувався цим і кричав тут з місця, що Бухаріна перекручують. А тимчасом сіль всієї цитати полягає саме в останній фразі про концесіонерів. Бо якщо концесіонери ставляться на одну дошку з куркулями, а куркулі вростають в соціалізм, то що з цього виходить? З цього виходить тільки одно, а саме, що концесіонери також вростають в соціалізм, що не тільки куркулі, але й концесіонери вростають в соціалізм. (З а г а л ь н и й с м і х.)

От що виходить з цього.

Розіт. У Бухаріна сказано — «чужорідним тілом».

Сталін. У Бухаріна сказано не «чужорідним тілом», а «до певної міри чужорідним тілом». Значить, куркулі і концесіонери є «до певної міри» чужорідним тілом у системі соціалізму. Але в тому-то саме й полягає помилка Бухаріна, що куркулі і концесіонери, будучи «до певної міри» чужорідним тілом, все ж вростають в соціалізм.

Ось до якої нісенітниці доводить теорія Бухаріна.

Капіталісти міста і села, куркулі і концесіонери, що вростають в соціалізм, — ось до якого безглуздя договорився Бухарін.

Ні, товариші, не треба нам такого «соціалізму». Хай візьме його собі Бухарін.

Досі ми, марксисти-ленінці, думали, що між капіталістами міста і села, з одного боку, і робітничим класом, з другого боку, існує **непримиренна** протилежність інтересів. Саме на цьому й грунтується марксистська теорія класової боротьби. А тепер, згідно з теорією Бухаріна **про мирне вростання** капіталістів у соціалізм, все це перевертається догори дном, непримиренна протилежність класових інтересів експлуататорів і експлуатованих зникає, експлуататори вростають в соціалізм.

Розіт. Невірно це, диктатура пролетаріату передбачається.

Сталін. Але диктатура пролетаріату є найгостріша форма класової боротьби.

Розіт. Ось у тім-то й справа.

Сталін. А у Бухаріна виходить, що в цю саму диктатуру пролетаріату вростають капіталісти. Як же ви не розумієте цього, Розіт? Проти кого ж треба вести боротьбу, проти кого ж треба

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

вести найгострішу форму класової боротьби, якщо капіталісти міста і села вростають в систему диктатури пролетаріату?

Диктатура пролетаріату потрібна для того, щоб вести непримиренну боротьбу з капіталістичними елементами, для того, щоб придушувати буржуазію і вирвати капіталізм з корінням. Але якщо капіталісти міста і села, якщо куркуль і концесіонер вростають в соціалізм, чи потрібна взагалі після цього диктатура пролетаріату, і якщо вона потрібна, то для придушення якого класу?

Розіт. В тім-то й справа, що вростання у Бухаріна передбачає класову боротьбу.

Сталін. Я бачу, що Розіт поклявся прислужитися Бухаріну. Але послуга у нього виходить ведмежа, бо він, бажаючи врятувати Бухаріна, насправді топить його без остатку. Недаром сказано, що «послужливий ведмідь небезпечніший за ворога». (Загальний регіт.)

Одно з двох: або між класом капіталістів і класом робітників, що прийшли до влади і організували свою диктатуру, є непримиренна протилежність інтересів, або цієї протилежності інтересів немає, і тоді лишається одно — оголосити гармонію класових інтересів.

Одно з двох:

або Марксова теорія боротьби класів, **або** теорія вростання капіталістів у соціалізм;

або непримиренна протилежність класових інтересів, **або** теорія гармонії класових інтересів.

Можна ще зрозуміти «соціалістів» типу Брентано або Сіднея Вебба, які проповідують вростання соціалізму в капіталізм і капіталізму в соціалізм, бо ці «соціалісти» є на ділі антисоціалістами, буржуазними лібералами. Але не можна зрозуміти людину, яка хоче бути марксистом і разом з тим проповідує теорію вростання класу капіталістів у соціалізм.

Бухарін спробував у своїй промові підкріпити теорію вростання куркульства в соціалізм посиланням на відому цитату з Леніна. При цьому він твердить, що Ленін говорить **те саме**, що й Бухарін.

Це невірно, товариші. Це грубий і недозволенний наклеп на Леніна.

Ось текст цієї цитати з Леніна:

«Звичайно, в нашій Радянській республіці соціальний лад грунтується на співробітництві двох класів: робітників і селян, до якого тепер допущені на певних умовах і «непмани», тобто буржуазія» (т. XXVII, стор. 405).

Ви бачите, що тут немає ні одного слова про вростання класу капіталістів у соціалізм. Тут говориться лише про те, що ми «допустили» до співробітництва робітників і селян «на певних умовах» і непманів, тобто буржуазію.

Що це значить? Чи значить це, що ми тим самим допустили можливість вростання непманів у соціалізм? Звичайно, не значить. Так можуть тлумачити цитату з Леніна лише люди, які втратили сором. Це значить лише те, що ми буржуазію **зараз** не знищуємо, що ми її **зараз** не конфіскуємо, а допускаємо її існування на певних умовах, тобто на умовах безумовного її підкорення законам диктатури пролетаріату, які ведуть до неухильного обмеження капіталістів і поступового витіснення їх з народногосподарського життя.

Чи можна провести в життя витіснення капіталістів і знищення коренів капіталізму без запеклої класової боротьби? Ні, не можна.

Чи можна знищити класи при теорії і практиці вростання капіталістів у соціалізм? Ні, не можна. Така теорія і практика можуть лише культивувати і увічнити класи, бо вона, ця теорія, суперечить марксистській теорії класової боротьби.

Ну, а цитата з Леніна цілком і повністю базується на марксистській теорії класової боротьби в обстановці диктатури пролетаріату.

Що може бути спільного між теорією Бухаріна про вростання куркулів у соціалізм і теорією Леніна про диктатуру, як про запеклу класову боротьбу? Ясно, що тут немає і не може бути нічого спільного.

Бухарін думає, що при диктатурі пролетаріату класова боротьба повинна **погаснути** і **ліквідуватися** для того, щоб вийшло знищення класів. А Ленін, навпаки, учить, що класи можуть бути знищені лише шляхом упертої класової боротьби, яка стає в умовах диктатури пролетаріату **ще більш запеклою**, ніж до диктатури пролетаріату.

«Знищення класів, — говорить Ленін, — справа довгої, трудної, упертої **класової боротьби**, яка **після** повалення влади капіталу, **після** зруйнування буржуазної держави, **після** встановлення диктатури пролетаріату **не зникає** (як уявляють пошляки старого соціалізму і старої соціал-демократії), а тільки змінює свої форми, стаючи в багатьох відношеннях ще запеклішою» (т. XXIV, стор. 315).

Ось що говорить Ленін про знищення класів.

Знищення класів ***шляхом запеклої класової боротьби пролетаріату***, — така формула Леніна.

Знищення класів **шляхом потухання класової боротьби і вростання капіталістів у соціалізм**, — така формула Бухаріна.

Що може бути спільного між цими двома формулами?

Бухарінська теорія вростання куркулів у соціалізм являє собою, таким чином, відхід від марксистсько-ленінської теорії класової боротьби. Вона є наближення до теорії катедер-соціалізму.

В цьому основа всіх помилок Бухаріна і його друзів.

Можуть сказати, що не варто довго говорити про бухарінську теорію вростання куркулів у соціалізм, бо вона сама говорить — і не тільки говорить, а кричить — проти Бухаріна. Це невірно, товариші! Поки ця теорія лежала під спудом, можна було не звертати на неї уваги: мало які дурниці є в писаннях різних товаришів! Ми так і робили до останнього часу. Але останнім часом обстановка змінилась. Дрібнобуржуазна стихія, що розігралась в останні роки, стала одухотворяти цю антимарксистську теорію, надаючи їй актуального характеру. Тепер вже не можна сказати, що вона лежить під спудом. Тепер вона, ця дивна теорія Бухаріна, має претензію стати прапором правого ухилу в нашій партії, прапором опортунізму. Тому ми не можемо вже пройти мимо цієї теорії. Тому ми повинні її розтрощити як теорію неправильну і шкідливу, *для того щоб полегшити нашим* партійним товаришам боротьбу з правим ухилом.

б) ПРО ЗАГОСТРЕННЯ КЛАСОВОЇ БОРОТЬБИ

Друга помилка Бухаріна, яка випливає з першої його помилки, полягає в неправильному, в немарксистському підході до питання про загострення класової боротьби, про посилення опору капіталістичних елементів соціалістичній політиці Радянської влади.

Про що йде тут мова? Чи не про те, що капіталістичні елементи ростуть швидше, ніж соціалістичний сектор нашого господарства, і що через це вони посилюють свій опір, підриваючи соціалістичне будівництво? Ні, не про це. Та до того ж невірно, що капіталістичні елементи ростуть нібито швидше, ніж соціалістичний сектор. *Якби це було вірно, то соціалістичне будівництво* було б уже на краю загибелі.

Мова йде тут про те, що соціалізм успішно наступає на капіталістичні елементи, соціалізм росте **швидше**, ніж капіталістичні елементи, питома вага капіталістичних елементів через це **падає**, і саме тому, що питома вага капіталістичних елементів **падає**, капіталістичні елементи чують смертельну небезпеку і посилюють свій опір.

А посилити свій опір вони поки ще мають можливість не тільки тому, що світовий капіталізм подає їм підтримку, але й тому, що, незважаючи на падіння їх питомої ваги, незважаючи на зниження їх відносного росту в порівнянні з ростом соціалізму, абсолютний ріст капіталістичних елементів все ж відбувається, і це дає їм певну можливість нагромаджувати сили для того, щоб чинити опір ростові соціалізму.

На цій основі і виникають **на даній стадії розвитку, при даних умовах** співвідношення сил, загострення класової боротьби і посилення опору капіталістичних елементів міста і села.

Помилка Бухаріна і його друзів полягає в тому, що вони не розуміють цієї простої і очевидної істини. Їх помилка полягає в тому, що вони підходять до справи не по-марксистському, а по-обивательському, намагаючись пояснити загострення класової боротьби всякого роду випадковими причинами: «непридатністю» радянського апарату, «необережною» політикою місцевих товаришів, «відсутністю» гнучкості, «перегинами» і т. д. і т. п.

Ось, наприклад, цитата з брошури Бухаріна «Шлях до соціалізму», яка демонструє зовсім немарксистський підхід до питання про загострення класової боротьби:

«То тут, то там класова боротьба на селі спалахує в попередніх своїх проявах, причому це загострення викликається звичайно куркульськими елементами. Коли, наприклад, куркулі або люди, що наживаються чужим коштом і пролізли в органи Радянської влади, починають стріляти в селькорів, — це є прояв класової боротьби в найгострішій формі. (Це невірно, тому що найгостріша форма боротьби є повстання. **И. Сталін.**) Однак, такі випадки бувають звичайно там, де ще радянський місцевий апарат слабий. **В міру поліпшення цього апарату,** в міру зміцнення всіх низових осередків Радянської влади, в міру поліпшення і посилення місцевих сільських партійних і комсомольських організацій **такого роду явища,** як це цілком очевидно, ставатимуть дедалі рідшими, кінець кінцем **безслідно зникнуть»** *.

Виходить, таким чином, що загострення класової боротьби пояснюється причинами апаратного характеру, придатністю або непридатністю, слабістю або силою наших низових організацій.

Виходить, наприклад, що шкідництво шахтинських буржуазних інтелігентів, яке є форма опору буржуазних елементів Радянській владі і форма загострення класової боротьби, пояснюється не співвідношенням класових сил, не ростом соціалізму, а непридатністю нашого апарату.

Виходить, що до появи масового шкідництва в шахтинському районі апарат був у нас хороший, а потім, в момент прояву масового шкідництва, апарат раптом став чомусь нікуди непридатним.

Виходить, що до минулого року, коли заготівлі хліба йшли самопливом і особливого загострення класової боротьби не було у нас, наші організації на місцях були хороші або навіть ідеальні, а з минулого року, коли опір куркульства набрав особливо гострих форм, наші організації стали раптом поганими і нікуди непридатними.

Це не пояснення, а знущання з пояснення, це не наука, а знахарство.

Чим же справді пояснюється це загострення?

Двома причинами.

---

* Курсив мій. **И. Ст.**

По-перше, нашим просуванням вперед, нашим наступом, ростом соціалістичних форм господарства і в промисловості і в сільському господарстві, ростом, який супроводиться відповідним витісненням певних загонів капіталістів міста і села. Справа стоїть так, що ми живемо за формулою Леніна — «хто кого»: або ми їх, капіталістів, покладемо на обидві лопатки і дамо їм, як висловлювався Ленін, останній рішучий бій, або вони нас покладуть на обидві лопатки.

По-друге, тим, що капіталістичні елементи не хочуть добровільно сходити зі сцени: вони чинять і будуть чинити опір соціалізмові, бо бачать, що настають останні дні їх існування. А чинити опір вони можуть поки що, бо, незважаючи на падіння їх питомої ваги, абсолютно вони все-таки ростуть: дрібна буржуазія, міська і сільська, виділяє із свого середовища, як говорив Ленін, щодня, щогодини капіталістів і капіталістиків, і вони, ці капіталістичні елементи, вживають всіх заходів до того, щоб відстояти своє існування.

Не бувало ще в історії таких випадків, щоб умираючі класи добровільно сходили зі сцени. Не бувало ще в історії таких випадків, щоб умираюча буржуазія не спробувала всіх решток своїх сил для того, щоб відстояти своє існування. Чи хороший буде у нас низовий радянський апарат чи поганий, наше просування вперед, наш наступ скорочуватиме капіталістичні елементи і витіснятиме їх, а вони, умираючі класи, чинитимуть опір, незважаючи ні на що.

Ось у чому основа загострення класової боротьби в нашій країні.

Помилка Бухаріна і його друзів полягає в тому, що вони ріст опору капіталістів ототожнюють з ростом їх питомої ваги. Але це ототожнення не має під собою ніякого грунту. Не має грунту, бо якщо вони, капіталісти, чинять опір, то це зовсім не значить, що вони стали сильніші, ніж ми. Справа стоїть якраз навпаки. Відживаючі класи чинять опір не тому, що вони стали сильніші, ніж ми, а тому, що соціалізм росте швидше, ніж вони, і вони стають слабіші, ніж ми. І саме тому, що вони стають слабіші, вони чують останні дні свого існування і змушені чинити опір всіма силами, всіма засобами.

Ось у чому механіка загострення класової боротьби і опору капіталістів у даний історичний момент.

В чому повинна полягати політика партії з огляду на такий стан речей?

Вона повинна полягати в тому, щоб будити робітничий клас і експлуатовані маси села, підносити їх боєздатність і розвивати їх мобілізаційну готовність для боротьби проти капіталістичних елементів міста і села, для боротьби проти класових ворогів, які чинять опір.

Марксистсько-ленінська теорія боротьби класів тим, між іншим, і хороша, що вона полегшує мобілізацію робітничого класу проти ворогів диктатури пролетаріату.

В чому полягає шкідливість бухарінської теорії вростання капіталістів у соціалізм і бухарінського розуміння питання про загострення класової боротьби?

В тому, що вона присипляє робітничий клас, підриває мобілізаційну готовність революційних сил нашої країни, демобілізує робітничий клас і полегшує наступ капіталістичних елементів проти Радянської влади.

в) ПРО СЕЛЯНСТВО

Третя помилка Бухаріна стосується питання про селянство. Відомо, що питання про селянство є у нас одним з найважливіших питань в нашій політиці. Селянство в наших умовах складається з різних соціальних угруповань, а саме: з бідноти, середняків і куркулів. Зрозуміло, що наше ставлення до цих угруповань не може бути однакове. Біднота як **опора** робітничого класу, середняк як **союзник** і куркуль як **класовий ворог**,— таке наше ставлення до цих соціальних угруповань. Все це зрозуміло і загальновідомо.

Однак Бухарін дивиться на цю справу трохи інакше. При характеристиці селянства у нього випадає факт диференціації селянства, зникає кудись наявність соціальних угруповань і залишається тільки одна сіра пляма, яка називається селом. У нього і куркуль — не куркуль, і середняк — не середняк, а якісь суцільні злидні на селі. Він так і говорив тут у своїй промові: хіба наш куркуль може бути названий куркулем? Та це ж злидар,— говорив він. А наш середняк — хіба він схожий на середняка? — заявляв тут Бухарін.— Це ж злидар, який живе впроголодь. Зрозуміло, що такий погляд на селянство є в корені помилковий погляд, несумісний з ленінізмом.

Ленін говорив, що індивідуальне селянство є **останній капіталістичний клас.** Чи вірне це положення? Так, безумовно вірне. Чому індивідуальне селянство кваліфікується як останній капіталістичний клас? Тому, що з двох основних класів, з яких складається наше суспільство, селянство є тим класом, господарство якого базується на приватній власності і дрібному товарному виробництві. Тому, що селянство, поки воно залишається індивідуальним селянством, яке веде дрібнотоварне виробництво, виділяє і не може не виділяти із свого середовища капіталістів постійно і безперервно.

Ця обставина має для нас вирішальне значення в питанні про наше марксистське ставлення до проблеми союзу робітничого класу і селянства. Це значить, що нам потрібен не **всякий** союз

з селянством, а лише **такий союз**, який базується на боротьбі з капіталістичними елементами селянства.

Як бачите, теза Леніна про селянство, як про останній капіталістичний клас, не тільки не суперечить ідеї союзу робітничого класу і селянства, а, навпаки, дає цьому союзові основу, як союзові робітничого класу і більшості селянства, спрямованому проти капіталістичних елементів взагалі, проти капіталістичних елементів селянства на селі зокрема.

Ленін висунув цю тезу для того, щоб показати, що союз робітничого класу і селянства може бути міцним лише в тому разі, коли він базується на боротьбі з тими самими капіталістичними елементами, які виділяє з себе селянство.

Помилка Бухаріна полягає в тому, що він не розуміє і не приймає цієї простої речі, він забуває про соціальні угруповання на селі, у нього зникають з поля зору куркулі і біднота і залишається сама тільки суцільна середняцька маса.

Ця обставина являє собою безсумнівний ухил Бухаріна вправо на протилежність «лівому», троцькістському, ухилові, який не бачить на селі інших соціальних угруповань, крім бідноти і куркулів, і у якого зникають з поля зору середняки.

В чому полягає різниця між троцькізмом і групою Бухаріна в питанні про союз з селянством? В тому, що троцькізм висловлюється **проти політики міцного** союзу з середняцькими масами селянства, а бухарінська група стоїть **за всякий** союз з селянством взагалі. Нічого й доводити, що обидві ці настанови неправильні і вони варті одна одної.

Ленінізм безумовно стоїть за міцний союз з основними масами селянства, за союз з середняками, але не за всякий союз, а за такий союз з середняками, який забезпечує **керівну роль** робітничого класу, **зміцнює** диктатуру пролетаріату і **полегшує справу знищення класів.**

«Під угодою між робітничим класом і селянством, — говорить Ленін, — можна розуміти що завгодно. Якщо не мати на увазі, що угода, з точки зору робітничого класу, лише тоді є допустимою, правильною і принципіально можливою, коли вона підтримує диктатуру робітничого класу і є одним із заходів, спрямованих до знищення класів, то формула угоди робітничого класу з селянством, звичайно, лишається формулою, яку всі вороги Радянської влади і всі вороги диктатури в своїх поглядах і проводять» (т. XXVI, стор. 387).

І далі:

«Тепер,— говорить Ленін,— пролетаріат тримає в руках владу і керує нею. Він керує селянством. Що це значить — керувати селянством? Це значить, по-перше, вести лінію на знищення класів, а не на дрібного виробника. Якби ми з цієї лінії, корінної й основної, збилися, тоді ми перестали б бути соціалістами і потрапили б у табір тих дрібних буржуа, у табір есерів і меншовиків, які є тепер найлютішими ворогами пролетаріату» (там же, стор. 399—400).

Ось вона, точка зору Леніна в питанні про союз з основними масами селянства, про союз з середняками.

Помилка групи Бухаріна в питанні про середняка полягає в тому, що вона не бачить двоїстої природи, двоїстого становища середняка між робітничим класом і капіталістами. «Середняк є клас хиткий», говорив Ленін. Чому? Тому, що середняк, з одного боку, трудівник, що зближає його з робітничим класом, а з другого боку — власник, що зближає його з куркулем. Звідси — вагання середняка. І це вірно не тільки теоретично. Ці вагання проявляються також на практиці щодня, щогодини.

«Селянин, — говорить Ленін, — як трудівник, тягне до соціалізму, віддаючи перевагу диктатурі робітників перед диктатурою буржуазії. Селянин, як продавець хліба, тягне до буржуазії, до вільної торгівлі, тобто назад до «звичного», старого, «споконвічного» капіталізму» (т. XXIV, стор. 314).

Через це союз з середняком може бути міцним лише в тому разі, коли він спрямований проти капіталістичних елементів, проти капіталізму взагалі, коли він забезпечує керівну роль робітничого класу в цьому союзі, коли він полегшує справу знищення класів.

Група Бухаріна забуває про ці прості і зрозумілі речі.

г) ПРО НЕП І РИНКОВІ ВІДНОСИНИ

Четверта помилка Бухаріна стосується питання про неп (нову економічну політику). Помилка Бухаріна полягає тут в тому, що він не бачить двосторонності непу, він бачить тільки одну сторону непу. Коли ми запроваджували неп в 1921 році, ми спрямовували тоді її вістря проти воєнного комунізму, проти такого режиму і порядків, які виключають **яку б то не було** свободу приватної торгівлі. Ми вважали і вважаємо, що неп означає **певну** свободу приватної торгівлі. Цю сторону справи Бухарін запам'ятав. І це дуже добре.

Але Бухарін помиляється, гадаючи, що ця сторона справи вичерпує неп. Бухарін забуває, що неп має ще другу сторону. Справа в тому, що неп зовсім не означає **повної** свободи приватної торгівлі, **вільної** гри цін на ринку. Неп є свобода приватної торгівлі в **певних** межах, в **певних** рамках, **при забезпеченні регулюючої ролі держави на ринку.** Саме в цьому й полягає друга сторона непу. Причому ця сторона непу більш важлива для нас, ніж перша її сторона. У нас немає на ринку вільної гри цін, як це буває звичайно в капіталістичних країнах. Ми визначаємо ціни на хліб в основному. Ми визначаємо ціни на промтовари. Ми стараємось проводити політику зниження собівартості продукції і зниження цін на промтовари, прагнучи зберегти стабільність цін на продукти сільського господарства. Хіба не ясно, що таких

особливих і специфічних порядків на ринку не буває в капіталістичних країнах.

З цього виходить, що, поки є неп, повинні бути збережені обидві її сторони: і перша сторона, яка спрямована проти режиму воєнного комунізму і має своєю метою забезпечення **певної** свободи приватної торгівлі, і друга сторона, яка спрямована проти **повної** свободи приватної торгівлі і має своєю метою забезпечення регулюючої ролі держави на ринку. Знищіть одну з цих сторін,— і у вас не буде нової економічної політики.

Бухарін думає, що непові може загрожувати небезпека лише «зліва», з боку людей, які хочуть ліквідувати **всяку** свободу торгівлі. Це невірно. Це найгрубіша помилка. До того ж така небезпека зараз найменш реальна, бо у нас немає, або майже немає, тепер таких людей в наших місцевих і центральних організаціях, які не розуміли б всієї необхідності і доцільності збереження **певної** свободи торгівлі.

Далеко більш реальна небезпека справа, небезпека з боку людей, які хочуть ліквідувати регулюючу роль держави на ринку, хочуть «розкріпачити» ринок і відкрити таким чином еру повної свободи приватної торгівлі. Не може бути ніякого сумніву, що ця небезпека зриву непу справа далеко реальніша тепер.

Не слід забувати, що дрібнобуржуазна стихія працює саме в цьому напрямі,— в напрямі зриву непу справа. Слід також пам'ятати, що лемент куркулів і заможних елементів, лемент спекулянтів і скупщиків, якому піддається нерідко багато хто з наших товаришів, бомбардує неп саме з цього боку. Той факт, що Бухарін не бачить цієї другої, дійсно реальної, небезпеки зриву непу,— цей факт незаперечно говорить про те, що він піддався тисненню дрібнобуржуазної стихії.

Бухарін пропонує «нормалізацію» ринку і «маневрування» заготівельними цінами на хліб по районах, тобто підвищення цін на хліб. Що це значить? Це значить, що його не задовольняють радянські умови ринку, він хоче спустити на гальмах регулюючу роль держави на ринку і пропонує піти на поступки дрібнобуржуазній стихії, яка зриває неп справа.

Припустимо на хвилинку, що ми пішли за порадами Бухаріна. Що з цього вийде? Ми піднімаємо ціни на хліб, скажемо, восени, на початку заготівельного періоду. Але тому що завжди є на ринку люди, всякі спекулянти і скупщики, які можуть заплатити за хліб втроє більше, і тому що ми не можемо угнатися за спекулянтами, бо вони купують всього який-небудь десяток мільйонів пудів, а нам треба купувати сотні мільйонів пудів, то держателі хліба все одно придержуватимуть хліб, чекаючи дальшого підвищення цін. Значить, нам доведеться знов прибавити ціну на хліб під весну, коли головним чином і починається основна потреба держави в хлібі. Але що значить підвищити ціну

на хліб весною? Це значить зарізати бідноту і маломіцні верстви села, які самі змушені прикупати хліб весною, почасти на насіння, почасти для споживання, той самий хліб, який вони продали восени по дешевшій ціні. Чи зможемо ми добитися чого-небудь серйозного в результаті цих операцій в розумінні одержання достатньої кількості хліба? Найімовірніше, що не зможемо, тому що завжди знайдуться спекулянти і скупщики, які зуміють знов заплатити за той же хліб вдвоє і втроє більше. Значить, ми мусимо бути готові до нового підвищення цін на хліб, марно стараючись перекрити спекулянтів і скупщиків.

Але з цього виходить, що, раз ставши на шлях підвищення цін на хліб, ми мусимо й далі котитися вниз, не маючи гарантії одержати достатню кількість хліба.

Але справа на цьому не кінчається:

По-перше, піднімаючи **заготівельні** ціни на хліб, ми змушені будемо потім підняти ціни і на сировину, яку виробляє сільське господарство, щоб зберегти певну пропорцію в цінах на продукти сільського господарства.

По-друге, підвищуючи заготівельні ціни на хліб, ми не зможемо зберегти низьку роздрібну ціну на хліб у містах,— значить, змушені будемо підняти і **продажні** ціни на хліб. А тому що ми не можемо і не повинні скривдити робітників,— ми повинні будемо прискореним темпом підвищувати заробітну плату. Але це не може не повести до того, щоб підвищити ціни і на промтовари, бо в противному разі може вийти перекачка коштів з міста в село всупереч інтересам індустріалізації.

В результаті ми повинні будемо вирівнювати ціни на промтовари і сільськогосподарські продукти не на базі **знижуваних** або принаймні стабілізованих цін, а на базі **підвищуваних** цін як на хліб, так і на промтовари.

Інакше кажучи, ми повинні будемо держати курс на **подорожчання** промтоварів і сільськогосподарських продуктів.

Неважко зрозуміти, що таке «маневрування» цінами не може не привести до повної ліквідації радянської політики цін, до ліквідації регулюючої ролі держави на ринку і до повного розв'язування дрібнобуржуазної стихії.

Кому це буде вигідно?

Тільки заможним верствам міста і села, бо дорогі промтовари і сільськогосподарські продукти не можуть не стати недоступними як для робітничого класу, так і для бідноти й маломіцних верств села. Виграють куркулі і заможні, непмани та інші імущі класи.

Це теж буде змичка, але змичка своєрідна — змичка з багатими верствами села і міста. Робітники і маломіцні верстви села матимуть повне право спитати нас: яка ми влада, робітничо-селянська чи куркульсько-непманська?

Розрив з робітничим класом і з маломіцними верствами села, змичка з багатими верствами села і міста — ось до чого повинні привести бухарінська «нормалізація» ринку і «маневрування» цінами на хліб по районах.

Ясно, що партія не може стати на цей згубний шлях.

До чого сплутались у Бухаріна всі поняття про неп і до чого він міцно засів у полон дрібнобуржуазної стихії,— це видно, між іншим, з того більш ніж негативного ставлення, яке він проявляє до питання про нові форми товарообороту між містом і селом, між державою і селянством. Він обурений і лементує проти того, що держава стала постачальником товарів для селянства, а селянство стає постачальником хліба для держави. Він вважає це порушенням усіх правил непу, мало не зривом непу. Чому, постає питання, на якій підставі?

Що може бути поганого в тому, що держава, державна промисловість є постачальником товарів для селянства, без посередників, а селянство — постачальником хліба для промисловості, для держави теж без посередників?

Що може бути поганого з точки зору марксизму і марксистської політики в тому, що селянство вже **перетворилося** в постачальника бавовни, буряків, льону для потреб державної промисловості, а державна промисловість — в постачальника міських товарів, насіння і знарядь виробництва для цих галузей сільського господарства?

Метод контрактації є тут основним методом встановлення цих нових форм товарообороту між містом і селом. Але хіба метод контрактації суперечить вимогам непу?

Що може бути поганого в тому, що селянство **стає** постачальником держави і по лінії хліба, а не тільки по лінії бавовни, буряків, льону, завдяки тому ж таки методові контрактації?

Чому торгівля дрібними партіями, торгівля дрібна може називатися товарообоpотом, а торгівля великими партіями за наперед укладеними договорами (контрактація) щодо цін і якості товару не може вважатися товарообоpотом?

Хіба важко зрозуміти, що ці нові масові форми товарообороту за методом контрактації між містом і селом виникли саме на основі непу, що вони є величезним кроком вперед з боку наших організацій в розумінні посилення планового, соціалістичного керівництва народним господарством?

Бухарін розучився розуміти ці прості і зрозумілі речі.

д) ПРО ТАК ЗВАНУ «ДАНИНУ»

П'ята помилка Бухаріна (я говорю про головні його помилки) полягає в опортуністичному викривленні партійної лінії в питанні про «ножиці» між містом і селом, в питанні про так звану «данину».

Про що йде мова у відомій резолюції об'єднаного засідання Політбюро і Президії ЦКК (лютий 1929 року) в питанні про «ножиці»? Мова йде там про те, що, крім звичайних податків, прямих і посередніх, які сплачує селянство державі, воно дає ще деякий надподаток у вигляді переплат на промтовари і у вигляді недоодержання по лінії цін на сільськогосподарські продукти.

Чи вірно, що цей надподаток, сплачуваний селянством, існує на ділі? Так, вірно. Як він називається у нас інакше? Він називається у нас інакше «ножицями», «перекачкою» коштів із сільського господарства в промисловість з метою швидкого розвитку нашої індустрії.

Чи потрібна вона, ця «перекачка»? У нас немає незгод відносно того, що ця «перекачка», як тимчасовий захід, потрібна, якщо ми дійсно хочемо зберегти швидкий темп розвитку промисловості. А швидкий ріст індустрії ми повинні зберегти що б то не стало, бо він потрібний не тільки для самої промисловості, але насамперед для сільського господарства, для селянства, яке більше всього потребує тепер тракторів, сільгоспмашин, добрив.

Чи можемо ми зараз знищити цей надподаток? На жаль, не можемо. Ми повинні його знищити при першій можливості, в найближчі роки. Але ми його зараз не можемо знищити.

Так от, цей надподаток, одержуваний в результаті «ножиць», і становить «щось подібне до данини». Не данину, а «щось подібне до данини». Це є «щось подібне до данини» за нашу відсталість. Цей надподаток потрібний для того, щоб рушити вперед розвиток індустрії і покінчити з нашою відсталістю.

Чи не означає це, що, беручи цей додатковий податок, ми тим самим експлуатуємо селянство? Ні, не означає. Природа Радянської влади не допускає якої б то не було експлуатації селянства з боку держави. В промовах наших товаришів на липневому пленумі прямо сказано, що в умовах радянських порядків експлуатація селянства **виключена** з боку соціалістичної держави, бо безперервне зростання добробуту трудового селянства є законом розвитку радянського суспільства, а це виключає всяку можливість експлуатації селянства.

Чи посильний цей додатковий податок для селянства? Так, посильний. Чому?

Тому, по-перше, що збирання цього додаткового податку відбувається в умовах безперервного поліпшення матеріального становища селянства.

Тому, по-друге, що у селянина є своє особисте господарство, прибутки від якого дають йому можливість платити додатковий податок, чого не можна сказати про робітника, у якого немає особистого господарства і який, незважаючи на це, віддає всі свої сили на справу індустріалізації.

Тому, по-третє, що розміри додаткового податку зменшуються з року в рік.

Чи правильно робимо ми, називаючи цей додатковий податок словами «щось подібне до данини»? Безумовно, правильно. Цими словами внушається нашим товаришам одіозність, небажаність додаткового податку і недопустимість його збереження на довгий строк. Називаючи так додатковий податок на селянство, ми хочемо сказати, що ми беремо його не з бажання, а з нужди, що ми, більшовики, повинні вжити всіх заходів до того, щоб ліквідувати цей додатковий податок при першій можливості, якомога скоріше.

Така суть питання про «ножиці», про «перекачку», про «надподаток», про те, що кваліфікується у вищезазначених документах, як «щось подібне до данини».

Бухарін, Риков і Томський пробували було причепитися до слова «данина» і стали обвинувачувати партію в політиці військово-феодальної експлуатації селянства. Але тепер навіть сліпі бачать, що це була нечесна спроба бухарінців якнайгрубіше обмовити нашу партію. Тепер навіть вони самі змушені мовчки визнати, що з базіканням про військово-феодальну експлуатацію вони провалилися з тріском.

Бо одно з двох:

або бухарінці визнають неминучість в даний момент «ножиць» і «перекачки» коштів із сільського господарства в промисловість,— і тоді вони повинні визнати наклепницький характер своїх обвинувачень і цілковиту правоту партії;

або вони заперечують неминучість в даний момент «ножиць» і «перекачки», але тоді нехай скажуть вони про це прямо для того, щоб партія могла їх залічити в розряд противників індустріалізації нашої країни.

Я міг би, в усякому разі, послатися на ряд промов Бухаріна, Рикова і Томського, де вони без застережень визнають неминучість в даний момент «ножиць», неминучість «перекачки» коштів із сільського господарства в промисловість. Але ж це і є визнання формули «щось подібне до данини».

Що ж, продовжують вони стояти на точці зору «перекачки», на точці зору збереження «ножиць» в даний момент чи ні? Нехай скажуть вони це прямо.

Бухарін. Перекачка потрібна, але «данина» невдале слово. (Загальний сміх.)

Сталін. Значить, **по суті питання у нас немає незгод**, значить, «перекачка» коштів із сільського господарства в промисловість, так звані «ножиці», додатковий податок, «щось подібне до данини» — є необхідним, але тимчасовим засобом індустріалізації країни в даний момент.

Дуже добре. В чому ж тоді справа, із-за чого шум? Не подобається слово «данина», чи «щось подібне до данини», бо цей вислів вони вважають невживаним у марксистській літературі?

Що ж, поговоримо про слово «данина».

Я тверджу, товариші, що це слово давно вже набуло прав громадянства в нашій марксистській літературі, наприклад, в статтях тов. Леніна. Це може здивувати декого з тих, що не читають Леніна, але це факт, товариші. Бухарін «розорявся» тут відносно того, що марксистська література не може, нібито, терпіти слова «данина». Він обурювався і дивувався з приводу того, що ЦК партії і взагалі марксисти дозволяють собі вживати слово «данина». Але що ж тут дивного, коли доведено, що це слово давно вже набуло прав громадянства у статтях такого марксиста, як тов. Ленін? Чи, може, Ленін не задовольняє вимогам марксиста з точки зору Бухаріна? Що ж, скажіть прямо, дорогі товариші.

Візьміть, наприклад, статтю такого марксиста, як Ленін, «Про «ліве» хлоп'яцтво і про дрібнобуржуазність» (травень 1918 р.) і прочитайте там таке місце:

«Дрібний буржуа, що переховує тисячки, ворог державного капіталізму, і ці тисячки він хоче реалізувати неодмінно для себе, проти бідноти, проти всякого загальнодержавного контролю, а сума тисячок дає багатомільярдну базу спекуляції, яка зриває наше соціалістичне будівництво. Припустимо, що певне число робітників дає за кілька днів суму цінностей, яка визначається цифрою 1 000. Припустимо, далі, що 200 з цієї суми пропадає у нас внаслідок дрібної спекуляції, всілякого розкрадання і дрібновласницького «обходу» радянських декретів і радянських розпорядків. Всякий свідомий робітник скаже: якби я міг дати 300 з тисячі, ціною створення більшого порядку й організації, я б охоче віддав триста замість двохсот, бо при Радянській владі зменшити потім цю «данину», скажемо, до ста або до п'ятдесяти, буде зовсім легким завданням, раз порядок і організація будуть налагоджені, раз дрібновласницький зрив усякої державної монополії буде остаточно зламаний» (т. XXII, стор. 515).

Здається, ясно. Чи не оголосити тов. Леніна на цій підставі прихильником політики військово-феодальної експлуатації робітничого класу? Спробуйте, дорогі товариші!

Голос. Все-таки у відношенні до середняка ніколи не вживалося поняття «данина».

Сталін. Чи не думаєте ви, що середняк ближче до партії, ніж робітничий клас? Ну й марксист ви липовий. (Загальний сміх.) Якщо можна відносно робітничого класу говорити про «данину», відносно робітничого класу, партією якого ми є, чому не можна сказати те саме відносно середняка, який є всього-навсього нашим союзником?

Дехто з причепливих людей може подумати, що слово «данина» в статті «Про «ліве» хлоп'яцтво» є у тов. Леніна помилкою на слові, випадковою помилкою на слові. Однак, перевірка показує, що підозріння причепливих людей позбавлене всякої

підстави. Візьміть іншу статтю чи, скоріше, брошуру тов. Леніна «Про продподаток» (квітень 1921 р.) і прочитайте там стор. 324 (т. XXVI, стор. 324). Ви побачите, що тільки що наведена цитата відносно «данини» дослівно повторена там тов. Леніним. Нарешті, візьміть статтю тов. Леніна «Чергові завдання Радянської влади» (т. XXII, стор. 448, березень—квітень 1918 р.) і ви побачите, що Ленін і тут говорить про «данину (вже без лапок), яку ми платимо за нашу відсталість в справі організації всенародного обліку і контролю знизу».

Виходить, що слово «данина» становить в статтях Леніна далеко не випадковий елемент. Це слово вживається у тов. Леніна для того, щоб підкреслити тимчасовий характер «данини», піднести серед більшовиків енергію і спрямувати її на те, щоб ліквідувати при першій можливості цю саму «данину», яку платить робітничий клас за нашу відсталість, за наші «неполадки».

Виходить, що з висловом «щось подібне до данини» я перебуваю в досить хорошій компанії марксистів, в компанії тов. Леніна.

Бухарін говорив тут, що марксисти не повинні терпіти в своїй літературі слово «данина». Про яких це марксистів він говорив? Якщо він мав на увазі таких, з дозволу сказати, марксистів, як Слєпков, Марецький, Петровський, Розіт і т. д., які скидаються скоріше на лібералів, ніж на марксистів, то обурення Бухаріна цілком зрозуміле. Якщо ж він має на увазі справжніх марксистів, наприклад, тов. Леніна, то треба визнати, що слово «данина» давно вже набуло серед них прав громадянства, а Бухарін, мало обізнаний з творами Леніна, попав тут пальцем в небо.

Але питання про «данину» на цьому не кінчається. Справа в тому, що Бухарін і його друзі причепилися до слова «данина» і заговорили про політику військово-феодальної експлуатації селянства не випадково. Безсумнівно, що, зчинивши галас про військово-феодальну експлуатацію, вони хотіли висловити своє крайнє незадоволення тією політикою нашої партії щодо куркульства, яка здійснюється нашими організаціями. Незадоволення ленінською політикою партії в справі керівництва селянством, незадоволення нашою хлібозаготівельною політикою, незадоволення нашою політикою всемірного розвитку колгоспів і радгоспів, нарешті, бажання «розкріпачити» ринок і утвердити повну свободу приватної торгівлі,— ось що знайшло свій вираз у лементі Бухаріна відносно політики військово-феодальної експлуатації селянства.

Я не знаю в історії нашої партії другого такого прикладу, коли б партію обвинувачували в політиці військово-феодальної експлуатації. Ця зброя проти партії взята не з арсеналу марксистів. Звідки ж вона взята? З арсеналу лідера кадетів Мілюкова. Коли кадети хочуть посварити робітничий клас з селян-

ством, вони звичайно говорять: ви, панове більшовики, будуєте соціалізм на кістках селянства. Зчиняючи галас відносно «данини», Бухарін підспівує панам Мілюковим, плентається в хвості за ворогами народу.

е) ПРО ТЕМП РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ І НОВІ ФОРМИ ЗМИЧКИ

Нарешті, питання про темп розвитку індустрії і про нові форми змички між містом і селом. Це питання є одним з найважливіших питань наших незгод. Важливість цього питання полягає в тому, що в ньому зосереджені всі нитки наших **практичних** незгод в питаннях господарської політики партії.

Що таке нові форми змички, що це означає з точки зору нашої господарської політики?

Це означає, насамперед, що крім старих форм змички між містом і селом, коли промисловість задовольняла головним чином **особисті** потреби селянина (ситець, взуття, взагалі мануфактура і т. д.), нам потрібні ще нові форми змички, коли промисловість задовольнятиме **виробничі** потреби селянського господарства (сільськогосподарські машини, трактори, поліпшене насіння, добрива і т. д.).

Якщо ми раніше задовольняли **головним чином** особисті потреби селянина, мало зачіпаючи виробничі потреби його господарства, то тепер, продовжуючи задовольняти особисті потреби селянина, нам треба наполягати щосили на постачання сільськогосподарських машин, тракторів, добрив і т. д., які мають пряме відношення до реконструкції сільськогосподарського виробництва на новій технічній базі.

Поки справа йшла про **відбудову** сільського господарства і освоєння селянами колишніх поміщицьких та куркульських земель, ми могли вдовольнятися старими формами змички. Але тепер, коли справа йде про **реконструкцію** сільського господарства, цього вже недосить. Тепер треба йти далі, допомагаючи селянству перебудувати сільськогосподарське виробництво на базі нової техніки і колективної праці.

Це означає, по-друге, що поряд з переозброєнням нашої промисловості ми повинні почати серйозно переозброювати і сільське господарство. Ми переозброюємо і почасти вже переозброїли нашу промисловість, підводячи під неї нову технічну базу, постачаючи їй нові поліпшені машини, нові поліпшені кадри. Ми будуємо нові заводи і фабрики, ми реконструюємо і розширяємо старі, ми розвиваємо металургію, хімію, машинобудування. На цій основі ростуть міста, множаться нові промислові пункти, розширяються старі. На цій базі зростає попит на продовольчі продукти, на сировину для промисловості. А сільське господарство

залишається при старих знаряддях, при старих, дідівських, методах обробітку землі, при старій, примітивній, тепер уже непридатній або майже непридатній техніці, при старих дрібноселянських індивідуальних формах господарювання і праці.

Чого вартий, наприклад, той факт, що до революції було у нас близько 16 млн. дворів, а тепер їх є не менше 25 млн.? Про що говорить це, як не про те, що сільське господарство набирає все більш розпорошеного, роздробленого характеру. А характерна риса розпорошених дрібних господарств полягає в тому, що вони не в силі в належній мірі використати техніку, машини, трактори, дані агрономічної науки, що вони є господарствами малотоварними.

Звідси — недостача товарного виходу сільськогосподарських продуктів.

Звідси — небезпека розриву між містом і селом, між промисловістю і сільським господарством.

Звідси — необхідність підтягти, підігнати сільське господарство до темпу розвитку нашої індустрії.

І ось, щоб не було цієї небезпеки розриву, треба почати посерйозному переозброювати сільське господарство на базі нової техніки. А щоб його переозброїти, треба поступово об'єднувати роздроблені селянські індивідуальні господарства у великі господарства, в колгоспи, треба будувати сільське господарство на базі колективної праці, треба укрупняти колективи, треба розвивати старі і нові радгоспи, треба систематично застосовувати масові форми контрактації до всіх основних галузей сільського господарства, треба розвивати систему машинно-тракторних станцій, які допомагають селянству освоювати нову техніку і колективізувати працю,— словом, треба поступово переводити дрібні селянські індивідуальні господарства на базу великого колективного виробництва, бо тільки велике виробництво суспільного типу здатне використати якнайповніше дані науки і нову техніку і рушити вперед семимильними кроками розвиток нашого сільського господарства.

Це не значить, звичайно, що ми повинні занедбати індивідуальне бідняцько-середняцьке селянське господарство. Ні, не значить. Індивідуальне бідняцько-середняцьке господарство в справі постачання промисловості продовольства і сировини відіграє і буде ще відігравати в найближчому майбутньому переважну роль. Саме тому необхідно підтримувати індивідуальне, не об'єднане ще в колгоспи бідняцько-середняцьке господарство.

Але це значить, що самого тільки індивідуального селянського господарства **уже** недосить. Про це говорять наші хлібозаготівельні утруднення. Тому розвиток індивідуального бідняцько-середняцького господарства треба **доповнити** всемірним розвитком колективних форм господарства і радгоспів.

Тому треба прокласти міст між індивідуальним бідняцько-середняцьким господарством і колективними суспільними формами господарства у вигляді масової контрактації, у вигляді машинно-тракторних станцій, у вигляді всемірного розвитку кооперативної громадськості, з тим, щоб полегшити селянам перевести своє дрібне індивідуальне господарство на рейки колективної праці.

Без цих умов неможливий серйозний розвиток сільського господарства. Без цих умов неможливе розв'язання зернової проблеми. Без цих умов неможливе врятування маломіцних верств селянства від розорення, від злиднів.

Це означає, нарешті, що треба всемірно розвивати нашу індустрію, як основне джерело живлення сільськогосподарського виробництва, по лінії його реконструкції, треба розвивати металургію, хімію, машинобудування, треба будувати тракторні заводи, заводи сільськогосподарських машин і т. д.

Немає потреби доводити, що неможливо розвивати колгоспи, неможливо розвивати машинно-тракторні станції, не підтягуючи основні маси селянства до колективних форм господарювання через масову контрактацію, не постачаючи сільському господарству чималої кількості тракторів, сільськогосподарських машин і т. д.

Але постачати селу машини і трактори неможливо, не розвиваючи нашу індустрію посиленим темпом. Звідси — швидкий темп розвитку нашої індустрії як ключ до реконструкції сільського господарства на базі колективізму.

Такі смисл і значення нових форм змички.

Група Бухаріна змушена визнати словесно необхідність нових форм змички. Але це є лише **словесне** визнання, розраховане на те, щоб під флагом словесного визнання нових форм змички протягти щось прямо **протилежне**. Насправді Бухарін стоїть проти нових форм змички. У Бухаріна вихідним пунктом є не швидкий темп розвитку індустрії, як підойми реконструкції сільськогосподарського виробництва, а розвиток індивідуального селянського господарства. У нього на першому плані «нормалізація» ринку і допущення вільної гри цін на ринку сільськогосподарських продуктів, допущення повної свободи приватної торгівлі. Звідси його недовірливе ставлення до колгоспів, що позначилось в його промові на липневому пленумі ЦК і в його тезах перед липневим пленумом ЦК. Звідси його негативне ставлення до всіх і всяких форм надзвичайних заходів при заготівлі хліба проти куркульства.

Відомо, що Бухарін тікає від надзвичайних заходів, як чорт від ладану.

Відомо, що Бухарін все ще не може зрозуміти, що при нинішніх умовах куркуль не здаватиме достатньої кількості хліба добровільно, в порядку самопливу.

Це доведено тепер дворічним досвідом нашої заготівельної роботи.

Ну, а як бути, коли все ж невистачить товарного хліба? Бухарін відповідає на це: не тривожте куркуля надзвичайними заходами і ввезіть хліб з-за кордону. Він ще недавно пропонував ввезти хліб з-за кордону мільйонів 50 пудів, тобто мільйонів на 100 карбованців валютою. А якщо валюта потрібна для того, щоб ввезти устаткування для індустрії? Бухарін відповідає на це: треба дати перевагу ввозові хліба з-за кордону, відставивши, очевидно, на задній план ввіз устаткування для промисловості.

Виходить, таким чином, що основою розв'язання зернової проблеми і реконструкції сільського господарства є не швидкий темп розвитку індустрії, а розвиток індивідуального селянського господарства, включаючи сюди і куркульське господарство, на базі вільного ринку і вільної гри цін на ньому.

Таким чином ми маємо справу з двома різними планами господарської політики.

План партії:

1. Ми переозброюємо промисловість (реконструкція).

2. Ми починаємо серйозно переозброювати сільське господарство (реконструкція).

3. Для цього треба розширяти будівництво колгоспів і радгоспів, масове застосування контрактації і машинно-тракторних станцій, як засобу встановлення **виробничої змички** між індустрією і сільським господарством.

4. Щодо хлібозаготівельних утруднень в даний момент, то треба визнати допустимість тимчасових надзвичайних заходів, підкріплених громадською підтримкою середняцько-бідняцьких мас, як один із засобів зломити опір куркульства і взяти у нього максимально хлібні надлишки, необхідні для того, щоб обійтися без імпорту хліба і зберегти валюту для розвитку індустрії.

5. Індивідуальне бідняцько-середняцьке господарство відіграє і буде ще відігравати переважну роль у справі постачання країні продовольства і сировини, але самого тільки його вже недосить,— розвиток індивідуального бідняцько-середняцького господарства треба **доповнити** через це розвитком колгоспів і радгоспів, масовою контрактацією, посиленим розвитком машинно-тракторних станцій для того, щоб полегшити витіснення капіталістичних елементів із сільського господарства і поступове переведення індивідуальних селянських господарств на рейки великих колективних господарств, на рейки колективної праці.

6. Але щоб добитися всього цього, треба насамперед посилити розвиток індустрії, металургії, хімії, машинобудування, тракторних заводів, заводів сільськогосподарських машин і т. д. Без цього неможливе розв'язання зернової проблеми, так само як неможлива реконструкція сільського господарства.

Висновок: **ключем реконструкції сільського господарства є швидкий темп розвитку нашої індустрії.**

План Бухаріна:

1. «Нормалізація» ринку, допущення вільної гри цін на ринку і підвищення цін на хліб, не спиняючись перед тим, що це може повести до подорожчання промтоварів, сировини, хліба.

2. Всемірний розвиток індивідуального селянського господарства при певному скороченні темпу розвитку колгоспів і радгоспів (тези Бухаріна в липні, промова Бухаріна на липневому пленумі).

3. Заготівлі шляхом самопливу, які виключають завжди і при всяких умовах навіть часткове застосування надзвичайних заходів проти куркульства, якщо навіть ці заходи підтримуються середняцько-бідняцькою масою.

4. В разі недостачі хліба — ввіз хліба мільйонів на 100 карбованців.

5. А якщо валюти невистачить на те, щоб покрити і ввіз хліба і ввіз устаткування для промисловості, то треба скоротити ввіз устаткування, а значить і темп розвитку нашої індустрії,— інакше у нас буде «топтання на місці», а то й «пряме падіння вниз» сільського господарства.

Висновок: **ключем реконструкції сільського господарства є розвиток індивідуального селянського господарства.**

Ось як обертається справа, товариші!

План Бухаріна є план **зниження** темпу розвитку індустрії і **підриву** нових форм змички.

Такі наші незгоди.

Іноді питають: чи не спізнилися ми з розвитком нових форм змички, з розвитком колгоспів, радгоспів і т. д.?

Є люди, які твердять, що партія спізнилася принаймні років на два з цією справою. Це невірно, товариші. Це зовсім невірно. Так можуть говорити тільки «ліві» крикуни, які не мають уявлення про економіку СРСР.

Що значить спізнитися в цій справі? Якщо мова йде про те, щоб передбачати необхідність колгоспів і радгоспів, то цю справу ми почали ще під час Жовтневого перевороту. Що партія передбачала необхідність колгоспів і радгоспів ще тоді, в період Жовтневого перевороту,— в цьому не може бути ніякого сумніву. Можна, нарешті, взяти нашу програму, прийняту на VIII з'їзді партії (березень 1919 р.). Необхідність колгоспів і радгоспів врахована там з усією ясністю.

Але самого тільки передбачення необхідності колгоспів і радгоспів з боку керівної верхівки нашої партії недосить для того, щоб провести в життя і організувати **масовий рух** за колгоспи і радгоспи. Значить, мова йде не про передбачення, а про **здійснення** плану колгоспно-радгоспного будівництва. Але для здійс-

нення такого плану потрібен цілий ряд умов, яких у нас не було досі і які з'явилися лише останнім часом.

Ось у чому справа, товариші.

Щоб провести план масового руху за колгоспи і радгоспи, для цього необхідно насамперед, щоб партійну верхівку підтримала в цій справі в першу чергу партія в **своїй масі.** А партія у нас мільйонна, як відомо. Отже, треба було переконати широкі партійні маси в правильності політики керівної верхівки. Це — по-перше.

Для цього необхідно, далі, щоб у надрах селянства створився масовий рух за колгоспи, щоб селянство не боялося колгоспів, а само йшло в колгоспи, переконуючись на досвіді в перевазі колгоспів перед індивідуальним господарством. А це — справа серйозна, яка вимагає певного часу. Це — по-друге.

Для цього необхідно, далі, щоб були у держави матеріальні засоби, необхідні для фінансування колгоспного будівництва, для фінансування колгоспів і радгоспів. А на цю справу потрібні сотні й сотні мільйонів карбованців, дорогі товариші. Це — по-третє.

Для цього необхідно, нарешті, щоб була розвинена індустрія в більш-менш достатній мірі, необхідній для того, щоб постачати сільському господарству машини, трактори, добрива і т. д. Це — по-четверте.

Чи можна твердити, що у нас були вже всі ці умови років два або три тому? Ні, не можна твердити цього.

Не можна забувати, що ми є партія **правляча, а не опозиційна.** Опозиційна партія може давати лозунги,— я говорю про корінні практичні лозунги руху,— з тим, щоб здійснити їх після свого приходу до влади. Ніхто не може обвинувачувати опозиційну партію в тому, що вона не здійснює своїх корінних лозунгів негайно, бо всі розуміють, що при кермі стоїть не вона, опозиційна партія, а інші партії.

Зовсім інакше стоїть справа з партією правлячою, якою є наша більшовицька партія. Лозунги такої партії є не прості агітаційні лозунги, а щось далеко більше, бо вони мають силу **практичного рішення, силу закону,** які треба проводити тепер же. Наша партія не може дати практичний лозунг і потім відкласти його проведення в життя. Це було б обманом мас. Щоб дати практичний лозунг, особливо такий серйозний лозунг, як переведення мільйонних мас селянства на рейки колективізму, треба мати умови для його прямого здійснення, треба, нарешті, створити, організувати ці умови. Ось чому для нас недосить самого тільки передбачення необхідності колгоспів і радгоспів з боку партійної верхівки. Ось чому нам потрібні ще умови, необхідні для того, щоб негайно **здійснити, провести в життя** наші лозунги.

Чи була наша партія в своїй масі готова до всемірного розвитку колгоспів і радгоспів, скажемо, років два або три тому? Ні, вона не була ще до цього готова. Серйозний поворот у партійних масах в сторону нових форм змички почався лише з перших серйозних хлібозаготівельних утруднень. Потрібні були ці утруднення для того, щоб партія в масі відчула всю необхідність форсування нових форм змички, і насамперед колгоспів та радгоспів, і рішуче підтримала в цій справі свій ЦК. Ось вам одна умова, якої не було у нас раніше і яка є тепер в наявності.

Чи був у нас років два або три тому серйозний рух мільйонних мас селянства на користь колгоспів або радгоспів? Ні, не було. Всякому відомо, що два або три роки тому селянство вороже ставилось до радгоспів, а колгоспи воно третирувало як нінащо непотрібну «комунію». А тепер? Тепер — справа інша. Тепер є у нас уже цілі верстви селянства, які дивляться на радгоспи і колгоспи, як на джерело допомоги селянському господарству насінням, поліпшеною худобою, машинами, тракторами. Тепер подавай тільки машини і трактори,— справа колгоспів піде вперед посиленим темпом.

Звідки взявся такий перелом серед певних, досить значних верств селянства? Що йому сприяло?

Насамперед розвиток кооперації і кооперативної громадськості. Не може бути сумніву, що без могутнього розвитку кооперації, особливо сільськогосподарської, яка створила психологічну базу серед селян на користь колгоспів, у нас не було б тієї тяги до колгоспів, яка проявляється тепер цілими верствами селянства.

Велику роль відіграла тут також наявність добре впоряджених колгоспів, які дали селянам хороші зразки того, як можна поліпшити сільське господарство, об'єднуючи дрібні селянські господарства у великі, в колективні господарства.

Відіграла тут свою роль також наявність добре впоряджених радгоспів, які допомагали селянам у справі поліпшення господарства. Я вже не кажу про інші факти, добре відомі всім вам. Ось вам ще одна умова, якої не було у нас раніше і яка є тепер у нас.

Далі, чи можна твердити, що ми мали можливість років два або три тому серйозно фінансувати колгоспи і радгоспи, відпускаючи на цю справу сотні мільйонів карбованців? Ні, не можна твердити. Ви знаєте добре, що у нас невистачало коштів навіть на розвиток того мінімуму промисловості, без якого взагалі неможлива ніяка індустріалізація, не кажучи вже про реконструкцію сільського господарства. Чи могли ми відняти ці кошти у промисловості, яка становить базу індустріалізації країни, і передати їх колгоспам і радгоспам? Ясно, що не могли. Ну, а тепер? Тепер у нас є кошти для розвитку колгоспів і радгоспів.

Чи можна, нарешті, твердити, що ми вже мали років два або три тому достатню базу в індустрії для посиленого постачання сільському господарству машин, тракторів і т. д.? Ні, не можна цього твердити. Тоді завдання полягало в тому, щоб створити **мінімум індустріальної бази** для постачання сільському господарству в **майбутньому** машин і тракторів. На створення цієї бази і пішли у нас тоді наші мізерні фінансові засоби. Ну, а тепер? Тепер у нас є ця індустріальна база для сільського господарства. В усякому разі вона, ця сама база, створюється у нас прискореним темпом.

Виходить, що умови, необхідні для масового розвитку колгоспів і радгоспів, створились у нас лише останнім часом.

Ось як стоїть справа, товариші.

Ось чому не можна говорити, що ми спізнилися з розвитком нових форм змички.

є) БУХАРІН ЯК ТЕОРЕТИК

Такі в основному головні помилки теоретика правої опозиції — Бухаріна — в основних питаннях нашої політики.

Кажуть, що Бухарін є одним з теоретиків нашої партії. Це, звичайно, вірно. Але справа в тому, що з теорією у нього не все гаразд. Це видно хоч би з того, що він накопичив цілу купу помилок в питаннях партійної теорії і політики, тільки що охарактеризованих мною. Не може бути, щоб ці помилки, помилки по лінії Комінтерну, помилки в питаннях про класову боротьбу, про загострення класової боротьби, про селянство, про неп, про нові форми змички,— не може бути, щоб усі ці помилки з'явились у нього випадково. Ні, ці помилки не випадкові. Вони, ці помилки Бухаріна, вийшли з неправильної його теоретичної настанови, з його теоретичних вад. Так, Бухарін теоретик, але теоретик він не цілком марксистський, теоретик, якому треба ще доучуватися для того, щоб стати марксистським теоретиком.

Посилаються на відомий лист товариша Леніна про Бухаріна як про теоретика. Давайте зачитаємо цього листа:

«З молодих членів ЦК, — говорить Ленін, — хочу сказати кілька слів про Бухаріна і Пятакова. Це, по-моєму, найвидатніші сили (з наймолодших сил), і відносно них треба б мати на увазі ось що: Бухарін не тільки дуже цінний і визначний теоретик партії, він також законно вважається улюбленцем всієї партії, але **його теоретичні погляди з дуже великим сумнівом можуть бути віднесені до цілком марксистських, бо в ньому є щось схоластичне (він ніколи не вчився і, думаю, ніколи не розумів цілком діалектики)»*** (Стенограма липневого пленуму 1926 р., вип. IV, стор. 66).

Отже, теоретик без діалектики. Теоретик-схоластик. Теоретик, чиї «теоретичні погляди з дуже великим сумнівом можуть бути

* Курсив мій. **И. Ст.**

віднесені до цілком марксистських». Така характеристика теоретичної фізіономії Бухаріна, дана Леніним.

Ви самі розумієте, товариші, що такому теоретикові треба ще доучуватись. І якби Бухарін розумів, що він теоретик не цілком ще закінчений, що він потребує того, щоб доучитися, що він теоретик, який ще не засвоїв діалектику, а діалектика є душа марксизму,— якби він це розумів, то він був би скромніший, і від цього партія лише виграла б. Але біда в тому, що Бухарін не слабує на скромність. Біда в тому, що він не тільки не слабує на скромність, але він береться навіть учити нашого учителя Леніна в цілому ряді питань і насамперед в питанні про державу. Ось у чому біда Бухаріна.

Дозвольте послатися з цього приводу на відомий теоретичний спір між Леніним і Бухаріним в питанні про державу, який відбувся в 1916 році. Це важливо нам для того, щоб викрити як непомірні претензії Бухаріна, що збирається вчити Леніна, так і коріння його теоретичних слабостей в таких важливих питаннях, як питання про диктатуру пролетаріату, про класову боротьбу і т. д.

Як відомо, в журналі «Інтернаціонал Молоді» з'явилася в 1916 році стаття Бухаріна, спрямована, по суті справи, проти товариша Леніна, за підписом Nota Bene. В цій статті Бухарін пише:

«...Цілковитою помилкою є шукати різницю між соціалістами і анархістами в тому, що перші — прихильники, другі — противники держави. Різниця насправді полягає в тому, що революційна соціал-демократія хоче зорганізувати нове суспільне виробництво як централізоване, тобто технічно найбільш прогресивне, тоді як децентралізоване анархічне виробництво означало б лише крок назад до старої техніки, до старої форми підприємств...»

«...Для соціал-демократії, яка є або принаймні повинна бути вихователькою мас, тепер більше ніж будь-коли, необхідно підкреслювати свою принципіальну ворожість до держави... Теперішня війна показала, як глибоко корені державності проникли в душі робітників».

Критикуючи ці погляди Бухаріна, Ленін говорить у відомій статті, опублікованій в 1916 році:

«Це невірно. Автор ставить питання про те, в чому різниця ставлення соціалістів і анархістів **до держави**, а відповідає **не** на це, а на **інше** питання, в чому різниця їх ставлення до економічної основи майбутнього суспільства. Це дуже важливе і необхідне питання, звичайно. Але звідси не випливає, щоб можна було забувати **головне** в різниці ставлення соціалістів і анархістів до держави. Соціалісти стоять за використання сучасної держави та її установ у боротьбі за визволення робітничого класу, а також за необхідність використати державу для своєрідної перехідної форми від капіталізму до соціалізму. Такою перехідною формою, **теж** державою, є диктатура пролетаріату. Анархісти хочуть «скасувати» державу, «висадити в повітря» («sprengen») її, як висловлюється в одному місці т. Nota Bene, помилково приписуючи цей погляд соціалістам. Соціалісти — автор цитував, на жаль, надто неповно слова Енгельса, що сюди стосуються, — визнають «відмирання», поступове «засипання» держави **після** експропріації буржуазії»...

«Щоб «підкреслювати» «принципіальну ворожість» до держави, треба дійсно «ясно» зрозуміти її, а у автора якраз ясності немає. Фраза ж про «корені державності» зовсім уже плутана, не марксистська і не соціалістична. Не «державність» зіткнулася з запереченням державності, а опортуністична політика (тобто опортуністичне, реформістське, буржуазне ставлення до держави) зіткнулася з революційною соціал-демократичною політикою (тобто з революційним соціал-демократичним ставленням до держави буржуазної і до використання держави проти буржуазії для її повалення). Це речі зовсім, зовсім різні» (т. XIX, стор. 296).

Здається ясно, в чому тут справа і в яку напіванархічну калюжу потрапив Бухарін!

Стен. Ленін тоді в розгорнутому вигляді ще не формулював необхідність «висадження в повітря» держави. Бухарін, роблячи анархістські помилки, підходив до формулювання цього питання.

Сталін. Ні, мова йде зараз не про це, мова йде про ставлення до держави взагалі, мова йде про те, що, на думку Бухаріна, робітничий клас повинен бути **принципіально** ворожим до **всякої** держави, в тому числі і до держави робітничого класу.

Стен. Ленін тоді говорив тільки про використання держави, нічого не кажучи в критиці Бухаріна про «висадження в повітря».

Сталін. Помиляєтесь: «висадження в повітря» держави є не марксистська, а анархістська формула. Смію запевнити вас, що мова йде тут про те, що робітники повинні підкреслити, на думку Бухаріна (і анархістів), свою принципіальну ворожість до всякої держави, значить і до держави перехідного періоду, до держави робітничого класу.

Спробуйте-но розтлумачити нашим робітникам, що робітничий клас повинен пройнятися принципіальною ворожістю до пролетарської диктатури, яка теж бо є держава.

Позиція Бухаріна, викладена в його статті в «Інтернаціоналі Молоді», є позиція заперечення держави в період, перехідний від капіталізму до соціалізму.

Бухарін проглядів тут «дрібницю», а саме — він проглядів цілий перехідний період, коли робітничий клас не може обійтись без своєї власної держави, якщо він дійсно хоче придушувати буржуазію і будувати соціалізм. Це — по-перше.

По-друге, невірно, що товариш Ленін не торкався тоді в своїй критиці теорії «висадження в повітря», «скасування» держави взагалі. Ленін не тільки торкався цієї теорії, як це видно з наведених мною цитат, але він ще розкритикував її як теорію анархістську, протипоставивши їй теорію **створення і використання** нової держави після повалення буржуазії, а саме — держави пролетарської диктатури.

Нарешті, не можна змішувати анархістську теорію «висадження в повітря» і «скасування» держави з марксистською теорією «відмирання» **пролетарської** держави, або «зламу», «роз-

биття» буржуазно-державної машини. Дехто схильний змішувати ці два різні поняття, гадаючи, що вони є виразом однієї і тієї самої думки. Але це невірно. Ленін виходив саме з марксистської теорії «зламу» **буржуазно-державної** машини і «відмирання» **пролетарської** держави, коли він критикував анархістську теорію «висадження в повітря» і «скасування» держави взагалі.

Може не зайвим буде, якщо я наведу тут, для більшої ясності, один з рукописів тов. Леніна про державу, написаний, як видно, в кінці 1916 або на початку 1917 року (до лютневої революції 1917 р.). З цього рукопису можна легко побачити, що:

а) критикуючи напіванархістські помилки Бухаріна в питанні про державу, Ленін виходив з марксистської теорії «відмирання» пролетарської держави і «зламу» буржуазно-державної машини,

б) хоч Бухарін, за висловом Леніна, «ближчий до істини, ніж Каутський», але він все ж «замість викриття каутськіанців допомагає їм своїми помилками».

Ось текст цього рукопису:

«Надзвичайно велику вагу в питанні про державу має лист **Енгельса** до **Бебеля** від 18—28 березня 1875 року.

Ось найголовніше місце повністю:

«...Вільна народна держава перетворилась у вільну державу. За граматичним смислом цих слів, вільна держава є така, в якій держава вільна щодо своїх громадян, тобто держава з деспотичним урядом. **Слід би кинути всю цю балаканину про державу,** особливо **після Комуни, яка не була вже державою** у власному розумінні. «Народною державою» анархісти кололи нам очі більше ніж досить, хоч уже твір Маркса проти Прудона, а потім «Комуністичний Маніфест» говорять прямо, що **з запровадженням соціалістичного суспільного ладу держава сама собою розпускається** (sich auflöst) **і зникає.** Оскільки держава є лише минуща установа, якою доводиться користуватися в боротьбі, в революції, щоб насильно придушити своїх противників, то говорити про вільну народну державу є чисте безглуздя: поки пролетаріат ще **потребує** (курсив Енгельса) держави, він потребує її **не в інтересах свободи, а в інтересах** придушення своїх **противників, а коли стає можливим говорити про свободу, тоді держава,** як така, перестає існувати. Тому ми запропонували б поставити скрізь замість слова **держава** (курсив Енгельса) слово: **«община»** (Gemeinwesen), прекрасне старе німецьке слово, яке відповідає французькому слову «комуна»».

Це, мабуть, найзнаменніше і, напевно, найрізкіше місце, так би мовити, **«проти** держави» у Маркса і Енгельса.

(1) «Кинути треба всю балаканину про державу».

(2) «Комуна була вже **не** державою у власному розумінні» (а чим же? перехідною формою від держави до недержави, очевидно!).

(3) Анархісти нам досить «кололи очі» (in die Zähne geworfen, буквально — тикали в морду) «народною державою» (Маркс і Енгельс, значить, соромилися цієї явної помилки своїх німецьких друзів; — однак вони вважали її, і розуміється **при тодішніх обставинах** правильно вважали, незрівнянно менш важливою помилкою, ніж помилка анархістів. Це NB!!).

(4) Держава «сама собою розкладається («розпускається») (Nota Bene) і зникає»... (порівн. пізніше: «відмирає») «з запровадженням соціалістичного суспільного ладу»...

(5) Держава є «тимчасова установа», яка потрібна «в боротьбі, в революції»... (потрібна пролетаріатові, розуміється)...

(6) Держава потрібна **не для свободи**, а для **придушення** (Niederhaltung не є придушення, власне, а вдержання від реставрації, тримання в покорі) **противників пролетаріату.**

(7) Коли буде свобода, тоді не буде держави.

(8) «Ми» (тобто Енгельс і **Маркс**) запропонували б **«скрізь»** (у програмі) говорити замість «держава» — «**община**» (Gemeinwesen), «комуна»!!!

Звідси видно, як опошлили, споганили Маркса і Енгельса не тільки опортуністи, але й Каутський.

Опортуністи ні одної з цих 8 багатющих думок не зрозуміли!!

Вони взяли тільки практичну потребу теперішнього: використати політичну боротьбу, використати **сучасну** державу для навчання, виховання пролетаріату, для «виривання поступок». Це вірно (проти анархістів), але це ще лише $^1/_{100}$ марксизму, якщо можна так арифметично висловитись.

Каутський зовсім затушував (чи забув? чи не зрозумів?) у своїй пропагандистській і взагалі публіцистичній роботі пп. 1, 2, 5, 6, 7, 8 і «Zerbrechen» Маркса (в полеміці з Паннекуком в 1912 чи 1913 р. (див. далі, стор. 45—47) Каутський зовсім уже звалився в опортунізм у цьому питанні).

Від анархістів нас відрізняє (α) використання держави **тепер** і (β) під час **революції** пролетаріату («диктатура пролетаріату») — пункти, найважливіші для практики, зараз же. (Саме їх і **забув** Бухарін!)

Від опортуністів — більш глибокі, «більш вічні» істини про (αα) «тимчасовий» характер держави, про (ββ) **шкідливість** «балаканини» про неї тепер, про (γγ) не зовсім державний характер диктатури пролетаріату, про (δδ) суперечність держави і свободи, про (εε) більш правильну ідею (поняття, програмний термін) «общини» замість держави, про (ζζ) «розбиття» (Zerbrechen) бюрократично-військової машини.

Не забути ще, що **диктатуру пролетаріату** одверті опортуністи Німеччини (Бернштейн, Кольб etc.) прямо заперечують, а офіціальна програма і Каутський **посередньо**, замовчуючи її в повсякденній агітації і **терплячи** ренегатство Кольбів і К°.

Бухаріну було писано в серпні 1916 р.: «дай **дозріти** твоїм думкам про державу». А він, **не давши** дозріти, поліз у пресу як «Nota Bene» і зробив це так, що замість викриття каутськіанців **допоміг їм** своїми помилками!! А по суті справи Бухарін ближчий до істини, ніж Каутський».

Така коротка історія теоретичного спору в питанні про державу.

Здавалося б, справа ясна: Бухарін допустив напіванархістські помилки,— пора виправити ці помилки і піти далі по стопах Леніна. Але так можуть думати лише ленінці. Бухарін, виявляється, з цим не згоден. Він твердить, навпаки, що помилявся не він, а Ленін, що не він пішов або повинен піти по стопах Леніна, а, навпаки, Ленін був змушений піти по стопах Бухаріна.

Ви не вважаєте це імовірним, товариші? В такому разі послухайте далі. Після цих спорів, що мали місце в 1916 році, через 9 років після цього, на протязі яких Бухарін мовчав, **через рік після смерті Леніна**, а саме в 1925 році, Бухарін друкує в збірнику «Революція права» статтю «До теорії імперіалістичної держави», не прийняту в свій час до друку редакцією «Сборника Социал-Демократа» (тобто Леніним), в **примітці** до якої Бухарін

прямо заявляє, що в цьому спорі мав рацію не Ленін, а він, Бухарін. Це може здатися неймовірним, але це — факт, товариші.

Послухайте текст цієї примітки:

«Проти статті в «Інтернаціоналі Молоді» виступив з заміткою В. І. (тобто Ленін). Читачі легко побачать, що у мене не було помилки, яка мені приписувалась, бо я чітко бачив необхідність диктатури пролетаріату; з другого боку, із замітки Ілліча видно, що він тоді **неправильно ставився до положення про «висадження в повітря» держави** (розуміється, буржуазної), **змішуючи це питання з питанням про відмирання диктатури пролетаріату***. Може, мені слід би було тоді більше розвинути тему про диктатуру. Але на своє виправдання можу сказати, що тоді було таке повальне соціал-демократичне оспівування буржуазної держави, при якому природно було зосередити всю увагу на питанні про **висадження в повітря** цієї машини.

Коли я приїхав з Америки в Росію і побачив Надію Костянтинівну (це було на нашому нелегальному VI з'їзді, і в цей час В. І. переховувався), її першими словами були слова: «В. І. просив вам переказати, що в питанні про державу у нього немає тепер незгод з вами». Займаючись питанням, **Ілліч прийшов до тих же висновків*** щодо «висадження в повітря», але він розвинув цю тему, а потім і вчення про диктатуру настільки, що зробив цілу епоху в розвитку теоретичної думки в цьому напрямі».

Так пише про Леніна Бухарін **через рік** після смерті Леніна. Ось вам зразок гіпертрофованої претенціозності недовченого теоретика!

Цілком можливо, що Надія Костянтинівна справді говорила Бухаріну про те, про що тут пише Бухарін. Але що ж з цього випливає? З цього випливає лише одно, що у Леніна були деякі підстави думати, що Бухарін відмовився або готовий відмовитись від своїх помилок. Тільки й усього. Але Бухарін розрахував інакше. Він вирішив, що віднині творцем, або в усякому разі натхненником, марксистської теорії держави повинен вважатися не Ленін, а він, тобто Бухарін.

Досі ми вважали і продовжуємо вважати себе ленінцями. А тепер виявляється, що і Ленін і ми, його учні, є бухарінцями. Смішнувато трохи, товариші. Але що поробиш, коли доводиться мати справу з розбухлою претенціозністю Бухаріна.

Можна подумати, що Бухарін помилився на слові в своїй примітці до згаданої вище статті, що він сказав дурницю і потім забув про неї. Але це, виявляється, невірно. Бухарін говорив, виявляється, цілком серйозно. Це видно хоч би з того, що заява Бухаріна про **помилки** Леніна і **правоту** Бухаріна, зроблена ним у цій примітці, знов була опублікована недавно, а саме в 1927 р., тобто через два роки після першої вилазки Бухаріна проти Леніна, в біографічному нарисі Марецького про Бухаріна, причому Бухарін і не подумав протестувати проти такої... сміливості Марецького. Ясно, що виступ Бухаріна проти Леніна не можна вважати випадковістю.

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Виходить, таким чином, що має рацію Бухарін, а не Ленін, що натхненником марксистської теорії держави є не Ленін, а Бухарін.

Така, товариші, картина теоретичних вивихів і теоретичних претензій Бухаріна.

І ця людина має сміливість після всього цього говорити тут у своїй промові, що в теоретичній настанові нашої партії «щось гниле», що в теоретичній настанові нашої партії є ухил до троцькізму!

І це говорить той самий Бухарін, який допускає (і допускав у минулому) ряд найгрубіших теоретичних і практичних помилок, який недавно ще був в учнях у Троцького, який вчора ще шукав блоку з троцькістами проти ленінців і бігав до них на задні двері!

Ну, хіба це не смішно, товариші?

ж) П'ЯТИРІЧКА ЧИ ДВОРІЧКА

Дозвольте тепер перейти до промови Рикова. Якщо Бухарін намагався дати теоретичне обгрунтування правого ухилу, то Риков старається в своїй промові підвести під цю справу базу практичних пропозицій, лякаючи нас «страхіттями» в галузі наших утруднень по лінії сільського господарства. Це не значить, що Риков не торкнувся теоретичних питань. Ні, він їх торкнувся. Але, торкнувшись їх, допустив принаймні дві серйозні помилки.

У своєму проекті резолюції про п'ятирічний план, відкинутому комісією Політбюро, Риков говорить, що «центральна ідея п'ятирічного плану полягає в рості продуктивності народної праці». Незважаючи на те, що комісія Політбюро відкинула цю зовсім неправильну настанову, Риков захищав її тут у своїй промові.

Чи вірно, що центральну ідею п'ятирічного плану в **Радянській країні** становить ріст продуктивності праці? Ні, невірно. Адже нам потрібен не **всякий** ріст продуктивності народної праці. Нам потрібен **певний** ріст продуктивності народної праці, а саме — *такий ріст, який забезпечує* ***систематичну перевагу соціалістичного сектора народного господарства над сектором капіталістичним.*** П'ятирічний план, який забуває про цю центральну ідею, є не п'ятирічний план, а п'ятирічна нісенітниця.

В рості продуктивності праці взагалі заінтересоване всяке суспільство, і капіталістичне і докапіталістичне. Відмінність **радянського** суспільства від усякого іншого суспільства в тому саме й полягає, що воно заінтересоване не в усякому рості продуктивності праці, а в такому рості, який забезпечує перевагу соціалістичних форм господарства над іншими формами і насамперед над капіталістичними формами господарства, який забезпечує таким чином подолання і витіснення капіталістичних форм

господарства. А Риков забув про цю дійсно центральну ідею п'ятирічного плану розвитку радянського суспільства. В цьому його перша теоретична помилка.

Друга його помилка полягає в тому, що він не робить різниці або не хоче зрозуміти різниці з точки зору товарообороту між, скажемо, колгоспом і всяким індивідуальним господарством, в тому числі індивідуальним капіталістичним господарством. Риков запевняє, що з точки зору товарообороту на хлібному ринку, з точки зору одержання хліба він не бачить різниці між колгоспом і приватним держателем хліба, йому, виходить, все одно, чи купуємо ми хліб у колгоспу, у приватного держателя чи у якогонебудь аргентінського скупщика хліба. Це зовсім невірно. Це є повторення відомої заяви Фрумкіна, який запевняв один час, що йому все одно, де купувати і у кого купувати хліб, у приватника чи у колгоспу.

Це — замаскована форма захисту, реабілітації, виправдання куркульських махінацій на хлібному ринку. Той факт, що цей захист ведеться з точки зору товарообороту,— цей факт не міняє справи в тому, що він є все ж виправдання куркульських махінацій на хлібному ринку. Якщо немає різниці з точки зору товарообороту між колективними і неколективними формами господарства, то чи варто тоді розвивати колгоспи, чи варто їм давати пільги, чи варто займатися трудним завданням подолання капіталістичних елементів у сільському господарстві? Ясно, що Риков взяв неправильну настанову. В цьому його друга теоретична помилка.

Але це мимохідь. Перейдемо до практичних питань, поставлених у промові Рикова.

Риков твердив тут, що крім п'ятирічного плану потрібен ще другий, паралельний план, а саме — дворічний план розвитку сільського господарства. Він обгрунтовував цю пропозицію відносно паралельного дворічного плану утрудненнями в сільському господарстві. Він говорив: п'ятирічний план — діло хороше, і він стоїть за нього, але якщо ми одночасно дамо дворічний план сільського господарства, то буде ще краще,— в противному разі справа з сільським господарством застряне.

З вигляду ця пропозиція начебто нічого поганого не являє собою. Але коли придивитися до справи, виходить, що дворічний план сільського господарства придумано для того, щоб підкреслити нереальний, паперовий характер п'ятирічного плану. Чи могли ми з цим погодитись? Ні, не могли. Ми говорили Рикову: якщо ви невдоволені п'ятирічним планом по лінії сільського господарства, якщо ви вважаєте недостатніми ті асигнування, які даються за п'ятирічним планом на розвиток сільського господарства, то скажіть прямо про ваші додаткові пропозиції, про ваші додаткові вкладення,— ми згодні внести в п'ятирічний план ці

додаткові вкладення в сільське господарство. І що ж? Виявилось, що у Рикова немає ніяких додаткових пропозицій відносно додаткових вкладень для сільського господарства. Постає питання: для чого ж тоді паралельний дворічний план сільського господарства?

Ми говорили йому далі: крім п'ятирічного плану є ще річні плани, які становлять частину п'ятирічки,—давайте внесемо в річні плани перших двох років ті додаткові конкретні пропозиції по лінії піднесення сільського господарства, які є у вас, якщо вони взагалі є. І що ж? Виявилось, що таких конкретних планів додаткових асигнувань Риков не має запропонувати.

Ми зрозуміли тоді, що в пропозиції Рикова про дворічний план мається на увазі не піднесення сільського господарства, а бажання підкреслити нереальний, паперовий характер п'ятирічки, бажання розвінчати п'ятирічку. Для «душі», про людське око — п'ятирічний план, для діла, для практичної роботи — дворічний план,— ось яка стратегія вийшла у Рикова. Дворічний план виступив у Рикова на сцену для того, щоб потім, у ході практичного здійснення п'ятирічного плану, протипоставити п'ятирічці дворічку, перебудувати п'ятирічку і пристосувати її до дворічного плану, скоротивши і обкарнавши асигнування на справу індустрії.

Ось з яких міркувань відкинули ми пропозицію Рикова про дворічний паралельний план.

з) ПИТАННЯ ПРО ПОСІВНІ ПЛОЩІ

Риков лякав тут партію, запевняючи, що посівні площі по СРСР мають тенденцію систематично скорочуватись. При цьому він кивав у бік партії, натякаючи на те, що в скороченні посівних площ винна політика партії. Він прямо не говорив, що справа йде у нас до деградації сільського господарства. Але враження від його промови складається таке, що ми маємо в наявності щось подібне до деградації.

Чи вірно, що посівні площі мають тенденцію до систематичного скорочення? Ні, невірно. Риков оперував тут середніми числами про посівні площі по країні. Але метод середніх чисел, не коригований даними по районах, не можна розглядати, як науковий метод.

Може Риков читав коли-небудь «Розвиток капіталізму в Росії» Леніна. Якщо він читав, він повинен пам'ятати, як Ленін картає там буржуазних економістів, що користуються методом середніх чисел про ріст посівних площ і ігнорують дані по районах. Дивно, що Риков повторює тепер помилки буржуазних економістів. І от, якщо розглянути рух посівних площ по районах, тобто якщо підійти до справи по-науковому, то виходить, що в одних районах посівні площі зростають систематично, в інших—

вони падають **іноді**, в залежності головним чином від метеорологічних умов, причому немає таких даних, які говорили б про те, що ми маємо де-небудь, хоча б в одному з серйозних хлібних районів, **систематичне** скорочення посівних площ.

Справді, посівні площі в районах, охоплених заморозками або засухою, наприклад в деяких областях України, останнім часом показують скорочення...

Голос. Не вся Україна.

Шліхтер. На Україні посівні площі виросли на 2,7%

Сталін. Я маю на увазі степову смугу України. А ось в інших районах, скажемо, в Сибіру, в Поволжі, в Казахстані, в Башкирії, не зачеплених несприятливими кліматичними умовами, посівні площі зростають систематично.

Чим пояснити, що в одних районах посівні площі зростають систематично, а в інших — іноді скорочуються? Не можна ж справді твердити, що політика партії на Україні — одна, а на сході або в центрі СРСР — інша. Це ж абсурд, товариші. Ясно, що кліматичні умови мають тут немаловажне значення.

Вірно, що куркулі скорочують посівні площі, незалежно від кліматичних умов. В цьому, мабуть, «винна» політика партії, яка полягає в тому, щоб підтримувати бідняцько-середняцькі маси **проти** куркульства. Але що з цього виходить? Хіба ми коли-небудь зобов'язувалися вести таку політику, яка могла б задовольняти всі соціальні групи села, в тому числі і куркулів? І взагалі, хіба ми можемо вести таку політику, яка задовольняла б і експлуататорів і експлуатованих, якщо ми взагалі хочемо вести марксистську політику? Що ж тут особливого, якщо в результаті нашої ленінської політики, розрахованої на обмеження і подолання капіталістичних елементів на селі, куркулі починають частково скорочувати свої посіви? Та хіба може бути інакше?

Може ця політика невірна,— хай скажуть нам про це прямо. Чи не дивно, що люди, які називають себе марксистами, часткове скорочення куркулями посівів стараються видавати з переляку за скорочення посівних площ **взагалі**, забуваючи про те, що, крім куркулів, існують ще бідняки і середняки, посіви яких розширяються, забуваючи про те, що існують колгоспи і радгоспи, посіви яких зростають прискореним темпом.

Нарешті, ще одна неправильність у промові Рикова в питанні про посівні площі. Риков скаржився тут, що подекуди, а саме в місцях найбільшого розвитку колгоспів, бідняцько-середняцький індивідуальний клин починає скорочуватись. Це вірно. А що тут поганого? А як же інакше? Якщо бідняцько-середняцькі господарства починають покидати індивідуальний клин і переходять на колективне господарство, то хіба не ясно, що розширення і умноження колгоспів повинно повести за собою скорочення індивідуального бідняцько-середняцького клину? А як же ви хочете?

Зараз у колгоспів є два з лишком мільйони гектарів землі. На кінець п'ятирічки колгоспи матимуть більше ніж 25 мільйонів гектарів. За рахунок кого тут виростає колгоспний клин? За рахунок індивідуального бідняцько-середняцького клину. А як же ви хочете? Як же інакше переводити бідняцько-середняцькі індивідуальні господарства на рейки колективного господарства? Хіба не ясно, що колгоспний клин буде зростати в цілому ряді районів за рахунок індивідуального клину?

Дивно, що люди не хочуть зрозуміти цих простих речей.

и) ПРО ХЛІБНІ ЗАГОТІВЛІ

Про наші хлібні утруднення наговорили тут купу небилиць. Але головні моменти наших хлібних кон'юнктурних утруднень випустили з уваги.

Забули насамперед про те, що в цьому році ми зібрали жита і пшениці,— я говорю про валовий збір урожаю,— мільйонів на 500—600 пудів менше, ніж у минулому році. Чи могло це не відбитися на наших хлібозаготівлях? Звичайно, не могло не відбитися.

Може в цьому винна політика ЦК? Ні, політика ЦК тут ні при чому. Пояснюється це серйозним неврожаєм у степовій смузі України (заморозки і засуха) і частковим неврожаєм на Північному Кавказі, в Центрально-Чорноземній області, в Північно-Західній області.

Цим головним чином і пояснюється, що в минулому році на 1 квітня заготовили ми хліба на Україні (жита й пшениці) 200 млн. пудів, а в цьому році — всього лише 26—27 млн. пудів.

Цим же треба пояснити падіння заготівель пшениці й жита по ЦЧО майже у 8 раз і по Північному Кавказу — в 4 рази.

Хлібозаготівлі на сході виросли за цей рік у деяких районах майже вдвоє. Але вони не могли покрити, і не покрили, звичайно, тієї недостачі хліба, яка була у нас на Україні, на Північному Кавказі і в ЦЧО.

Не слід забувати, що при нормальних урожаях Україна і Північний Кавказ заготовляють близько половини всього заготовлюваного хліба по СРСР.

Дивно, що цю обставину випустив з уваги Риков.

Нарешті, друга обставина, яка становить головний момент наших кон'юнктурних хлібозаготівельних утруднень. Я маю на увазі опір куркульських елементів села політиці Радянської влади щодо хлібозаготівель. Риков обминув цю обставину. Але обминути цей момент — значить обминути головне в хлібозаготівельній справі. Про що говорить досвід останніх двох років щодо хлібозаготівель? Він говорить про те, що імущі верстви села, які мають у своїх руках значні хлібні надлишки і віді-

грають на хлібному ринку серйозну роль, не хочуть нам давати добровільно потрібну кількість хліба по цінах, визначених Радянською владою. Нам треба для забезпечення хлібом міст і промислових пунктів, Червоної Армії і районів технічних культур близько 500 млн. пудів хліба щороку. В порядку самопливу нам удається заготовити близько 300—350 млн. пудів. Решту 150 млн. пудів доводиться брати в порядку організованого тиску на куркульські і заможні верстви села. Ось про що говорить нам досвід хлібозаготівель за останні два роки.

Що сталося за ці два роки, звідки такі переміни, чому раніше допомагав самоплив, а тепер виявився він недостатнім? Сталося те, що куркульські і заможні елементи виросли за ці роки, ряд урожайних років не пройшов для них даром, вони зміцніли в господарському відношенні, нагромадили капіталець і тепер вони можуть маневрувати на ринку, вдержуючи за собою хлібні надлишки, чекаючи високих цін і обертаючись на інших культурах.

Хліб не можна розглядати, як простий товар. Хліб — не бавовна, яку не можна їсти і яку не можна продати всякому. На відміну від бавовни, хліб у наших нинішніх умовах є такий товар, який беруть всі і без якого не можна існувати. Куркуль це враховує, і він придержує його, заражаючи цим держателів хліба взагалі. Куркуль знає, що хліб є валюта валют. Куркуль знає, що надлишки хліба є не тільки засіб свого збагачення, але й засіб закабалення бідноти. Хлібні надлишки в руках куркуля при даних умовах є засіб господарського і політичного посилення куркульських елементів. Тому, беручи ці надлишки у куркулів, ми не тільки полегшуємо постачання хліба містам і Червоній Армії, але й підриваємо засіб господарського і політичного посилення куркульства.

Що треба зробити для того, щоб дістати ці хлібні надлишки? Треба насамперед ліквідувати психологію самопливу як шкідливу і небезпечну річ. Треба **організувати** хлібозаготівлі. Треба мобілізувати бідняцько-середняцькі маси проти куркульства і організувати їх громадську підтримку заходам Радянської влади щодо посилення хлібозаготівель. Значення уральсько-сибірського методу хлібозаготівель, здійснюваного за принципом самообкладання, саме в тому й полягає, що він дає можливість мобілізувати трудящі верстви села проти куркульства для посилення хлібозаготівель. Досвід показав, що цей метод дає нам позитивні результати. Досвід показав, що ці позитивні результати ми маємо в двох напрямах: по-перше, ми вилучаємо хлібні надлишки імущих верств села, полегшуючи цим постачання країни; по-друге, ми мобілізуємо на цій справі бідняцько-середняцькі маси проти куркульства, освічуємо їх політично і організуємо з них свою могутню багатомільйонну політичну армію на селі. Деякі товариші

не враховують цієї останньої обставини. А тимчасом саме вона і є одним з важливих, якщо не найважливішим результатом уральсько-сибірського методу хлібозаготівель.

Правда, цей метод поєднується іноді з застосуванням надзвичайних заходів проти куркульства, що викликає комічний лемент у Бухаріна і Рикова. А що в цьому поганого? Чому не можна іноді, при певних умовах застосовувати надзвичайні заходи проти нашого класового ворога, проти куркульства? Чому можна сотнями арештовувати спекулянтів у містах і висилати їх до Туруханського краю, а у куркулів, які спекулюють хлібом і намагаються взяти за горло Радянську владу і закабалити собі бідноту, не можна брати надлишків хліба в порядку громадського примусу по цінах, по яких здають хліб нашим заготівельним організаціям бідняки і середняки? Звідки це випливає? Хіба наша партія коли-небудь висловлювалась **в принципі** проти застосування надзвичайних заходів щодо спекулянтів і куркульства? Хіба у нас немає закону проти спекулянтів?

Риков і Бухарін, очевидно, стоять **в принципі** проти всякого застосування надзвичайних заходів щодо куркульства. Але ж це буржуазно-ліберальна політика, а не марксистська політика. Ви не можете не знати, що Ленін після запровадження нової економічної політики висловлювався навіть за повернення до політики комбідів, звичайно, при певних умовах. А що ж таке часткове застосування надзвичайних заходів проти куркулів? Це навіть не капля в морі в порівнянні з політикою комбідів.

Вони, прихильники групи Бухаріна, сподіваються переконати класового ворога в тому, щоб він добровільно зрікся своїх інтересів і здав би нам добровільно свої хлібні надлишки. Вони сподіваються, що куркуль, який виріс, який спекулює, у якого є можливість відігравати на інших культурах і який ховає свої хлібні надлишки,— вони сподіваються, що цей самий куркуль дасть нам свої хлібні надлишки добровільно по наших заготівельних цінах. Чи не збожеволіли вони? Чи не ясно, що вони не розуміють механіки класової боротьби, не знають, що таке класи?

А чи відомо їм, як куркулі глумляться з наших працівників і з Радянської влади на сільських сходах, влаштовуваних для посилення хлібозаготівель? Чи відомі їм такі факти, коли наш агітатор, наприклад у Казахстані, дві години переконував держателів хліба здати хліб для постачання країни, а куркуль виступив з люлькою в роті і відказав йому: «А ти потанцюй, хлопче, тоді я тобі дам пудів зо два хліба».

Голоси. Сволота!

Сталін. Переконайте-но таких людей.

Так, товариші, клас є клас. Від цієї істини не втечеш. Уральсько-сибірський метод тим, власне, і хороший, що він

полегшує можливість підняти бідняцько-середняцькі верстви проти куркулів, полегшує можливість зломити опір куркулів і примушує їх здати хлібні надлишки органам Радянської влади.

Тепер наймоднішим словом в рядах групи Бухаріна є слово «перегини» в хлібозаготівлях. Це слово становить у них найходовіший товар, тому що воно допомагає їм маскувати свою опортуністичну лінію. Коли вони хочуть замаскувати свою лінію, вони звичайно кажуть: ми, звісно, не проти натиску на куркулів, але ми проти перегинів, які допускаються в цій галузі і які зачіпають середняка. Далі йдуть розповіді про «страхіття» цих перегинів, читаються листи «селян», читаються панічні листи товаришів, як-от Маркова, і потім робиться висновок: треба скасувати політику натиску на куркульство.

Чи не угодно: **тому що** є перегини в проведенні правильної політики, **то треба**, виявляється, **скасувати цю саму правильну політику.** Такий звичайний прийом опортуністів: на підставі перегинів у проведенні правильної лінії — скасувати цю лінію, замінивши її лінією опортуністичною. При цьому прихильники групи Бухаріна старанно умовчують про те, що існує ще інший сорт перегинів, більш небезпечний і більш шкідливий, а саме — перегини в сторону зрощування з куркульством, в сторону пристосування до заможних верств села, в сторону заміни революційної політики партії опортуністичною політикою правих ухильників.

Звичайно, ми всі проти цих перегинів. Ми всі проти того, щоб удари, спрямовувані проти куркулів, зачіпали середняків. Це ясно, і в цьому не може бути ніякого сумніву. Але ми рішуче проти того, щоб балаканиною про перегини, яку старанно практикує група Бухаріна, розкасирувати революційну політику нашої партії і підмінити її опортуністичною політикою групи Бухаріна. Ні, цей фокус у них не пройде.

Назвіть хоч один політичний захід партії, який не супроводився б тим чи іншим перегином. З цього випливає, що треба боротися з перегинами. Але хіба можна **на цій підставі** охаювати саму лінію, яка є єдино правильна лінія?

Візьмемо такий захід, як проведення 7-годинного робочого дня Не може бути ніякого сумніву, що цей захід є один з найреволюційніших заходів, які проводить наша партія за останній час. Кому не відомо, що цей, по суті глибоко революційний, захід часто-густо супроводиться у нас цілим рядом перегинів, іноді найогидніших? Чи значить це, що ми повинні скасувати політику проведення 7-годинного робочого дня?

Чи розуміють прихильники бухарінської опозиції, в яку калюжу вони потрапляють, козиряючи перегинами в хлібозаготівельній справі?

і) ПРО ВАЛЮТНІ РЕЗЕРВИ ТА ІМПОРТ ХЛІБА

Нарешті, кілька слів про імпорт хліба і валютні резерви. Я вже говорив, що Риков і його найближчі друзі кілька разів ставили питання про імпорт хліба з-за кордону. Риков говорив спочатку про необхідність ввозу мільйонів 80—100 пудів хліба. Це становитиме близько 200 млн. карб. валюти. Потім він поставив питання про ввіз 50 млн. пудів, тобто на 100 млн. карб. валюти. Ми це діло відкинули, вирішивши, що краще натискувати на куркуля і витиснути у нього хлібні надлишки, яких у нього не мало, ніж витрачати валюту, відкладену для того, щоб ввезти устаткування для нашої промисловості.

Тепер Риков міняє фронт. Тепер він запевняє, що капіталісти дають нам хліб у кредит, а ми нібито не хочемо його брати. Він сказав, що через його руки пройшло кілька телеграм, з яких видно, що капіталісти нам хочуть дати хліб у кредит. При цьому він змальовував справу так, що нібито є у нас такі люди, які не хочуть прийняти хліб у кредит або з капризу, або з якихось інших незрозумілих причин.

Все це дурниці, товариші. Смішно було б думати, що капіталісти Заходу раптом взяли і стали жаліти нас, бажаючи дати нам кілька десятків мільйонів пудів хліба мало не даром або в довгостроковий кредит. Це дурниці, товариші.

В чому ж тоді справа? Справа в тому, що різні капіталістичні групи щупають нас, щупають наші фінансові можливості, нашу кредитоспроможність, нашу стійкість ось уже півроку. Вони звертаються до наших торговельних представників у Парижі, в Чехословаччині, в Америці, в Аргентіні і обіцяють нам продати хліб у кредит на найкоротший строк, місяців на три або, максимум, місяців на шість. Вони хочуть добитися не стільки того, щоб продати нам хліб у кредит, скільки того, щоб дізнатися, чи дійсно тяжке наше становище, чи дійсно вичерпалися у нас фінансові можливості, чи стоїмо ми міцно з точки зору фінансового становища і чи не клюнемо ми на гачок, який вони нам підкидають.

Зараз у капіталістичному світі йдуть великі спори відносно наших фінансових можливостей. Одні кажуть, що ми вже банкроти і падіння Радянської влади — справа кількох місяців, якщо не тижнів. Інші кажуть, що це невірно, що Радянська влада сидить міцно, що фінансові можливості у неї є і хліба у неї вистачить.

В даний час завдання полягає в тому, щоб проявити нам належну стійкість і витримку, не піддаватися на брехливі обіцянки щодо відпуску хліба в кредит і показати капіталістичному світові, що ми обійдемося без ввозу хліба. Це не тільки моя думка. Це думка більшості Політбюро.

На цій підставі ми вирішили відмовитись від пропозиції різних там благодійників, як-от Нансена, про ввіз хліба до СРСР в кредит на 1 мільйон доларів.

На цій же підставі дали ми негативну відповідь усім цим розвідникам капіталістичного світу в Парижі, в Америці, в Чехословаччині, які пропонували нам невелику кількість хліба в кредит.

На цій же підставі вирішили ми проявити максимум економії у витрачанні хліба, максимум організованості в справі заготівель хліба.

Ми ставили собі тут дві мети: з одного боку — обійтися без імпорту хліба і зберегти валюту для ввозу устаткування, з другого боку — показати всім нашим ворогам, що ми стоїмо міцно і не маємо наміру піддаватися обіцянкам про подачки.

Чи правильна була така політика? Я думаю, що вона була єдино правильною політикою. Вона була правильною не тільки тому, що ми відкрили тут, всередині нашої країни, нові можливості одержання хліба. Вона була правильна ще тому, що, обійшовшись без імпорту хліба і відкинувши геть розвідників капіталістичного світу, ми зміцнили своє міжнародне становище, ми піднесли свою кредитоспроможність і розбили вщент балачки про «близьку загибель» Радянської влади.

Цими днями ми мали деякі попередні переговори з представниками німецьких капіталістів. Вони обіцяють дати нам 500-мільйонний кредит, причому справа виглядає так, що вони дійсно вважають за необхідне дати нам цей кредит, щоб забезпечити собі радянські замовлення для своєї промисловості.

Цими днями була у нас англійська делегація консерваторів, яка також вважає за потрібне констатувати міцність Радянської влади і доцільність надання нам кредитів для того, щоб забезпечити собі промислові радянські замовлення.

Я думаю, що ми не мали б цих нових можливостей в розумінні одержання кредитів, з боку німців насамперед, а потім і з боку однієї групи англійських капіталістів, якби ми не проявили тієї необхідної стійкості, про яку я говорив вище.

Отже, мова йде не про те, що ми відмовляємося нібито з капризу одержати уявний хліб в уявний довгостроковий кредит. Справа йде про те, щоб розгадати лице наших ворогів, розгадати їх дійсні бажання і проявити витримку, необхідну для зміцнення нашого міжнародного становища.

Ось чому ми відмовилися, товариші, від імпорту хліба.

Як бачите, питання про імпорт хліба не таке вже просте, як це змальовував тут Риков. Питання про імпорт хліба є питання нашого міжнародного становища.

V

ПИТАННЯ ПАРТІЙНОГО КЕРІВНИЦТВА

Ми перебрали, таким чином, всі головні питання наших незгод як у галузі теорії, так і в галузі комінтернівської і внутрішньої політики нашої партії. Із сказаного видно, що заява Рикова про наявність у нас **єдиної** лінії не відповідає дійсності. Із сказаного видно, що у нас є на ділі **дві** лінії. Одна лінія — це генеральна лінія партії, революційна ленінська лінія нашої партії. Друга лінія — це лінія групи Бухаріна. Ця друга лінія не цілком ще оформлена почасти тому, що в рядах групи Бухаріна є неймовірна плутанина поглядів, почасти тому, що вона, ця друга лінія, будучи слабою щодо своєї питомої ваги в партії, старається так чи інакше маскуватися. Але вона, ця лінія, все ж існує, як бачите, і існує вона, як лінія, **відмінна** від лінії партії, як лінія, яка **протиставить** себе генеральній лінії партії майже в усіх питаннях нашої політики. Ця друга лінія є лінія **правого** ухилу.

Перейдемо тепер до питань партійного керівництва.

а) ПРО ФРАКЦІЙНІСТЬ ГРУПИ БУХАРІНА

Бухарін говорив, що у нас немає в партії опозиції, що вона, група Бухаріна, не являє собою опозиції. Це невірно, товариші. З дебатів на пленумі вияснилося з повною очевидністю, що в особі групи Бухаріна ми маємо нову опозицію. Опозиційна робота цієї групи полягає в тому, що вона намагається ревізувати лінію партії, вона намагається переглянути лінію партії і готує грунт для того, щоб замінити її, лінію партії, іншою лінією, лінією опозиції, яка не може бути ні чим іншим, як лінією правого ухилу.

Бухарін говорив, що трійка не являє собою фракційної групи. Невірно це, товариші. Група Бухаріна містить усі елементи фракційності. Тут і платформа є, тут і фракційна замкнутість, тут і політика відставок, тут і організована боротьба проти ЦК. Чого ж ще треба? Навіщо приховувати правду про фракційність групи Бухаріна, коли вона ясна сама собою? Для того й зібрався пленум ЦК і ЦКК, щоб сказати тут всю правду про наші незгоди. А правда полягає в тому, що група Бухаріна є група фракційна. І це не просто фракційна група, а — я б сказав — найбільш неприємна і найбільш дріб'язкова з усіх фракційних груп, що були у нас в партії.

Це видно хоч би з того, як вона намагається тепер використати в своїх фракційних цілях таку мізерну дрібницю, як заворушення в Аджарії. Справді, що являє собою це так зване «повстання» в Аджарії в порівнянні з такими повстаннями, як кронштадтське повстання? Я думаю, що в порівнянні з цим повстанням

так зване «повстання» в Аджарії не є навіть капля в морі. Чи бували такі випадки, щоб троцькісти або зінов'євці намагалися використати це серйозне повстання в Кронштадті проти ЦК, проти партії? Треба визнати, товариші, що таких випадків не бувало. Навпаки, опозиційні групи, що були у нас в партії в період цього серйозного повстання, допомагали партії придушувати його, не наважуючись використати його проти партії.

А як робить тепер група Бухаріна? Ви мали вже нагоду переконатися, що вона намагається використати проти партії це мікроскопічне «повстання» в Аджарії якнайдріб'язковіше, якнайнепристойніше. Що ж це таке, як не крайній ступінь фракційного засліплення і фракційного здрібнення?

Від нас вимагають, видимо, щоб у нас не було випадків заворушень на окраїнах, які межують з капіталістичними державами. Від нас вимагають, очевидно, такої політики, яка б задовольняла всі класи нашого суспільства, і багатих і бідних, і робітників і капіталістів. Від нас вимагають, очевидно, щоб у нас не було незадоволених елементів. Чи не збожеволіли вони, ці товариші з групи Бухаріна?

Як можна вимагати від нас, людей пролетарської диктатури, які ведуть боротьбу з капіталістичним світом, як всередині, так і поза нашою країною,— як можна вимагати від нас, щоб у нас не було в країні незадоволених і щоб не було іноді випадків заворушень на деяких окраїнах, що межують з ворожими нам державами? Для чого ж існує тоді капіталістичне оточення, коли не для того, щоб міжнародний капітал докладав усіх сил організувати у нас в прикордонних районах виступи незадоволених елементів у нашій країні проти Радянської влади? Хто ж, крім пустих лібералів, може ставити нам такі вимоги? Хіба не ясно, що фракційна дріб'язковість здатна довести іноді людей до ліберальної сліпоти і обмеженості?

б) ПРО ЛОЯЛЬНІСТЬ І КОЛЕКТИВНЕ КЕРІВНИЦТВО

Риков запевняв тут, що Бухарін є одним з найбільш «бездоганних» і «лояльних» членів партії щодо ЦК нашої партії.

Дозвольте в цьому усумнитися. Ми не можемо вірити на слово Рикову. Ми вимагаємо фактів. А от фактів і немає у Рикова.

Взяти, наприклад, такий факт, як закулісні переговори Бухаріна з групою Каменєва, зв'язаною з троцькістами, переговори про організацію фракційного блоку, про зміну політики ЦК, про зміну складу Політбюро, про використання хлібозаготівельної кризи для виступу проти ЦК. Постає питання, де ж тут «лояльність», «бездоганність» Бухаріна щодо свого ЦК?

Чи не є це, навпаки, порушення **всякої** лояльності з боку одного з членів Політбюро щодо свого ЦК, щодо своєї партії?

Якщо це називається лояльністю щодо ЦК, то що називається тоді зрадою щодо свого ЦК?

Бухарін любить говорити про лояльність, про чесність, але чому він не спробує поглянути на себе і спитати себе: чи не порушує він найнечеснішим чином елементарні вимоги лояльності щодо свого ЦК, ведучи закулісні переговори з троцькістами проти свого ЦК і зраджуючи таким чином свій ЦК?

Бухарін говорив тут про відсутність колективного керівництва в ЦК партії, запевняючи нас, що вимоги колективного керівництва порушуються більшістю Політбюро ЦК.

Звичайно, наш пленум все терпить. Він може стерпіти і цю безсоромну й лицемірну заяву Бухаріна. Але треба дійсно втратити почуття сорому, щоб взяти на себе сміливість виступити на пленумі в такому дусі проти більшості ЦК.

Справді, про яке колективне керівництво може бути тут мова, якщо більшість ЦК, запрягшись у державного воза, рухає його вперед з напруженням усіх своїх сил, просячи групу Бухаріна допомогти йому в цій важкій справі, а група Бухаріна не тільки не допомагає своєму ЦК, а навпаки — всіляко заважає йому, кидає палки в колеса, загрожує відставкою і змовляється з ворогами партії, з троцькістами, проти ЦК нашої партії?

Хто ж, крім лицемірів, може заперечувати, що Бухарін, який влаштовує блок з троцькістами проти партії і зраджує свій ЦК, не бажає і не буде здійснювати колективне керівництво в Центральному Комітеті нашої партії?

Хто ж, крім сліпих, може не бачити, що коли Бухарін все ж базікає про колективне керівництво в ЦК, киваючи проти більшості ЦК, то це він робить для того, щоб замаскувати таким чином свою зрадницьку позицію?

Слід відзначити, що Бухарін не вперше порушує елементарні вимоги лояльності і колективного керівництва щодо ЦК партії. Історія нашої партії знає приклади, як Бухарін в період Брестського миру, при Леніні, залишившись у меншості в питанні про мир, бігав до лівих есерів, до ворогів нашої партії, вів з ними закулісні переговори, намагався укласти з ними блок проти Леніна і ЦК. Про що він змовлявся тоді з лівими есерами,— нам це, на жаль, ще невідомо. Але нам відомо, що ліві есери мали тоді намір арештувати Леніна і вчинити антирадянський переворот... Але найбільш дивне те, що, бігаючи до лівих есерів і конспіруючи з ними проти ЦК, Бухарін продовжував кричати, так само як і тепер, про необхідність колективного керівництва.

Історія нашої партії знає крім того приклади, коли Бухарін, при Леніні, маючи більшість в Московському обласному бюро нашої партії і маючи за собою групу «лівих» комуністів, закликáв усіх членів партії до того, щоб висловити недовір'я ЦК партії, відмовитися підкоритися йому і поставити питання про

розкол у нашій партії. Це було в період Брестського миру, після того, як ЦК уже ухвалив свою постанову про необхідність прийняти умови Брестського миру.

Такі є лояльність і колективне керівництво Бухаріна.

Риков говорив тут про необхідність колегіальної роботи. При цьому він кивав у сторону більшості Політбюро, вказуючи на те, що він і його найближчі друзі стоять за колегіальну роботу, а більшість Політбюро, виходить,— проти колегіальної роботи. При цьому Риков не навів ні одного факту на підтвердження своєї заяви.

Для того, щоб викрити цю риковську байку, дозвольте навести кілька фактів, кілька прикладів, які вказують на те, як Риков проводить колегіальну роботу.

Перший приклад. Ви знаєте історію з вивозом золота до Америки. Багато хто з вас думає, може, що золото було вивезене до Америки за рішенням Раднаркому, або ЦК, або за згодою ЦК, або з відома ЦК. Але це невірно, товариші. ЦК і Раднарком не мають до цієї справи ніякого відношення. У нас є рішення про те, що золото не може бути вивезене без санкції ЦК. Однак це рішення було порушено. Хто ж дозволив його вивіз? Виявляється, золото було вивезене з дозволу одного із заступників Рикова з відома і за згодою Рикова.

Що це,— колегіальна робота?

Другий приклад. Мова йде про переговори з одним із великих приватних банків в Америці, майно якого було націоналізоване після Жовтневого перевороту і який вимагає тепер відшкодування збитків. ЦК стало відомо, що з цим банком ведуться переговори представником нашого Держбанку про умови відшкодування його збитків.

Питання про відшкодування приватних претензій є, як ви знаєте, одним з найсерйозніших питань, що мають пряме відношення до нашої зовнішньої політики. Може здатися, що переговори ці велися з дозволу Раднаркому або ЦК. Проте це невірно, товариші. ЦК і Раднарком не мають до цієї справи ніякого відношення. Згодом, дізнавшись про ці переговори, ЦК постановив перервати переговори. Але от питання: хто санкціонував ці переговори? Виявляється, вони були санкціоновані одним із заступників Рикова з відома і за згодою Рикова.

Що це,— колегіальна робота?

Третій приклад. Мова йде про постачання сільськогосподарських машин куркулям і середнякам. Мова йде про те, що ЕКОСО РСФРР, де головує один із заступників Рикова по РСФРР, ухвалило **зменшити** постачання середнякам сільськогосподарських машин і **збільшити** постачання машин верхівковим верствам села, тобто куркулям. Ось текст цієї антипартійної і антирадянської постанови ЕКОСО РСФРР:

«Для Казахської і Башкирської АСРР, Сибірського і Нижнє-Волзького країв і Середнє-Волзької і Уральської областей зазначені в цьому пункті проценти збуту сільськогосподарських машин та знарядь **підвищуються** для верхівкових верств села до 20%, а для середняцьких верств **знижуються** до 30%».

Чи не угодно: ЕКОСО РСФРР, в період посиленого наступу партії на куркулів і організації бідняцько-середняцьких мас проти куркульства, ухвалює постанову про **зниження** норми постачання машин середнякам і **підвищення** норми постачання верхівковим верствам села.

І це називається ленінською, комуністичною політикою!

Згодом ЦК, дізнавшись про цей казус, скасував постанову ЕКОСО. Але хто санкціонував цю антирадянську постанову? Її санкціонував один із заступників Рикова з відома і за згодою Рикова.

Що це,— колегіальна робота?

Здається, досить цих прикладів для того, щоб показати, як здійснюється колегіальна робота Риковим та його заступниками.

в) ПРО БОРОТЬБУ З ПРАВИМ УХИЛОМ

Бухарін говорив про «громадянську страту» трьох членів Політбюро, «пророблюваних», за його словами, організаціями нашої партії. Він говорив, що партія віддала трьох членів Політбюро, Бухаріна, Рикова і Томського, на «громадянську страту», критикуючи їх помилки в пресі і на зборах, в той час як вони, ці три члени Політбюро, «змушені» були мовчати.

Все це дурниці, товариші. Це фальшиві слова ліберальствуючого комуніста, який намагається розгвинтити партію в її боротьбі проти правого ухилу. У Бухаріна виходить, що коли він і його друзі зав'язли в правоухильницьких помилках, то партія не має права викривати ці помилки, партія повинна припинити боротьбу з правим ухилом і дожидатися того моменту, коли Бухаріну і його друзям угодно буде відмовитись від своїх помилок.

Чи не надто багато вимагає від нас Бухарін? Чи не думає він, що партія існує для нього, а не він для партії? А хто його примушує мовчати, перебувати в стані спокою, коли вся партія мобілізована проти правого ухилу і веде рішучі атаки проти трудноців? Чого б йому, Бухаріну, і його найближчим друзям не виступити тепер і не повести рішучу боротьбу проти правого ухилу і примиренства з ним? Хіба може хто-небудь сумніватися в тому, що партія вітала б Бухаріна і його найближчих друзів, якби вони зважились на цей, не такий уже важкий крок? Чому ж вони не зважуються на цей, кінець кінцем, обов'язковий для них крок? Чи не тому, що інтереси своєї групи ставлять вони вище інтересів партії та її генеральної лінії? Хто ж винен у тому, що в боротьбі з правим ухилом Бухарін, Риков і Томський «оказались

в нетях»? Чи не ясно, що розмови про «громадянську страту» трьох членів Політбюро є погано замаскована спроба трьох членів Політбюро примусити партію замовкнути і припинити боротьбу проти правого ухилу?

Боротьбу з правим ухилом не можна розглядати, як другорядне завдання нашої партії. Боротьба з правим ухилом є одно з вирішальних завдань нашої партії. Якщо ми в своєму власному середовищі, в своїй власній партії, в політичному штабі пролетаріату, який керує рухом і який веде вперед пролетаріат,— якщо ми в цьому самому штабі допустимо вільне існування і вільне функціонування правих ухильників, які намагаються демобілізувати партію, розкласти робітничий клас, пристосувати нашу політику до смаків «радянської» буржуазії і спасувати, таким чином, перед труднощами нашого соціалістичного будівництва,— якщо ми все це допустимо, то що це означатиме? Чи не означатиме це, що ми готові спустити на гальмах революцію, розкласти наше соціалістичне будівництво, втекти від труднощів, здати позиції капіталістичним елементам?

Чи розуміє група Бухаріна, що відмовитись від боротьби з правим ухилом значить зрадити робітничий клас, зрадити революцію?

Чи розуміє група Бухаріна, що без подолання правого ухилу та примиренства з ним неможливо подолати труднощі, які стоять перед нами, а без подолання цих труднощів неможливо добитися вирішальних успіхів соціалістичного будівництва?

Чого варті після всього цього жалюгідні слова про «громадянську страту» трьох членів Політбюро?

Ні, товариші, ліберальною балаканиною про «громадянську страту» не залякати бухарінцям партію. Партія вимагає від них рішучої боротьби з правим ухилом і примиренством з ним в одній шерензі з усіма членами ЦК нашої партії. Вона вимагає цього від групи Бухаріна для того, щоб полегшити справу мобілізації робітничого класу, зломити опір класових ворогів і організувати рішуче подолання труднощів нашого соціалістичного будівництва.

Або бухарінці цю вимогу партії виконають, і тоді партія вітатиме їх, або вони цього не зроблять,— але тоді хай вони нарікають на себе.

VI
ВИСНОВКИ

Переходжу до висновків.

Вношу такі пропозиції:

1) Треба, насамперед, осудити погляди групи Бухаріна. Треба осудити погляди цієї групи, викладені в її деклараціях і в промовах її представників, визнавши, що ці погляди несумісні з

лінією партії і що вони збігаються цілком з позицією правого ухилу.

2) Треба осудити закулісні переговори Бухаріна з групою Каменєва, як найбільш яскравий вираз нелояльності і фракційності групи Бухаріна.

3) Треба осудити політику відставок, яку практикували Бухарін і Томський, як грубе порушення елементарних вимог партійної дисципліни.

4) Треба зняти Бухаріна і Томського з постів, які вони займають, попередивши їх, що в разі найменшої спроби непідкорення постановам ЦК, ЦК буде змушений вивести їх із складу Політбюро.

5) Треба вжити заходів до того, щоб у виступах окремих членів і кандидатів Політбюро на зборах не допускались які б то не було відхилення від лінії партії, від рішень ЦК та його органів.

6) Треба вжити заходів до того, щоб в органах преси, як партійних, так і радянських, як в газетах, так і в журналах повністю проводились лінія партії і рішення її керівних органів.

7) Треба встановити спеціальні заходи, аж до виключення з ЦК і з партії, проти тих, хто спробує порушити секретність рішень партії, її ЦК, її Політбюро.

8) Треба розіслати резолюцію об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК у внутріпартійних питаннях всім місцевим організаціям партії і членам XVI конференції, не опубліковуючи її поки що в пресі.

Такий, по-моєму, вихід із становища.

Деякі товариші наполягають на негайному виключенні Бухаріна і Томського з Політбюро ЦК. Я не згоден з цими товаришами. По-моєму, можна обійтися тепер без такого крайнього заходу.

Й. В. Сталін. Твори, том 12, стор. 1—107.

РІК ВЕЛИКОГО ПЕРЕЛОМУ

До XII роковин Жовтня

Минулий рік був роком великого **перелому** на всіх фронтах соціалістичного будівництва. Перелом цей ішов і продовжує йти під знаком рішучого **наступу** соціалізму на капіталістичні елементи міста і села. Характерна особливість цього наступу полягає в тому, що він уже дав нам ряд вирішальних **успіхів** в основних галузях соціалістичної перебудови (реконструкції) нашого народного господарства.

З цього випливає, що партія зуміла доцільно використати наш відступ на перших стадіях нової економічної політики для того, щоб потім, на дальших його стадіях, організувати **перелом** і повести **успішний наступ** на капіталістичні елементи.

Ленін говорив при запровадженні непу:

«Ми зараз відступаємо, немовби відступаємо назад, але ми це робимо, щоб спочатку відступити, а потім розігнатися і дужче стрибнути вперед. Тільки під однією цією умовою ми відступили назад у проведенні нашої нової економічної політики... щоб після відступу розпочати найупертіший наступ вперед» (т. XXVII, стор. 361—362).

Підсумки минулого року незаперечно говорять про те, що партія з успіхом виконує в своїй роботі цю вирішальну вказівку Леніна.

* * *

Якщо взяти підсумки минулого року по лінії господарського будівництва, яке має для нас вирішальне значення, то **успіхи** нашого наступу на цьому фронті, наші **досягнення** за минулий рік можна було б звести до трьох основних моментів.

I

В ГАЛУЗІ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ

Навряд чи можна сумніватися, що одним з найважливіших фактів нашого будівництва за останній рік є той факт, що нам удалося добитися **рішучого перелому** в галузі продуктивності праці. Перелом цей виявився в розгортанні **творчої ініціативи** і

могутнього **трудового піднесення** мільйонних мас робітничого класу на фронті соціалістичного будівництва. В цьому наше перше й основне **досягнення** за минулий рік.

Розгортання творчої ініціативи і трудового піднесення мас стимулювалося по трьох основних лініях:

а) по лінії боротьби з бюрократизмом, який сковує трудову ініціативу й трудову активність мас — через **самокритику;**

б) по лінії боротьби з прогульниками і руйнівниками пролетарської трудової дисципліни — через **соціалістичне змагання;**

в) по лінії боротьби з рутиною і косністю у виробництві — через організацію **безперервки.**

В результаті ми маємо величезне досягнення на фронті праці у вигляді трудового ентузіазму і трудового переклику мільйонних мас робітничого класу в усіх кінцях нашої неосяжної країни. А значення цього досягнення справді неоціниме, бо тільки трудове піднесення і трудовий ентузіазм мільйонних мас може забезпечити той поступальний ріст продуктивності праці, без якого немислима остаточна перемога соціалізму в нашій країні над капіталізмом.

«Продуктивність праці,— говорить Ленін,— це, кінець кінцем, найважливіше, найголовніше для перемоги нового суспільного ладу. Капіталізм створив продуктивність праці, небачену при кріпосництві. Капіталізм може бути остаточно переможений і буде остаточно переможений тим, що соціалізм створює нову, далеко вищу продуктивність праці» (т. XXIV, стор. 342).

Виходячи з цього, Ленін вважає, що:

«Ми повинні пройнятися тим трудовим ентузіазмом, тією волею до праці, наполегливістю, від якої тепер залежить якнайшвидший порятунок робітників і селян, порятунок народного господарства» (т. XXV, стор. 477).

Таке є завдання, поставлене Леніним перед партією.

Минулий рік показав, що партія з успіхом виконує це завдання, рішуче переборюючи труднощі, які стоять на цьому шляху.

Так стоїть справа з першим важливим досягненням партії за минулий рік.

II

В ГАЛУЗІ БУДІВНИЦТВА ПРОМИСЛОВОСТІ

В нерозривному зв'язку з цим першим досягненням партії стоїть друге її досягнення. Полягає воно, це друге досягнення партії, в тому, що ми добилися за минулий рік сприятливого розв'язання в основному **проблеми нагромадження** для капітального будівництва важкої промисловості, взяли **прискорений темп** розвитку виробництва засобів виробництва і створили передумови для перетворення нашої країни в країну **металічну.**

В цьому наше друге і основне **досягнення** за минулий рік.

Проблема легкої індустрії не становить особливих труднощів. Вона вже розв'язана нами кілька років тому. Трудніша і важливіша проблема важкої індустрії.

Трудніша, бо вона вимагає колосальних вкладень, причому, як показує історія відсталих у промисловому відношенні країн, важка індустрія не обходиться без колосальних довгострокових позик.

Важливіша, бо без розвитку важкої промисловості ми не можемо побудувати ніякої промисловості, не можемо провести ніякої індустріалізації. А тому що ми не мали і не маємо ні довгострокових позик, ні скільки-небудь довгочасних кредитів, то гострота проблеми стає для нас більш ніж очевидною.

Саме з цього й виходять капіталісти всіх країн, коли вони відмовляють нам у позиках і кредитах, гадаючи, що ми не справимося своїми власними силами з проблемою нагромадження, зірвемося на питанні про реконструкцію важкої промисловості і змушені будемо піти до них на поклон, у кабалу.

А що говорять нам про це підсумки минулого року? Значення підсумків минулого року полягає в тому, що вони розбивають вщент розрахунки панів капіталістів.

Минулий рік показав, що, незважаючи на явну і таємну фінансову блокаду СРСР, ми в кабалу до капіталістів не пішли і з успіхом розв'язали своїми власними силами проблему нагромадження, заклавши основи важкої індустрії. Цього тепер не можуть заперечувати навіть запеклі вороги робітничого класу.

Справді, якщо, по-перше, капітальні вкладення у велику промисловість у минулому році становили понад 1 600 млн. карб., причому з них близько 1 300 млн. пішло на важку промисловість, а капітальні вкладення у велику промисловість в цьому році становлять понад 3 400 млн. карб., причому з них понад 2 500 млн. піде на важку промисловість; якщо, по-друге, валова продукція великої промисловості за минулий рік дала 23% росту, причому важка промисловість у тому числі дала ріст на 30%, а валова продукція великої промисловості на поточний рік повинна дати ріст на 32%, причому важка промисловість у тому числі повинна дати ріст на 46%,— то хіба не ясно, що проблема нагромадження для побудови важкої промисловості не становить уже для нас непереборних труднощів.

Як можна сумніватися в тому, що ми йдемо вперед прискореним кроком по лінії розвитку нашої важкої індустрії, обганяючи старі темпи і лишаючи позаду нашу «споконвічну» відсталість?

Чи можна дивуватися після всього сказаного, що передбачення п'ятирічки були в минулому році перевершені, а **оптимальний** варіант п'ятирічки, який вважається у буржуазних писак «недосяжною фантастикою» і який наводить жах на наших пра-

вих опортуністів (група Бухаріна), перетворився на ділі в **мінімальний** варіант п'ятирічки?

«Порятунком для Росії,— говорить Ленін,— є не тільки хороший урожай в селянському господарстві,— цього ще мало,— і не тільки хороший стан легкої промисловості, яка постачає селянству предмети вжитку,— цього теж ще мало,— нам необхідна також **важка** індустрія... Без врятування важкої промисловості, без її відбудови ми не зможемо побудувати ніякої промисловості, а без неї ми взагалі загинемо, як самостійна країна... Важка індустрія потребує державних субсидій. Якщо ми їх не знайдемо, то ми, як цивілізована держава — я вже не кажу, як соціалістична,— загинули» (т. XXVII, стор. 349).

Ось до чого круто формулює Ленін проблему нагромадження і завдання партії щодо побудови важкої промисловості.

Минулий рік показав, що партія з успіхом справляється з цим завданням, рішуче переборюючи всі і всякі труднощі на цьому шляху.

Це не значить, звичайно, що промисловість не матиме більше серйозних труднощів. Завдання побудови важкої промисловості упирається не тільки в проблему нагромадження. Воно упирається ще в проблему кадрів, у проблему:

а) **прилучення** десятків тисяч по-радянському настроєних техніків і спеціалістів до соціалістичного будівництва і

б) **вироблення** нових червоних техніків і червоних спеціалістів з людей робітничого класу.

Якщо проблему нагромадження можна вважати в основному розв'язаною, то проблема кадрів чекає ще свого розв'язання. А проблема кадрів є тепер, в обстановці технічної реконструкції промисловості, вирішальною проблемою соціалістичного будівництва.

«Головне,— говорить Ленін,— чого нам невистачає,— культурності, вміння управляти... Економічно і політично **НЕП** цілком забезпечує нам можливість побудови фундаменту соціалістичної економіки. Справа «тільки» в культурних силах пролетаріату і його авангарду» (т. XXVII, стор. 207).

Очевидно, що мова йде тут, насамперед, про проблему «культурних сил», про проблему кадрів для господарського будівництва взагалі, для будівництва і управління промисловості — особливо.

Але з цього випливає, що, незважаючи на найсерйозніші досягнення в галузі нагромадження, які мають істотне значення для важкої промисловості, проблему побудови важкої промисловості не можна вважати повністю розв'язаною, поки не буде розв'язана проблема кадрів.

Звідси завдання партії — взятися щільно за проблему кадрів і оволодіти цією фортецею що б то не стало.

Так стоїть справа з другим досягненням партії за минулий рік.

III
В ГАЛУЗІ БУДІВНИЦТВА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Нарешті, про третє досягнення партії за минулий рік, органічно зв'язане з двома першими досягненнями. Мова йде про **корінний перелом** у розвитку нашого землеробства від дрібного і відсталого **індивідуального** господарства до великого і передового **колективного** землеробства, до спільного обробітку землі, до машинно-тракторних станцій, до артілей, колгоспів, які спираються на нову техніку, нарешті, до гігантів-радгоспів, озброєних сотнями тракторів і комбайнів.

Досягнення партії полягає тут у тому, що нам удалося **повернути** основні маси селянства в цілому ряді районів від старого, **капіталістичного** шляху розвитку, від якого виграє лише купка багатіїв-капіталістів, а величезна більшість селян змушена розорятися і животіти в злиднях,—до нового, **соціалістичного** шляху розвитку, який витісняє багатіїв-капіталістів, а середняків і бідноту переозброює по-новому, озброює новими знаряддями, озброює тракторами й сільськогосподарськими машинами, для того щоб дати їм вибратись із злиднів і куркульської кабали на широкий шлях товариського, колективного обробітку землі.

Досягнення партії полягає в тому, що нам удалося організувати цей **корінний перелом** у надрах самого селянства і повести за собою широкі маси бідноти і середняків, незважаючи на неймовірні труднощі, незважаючи на одчайдушне протидіяння всіх і всяких темних сил, від куркулів і попів до філістерів і правих опортуністів.

Ось деякі цифри.

В 1928 році посівна площа радгоспів становила 1 425 тис. гектарів з товарною продукцією зернових більш як 6 млн. центнерів (більш як 36 млн. пудів), а посівна площа колгоспів становила 1 390 тис. гектарів з товарною продукцією зернових близько 3½ млн. центнерів (більш як 20 млн. пудів).

В 1929 році посівна площа радгоспів становила 1 816 тис. гектарів з товарною продукцією зернових близько 8 млн. центнерів (близько 47 млн. пудів), а посівна площа колгоспів становила 4 262 тис. гектарів з товарною продукцією зернових близько 13 млн. центнерів (близько 78 млн. пудів).

В наступному 1930 році посівна площа радгоспів, мабуть, становитиме за контрольними цифрами 3 280 тис. гектарів з 18 млн. центнерів товарної продукції зернових (близько 110 млн. пудів), а посівна площа колгоспів безумовно становитиме 15 млн. гектарів з товарною продукцією зернових близько 49 млн. центнерів (близько 300 млн. пудів).

Інакше кажучи, в наступному 1930 році товарна продукція зернових у радгоспах і колгоспах становитиме понад 400 млн. пудів,

тобто понад 50% товарної продукції зернових **усього** сільського господарства (*позасільський оборот*).

Треба визнати, що таких бурхливих темпів розвитку **не знає** навіть наша соціалізована велика промисловість, темпи розвитку якої відзначаються взагалі великим розмахом.

Ясно, що наше молоде велике соціалістичне землеробство (колгоспне і радгоспне) має велику майбутність, що воно проявлятиме чудеса росту.

Цей небувалий успіх у галузі колгоспного будівництва пояснюється цілим рядом причин, з яких слід було б відзначити, принаймні, такі.

Пояснюється він, **насамперед**, тим, що партія проводила ленінську політику виховання мас, послідовно підводячи селянські маси до колгоспів через насадження кооперативної громадськості. Пояснюється він тим, що партія вела успішну боротьбу як з тими, хто намагався обігнати рух і декретувати розвиток колгоспів («ліві» фразери), так і з тими, хто намагався тягти назад партію і залишитися в хвості руху (праві головотяпи). Без такої політики партія не змогла б перетворити колгоспний рух у дійсно масовий рух самих селян.

«Коли петроградський пролетаріат і солдати петроградського гарнізону брали владу,— говорить Ленін,— вони прекрасно знали, що для будівництва на селі зустрінуться великі утруднення, що тут треба йти більш поступово, що тут намагатися запроваджувати декретами, узаконеннями громадський обробіток землі було б величезним безглуздям, що на це могло піти мізерне число свідомих, а величезна більшість селян цього завдання не ставила. І тому ми обмежувалися тим, що абсолютно необхідне в інтересах розвитку революції: ні в якому разі не обганяти розвитку мас, а дожидатися, поки з власного досвіду цих мас, з їх власної боротьби виросте рух вперед» (т. XXIII, стор. 252).

Якщо партія здобула величезну перемогу на фронті колгоспного будівництва, то це через те, що вона точно виконувала цю тактичну вказівку Леніна.

Пояснюється він, цей небувалий успіх у справі сільськогосподарського будівництва, **по-друге**, тим, що Радянська влада правильно врахувала ростущу потребу селянства в новому реманенті, в новій техніці, вона правильно врахувала безвихідність становища селянства при старих формах обробітку землі і, врахувавши все це, вчасно організувала йому допомогу у вигляді прокатних пунктів, тракторних колон, машинно-тракторних станцій, у вигляді організації громадського обробітку землі, у вигляді насадження колгоспів, нарешті, у вигляді всебічної допомоги селянському господарству силами радгоспів.

В історії людства вперше з'явилася на світі влада, влада Рад, яка довела на ділі свою готовність і свою здатність подавати трудящим масам селянства систематичну й тривалу **виробничу** допомогу.

Хіба не ясно, що трудящі маси селянства, які терплять споконвічну нужду в реманенті, не могли не учепитися за цю допомогу, ставши на шлях колгоспного руху?

І хіба можна дивуватися тому, що віднині старий лозунг робітників: «лицем до села» буде, мабуть, доповнюватися новим лозунгом селян-колгоспників: «лицем до міста»?

Пояснюється він, цей небувалий успіх у справі колгоспного будівництва, **нарешті**, тим, що цю справу взяли в свої руки передові робітники нашої країни. Я маю на увазі робітничі бригади, десятками й сотнями розсіяні в основних районах нашої країни. Треба визнати, що з усіх існуючих і можливих пропагандистів колгоспного руху робітники-пропагандисти є найкращі пропагандисти серед селянських мас. Що ж може бути дивного в тому, що робітникам удалося переконати селян у перевазі великого колективного господарства перед індивідуальним дрібним господарством, тим більше, що існуючі колгоспи і радгоспи є наочний приклад, який демонструє цю перевагу?

Ось на якому грунті виросло наше досягнення в галузі колгоспного будівництва, досягнення, що є, по-моєму, найважливішим і вирішальним досягненням з усіх досягнень останніх років.

Рухнули і розвіялися прахом заперечення «науки» проти можливості й доцільності організації великих зернових фабрик на 40—50 тисяч гектарів. Практика спростувала заперечення «науки», показавши зайвий раз, що не тільки практика повинна вчитися у «науки», але й «науці» не завадило б повчитися у практики.

В капіталістичних країнах не прищеплюються великі зернові фабрики-гіганти. Але наша країна є соціалістична країна. Не можна забувати цієї «маленької» різниці.

Там, у капіталістів, не можна організувати велику зернову фабрику, не закупивши цілий ряд земельних ділянок або не платячи абсолютної земельної ренти, що не може не обтяжувати виробництво колосальними витратами, бо там існує приватна власність на землю. У нас, навпаки, не існує ні абсолютної земельної ренти, ні купівлі-продажу земельних ділянок, що не може не створювати сприятливих умов для розвитку великого зернового господарства, бо у нас немає приватної власності на землю.

Там, у капіталістів, великі зернові господарства мають своєю метою одержання максимуму зиску або, в усякому разі, одержання такого зиску, який відповідає так званій середній нормі зиску, без чого, взагалі кажучи, капітал не має інтересу встрявати в справу організації зернового господарства. У нас, навпаки, великі зернові господарства, які є разом з тим державними господарствами, не потребують для свого розвитку ні максимуму зиску, ні середньої норми зиску, а можуть обмежуватись мінімумом прибутку, а іноді обходяться і без усякого прибутку, що

знов-таки створює сприятливі умови для розвитку великого зернового господарства.

Нарешті, при капіталізмі не існує для великих зернових господарств ні особливих пільгових кредитів, ні особливих пільгових податків, тоді як при радянських порядках, розрахованих на підтримку соціалістичного сектору, такі пільги існують і будуть існувати.

Про все це забула вельмишановна «наука».

Рухнули і розвіялися прахом твердження правих опортуністів (група Бухаріна) про те, що:

а) селяни не підуть у колгосп,

б) посилений темп розвитку колгоспів може викликати лише масове невдоволення і розмичку селянства з робітничим класом,

в) «верстовим шляхом» соціалістичного розвитку на селі є не колгоспи, а кооперація,

г) розвиток колгоспів і наступ на капіталістичні елементи села може залишити країну без хліба.

Все це рухнуло і розвіялося прахом, як старий буржуазно-ліберальний мотлох.

По-перше, селяни пішли в колгоспи, пішли цілими селами, волостями, районами.

По-друге, масовий колгоспний рух не ослабляє, а зміцнює змичку, даючи їй нову, виробничу базу. Тепер навіть сліпі бачать, що коли і є якесь серйозне невдоволення у основних мас селянства, то воно стосується не колгоспної політики Радянської влади, а того, що Радянська влада не може угнатися за ростом колгоспного руху в справі постачання селянам машин і тракторів.

По-третє, спір про «верстовий шлях» соціалістичного розвитку села є спір схоластичний, гідний молодих дрібнобуржуазних лібералів типу Айхенвальда і Слєпкова. Ясно, що поки не було масового колгоспного руху, «верстовим шляхом» були нижчі форми кооперації, постачальницька і збутова кооперація, а коли виступила на сцену вища форма кооперації, її колгоспна форма, остання стала «верстовим шляхом» розвитку.

Говорячи без лапок, верстовим шляхом соціалістичного розвитку села є кооперативний план Леніна, який охоплює всі форми сільськогосподарської кооперації, від нижчих (постачальницько-збутова) до вищих (виробничо-колгоспна). **Протиставити** колгоспи кооперації — значить знущатися з ленінізму і розписатися в своєму власному неуцтві.

По-четверте, тепер навіть сліпі бачать, що без наступу на капіталістичні елементи села і без розвитку колгоспного й радгоспного руху ми не мали б тепер ні вирішальних успіхів у справі хлібозаготівель, здобутих у поточному році, ні тих десятків мільйонів пудів недоторканих хлібних запасів, які вже нагромадилися в руках держави.

Більше того, можна з певністю сказати, що завдяки ростові колгоспно-радгоспного руху ми остаточно виходимо або вже вийшли з хлібної кризи. І коли розвиток колгоспів і радгоспів піде посиленим темпом, то немає підстав сумніватися в тому, що наша країна через яких-небудь три роки стане однією з найбільш хлібних країн, коли не найбільш хлібною країною в світі.

В чому полягає нове в нинішньому колгоспному русі? Нове і вирішальне в нинішньому колгоспному русі полягає в тому, що в колгоспи йдуть селяни не окремими групами, як це мало місце раніше, а цілими селами, волостями, районами, навіть округами.

А що це значить? Це значить, що **в колгоспи пішов середняк.** В цьому основа того корінного перелому в розвитку сільського господарства, який становить найважливіше досягнення Радянської влади за минулий рік.

Рушиться і розбивається вщент меншовицька «концепція» троцькізму щодо нездатності робітничого класу повести за собою основні маси селянства в справі соціалістичного будівництва. Тепер навіть сліпі бачать, що середняк повернув у бік колгоспів. Тепер ясно для всіх, що п'ятирічка промисловості і сільського господарства є п'ятирічка побудови соціалістичного суспільства, що люди, які не вірять у можливість побудови соціалізму в нашій країні, не мають права вітати нашу п'ятирічку.

Рушиться і перетворюється в прах остання надія капіталістів усіх країн, які мріють про відновлення капіталізму в СРСР,— «священний принцип приватної власності». Селяни, яких вони розглядають як матеріал, що угноює грунт для капіталізму, масами покидають хвалений прапор «приватної власності» і переходять на рейки колективізму, на рейки соціалізму. Рушиться остання надія на відновлення капіталізму.

Цим, між іншим, і пояснюються одчайдушні спроби капіталістичних елементів нашої країни підняти проти наступаючого соціалізму всі сили старого світу, спроби, які приводять до загострення боротьби класів. Не хоче капітал «вростати» в соціалізм.

Цим же треба пояснити те злобне виття проти більшовизму, яке зчинили останнім часом цепні пси капіталу, всякі там Струве і Гессени, Мілюкови і Керенські, Дани і Абрамовичі. То ж не жарт: зникає остання надія на відновлення капіталізму.

Про що можуть ще свідчити це шалене озлоблення класових ворогів і це несамовите виття лакеїв капіталу, як не про те, що партія дійсно здобула вирішальну перемогу на найтруднішому фронті соціалістичного будівництва?

«Лише в тому разі,— говорить Ленін,— коли вдасться на ділі показати селянам переваги громадського, колективного, товариського, артільного обробітку землі, лише, коли вдасться допомогти селянинові, з допомогою товариського, артільного господарства, тоді тільки робітничий клас, що тримає в

своїх руках державну владу, дійсно доведе селянинові свою правоту, дійсно приверне на свій бік міцно і по-справжньому багатомільйонну селянську масу» (т. XXIV, стор. 579).

Так ставить Ленін питання про шляхи привернення багатомільйонного селянства на бік робітничого класу, про шляхи переведення селянства на рейки колгоспного будівництва.

Минулий рік показав, що партія з успіхом справляється з цим завданням, рішуче переборюючи всі і всякі труднощі на цьому шляху.

«Середнє селянство,— говорить Ленін,— у комуністичному суспільстві тільки тоді буде на нашому боці, коли ми полегшимо і поліпшимо економічні умови його життя. Якби ми могли дати завтра 100 тисяч першокласних тракторів, забезпечити їх бензином, забезпечити їх машиністами (ви прекрасно знаєте, що поки що це — фантазія), то середній селянин сказав би: «я за комунію» (тобто за комунізм). Але для того, щоб це зробити, треба спочатку перемогти міжнародну буржуазію, треба примусити її дати нам ці трактори, або ж треба піднести нашу продуктивність настільки, щоб ми самі могли їх доставити. Тільки так буде вірно поставлене це питання» (т. XXIV, стор. 170).

Так ставить Ленін питання про шляхи технічного переозброєння середняка, про шляхи його привернення на сторону комунізму.

Минулий рік показав, що партія з успіхом справляється і з цим завданням. Відомо, що на весну наступного 1930 року ми матимемо на полях більш як 60 тис. тракторів, через рік після цього — понад 100 тис. тракторів, а ще через два роки — більш як 250 тис. тракторів. Те, що вважалося кілька років тому «фантазією», ми маємо тепер можливість перетворити з лихвою в дійсність.

Ось де причина того, що середняк повернув у бік «комунії».

Так стоїть справа з третім досягненням партії.

Такі основні досягнення партії за минулий рік.

ВИСНОВКИ:

Ми йдемо на всіх парах по шляху індустріалізації — до соціалізму, залишаючи позаду нашу вікову «расейську» відсталість.

Ми стаємо країною металічною, країною автомобілізації, країною тракторизації.

І коли посадимо СРСР на автомобіль, а мужика на трактор,— нехай спробують доганяти нас шановні капіталісти, які чваняться своєю «цивілізацією». Ми ще побачимо, які з країн можна буде тоді «опреділити» у відсталі і які в передові.

3 листопада 1929 р.

«Правда» № 259, 7 листопада 1929 р.

Й. В. Сталін. Твори, том 12, стор. 118—135.

ДО ПИТАНЬ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ В СРСР

Промова на конференції аграрників-марксистів 27 грудня 1929 р.

Товариші! Основним фактом нашого суспільно-господарського життя в даний момент, фактом, який звертає на себе загальну увагу, є факт колосального росту колгоспного руху.

Характерна риса нинішнього колгоспного руху полягає в тому, що в колгоспи вступають не тільки окремі групи бідноти, як це було досі, але в колгоспи пішов у своїй масі і середняк. Це значить, що колгоспний рух перетворився з руху окремих груп і прошарків трудящих селян в рух мільйонів і мільйонів основних мас селянства. Цим, між іншим, і слід пояснити той колосальної ваги факт, що колгоспний рух, який набрав характеру могутньої, наростаючої **антикуркульської** лавини, змітає на своєму шляху опір куркуля, ламає куркульство і прокладає дорогу для широкого соціалістичного будівництва на селі.

Але якщо ми маємо підставу пишатися **практичними** успіхами соціалістичного будівництва, то не можна те саме сказати про успіхи нашої **теоретичної** роботи в галузі економіки взагалі, в галузі сільського господарства особливо. Більше того: треба визнати, що за нашими практичними успіхами не поспіває теоретична думка, що ми маємо деякий розрив між практичними успіхами і розвитком теоретичної думки. Тимчасом необхідно, щоб теоретична робота не тільки поспівала за практичною, але й випереджала її, озброюючи наших практиків в їх боротьбі за перемогу соціалізму.

Я не буду тут багато говорити про значення теорії. Вам воно досить добре відоме. Відомо, що теорія, коли вона є дійсно теорією, дає практикам силу орієнтування, ясність перспективи, упевненість в роботі, віру в перемогу нашої справи. Все це має,— і не може не мати,— величезне значення в справі нашого соціалістичного будівництва. Біда в тому, що ми починаємо кульгати саме в цій галузі, в галузі теоретичного розроблення питань нашої економіки.

Чим же інакше пояснити той факт, що у нас, в нашому суспільно-політичному житті, все ще мають обіг різні буржуазні

і дрібнобуржуазні теорії в питаннях нашої економіки? Чим пояснити, що ці теорії і теорійки не зустрічають досі належної відсічі? Чим же пояснити, що ряд основних положень марксистсько-ленінської політичної економії, які є найвірнішою протиотрутою проти буржуазних і дрібнобуржуазних теорій, починає забуватися, не популяризується в нашій пресі, не висувається чомусь на перший план? Хіба важко зрозуміти, що без непримиренної боротьби з буржуазними теоріями на базі марксистсько-ленінської теорії неможливо добитися повної перемоги над класовими ворогами?

Нова практика породжує новий підхід до проблем економіки перехідного періоду. По-новому ставиться тепер питання про неп, про класи, про темпи будівництва, про змичку, про політику партії. Щоб не відстати від практики, треба зайнятися тепер же розробленням усіх цих проблем з точки зору нової обстановки. Без цього неможливе подолання буржуазних теорій, які засмічують голови наших практиків. Без цього неможливе викорчовування цих теорій, які набувають міцності передсудів. Бо тільки в боротьбі з буржуазними передсудами в теорії можна добитися зміцнення позицій марксизму-ленінізму.

Дозвольте перейти до характеристики хоча б деяких з цих буржуазних передсудів, що їх називають теоріями, і продемонструвати їх неспроможність в порядку висвітлення деяких вузлових проблем нашого будівництва.

I

ТЕОРІЯ «РІВНОВАГИ»

Ви, звичайно, знаєте, що серед комуністів все ще має обіг так звана теорія «рівноваги» секторів нашого народного господарства. Теорія ця не має, звичайно, нічого спільного з марксизмом. Однак вона, ця сама теорія, пропагується рядом осіб з табору правих ухильників.

За цією теорією припускається, що ми маємо насамперед сектор соціалістичний,— це свого роду ящик,— і ми крім того маємо сектор несоціалістичний, коли хочете — капіталістичний,— це другий ящик. Обидва ці ящики лежать на різних рейках і мирно котяться вперед, не зачіпаючи один одного. З геометрії відомо, що паралельні лінії не сходяться. Проте автори цієї знаменитої теорії гадають, що коли-небудь ці паралелі зійдуться і, коли вони зійдуться, у нас вийде соціалізм. При цьому теорія ця випускає з уваги, що за так званими «ящиками» стоять класи, а рух цих «ящиків» відбувається в порядку запеклої класової боротьби, боротьби не на життя, а на смерть, боротьби за принципом «хто кого».

Неважко зрозуміти, що ця теорія не має нічого спільного з ленінізмом. Неважко зрозуміти, що ця теорія має об'єктивно на

меті відстояти позиції індивідуального селянського господарства, озброїти куркульські елементи «новою» теоретичною зброєю в їх боротьбі з колгоспами і дискредитувати позиції колгоспів.

Проте вона, ця теорія, має досі обіг в нашій пресі. І не можна сказати, щоб вона зустрічала серйозну відсіч, а тим більше нищівну відсіч з боку наших теоретиків. Чим же інакше пояснити цю недоладність, як не відсталістю нашої теоретичної думки?

Тимчасом досить тільки добути із скарбниці марксизму теорію репродукції і протипоставити її теорії рівноваги секторів, щоб від цієї останньої теорії не лишилося й сліду. Справді-бо, марксистська теорія репродукції учить, що сучасне суспільство не може розвиватися, не нагромаджуючи рік у рік, а нагромаджувати неможливо без розширеної репродукції рік у рік. Це ясно і зрозуміло. Наша велика централізована соціалістична промисловість розвивається за марксистською теорією розширеної репродукції, бо вона росте щороку в своєму обсягу, має свої нагромадження і рухається вперед семимильними кроками.

Але наша велика промисловість не вичерпує народного господарства. Навпаки, в нашому народному господарстві все ще переважає дрібне селянське господарство. Чи можна сказати, що наше дрібноселянське господарство розвивається за принципом розширеної репродукції? Ні, не можна цього сказати. Наше дрібноселянське господарство не тільки не здійснює в своїй масі щороку розширеної репродукції, але, навпаки, воно дуже рідко має можливість здійснювати навіть просту репродукцію. Чи можна рухати далі прискореним темпом нашу соціалізовану індустрію, маючи таку сільськогосподарську базу, як дрібноселянське господарство, яке не здатне на розширену репродукцію і становить до того ж переважаючу силу в нашому народному господарстві? Ні, не можна. Чи можна на протязі більш-менш довгого періоду часу базувати Радянську владу і соціалістичне будівництво на двох **різних** основах — на основі найбільшої і об'єднаної соціалістичної промисловості і на основі найбільш роздробленого і відсталого дрібнотоварного селянського господарства? Ні, не можна. Це коли-небудь мусить скінчитися цілковитим розвалом всього народного господарства.

Де ж вихід? Вихід у тому, щоб укрупнити сільське господарство, зробити його здатним до нагромадження, до розширеної репродукції і перетворити таким чином сільськогосподарську базу народного господарства.

Але як його укрупнити?

Для цього існують два шляхи. Існує шлях **капіталістичний**, який полягає в укрупненні сільського господарства через насадження в ньому капіталізму, шлях, який веде до зубожіння селянства і до розвитку капіталістичних підприємств у сільському

господарстві. Цей шлях ми відкидаємо, як шлях, несумісний з радянським господарством.

Існує другий шлях, шлях **соціалістичний**, який полягає в насадженні колгоспів і радгоспів у сільському господарстві, шлях, який веде до об'єднання дрібноселянських господарств у великі колективні господарства, що озброєні технікою і наукою і мають можливість розвиватися далі, бо ці господарства можуть здійснювати розширену репродукцію.

Отже, питання стоїть так: або один шлях, або другий, або **назад** — до капіталізму, або **вперед** — до соціалізму. Ніякого третього шляху нема і не може бути.

Теорія «рівноваги» є спроба намітити третій шлях. І саме тому, що вона розрахована на третій (неіснуючий) шлях, вона є утопічною, антимарксистською.

Так от, досить було тільки протипоставити теорію репродукції Маркса теорії «рівноваги» секторів, щоб не лишилося й сліду від цієї останньої теорії.

Чому ж цього не роблять наші аграрники-марксисти? Кому це потрібно, щоб сміховинна теорія «рівноваги» мала обіг в нашій пресі, а марксистська теорія репродукції лежала під спудом?

II

ТЕОРІЯ «САМОПЛИВУ» В СОЦІАЛІСТИЧНОМУ БУДІВНИЦТВІ

Перейдемо до другого передсуду в політичній економії, до другої теорії буржуазного типу. Я маю на увазі теорію «самопливу» в справі соціалістичного будівництва, теорію, яка не має нічого спільного з марксизмом, але яку старанно проповідують наші товариші з правого табору.

Автори цієї теорії твердять приблизно ось що. Був у нас капіталізм, розвивалась індустрія на капіталістичній базі, а село йшло за капіталістичним містом стихійно, самопливом, перетворюючись за образом і подобою капіталістичного міста. Коли **так** було діло при капіталізмі, чому не може статися те саме і при радянському господарстві? Чому не може село, дрібноселянське господарство, піти шляхом самопливу за соціалістичним містом, стихійно перетворюючись за образом і подобою соціалістичного міста? Автори цієї теорії твердять на цій підставі, що село може піти за соціалістичним містом в порядку самопливу. Звідси питання: чи варто нам гарячитися відносно утворення радгоспів і колгоспів, чи варто нам ламати списи, коли село і так може піти за соціалістичним містом?

Ось вам ще одна теорія, яка має об'єктивно на меті дати нову зброю в руки капіталістичних елементів села в їх боротьбі проти колгоспів.

Антимарксистська суть цієї теорії не підлягає ніякому сумніву.

Чи не дивно, що наші теоретики все ще не знайшли часу розчехвостити цю дивну теорію, яка засмічує голови наших практиків-колгоспників?

Немає сумніву, що провідна роль соціалістичного міста щодо дрібноселянського індивідуалістичного села велика і неоцінима. Саме на цьому й будується перетворююча роль індустрії щодо сільського господарства. Але чи досить цього фактора для того, щоб дрібноселянське село саме пішло самопливом за містом у справі соціалістичного будівництва? Ні, недосить.

При капіталізмі село йшло стихійно за містом, тому що капіталістичне господарство міста і дрібнотоварне індивідуальне господарство селянина є в своїй основі **однотипним** господарством. Звичайно, дрібноселянське товарне господарство не є ще капіталістичне господарство. Але воно в своїй основі однотипне з капіталістичним господарством, бо спирається на приватну власність на засоби виробництва. Ленін тисячу раз має рацію, коли він говорить у своїх замітках з приводу книжки Бухаріна про «Економіку перехідного періоду» про «товарно-**капіталістичну** тенденцію селянства» на протилежність «**соціалістичній** тенденції пролетаріату» *. Саме цим і пояснюється, що «дрібне виробництво **породжує** капіталізм і буржуазію постійно, щодня, щогодини, стихійно і в масовому масштабі» **(Ленін)**.

Чи можна сказати, що дрібнотоварне селянське господарство в своїй основі також однотипне з соціалістичним виробництвом у місті? Очевидно, що не можна цього сказати, не розриваючи з марксизмом. Інакше Ленін не говорив би, що «поки ми живемо в дрібноселянській країні, для капіталізму в Росії є більш міцна економічна база, ніж для комунізму».

Отже, теорія «самопливу» в справі соціалістичного будівництва є теорія гнила, антиленінська.

Отже, щоб дрібноселянське село пішло за соціалістичним містом, необхідно ще, крім усього іншого, **насаджувати** на селі великі соціалістичні господарства у вигляді радгоспів і колгоспів, як бази соціалізму, що можуть **повести** за собою на чолі з соціалістичним містом основні маси селянства.

Отже, теорія «самопливу» в соціалістичному будівництві є теорія антимарксистська. Соціалістичне місто може **вести** за собою дрібноселянське село не інакше, як **насаджуючи** на селі колгоспи й радгоспи і перетворюючи село на новий, соціалістичний лад.

Дивно, що антимарксистська теорія «самопливу» в соціалістичному будівництві не зустрічає досі належної відсічі з боку наших теоретиків-аграрників.

---

* Курсив Леніна. **И. Ст.**

III
ТЕОРІЯ «СТІЙКОСТІ» ДРІБНОСЕЛЯНСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Перейдемо до третього передсуду в політичній економії, до теорії «стійкості» дрібноселянського господарства. Всім відомі заперечення буржуазної політичної економії проти відомої тези марксизму про переваги великого господарства перед дрібним, яка має нібито силу тільки в промисловості, але не має застосування в сільському господарстві. Соціал-демократичні теоретики типу Давіда і Герца, які проповідують цю теорію, намагались при цьому «спертися» на той факт, що дрібний селянин виносливий, терпеливий, готовий прийняти на себе всякі злигодні, аби тільки відстояти свій клаптик землі, що, через це, в боротьбі з великим господарством у землеробстві дрібноселянське господарство проявляє стійкість.

Неважко зрозуміти, що така «стійкість» гірша за всяку нестійкість. Неважко зрозуміти, що ця антимарксистська теорія має своєю метою лише одно: вихваляння і зміцнення капіталістичних порядків, які розоряють мільйонні маси дрібних селян. І саме через те, що вона має таку мету, саме через це вдалося марксистам так легко розбити цю теорію.

Але справа тепер не в цьому. Справа в тому, що наша практика, наша дійсність дає нові аргументи проти цієї теорії, а наші теоретики, дивна річ, не хочуть або не можуть використати цю нову зброю проти ворогів робітничого класу. Я маю на увазі практику знищення приватної власності на землю, практику націоналізації землі у нас, практику, яка звільняє дрібного селянина від його рабської прив'язаності до свого клаптика землі і полегшує тим самим перехід від **дрібного** селянського господарства до **великого**, колективного господарства.

Справді, що прив'язувало, прив'язує і буде ще прив'язувати дрібного селянина в Західній Європі до його дрібного товарного господарства? Насамперед і головним чином наявність свого власного клаптика землі, наявність приватної власності на землю. Він збирав гроші роками для того, щоб купити клаптик землі, він його купив і, зрозуміло, він не хоче з ним розстатися, воліючи переносити всі і всякі бідування, воліючи здичавіти, зубожіти, аби тільки відстояти свій клаптик землі — основу його індивідуального господарства.

Чи можна сказати, що цей фактор у такому його вигляді продовжує діяти і у нас, в умовах радянських порядків? Ні, не можна сказати. Не можна сказати, бо у нас немає приватної власності на землю. І саме тому, що у нас немає приватної власності на землю, у нас немає і тієї рабської прив'язаності селянина до клаптика землі, яка є на Заході. А ця обставина не може

не полегшувати переходу дрібноселянського господарства на рейки колгоспів.

Ось де одна з причин того, що **великим** господарствам на селі, колгоспам на селі, вдається так легко демонструвати у нас, в умовах націоналізації землі, свою **перевагу** перед **дрібним** селянським господарством.

Ось де велике революційне значення радянських аграрних законів, які знищили абсолютну ренту, скасували приватну власність на землю і встановили націоналізацію землі.

Але з цього виходить, що ми маємо в своєму розпорядженні новий аргумент проти буржуазних економістів, які проголошують стійкість дрібноселянського господарства в його боротьбі з великим господарством.

Чому ж цей новий аргумент не використовується в достатній мірі нашими теоретиками-аграрниками в їх боротьбі проти всіх і всяких буржуазних теорій?

Проводячи націоналізацію землі, ми виходили, між іншим, з теоретичних передпосилок, даних у третьому томі «Капіталу», у відомій книзі Маркса «Теорії додаткової вартості» і в аграрних працях Леніна, що являють собою багатющу скарбницю теоретичної думки. Я маю на увазі теорію земельної ренти взагалі, теорію абсолютної земельної ренти особливо. Тепер ясно, що теоретичні положення цих праць блискуче підтвердилися практикою нашого соціалістичного будівництва в місті і на селі.

Незрозуміло тільки, чому антинаукові теорії «радянських» економістів типу Чаянових повинні мати вільний обіг в нашій пресі, а геніальні праці Маркса—Енгельса—Леніна про теорію земельної ренти і абсолютної земельної ренти не повинні популяризуватися і висуватися на перший план, повинні лежати під спудом?

Ви пам'ятаєте, мабуть, відому брошуру Енгельса «Селянське питання». Ви пам'ятаєте, звичайно, як обачливо підходить Енгельс до питання про переведення дрібних селян на шлях товариського господарства, на шлях колективного господарства. Дозвольте процитувати відповідне місце з брошури Енгельса:

«Ми рішуче стоїмо на боці дрібного селянина; ми будемо робити все можливе, щоб йому було зносніше жити, щоб полегшити йому перехід до товариства, в разі, коли він на це зважиться; в тому ж разі, коли він ще не буде спроможний прийняти це рішення, ми постараємось дати йому якомога більше часу подумати про це **на своєму клаптику»** *.

Ви бачите, як обачливо підходить Енгельс до питання про переведення індивідуального селянського господарства на рейки колективізму. Чим пояснити таку на перший погляд перебільшену обачливість Енгельса? З чого виходив він при цьому? Очевидно,

* Курсив мій. **Й. Ст.**

що він виходив з наявності приватної власності на землю, з того факту, що у селянина є «свій клаптик» землі, з яким йому, селянинові, важко буде розстатися. Таким є селянство на Заході. Таким є селянство в капіталістичних країнах, де існує приватна власність на землю. Зрозуміло, що тут потрібна велика обачливість.

Чи можна сказати, що у нас, в СРСР, є таке саме становище? Ні, не можна цього сказати. Не можна, тому що у нас немає приватної власності на землю, яка приковує селянина до його індивідуального господарства. Не можна, тому що у нас є націоналізація землі, яка полегшує справу переходу індивідуального селянина на рейки колективізму.

Ось де одна з причин тієї порівняної легкості і швидкості, з якою у нас розвивається останнім часом колгоспний рух.

Досадно, що наші теоретики-аграрники не спробували ще розкрити з належною ясністю цю різницю між становищем селянина у нас і на Заході. Тимчасом така робота мала б величезне значення не тільки для нас, радянських працівників, але й для комуністів усіх країн. Бо для пролетарської революції в капіталістичних країнах не однаково, чи доведеться там будувати соціалізм з перших же днів взяття влади пролетаріатом на базі націоналізації землі чи без такої бази.

У своєму недавньому виступі в пресі («Рік великого перелому») я розвивав відомі аргументи за перевагу великого господарства в землеробстві перед дрібним господарством, маючи на увазі великі радгоспи. Нічого й доводити, що всі ці аргументи стосуються цілком і повністю і до колгоспів, як до великих господарських одиниць. Я говорю не тільки про колгоспи розвинуті, які мають машинно-тракторну базу, але й про колгоспи первинні, які становлять, так би мовити, мануфактурний період колгоспного будівництва і спираються на селянський реманент. Я маю на увазі ті первинні колгоспи, які створюються нині в районах суцільної колективізації і які спираються на просте складення селянських знарядь виробництва.

Взяти, наприклад, колгоспи в районі Хопра в колишній Донській області. З вигляду ці колгоспи начебто не відрізняються з точки зору техніки від дрібного селянського господарства (мало машин, мало тракторів). А тимчасом просте складення селянських знарядь у надрах колгоспів дало такий ефект, про який і не мріяли наші практики. В чому виявився цей ефект? В тому, що перехід на рейки колгоспів дав розширення посівної площі на 30, 40 і 50%. Чим пояснити цей «запаморочний» ефект? Тим, що селяни, будучи безсилі в умовах індивідуальної праці, перетворились у величезну силу, склавши свої знаряддя і об'єднавшись у колгоспи. Тим, що селяни дістали можливість обробити важко оброблювані в умовах індивідуальної праці занедбані землі

і цілину. Тим, що селяни дістали можливість взяти цілину в свої руки. Тим, що стало можливим пустити в хід пустирі, окремі клаптики, межі і т. д. і т. п.

Питання про обробіток занедбаних земель і цілини має величезне значення для нашого сільського господарства. Ви знаєте, що віссю революційного руху в Росії за старих часів було аграрне питання. Ви знаєте, що аграрний рух мав однією з своїх цілей знищення малоземелля. Багато хто думав тоді, що малоземелля це є абсолютним, тобто що в Росії немає більше вільних земель, придатних для обробітку. А що вияснилось на ділі? Тепер цілком ясно, що вільних земель було і лишилося в СРСР десятки мільйонів гектарів, але обробити їх своїми злиденними знаряддями селянин не мав ніякої можливості. І саме через те, що селянин не мав можливості обробити цілину і занедбані землі, саме через це тягнувся він до «м'яких земель», до земель, які належали поміщикам, до земель, зручних для обробітку силами селянського реманенту в умовах індивідуальної праці. Ось у чому полягала основа «малоземелля». Отже недивно, що наш Зернотрест, озброєний тракторами, має тепер можливість пустити в хід мільйонів двадцять гектарів вільних земель, які не зайняті селянами і не можуть бути оброблені в порядку індивідуальної праці силами дрібноселянського реманенту.

Значення колгоспного руху в усіх його фазах,— і в первинній його фазі, і в більш розвиненій фазі, коли він озброєний тракторами, — полягає, між іншим, в тому, що селяни дістають тепер можливість пустити в хід занедбані землі і цілину. В цьому секрет величезного розширення посівних площ при переході селян на колективну працю. В цьому одна з основ переваги колгоспів над індивідуальним селянським господарством.

Нічого й казати, що перевага колгоспів перед індивідуальним селянським господарством стане ще більш безперечною, коли на допомогу первинним колгоспам в районах суцільної колективізації підійдуть наші машинно-тракторні станції і колони, коли самі колгоспи дістануть можливість зосередити в своїх руках трактори і комбайни.

IV

МІСТО І СЕЛО

Існує передсуд, що його культивують буржуазні економісти, відносно так званих «ножиць», якому треба оголосити нещадну війну, як і всім іншим буржуазним теоріям, що мають, на жаль, поширення в радянській пресі. Я маю на увазі теорію про те, що Жовтнева революція дала нібито селянству менше, ніж лютнева революція, що Жовтнева революція, власне кажучи, нічого не дала селянству.

Цей передсуд один час мусирувався в нашій пресі одним з «радянських» економістів. Правда, він, цей «радянський» економіст, згодом відмовився від своєї теорії. (Голос: «Хто ж це?») Це — Громан. Але ця теорія була підхоплена троцькістсько-зінов'євською опозицією і використана проти партії. Причому немає ніяких підстав твердити, що вона не має обігу і тепер в колах «радянської» громадськості.

Це дуже важливе питання, товариші. Воно зачіпає проблему взаємовідносин між містом і селом. Воно зачіпає проблему знищення протилежності між містом і селом. Воно зачіпає надзвичайно актуальне питання про «ножиці». Тому я думаю, що варто зайнятися цією дивною теорією.

Чи вірно, що селяни нічого не дістали від Жовтневої революції? Звернімось до фактів.

У мене в руках відома таблиця відомого статистика т. Немчинова, опублікована в моїй статті «На хлібному фронті». З цієї таблиці видно, що в дореволюційний час поміщики «виробляли» не менш як 600 млн. пудів зернових хлібів. Отже, **поміщики** були тоді держателями 600 млн. пудів хліба.

Куркулі за цією таблицею «виробляли» тоді 1 900 млн. пудів хліба. Це дуже велика сила, якою володіли тоді куркулі.

А **біднота** і **середняки** за тією ж таблицею виробляли 2 500 млн. пудів хліба.

Така є картина становища в старому селі, селі до Жовтневої революції.

Які зміни відбулися на селі після Жовтня? Беру цифри з тієї ж таблиці. Взяти, наприклад, 1927 рік. Скільки ж виробляли в цьому році **поміщики?** Ясно, що вони нічого не виробляли і не могли виробляти, через те що поміщики були знищені Жовтневою революцією. Ви зрозумієте, що це мало послужити великим полегшенням для селянства, бо селяни визволились з-під поміщицького ярма. Це, звичайно, великий виграш для селянства, який воно дістало в результаті Жовтневої революції.

Скільки виробляли **куркулі** в 1927 році? 600 млн. пудів хліба замість 1 900 млн. пудів. Отже, куркулі ослабли за період після Жовтневої революції більш ніж втроє. Ви зрозумієте, що це не могло не полегшити становища бідноти і середняків.

А скільки виробляли в 1927 році **біднота і середняки?** 4 млрд. пудів замість 2 500 млн. пудів. Отже, біднота і середняки стали виробляти після Жовтневої революції на 1,5 млрд. пудів хліба більше, ніж в дореволюційний час.

Ось вам факти, які говорять про те, що бідняки і середняки дістали колосальний виграш від Жовтневої революції.

Ось що дала Жовтнева революція біднякам і середнякам.

Як можна після цього твердити, що Жовтнева революція нічого не дала селянам?

Але це не все, товариші. Жовтнева революція знищила приватну власність на землю, знищила купівлю-продаж землі, встановила націоналізацію землі. Що це значить? Це значить, що селянин, щоб виробляти хліб, зовсім не потребує тепер того, щоб купувати землю. Раніше він роками нагромаджував кошти для того, щоб придбати землю, влізав у борги, йшов у кабалу, аби тільки купити землю. Витрати на купівлю землі, звичайно, лягали на вартість виробництва хліба. Тепер селянин цього не потребує. Тепер він може виробляти хліб, не купуючи землю. Отже, сотні мільйонів карбованців, що їх витрачали селяни на купівлю землі, лишаються тепер в кишені у селян. Що це — дає полегшення селянам чи не дає? Ясно, що дає полегшення.

Далі. До останнього часу селянин змушений був копирсати землю старим реманентом в порядку індивідуальної праці. Всякому відомо, що індивідуальна праця, озброєна старими, тепер уже непридатними знаряддями виробництва, не дає того виграшу, який потрібен для того, щоб жити зносно, систематично підносити своє матеріальне становище, розвинути свою культуру і вийти на широкий шлях соціалістичного будівництва. Тепер, після посиленого розвитку колгоспного руху, селяни мають можливість об'єднати свою працю з працею своїх сусідів, об'єднатися в колгосп, підняти цілину, використати занедбану землю, дістати машину й трактор і піднести таким чином продуктивність своєї праці вдвоє, коли не втроє. А що це значить? Це значить, що селянин має тепер можливість, завдяки об'єднанню в колгоспи, виробляти далеко більше, ніж раніше, при тій же затраті праці. Отже, це значить, що виробництво хліба стає багато дешевшим, ніж це мало місце до останнього часу. Це значить, нарешті, що при стабільності цін селянин може одержати за хліб далеко більше, ніж він одержував досі.

Як можна після всього цього твердити, що Жовтнева революція не дала виграшу селянству?

Хіба не ясно, що люди, які говорять таку небилицю, явно брешуть на партію, на Радянську владу?

Але що з усього цього виходить?

З цього виходить, що питання про «ножиці», питання про ліквідацію «ножиць» повинно бути поставлене тепер по-новому. З цього виходить, що коли колгоспний рух буде рости нинішнім темпом, «ножиці» будуть знищені в найближчому часі. З цього виходить, що питання про відносини між містом і селом стає на новий грунт, що протилежність між містом і селом буде розмиватися прискореним темпом.

Ця обставина має, товариші, величезне значення для всього нашого будівництва. Вона перетворює психологію селянина і повертає його лицем до міста. Вона створює грунт для знищення протилежності між містом і селом. Вона створює грунт для того,

щоб лозунг партії «лицем до села» доповнювався лозунгом селян-колгоспників «лицем до міста».

І в цьому немає нічого дивного, бо селянин дістає тепер від міста машину, трактор, агронома, організатора, нарешті, пряму допомогу для боротьби і подолання куркульства. Селянин старого типу з його звірячим недовір'ям до міста, як до грабіжника, відходить на задній план. Його заступає новий селянин, селянин-колгоспник, який дивиться на місто з надією дістати звідти реальну **виробничу** допомогу. На зміну селянинові старого типу, який боїться опуститися до бідноти і лише крадькома підіймається до становища куркуля (можуть позбавити виборчого права!), приходить новий селянин, який має нову перспективу — піти в колгосп і вибратися із злиднів і темряви на широкий шлях господарського і культурного піднесення.

Ось як обертається справа, товариші.

Тим досадніше, товариші, що наші теоретики-аграрники не вжили всіх заходів до того, щоб розчехвостити і вирвати з корінням всі і всякі буржуазні теорії, які намагаються розвінчати завоювання Жовтневої революції і ростущий колгоспний рух.

V

ПРО ПРИРОДУ КОЛГОСПІВ

Колгоспи, як **тип** господарства, є одна з форм соціалістичного господарства. В цьому не може бути ніякого сумніву.

Один з промовців виступав тут і розвінчував колгоспи. Він запевняв, що колгоспи, як господарські організації, не мають нічого спільного з соціалістичною формою господарства. Я мушу заявити, товариші, що така характеристика колгоспів зовсім неправильна. Не може бути сумніву, що вона, ця характеристика, не має нічого спільного з дійсністю.

Чим визначається тип господарства? Очевидно, відносинами людей в процесі виробництва. Чим же іншим можна визначити тип господарства? Але хіба в колгоспі є клас людей, які є власниками засобів виробництва, і клас людей, позбавлених цих засобів виробництва? Хіба в колгоспі є клас експлуататорів і клас експлуатованих? Хіба колгосп не являє собою усуспільнення основних знарядь виробництва на землі, яка належить державі? Яка є підстава твердити, що колгоспи, як тип господарства, не являють собою одну з форм соціалістичного господарства?

Звичайно, в колгоспах є суперечності. Звичайно, в колгоспах є індивідуалістичні і навіть куркульські пережитки, які ще не відпали, але які обов'язково повинні відпасти з часом, в міру зміцнення колгоспів, в міру їх машинізації. Але хіба можна

заперечувати, що колгоспи в цілому, взяті з їх суперечностями й недоліками, колгоспи, як **господарський** факт, являють собою в основному новий шлях розвитку села, шлях **соціалістичного** розвитку села на **протилежність** куркульському, **капіталістичному** шляхові розвитку? Хіба можна заперечувати, що колгоспи (я говорю про колгоспи, а не про лжеколгоспи) являють собою при наших умовах базу і вогнище соціалістичного будівництва на селі, які виросли в запеклих сутичках з капіталістичними елементами?

Чи не ясно, що спроби деяких товаришів розвінчати колгоспи і оголосити їх буржуазною формою господарства не мають ніякої підстави?

В 1923 році у нас не було ще масового колгоспного руху. Ленін у своїй брошурі «Про кооперацію» мав на увазі всі види кооперації, і нижчі її форми (постачальницько-збутові), і вищі (колгоспна форма). Що ж він говорив тоді про кооперацію, про кооперативні підприємства? Ось одна цитата з брошури Леніна «Про кооперацію»:

«При нашому існуючому ладі підприємства кооперативні відрізняються від підприємств приватнокапіталістичних, як підприємства колективні, але **не відрізняються** * від підприємств соціалістичних, якщо вони засновані на землі, при засобах виробництва, що належать державі, тобто робітничому класові» (т. XXVII, стор. 396).

Отже, Ленін бере кооперативні підприємства не самі по собі, а в зв'язку з нашим існуючим ладом, в зв'язку з тим, що вони функціонують на землі, яка належить державі, в країні, де засоби виробництва належать державі, і, розглядаючи їх в такому порядку, Ленін твердить, що кооперативні підприємства не відрізняються від підприємств соціалістичних.

Так говорить Ленін про кооперативні підприємства взагалі.

Чи не ясно, що з тим більшою підставою можна сказати те саме про колгоспи нашого періоду?

Цим, між іншим, і пояснюється, що Ленін вважає «простий ріст кооперації» при наших умовах «тотожним з ростом соціалізму».

Ви бачите, що, розвінчуючи колгоспи, вищезгаданий промовець допустив найгрубішу помилку проти ленінізму.

З цієї помилки випливає друга його помилка — відносно класової боротьби в колгоспах. Промовець так барвисто розписав класову боротьбу в колгоспах, що можна подумати, що класова боротьба в колгоспах **не відрізняється** від класової боротьби поза колгоспами. Більше того, можна подумати, що вона стає там ще більш запеклою. А втім, не один тільки згаданий промовець грішний у цій справі. Базікання про класову боротьбу, писк і вереск про класову боротьбу в колгоспах становлять тепер характерну рису всіх наших «лівих» крикунів. Причому найбільш

* Курсив мій. И. Ст.

комічним у цьому писку є те, що пискуни ці «бачать» класову боротьбу там, де її немає або майже немає, але не бачать її там, де вона існує і переливає через край.

Чи є елементи класової боротьби в колгоспах? Так, є. Не може не бути елементів класової боротьби в колгоспах, коли там зберігаються ще пережитки індивідуалістичної або навіть куркульської психології, коли там є ще деяка нерівність в матеріальному становищі. Чи можна сказати, що класова боротьба в колгоспах рівнозначна класовій боротьбі поза колгоспами? Ні, не можна. В тім-то й полягає помилка наших «лівих» фразерів, що вони не бачать цієї різниці.

Що значить класова боротьба **поза** колгоспами, **до** утворення колгоспів? Це значить — боротьба з куркулем, який **володіє** знаряддями і засобами виробництва і **закабаляє** собі бідноту з допомогою цих знарядь і засобів виробництва. Ця боротьба є боротьба не на життя, а на смерть.

А що значить класова боротьба **на базі** колгоспів? Це значить, насамперед, що куркуль розбитий і позбавлений знарядь і засобів виробництва. Це значить, по-друге, що бідняки і середняки об'єднані в колгоспи, на базі усуспільнення основних знарядь і засобів виробництва. Це значить, нарешті, що справа йде про боротьбу між членами колгоспів, з яких одні не звільнилися ще від індивідуалістичних і куркульських пережитків і намагаються використати деяку нерівність у колгоспах на свою вигоду, а другі хочуть вигнати з колгоспів ці пережитки і цю нерівність. Чи не ясно, що тільки сліпі не можуть бачити різниці між класовою боротьбою на базі колгоспів і класовою боротьбою поза колгоспами?

Було б помилкою думати, що коли дано колгоспи, то дано все необхідне для побудови соціалізму. Тим більшою помилкою було б думати, що члени колгоспів уже перетворилися в соціалістів. Ні, доведеться ще багато попрацювати над тим, щоб переробити селянина-колгоспника, виправити його індивідуалістичну психологію і зробити з нього справжнього трудівника соціалістичного суспільства. І це буде зроблено тим швидше, чим швидше будуть колгоспи машинізовані, чим швидше вони будуть тракторизовані. Але це анітрохи не применшує величезного значення колгоспів, як підойми соціалістичного перетворення села. Велике значення колгоспів саме в тому й полягає, що вони являють собою основну базу для застосування машин і тракторів у землеробстві, що вони становлять основну базу для переробки селянина, для переробки його психології в дусі соціалізму. Ленін мав рацію, коли він говорив:

«Справа переробки дрібного землероба, переробки всієї його психології і навиків є справа, яка вимагає поколінь. Розв'язати це питання щодо дрібного землероба, оздоровити, так би мовити, всю його психологію може тільки

матеріальна база, техніка, застосування тракторів і машин у землеробстві в масовому масштабі, електрифікація в масовому масштабі» (т. XXVI, стор. 239).

Хто може заперечувати, що колгоспи є саме та форма соціалістичного господарства, через яку тільки й може прилучитися багатомільйонне дрібне індивідуальне селянство до великого господарства з його машинами і тракторами, як підоймами господарського піднесення, як підоймами соціалістичного розвитку сільського господарства?

Про все це забули наші «ліві» фразери.

Забув про це і наш промовець.

VI
КЛАСОВІ ЗРУШЕННЯ І ПОВОРОТ У ПОЛІТИЦІ ПАРТІЇ

Нарешті, питання про класові зрушення в країні і наступ соціалізму на капіталістичні елементи села.

Характерна риса роботи нашої партії за останній рік полягає в тому, що ми, як партія, як Радянська влада:

а) розгорнули наступ по всьому фронту проти капіталістичних елементів села,

б) цей наступ дав і продовжує давати, як відомо, дуже відчутні **позитивні** результати.

Що це значить? Це значить, що від політики **обмеження** експлуататорських тенденцій куркульства ми перейшли до політики **ліквідації** куркульства, як класу. Це значить, що ми проробили і продовжуємо проробльовати один з вирішальних поворотів в усій нашій політиці.

До останнього часу партія стояла на позиції **обмеження** експлуататорських тенденцій куркульства. Відомо, що ця політика була проголошена ще на VIII з'їзді партії. Вона, ця сама політика, була знов проголошена при запровадженні непу і на XI з'їзді нашої партії. Всі пам'ятають відомий лист Леніна про тези Преображенського (1922 р.), де він знову вертається до питання про необхідність проведення саме такої політики. Вона була, нарешті, підтверджена XV з'їздом нашої партії. Її і проводили ми до останнього часу.

Чи правильна була ця політика? Так, вона була тоді безумовно правильна. Чи могли ми років п'ять або років три тому розпочати такий наступ на куркульство? Чи могли ми тоді розраховувати на успіх такого наступу? Ні, не могли. Це було б найнебезпечнішим авантюризмом. Це було б найнебезпечнішою грою в наступ. Бо ми напевно зірвалися б на цьому і, зірвавшись, зміцнили б позиції куркульства. Чому? Тому, що у нас не було ще тих опорних пунктів на селі, у вигляді широкої сітки радгоспів і колгоспів, на яких можна було б базуватися в рішучому на-

ступі проти куркульства. Тому, що ми не мали тоді можливості **замінити** капіталістичне виробництво куркуля соціалістичним виробництвом колгоспів і радгоспів.

В 1926—1927 роках зінов'євсько-троцькістська опозиція посилено нав'язувала партії політику негайного наступу на куркульство. Партія не пішла на цю небезпечну авантюру, бо вона знала, що серйозні люди не можуть дозволити собі гру в наступ. Наступ на куркульство є серйозна справа. Його не можна змішувати з декламацією проти куркульства. Його не можна також змішувати з політикою дряпання з куркульством, яку посилено нав'язувала партії зінов'євсько-троцькістська опозиція. Наступати на куркульство — це значить зломити куркульство і ліквідувати його, як клас. Поза цими цілями наступ є декламація, дряпання, пустодзвонство, все що завгодно, тільки не справжній більшовицький наступ. Наступати на куркульство — це значить підготуватися до діла і ударити по куркульству, але ударити по ньому так, щоб воно не могло більше звестися на ноги. Це й називається у нас, більшовиків, справжнім наступом. Чи могли ми розпочати років п'ять або років три тому такий наступ, сподіваючись на успіх? Ні, не могли.

Справді, куркуль виробляв у 1927 році більш як 600 млн. пудів хліба, а продавав з цієї суми в порядку позасільського обміну близько 130 млн. пудів. Це досить серйозна сила, на яку не можна не зважати. А скільки виробляли тоді наші колгоспи і радгоспи? Близько 80 млн. пудів, з яких вивезли на ринок (товарний хліб) близько 35 млн. пудів. Судіть самі, чи могли ми тоді **замінити** куркульське виробництво і куркульський товарний хліб виробництвом і товарним хлібом наших колгоспів і радгоспів? Ясно, що не могли.

Що значить при таких умовах розпочати рішучий наступ на куркульство? Це значить напевно зірватися, посилити позиції куркульства і залишитися без хліба. Ось чому ми не могли і не повинні були розпочинати тоді рішучого наступу на куркульство всупереч авантюристським декламаціям зінов'євсько-троцькістської опозиції.

Ну, а тепер? Як тепер стоїть справа? Тепер у нас є достатня матеріальна база для того, щоб ударити по куркульству, зломити його опір, ліквідувати його, як клас, і **замінити** його виробництво виробництвом колгоспів і радгоспів. Відомо, що в 1929 році виробництво хліба в колгоспах і радгоспах становило не менш як 400 млн. пудів (на 200 млн. пудів менше, ніж валова продукція куркульського господарства в 1927 році). Відомо, далі, що в 1929 році колгоспи і радгоспи дали товарного хліба більш як 130 млн. пудів (тобто більше, ніж куркуль у 1927 році). Відомо, нарешті, що в 1930 році валова хлібна продукція колгоспів і радгоспів становитиме не менш як 900 млн. пудів (тобто більше,

ніж валова продукція куркуля в 1927 році), а товарного хліба дадуть вони не менш як 400 млн. пудів (тобто незрівнянно більше, ніж куркуль у 1927 році).

Так стоїть тепер справа у нас, товариші.

Ось яке переміщення відбулось у нас в економіці країни.

Тепер у нас є, як бачите, матеріальна база для того, щоб **замінити** куркульське виробництво виробництвом колгоспів і радгоспів. Саме тому наш рішучий наступ на куркульство має тепер безперечний успіх.

Ось як треба наступати на куркульство, якщо говорити про справжній і рішучий наступ, а не обмежуватися пустопорожньою декламацією проти куркульства.

Ось чому ми перейшли останнім часом від політики **обмеження** експлуататорських тенденцій куркульства до політики **ліквідації куркульства, як класу.**

Ну, а як бути з політикою розкуркулювання, чи можна допустити розкуркулювання в районах суцільної колективізації? — запитують звідусіль. Смішне запитання! Розкуркулювання не можна було допускати, поки ми стояли на точці зору обмеження експлуататорських тенденцій куркульства, поки ми не мали можливості перейти в рішучий наступ проти куркульства, поки у нас не було можливості замінити куркульське виробництво виробництвом колгоспів і радгоспів. Тоді політика недопустимості розкуркулювання була необхідна і правильна. А тепер? Тепер—інша справа. Тепер ми маємо можливість повести рішучий наступ на куркульство, зломити його опір, ліквідувати його, як клас, і замінити його виробництво виробництвом колгоспів і радгоспів. Тепер розкуркулювання провадиться самими бідняцько-середняцькими масами, які здійснюють суцільну колективізацію. Тепер розкуркулювання в районах суцільної колективізації не є вже простий адміністративний захід. Тепер розкуркулювання становить там складову частину утворення і розвитку колгоспів. Тому смішно і несерйозно розводитись тепер про розкуркулювання. Знявши голову, за волоссям не плачуть.

Не менш смішним здається друге питання: чи можна пустити куркуля в колгосп. Звичайно, не можна його пускати в колгосп. Не можна, бо він є заклятим ворогом колгоспного руху.

VII
ВИСНОВКИ

Такі є, товариші, шість вузлових питань, мимо яких не може пройти теоретична робота наших аграрників-марксистів.

Значення цих питань полягає насамперед у тому, що марксистське їх розроблення дає можливість викорчувати з корінням

всі і всякі буржуазні теорії, які поширюються іноді — на сором нам — нашими ж товаришами-комуністами і які засмічують голови нашим практикам. А викорчувати ці теорії і відкинути їх геть давно б слід було. Бо тільки в нещадній боротьбі з цими і подібними їм теоріями може вирости і зміцніти теоретична думка аграрників-марксистів.

Значення цих питань полягає, нарешті, в тому, що вони надають нового вигляду старим проблемам економіки перехідного періоду.

По-новому ставиться тепер питання про неп, про класи, про колгоспи, про економіку перехідного періоду.

Треба викрити помилку тих, хто неп розуміє, як відступ, і тільки як відступ. Насправді Ленін ще при запровадженні нової економічної політики говорив, що неп не вичерпується відступом, що вона означає разом з тим підготовку для нового рішучого наступу на капіталістичні елементи міста і села.

Треба викрити помилку тих, хто думає, що неп потрібна лише для зв'язку між містом і селом. Нам потрібен не всякий зв'язок між містом і селом. Нам потрібен такий зв'язок, який забезпечує перемогу соціалізму. І якщо ми додержуємось непу, то тому, що вона служить справі соціалізму. А коли вона перестане служити справі соціалізму, ми її відкинемо к чорту. Ленін говорив, що неп запроваджено всерйоз і надовго. Але він ніколи не говорив, що неп запроваджено назавжди.

Треба також поставити питання про популяризацію марксистської теорії репродукції. Треба розробити питання про схему побудови балансу нашого народного господарства. Те, що опублікувало ЦСУ в 1926 році як баланс народного господарства, є не баланс, а гра в цифрі. Не підходить також до діла трактування Базарова і Громана проблеми балансу народного господарства. Схему балансу народного господарства СРСР повинні виробити революційні марксисти, якщо вони взагалі хочуть займатися розробленням питань економіки перехідного періоду.

Було б добре, коли б наші марксисти-економісти виділили спеціальну групу працівників для розроблення проблем економіки перехідного періоду в новій їх постановці на нинішньому етапі розвитку.

Й. В. Сталін. Твори,
том 12, стор. 141—171.

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОЛІТИКУ ЛІКВІДАЦІЇ КУРКУЛЬСТВА, ЯК КЛАСУ

В № 16 «Красной Звезды», в статті «Ліквідація куркульства, як класу», загалом безперечно правильній, є дві неточності в формулюваннях. Мені здається, що треба виправити ці неточності.

1. В статті сказано:

«У відбудовний період ми проводили політику обмеження капіталістичних елементів міста і села. З початком реконструктивного періоду ми перейшли від політики обмеження до політики їх витіснення».

Це положення невірне. Політика обмеження капіталістичних елементів і політика витіснення їх не є дві різні політики. Це одна й та сама політика. Витіснення капіталістичних елементів села є неминучий результат і **складова** частина політики обмеження капіталістичних елементів, політики обмеження експлуататорських тенденцій куркульства. Витіснення капіталістичних **елементів** села не можна прирівнювати до витіснення куркульства, як **класу.** Витіснення капіталістичних елементів села є витіснення і подолання **окремих загонів** куркульства, які не витримали податкового натиску, не витримали системи обмежувальних заходів Радянської влади. Зрозуміло, що політика обмеження експлуататорських тенденцій куркульства, політика обмеження капіталістичних елементів села не може не вести до витіснення окремих загонів куркульства. Тому витіснення окремих загонів куркульства не може розглядатися інакше, як неминучий результат і складова частина політики обмеження капіталістичних елементів села.

Ця політика велась у нас не тільки в період відбудови, але і в період реконструкції, але і в період після XV з'їзду (грудень 1927 р.), але і в період XVI конференції нашої партії (квітень 1929 р.), як і після цієї конференції аж до літа 1929 року, коли настала у нас смуга суцільної колективізації, коли настав **перелом** в сторону політики **ліквідації** куркульства, як **класу.**

Якщо розглянути найважливіші документи партії, починаючи хоча б з XIV з'їзду в грудні 1925 року (див. резолюцію на звіт ЦК) і кінчаючи XVI конференцією в квітні 1929 року (див. резолюцію «Про шляхи піднесення сільського господарства»), то не можна не помітити, що теза про «обмеження експлуататорських тенденцій куркульства» або «обмеження росту капіталізму на селі» йде завжди **поруч** з тезою про «витіснення капіталістичних елементів села», про «подолання капіталістичних елементів села».

Що це значить?

Це значить, що партія **не відокремлює** витіснення капіталістичних елементів села від політики обмеження експлуататорських тенденцій куркульства, від політики обмеження капіталістичних елементів села.

XV з'їзд партії, як і XVI конференція стоять цілком на базі політики «обмеження експлуататорських прагнень сільськогосподарської буржуазії» (резолюція XV з'їзду «Про роботу на селі»), на базі політики «вжиття нових заходів, які обмежують розвиток капіталізму на селі» (див. там же), на базі політики «рішучого обмеження експлуататорських тенденцій куркуля» (див. резолюцію XV з'їзду про п'ятирічку), на базі політики «наступу на куркуля» в розумінні «переходу до дальшого, більш систематичного і наполегливого обмеження куркуля і приватника» (див. там же), на базі політики «ще більш рішучого господарського витіснення» «елементів приватнокапіталістичного господарства» в місті і на селі (див. резолюцію XV з'їзду на звіт ЦК).

Отже, а) не має рації автор згаданої статті, зображаючи політику обмеження капіталістичних елементів і політику їх витіснення, як дві різні політики. Факти говорять, що ми маємо тут справу з однією загальною політикою обмеження капіталізму, складовою частиною і результатом якої є витіснення окремих загонів куркульства.

Отже, б) не має рації автор згаданої статті, твердячи, що витіснення капіталістичних елементів села почалося лише в період реконструкції, в період XV з'їзду. Насправді витіснення мало місце і до XV з'їзду, в період відбудови, і після XV з'їзду, в період реконструкції. В період XV з'їзду було лише посилено політику обмеження експлуататорських тенденцій куркульства новими додатковими заходами, в зв'язку з чим повинно було посилитись і витіснення окремих загонів куркульства.

2. В статті сказано:

«Політика ліквідації куркульства, як класу, цілком випливає з політики витіснення капіталістичних елементів, будучи продовженням цієї політики на новому етапі».

Це положення неточне і тому — невірне. Зрозуміло, що політика ліквідації куркульства, як класу, не могла впасти з неба.

Вона була підготовлена всім попереднім періодом обмеження, а значить і витіснення капіталістичних елементів села. Але це ще не значить, що вона не відрізняється **докорінно** від політики обмеження (і витіснення) капіталістичних елементів **села, що** вона є нібито **продовженням** політики обмеження. Говорити так, як говорить наш автор, — значить заперечувати наявність **перелому** в розвитку села з літа 1929 року. Говорити так — значить заперечувати той факт, що ми проробили за цей період **поворот** в політиці нашої партії на селі. Говорити так — значить створити деяке ідеологічне укриття для правих елементів нашої партії, які чіпляються тепер за рішення XV з'їзду проти **нової** політики партії так само, як чіплявся у свій час Фрумкін за рішення XIV з'їзду проти політики насадження колгоспів і радгоспів.

З чого виходив XV з'їзд, проголошуючи посилення політики обмеження (і витіснення) капіталістичних елементів села? З того, що, незважаючи на це обмеження куркульства, куркульство, **як клас**, все ж **має залишитися** до якогось часу. **На цій підставі** XV з'їзд залишив у силі закон про оренду землі, прекрасно знаючи, що орендарями в своїй масі є куркулі. **На цій підставі** XV з'їзд залишив у силі закон про наймання праці на селі, зажадавши його точного проведення в життя. **На цій підставі** була ще раз проголошена недопустимість розкуркулювання. Чи суперечать ці закони і ці постанови політиці **обмеження** (і витіснення) капіталістичних елементів села? Безумовно, **ні**. Чи суперечать ці закони і ці постанови політиці **ліквідації** куркульства, як класу? Безумовно, **так!** Значить, ці закони і ці постанови доведеться тепер відкласти набік в районах суцільної колективізації, сфера поширення якої росте не днями, а годинами. А втім, вони уже відкладені набік самим ходом колгоспного руху в районах суцільної колективізації.

Чи можна після цього твердити, що політика ліквідації куркульства, як класу, є **продовження** політики обмеження (і витіснення) капіталістичних елементів села? Ясно, що не можна.

Автор згаданої статті забуває, що не можна витіснити клас куркульства, як клас, заходами податкового і всякого іншого обмеження, **залишаючи** в руках цього класу знаряддя виробництва з правом вільного користування землею і **зберігаючи** в нашій практиці закон про наймання праці на селі, закон про оренду, заборону розкуркулювання. Автор забуває, що при політиці обмеження експлуататорських тенденцій куркульства можна розраховувати на витіснення лише окремих загонів куркульства, що не суперечить, а навпаки, передбачає **залишення** до якогось часу куркульства, як класу. Щоб витіснити куркульство, як клас, для цього недосить політики обмеження і витіснення окремих його загонів. Щоб витіснити куркульство, як клас, треба **зломити** у відкритому бою опір цього класу і **позбавити** його виробничих

джерел існування і розвитку (вільне користування землею, знаряддя виробництва, оренда, право наймання праці і т. д.).

Це і є **поворот** до політики ліквідації куркульства, як класу. Без цього розмови про витіснення куркульства, як класу, є пусте базікання, угодне і вигідне лише правим ухильникам. Без цього немислима ніяка серйозна, а тим більше суцільна колективізація села. Це добре зрозуміли бідняки і середняки нашого села, які громлять куркульство і здійснюють суцільну колективізацію. Цього не розуміють ще, як видно, деякі наші товариші.

Отже, нинішня політика партії на селі є не **продовження** старої політики, а **поворот** від старої політики **обмеження** (і витіснення) капіталістичних елементів села до нової політики **ліквідації** куркульства, як класу.

«Красная Звезда» № 18,
21 січня 1930 р.

Й. В. Сталін. Твори,
том 12, стор. 177—182.

ЗАПАМОРОЧЕННЯ ВІД УСПІХІВ

До питань колгоспного руху

Про успіхи Радянської влади в галузі колгоспного руху говорять тепер усі. Навіть вороги змушені визнати наявність серйозних успіхів. А успіхи ці, дійсно, великі.

Це факт, що на 20 лютого ц. р. уже колективізовано 50% селянських господарств по СРСР. Це значить, що ми **перевиконали** п'ятирічний план колективізації на 20 лютого 1930 року більш ніж удвоє.

Це факт, що на 28 лютого цього року колгоспи **встигли уже** зсипати насіння для ярових посівів більш як 36 мільйонів центнерів, тобто більш як 90% плану, тобто близько 220 мільйонів пудів. Не можна не визнати, що збір 220 мільйонів пудів насіння по самій тільки колгоспній лінії — після успішного виконання хлібозаготівельного плану — є величезне досягнення.

Про що все це говорить?

Про те, що **корінний поворот села до соціалізму можна вважати уже забезпеченим.**

Немає потреби доводити, що успіхи ці мають величезне значення для долі нашої країни, для всього робітничого класу, як керівної сили нашої країни, нарешті, для самої партії. Не кажучи вже про прямі практичні результати, вони, ці успіхи, мають величезне значення для внутрішнього життя самої партії, для виховання нашої партії. Вони вселяють в нашу партію дух бадьорості і віри в свої сили. Вони озброюють робітничий клас вірою в перемогу нашої справи. Вони підводять до нашої партії нові мільйонні резерви.

Звідси завдання партії: **закріпити** досягнуті успіхи і планомірно **використати** їх для дальшого просування вперед.

Але успіхи мають і свою тіньову сторону, особливо коли вони дістаються порівняно «легко», в порядку, так би мовити, «несподіванки». Такі успіхи іноді прищеплюють дух зарозумілості і зазнайства: «Ми все можемо!», «Нам усе ніпочому!». Вони, ці успіхи, нерідко п'янять людей, причому у людей починає запаморочуватись голова від успіхів, втрачається почуття міри, втрачається здатність розуміти дійсність, з'являється прагнення переоцінити свої сили і недооцінити сили противника, з'являються авантюристські спроби «в два счёта» розв'язати всі питання

соціалістичного будівництва. Тут уже не дбають про те, щоб **закріпити** досягнуті успіхи і планомірно **використати** їх для дальшого просування вперед. Навіщо нам закріпляти досягнуті успіхи, — ми й так зуміємо добігти «в два счёта» до повної перемоги соціалізму: «Ми все можемо!», «Нам усе ніпочому!».

Звідси завдання партії: повести рішучу боротьбу з цими небезпечними й шкідливими для справи настроями і вигнати їх геть з партії.

Не можна сказати, щоб ці небезпечні й шкідливі для справи настрої були скільки-небудь широко розповсюджені в рядах нашої партії. Але вони, ці настрої, все ж є в нашій партії, причому немає підстав твердити, що вони не будуть посилюватись. І якщо вони, ці настрої, набудуть у нас прав громадянства, то можна не сумніватися, що справа колгоспного руху буде значно ослаблена і небезпека зриву цього руху може стати реальністю.

Звідси завдання нашої преси: систематично викривати ці і подібні їм антиленінські настрої.

Кілька фактів.

1. Успіхи нашої колгоспної політики пояснюються між іншим тим, що вона, ця політика, спирається на **добровільність** колгоспного руху і **врахування різноманітності умов** у різних районах СРСР. Не можна насаджувати колгоспи силою. Це було б безглуздо і реакційно. Колгоспний рух повинен спиратися на активну підтримку з боку основних мас селянства. Не можна механічно пересаджувати зразки колгоспного будівництва в розвинених районах у райони нерозвинені. Це було б безглуздо і реакційно. Така «політика» одним ударом розвінчала б ідею колективізації. Треба пильно враховувати різноманітність умов у різних районах СРСР при визначенні темпу і методів колгоспного будівництва.

В колгоспному русі попереду всіх районів стоять у нас зернові райони. Чому?

Тому, по-перше, що в цих районах є у нас найбільша кількість зміцнілих уже радгоспів і колгоспів, завдяки яким селяни мали можливість переконатися в силі і значенні нової техніки, в силі і значенні нової, колективної організації господарства.

Тому, по-друге, що ці райони мають за собою дворічну школу боротьби з куркульством під час хлібозаготівельних кампаній, що не могло не полегшити справу колгоспного руху.

Тому, нарешті, що ці райони найпосиленіше постачалися за останні роки найкращими кадрами з промислових центрів.

Чи можна сказати, що ці особливо сприятливі умови є також і в інших районах, наприклад, у споживчих районах, як-от наші північні області, або в районах все ще відсталих національностей, як-от, скажемо, Туркестан?

Ні, не можна цього сказати.

Ясно, що принцип врахування різноманітності умов у різних районах СРСР поряд з принципом добровільності є однією з найсерйозніших передумов здорового колгоспного руху.

А що іноді буває у нас на ділі? Чи можна сказати, що принцип добровільності і врахування місцевих особливостей не порушується в ряді районів? Ні, не можна цього сказати, на жаль. Відомо, наприклад, що в ряді північних районів споживчої смуги, де сприятливих умов для негайної організації колгоспів порівняно менше, ніж у зернових районах, стараються нерідко **підмінити** підготовчу роботу по організації колгоспів чиновницьким декретуванням колгоспного руху, паперовими резолюціями про ріст колгоспів, організацією паперових колгоспів, яких ще немає в дійсності, але про «існування» яких є купа хвастливих резолюцій.

Або візьмемо деякі райони Туркестану, де сприятливих умов для негайної організації колгоспів ще менше, ніж у північних областях споживчої смуги. Відомо, що в ряді районів Туркестану були вже спроби «догнати і перегнати» передові райони СРСР шляхом погрози військовою силою, шляхом погрози позбавити поливної води і промтоварів тих селян, які не хочуть поки що йти в колгоспи.

Що може бути спільного між цією «політикою» унтера Пришибєєва і політикою партії, яка спирається на добровільність і врахування місцевих особливостей у справі колгоспного будівництва? Ясно, що між ними нема і не може бути нічого спільного.

Кому потрібні ці викривлення, це чиновницьке декретування колгоспного руху, ці недостойні погрози щодо селян? Нікому, крім наших ворогів!

До чого вони можуть привести, ці викривлення? До посилення наших ворогів і до розвінчання ідей колгоспного руху.

Чи не ясно, що автори цих викривлень, які вважають себе «лівими», насправді ллють воду на млин правого опортунізму?

2. Одно з величезних достоїнств політичної стратегії нашої партії полягає в тому, що вона вміє вибирати в кожний даний момент **основну ланку** руху, вчепившись за яку вона тягне потім весь ланцюг до однієї загальної мети для того, щоб добитися розв'язання завдання. Чи можна сказати, що партія уже вибрала основну ланку колгоспного руху в системі колгоспного будівництва? Так, можна і треба.

В чому полягає вона, ця основна ланка?

Може в **товаристві для спільного обробітку** землі? Ні, не в цьому. Товариства для спільного обробітку землі, де засоби виробництва ще не усуспільнені, становлять уже пройдений ступінь колгоспного руху.

Може в **сільськогосподарській комуні?** Ні, не в комуні. Комуни становлять поки що поодиноке явище в колгоспному русі.

Для сільськогосподарських комун, як **переважної** форми, де усуспільнено не тільки виробництво, але й розподіл, умови ще не назріли.

Основну ланку колгоспного руху, його **переважну** форму в даний момент, за яку треба тепер ухопитися, становить **сільськогосподарська артіль.**

В **сільськогосподарській артілі** усуспільнені основні засоби виробництва, головним чином, по зерновому господарству: праця, землекористування, машини та інший реманент, робоча худоба, господарські будівлі. В ній **не усуспільнюються:** присадибні землі (дрібні городи, садки), житлові будівлі, певна частина молочної худоби, дрібна худоба, домашня птиця і т. д.

Артіль є **основною ланкою колгоспного руху** тому, що вона є найбільш доцільна форма розв'язання зернової проблеми. А зернова проблема є **основною ланкою в системі всього сільського господарства** тому, що без її розв'язання неможливо розв'язати ні проблему тваринництва (дрібного і великого), ні проблему технічних і спеціальних культур, які дають основну сировину для промисловості. Ось чому сільськогосподарська артіль є в даний момент основною ланкою в системі колгоспного руху.

З цього виходить «Примірний статут» колгоспів, остаточний текст якого публікується сьогодні *.

З цього ж повинні виходити наші партійні і радянські працівники, один з обов'язків яких полягає в тому, щоб вивчити цей статут по суті і проводити його в життя до кінця.

Така є настанова партії в даний момент.

Чи можна сказати, що ця настанова партії проводиться в життя без порушень і перекручень? Ні, не можна цього сказати, на жаль. Відомо, що в ряді районів СРСР, де боротьба за існування колгоспів далеко ще не закінчена і де артілі ще не закріплені, є спроби вискочити за рамки артілі і перестрибнути відразу до сільськогосподарської комуни. Артіль ще не закріплена, а вони вже «усуспільнюють» житлові будівлі, дрібну худобу, домашню птицю, причому «усуспільнення» це *вироджується в паперово-бюрократичне декретування*, бо немає ще в наявності умов, які роблять необхідним таке усуспільнення. Можна подумати, що зернова проблема уже розв'язана в колгоспах, що вона становить уже пройдений ступінь, що основним завданням в даний момент є не розв'язання зернової проблеми, а розв'язання проблеми тваринництва і птахівництва. Постає питання, кому потрібна ця головотяпська «робота» по звалюванню в одну купу різних форм колгоспного руху? Кому потрібне це безглузде і шкідливе для справи забігання вперед? Дратувати селянина-колгоспника «усуспільненням» житлових

* «Правда», 2 березня 1930 р.

будівель, всієї молочної худоби, всієї дрібної худоби, домашньої птиці, коли зернова проблема ще **не розв'язана,** коли артільна форма колгоспів ще **не закріплена,**— хіба не ясно, що така «політика» може бути угодною і вигідною лише нашим заклятим ворогам?

Один з таких завзятих «усуспільнювачів» доходить навіть до того, що дає наказ по артілі, де він пропонує «взяти на облік в триденний строк все поголів'я домашньої птиці кожного господарства», встановити посаду спеціальних «командирів» по обліку і нагляду, «зайняти в артілі командні висоти», «командувати соціалістичним боєм, не покидаючи постів» і — ясна річ — затиснути всю артіль в кулак.

Що це — політика керівництва колгоспом чи політика його **розкладу** і **дискредитації?**

Я вже не кажу про тих, з дозволу сказати, «революціонерів», які справу організації артілі **починають** зняттям з церков дзвонів. Зняти дзвони, — подумаєш яка ррреволюційність!

Як могли виникнути в нашому середовищі ці головотяпські вправи щодо «усуспільнення», ці сміховинні спроби перестрибнути через самих себе, спроби, які мають на меті обійти класи і класову боротьбу, а на ділі ллють воду на млин наших класових ворогів?

Вони могли виникнути лише в атмосфері наших «легких» і «несподіваних» успіхів на фронті колгоспного будівництва.

Вони могли виникнути лише в результаті головотяпських настроїв у рядах однієї частини партії: «Ми все можемо!», «Нам **усе ніпочому!**».

Вони могли виникнути лише в результаті того, що у деяких наших товаришів запаморочилась голова від успіхів, і вони втратили на хвилинку ясність розуму і тверезість погляду.

Щоб виправити лінію нашої роботи в галузі колгоспного будівництва, **треба покласти край цим настроям.**

В цьому тепер одно з чергових завдань партії.

Мистецтво керівництва є серйозна справа. Не можна відставати від руху, бо відстати — значить відірватися від мас. Але не можна й забігати вперед, бо забігти вперед — значить втратити маси і ізолювати себе. Хто хоче керувати рухом і зберегти разом з тим зв'язки з мільйонними масами, той повинен вести боротьбу на два фронти — і проти тих, що відстають, і проти тих, що забігають вперед.

Партія наша сильна і непереможна тому, що, керуючи рухом, вона вміє зберігати і множити свої зв'язки з мільйонними масами робітників та селян.

«Правда» № 60, 2 березня 1930 р.

И. В. Сталін. Твори, том 12, стор. 190—198.

ВІДПОВІДЬ ТОВАРИШАМ КОЛГОСПНИКАМ

З газет відомо, що стаття Сталіна «Запаморочення від успіхів» і відома постанова ЦК «Про боротьбу з викривленнями партлінії в колгоспному русі» викликали численні відгуки в рядах практиків колгоспного руху. В зв'язку з цим я одержав за останній час ряд листів від товаришів колгоспників з вимогою відповісти на поставлені там питання. Мій обов'язок був відповісти на листи в порядку приватного листування. Але це виявилось неможливим, тому що більше половини листів було одержано без зазначення адреси їх авторів (забули прислати адреси). Тимчасом питання, зачеплені в листах, становлять величезний політичний інтерес для всіх наших товаришів. Крім того, зрозуміло, що я не міг лишити без відповіді і тих товаришів, які забули прислати свої адреси. Через це я став перед необхідністю відповісти на листи товаришів колгоспників відкрито, тобто в пресі, взявши з них всі потрібні для справи питання. Я тим охочіше пішов на це діло, що мав відносно цього пряме рішення ЦК.

Перше питання. В чому полягає **корінь** помилок у селянському питанні?

Відповідь. В неправильному підході до середняка. В допущенні насильства в галузі господарських відносин з середняком. В забутті того, що господарська змичка з середняцькими масами повинна будуватися не на основі насильствених заходів, а на основі угоди з середняком, на основі союзу з середняком. В забутті того, що основою колгоспного руху в даний момент є союз робітничого класу і бідноти з середняком проти капіталізму взагалі, проти куркульства особливо.

Поки наступ вівся проти куркульства в єдиному фронті з середняком, усе йшло добре. Але коли деякі наші товариші, сп'янілі від успіхів, стали непомітно сповзати з шляху наступу на куркуля на шлях боротьби з середняком, коли вони, в гонитві за високим процентом колективізації, стали застосовувати до серед-

няка насильство, позбавляючи його виборчого права, «розкуркулюючи» і експропріюючи його, — наступ став викривлятися, єдиний фронт з середняком став підриватися, і, ясна річ, куркуль дістав можливість спробувати знов стати на ноги.

Забули, що насильство, необхідне і корисне в справі боротьби з нашими класовими ворогами, недопустиме і згубне щодо середняка, який є нашим союзником.

Забули, що кавалерійські наскоки, необхідні і корисні для розв'язання завдань воєнного характеру, непридатні і згубні при розв'язанні завдань колгоспного будівництва, яке організується до того ж у союзі з середняком.

В цьому корінь помилок у селянському питанні.

Ось що говорить Ленін з приводу господарських відносин з середняком:

«Найбільше ми повинні грунтуватися на тій істині, що тут методами насильства по самій суті справи нічого не можна досягти. Тут економічне завдання стоїть зовсім інакше. Тут немає тієї верхівки, яку можна зрізати, залишивши весь фундамент, всю будову. Тієї верхівки, якою в місті були капіталісти, тут немає. **Діяти тут насильством, значить погубити всю справу... Немає нічого безглуздішого, як сама думка про насильство в галузі господарських відносин середнього селянина»** (т. XXIV, стор. 168).

Далі:

«Насильство щодо середнього селянства являє собою величезну шкоду. Це — верства численна, багатомільйонна. Навіть в Європі, де ніде вона не досягає такої сили, де гігантськи розвинена техніка і культура, міське життя, залізниці, де найлегше було б думати про це,— ніхто, ні один з найреволюційніших соціалістів не пропонував насильствених заходів щодо середнього селянства» (т. XXIV, стор. 167).

Здається, ясно.

Друге питання. Які головні помилки в колгоспному русі?

Відповідь. Їх, цих помилок, принаймні, три.

1) Порушили ленінський принцип добровільності при побудові колгоспів. Порушили основні вказівки партії і примірний статут сільськогосподарської артілі про добровільність колгоспного будівництва.

Ленінізм учить, що селян треба переводити на рейки колективного господарства порядком добровільності, шляхом переконування в перевагах громадського, колективного господарства перед господарством одноосібним. Ленінізм учить, що переконати селян у перевагах колективного господарства можна лише в тому разі, коли буде **показано** їм і **доведено** на ділі, на досвіді, що колгосп кращий за одноосібне господарство, що він вигідніший за одноосібне господарство, що колгосп дає вихід селянинові, біднякові і середнякові, з нужди і злиднів. Ленінізм учить, що поза цими умовами колгоспи не можуть бути міцними. Ленінізм учить, що всяка спроба нав'язати силою колгоспне господарство, всяка

спроба насадити колгоспи порядком примусу може дати лише негативні результати, може лише відштовхнути селян від колгоспного руху.

І дійсно, поки цього основного правила додержували, колгоспний рух давав успіх за успіхом. Але деякі наші товариші, сп'янілі від успіхів, стали нехтувати цим правилом, стали проявляти надмірну поспішливість і, в гонитві за високим процентом колективізації, стали насаджувати колгоспи примусовим порядком. Недивно, що негативних результатів такої «політики» не довелося довго ждати. Нашвидку виниклі колгоспи стали так само швидко танути, як швидко вони виникли, а частина селянства, яка вчора ще ставилась до колгоспів з величезним довір'ям, стала відвертатися від них.

В цьому перша і головна помилка в колгоспному русі.

Ось що говорить Ленін з приводу добровільності колгоспного будівництва:

«Зараз наше завдання — перехід до **громадського** обробітку землі, перехід до **великого** спільного господарства. Але ніяких примусів з боку Радянської влади бути не може; ніякий закон до цього не примушує. Сільськогосподарська **комуна** засновується **добровільно**, перехід до **громадського обробітку** землі може бути тільки **добровільним**, ні найменшого примусу щодо цього з боку робітничо-селянського уряду не може бути, і законом не допускається. Коли б хто-небудь з вас такі примуси спостерігав, то ви повинні знати, що це — зловживання, що це — порушення закону, яке ми всіма силами стараємось виправити і будемо виправляти»* (т. XXIV, стор. 43).

Далі:

«Лише в тому разі, коли вдасться на ділі **показати** селянам переваги громадського, колективного, товариського, артільного обробітку землі, лише, коли вдасться допомогти селянинові, з допомогою товариського, артільного господарства, тоді тільки робітничий клас, що тримає в своїх руках державну владу, дійсно доведе селянинові свою правоту, дійсно приверне на свою сторону міцно і по-справжньому багатомільйонну селянську масу. Тому значення всякого роду заходів для сприяння товариському, артільному землеробству важко переоцінити. Ми маємо мільйони розкиданих, розпорошених у глушині сіл, окремих господарств... Лише коли **практично, на досвіді**, близькому для селян, буде **доведено**, що перехід до товариського, артільного землеробства необхідний і можливий, лише тоді ми матимемо право сказати, що в такій величезній селянській країні, як Росія, на шляху соціалістичного землеробства зроблено серйозний крок»* (т. XXIV, стор. 579—580).

Нарешті, ще одно місце з праць Леніна:

«Заохочуючи товариства всякого роду, а також сільськогосподарські комуни середніх селян, представники Радянської влади не повинні допускати **ні найменшого примусу** при створенні їх. Лише ті об'єднання цінні, які проведені самими селянами з їх вільного почину і вигоди яких перевірені ними на практиці. **Надмірна поспішливість в цій справі шкідлива**, бо може лише посилювати упередження середнього селянства проти нововведень. Ті представники Радянської влади, які дозволяють собі застосовувати не тільки

* Курсив мій. **И. Ст.**

прямий, але хоча б і посередній примус, з метою приєднання селян до комун, повинні притягатися до найсуворішої відповідальності і усуватися від роботи на селі» * (т. XXIV, стор. 174).

Здається, ясно.

Навряд чи треба доводити, що партія проводитиме ці вказівки Леніна з усією суворістю.

2) Порушили ленінський принцип врахування різноманітності умов у різних районах СРСР стосовно до колгоспного будівництва. Забули, що в СРСР є найрізноманітніші області з різним економічним укладом і рівнем культури. Забули, що серед цих областей є передові, середні і відсталі області. Забули, що темпи колгоспного руху і методи колгоспного будівництва **не можуть бути однаковими** для цих, далеко не однакових областей.

«Було б помилкою,— говорить Ленін,— коли б ми просто по шаблону списували декрети для всіх місць Росії, коли б більшовики-комуністи, радянські працівники на Україні і на Дону, стали без розбору, огулом поширювати їх на інші області»... бо «ми ні в якому разі не зв'язуємо себе одноманітним шаблоном, не вирішуємо раз назавжди, що наш досвід, досвід центральної Росії, можна цілком перенести на всі окраїни» (т. XXIV, стор. 125—126).

Ленін говорить далі, що:

«Центральну Росію, Україну, Сибір шаблонізувати, підпорядковувати певному шаблонові буде величезним безглуздям» (т. XXVI, стор. 243).

Нарешті, Ленін зобов'язує комуністів Кавказу, щоб вони

«зрозуміли **своєрідність їх становища, становища їх республік, на відміну від становища і умов РСФРР, зрозуміли необхідність не копіювати нашу тактику, а обдумано видозмінювати її стосовно до відмінності конкретних умов**» (т. XXVI, стор. 191).

Здається, ясно.

На підставі цих вказівок Леніна ЦК нашої партії в своїй постанові «Про темп колективізації» (див. «Правду» від 6 січня 1930 р.) розбив області СРСР, з точки зору темпів колективізації, на три групи, з яких Північний Кавказ, Середня Волга і Нижня Волга можуть в основному закінчити колективізацію весною 1931 року, інші зернові області (Україна, Центрально-Чорноземна область, Сибір, Урал, Казахстан і т. д.) можуть її закінчити в основному весною 1932 року, а решта областей можуть розтягнути колективізацію до кінця п'ятирічки, тобто до 1933 року.

А що вийшло на ділі? Виявилось, що деякі наші товариші, захоплені першими успіхами колгоспного руху, спокійнісінько забули і про вказівки Леніна, і про постанову ЦК. Московська область, в гарячковій гонитві за дутими цифрами колективізації, стала орієнтувати своїх працівників на закінчення колективізації

* Курсив мій. **Й. Ст.**

весною 1930 року, хоч вона мала в своєму розпорядженні не менше трьох років (кінець 1932 р.). Центрально-Чорноземна область, не бажаючи «відстати від інших», стала орієнтувати своїх працівників на закінчення колективізації до першої половини 1930 року, хоч вона мала в своєму розпорядженні не менше двох років (кінець 1931 р.). А закавказці й туркестанці, в своєму завзятті «догнати і перегнати» передові райони, стали орієнтуватися на закінчення колективізації в «найкоротший строк», хоч вони мали в своєму розпорядженні цілих чотири роки (кінець 1933 р.).

Зрозуміло, що при такому скороспішному «темпі» колективізації райони, менш підготовлені до колгоспного руху, в своєму завзятті «перегнати» райони більш підготовлені, були змушені пустити в хід посилений адміністративний натиск, намагаючись надолужити відсутні фактори швидкого темпу колгоспного руху своїм власним адміністративним запалом. Результати відомі. Всім відома та нерозбериха, яка вийшла в цих областях і яку довелося потім розплутувати в порядку втручання ЦК.

В цьому друга помилка в колгоспному русі.

3) Порушили ленінський принцип недопустимості перестрибування через незавершену форму руху стосовно до колгоспного будівництва. Порушили ленінський принцип — не обганяти розвиток мас, не декретувати рух мас, не відриватися від мас, а рухатися разом з масами і рухати їх вперед, підводячи їх до наших лозунгів і полегшуючи їм переконуватися на своєму власному досвіді в правильності наших лозунгів.

«Коли петроградський пролетаріат і солдати петроградського гарнізону брали владу,— говорить Ленін,— вони прекрасно знали, що для будівництва на селі зустрінуться великі утруднення, що тут треба йти більш поступово, що тут **намагатися запроваджувати декретами**, узаконеннями **громадський обробіток землі** було б **величезним безглуздям**, що на це могло піти мізерне число свідомих, а величезна більшість селян цього завдання не ставила. І тому ми обмежувались тим, що абсолютно необхідне в інтересах розвитку революції: ні в якому разі **не обганяти розвитку мас**, а дожидатися, поки з власного досвіду цих мас, з їх власної боротьби виросте рух вперед»* (т. XXIII, стор. 252).

Виходячи з цих вказівок Леніна, ЦК у відомій своїй постанові «Про темп колективізації» (див. «Правду» від 6 січня 1930 р.) визнав, що

а) головною формою колгоспного руху в даний момент є сільськогосподарська артіль, що

б) необхідно з огляду на це виробити примірний статут сільськогосподарської артілі, як головної форми колгоспного руху, що

в) не можна допускати в нашій практичній роботі «декретування» згори колгоспного руху і «гру в колективізацію».

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Це значить, що зараз ми повинні держати курс не на комуну, а на сільськогосподарську артіль, як головну форму колгоспного будівництва, що не можна допускати перестрибування через сільськогосподарську артіль до комуни, що не можна підміняти масовий рух селян до колгоспів «декретуванням» колгоспів, «грою в колгоспи».

Здається, ясно.

А що вийшло на ділі? Виявилось, що деякі наші товариші, сп'янілі від перших успіхів колгоспного руху, спокійнісінько забули і про вказівки Леніна, і про постанову ЦК. Замість організації масового руху за сільськогосподарську артіль ці товариші стали «переводити» селян-одноосібників прямо на статут комуни. Замість закріплення артільної форми руху стали «усуспільнювати» примусовим порядком дрібну худобу, птицю, нетоварну молочну худобу, житлові будівлі.

Результати цієї недозволенної для ленінця поспішливості відомі тепер усім. Стійких комун, як правило, звичайно, не створили. Але зате випустили з рук ряд сільськогосподарських артілей. Правда, залишились «хороші» резолюції. Але яка з них користь?

В цьому третя помилка в колгоспному русі.

Третє питання. Як могли виникнути ці помилки і як їх повинна виправляти партія?

Відповідь. Вони виникли на основі наших швидких успіхів у галузі колгоспного руху. Успіхи іноді запаморочують голову. Вони породжують нерідко надмірну зарозумілість і зазнайство. Це особливо легко може трапитися з представниками партії, що стоїть при владі. Особливо такої партії, як наша партія, сила і авторитет якої майже незмірні. Тут цілком можливі факти комчванства, проти якого так жорстоко боровся Ленін. Тут цілком можлива віра у всемогутність декрету, резолюції, розпорядження. Тут цілком реальна небезпека перетворення революційних заходів партії в пусте, чиновницьке декретування з боку окремих представників партії в тих чи інших куточках нашої неосяжної країни. Я маю на увазі не тільки місцевих працівників, але й окремих обласників, але й окремих членів ЦК.

«Комуністичне чванство,— говорить Ленін,— значить те, що людина, перебуваючи в комуністичній партії і не будучи ще звідти вичищена, уявляє, що всі завдання свої вона може розв'язати комуністичним декретуванням» (т. XXVII, стор. 50—51).

Ось на якому грунті виникли помилки в колгоспному русі, викривлення партійної лінії в справі колгоспного будівництва.

В чому полягає небезпека цих помилок і викривлень, якщо вони продовжуватимуться й надалі, якщо вони не будуть ліквідовані швидко і без остатку?

Небезпека полягає тут в тому, що вони, ці помилки, ведуть нас прямісінько до розвінчання колгоспного руху, до розладу з середняком, до дезорганізації бідноти, до замішання в наших рядах, до ослаблення всього нашого соціалістичного будівництва, до відновлення куркульства.

Кажучи коротко, ці помилки мають тенденцію штовхнути нас з шляху зміцнення союзу з основними масами селянства, з шляху зміцнення пролетарської диктатури на шлях розриву з цими масами, на шлях підриву пролетарської диктатури.

Небезпека ця позначилася вже в другій половині лютого, в той самий момент, коли одна частина наших товаришів, засліплена попередніми успіхами, галопом неслася вбік від ленінського шляху. ЦК партії врахував цю небезпеку і не забарився втрутитися в справу, доручивши Сталіну дати товаришам, що зарвалися, попередження в спеціальній статті про колгоспний рух. Дехто думає, що стаття «Запаморочення від успіхів» є результат особистого почину Сталіна. Це, звичайно, дурниця. Не для того у нас існує ЦК, щоб допускати в такій справі особистий почин кого б то не було. Це була глибока розвідка ЦК. І коли вияснились глибина і розміри помилок, ЦК не забарився ударити по помилках усією силою свого авторитету, опублікувавши свою знамениту постанову від 15 березня 1930 року.

Важко спинити під час шаленого бігу і повернути на правильний шлях людей, які несуться стрімголов до прірви. Але наш ЦК тому й називається Центральним Комітетом ленінської партії, що він уміє переборювати і не такі труднощі. І він переборов уже ці труднощі в основному.

Важко спинити в таких випадках свій біг цілим загонам партії, вчасно повернути на правильний шлях і перешикувати свої ряди на ходу. Але наша партія тому й називається партією Леніна, що вона має достатню гнучкість для переборення таких труднощів. І вона вже переборола в основному ці труднощі.

Головна річ полягає тут в тому, щоб проявити мужність визнати свої помилки і знайти в собі сили ліквідувати їх у найкоротший строк. Боязнь визнати свої помилки після захоплення недавніми успіхами, боязнь самокритики, небажання виправити помилки швидко і рішуче — в цьому головна трудність. Досить перебороти цю трудність, досить відкинути геть роздуті цифрові завдання і канцелярсько-бюрократичний максималізм, досить переключити свою увагу на завдання організаційно-господарського будівництва колгоспів, щоб від помилок не лишилося й сліду. Немає ніяких підстав сумніватися в тому, що партія вже переборола в основному цю небезпечну трудність.

«Всі революційні партії,— говорить Ленін,— які до цього часу гинули,— гинули від того, що зазнавалися і не вміли бачити, в чому їх сила, і боялися

говорити про свої слабості. А ми не загинемо, тому що не боїмося говорити про свої слабості, і навчимося переборювати слабості» * (т. XXVII, стор. 260—261).

Цих слів Леніна забувати не можна.

Четверте питання. Чи не є боротьба з викривленнями партійної лінії хід назад, відступ?

Відповідь. Звичайно, ні! Про відступ можуть тут говорити лише люди, які вважають продовження помилок і викривлень за наступ, а боротьбу з помилками — за відступ. Наступ в порядку накопичування помилок і викривлень, — що й казати, хороший «наступ»...

Ми висунули сільськогосподарську артіль, як основну форму колгоспного руху в даний момент, давши відповідний примірний статут, як керівництво до роботи по колгоспному будівництву. Чи відступаємо ми від цієї справи? Звичайно, ні!

Ми висунули зміцнення виробничої змички робітничого класу і бідноти з середняком, як основу колгоспного руху в даний момент. Чи відступаємо ми від цієї справи? Звичайно, ні!

Ми висунули лозунг ліквідації куркульства, як класу, як головний лозунг нашої практичної роботи на селі в даний момент. Чи відступаємо ми від цієї справи? Звичайно, ні!

Ми взяли ще в січні 1930 року певний темп колективізації сільського господарства СРСР, розбивши області СРСР на певні групи і визначивши для кожної групи свій особливий темп. Чи відступаємо ми від цієї справи? Звичайно, ні!

Де ж тут «відступ» партії?

Ми хочемо, щоб люди, які допустили помилки і викривлення, відступили від своїх помилок. Ми хочемо, щоб головотяпи відступили від свого головотяпства на позиції ленінізму. Ми хочемо цього, бо тільки при цій умові можна буде продовжувати **дійсний** наступ на наших класових ворогів. Чи значить це, що ми робимо цим хід назад? Звичайно, ні! Це значить лише те, що ми хочемо вести **правильний** наступ, а не головотяпську гру в наступ.

Хіба не ясно, що тільки чудаки і «ліві» закрутники можуть розцінювати таку настанову партії, як відступ?

Люди, які базікають про відступ, не розуміють принаймні двох речей.

а) Вони не знають законів наступу. Вони не розуміють, що наступ **без закріплення** завойованих позицій є наступ, приречений на провал.

Коли може бути наступ успішним, скажемо, в галузі воєнної справи? Коли люди не обмежуються огульним просуванням вперед, а стараються разом з тим **закріпити** захоплені позиції, **перегрупувати** свої сили відповідно до нової обстановки, **підтягти** тили, **підвести** резерви. Для чого все це потрібно? Для того, щоб

* Курсив мій. **Й. Ст.**

гарантувати себе від несподіванок, ліквідувати окремі прориви, від яких не гарантований ні один наступ, і підготувати, таким чином, повну ліквідацію ворога. Помилка польських військ у 1920 році, коли взяти тільки воєнну сторону справи, полягала в тому, що вони знехтували цим правилом. Цим, між іншим, і пояснюється, що, докотившись огулом до Києва, вони змушені були потім так само огулом відкотитися до Варшави. Помилка радянських військ у 1920 році, коли взяти знов-таки тільки воєнну сторону справи, полягала в тому, що вони повторили помилку поляків при своєму наступі на Варшаву.

Те саме треба сказати про закони наступу на фронті класової боротьби. Не можна вести успішний наступ з метою ліквідації класових ворогів, **не закріпляючи** завойованих позицій, **не перегруповуючи** свої сили, не забезпечуючи фронт **резервами**, не підтягуючи **тили** і т. д.

Вся справа в тому, що головотяпи не розуміють законів наступу. Вся справа в тому, що партія їх розуміє і проводить в життя.

б) Вони не розуміють класової природи наступу. Кричать про наступ. Але наступ на **який** клас, в союзі з **яким** класом? Ми ведемо наступ на капіталістичні елементи села в союзі з середняком, бо тільки такий наступ може дати нам перемогу. Але як бути, якщо в запалі захоплення окремих загонів партії наступ починає сповзати з правильного шляху і повертається своїм вістрям проти нашого союзника, проти середняка? Хіба нам потрібен **всякий** наступ, а не наступ на певний клас в союзі з певним класом? Адже Дон-Кіхот теж уявляв, що він наступає на ворогів, ідучи в атаку на вітряк. Проте відомо, що він розбив собі лоба на цьому, з дозволу сказати, наступі.

Як видно, лаври Дон-Кіхота не дають спати нашим «лівим» закрутникам.

П'яте питання. Яка у нас головна небезпека, права чи «ліва»?

Відповідь. Головна небезпека у нас зараз права. Права небезпека була у нас і лишається головною небезпекою.

Чи не суперечить це положення відомій тезі в постанові ЦК від 15 березня 1930 року про те, що помилки і викривлення «лівих» закрутників є тепер головним гальмом колгоспного руху? Ні, не суперечить. Справа в тому, що помилки «лівих» закрутників в галузі колгоспного руху є такі помилки, які створюють сприятливу обстановку для посилення і зміцнення правого ухилу в партії. Чому? Тому, що ці помилки змальовують лінію партії в фальшивому світлі,— значить, вони полегшують справу дискредитації партії, — отже, вони полегшують боротьбу правих елементів проти керівництва партії. Дискредитація партійного керівництва є той самий елементарний грунт, на базі якого тільки й може розігратися боротьба правих ухильників проти

партії. Цей грунт дають правим ухильникам «ліві» закрутники, їх помилки і викривлення. Отже, щоб успішно боротися з правим опортунізмом, треба перебороти помилки «лівих» опортуністів. «Ліві» закрутники є об'єктивно союзниками правих ухильників.

Такий є своєрідний зв'язок між «лівим» опортунізмом і правим ухильництвом.

Цим зв'язком і треба пояснити той факт, що деякі «ліві» частенько заводять балачки про блок з правими. Цим же треба пояснити те своєрідне явище, що одна частина «ліваків», яка ще вчора «проводила» ура-наступ і намагалась колективізувати СРСР за яких-небудь два — три тижні, сьогодні впадає в пасивність, опускає руки і благополучно уступає поле боротьби правим ухильникам, ведучи, таким чином, лінію на дійсний відступ (без лапок!) перед куркульством.

Особливість теперішнього моменту полягає в тому, що боротьба з помилками «лівих» закрутників є у нас умовою і своєрідною формою успішної боротьби з правим опортунізмом.

Шосте питання. Як розцінити відплив однієї частини селян з колгоспів?

Відповідь. Відплив однієї частини селян означає, що за останній час народилась у нас деяка кількість неміцних колгоспів, які очищаються тепер від нестійких елементів. Це значить, що дуті колгоспи зникнуть, міцні залишаться і будуть кріпнути. Я думаю, що це цілком нормальне явище. Деякі товариші вдаються від цього у розпач, впадають у паніку і судорожно хватаються за роздуті проценти колективізації. Другі злорадіють і пророкують «провал» колгоспного руху. І ті і другі жорстоко помиляються. І ті і другі далекі від марксистського розуміння суті колгоспного руху.

Виходять з колгоспів, насамперед, так звані мертві душі. Це навіть не вихід, а виявлення пустоти. Чи потрібні нам мертві душі? Звичайно, не потрібні. Я думаю, що північно-кавказці і українці роблять цілком правильно, коли вони розпускають колгоспи з мертвими душами і організують дійсно живі і дійсно стійкі колгоспи. Від цього тільки виграє колгоспний рух.

Виходять, по-друге, елементи чужі, прямо ворожі нашій справі. Ясно, що чим швидше будуть викинуті такі елементи, тим краще для колгоспного руху.

Виходять, нарешті, елементи хиткі, яких не можна назвати ні чужими, ні мертвими душами. Це ті самі селяни, яких ми ще не зуміли переконати сьогодні в правоті нашої справи, але яких ми напевно переконаємо завтра. Вихід таких селян є серйозна, хоч і тимчасова, втрата для колгоспного руху. Тому боротьба за хиткі елементи колгоспів становить тепер одно з найбільш насущних завдань колгоспного руху.

Виходить, що відплив однієї частини селян з колгоспів є не

тільки негативне явище. Виходить, що, оскільки цей відплив звільняє колгоспи від мертвих душ і прямо чужих елементів, він означає благотворний процес оздоровлення і зміцнення колгоспів.

Місяць тому вважали, що ми маємо понад 60% колективізації по зернових областях. Тепер ясно, що, коли мати на увазі дійсні і скільки-небудь стійкі колгоспи, ця цифра була явно перебільшена. Якщо колгоспний рух закріпиться після відпливу однієї частини селян на цифрі в 40% колективізації по зернових областях,— а це здійсниме напевно,— то це буде величезним досягненням колгоспного руху в даний момент. Я беру середню цифру для зернових областей, добре знаючи, що у нас є при цьому окремі райони суцільної колективізації з цифрою у 80—90%. 40 проц. колективізації по зернових областях — це значить, що первісний п'ятирічний план колективізації ми зуміли виконати на весну 1930 року **вдвоє.**

Хто зважиться заперечувати **вирішальний** характер цього **історичного** досягнення в справі соціалістичного розвитку СРСР?

Сьоме питання. Чи добре роблять, виходячи з колгоспів, селяни, які вагаються?

Відповідь. Ні, вони роблять недобре. Виходячи з колгоспів, вони йдуть проти своїх же власних інтересів, бо тільки колгоспи дають селянам вихід з нужди і темряви. Виходячи з колгоспів, вони ставлять себе в гірше становище, бо позбавляють себе тих пільг і вигід, які дає колгоспам Радянська влада. Помилки і викривлення в колгоспах не довід для виходу. Помилки треба виправляти спільними силами, залишаючись у колгоспі. Їх тим легше виправити, що Радянська влада буде всіма силами боротися з ними.

Ленін говорить, що:

«Система дрібного господарства при товарному виробництві неспроможна врятувати людство від злиднів мас і гноблення їх» (т. XX, стор. 122).

Ленін говорить, що:

«Дрібним господарством з нужди не вийти» (т. XXIV, стор. 540).

Ленін говорить, що:

«Якщо ми сидітимемо по-старому в дрібних господарствах, хоч і вільними громадянами на вільній землі, нам все одно загрожує неминуча загибель» (т. XX, стор. 417).

Ленін говорить, що:

«Тільки з допомогою спільної, артільної, товариської праці можна вийти з того тупика, в який загнала нас імперіалістська війна» (т. XXIV, стор. 537).

Ленін говорить, що:

«Необхідно перейти до спільного обробітку у великих зразкових господарствах», бо «без цього вийти з тієї розрухи, з того прямо-таки жахливого становища, в якому перебуває Росія, не можна» (т. XX, стор. 418).

Що все це означає?

Це означає, що колгоспи є **єдиним** засобом, який дає селянам вихід з нужди і темряви.

Ясно, що селяни роблять неправильно, виходячи з колгоспів.

Ленін говорить:

«Ви, звичайно, всі знаєте з усієї діяльності Радянської влади, якого **величезного значення** надаємо ми комунам, артілям і всяким взагалі організаціям, спрямованим до перетворення, поступового сприяння цьому перетворенню дрібного, одноосібного селянського господарства в громадське, товариське або артільне»* (т. XXIV, стор. 579).

Ленін говорить, що:

«Радянська влада дала пряму **перевагу** комунам і товариствам, поставивши їх **на перше місце**»* (т. XXIII, стор. 399).

Що це значить?

Це значить, що Радянська влада даватиме колгоспам пільги і переваги перед одноосібними господарствами. Це значить, що вона даватиме колгоспам пільги і в розумінні надання землі, і в розумінні постачання машин, тракторів, зерна для посіву і т. д., і в розумінні полегшення оподаткування, і в розумінні надання кредитів.

Чому Радянська влада дає пільги і переваги колгоспам?

Тому, що колгоспи є єдиним засобом врятування селян від злиднів.

Тому, що переважна допомога колгоспам є найбільш дійсною формою допомоги бідноті і середнякам.

Цими днями Радянська влада вирішила **звільнити** від оподаткування **на два роки** всю усуспільнену робочу худобу в колгоспах (коней, волів і т. д.), всіх корів, свиней, овець і птицю, що перебувають як у колективному володінні колгоспів, так і в індивідуальному володінні колгоспників.

Радянська влада вирішила, крім того, **відстрочити** на кінець року покриття заборгованості колгоспників по кредитах і **зняти** всі штрафи й судові стягнення, накладені до 1 квітня на селян, які увійшли в колгоспи.

Вона вирішила, нарешті, обов'язково здійснити кредитування колгоспів у цьому році в розмірі 500 мільйонів карбованців.

Ці пільги підуть на допомогу селянам-колгоспникам. Ці пільги підуть на допомогу тим селянам-колгоспникам, які зуміли встояти перед відпливом, які загартувалися в боротьбі з ворогами колгоспів, які відстояли колгоспи і вдержали в своїх руках великий прапор колгоспного руху. Ці пільги підуть на допомогу тим біднякам і середнякам колгоспникам, які становлять тепер основне ядро наших колгоспів, які закріплять і оформлять наші

* Курсив мій. **Й. Ст.**

колгоспи і які завоюють на сторону соціалізму мільйони і мільйони селянства. Ці пільги підуть на допомогу тим селянам-колгоспникам, які становлять тепер основні кадри колгоспів і які цілком заслуговують на те, щоб назвати їх героями колгоспного руху.

Цих пільг **не одержать** селяни, які вийшли з колгоспів.

Хіба не ясно, що селяни допускають помилку, виходячи з колгоспів?

Хіба не ясно, що тільки поверненням у колгоспи можуть вони забезпечити собі одержання цих пільг?

Восьме питання. Як бути з комунами, чи не слід їх розпустити?

Відповідь. Ні, не слід і ні для чого їх розпускати. Я говорю про дійсні, а не паперові комуни. В зернових областях СРСР існує ряд чудових комун, які заслуговують на те, щоб заохочувати і підтримувати їх. Я маю на увазі старі комуни, які витримали роки випробувань і загартувалися в боротьбі, повністю виправдавши своє існування. Їх розпускати не слід, але їх треба перетворити в артілі.

Утворення і ведення комун — справа складна і трудна. Великі і стійкі комуни можуть існувати і розвиватися лише при наявності досвідчених кадрів і випробуваних керівників. Скороспішне переведення з статуту артілі на статут комуни може лише відштовхнути селян від колгоспного руху. Тому до цієї справи треба ставитися з особливою серйозністю і без будь-якої поспішливості. Артіль — більш легка справа і більш доступна свідомості широких селянських мас. Тому артіль є в даний момент найбільш поширеною формою колгоспного руху. Лише в міру укріплення і зміцнення сільськогосподарських артілей може створитися грунт для масового руху селян в сторону комуни. Але це буде не скоро. Тому комуна, яка становить вищу форму, може стати головною ланкою колгоспного руху лише в майбутньому.

Дев'яте питання. Як бути з куркульством?

Відповідь. Досі мова йшла у нас про середняка. Середняк є союзник робітничого класу, і політика у нас повинна бути щодо середняка дружня. Інша річ — куркуль. Куркуль є ворог Радянської влади. З ним у нас нема і не може бути миру. Наша політика щодо куркульства є політика його ліквідації, як класу. Це, звичайно, не значить, що ми можемо його ліквідувати за одним заходом. Але це значить, що ми будемо вести справу до того, щоб оточити його і ліквідувати.

Ось що говорить Ленін про куркуля:

«Куркулі — найлютіші, найгрубіші, найдикіші експлуататори, які не раз відновлювали в історії інших країн владу поміщиків, царів, попів, капіталістів. Куркулів більше, ніж поміщиків і капіталістів. Але все ж куркулі — меншість в народі... Ці кровопивці нажилися на народній нужді під час

війни, вони нагромадили тисячі і сотні тисяч грошей, підвищуючи ціни на хліб та інші продукти. Ці павуки жиріли коштом розорених війною селян, коштом голодних робітників. Ці п'явки пили кров трудящих, багатіючи тим більше, чим більше голодував робітник у містах і на фабриках. Ці вампіри підбирали і підбирають собі в руки поміщицькі землі, вони знов і знов закабаляють бідних селян» (т. XXIII, стор. 206—207).

Ми терпіли цих кровопивців, павуків і вампірів, проводячи політику обмеження їх експлуататорських тенденцій. Терпіли, бо нічим було замінити куркульське господарство, куркульське виробництво. Тепер ми маємо можливість замінити з лихвою їх господарство господарством наших колгоспів і радгоспів. Терпіти далі цих павуків і кровопивців ні для чого. Терпіти далі цих павуків і кровопивців, які підпалюють колгоспи, убивають колгоспних діячів і намагаються зірвати сівбу,— значить іти проти інтересів робітників і селян.

Тому політика ліквідації куркульства, як класу, повинна проводитись з усією тією наполегливістю і послідовністю, на яку тільки здатні більшовики.

Десяте питання. В чому полягає найближче практичне завдання колгоспів?

Відповідь. Найближче практичне завдання колгоспів полягає в боротьбі за сівбу, в боротьбі за найбільше розширення посівних площ, в боротьбі за правильну організацію сівби.

До завдання сівби повинні бути пристосовані зараз усі інші завдання колгоспів.

Роботі по організації сівби повинні бути підпорядковані зараз усі інші роботи в колгоспах.

Це значить, що стійкість колгоспів та їх безпартійного активу, здібності керівників колгоспів та їх більшовицького ядра перевірятимуться не на тріскучих резолюціях і широкомовних привітаннях, а на живому ділі правильної організації сівби.

Але щоб здійснити з честю це практичне завдання, треба повернути увагу колгоспних працівників у бік **господарських** питань колгоспного будівництва, у бік питань **внутріколгоспного** будівництва.

До останнього часу в центрі уваги колгоспних працівників стояла гонитва за високими цифрами колективізації, причому люди не хотіли бачити різниці між дійсною колективізацією і колективізацією паперовою. Тепер це захоплення цифрами повинно бути відкинуте геть. Тепер увага працівників повинна бути зосереджена на **закріпленні** колгоспів, на організаційному **оформленні** колгоспів, на **організації** ділової роботи в колгоспах.

До останнього часу увага колгоспних працівників була зосереджена на організації великих колгоспних одиниць, на організації так званих «гігантів», причому «гіганти» нерідко вироджувалися в громіздкі паперові комендатури, позбавлені господарських коренів по селах. Показна робота поглинала, виходить, роботу

ділову. Тепер це захоплення показною стороною повинно бути відкинуте геть. Тепер увага працівників повинна бути загострена на організаційно-господарській роботі колгоспів по селах. Коли ця робота покаже належні успіхи, «гіганти» з'являться самі собою.

До останнього часу на залучення середняків до керівної роботи в колгоспах зверталося мало уваги. А тимчасом серед середняків є дуже хороші господарі, які могли б стати чудовими господарськими працівниками колгоспного будівництва. Тепер цей недолік у нашій роботі треба ліквідувати. Тепер завдання полягає в тому, щоб залучити до керівної роботи в колгоспах кращих людей з середняків і дати їм розгорнути на цій справі свої здібності.

До останнього часу не звертали достатньої уваги на роботу серед селянок. Минулий період показав, що робота серед селянок є у нас найслабшим місцем нашої роботи. Тепер цей недолік треба ліквідувати рішуче й безповоротно.

До останнього часу комуністи ряду районів виходили з того, що вони можуть розв'язати своїми власними силами всі завдання колгоспного будівництва. Виходячи з цього, вони не звертали достатньої уваги на залучення безпартійних до відповідальної роботи в колгоспах, на висування безпартійних на керівну роботу в колгоспах, на організацію в колгоспах широкого безпартійного активу. Історія нашої партії довела, а минулий період колгоспного будівництва зайвий раз показав, що така настанова є в корені неправильною. Якби комуністи замикалися в свою шкаралупу, відгороджуючись стіною від безпартійних, вони загубили б всю справу. Якщо комуністам вдавалося вкрити себе славою в боях за соціалізм, а вороги комунізму були розбиті, то це, між іншим, тому, що комуністи вміли залучати до справи кращих людей з безпартійних, вони вміли черпати сили серед широких верств безпартійних, вони вміли оточувати свою партію широким безпартійним активом. Тепер цей недолік нашої роботи з безпартійними треба ліквідувати рішуче й безповоротно.

Виправити ці недоліки нашої роботи, ліквідувати їх у корені — це якраз і значить поставити на рейки **господарську** роботу колгоспів.

Отже:

1) Правильна організація сівби — таке є завдання.

2) Зосередження уваги на господарських питаннях колгоспного руху — такий є засіб, необхідний для розв'язання цього завдання.

«Правда» № 92, 3 квітня 1930 р.

Й. В. Сталін. Твори, том 12, стор. 201—226.

ПРО ЗАВДАННЯ ГОСПОДАРНИКІВ

Промова на першій Всесоюзній конференції працівників соціалістичної промисловості 4 лютого 1931 р.

Товариші! Роботи вашої конференції підходять до кінця. Зараз ви будете ухвалювати резолюції. Не сумніваюсь, що вони будуть ухвалені одноголосно. В цих резолюціях,— я їх знаю трохи,— ви схвалюєте контрольні цифри промисловості на 1931 рік і даєте зобов'язання виконати їх.

Слово більшовика — серйозне слово. Більшовики звикли виконувати обіцянки, які вони дають. Але що значить зобов'язання виконати контрольні цифри на 1931 рік? Це значить — забезпечити загальний приріст промислової продукції на 45%. А це дуже велике завдання. Мало того. Таке зобов'язання означає, що ви не тільки даєте обіцянку нашу п'ятирічку виконати за 4 роки,— це справа вже вирішена, і ніяких резолюцій тут більше не треба,— **це значить, що ви обіцяєтесь виконати її за 3 роки по основних, вирішальних галузях промисловості.**

Це добре, що конференція дає обіцянку виконати план на 1931 рік, виконати п'ятирічку за три роки. Але ми навчені «гірким досвідом». Ми знаємо, що не завжди обіцянки виконуються. На початку 1930 року теж була дана така обіцянка виконати річний план. Тоді треба було збільшити продукцію нашої промисловості на 31—32%. Однак обіцянка не була виконана повністю. Приріст промислової продукції на ділі становив за 1930 рік 25%. Ми повинні поставити питання: чи не повториться те саме і в цьому році? Керівники, працівники нашої промисловості дають зараз обіцянку збільшити продукцію промисловості в 1931 році на 45%. Але яка гарантія, що обіцянка буде виконана?

Що потрібно для того, щоб виконати контрольні цифри, щоб дати приріст продукції в 45%, щоб добитися виконання п'ятирічки не за 4, а по основних і вирішальних галузях за 3 роки?

Для цього потрібні дві основні умови.

По-перше, щоб були реальні або, як у нас говорять, «об'єктивні» можливості для цього.

По-друге, щоб було бажання і вміння керувати нашими підприємствами так, щоб ці можливості були перетворені в життя.

Чи були у нас торік «об'єктивні» можливості для повного виконання плану? Так, були. Незаперечні факти свідчать про це. Ці факти полягають у тому, що в березні і квітні минулого року промисловість дала приріст продукції на 31% в порівнянні з попереднім роком. Чому ж, постає питання, ми не виконали плану за весь рік? Що перешкодило? Чого невистачило? **Невистачило вміння використати наявні можливості. Невистачило вміння правильно керувати заводами, фабриками, шахтами.**

Ми мали першу умову: «об'єктивні» можливості для виконання плану. Але ми не мали в достатній мірі другої умови: вміння керувати виробництвом. І саме тому, що вміння керувати підприємствами невистачило,— саме тому план не був виконаний. Замість 31—32% приросту ми дали тільки 25%.

Звичайно, 25% **приросту**—велике діло. Ні одна капіталістична країна не мала в 1930 році і не має зараз **приросту** продукції. В усіх без винятку капіталістичних країнах має місце різке **падіння** виробництва. В таких умовах 25% **приросту** — великий крок вперед. Але ми могли дати більше. Ми мали для цього всі необхідні «об'єктивні» умови.

Отже, яка гарантія, що в цьому році не повториться казус минулого року, що план буде виконаний повністю, що наявні можливості нами будуть використані так, як треба їх використати, що ваша обіцянка не залишиться в певній частині на папері?

В історії держав, в історії країн, в історії армій бували випадки, коли були всі можливості для успіху, для перемоги, але вони, ці можливості, лишалися марними, тому що керівники не помічали цих можливостей, не вміли скористуватися ними, і армії зазнавали поразки.

Чи є у нас всі можливості, необхідні для виконання контрольних цифр на 1931 рік?

Так, ці можливості у нас є.

В чому полягають ці можливості, що потрібно для того, щоб ці можливості існували в реальності?

Насамперед потрібні достатні **природні багатства** в країні: залізна руда, вугілля, нафта, хліб, бавовна. Чи є вони у нас? Є. Є більше, ніж в будь-якій іншій країні. Взяти хоч би Урал, що являє собою таку комбінацію багатств, якої не можна знайти ні в одній країні. Руда, вугілля, нафта, хліб—чого тільки немає на Уралі! У нас є в країні все, крім хіба каучуку. Але через рік—два і каучук ми будемо мати в своєму розпорядженні. З цього боку, з боку природних багатств, ми забезпечені повністю. Їх у нас навіть більше, ніж треба.

Що ще потрібно?

Потрібна **наявність такої влади,** яка мала б бажання і силу рушити використання цих величезних природних багатств на користь народу. Чи є у нас така влада? Є. Правда, наша робота по використанню природних багатств не завжди обходиться без тертя між нашими ж працівниками. Наприклад, торік Радянській владі довелося вести деяку боротьбу в питанні про утворення другої вугільно-металургійної бази, без якої ми не можемо більше розвиватися. Але ми вже подолали ці перешкоди. І у нас буде незабаром ця база.

Що ще потрібно?

Ще потрібно, щоб ця влада користувалась **підтримкою** мільйонних мас робітників і селян. Чи користується наша влада такою підтримкою? Так, користується. В усьому світі не знайдете ви іншої такої влади, яка б користувалась такою підтримкою робітників і селян, якою користується Радянська влада. Не буду посилатися на факти зростання соціалістичного змагання, на факти зростання ударництва, на кампанію боротьби за зустрічний промфінплан. Всі ці факти, в яких наочно видна підтримка Радянської влади з боку мільйонних мас, загальновідомі.

Що ще треба, щоб виконати і перевиконати контрольні цифри на 1931 рік?

Потрібна ще наявність **такого ладу,** який був би вільний від невигойних хвороб капіталізму і який давав би серйозні переваги перед капіталізмом. Криза, безробіття, марнотратство, злидні широких мас — ось невигойні хвороби капіталізму. Наш лад не слабує на ці хвороби, тому що влада в наших руках, в руках робітничого класу, тому що ми ведемо планове господарство, планомірно нагромаджуємо ресурси і правильно розподіляємо їх по галузях народного господарства. Ми вільні від невигойних хвороб капіталізму. В цьому наша відмінність, в цьому наша вирішальна перевага перед капіталізмом.

Подивіться, як капіталісти хочуть вийти з економічної кризи. Вони знижують максимально заробітну плату робітників. Вони знижують максимально ціни на сировину. Але вони не хочуть знижувати скільки-небудь серйозно ціни на промислові і продовольчі товари масового вжитку. Це значить, що вони хочуть вийти з кризи за рахунок основних споживачів товарів, за рахунок робітників, за рахунок селян, за рахунок трудящих. Капіталісти підрубують той сук, на якому вони сидять. І замість виходу з кризи виходить її поглиблення, виходить нагромадження нових передумов, які ведуть до нової, ще більш жорстокої кризи.

Наша перевага полягає в тому, що ми не знаємо криз перепродукції, ми не маємо і не будемо мати мільйонів безробітних, ми не маємо анархії у виробництві, бо ми ведемо планове господарство. Але це не все. Ми — країна найбільш концентрованої

промисловості. Це значить, що ми можемо будувати нашу промисловість на основі найкращої техніки і забезпечувати завдяки цьому небачену продуктивність праці, небачений темп нагромадження. Наша слабість у минулому була в тому, що ця промисловість базувалась на розпорошеному і дрібному селянському господарстві. Але це **було.** Тепер цього вже немає. Завтра, може, через рік, ми станемо країною найбільшого в світі сільського господарства. Радгоспи і колгоспи,— а вони є формами великого господарства,— вже в цьому році дали половину всього нашого товарного зерна. А це значить, що наш лад, Радянський лад, дає нам такі можливості швидкого просування вперед, про які не може мріяти ні одна буржуазна країна.

Що ще потрібно для того, щоб рухатися вперед семимильними кроками?

Потрібна наявність **партії,** досить згуртованої і єдиної для того, щоб спрямувати зусилля всіх кращих людей робітничого класу в **одну точку,** і досить досвідченої для того, щоб не здрейфити перед труднощами і систематично проводити в життя правильну, революційну, більшовицьку політику. Чи є у нас така партія? Так, є. Чи правильна її політика? Так, правильна, бо вона дає серйозні успіхи. Це визнають тепер не тільки друзі, але й вороги робітничого класу. Подивіться, як виють і біснуються проти нашої партії всім відомі «шановні» джентльмени — Фіш в Америці, Черчілль в Англії, Пуанкаре у Франції. Чому вони виють і біснуються? Тому, що політика нашої партії правильна, тому, що вона дає успіх за успіхом.

Ось, товариші, всі ті об'єктивні можливості, які полегшують нам здійснення контрольних цифр 1931 року, які допомагають нам виконати п'ятирічку за 4, а у вирішальних галузях — навіть за 3 роки.

Таким чином, перша умова для виконання плану — «об'єктивні» можливості — у нас є.

Чи є у нас друга умова — вміння використати ці можливості?

Інакше кажучи, чи є у нас правильне господарське керівництво фабриками, заводами, шахтами? Чи все тут гаразд?

На жаль, не все тут гаразд. І ми як більшовики повинні це сказати прямо і відкрито.

Що значить керувати виробництвом? У нас не завжди дивляться по-більшовицькому на питання про керівництво підприємствами. У нас нерідко думають, що керувати — це значить підписувати папери, накази. Це сумно, але це факт. Іноді мимоволі згадуєш помпадурів Щедріна. Пам'ятаєте, як помпадурша повчала молодого помпадура: не ламай голови над наукою, не вникай у справу, хай інші займаються цим, не твоє це діло,— твоє діло підписувати папери. Треба визнати, на сором нам, що й серед нас, більшовиків, є не мало таких, які керують шляхом

підписування паперів. А от, щоб вникати у справу, оволодіти технікою, стати господарем справи,— щодо цього — ні-ні.

Як могло статися, що ми, більшовики, які проробили три революції, які вийшли з перемогою з жорстокої громадянської війни, які розв'язали величезне завдання створення сучасної промисловості, які повернули селянство на шлях соціалізму,— як могло статися, що в справі керівництва виробництвом ми пасуємо перед папірцем?

Причина тут полягає в тому, що підписувати папір легше, ніж керувати виробництвом. І от багато хто з господарників пішов по цій лінії найменшого опору. Є тут і наша вина, вина центра. Років десять тому був даний лозунг: «Тому що комуністи техніку виробництва ще як слід не розуміють, тому що їм треба ще вчитися керувати господарством, то хай старі техніки і інженери, спеціалісти ведуть виробництво, а ви, комуністи, не втручайтеся в техніку справи, але, не втручаючись, вивчайте техніку, вивчайте науку управління виробництвом не покладаючи рук, щоб потім стати разом з відданими нам спеціалістами справжніми керівниками виробництва, справжніми господарями справи». Такий був лозунг. А що вийшло на ділі? Другу частину цієї формули відкинули, бо вчитися важче, ніж підписувати папери, а першу частину формули опошлили, витлумачивши невтручання як відмову від вивчення техніки виробництва. Вийшла нісенітниця, шкідлива і небезпечна нісенітниця, від якої чим швидше звільнимося, тим краще.

Саме життя не раз сигналізувало нам про те, що в цій справі негаразд. Шахтинська справа була першим серйозним сигналом. Шахтинська справа показала, що у парторганізацій і профспілок невистачило революційної пильності. Вона показала, що наші господарники неподобно відстали в технічному відношенні, що деякі старі інженери і техніки, працюючи безконтрольно, легше скочуються на шлях шкідництва, тим більше, що їх раз у раз діймають «пропозиціями» вороги з-за кордону.

Другий сигнал — судовий процес «Промпартії».

Звичайно, в основі шкідництва лежить класова боротьба. Звичайно, класовий ворог чинить шалений опір соціалістичному наступові. Але одного цього для пояснення такого пишного розквіту шкідництва — мало.

Як могло статися, що шкідництво набрало таких широких розмірів? Хто винен в цьому? Ми в цьому винні. Якби ми справу керівництва господарством поставили інакше, якби ми значно раніше перейшли до вивчення техніки справи, до оволодіння технікою, якби ми частіше і толково втручалися в керівництво господарством,— шкідникам не вдалося б так багато нашкодити.

Треба самим стати спеціалістами, господарями справи, треба повернутися лицем до технічних знань,— ось куди штовхало нас

життя. Але ні перший сигнал, ні навіть другий сигнал не забезпечили ще необхідного повороту. Пора, давно пора повернутися лицем до техніки. Пора відкинути старий лозунг, віджилий лозунг про невтручання в техніку, і стати самим спеціалістами, знавцями справи, стати самим повними господарями господарської справи.

Питають часто, чому у нас нема єдиноначальності? Її нема і не буде, поки ми не оволодіємо технікою. Поки серед нас, серед більшовиків, не буде достатньої кількості людей, добре обізнаних з питаннями техніки, економіки, фінансів, у нас не буде справжньої єдиноначальності. Пишіть скільки завгодно резолюцій, кляніться якими завгодно словами, але якщо не оволодієте технікою, економікою, фінансами заводу, фабрики, шахти — діла не буде, єдиноначальності не буде.

Отже, завдання полягає в тому, щоб нам самим оволодіти технікою, самим стати господарями справи. Тільки в цьому гарантія того, що наші плани будуть повністю виконані, а єдиноначальність буде проведена.

Справа ця, звичайно, не легка, але цілком переборна. Наука, технічний досвід, знання — все це діло наживне. Сьогодні нема їх, а завтра будуть. Головне тут полягає в тому, щоб мати палке більшовицьке бажання оволодіти технікою, оволодіти наукою виробництва. При палкому бажанні можна добитися всього, можна перебороти все.

Іноді питають, чи не можна трохи уповільнити темпи, притримати рух. Ні, не можна, товариші! Не можна знижувати темпи! Навпаки, в міру сил і можливостей їх треба збільшувати. Цього вимагають від нас наші зобов'язання перед робітниками і селянами СРСР. Цього вимагають від нас наші зобов'язання перед робітничим класом усього світу.

Затримати темпи — це значить відстати. А відсталих б'ють. Але ми не хочемо бути битими. Ні, не хочемо! Історія старої Росії полягала, між іншим, в тому, що її раз у раз били за відсталість. Били монгольські хани. Били турецькі беки. Били шведські феодали. Били польсько-литовські пани. Били англо-французькі капіталісти. Били японські барони. Били всі — за відсталість. За відсталість військову, за відсталість культурну, за відсталість державну, за відсталість промислову, за відсталість сільськогосподарську. Били тому, що це було вигідно і миналося безкарно. Пам'ятаєте слова дореволюційного поета: «Ти і убогая, ти і багатая, ти і могутняя, ти і безсилая, матінко Русь». Ці слова старого поета добре заучили ці пани. Вони били і приказували: «ти багатая»—отже, можна твоїм коштом поживитися. Вони били і приказували: «ти убогая, безсилая» — отже, можна бити і грабувати тебе безкарно. Такий уже закон експлуататорів — бити відсталих і слабих. Вовчий закон капіталізму. Ти

відстав, ти слабий — значить ти неправий, отже, тебе можна бити і поневолювати. Ти могутній — значить ти правий, отже, тебе треба остерігатися.

Ось чому не можна нам більше відставати.

В минулому у нас не було і не могло бути вітчизни. Але тепер, коли ми повалили капіталізм, а влада у нас, у народу,— у нас є вітчизна і ми будемо відстоювати її незалежність. Чи хочете, щоб наша соціалістична вітчизна була побита і щоб вона втратила свою незалежність? Але коли цього не хочете, ви повинні в найкоротший строк ліквідувати її відсталість і розвинути справжні більшовицькі темпи в справі будівництва її соціалістичного господарства. Інших шляхів немає. Ось чому Ленін говорив напередодні Жовтня: «Або смерть, або догнати і перегнати передові капіталістичні країни».

Ми відстали від передових країн на 50—100 років. Ми повинні пробігти цю відстань за десять років. Або ми зробимо це, або нас зімнуть.

Ось що диктують нам наші зобов'язання перед робітниками і селянами СРСР.

Але у нас є ще інші, більш серйозні і більш важливі зобов'язання. Це — зобов'язання перед світовим пролетаріатом. Вони збігаються із зобов'язаннями першого роду. Але ми їх ставимо вище. Робітничий клас СРСР є частина світового робітничого класу. Ми перемогли не тільки зусиллями робітничого класу СРСР, але й завдяки підтримці світового робітничого класу. Без такої підтримки нас давно розклювали б. Кажуть, що наша країна є ударною бригадою пролетаріату всіх країн. Це добре сказано. Але це накладає на нас надзвичайно серйозні зобов'язання. Ради чого підтримує нас міжнародний пролетаріат, чим ми заслужили таку підтримку? Тим, що ми перші кинулися в бій з капіталізмом, ми перші встановили робітничу владу, ми перші стали будувати соціалізм. Тим, що ми робимо справу, яка в разі успіху переверне весь світ і визволить весь робітничий клас. А що потрібно для успіху? Ліквідація нашої відсталості, розвиток високих, більшовицьких темпів будівництва. Ми повинні рухатися вперед так, щоб робітничий клас усього світу, дивлячись на нас, міг сказати: ось він, мій передовий загін, ось вона, моя ударна бригада, ось вона, моя робітнича влада, ось вона, моя вітчизна,— вони роблять свою справу, **нашу** справу добре,— підтримаймо їх проти капіталістів і роздуймо справу світової революції. Чи повинні ми виправдати надії світового робітничого класу, чи повинні ми виконати наші зобов'язання перед ним? Так, повинні, якщо ми не хочемо зганьбити себе вкрай.

Такі є наші зобов'язання, внутрішні і міжнародні.

Ви бачите, що вони диктують нам більшовицькі темпи розвитку.

Не скажу, що в справі керівництва господарством у нас за ці роки нічого не зроблено. Зроблено, і навіть дуже багато. Ми вдвоє збільшили продукцію промисловості в порівнянні з довоєнною. Ми створили найбільше в світі сільськогосподарське виробництво. Але ми могли б зробити ще більше, якби постарались за цей час по-справжньому оволодіти виробництвом, його технікою, його фінансово-економічною стороною.

Максимум за десять років ми повинні пробігти ту віддаль, на яку ми відстали від передових країн капіталізму. Для цього є у нас всі «об'єктивні» можливості. Невистачає тільки вміння використати по-справжньому ці можливості. А це залежить від нас. **Тільки** від нас! Пора нам навчитися використовувати ці можливості. Пора покінчити з гнилою настановою невтручання у виробництво. Пора засвоїти іншу, нову, відповідну нинішньому періодові настанову: **втручатися в усе.** Якщо ти директор заводу — втручайся в усі справи, вникай в усе, не упускай нічого, учись і ще раз учись. Більшовики повинні оволодіти технікою. Пора більшовикам самим стати спеціалістами. Техніка в період реконструкції вирішує все. І господарник, який не хоче вивчати техніку, не хоче оволодіти технікою,— це анекдот, а не господарник.

Кажуть, що трудно оволодіти технікою. Невірно! Немає таких фортець, яких більшовики не могли б здобути. Ми розв'язали ряд найтрудніших завдань. Ми повалили капіталізм. Ми взяли владу. Ми побудували величезну соціалістичну індустрію. Ми повернули середняка на шлях соціалізму. Найважливіше з точки зору будівництва ми вже зробили. Нам залишилось небагато: вивчити техніку, оволодіти наукою. І коли ми зробимо це, у нас підуть такі темпи, про які зараз ми не сміємо й мріяти.

І ми це зробимо, якщо захочемо цього по-справжньому!

Й. В. Сталін. Твори, том 13, стор. 31—44.

НОВА ОБСТАНОВКА — НОВІ ЗАВДАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО БУДІВНИЦТВА

Промова на нараді господарників 23 червня 1931 р.

Товариші! З матеріалів наради видно, що з точки зору виконання плану наша промисловість являє собою досить строкату картину. Є галузі промисловості, які дали приріст продукції за минулі п'ять місяців у порівнянні з минулим роком в 40—50%. Є галузі, які дали не більше 20—30% приросту. Є, нарешті, окремі галузі промисловості, які дали мінімальний приріст — яких-небудь 6—10%, а то й менше того. До числа останніх слід віднести вугільну промисловість і чорну металургію. Картина, як бачите, строката.

Чим пояснити цю строкатість? Де причина відставання деяких галузей промисловості? Де причина того, що деякі галузі промисловості дають всього тільки 20—25% приросту, а вугільна промисловість і чорна металургія дають ще менше приросту, плентаються в хвості за іншими галузями?

Причина полягає в тому, що за останній час умови розвитку промисловості змінилися докорінно, створилась нова обстановка, яка вимагає нових прийомів керівництва, а деякі наші господарники замість того, щоб змінити прийоми роботи, все ще продовжують працювати по-старому. Справа, виходить, в тому, що нові умови розвитку промисловості вимагають роботи по-новому, а деякі наші господарники не розуміють цього і не бачать того, що треба керувати тепер по-новому.

В цьому причина відставання деяких галузей нашої промисловості.

Що це за нові умови розвитку нашої промисловості? Звідки вони взялись?

Їх, цих нових умов, принаймні, шість.

Розгляньмо ці умови.

I
РОБОЧА СИЛА

Мова йде, насамперед, про забезпечення підприємств **робочою силою.** Раніше звичайно робітники самі йшли на заводи, на фабрики,— був, виходить, якийсь самоплив у цій справі. А самоплив цей випливав з того, що було безробіття, було розшарування на селі, були злидні, був страх голоду, який гнав людей з села до міста. Пам'ятаєте формулу: «Втеча мужика з села до міста»? Що змушувало селянина тікати з села до міста? Страх голоду, безробіття, та обставина, що село було для нього мачухою, і він готовий був тікати з нього хоч до чорта в пельку, аби тільки дістати яку-небудь роботу.

Так або майже так стояла у нас справа в недавньому минулому.

Чи можна сказати, що ми маємо тепер таку саму картину? Ні, не можна цього сказати. Навпаки, обстановка тепер змінилася докорінно. І саме тому, що обстановка змінилася, у нас немає більше самопливу робочої сили.

Що ж, власне, змінилося за цей час? По-перше, ми ліквідували безробіття,— отже, ми знищили ту силу, яка тиснула на «ринок праці». По-друге, ми підірвали в корені розшарування на селі,— отже, подолали ті самі масові злидні, які гнали селянина з села до міста. Нарешті, ми забезпечили село десятками тисяч тракторів і сільгоспмашин, розбили куркуля, організували колгоспи і дали селянам можливість жити і працювати по-людському. Тепер село вже не можна назвати мачухою для селянина. І саме тому, що його не можна назвати більше мачухою, селянин став осідати на селі, і у нас не стало більше ні «втечі мужика з села до міста», ні самопливу робочої сили.

Ви бачите, що ми маємо тепер зовсім нову обстановку і нові умови забезпечення підприємств робочою силою.

Що ж з цього випливає?

З цього випливає, по-перше, те, що не можна більше розраховувати на самоплив робочої сили. Значить, від «політики» самопливу треба перейти до політики **організованого** набору робітників для промисловості. Але для цього існує тільки один шлях — шлях договорів господарських організацій з колгоспами і колгоспниками. Ви знаєте, що на цей шлях стали вже деякі господарські організації і колгоспи, причому досвід показав, що практика договорів дає серйозні успіхи як для колгоспів, так і для промислових підприємств.

З цього випливає, по-друге, те, що треба негайно перейти на **механізацію** найбільш важких процесів праці, розгортаючи цю справу на всю широчінь (лісова промисловість, будівельна

справа, вугільна промисловість, навантаження — вивантаження, транспорт, чорна металургія і т. п.). Це не значить, звичайно, що треба нібито занедбати ручну працю. Навпаки, ручна праця довго ще буде відігравати у виробництві дуже серйозну роль. Але це значить, що механізація процесів праці є тією **новою** для нас і **вирішальною** силою, без якої неможливо витримати ні наших темпів, ні нових масштабів виробництва.

У нас є ще немало господарників, які «не вірять» ні в механізацію, ні в договори з колгоспами. Це ті самі господарники, які не розуміють нової обстановки, не хочуть працювати по-новому і зітхають за «старими добрими часами», коли робоча сила «сама йшла» на підприємства. Нічого й казати, що такі господарники, як небо від землі, далекі від тих нових завдань господарського будівництва, які ставить нам нова обстановка. Вони, очевидно, думають, що утруднення з робочою силою є випадкове явище, що недостача робочої сили зникне сама, в порядку, так би мовити, самопливу. Це помилкова думка, товариші. Утруднення з робочою силою не можуть зникнути самі. Вони можуть зникнути тільки в результаті наших власних зусиль.

Отже, **організовано набирати робочу силу в порядку договорів з колгоспами, механізувати працю** — таке є завдання.

Так стоїть справа з питанням про першу нову умову розвитку нашої промисловості.

Перейдімо до питання про другу умову.

II
ЗАРПЛАТА РОБІТНИКІВ

Я говорив тільки що про організований набір робітників для наших підприємств. Але набрати робітників ще не значить зробити все діло. Для того, щоб забезпечити наші підприємства робочою силою, треба добитися того, щоб закріпити робітників за виробництвом і зробити склад робітників на підприємстві більш-менш сталим. Навряд чи треба доводити, що без сталого складу робітників, які більш-менш засвоїли техніку виробництва і звикли до нових механізмів,— неможливо рухатися вперед, неможливо виконати виробничі плани. В противному разі довелося б щоразу заново навчати робітників і витрачати половину часу на їх навчання, замість того, щоб використати його для виробництва. А що ми маємо тепер на ділі? Чи можна сказати, що склад робітників на підприємствах у нас більш-менш сталий? Ні, не можна цього сказати, на жаль. Навпаки, у нас все ще є на підприємствах так звана **плинність** робочої сили. Більше того, на ряді підприємств плинність робочої сили не тільки не зникає, а, навпаки, росте і посилюється. В усякому разі, мало ви зна-

йдете підприємств, де б не змінювався склад робітників на протязі півріччя або навіть кварталу, принаймні, на 30—40%.

Раніше, в період відбудови промисловості, коли технічне устаткування було у нас нескладне, а масштаби виробництва невеликі,— можна було якось «терпіти» так звану плинність робочої сили. Тепер — інша річ. Тепер обстановка змінилася докорінно. Тепер, у період розгорнутої реконструкції, коли масштаби виробництва стали гігантськими, а технічне устаткування до краю складним,— плинність робочої сили перетворилася в бич виробництва, який дезорганізує наші підприємства. «Терпіти» тепер плинність робочої сили — значить розкласти нашу промисловість, знищити можливість виконання виробничих планів, підірвати можливість поліпшення якості продукції.

Де причина плинності робочої сили?

В неправильній організації зарплати, в неправильній тарифній системі, в «лівацькій» зрівнялівці в галузі зарплати. В ряді підприємств тарифні ставки встановлені у нас так, що майже зникає різниця між працею кваліфікованою і працею некваліфікованою, між працею важкою і працею легкою. Зрівнялівка веде до того, що некваліфікований робітник не зацікавлений переходити в кваліфіковані і позбавлений, таким чином, перспективи просування вперед, через що він почуває себе «дачником» на виробництві, який працює лише тимчасово для того, щоб «підробити» трохи і потім піти куди-небудь в інше місце «шукати щастя». Зрівнялівка веде до того, що кваліфікований робітник змушений переходити з підприємства на підприємство для того, щоб знайти, нарешті, таке підприємство, де можуть належно оцінити кваліфіковану працю.

Звідси «загальний» рух з підприємства на підприємство, плинність робочої сили.

Щоб знищити це зло, треба скасувати зрівнялівку і розбити стару тарифну систему. Щоб знищити це зло, треба організувати таку систему тарифів, яка враховувала б різницю між працею кваліфікованою і працею некваліфікованою, між працею важкою і працею легкою. Не можна терпіти, щоб каталь у чорній металургії одержував стільки ж, скільки підмітальник. Не можна терпіти, щоб машиніст на залізничному транспорті одержував стільки ж, скільки переписувач. Маркс і Ленін говорять, що різниця між працею кваліфікованою і працею некваліфікованою буде існувати навіть при соціалізмі, навіть після знищення класів, що тільки при комунізмі повинна зникнути ця різниця, що, через це, «зарплата» навіть при соціалізмі повинна видаватися за працею, а не за потребою. Але наші зрівняльники з господарників і профспілкових працівників не згодні з цим і гадають, що ця різниця вже зникла за нашого Радянського ладу. Хто має рацію — Маркс і Ленін чи зрівняльники? Треба думати,

що мають рацію тут Маркс і Ленін. Але з цього випливає, що хто будує тепер тарифну систему на «принципах» зрівнялівки, без врахування різниці між працею кваліфікованою і працею некваліфікованою, той рве з марксизмом, рве з ленінізмом.

В кожній галузі промисловості, на кожному підприємстві, в кожному цеху є провідні групи більш-менш кваліфікованих робітників, яких треба закріпити за виробництвом насамперед і головним чином, якщо ми дійсно хочемо забезпечити сталий склад робітників на підприємстві. Вони, ці провідні групи робітників, становлять основну ланку виробництва. Закріпити їх за підприємством, за цехом — значить закріпити весь склад робітників, підірвати в корені плинність робочої сили. А як їх закріпити за підприємством? Їх можна закріпити тільки шляхом висування їх вгору, шляхом підняття рівня їх зарплати, шляхом такої організації зарплати, яка віддає належне кваліфікації працівника.

А що значить висунути їх вгору і підняти рівень їх зарплати, до чого може це привести, коли взяти некваліфікованих робітників? Це значить, крім усього іншого, відкрити перспективу для некваліфікованих робітників і дати їм стимул для просування вгору, для просування в розряд кваліфікованих. Ви самі знаєте, що нам потрібні тепер сотні тисяч і мільйони кваліфікованих робітників. Але щоб створити кадри кваліфікованих робітників, треба дати стимул і перспективу ненавченим робітникам до руху вперед, до висування вгору. І чим сміливіше ми станемо на цей шлях, тим краще, бо в цьому основний засіб ліквідації плинності робочої сили. А економити в цій справі — значить учинити злочин, іти проти інтересів нашої соціалістичної індустрії.

Але це не все.

Для закріплення робітників за підприємством необхідне ще дальше поліпшення постачання і житлових умов робітників. Не можна заперечувати, що в галузі житлового будівництва і постачання робітників зроблено за останні роки не мало. Але того, що зроблено, зовсім недосить для того, щоб покрити швидко ростущі потреби робітників. Не можна посилатися на те, що раніше жител було менше, ніж тепер, і що, через це, можна заспокоїтися на досягнутих результатах. Не можна також посилатися на те, що раніше постачання робітників було куди гірше, ніж тепер, і що можна, через це, задовольнятися існуючим становищем. Тільки гнилі і наскрізь протухлі люди можуть утішатися посиланнями на минуле. Треба виходити не з минулого, а з ростущих потреб робітників тепер. Треба зрозуміти, що умови існування робітників змінились у нас докорінно. Робітник нині — не те, що раніше. Нинішній робітник, наш радянський робітник, хоче жити з покриттям усіх своїх матеріальних і культурних потреб і в розумінні продовольчого постачання, і в розумінні жител, і в розумінні забезпечення культурних і всяких інших потреб. Він має на

це право, і ми повинні забезпечити йому ці умови. Правда, він не терпить у нас від безробіття, він вільний від ярма капіталізму, він більше не раб, а господар своєї справи. Але цього мало. Він вимагає забезпечення всіх своїх матеріальних і культурних потреб, і ми повинні виконати цю його вимогу. Не забувайте, що ми самі виступаємо тепер з певними вимогами до робітника,— вимагаємо від нього трудової дисципліни, напруженої роботи, змагання, ударництва. Не забувайте, що величезна більшість робітників прийняла ці вимоги Радянської влади з великим піднесенням і виконує їх по-геройськи. Тому не дивуйтесь, що, здійснюючи вимоги Радянської влади, робітники будуть в свою чергу вимагати від неї виконання її зобов'язань щодо дальшого поліпшення матеріального й культурного становища робітників.

Отже, **ліквідувати плинність робочої сили, знищити зрівнялівку, правильно організувати зарплату, поліпшити побутові умови робітників** — таке є завдання.

Так стоїть справа з питанням про другу нову умову розвитку нашої промисловості.

Перейдімо до питання про третю умову.

III
ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАЦІ

Я говорив вище про необхідність ліквідації плинності робочої сили, про закріплення робітників на підприємствах. Але закріпленням робітників не вичерпується вся справа. Мало добитися знищення плинності. Треба ще поставити робітників у такі умови праці, які давали б їм можливість працювати з толком, підносити продуктивність, поліпшувати якість продукції. Отже, треба організувати працю на підприємствах так, щоб продуктивність підносилася з місяця в місяць, з кварталу в квартал.

Чи можна сказати, що нинішня фактична організація праці на наших підприємствах відповідає сучасним вимогам виробництва? На жаль, не можна цього сказати. В усякому разі, у нас все ще є ряд підприємств, де організація праці поставлена аж надто погано, де замість порядку і погодженості в роботі мають місце безпорядок і плутанина, де замість відповідальності за роботу панує цілковита безвідповідальність і **знеосібка**.

Що таке знеосібка? Знеосібка є відсутність всякої відповідальності за доручену роботу, відсутність відповідальності за механізми, за верстати, за інструменти. Зрозуміло, що при знеосібці не може бути й мови про скільки-небудь серйозне піднесення продуктивності праці, про поліпшення якості продукції, про дбайливе ставлення до механізмів, верстатів, інструментів.

Ви знаєте, до чого привела знеосібка на залізничному транспорті. До таких же результатів приводить вона і в промисловості. Ми знищили знеосібку на залізничному транспорті і піднесли роботу останнього. Ми повинні зробити в промисловості те ж саме для того, щоб піднести її роботу на вищий ступінь.

Раніше можна було ще якось «обходитися» тією неправильною організацією праці, яка зручно уживається із знеосібкою і відсутністю відповідальності кожного працівника за дану конкретну роботу. Тепер — інша річ. Тепер обстановка зовсім інша. При нинішніх грандіозних масштабах виробництва і наявності гігантів-підприємств знеосібка є таким бичем промисловості, який створює загрозу для всіх наших виробничих і організаційних досягнень на підприємствах.

Як могла вкоренитися у нас знеосібка на ряді підприємств? Вона прийшла в підприємства як незаконна супутниця безперервки. Було б неправильно сказати, що безперервка неодмінно веде за собою знеосібку у виробництві. При правильній організації праці, при організації відповідальності кожного за певну роботу, при наявності прикріплення певних груп робітників до механізмів, верстатів, при правильній організації змін, які не поступаються одна перед одною щодо якості і кваліфікації,— при цих умовах безперервка веде до величезного зростання продуктивності праці, поліпшення якості роботи, до викоренення знеосібки. Так стоїть справа, наприклад, на залізничному транспорті, де існує тепер безперервка, але де немає більше знеосібки. Чи можна сказати, що на підприємствах промисловості ми маємо таку саму сприятливу картину з безперервкою? На жаль, не можна цього сказати. Справа в тому, що на ряді підприємств перейшли у нас на безперервку надто поспішно, без підготовки відповідних умов, без належної організації змін, більш-менш рівноцінних щодо якості і кваліфікації, без організації відповідальності кожного за дану конкретну роботу. А це привело до того, що безперервка, полишена на волю стихії, перетворилася в знеосібку. В результаті ми маємо на ряді підприємств паперову, словесну безперервку і не паперову, реальну знеосібку. В результаті — відсутність почуття відповідальності за роботу, недбале ставлення до механізмів, масова поломка верстатів і відсутність стимулу до піднесення продуктивності праці. Недаром кажуть робітники: «Ми піднесли б продуктивність праці і поліпшили б справу, але хто нас оцінить, коли ніхто ні за що не відповідає?»

З цього випливає, що дехто з наших товаришів поспішили подекуди із запровадженням безперервки і, поспішивши, перекрутили безперервку, перетворивши її в знеосібку.

Для ліквідації цього становища і знищення знеосібки існують два виходи. Або змінити умови проведення безперервки так, щоб безперервка не перетворювалась у знеосібку, на зразок того, як

це зробили щодо залізничного транспорту. Або там, де немає зараз сприятливих умов для такої спроби,— відкинути геть паперову безперервку, перейти тимчасово на 6-денну перервку, як це зробили недавно на Сталінградському тракторному, і підготувати умови для того, щоб в разі потреби вернутися потім до справжньої, не паперової безперервки, вернутися, може, до безперервки, але без знеосібки.

Інших виходів немає.

Не може бути сумніву, що наші господарники досить добре розуміють все це. Але вони мовчать. Чому? Тому, очевидно, що бояться правди. Але з якого часу більшовики стали боятися правди? Хіба це не вірно, що в ряді підприємств безперервка перетворилась у знеосібку, що безперервка перекручена таким чином до краю? Постає питання, кому потрібна така безперервка? Хто зважиться сказати, що інтереси збереження цієї паперової і перекрученої безперервки вищі за інтереси правильної організації праці, вищі за інтереси розвитку продуктивності праці, вищі за інтереси справжньої безперервки, вищі за інтереси нашої соціалістичної промисловості? Чи не ясно, що чим скоріше поховаємо паперову безперервку, тим скоріше доб'ємося правильної організації праці?

Деякі товариші думають, що знеосібку можна знищити заклинаннями, широкомовними промовами. Я знаю, в усякому разі, ряд господарників, які в своїй боротьбі із знеосібкою обмежуються тим, що раз у раз виступають на зборах з прокляттями на адресу знеосібки, гадаючи, як видно, що після таких промов знеосібка сама повинна зникнути, так би мовити, в порядку самопливу. Вони глибоко помиляються, коли вони думають, що знеосібку можна вижити з практики промовами і заклинаннями. Ні, товариші, знеосібка сама ніколи не зникне. Її можемо і повинні знищити тільки ми самі, бо ми з вами стоїмо при владі і ми разом з вами відповідаємо за все, в тому числі і за знеосібку. Я думаю, що було б далеко краще, якби наші господарські керівники, замість того, щоб займатися промовами і заклинаннями, засіли на місяць — другий, скажемо, на шахті або на заводі, вивчили б усі деталі і «дрібниці» організації праці, знищили б там на ділі знеосібку і потім поширювали б досвід даного підприємства на інші підприємства. Це було б куди краще. Це було б справжньою боротьбою проти знеосібки, боротьбою за правильну, більшовицьку організацію праці, боротьбою за правильну розстановку сил на підприємстві.

Отже, **ліквідувати знеосібку, поліпшити організацію праці, правильно розставити сили на підприємстві** — таке є завдання.

Так стоїть справа з питанням про третю нову умову розвитку нашої промисловості.

Перейдімо до питання про четверту умову.

IV

ПИТАННЯ ПРО ВИРОБНИЧО-ТЕХНІЧНУ ІНТЕЛІГЕНЦІЮ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ

Змінилась обстановка також щодо командного складу промисловості взагалі, щодо інженерно-технічного персоналу зокрема.

Раніше справа стояла у нас так, що основним джерелом усієї нашої промисловості була українська вугільно-металургійна база. Україна постачала метал усім нашим промисловим районам, як Півдню, так і Москві і Ленінграду. Вона ж постачала вугілля нашим основним підприємствам в СРСР. Я виключаю тут Урал, тому що в цьому відношенні питома вага Уралу в порівнянні з Донбасом становила незначну величину. Відповідно до цього ми мали три основні вогнища створення командного складу промисловості: Південь, Московський район, Ленінградський район. Зрозуміло, що при такому стані речей ми могли так чи інакше обходитися тим мінімумом інженерно-технічних сил, який тільки й могла тоді мати в своєму розпорядженні наша країна.

Так було в недавньому минулому.

Але тепер ми маємо зовсім іншу обстановку. Тепер ясно, я думаю, що, зберігаючи нинішні темпи розвитку і гігантські масштаби виробництва, ми вже не можемо обертатися на самій тільки українській вугільно-металургійній базі. Ви знаєте, що нам уже невистачає українського вугілля і металу, незважаючи на зростання їх виробництва. Ви знаєте, що ми змушені, через це, створити нову вугільно-металургійну базу на Сході — Урал-Кузбас. Ви знаєте, що ми цю базу створюємо не без успіху. Але цього мало. Нам треба створити, далі, металургію в самому Сибіру для задоволення його ростущих потреб. І ми її вже створюємо. Нам треба створити, крім того, нову базу кольорової металургії в Казахстані, в Туркестані. Нам треба розвинути, нарешті, найширше залізничне будівництво. Це диктується інтересами СРСР в цілому — інтересами окраїнних республік так само, як і інтересами центра.

Але з цього випливає, що ми не можемо вже обходитися тим мінімумом інженерно-технічних і командних сил промисловості, яким ми обходились раніше. З цього випливає, що старих вогнищ формування інженерно-технічних сил уже недосить, що необхідно створити цілу сітку нових вогнищ — на Уралі, в Сибіру, в Середній Азії. Нам треба тепер забезпечити себе втроє, вп'ятеро більше інженерно-технічними і командними силами промисловості, якщо ми справді думаємо здійснити програму соціалістичної індустріалізації СРСР.

Але нам потрібні не всякі командні й інженерно-технічні сили. Нам потрібні такі командні й інженерно-технічні сили, які здатні

зрозуміти політику робітничого класу нашої країни, здатні засвоїти цю політику і готові здійснити її на совість. А що це значить? Це значить, що наша країна вступила в таку фазу розвитку, коли **робітничий клас повинен створити собі свою власну виробничо-технічну інтелігенцію**, здатну відстоювати його інтереси у виробництві, як інтереси пануючого класу.

Ні один пануючий клас не обходився без своєї власної інтелігенції. Немає ніяких підстав сумніватися в тому, що робітничий клас СРСР також не може обійтись без своєї власної виробничо-технічної інтелігенції.

Радянська влада врахувала цю обставину і відкрила двері вищих учбових закладів по всіх галузях народного господарства для людей робітничого класу і трудового селянства. Ви знаєте, що десятки тисяч робітничо-селянської молоді вчаться тепер у вищих учбових закладах. Якщо раніше, за капіталізму, вищі учбові заклади були монополією паничів, то тепер, за Радянського ладу, робітничо-селянська молодь становить там пануючу силу. Немає сумніву, що ми одержимо скоро з наших учбових закладів тисячі нових техніків і інженерів, нових командирів нашої промисловості.

Але це тільки одна сторона справи. Друга сторона справи полягає в тому, що виробничо-технічна інтелігенція робітничого класу буде формуватися не тільки з людей, які пройшли вищу школу, — вона буде рекрутуватися також з практичних працівників наших підприємств, з кваліфікованих робітників, з культурних сил робітничого класу на заводі, на фабриці, в шахті. Ініціатори змагання, вожаки ударних бригад, практичні натхненники трудового піднесення, організатори робіт на тих чи інших ділянках будівництва — ось новий прошарок робітничого класу, з якого і повинно скластися разом з товаришами, що пройшли вищу школу, ядро інтелігенції робітничого класу, ядро командного складу нашої промисловості. Завдання полягає в тому, щоб не відтирати цих ініціативних товаришів з «низів», сміливіше висувати їх на командні посади, дати їм можливість виявити свої організаторські здібності, дати їм можливість поповнити свої знання і створити їм відповідну обстановку, не шкодуючи на це грошей.

Серед цих товаришів є не мало безпартійних. Але це не може бути перешкодою для того, щоб сміливіше висувати їх на керівні посади. Навпаки, саме їх, цих безпартійних товаришів, слід оточувати особливою увагою, слід висувати на командні посади, щоб вони переконалися на ділі, що партія вміє цінити здібних і талановитих працівників.

Деякі товариші думають, що на керівні посади на фабриках, на заводах можна висувати тільки партійних товаришів. На цій підставі вони нерідко відтирають здібних та ініціативних

безпартійних товаришів, висуваючи на перше місце партійців, хоч і менш здібних та неініціативних. Нічого й казати, що немає нічого безглуздішого і реакційнішого за таку, з дозволу сказати, «політику». Навряд чи треба доводити, що такою «політикою» можна тільки дискредитувати партію і відштовхнути від партії безпартійних робітників. Наша політика полягає зовсім не в тому, щоб перетворити партію в замкнуту касту. Наша політика полягає в тому, щоб між партійними і безпартійними робітниками існувала атмосфера «взаємного довір'я», атмосфера «взаємної перевірки» (**Ленін**). Партія наша сильна в робітничому класі, між іншим, тому, що вона проводить саме таку політику.

Отже, **добитися того, щоб у робітничого класу СРСР була своя власна виробничо-технічна інтелігенція** — таке є завдання.

Так стоїть справа з питанням про четверту нову умову розвитку нашої промисловості.

Перейдімо до питання про п'яту умову.

V

ОЗНАКИ ПОВОРОТУ СЕРЕД СТАРОЇ ВИРОБНИЧО-ТЕХНІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Інакше ставиться також питання про ставлення до старої, буржуазної виробничо-технічної інтелігенції.

Років два тому справа стояла у нас так, що найбільш кваліфікована частина старої технічної інтелігенції була заражена хворобою шкідництва. Більше того, шкідництво становило тоді свого роду моду. Одні шкодили, другі покривали шкідників, треті умивали руки і додержували нейтралітету, четверті вагалися між Радянською владою і шкідниками. Звичайно, більшість старої технічної інтелігенції продовжувала працювати більш-менш лояльно. Але мова йде тут не про більшість, а про найбільш кваліфіковану частину технічної інтелігенції.

Чим створювався шкідницький рух, чим він культивувався? Загостренням класової боротьби всередині СРСР, наступальною політикою Радянської влади щодо капіталістичних елементів міста і села, опором цих останніх політиці Радянської влади, складністю міжнародного становища, труднощами колгоспного і радгоспного будівництва. Коли активність бойової частини шкідників підкріплялась інтервенціоністськими затіями імперіалістів капіталістичних країн і хлібними утрудненнями всередині країни, то вагання другої частини старої технічної інтелігенції в бік активних шкідників посилювались модними розмовами троцькістсько-меншовицьких базік про те, що «з колгоспів і радгоспів все одно нічого не вийде», «Радянська влада все одно перероджується і має незабаром впасти», «більшовики своєю політикою самі

сприяють інтервенції» і т. д. і т. п. Крім того, коли навіть деякі старі більшовики з числа правих ухильників не встояли проти «пошесті» і хитнулися в цей період в бік від партії, то немає підстав дивуватися з того, що певна частина старої технічної інтелігенції, яка ніколи не нюхала більшовизму, теж, з божою поміччю, хитнулась.

Зрозуміло, що при такому стані речей Радянська влада могла практикувати тільки одним одну політику щодо старої технічної інтелігенції — політику **розгрому** активних шкідників, **розшарування** нейтральних і **привернення** лояльних.

Так було рік — два тому.

Чи можна сказати, що ми маємо тепер таку саму обстановку? Ні, не можна цього сказати. Навпаки, у нас склалася тепер зовсім інша обстановка. Почати з того, що ми розбили і з успіхом переборюємо капіталістичні елементи міста і села. Звичайно, це не може радувати стару інтелігенцію. Дуже ймовірно, що вони все ще співчувають своїм розбитим друзям. Але не буває того, щоб співчуваючі і, тим більше, нейтральні й хиткі добровільно згодились поділити долю своїх активних друзів, після того, як ці останні зазнали жорстокої і непоправної поразки.

Далі, ми подолали хлібні утруднення, і не тільки подолали, але вивозимо за кордон таку кількість хліба, якої не вивозили ще за час існування Радянської влади. Отже, відпадає і цей «аргумент» хитких.

Далі, тепер навіть сліпі бачать, що на фронті колгоспного і радгоспного будівництва ми явно перемогли, добившись величезних успіхів.

Отже, найголовніше в «арсеналі» старої інтелігенції пішло в безодню. Щодо інтервенціоністських сподівань буржуазної інтелігенції, то треба визнати, що вони виявились, — поки що, принаймні, — домиком, побудованим на піску. Справді, шість років обіцяли інтервенцію і ні разу не спробували інтервеніювати. Пора визнати, що нашу прозорливу буржуазну інтелігенцію просто водили за ніс. Я вже не кажу про те, що сама поведінка активних шкідників на відомому судовому процесі в Москві повинна була розвінчати і дійсно розвінчала ідею шкідництва.

Зрозуміло, що ці нові обставини не могли лишитися без впливу на нашу стару технічну інтелігенцію. Нова обстановка повинна була створити і дійсно створила нові настрої серед старої технічної інтелігенції. Цим, власне, і пояснюється той факт, що ми маємо виразні ознаки повороту в сторону Радянської влади певної частини цієї інтелігенції, яка раніше співчувала шкідникам. Той факт, що не тільки ця верства старої інтелігенції, але навіть безперечні вчорашні шкідники, значна частина вчорашніх шкідників починає працювати на ряді заводів і фабрик заодно з робітничим класом, — цей факт незаперечно говорить

про те, що поворот серед старої технічної інтелігенції вже почався. Це не значить, звичайно, що у нас немає більше шкідників. Ні, не значить. Шкідники є і будуть, поки є у нас класи, поки є капіталістичне оточення. Але це значить, що оскільки значна частина старої технічної інтелігенції, яка так чи інакше співчувала раніше шкідникам, повернула тепер в сторону Радянської влади, — активних шкідників залишилась невелика кількість, вони ізольовані і вони змушені будуть піти до якогось часу в глибоке підпілля.

Але звідси випливає, що відповідно до цього повинна змінитись і наша політика щодо старої технічної інтелігенції. Якщо в період розпалу шкідництва наше ставлення до старої технічної інтелігенції виявлялось, головним чином, у політиці розгрому, то тепер, у період повороту цієї інтелігенції в сторону Радянської влади, наше ставлення до неї повинно виявлятися, головним чином, у політиці привернення і піклування про неї. Було б неправильно і недіалектично продовжувати стару політику при нових, інших умовах. Було б безглуздо і нерозумно вважати тепер мало не кожного спеціаліста й інженера старої школи за непійманого злочинця і шкідника. «Спецоїдство» завжди вважалось і лишається у нас шкідливим та ганебним явищем.

Отже, **змінити ставлення до інженерно-технічних сил старої школи, виявляти до них більше уваги і піклування, сміливіше залучати їх до роботи** — таке є завдання.

Так стоїть справа з питанням про п'яту нову умову розвитку нашої промисловості.

Перейдімо до питання про останню умову.

VI
ПРО ГОСПРОЗРАХУНОК

Картина була б неповною, якби я не торкнувся ще однієї нової умови. Мова йде про джерела нагромадження для промисловості, для народного господарства, про посилення темпів цього нагромадження.

В чому полягає нове і особливе в розвитку нашої промисловості з точки зору нагромадження? В тому, що старих джерел нагромадження починає вже невистачати для дальшого розгортання промисловості. В тому, що треба, виходить, нащупати нові джерела нагромадження і посилити старі, якщо ми дійсно хочемо зберегти і розвинути більшовицькі темпи індустріалізації.

З історії капіталістичних країн відомо, що ні одна молода держава, яка хотіла підняти на вищий ступінь свою індустрію, не обходилась без допомоги іззовні у вигляді довгострокових кредитів або позик. Виходячи з цього, капіталісти західних країн

начисто відмовили нашій країні в кредитах і позиках, гадаючи, що відсутність кредитів і позик напевно підріже індустріалізацію нашої країни. Але капіталісти помилились. Вони не врахували того, що наша країна, на відміну від країн капіталістичних, має в своєму розпорядженні деякі особливі джерела нагромадження, достатні для того, щоб відбудувати і розвинути далі індустрію. І дійсно, ми не тільки відбудували промисловість, не тільки відбудували сільське господарство і транспорт, але ми встигли вже поставити на рейки грандіозну справу реконструкції важкої промисловості, сільського господарства, транспорту. Зрозуміло, що на цю справу пішли у нас десятки мільярдів карбованців. Звідки черпались ці мільярди? З легкої промисловості, з сільського господарства, з бюджетних нагромаджень. Так ішла у нас справа до останнього часу.

Зовсім інакше стоїть справа тепер. Якщо раніше вистачало старих джерел нагромадження для реконструкції промисловості і транспорту, то тепер їх явно починає вже невистачати. Справа йде тепер не про те, щоб реконструювати стару промисловість. Справа йде про створення нової, технічно озброєної, промисловості на Уралі, в Сибіру, Казахстані. Справа йде про створення нового великого сільськогосподарського виробництва в зернових, тваринницьких і сировинних районах СРСР. Справа йде про створення нової залізничної сітки між Сходом і Заходом СРСР. Зрозуміло, що старих джерел нагромадження не може вистачити на цю грандіозну справу.

Але це не все. До цього треба додати ту обставину, що через безгосподарне ведення справи принципи госпрозрахунку були зовсім підірвані в цілому ряді наших підприємств і господарських організацій. Це факт, що в ряді підприємств і господарських організацій давно вже перестали рахувати, калькулювати, складати обгрунтовані баланси прибутків і видатків. Це факт, що в ряді підприємств і господарських організацій поняття: «режим економії», «скорочення непродуктивних витрат», «раціоналізація виробництва» — давно вже вийшли з моди. Очевидно, вони розраховують на те, що Держбанк «все одно нам видасть потрібні суми». Це факт, що останнім часом собівартість на цілому ряді підприємств стала підвищуватись. Їм дано завдання знизити собівартість на 10 і більше процентів, а вони її підвищують. А що таке зниження собівартості? Ви знаєте, що кожний процент зниження собівартості означає нагромадження всередині промисловості в 150—200 мільйонів карбованців. Ясно, що підвищувати собівартість при цих умовах — значить втрачати для промисловості і всього народного господарства сотні мільйонів карбованців.

З усього цього випливає, що не можна вже більше обертатися на самій тільки легкій промисловості, на самих тільки бюджетних

нагромадженнях, на самих тільки прибутках від сільського господарства. Легка промисловість становить багатюще джерело нагромадження, і вона має тепер всі шанси розвиватися далі, але джерело це не безмежне. Сільське господарство становить не менш багате джерело нагромадження, але воно само потребує тепер, у період його реконструкції, фінансової допомоги від держави. Щодо бюджетних нагромаджень, то самі знаєте, що вони не можуть і не повинні бути безмежними. Що ж лишається? Лишається важка промисловість. Отже, треба добитися того, щоб важка промисловість — і насамперед її машинобудівна частина — також давала нагромадження. Отже, посилюючи і розгортаючи старі джерела нагромадження, треба добитися того, щоб важка промисловість — і насамперед машинобудування — також давала нагромадження.

В цьому вихід.

А що для цього потрібно? Знищення безгосподарності, мобілізація внутрішніх ресурсів промисловості, впровадження і зміцнення госпрозрахунку в усіх наших підприємствах, систематичне зниження собівартості, посилення внутріпромислового нагромадження в усіх без винятку галузях промисловості.

Такий є шлях до виходу.

Отже, **впровадити і зміцнити госпрозрахунок, піднести внутріпромислове нагромадження** — таке є завдання.

VII

ПО-НОВОМУ ПРАЦЮВАТИ, ПО-НОВОМУ КЕРУВАТИ

Отакі, товариші, нові умови розвитку нашої промисловості.

Значення цих нових умов полягає в тому, що вони створюють для промисловості нову обстановку, яка вимагає нових прийомів роботи, нових прийомів керівництва.

Отже:

а) Виходить, таким чином, що не можна вже розраховувати більше по-старому на самоплив робочої сили. Щоб забезпечити промисловість робочою силою, треба її набирати організованим порядком, треба механізувати працю. Думати, що можна обійтись без механізації при наших темпах роботи і масштабах виробництва, — значить надіятись на те, що можна вичерпати море ложкою.

б) Виходить, далі, що не можна дальше терпіти плинність робочої сили в промисловості. Щоб позбутися цього зла, треба організувати зарплату по-новому і зробити склад робітників на підприємствах більш-менш сталим.

в) Виходить, далі, що не можна більше терпіти знеосібку у виробництві. Щоб позбутися цього зла, треба по-новому органі-

зувати працю, треба розставити сили так, щоб кожна група робітників відповідала за роботу, за механізми, за верстати, за якість роботи.

г) Виходить, далі, що неможливо більше по-старому обходитися тим мінімумом старих інженерно-технічних сил, який ми успадкували від буржуазної Росії. Щоб піднести нинішні темпи і масштаби виробництва, треба добитися того, щоб у робітничого класу була своя власна виробничо-технічна інтелігенція.

д) Виходить, далі, що не можна по-старому валити в одну купу всіх спеціалістів і інженерно-технічні сили старої школи. Щоб врахувати нову обстановку, треба змінити нашу політику і виявити максимум піклування щодо тих спеціалістів та інженерно-технічних сил старої школи, які явно повертають в сторону робітничого класу.

е) Виходить, нарешті, що не можна по-старому обертатися на старих джерелах нагромадження. Щоб забезпечити дальше розгортання промисловості і сільського господарства, треба добитися того, щоб пустити в діло нові джерела нагромадження, ліквідувати безгосподарність, впровадити госпрозрахунок, знизити собівартість і піднести внутріпромислове нагромадження.

Такі є нові умови розвитку промисловості, які вимагають нових прийомів роботи, нових прийомів керівництва господарським будівництвом.

Що потрібно для того, щоб налагодити керівництво по-новому?

Для цього потрібно, насамперед, щоб наші господарські керівники зрозуміли нову обстановку, вивчили конкретно нові умови розвитку промисловості і перебудували свою роботу відповідно до вимог нової обстановки.

Для цього потрібно, далі, щоб наші господарські керівники керували підприємствами не «взагалі», не «з повітря», а конкретно, предметно, щоб вони підходили до кожного питання не з точки зору загальної балаканини, а строго по-діловому, щоб вони не обмежувались паперовою відпискою або загальними фразами і лозунгами, а входили в техніку справи, вникали в деталі справи, вникали в «дрібниці», бо з «дрібниць» будуються тепер великі справи.

Для цього потрібно, далі, щоб наші нинішні громіздкі об'єднання, які мають іноді в своєму складі 100—200 підприємств,— розкрупнити негайно і розбити на кілька об'єднань. Зрозуміло, що голова об'єднання, який має справу з сотнею і більше заводів, не може по-справжньому знати цих заводів, їх можливостей, їх роботи. Зрозуміло, що, не знаючи заводів, він не може керувати ними. Отже, щоб дати можливість головам об'єднань по-справжньому вивчити заводи і керувати ними, треба їх розвантажити

від надлишку заводів, треба розбити об'єднання на кілька об'єднань і наблизити об'єднання до заводів.

Для цього потрібно, далі, щоб наші об'єднання перейшли від колегіального управління до управління одноособового. Зараз справа стоїть так, що в колегіях об'єднань сидять по 10—15 чоловік і пишуть папери, ведуть дискусію. Управляти так далі не можна, товариші. Треба припинити паперове «керівництво» і переключитися на справжню, ділову, більшовицьку роботу. Нехай лишається на чолі об'єднання голова об'єднання і кілька заступників. Цього буде цілком досить для управління об'єднанням. Решту членів колегії краще було б спустити вниз — на заводи і фабрики. Це було б куди корисніше і для них і для справи.

Для цього потрібно, далі, щоб голови об'єднань та їх заступники частіше об'їжджали заводи, довше залишалися там для роботи, краще знайомились із заводськими працівниками і не тільки вчили місцевих людей, але й вчилися у них. Думати, що можна керувати тепер з канцелярії, сидячи в конторі, далеко від заводів, — значить помилятися. Щоб керувати заводами, треба частіше мати стосунки з працівниками підприємств, треба підтримувати з ними живий зв'язок.

Нарешті, два слова про наш виробничий план на 1931 рік. Існують деякі колопартійні обивателі, які запевняють, що наша виробнича програма нереальна, нездійсненна. Це щось подібне до «премудрих піскарів» Щедріна, які завжди готові створювати навколо себе «пустоту недомислу». Чи реальна наша виробнича програма? Безумовно, так! Вона реальна хоч би тому, що у нас є в наявності всі необхідні умови для її здійснення. Вона реальна хоч би тому, що її виконання залежить тепер виключно від нас самих, від нашого вміння і нашого бажання використати багатющі можливості, які є у нас. Чим же інакше пояснити той факт, що цілий ряд підприємств і галузей промисловості вже **перевиконав** план? Значить можуть виконати й перевиконати план і інші підприємства й галузі промисловості.

Було б безглуздям думати, що виробничий план зводиться до переліку цифр і завдань. Насправді виробничий план є жива і практична діяльність мільйонів людей. Реальність нашого виробничого плану — це мільйони трудящих, які творять нове життя. Реальність нашої програми — це живі люди, це ми з вами, наша воля до праці, наша готовність працювати по-новому, наша рішимість виконати план. Чи є у нас вона, ця сама рішимість? Так, є. Отже, наша виробнича програма може і мусить бути здійснена. (Тривалі оплески.)

Й. В. Сталін. Твори, том 13, стор. 53—81.

ПРО ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ БІЛЬШОВИЗМУ

Лист до редакції журналу «Пролетарская Революция»

Шановні товариші!

Рішуче протестую проти вміщення в журналі «Пролетарская Революция» (№ 6, 1930 р.) антипартійної і напівтроцькістської статті Слуцького «Більшовики про німецьку соціал-демократію в період її передвоєнної кризи», як статті дискусійної.

Слуцький твердить, що Ленін (більшовики) недооцінював небезпеки **центризму** в німецькій і взагалі передвоєнній соціал-демократії, тобто недооцінював небезпеки прикритого опортунізму, небезпеки примиренства з опортунізмом. Інакше кажучи, за Слуцьким виходить, що Ленін (більшовики) не вів непримиренної боротьби з опортунізмом, бо недооцінка центризму є по суті справи відмова від розгорнутої боротьби з опортунізмом. Виходить, таким чином, що Ленін в період перед війною не був ще справжнім більшовиком, що тільки в період імперіалістичної війни, або навіть наприкінці цієї війни, Ленін став справжнім більшовиком.

Так оповідає в своїй статті Слуцький. А ви, замість того, щоб заплямувати цього новоявленого «історика», як наклепника і фальсифікатора, встряєте з ним у дискусію, даєте йому трибуну. Не можу не протестувати проти вміщення у вашому журналі статті Слуцького, як статті дискусійної, тому що не можна перетворювати в предмет дискусії питання **про більшовизм** Леніна, питання про те, **вів** Ленін принципіальну непримиренну боротьбу з центризмом, як певним видом опортунізму, чи **не вів** її, **був** Ленін справжнім більшовиком чи **не був** ним.

У своїй заяві «Від редакції», надісланій до ЦК 20 жовтня, ви визнаєте, що редакція допустила помилку, вмістивши статтю Слуцького як дискусійну статтю. Це, звичайно, добре, незважаючи на те, що заява редакції з'являється з великим запізненням. Але ви допускаєте у своїй заяві нову помилку, декларуючи, що «редакція вважає політично надзвичайно актуальним і необхідним дальше розроблення на сторінках «Пролетарской

Революции» всього кола проблем, зв'язаних із взаємовідношенням більшовиків з довоєнним II Інтернаціоналом». Це значить, що ви маєте намір знову втягти людей у дискусію в питаннях, які є аксіомами більшовизму. Це значить, що питання про більшовизм Леніна ви знов думаєте перетворити з аксіоми в проблему, яка потребує «дальшого розроблення». Чому, на якій підставі?

Всім відомо, що ленінізм народився, виріс і зміцнів у нещадній боротьбі з опортунізмом усіх мастей, в тому числі з центризмом на Заході (Каутський), з центризмом у нас (Троцький та ін.). Цього не можуть заперечувати навіть прямі вороги більшовизму. Це аксіома. А ви тягнете нас назад, намагаючись перетворити аксіому в проблему, яка підлягає «дальшому розробленню». Чому? На якій підставі? Може через необізнаність з історією більшовизму? Може ради гнилого лібералізму, щоб Слуцькі та інші учні Троцького не могли сказати, що їм затикають рот? Досить дивний лібералізм, який проводиться за рахунок кровних інтересів більшовизму...

Що власне вважає редакція вартим дискусійного розгляду в статті Слуцького?

1) Слуцький твердить, що Ленін (більшовики) не вів лінії на розрив, на розкол з опортуністами німецької соціал-демократії, з опортуністами II Інтернаціоналу довоєнного періоду. Ви хочете дискутувати з приводу цієї троцькістської тези Слуцького. Але що тут дискусійного? Хіба не ясно, що Слуцький просто зводить наклеп на Леніна, на більшовиків? Наклеп треба заплямувати, а не перетворювати в предмет дискусії.

Кожний більшовик знає, якщо він дійсно більшовик, що Ленін ще задовго до війни, приблизно з 1903—1904 рр., коли оформилася в Росії група більшовиків і коли вперше дали про себе знати ліві в німецькій соціал-демократії, — вів лінію на розрив, на розкол з опортуністами і у нас, в Російській соціал-демократичній партії, і там, в II Інтернаціоналі, зокрема в німецькій соціал-демократії.

Кожний більшовик знає, що саме тому більшовики вже тоді (1903—1905 рр.) здобули собі в рядах опортуністів II Інтернаціоналу почесну славу «розкольників» і «дезорганізаторів». Але що міг зробити Ленін, що могли зробити більшовики, коли ліві соціал-демократи в II Інтернаціоналі і, насамперед, в німецькій соціал-демократії являли собою слабу і немічну, організаційно не оформлену, ідеологічно не підковану групу, яка боялась навіть вимовити слово «розрив», «розкол»? Не можна ж вимагати, щоб Ленін, щоб більшовики учинили з Росії за лівих розкол у західних партіях.

Я вже не кажу про те, що організаційна й ідеологічна слабість була характерною рисою лівих соціал-демократів не тільки в період довоєнний. Вона, ця негативна риса, як відомо, зберег-

лася за лівими і в період після війни. Всім відома оцінка німецьких лівих соціал-демократів у відомій статті Леніна «Про брошуру Юніуса» *, надрукованій в жовтні 1916 року, тобто більш як через два роки після початку війни, де Ленін, критикуючи цілий ряд дуже серйозних політичних помилок лівих соціал-демократів у Німеччині, говорить про **«слабість в с і х німецьких лівих, оплутаних з усіх боків мерзенними тенетами каутськіанського лицемірства, педантства, «дружелюбності» до опортуністів»**, де він говорить про те, що **«Юніус не звільнився цілком від «середовища» німецьких, навіть лівих соціал-демократів, які бояться розколу, бояться договорювати до кінця революційні лозунги».**

З усіх угруповань II Інтернаціоналу російські більшовики були тоді єдиним угрупованням, здатним завдяки своєму організаційному досвідові й ідеологічній підкованості здійснити що-небудь серйозне в розумінні прямого розриву, розколу із своїми опортуністами в своїй російській соціал-демократії. Ось якби Слуцькі спробували навіть не довести, а просто припустити, що Ленін і російські більшовики не використали всієї своєї могутності для того, щоб організувати розкол з опортуністами (Плеханов, Мартов, Дан) і вигнати центристів (Троцький та інші прихильники Серпневого блоку),— то тоді можна було б спорити про більшовизм Леніна, *про більшовизм більшовиків*. Але в тім-то й річ, що Слуцькі не сміють навіть заїкнутися на користь такого дикого припущення. Не сміють, бо знають, що всім відомі факти рішучої політики розриву з опортуністами всіх мастей, яка проводилась російськими більшовиками (1904—1912 рр.), вопіють проти такого припущення. Не сміють, бо знають, що на другий же день будуть вони прибиті до ганебного стовпа.

Та ось питання: чи могли російські більшовики здійснити розкол із своїми опортуністами і центристами-примиренцями задовго до імперіалістичної війни (1904—1912 рр.), не ведучи разом з тим лінію на розрив, лінію на розкол з опортуністами і центристами II Інтернаціоналу? Хто може сумніватися в тому, що російські більшовики вважали свою політику щодо опортуністів і центристів зразком політики для лівих на Заході? Хто може сумніватися в тому, що російські більшовики всіляко штовхали лівих соціал-демократів на Заході, зокрема лівих у німецькій соціал-демократії, на розрив, на розкол із своїми опортуністами і центристами? Не вина Леніна і російських більшовиків, якщо ліві соціал-демократи на Заході показали себе недозрілими для того, щоб іти по стопах російських більшовиків.

2) Слуцький докоряє Леніну і більшовикам, що вони не підтримували лівих у німецькій соціал-демократії рішуче і безпово-

---

* Юніус — Роза Люксембург, лідер лівих соціал-демократів у німецькій соціал-демократії.

ротно, що вони підтримували їх лише з серйозними застереженнями, що фракційні міркування заважали їм підтримувати лівих до кінця. Ви хочете дискутувати проти цього шарлатанського і наскрізь фальшивого докору. Але що тут, власне, дискусійного? Хіба не ясно, що Слуцький тут маневрує і намагається прикрити фальшивим докором проти Леніна і більшовиків справжні хиби в позиції лівих у Німеччині? Хіба не ясно, що більшовики не могли підтримувати лівих у Німеччині, які раз у раз хиталися між більшовизмом і меншовизмом, без серйозних застережень, без серйозної критики їх помилок, не зраджуючи робітничого класу і його революції? Шахрайські маневри треба заплямувати, а не перетворювати в предмет дискусії.

Так, більшовики підтримували лівих соціал-демократів у Німеччині лише з певними серйозними застереженнями, критикуючи їх напівменшовицькі помилки. Але за це треба їх вітати, а не докоряти.

Є люди, які сумніваються в цьому?

Звернімось до найбільш відомих фактів з історії.

а) В 1903 році виявилися серйозні незгоди між більшовиками і меншовиками в Росії щодо питання про членство в партії. Своїм формулюванням про членство в партії більшовики хотіли створити організаційну узду проти напливу непролетарських елементів у партію. Небезпека такого напливу була тоді більш ніж реальна, через буржуазно-демократичний характер російської революції. Російські меншовики відстоювали протилежну позицію, яка відкривала широко двері партії непролетарським елементам. Через важливість питань російської революції для світового революційного руху західноєвропейські соціал-демократи вирішили втрутитися в справу. Втрутилися й ліві соціал-демократи в Німеччині, Парвус і Роза Люксембург, тодішні лідери лівих. І що ж? Обоє вони висловились за меншовиків, проти більшовиків. При цьому було кинуте обвинувачення на адресу більшовиків в ультрацентралізмі і бланкістських тенденціях. Згодом ці пошлі і міщанські епітети були підхоплені меншовиками і рознесені по всьому світу.

б) В 1905 році розгорнулись незгоди між більшовиками і меншовиками в Росії про характер російської революції. Більшовики відстоювали ідею союзу робітничого класу з селянством при гегемонії пролетаріату. Більшовики говорили, що справу треба вести до революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства з тим, щоб від революції буржуазно-демократичної перейти негайно до революції соціалістичної при забезпеченні підтримки з боку сільської бідноти. Меншовики в Росії відкидали ідею гегемонії пролетаріату в буржуазно-демократичній революції, вони віддали перевагу політиці угоди з ліберальною буржуазією перед політикою союзу робітничого класу з

селянством, а революційно-демократичну диктатуру пролетаріату і селянства оголосили реакційною бланкістською схемою, яка суперечить розвиткові буржуазної революції. Як поставились до цих спорів ліві в німецькій соціал-демократії, Парвус і Роза Люксембург? Вони вигадали утопічну і напівменшовицьку схему перманентної революції (потворне зображення марксової схеми революції), пройняту наскрізь меншовицьким запереченням політики союзу робітничого класу і селянства, і протипоставили її більшовицькій схемі революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства. Згодом ця напівменшовицька схема перманентної революції була підхоплена Троцьким (почасти Мартовим) і перетворена в знаряддя боротьби проти ленінізму.

в) В період перед війною в партіях II Інтернаціоналу виступило на сцену, як одно з найактуальніших питань, питання національно-колоніальне, питання про пригноблені нації і колонії, питання про визволення пригноблених націй і колоній, питання про шляхи боротьби з імперіалізмом, питання про шляхи повалення імперіалізму. В інтересах розгортання пролетарської революції і сточення імперіалізму більшовики запропонували політику підтримки визвольного руху пригноблених націй і колоній на базі самовизначення націй і розвинули схему єдиного фронту між пролетарською революцією передових країн і революційно-визвольним рухом народів колоній та пригноблених країн. Опортуністи всіх країн, соціал-шовіністи і соціал-імперіалісти всіх країн негайно виступили у зв'язку з цим проти більшовиків. Більшовиків цькували, як скажених собак. Яку позицію зайняли тоді ліві соціал-демократи на Заході? Вони розвинули напівменшовицьку теорію імперіалізму, відкинули принцип самовизначення націй в його марксистському розумінні (аж до відокремлення і утворення самостійних держав), відвели тезу про серйозне революційне значення визвольного руху колоній і пригноблених країн, відвели тезу про можливість єдиного фронту між пролетарською революцією і національно-визвольним рухом і протипоставили всю цю напівменшовицьку кашу, яка є цілковитою недооцінкою національно-колоніального питання,— марксистській схемі більшовиків. Відомо, що цю напівменшовицьку кашу підхопив потім Троцький і використав її, як знаряддя боротьби проти ленінізму.

Такі є всім відомі помилки лівих соціал-демократів у Німеччині.

Я вже не кажу про інші помилки німецьких лівих, розкритиковані у відповідних статтях Леніна.

Не кажу також про помилки, допущені ними при оцінці політики більшовиків у період Жовтневого перевороту.

Про що говорять ці помилки німецьких лівих, взяті з історії довоєнного періоду, як не про те, що ліві соціал-демократи,

незважаючи на свою лівизну, не звільнилися ще від меншовицького багажу?

Звичайно, у лівих в Німеччині були не тільки серйозні помилки. Вони мають за собою також великі і серйозні революційні діла. Я маю на увазі цілий ряд їх заслуг і революційних виступів у питаннях внутрішньої політики і, зокрема, виборчої боротьби, у питаннях парламентської і позапарламентської боротьби, про загальний страйк, про війну, про революцію 1905 року в Росії і т. д. Саме тому і зважали на них більшовики, як на лівих, і підтримували їх, штовхали їх вперед. Але це не знищує і не може знищити того факту, що ліві соціал-демократи в Німеччині разом з тим мали за собою цілий ряд дуже серйозних політичних і теоретичних помилок, що вони не звільнилися ще від меншовицького багажу і потребували через це найсерйознішої критики з боку більшовиків.

Судіть тепер самі, чи могли Ленін і більшовики підтримувати лівих соціал-демократів на Заході **без серйозних застережень, без серйозної критики** їх помилок, не зраджуючи інтересів робітничого класу, не зраджуючи інтересів революції, не зраджуючи комунізму?

Чи не ясно, що Слуцький, докоряючи Леніну і більшовикам за те, з приводу чого він повинен був би їх вітати, якби він був більшовиком,— викриває себе до кінця, як напівменшовика, як замаскованого троцькіста?

Слуцький робить припущення, що Ленін і більшовики у своїй оцінці лівих на Заході виходили із своїх фракційних міркувань, що, значить, російські більшовики приносили в жертву інтересам своєї фракції велику справу міжнародної революції. Навряд чи треба доводити, що не може бути нічого пошлішого і мерзеннішого за таке припущення. Не може бути нічого пошлішого, тому що навіть запеклі пошляки з меншовиків починають розуміти, що російська революція не є приватна справа росіян, що вона, навпаки, є справою робітничого класу всього світу, справою світової пролетарської революції. Не може бути нічого мерзеннішого, тому що навіть професіональні наклепники з II Інтернаціоналу починають розуміти, що послідовний і до кінця революційний інтернаціоналізм більшовиків є зразком пролетарського інтернаціоналізму для робітників усіх країн.

Так, російські більшовики висували на перший план корінні питання російської революції, як-от питання про партію, про ставлення марксистів до буржуазно-демократичної революції, про союз робітничого класу і селянства, про гегемонію пролетаріату, про парламентську і позапарламентську боротьбу, про загальний страйк, про переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну, про диктатуру пролетаріату, про імперіалізм, про самовизначення націй, про визвольний рух пригноблених націй і

колоній, про політику підтримки цього руху і т. п. Вони висували ці питання, як пробний камінь, на якому вони перевіряли революційну витриманість лівих соціал-демократів на Заході. Чи мали вони на це право? Так, мали. Не тільки мали, але повинні були робити так. Вони повинні були робити так, тому що всі ці питання були разом з тим корінними питаннями світової революції, завданням якої підпорядковували більшовики свою політику, свою тактику. Вони повинні були робити так, тому що тільки на таких питаннях можна було перевіряти по-справжньому революційність тих чи інших угруповань II Інтернаціоналу. Постає питання, в чому ж тут «фракційність» російських більшовиків і при чому тут «фракційні» міркування?

Ленін ще в 1902 році писав у своїй брошурі «Що робити?», що **«історія поставила тепер перед нами найближче завдання, яке є найбільш революційним з усіх найближчих завдань пролетаріату якої б то не було іншої країни»**, що **«здійснення цього завдання, зруйнування наймогутнішого оплоту не тільки європейської, але також (можемо ми сказати тепер) і азіатської реакції зробило б російський пролетаріат авангардом міжнародного революційного пролетаріату»**. Від часу виходу в світ брошури «Що робити?» минуло 30 років. Ніхто не сміє заперечувати, що події за цей період блискуче підтвердили слова Леніна. Але чи не випливає з цього, що російська революція була (і лишається) вузловим пунктом світової революції, що корінні питання російської революції були разом з тим (і є тепер) корінними питаннями світової революції?

Чи не ясно, що тільки на таких корінних питаннях можна було перевірити по-справжньому революційність лівих соціал-демократів за Заході?

Чи не ясно, що люди, які вважають ці питання за питання «фракційні»,— викривають себе до кінця, як пошляків і перероджeнців?

3) Слуцький твердить, що не знайдено ще достатньої кількості офіціальних документів, які свідчили б про рішучу і непримиренну боротьбу Леніна (більшовиків) проти центризму. Цією бюрократичною тезою оперує він, як незаперечним аргументом на користь того положення, що Ленін (більшовики), виходить, недооцінював небезпеки центризму в II Інтернаціоналі. Ви беретесь дискутувати проти цієї нісенітниці, проти цього шахрайського крючкотворства. Але що тут власне дискусійного? Хіба не ясно й так, що розмовами про документи Слуцький намагається прикрити убозтво і фальш своєї так званої настанови?

Слуцький вважає існуючі партійні документи недостатніми. Чому, на якій підставі? Хіба всім відомих документів по лінії II Інтернаціоналу, так само як і по лінії внутріпартійної боротьби в російській соціал-демократії, недосить для того, щоб з усією

ясністю демонструвати революційну непримиренність Леніна і більшовиків в їх боротьбі проти опортуністів і центристів? Чи обізнаний, взагалі, Слуцький з цими документами? Які йому потрібні ще документи?

Припустимо, що крім уже відомих документів буде знайдена купа інших документів у вигляді, скажемо, резолюцій більшовиків, які зайвий раз трактуватимуть про необхідність знищення центризму. Чи значить це, що наявності самих тільки паперових документів досить для того, щоб демонструвати справжню революційність і справжню непримиренність більшовиків щодо центризму? Хто ж, крім безнадійних бюрократів, може покладатися на самі тільки паперові документи? Хто ж, крім архівних крис, не розуміє, що партії і лідерів треба перевіряти за їх **ділами**, насамперед, а не тільки за їх деклараціями? Історія знає немало соціалістів, які охоче підписували перші-ліпші революційні резолюції, щоб відписатися від надокучливих критиків. Але це ще не значить, що вони **проводили в життя** ці резолюції. Історія знає, далі, немало соціалістів, які запінившись вимагали від робітничих партій **інших** країн щонайреволюційніших дій. Але це ще не значить, що вони **не пасували** у своїй власній партії або у своїй власній країні перед **своїми** опортуністами, перед **своєю** буржуазією. Чи не тому учив нас Ленін перевіряти революційні партії, течії, лідерів не за їх деклараціями і резолюціями, а за їх **ділами?**

Чи не ясно, що коли Слуцький справді хотів перевірити непримиренність Леніна і більшовиків в їх ставленні до центризму, він повинен був зробити **основою** своєї статті не окремі документи і два — три особисті листи, а перевірку більшовиків за їх **ділами**, за їх **історією**, за їх **діями?** Хіба у нас, у російської соціал-демократії, не було опортуністів, центристів? Хіба більшовики не вели рішучу і непримиренну боротьбу з усіма цими течіями? Хіба ці течії не були зв'язані і ідейно і організаційно з опортуністами й центристами на Заході? Хіба більшовики не розгромили опортуністів і центристів так, як не громила їх ні одна ліва група в світі? Як можна говорити після всього цього, що Ленін і більшовики недооцінювали небезпеки центризму? Чому Слуцький знехтував цими фактами, які мають вирішальне значення для характеристики більшовиків? Чому він не використав найбільш надійний метод перевірки Леніна і більшовиків за їх ділами, за їх діями? Чому він дав перевагу менш надійному методові копання у випадково дібраних паперах?

Тому, що звернення до більш надійного методу перевірки більшовиків за їх ділами вмить перекинуло б вверх дном всю настанову Слуцького.

Тому, що перевірка більшовиків за їх ділами показала б, що більшовики є **єдиною** в світі революційною організацією, яка роз-

громила до кінця опортуністів і центристів і вигнала їх геть з партії.

Тому, що звернення до дійсних діл і дійсної історії більшовиків показало б, що вчителі Слуцького — троцькісти були **головною** і **основною** групою, яка насаджувала в Росії центризм і створила для цього спеціальну організацію, як вогнище центризму, у вигляді Серпневого блоку.

Тому, що перевірка більшовиків за їх ділами остаточно викрила б Слуцького, як фальсифікатора історії нашої партії, який намагається прикрити центризм троцькізму довоєнного періоду наклепницькими обвинуваченнями Леніна і більшовиків у недооцінці небезпеки центризму.

Ось як стоїть справа, товариші редактори, з Слуцьким і його статтею.

Ви бачите, що редакція зробила помилку, допустивши дискусію з фальсифікатором історії нашої партії.

Що могло штовхнути редакцію на цей неправильний шлях?

Я думаю, що на цей шлях штовхнув її гнилий лібералізм, який має тепер серед однієї частини більшовиків деяке поширення. Деякі більшовики думають, що троцькізм є фракція комунізму, правда, така, що помиляється, що робить немало дурниць, іноді навіть антирадянська, але все ж фракція комунізму. Звідси — деякий лібералізм щодо троцькістів і троцькістськи-мислячих людей. Навряд чи треба доводити, що такий погляд на троцькізм є глибоко помилковим і шкідливим. Насправді троцькізм давно вже перестав бути фракцією комунізму. Насправді троцькізм є передовий загін контрреволюційної буржуазії, яка веде боротьбу проти комунізму, проти Радянської влади, проти будівництва соціалізму в СРСР.

Хто дав контрреволюційній буржуазії духовну, ідеологічну зброю проти більшовизму у вигляді тези про неможливість побудови соціалізму в нашій країні, у вигляді тези про неминучість переродження більшовиків і т. п.? Цю зброю дав їй троцькізм. Не можна вважати випадковістю той факт, що всі антирадянські угруповання в СРСР у своїх спробах обгрунтувати неминучість боротьби з Радянською владою посилались на відому тезу троцькізму про неможливість побудови соціалізму в нашій країні, про неминучість переродження Радянської влади, про ймовірність повернення до капіталізму.

Хто дав контрреволюційній буржуазії в СРСР тактичну зброю у вигляді спроб відкритих виступів проти Радянської влади? Цю зброю дали їй троцькісти, які намагалися влаштувати антирадянські демонстрації в Москві і Ленінграді 7 листопада 1927 року. Це факт, що антирадянські виступи троцькістів піднесли дух у буржуазії і розв'язали шкідницьку роботу буржуазних спеціалістів.

Хто дав контрреволюційній буржуазії організаційну зброю у вигляді спроб влаштування підпільних антирадянських організацій? Цю зброю дали їй троцькісти, які організували свою власну антибільшовицьку нелегальну групу. Це факт, що підпільна антирадянська робота троцькістів полегшила організаційне оформлення антирадянських угруповань в СРСР.

Троцькізм є передовий загін контрреволюційної буржуазії.

Ось чому лібералізм щодо троцькізму, хоч би й розбитого та замаскованого, є головотяпство, яке межує із злочином, зрадою щодо робітничого класу.

Ось чому спроби деяких «літераторів» і «істориків» протягти контрабандою в нашу літературу замаскований троцькістський мотлох повинні зустрічати з боку більшовиків рішучу відсіч.

Ось чому не можна допускати літературну дискусію з троцькістськими контрабандистами.

Мені здається, що «історики» і «літератори» з розряду троцькістських контрабандистів намагаються проводити свою контрабандну роботу поки що по двох лініях.

По-перше, вони намагаються довести, що Ленін у період перед війною недооцінював небезпеки центризму, при цьому полишається необізнаному читачеві догадуватися, що Ленін, виходить, не був ще тоді справжнім революціонером, що він став ним лише після війни, після того, як «переозброївся» при допомозі Троцького. Типовим представником такого роду контрабандистів можна вважати Слуцького.

Ми бачили вище, що Слуцький і компанія не варті того, щоб довго возитися з ними.

По-друге, вони намагаються довести, що Ленін у період перед війною не розумів необхідності переростання буржуазно-демократичної революції в революцію соціалістичну, при цьому полишається недосвідченому читачеві догадуватися, що Ленін, виходить, не був ще тоді справжнім більшовиком, що він зрозумів необхідність такого переростання лише після війни, після того, як він «переозброївся» при допомозі Троцького. Типовим представником такого роду контрабандистів можна вважати Волосевича, автора «Курсу історії ВКП(б)».

Правда, Ленін ще в 1905 році писав, що **«від революції демократичної ми зараз же почнемо переходити і якраз в міру нашої сили, сили свідомого і організованого пролетаріату, почнемо переходити до соціалістичної революції»**, що **«ми стоїмо за безперервну революцію»**, що **«ми не спинимося на півдорозі»**. Правда, фактів і документів аналогічного порядку можна було б знайти в творах Леніна силу-силенну. Але яке діло Волосевичам до фактів з життя і діяльності Леніна? Волосевичі пишуть для того, щоб, підкрасившись під більшовицький колір, протягти свою

антиленінську контрабанду, набрехати на більшовиків і сфальсифікувати історію більшовицької партії.

Ви бачите, що Волосевичі варті Слуцьких.

Такі є «шляхи і роздоріжжя» троцькістських контрабандистів.

Самі розумієте, що не діло редакції «Пролетарской Революции» полегшувати контрабандистську діяльність таких «істориків» наданням їм дискусійної трибуни.

Завдання редакції полягає, по-моєму, в тому, щоб піднести питання історії більшовизму на належну висоту, поставити справу вивчення історії нашої партії на наукові, більшовицькі рейки і загострити увагу проти троцькістських і всяких інших фальсифікаторів історії нашої партії, систематично зриваючи з них маски.

Це тим більш необхідно, що навіть деякі наші історики,— я кажу про істориків без лапок, про більшовицьких істориків нашої партії, — не вільні від помилок, які ллють воду на млин Слуцьких і Волосевичів. Винятку не становить тут, на жаль, і т. Ярославський, книжки якого з історії ВКП(б), незважаючи на їх достоїнства, містять у собі ряд помилок принципіального і історичного характеру.

З ком. привітом ***Й. Сталін***

«Пролетарская Революция»
№ 6 (113), 1931 р.

Й. В. Сталін. Твори,
том 13, стор. 85—103.

ПІДСУМКИ ПЕРШОЇ П'ЯТИРІЧКИ

Доповідь на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) 7 січня 1933 р.

I

МІЖНАРОДНЕ ЗНАЧЕННЯ П'ЯТИРІЧКИ

Товариші! При появі в світ п'ятирічного плану навряд чи думали люди, що п'ятирічка може мати величезне міжнародне значення. Навпаки, багато хто думав, що п'ятирічка є приватна справа Радянського Союзу, справа важлива і серйозна, але все-таки приватна, національна справа Радянського Союзу.

Історія, однак, показала, що міжнародне значення п'ятирічки незмірне. Історія показала, що п'ятирічка є не приватною справою Радянського Союзу, а справою всього міжнародного пролетаріату.

Ще задовго до появи п'ятирічного плану, в період, коли ми кінчали боротьбу з інтервентами і переходили на рейки господарського будівництва, — ще в цей період Ленін говорив, що наше господарське будівництво має глибоке міжнародне значення, що кожний крок вперед Радянської влади по шляху господарського будівництва зустрічає глибокий відгук у найрізноманітніших верствах капіталістичних країн і розколює людей на два табори — табір прихильників пролетарської революції і табір її противників.

Ленін говорив тоді:

«Зараз головний свій вплив на міжнародну революцію ми справляємо своєю господарською політикою. Всі на Радянську Російську республіку дивляться, всі трудящі в усіх країнах світу без всякого винятку і без всякого перебільшення. Це досягнуто... На це поприще боротьба перенесена у всесвітньому масштабі. Розв'яжемо ми це завдання — і тоді ми виграли в міжнародному масштабі напевно і остаточно. Тому питання господарського будівництва набирають для нас значення цілком виняткового. На цьому фронті ми повинні здобути перемогу повільним, поступовим,— швидким не можна,— але неухильним підвищенням і рухом вперед» (див. т. XXVI, стор. 410—411).

Це було сказано в той період, коли ми закінчували війну з інтервентами, коли від воєнної боротьби з капіталізмом ми переходили до боротьби на господарському фронті, до періоду господарського будівництва.

З того часу минуло багато років, і кожний крок Радянської влади в галузі господарського будівництва, кожний рік, кожний квартал блискуче підтверджували правильність цих слів тов. Леніна.

Але найблискучіше підтвердження правильності слів Леніна дав п'ятирічний план нашого будівництва, виникнення цього плану, його розвиток, його здійснення. Справді, здається, ні один крок по шляху господарського будівництва в нашій країні не зустрічав такого відгуку в найрізноманітніших верствах капіталістичних країн Європи, Америки, Азії, як питання про п'ятирічний план, про його розвиток, про його здійснення.

Спочатку п'ятирічний план був зустрінутий з боку буржуазії та її преси глузуванням. «Фантазія», «бред», «утопія»,— так вони охрестили тоді наш п'ятирічний план.

Потім, коли почало вияснятися, що здійснення п'ятирічного плану дає реальні результати,— вони стали бити на сполох, твердячи, що п'ятирічний план загрожує існуванню капіталістичних країн, що його здійснення приведе до заповнення європейських ринків товарами, до посилення демпінгу і поглиблення безробіття.

Потім, коли і цей трюк, використаний проти Радянської влади, не дав очікуваних результатів,— почалася серія подорожей до СРСР різних представників всякого роду фірм, органів преси, товариств різного роду і т. д. з метою розглядіти своїми власними очима,— що ж, власне кажучи, діється в СРСР. Я не кажу тут про робітничі делегації, які з самого початку появи п'ятирічного плану висловлювали своє захоплення починаннями й успіхами Радянської влади і виявляли свою готовність підтримати робітничий клас СРСР.

З цього часу й почався розкол так званої громадської думки, буржуазної преси, буржуазних товариств всякого роду і т. д. Одні твердили, що п'ятирічний план зазнав цілковитого краху і більшовики стоять на краю загибелі. Інші, навпаки, запевняли, що хоч більшовики погані люди,— з п'ятирічним планом у них все ж виходить діло і вони, мабуть, доб'ються своєї мети.

Може не зайвим буде, коли я наведу відгуки різного роду органів буржуазної преси.

Візьмімо, наприклад, американську газету «Нью-Йорк Таймс». В кінці листопада 1932 року ця газета писала:

«П'ятирічний промисловий план, який поставив собі за мету зробити виклик почуттю пропорції, який прагне до своєї мети «незалежно від витрат», як часто з гордістю вихвалялась Москва, не є в дійсності планом. Це — спекуляція».

Виходить, що п'ятирічка навіть не план, а пуста спекуляція.

А ось відгук англійської буржуазної газети «Дейлі Телеграф», даний наприкінці листопада 1932 року:

«Коли розглядати план, як пробний камінь для «планованої економіки», то ми повинні сказати, що він зазнав цілковитого краху».

Відгук «Нью-Йорк Таймс» у листопаді 1932 року:

«Колективізація ганебно провалилась. Вона привела Росію на грань голоду».

Відгук буржуазної газети в Польщі «Газета Польска», даний літом 1932 року:

«Становище показує, начебто, що уряд Рад зайшов із своєю політикою колективізації села у безвихідь».

Відгук англійської буржуазної газети «Фінаншіел Таймс», даний у листопаді 1932 року:

«Сталін і його партія в результаті своєї політики опинилися перед лицем краху системи п'ятирічного плану і провалу всіх завдань, які він мав здійснити».

Відгук італійського журналу «Політика»:

«Було б абсурдом думати, що чотири роки роботи народу, який складається з 160 млн. чоловік, чотири роки надлюдського економічного і політичного напруження з боку режиму такої сили, яку являє собою більшовицький режим, нічого не створили. Навпаки, вони створили багато... І все ж катастрофа в наявності, вона є фактом, очевидним для всіх. В цьому переконалися друзі і вороги, більшовики і антибільшовики, опозиціонери справа і зліва».

Нарешті, відгук американського буржуазного журналу «Керрент Історі»:

«Огляд нинішнього стану справ в Росії, таким чином, веде до висновку, що п'ятирічна програма провалилась як щодо оголошених цілей, так і ще більше щодо її основних соціальних принципів».

Такі є відгуки однієї частини буржуазної преси.

Навряд чи варто критикувати авторів цих відгуків. Я думаю, що не варто. Не варто, тому що ці «твердолобі» люди належать до тієї породи викопних середньовічного періоду, для яких факти не мають значення і які, хоч би як здійснювався у нас п'ятирічний план,— все одно будуть твердити своє.

Перейдімо до відгуків інших органів преси, які йдуть з того самого буржуазного табору.

Ось відгук відомої буржуазної газети у Франції «Тан», даний у січні 1932 року:

«СРСР виграв перший тур, індустріалізуючись без допомоги іноземного капіталу».

Відгук тієї ж «Тан», даний літом 1932 року:

«Комунізм гігантськими темпами завершує реконструкцію, в той час, як капіталістичний лад дає змогу рухатися тільки повільними кроками... У Фран-

ції, де земельна власність поділена до безконечності між окремими власниками, неможливо механізувати сільське господарство; а Ради, індустріалізуючи сільське господарство, зуміли розв'язати проблему... В змаганні з нами більшовики вийшли переможцями».

Відгук англійського буржуазного журналу «Раунд Тейбл»:

«Досягнення п'ятирічного плану являють собою гідне подиву явище. Тракторні заводи Харкова і Сталінграда, автомобільний завод АМО в Москві, автомобільний завод в Н. Новгороді, Дніпровська гідроелектрична станція, грандіозні сталеливарні заводи в Магнітогорську і Кузнецьку, ціла сітка машинобудівних і хімічних заводів на Уралі, який перетворюється в радянський Рур,— всі ці та інші промислові досягнення в усій країні свідчать, що, хоч би які були труднощі, радянська промисловість, як добре зрошувана рослина, росте і міцніє... П'ятирічний план заклав основи майбутнього розвитку і надзвичайно посилив могутність СРСР».

Відгук англійської буржуазної газети «Фінаншіел Таймс»:

«Успіхи, досягнуті в машинобудівній промисловості, не підлягають ніяким сумнівам. Вихваляння цих успіхів у пресі і в промовах аж ніяк не є необгрунтованими. Не треба забувати, що раніше Росія виробляла тільки найпростіші машини і знаряддя. Правда, і тепер абсолютні цифри ввозу машин та інструментів збільшуються; але пропорціональна частка імпортованих машин в порівнянні з тими, які були вироблені в самому СРСР, невпинно зменшується. СРСР тепер виробляє все устаткування, необхідне для своєї металургійної і електричної промисловості. Він зумів створити свою власну автомобільну промисловість. Він створив виробництво знарядь та інструментів, яке охоплює всю гаму від найменших інструментів великої точності і аж до найважчих пресів. Щождо сільськогосподарських машин, то СРСР уже не залежить від ввозу з-за кордону. Разом з тим Радянський уряд вживає заходів для того, щоб запізнювання в продукції вугілля і заліза не перешкоджало здійсненню п'ятирічки за чотири роки. Не підлягає сумніву, що новозбудовані величезні заводи гарантують значне зростання продукції важкої промисловості».

Відгук австрійської буржуазної газети «Нейе Фрейе Прессе», даний на початку 1932 року:

«Більшовизм можна проклинати, але його треба знати. **П'ятирічка — це новий велетень**, який треба брати до уваги і, в усякому разі, до господарського розрахунку».

Відгук англійського капіталіста Гіббсона Джарві, голови банку «Юнайтед домініон», даний у жовтні 1932 року:

«Я хочу роз'яснити, що я не комуніст і не більшовик, я — безперечний капіталіст і індивідуаліст... Росія рухається вперед, в той час, як надто багато наших заводів стоїть без діла і приблизно 3 млн. нашого народу шукають в одчаї роботи. П'ятирічку висміювали і пророкували її провал. Але ви можете вважати безсумнівним, що в умовах п'ятирічного плану зроблено більше, ніж намічалось... В усіх промислових містах, які я відвідав, виникають нові райони, збудовані за певним планом, з широкими вулицями, прикрашеними деревами і скверами, з будинками найбільш сучасного типу, школами, лікарнями, робітничими клубами і неодмінними дитячими яслами та дитячими будинками, де піклуються про дітей працюючих матерів... Не намагайтесь недооцінювати російських планів і не робіть помилки, сподіваючись, що Радянський уряд може провалитися... Сьогоднішня Росія — країна

з душею і ідеалом. Росія — країна гідної подиву активності. Я вірю, що прагнення Росії здорові... Може найважливіше — в тому, що вся молодь і робітники в Росії мають одну річ, якої, на жаль, бракує сьогодні в капіталістичних країнах, а саме — надію».

Відгук американського буржуазного журналу «Нейшен», даний у листопаді 1932 року:

«Чотири роки п'ятирічного плану принесли з собою дійсно **блискучі досягнення.** Радянський Союз працював з інтенсивністю воєнного часу над творчим завданням побудови основ нового життя. **Лице країни змінюється буквально до невпізнанності...** Це вірно щодо Москви з її сотнями заново асфальтованих вулиць і скверів, нових будинків, з новими пригородами і кордоном нових фабрик на її околицях. Це вірно і щодо менших міст. Нові міста виникли в степах і пустинях, не які-небудь кілька міст, а щонайменше 50 міст з населенням від 50 до 250 тис. чоловік. Всі вони виникли за останні чотири роки, кожне з них є центром нового підприємства або ряду підприємств, збудованих для розроблення природних ресурсів. Сотні нових районних електростанцій і цілий ряд гігантів, подібно до Дніпробуду, поступово втілюють в життя формулу Леніна: «Соціалізм є Радянська влада плюс електрифікація»... Радянський Союз організував масове виробництво безлічі предметів, яких Росія ніколи раніше не виробляла: тракторів, комбайнів, високоякісних сталей, синтетичного каучуку, шарикопідшипників, потужних дизелів, турбін на 50 тис. квт., телефонного устаткування, електричних машин для гірничої промисловості, аеропланів, автомобілів, велосипедів і кількох сот типів нових машин... Вперше в історії Росія добуває алюміній, магнезит, апатити, йод, поташ і багато інших цінних продуктів. **Дороговказними точками радянських рівнин не є більше хрести і куполи церков, а зернові елеватори і силосні башти.** Колгоспи будують будинки, хліви, свинарники. Електрика проникає в село, радіо і газети завоювали його. Робітники вчаться працювати на найновіших машинах. Селянські хлопці виробляють і обслужують сільськогосподарські машини, які більші і складніші, ніж те, що бачила будь-коли Америка. **Росія починає «мислити машинами».** Росія швидко переходить від віку дерева до віку заліза, сталі, бетону і моторів».

Відгук «ліво»-реформістського журналу в Англії «Форвард», даний у вересні 1932 року:

«Впадає в очі величезна робота, яка відбувається в СРСР. Нові заводи, нові школи, нові кіно, нові клуби, нові величезні будинки — скрізь нові будови. Багато з них уже закінчено, інші ще оточені риштованням. Трудно розповісти англійському читачеві, що зроблено за останні два роки і що робиться далі. Треба все це бачити для того, щоб цьому повірити. Наші власні досягнення, здійснені нами під час війни, — лише дрібниця в порівнянні з тим, що робиться в СРСР. Американці визнають, що навіть у період найбурхливішої будівної гарячки в західних штатах, там не було нічого схожого на теперішню гарячкову творчу діяльність в СРСР. За останні два роки в СРСР відбулося так багато змін, що не можеш далі уявляти собі, що ж буде в цій країні ще через 10 років... Викиньте з голови фантастичні страшні історії, що їх розповідають англійські газети, які так уперто і так безглуздо брешуть про СРСР. Викиньте також з голови всю ту половинчату правду і враження, які грунтуються на нерозумінні і які пущені в хід дилетантствуючими інтелігентами, що звисока дивляться на СРСР крізь окуляри середнього класу, але не мають ані найменшого уявлення про те, що діється там... СРСР будує нове суспільство на здорових основах. Щоб здійснити цю мету, треба йти на риск, треба працювати з ентузіазмом, з такою енергією, якої світ досі не знав, треба боротися з величезними труднощами,

неминучими при прагненні побудувати соціалізм у великій країні, ізольованій від решти світу. Але, відвідавши цю країну вдруге за два роки, я дістав враження, що вона йде по шляху тривкого прогресу, планує, творить і будує, і все це в такому масштабі, який є яскравим викликом на адресу ворожого капіталістичного світу».

Такі є різноголосиця і розкол у таборі буржуазних кіл, з яких одні стоять за знищення СРСР з його п'ятирічним планом, що нібито провалився, а інші, як видно, за торговельне співробітництво з СРСР, розраховуючи, очевидно, на те, що з успіхів п'ятирічного плану можна буде здобути для себе деяку вигоду.

Окремо стоїть питання про ставлення робітничого класу капіталістичних країн до питання про п'ятирічку, до питання про успіхи соціалістичного будівництва в СРСР. Можна було б тут обмежитись наведенням відгуку однієї з численних робітничих делегацій, які щороку приїздять до СРСР, хоч би, наприклад, бельгійської робітничої делегації. Відгук цей типовий для всіх без винятку робітничих делегацій, все одно, чи мова йде про англійські чи французькі делегації, про німецькі чи американські чи про делегації інших країн. Ось він:

«Ми захоплені тим величезним будівництвом, яке ми спостерігали під час нашої подорожі. В Москві, як і в Макіївці, Горлівці, Харкові і Ленінграді, ми могли констатувати, з яким ентузіазмом там працюють. Всі машини — найновішої конструкції. На заводах — чистота, багато повітря і світла. Ми бачили, як в СРСР робітникам подається медична і санітарна допомога. Робітничі житла побудовані поблизу заводів. В робітничих містечках організовані школи і ясла; діти оточені якнайуважнішим піклуванням. Ми могли бачити різницю між старими і новозбудованими заводами, між старими і новими житлами. Все, що ми бачили, дало нам ясне уявлення про величезну силу трудящих, які будують нове суспільство під керівництвом комуністичної партії. Ми спостерігали в СРСР велике культурне піднесення в той час, як в інших країнах панує занепад в усіх галузях, панує безробіття. Ми могли бачити, які страшенні труднощі радянські трудящі зустрічають на своєму шляху. Ми в тим більшій мірі розуміємо гордість, з якою вони показують нам свої перемоги. Ми певні, що вони подолають всі перешкоди».

Ось вам міжнародне значення п'ятирічки. Досить було нам провести будівну роботу протягом яких-небудь 2—3 років, досить було показати перші успіхи п'ятирічки, щоб весь світ розколовся на два табори, на табір людей, які гавкають на нас без устанку, і табір людей, які вражені успіхами п'ятирічки, не кажучи вже про те, що є і посилюється наш власний табір в усьому світі,— табір робітничого класу капіталістичних країн, який радіє з успіхів робітничого класу СРСР і готовий подати йому підтримку на страх буржуазії всього світу.

Що це значить?

Це значить, що міжнародне значення п'ятирічки, міжнародне значення її успіхів і завоювань — не підлягає сумніву.

Це значить, що капіталістичні країни чреваті пролетарською революцією, і саме тому, що вони чреваті пролетарською революцією, буржуазія хотіла б почерпнути в невдачах п'ятирічки новий аргумент проти революції, тоді як пролетаріат, навпаки, старається почерпнути і дійсно черпає в успіхах п'ятирічки новий аргумент за революцію, проти буржуазії всього світу.

Успіхи п'ятирічки мобілізують революційні сили робітничого класу всіх країн проти капіталізму,— такий є незаперечний факт.

Не може бути сумніву, що міжнародне революційне значення п'ятирічки дійсно незмірне.

З тим більшою увагою повинні ми поставитись до питання про п'ятирічку, про зміст п'ятирічки, про основні завдання п'ятирічки.

З тим більшою старанністю ми повинні проаналізувати підсумки п'ятирічки, підсумки виконання і проведення в життя п'ятирічного плану.

II

ОСНОВНЕ ЗАВДАННЯ П'ЯТИРІЧНОГО ПЛАНУ І ШЛЯХ ЙОГО ЗДІЙСНЕННЯ

Перейдімо до питання про п'ятирічний план по суті.

Що таке п'ятирічний план?

В чому полягало основне завдання п'ятирічного плану?

Основне завдання п'ятирічки полягало в тому, щоб перевести нашу країну з її відсталою, часом середньовічною технікою — на рейки нової, сучасної техніки.

Основне завдання п'ятирічки полягало в тому, щоб перетворити СРСР з країни аграрної і немічної, залежної від примх капіталістичних країн,— в країну індустріальну і могутню, цілком самостійну і незалежну від примх світового капіталізму.

Основне завдання п'ятирічки полягало в тому, щоб, перетворюючи СРСР в країну індустріальну,— витіснити до кінця капіталістичні елементи, розширити фронт соціалістичних форм господарства і створити економічну базу для знищення класів в СРСР, для побудови соціалістичного суспільства.

Основне завдання п'ятирічки полягало в тому, щоб створити в нашій країні таку індустрію, яка була б здатна переозброїти і реорганізувати не тільки промисловість в цілому, але й транспорт, але й сільське господарство — на базі соціалізму.

Основне завдання п'ятирічки полягало в тому, щоб перевести дрібне і роздроблене сільське господарство на рейки великого колективного господарства, забезпечити тим самим економічну базу соціалізму на селі і ліквідувати таким чином можливість відновлення капіталізму в СРСР.

Нарешті, завдання п'ятирічного плану полягало в тому, щоб створити в країні всі необхідні технічні й економічні передумови для максимального піднесення обороноздатності країни, яка давала б можливість організувати рішучу відсіч всім і всяким спробам воєнної інтервенції ззовні, всім і всяким спробам воєнного нападу іззовні.

Чим диктувалось це основне завдання п'ятирічки, чим воно обгрунтовувалось?

Необхідністю ліквідації техніко-економічної відсталості Радянського Союзу, яка прирікала його на незавидне існування, необхідністю створити в країні такі передумови, які дали б їй можливість не тільки догнати, але з часом і перегнати в техніко-економічному відношенні передові капіталістичні країни.

Міркуванням про те, що Радянська влада не може довго триматися на базі відсталої промисловості, що тільки сучасна велика промисловість, яка не тільки не поступається, але може з часом перевершити промисловість капіталістичних країн,— може служити справжнім і надійним фундаментом для Радянської влади.

Міркуванням про те, що Радянська влада не може довго базуватися на двох протилежних основах, на великій соціалістичній промисловості, яка **знищує** капіталістичні елементи, і на дрібному одноосібному селянському господарстві, яке **породжує** капіталістичні елементи.

Міркуванням про те, що поки не підведена під сільське господарство база великого виробництва, поки не об'єднані дрібні селянські господарства у великі колективні господарства,— небезпека відновлення капіталізму в СРСР є найреальнішою небезпекою з усіх можливих небезпек.

Ленін говорив:

«Революція зробила те, що за кілька місяців Росія щодо свого **політичного** ладу догнала передові країни.

Але цього мало. Війна невблаганна, вона ставить питання з нещадною різкістю: або загинути, або догнати передові країни і перегнати їх також **і економічно**... Загинути або на всіх парах рушити вперед. Так поставлене питання історією» (див. т. XXI, стор. 191).

Ленін говорив:

«Поки ми живемо в дрібноселянській країні, для капіталізму в Росії є міцніша економічна база, ніж для комунізму. Це треба запам'ятати. Кожен, хто уважно спостерігав життя села, в порівнянні з життям міста, знає, що ми коренів капіталізму не вирвали і фундамент, основу у внутрішнього ворога не підірвали. Останній держиться на дрібному господарстві, і щоб підірвати його, є один засіб — перевести господарство країни, в тому числі й землеробство, на нову технічну базу, на технічну базу сучасного великого виробництва... Тільки тоді, коли країна буде електрифікована, коли під промисловість, сільське господарство і транспорт буде підведена технічна база сучасної великої промисловості, тільки тоді ми переможемо остаточно» (див. т. XXVI, стор. 46—47).

Ці положення і лягли в основу тих міркувань партії, які привели до вироблення п'ятирічного плану, які привели до визначення основного завдання п'ятирічного плану.

Так стоїть справа з основним завданням п'ятирічки.

Але здійснення такого грандіозного плану не можна починати врозкид, з чого попало. Щоб здійснити такий план, треба, насамперед, знайти основну ланку плану, бо тільки знайшовши основну ланку і ухопившись за неї,— можна було витягти всі інші ланки плану.

В чому полягала основна ланка п'ятирічного плану?

Основна ланка п'ятирічного плану полягала у важкій промисловості з її серцевиною — машинобудуванням. Бо тільки важка промисловість здатна реконструювати і поставити на ноги і промисловість в цілому, і транспорт, і сільське господарство. З неї і треба було почати здійснення п'ятирічки. Отже, відбудову важкої промисловості треба було покласти в основу здійснення п'ятирічного плану.

Ми маємо вказівки Леніна і щодо цього:

«Порятунком для Росії є не тільки хороший урожай в селянському господарстві — цього ще мало, — і не тільки хороший стан легкої промисловості, яка постачає селянству предмети вжитку, — цього теж ще мало,— нам необхідна також важка індустрія... Без врятування важкої промисловості, без її відбудови ми не зможемо побудувати ніякої промисловості, а без неї ми взагалі загинемо, як самостійна країна... Важка індустрія потребує державних субсидій. Якщо ми їх не знайдемо, то ми, як цивілізована держава,— я вже не кажу, як соціалістична, — загинули» (див. т. XXVII, стор. 349).

Але відбудова і розвиток важкої індустрії, особливо в такій відсталій і небагатій країні, якою була наша країна на початку п'ятирічки, є найтруднішою справою, бо важка індустрія вимагає, як відомо, величезних фінансових затрат і наявності певного мінімуму досвідчених технічних сил, без чого, взагалі кажучи, неможлива відбудова важкої індустрії. Чи знала про це партія і чи здавала собі з цього справу? Так, знала. І не тільки знала, але заявляла про це на повний голос. Партія знала, яким шляхом була побудована важка індустрія в Англії, Німеччині, Америці. Вона знала, що важка індустрія була побудована в цих країнах або з допомогою великих позик, або шляхом пограбування інших країн, або ж і тим і другим шляхом одночасно. Партія знала, що ці шляхи закриті для нашої країни. На що ж вона розраховувала? Вона розраховувала на власні сили нашої країни. Вона розраховувала на те, що, маючи Радянську владу і спираючись на націоналізацію землі, промисловості, транспорту, банків, торгівлі, ми можемо проводити найсуворіший режим економії для того, щоб нагромаджувати достатні кошти, необхідні для відбудови і розвитку важкої індустрії. Партія прямо говорила, що ця справа вимагатиме серйозних жертв і що ми по-

винні піти на ці жертви відкрито і свідомо, коли хочемо добитися мети. Партія розраховувала підняти цю справу внутрішніми силами нашої країни без кабальних кредитів і позик іззовні.

Ось що говорив Ленін з цього приводу:

«Ми повинні постаратися побудувати державу, в якій робітники зберегли б своє керівництво над селянами, довір'я селян щодо себе і з найбільшою економією вигнали б із своїх суспільних відносин всякі сліди будь-яких надмірностей.

Ми повинні звести наш держапарат до максимальної економії. Ми повинні вигнати з нього всі сліди надмірностей, яких в ньому залишилося так багато від царської Росії, від її бюрократично-капіталістичного апарату.

Чи не буде це царством селянської обмеженості?

Ні. Коли ми збережемо за робітничим класом керівництво над селянством, то ми дістанемо можливість ціною найбільшої і найбільшої економії господарства в нашій державі добитися того, щоб всяке найменше заощадження зберегти для розвитку нашої великої машинної індустрії, для розвитку електрифікації, гідроторфу, для добудови Волховбуду та інше.

В цьому і тільки в цьому буде наша надія. Тільки тоді ми спроможні будемо пересісти, висловлюючись фігурально, з одного коня на іншого, а саме, з коня селянського, мужицького, зубожілого, з коня економій, розрахованих на розорену селянську країну, — на коня, якого шукає і не може не шукати для себе пролетаріат, на коня великої машинної індустрії, електрифікації, Волховбуду і т. д.» (див. т. XXVII, стор. 417).

Пересісти із зубожілого мужицького коня на коня великої машинної індустрії,— ось яку мету переслідувала партія, виробляючи п'ятирічний план і добиваючись його здійснення.

Встановити найсуворіший режим економії і нагромаджувати кошти, необхідні для фінансування індустріалізації нашої країни,— ось на який шлях треба було стати, щоб добитися створення важкої індустрії і здійснення п'ятирічного плану.

Сміливе завдання? Трудний шлях? Але наша партія тому й називається ленінською партією, що вона не має права боятися труднощів.

Більше того. Упевненість партії в здійсненності п'ятирічки і віра в сили робітничого класу були такі сильні, що партія визнала можливим поставити собі завдання здійснити цю трудну справу не за п'ять років, як цього вимагав п'ятирічний план, а за чотири роки, власне — чотири роки і три місяці, якщо додати окремий квартал.

На цій основі й народився знаменитий лозунг: «П'ятирічка за чотири роки».

І що ж?

Факти показали згодом, що партія мала рацію.

Факти показали, що без цієї сміливості і віри в сили робітничого класу партія не могла б добитися тієї перемоги, якою гордимося ми тепер по праву.

III

ПІДСУМКИ П'ЯТИРІЧКИ ЗА ЧОТИРИ РОКИ В ГАЛУЗІ ПРОМИСЛОВОСТІ

Перейдімо тепер до питання про підсумки здійснення п'ятирічного плану.

Які є підсумки п'ятирічки за чотири роки в галузі промисловості?

Чи добились ми перемоги в цій галузі?

Так, добились. І не тільки добились, а зробили більше, ніж ми самі чекали, ніж могли чекати найгарячіші голови в нашій партії. Цього не заперечують тепер навіть вороги. Тим більше не можуть цього заперечувати наші друзі.

У нас не було чорної металургії, основи індустріалізації країни. У нас вона є тепер.

У нас не було тракторної промисловості. У нас вона є тепер.

У нас не було автомобільної промисловості. У нас вона є тепер.

У нас не було верстатобудування. У нас воно є тепер.

У нас не було серйозної і сучасної хімічної промисловості. У нас вона є тепер.

У нас не було справжньої і серйозної промисловості по виробництву сучасних сільськогосподарських машин. У нас вона є тепер.

У нас не було авіаційної промисловості. У нас вона є тепер.

Щодо виробництва електричної енергії ми стояли аж на останньому місці. Тепер ми висунулись на одно з перших місць.

Щодо виробництва нафтових продуктів і вугілля ми стояли на останньому місці. Тепер ми висунулись на одно з перших місць.

У нас була лише одним одна вугільно-металургійна база — на Україні, з якою ми насилу справлялись. Ми добились того, що не тільки піднесли цю базу, але створили ще нову вугільно-металургійну базу — на Сході, яка становить гордість нашої країни.

Ми мали лише одним одну базу текстильної промисловості — на Півночі нашої країни. Ми добились того, що будемо мати найближчим часом дві нові бази текстильної промисловості — в Середній Азії і Західному Сибіру.

І ми не тільки створили ці нові величезні галузі промисловості, але ми їх створили в такому масштабі і в таких розмірах, перед якими бліднуть масштаби і розміри європейської індустрії.

А все це привело до того, що капіталістичні елементи витіснені з промисловості остаточно і безповоротно, а соціалістична промисловість стала єдиною формою індустрії в СРСР.

А все це привело до того, що країна наша з аграрної стала індустріальною, бо питома вага промислової продукції у відношенні до сільськогосподарської піднялася з 48% на початку п'ятирічки (1928 р.) до 70% на кінець четвертого року п'ятирічки (1932 р.).

А все це привело до того, що на кінець четвертого року п'ятирічки нам удалося виконати програму загального промислового виробництва, розраховану на п'ять років,— на 93,7%, піднявши обсяг промислової продукції більш ніж втроє проти довоєнного рівня і більш ніж вдвоє проти рівня 1928 року. Щождо програми виробництва по важкій промисловості, то ми виконали п'ятирічний план на 108%.

Правда, ми недовиконали загальну програму п'ятирічки на 6%. Але це пояснюється тим, що, через відмову сусідніх країн підписати з нами пакти про ненапад і ускладнення на Далекому Сході, нам довелося нашвидку переключити ряд заводів з метою посилення оборони на виробництво сучасних знарядь оборони. Ну, а переключення це, через необхідність пройти деякий підготовчий період, привело до того, що заводи ці припинили виробництво продукції на протязі чотирьох місяців, що не могло не відбитися на виконанні загальної програми виробництва за п'ятирічним планом протягом 1932 року. Операція ця привела до того, що ми надолужили цілком і повністю прогалини в справі обороноздатності країни. Але вона не могла не відбитися негативно на виконанні програми виробництва за п'ятирічним планом. Не може бути ніякого сумніву, що без цієї привхідної обставини ми не тільки виконали б, але напевно перевиконали б загально-виробничу цифрову частину п'ятирічного плану.

Нарешті, все це привело до того, що з країни слабої і не підготовленої до оборони Радянський Союз перетворився в країну могутню в розумінні обороноздатності, в країну, готову до всяких випадковостей, в країну, здатну виробляти в масовому масштабі всі сучасні знаряддя оборони і забезпечити ними свою армію в разі нападу іззовні.

Такі загалом підсумки п'ятирічки за чотири роки в галузі промисловості.

Тепер судіть самі, чого варте після всього цього базікання буржуазної преси про «провал» п'ятирічки в галузі промисловості.

А як стоїть справа з **капіталістичними** країнами, які переживають нині жорстоку кризу, в розумінні зростання їх промислової продукції?

Ось усім відомі офіціальні дані.

В той час як обсяг промислової продукції СРСР на кінець 1932 року виріс проти **довоєнного** рівня до 334%, обсяг промислової продукції ПАСШ **знизився** за той же період до 84% довоєнного рівня, Англії — до 75%, Німеччини — до 62%.

В той час як обсяг промислової продукції СРСР виріс на кінець 1932 року проти рівня 1928 року до 219%, обсяг промислової продукції ПАСШ знизився за той же період до 56%, Англії — до 80%, Німеччини — до 55%, Польщі — до 54%.

Про що говорять ці дані, як не про те, що капіталістична система промисловості не склала іспиту в змаганні з радянською системою, що радянська система промисловості має всі переваги перед системою капіталістичною.

Нам кажуть, що все це добре, збудовано багато нових заводів, закладено основи індустріалізації. Але було б далеко краще відмовитися від політики індустріалізації, від політики розширення виробництва засобів виробництва, або принаймні відкласти цю справу на задній план з тим, щоб виробляти більше ситцю, взуття, одягу та інших предметів широкого вжитку.

Предметів широкого вжитку дійсно вироблено менше, ніж треба, і це створює певні утруднення. Але тоді треба знати і треба здати собі справу, до чого привела б нас така політика відсування на задній план завдань індустріалізації. Звичайно, ми могли б з півтора мільярда карбованців валюти, витрачених за цей період на устаткування нашої важкої промисловості, відкласти половину на імпорт бавовни, шкіри, вовни, каучуку і т. д. У нас було б тоді більше ситцю, взуття, одягу. Але у нас не було б тоді ні тракторної, ні автомобільної промисловості, не було б скільки-небудь серйозної чорної металургії, не було б металу для виробництва машин,— і ми були б беззбройні перед лицем озброєного новою технікою капіталістичного оточення.

Ми позбавили б себе тоді можливості постачати сільському господарству трактори і сільгоспмашини,— отже, ми сиділи б без хліба.

Ми позбавили б себе можливості здобути перемогу над капіталістичними елементами в країні,— отже, ми неймовірно підвищили б шанси на реставрацію капіталізму.

Ми не мали б тоді всіх тих сучасних засобів оборони, без яких неможлива державна незалежність країни, без яких країна перетворюється в об'єкт воєнних операцій зовнішніх ворогів. Наше становище було б тоді більш-менш аналогічне становищу нинішнього Китаю, який не має своєї важкої промисловості, не має своєї воєнної промисловості, і який клюють тепер всі, кому тільки не ліньки.

Одним словом ми мали б у такому разі воєнну інтервенцію, не пакти про ненапад, а війну, війну небезпечну і смертельну, війну криваву і нерівну, бо в цій війні ми були б майже беззбройні перед ворогами, які мають у своєму розпорядженні всі сучасні засоби нападу.

Ось як обертається справа, товариші.

Ясно, що державна влада, яка поважає себе, партія, яка поважає себе, не могла стати на таку згубну точку зору.

І саме тому, що партія відкинула таку антиреволюційну настанову,— саме через це вона добилася вирішальної перемоги в справі виконання п'ятирічного плану в галузі промисловості.

Здійснюючи п'ятирічку і організуючи перемогу в галузі промислового будівництва, партія проводила політику найбільш прискорених темпів розвитку промисловості. Партія немовби підхльостувала країну, прискорюючи її біг вперед.

Чи правильно робила партія, проводячи політику найбільш прискорених темпів?

Так, безумовно правильно.

Не можна не підганяти країну, яка відстала на сто років і якій загрожує через її відсталість смертельна небезпека. Тільки таким чином можна було дати країні можливість нашвидку переозброїтися на базі нової техніки і вийти, нарешті, на широкий шлях.

Далі, ми не могли знати, в який день нападуть на СРСР імперіалісти і перервуть наше будівництво, а що вони могли напасти в усякий момент, користуючись техніко-економічною слабістю нашої країни,— в цьому не могло бути сумніву. Тому партія була змушена підхльостувати країну, щоб не прогаяти часу, використати до дна передишку і встигнути створити в СРСР основи індустріалізації, які становлять базу його могутності. Партія не мала можливості чекати і маневрувати, і вона повинна була проводити політику найбільш прискорених темпів.

Нарешті, партія повинна була покінчити в можливо короткий строк із слабістю країни в галузі оборони. Умови моменту, зростання озброєнь у капіталістичних країнах, провал ідеї роззброєння, ненависть міжнародної буржуазії до СРСР,— все це спонукало партію до того, щоб форсувати справу посилення обороноздатності країни, основи її незалежності.

Але чи мала партія реальну можливість здійснювати політику найбільш прискорених темпів? Так, мала. Вона мала цю можливість не тільки тому, що вона встигла вчасно розкачати країну в дусі швидкого просування вперед, але насамперед тому, що вона могла спертися в справі широкого нового будівництва на старі або оновлені заводи й фабрики, які були вже освоєні робітниками й інженерно-технічним персоналом і які давали через це можливість здійснювати найбільш прискорені темпи розвитку.

Ось на якій основі виросли у нас в період першої п'ятирічки швидке піднесення нового будівництва, пафос розгорнутого будівництва, герої і ударники новобудов, практика бурхливих темпів розвитку.

Чи можна сказати, що в другій п'ятирічці доведеться проводити таку саму політику найбільш прискорених темпів?

Ні, не можна цього сказати.

По-перше, в результаті успішного проведення п'ятирічки ми **вже виконали** в основному її головне завдання — підведення бази нової сучасної техніки під промисловість, транспорт, сільське господарство. Чи варто після цього підхльостувати і підганяти країну? Ясно, що немає в цьому тепер потреби.

По-друге, в результаті успішного виконання п'ятирічки нам **удалося вже** підняти обороноздатність країни на належну висоту. Чи варто після цього підхльостувати і підганяти країну? Ясно, що тепер немає в цьому потреби.

Нарешті, в результаті успішного виконання п'ятирічки нам удалося збудувати десятки і сотні нових великих заводів і комбінатів, які мають нову складну техніку. Це значить, що в обсягу промислової продукції в другій п'ятирічці основну роль будуть відігравати вже не старі заводи, техніка яких уже освоєна, як це мало місце в період першої п'ятирічки, а нові заводи, техніка яких ще не освоєна і яку треба освоїти. Але освоєння нових підприємств і нової техніки викликає значно більше труднощів, ніж використання старих або оновлених заводів і фабрик, техніка яких уже освоєна. Воно вимагає більше часу для того, щоб піднести кваліфікацію робітників та інженерно-технічного персоналу і набути нових навиків для повного використання нової техніки. Чи не ясно після всього цього, що якби навіть хотіли, ми не могли б здійснити в період другої п'ятирічки, особливо в перші два—три роки другої п'ятирічки, політику найбільш прискорених темпів розвитку.

Ось чому я думаю, що для другої п'ятирічки нам доведеться взяти менш прискорені темпи зростання промислової продукції. В період першої п'ятирічки щорічний приріст промислової продукції становив у середньому 22%. Я думаю, що для другої п'ятирічки доведеться взяти 13—14% щорічного приросту промислової продукції в середньому, як мінімум. Для капіталістичних країн такий темп приросту промислової продукції становить недосяжний ідеал. І не тільки такий темп приросту промислової продукції,— навіть 5% щорічного середнього приросту становить для них тепер недосяжний ідеал. Але на те вони й капіталістичні країни. Інша річ — Радянська країна з радянською системою господарства. При нашій системі господарства ми маємо повну можливість і ми повинні здійснити 13—14% щорічного приросту продукції, як **мінімум.**

В період першої п'ятирічки ми зуміли організувати ентузіазм, пафос **нового будівництва** і добилися вирішальних успіхів. Це дуже добре. Але тепер цього недосить. Тепер цю справу повинні ми доповнити ентузіазмом, пафосом **освоєння** нових заводів і нової техніки, серйозним піднесенням продуктивності праці, серйозним скороченням собівартості.

В цьому тепер головне.

Бо тільки на цій базі ми можемо добитися того, щоб, скажемо, до другої половини другої п'ятирічки взяти новий могутній розбіг як у галузі будівництва, так і в галузі приросту промислової продукції.

Нарешті, кілька слів про самі темпи розвитку і проценти щорічного приросту продукції. Наші промисловці мало займаються цим питанням. А тимчасом це дуже цікаве питання. Що таке проценти приросту продукції і що власне криється за кожним процентом приросту? Візьмімо, наприклад, 1925 рік, період відбудовний. Річний приріст продукції був тоді 66%. Валова продукція промисловості становила 7 700 мільйонів карбованців. 66% приросту становило тоді в абсолютних цифрах 3 мільярди з лишком. Отже, кожний процент приросту дорівнював тоді 45 мільйонам карбованців. Візьмімо тепер 1928 рік. Він дав 26% приросту, тобто майже втроє менше в процентному відношенні, ніж 1925 рік. Валова продукція промисловості становила тоді 15 500 мільйонів карбованців. Весь приріст на рік становив в абсолютних цифрах 3 280 мільйонів карбованців. Отже, кожний процент приросту дорівнював тоді 126 мільйонам карбованців, тобто становив майже втроє більшу суму, ніж у 1925 році, коли ми мали 66% приросту. Візьмімо, нарешті, 1931 рік. Він дав 22% приросту, тобто втроє менше, ніж у 1925 році. Валова продукція промисловості становила тоді 30 800 мільйонів карбованців. Весь приріст дав в абсолютних цифрах 5 600 мільйонів з лишком. Отже, кожний процент приросту становив понад 250 мільйонів карбованців, тобто в шість раз більше, ніж у 1925 році, коли ми мали 66% приросту, і вдвоє більше, ніж у 1928 році, коли ми мали 26 з лишком процентів приросту.

Про що все це говорить? Про те, що при вивченні темпів приросту продукції не можна обмежуватися розглядом самої тільки загальної суми процентів приросту,— треба ще знати, що криється за кожним процентом приросту і яка загальна сума річного приросту продукції. Ми беремо, наприклад, для 1933 року 16% приросту, тобто в чотири рази менше, ніж у 1925 році. Але це ще не значить, що приріст продукції за цей рік буде також в чотири рази менший. Приріст продукції в 1925 році в абсолютних цифрах становив 3 мільярди з лишком, а кожний процент дорівнював 45 мільйонам карбованців. Немає підстав сумніватися в тому, що приріст продукції в 1933 році в абсолютних цифрах при нормі 16% приросту становитиме не менше 5 мільярдів карбованців, тобто майже вдвоє більше, ніж у 1925 році, а кожний процент приросту дорівнюватиме щонайменш 320—340 мільйонам карбованців, тобто становитиме щонайменш у сім раз більшу суму, ніж кожний процент приросту в 1925 році.

Ось як обертається справа, товариші, коли розглядати питання про темпи і проценти приросту конкретно.

Так стоїть справа з підсумками п'ятирічки за чотири роки в галузі промисловості.

IV
ПІДСУМКИ П'ЯТИРІЧКИ ЗА ЧОТИРИ РОКИ В ГАЛУЗІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Перейдімо до питання про підсумки п'ятирічки за чотири роки в галузі сільського господарства.

П'ятирічка в галузі сільського господарства є п'ятирічка колективізації. З чого виходила партія, проводячи колективізацію?

Партія виходила з того, що для зміцнення диктатури пролетаріату і побудови соціалістичного суспільства, крім індустріалізації, потрібен ще перехід від дрібного індивідуального селянського господарства до великого колективного сільського господарства, забезпеченого тракторами і сучасними сільгоспмашинами, як єдино тривкої основи Радянської влади на селі.

Партія виходила з того, що без колективізації неможливо вивести нашу країну на широкий шлях побудови економічного фундаменту соціалізму, неможливо визволити багатомільйонне трудяще селянство від злиднів і темряви.

Ленін говорив, що

«Дрібним господарством з нужди не вийти» (див. т. XXIV, стор. 540).

Ленін говорив, що

«Якщо ми будемо сидіти по-старому в дрібних господарствах, хоч і вільними громадянами на вільній землі, нам все одно загрожує неминуча загибель» (див. т. XX, стор. 417).

Ленін говорив, що

«Тільки з допомогою спільної, артільної, товариської праці можна вийти з того тупика, в який загнала нас імперіалістська війна» (див. т. XXIV, стор. 537).

Ленін говорив, що

«Необхідно перейти до спільного обробітку у великих зразкових господарствах; без цього вийти з тієї розрухи, з того прямо-таки жахливого становища, в якому перебуває Росія, не можна» (див. т. XX, стор. 418).

Виходячи з цього, Ленін прийшов до такого основного висновку:

«Лише в тому разі, коли вдасться на ділі показати селянам переваги громадського, колективного, товариського, артільного обробітку землі, лише, коли вдасться допомогти селянинові, з допомогою товариського, артільного

господарства, тоді тільки робітничий клас, що тримає в своїх руках державну владу, дійсно доведе селянинові свою правоту, дійсно приверне на свою сторону міцно і по-справжньому багатомільйонну селянську масу» (див. т. XXIV, стор. 579).

З цих положень Леніна виходила партія, проводячи програму колективізації сільського господарства, програму п'ятирічки в галузі сільського господарства.

У зв'язку з цим завдання п'ятирічки по сільському господарству полягало в тому, щоб об'єднати розрізнені і дрібні індивідуальні селянські господарства, позбавлені можливості використати трактори і сучасні сільськогосподарські машини,— у великі колективні господарства, озброєні всіма сучасними знаряддями високо розвинутого сільського господарства, а всі інші вільні землі вкрити зразковими державними господарствами, радгоспами.

Завдання п'ятирічки по сільському господарству полягало в тому, щоб перетворити СРСР з країни дрібноселянської і відсталої в країну великого сільського господарства, яке було б організоване на базі колективної праці і давало б найбільшу товарність.

Чого добилась партія, проводячи програму п'ятирічки за чотири роки в галузі сільського господарства? Виконала вона цю програму чи зазнала краху?

Партія добилась того, що протягом яких-небудь трьох років вона зуміла організувати більше 200 тисяч колективних господарств і близько 5 тисяч радгоспів зернового і тваринницького напряму, добившись одночасно розширення посівних площ за 4 роки на 21 мільйон гектарів.

Партія добилась того, що колгоспи об'єднують тепер понад 60% селянських господарств з охопленням понад 70% усіх селянських площ, що означає **перевиконання** п'ятирічки **в три рази**.

Партія добилась того, що замість 500—600 мільйонів пудів товарного хліба, який заготовлявся в період переважання індивідуального селянського господарства, вона має тепер можливість заготовляти 1 200—1 400 мільйонів пудів товарного зерна щороку.

Партія добилась того, що куркульство, як клас, розгромлене, хоч і не добите ще, трудове селянство визволене від куркульської кабали й експлуатації і під Радянську владу підведена тривка економічна база на селі, база колективного господарства.

Партія добилась того, що СРСР уже перетворений з країни дрібноселянського господарства в країну найбільшого сільського господарства в світі.

Такі загалом підсумки п'ятирічки за чотири роки в галузі сільського господарства.

Судіть тепер самі: чого варте після всього цього базікання буржуазної преси про «крах» колективізації, про «провал» п'ятирічки в галузі сільського господарства.

А як стоїть справа з сільським господарством у **капіталістичних** країнах, що переживають нині жорстоку сільськогосподарську кризу?

Ось усім відомі офіціальні дані.

Скорочено посівні площі в основних хлібовиробляючих країнах на 8—10%. Скорочено посівні площі по бавовнику в ПАСШ на 15%, по цукрових буряках у Німеччині і Чехословаччині — на 22—30%, по льону в Литві і Латвії — на 25—30%.

За даними американського сільськогосподарського департаменту вартість валової продукції сільського господарства в ПАСШ **знизилась** з 11 мільярдів доларів у 1929 році до 5 мільярдів у 1932 році. По зерну там же вартість валової продукції **знизилась** з 1 288 мільйонів доларів у 1929 році до 391 мільйона доларів у 1932 році. По бавовні там же — **зниження** з 1 389 мільйонів доларів у 1929 році до 397 мільйонів доларів у 1932 році.

Чи не говорять усі ці факти про переваги радянської системи сільського господарства перед системою капіталістичною? Чи не говорять ці факти про те, що колгоспи є більш життєздатною формою господарства, ніж одноосібні і капіталістичні господарства?

Кажуть, що колгоспи і радгоспи не цілком рентабельні, що вони забирають силу коштів, що тримати такі підприємства немає ніякого резону, що доцільніше було б розпустити їх, залишивши тільки рентабельні з них. Але так можуть говорити лише люди, які нічого не тямлять у питаннях народного господарства, у питаннях економіки. Більше половини текстильних підприємств кілька років тому були нерентабельні. Одна частина наших товаришів пропонувала нам тоді закрити ці підприємства. Що було б з нами, якби ми послухались їх? Ми вчинили б величезний злочин перед країною, перед робітничим класом, бо ми розорили б цим нашу ростущу промисловість. Що ж ми зробили тоді? Ми виждали рік з чимсь і добились того, що вся текстильна промисловість стала рентабельною. А наш автозавод в місті Горькому? Адже теж нерентабельний поки що. То і його скажете закрити? Або наша чорна металургія, яка теж поки що нерентабельна? Чи не закрити її, товариші? Якщо так дивитись на рентабельність, то ми повинні були б розвивати на всю широчінь лише деякі галузі промисловості, які дають найбільшу ренту, наприклад,— кондитерську промисловість, мукомельну промисловість, парфюмерну, трикотажну, промисловість дитячих іграшок і т. д. Я, звичайно, не проти розвитку цих галузей промисловості. Навпаки, вони повинні бути розвинуті, тому що вони також потрібні для населення. Але, по-перше, вони не можуть бути роз-

винуті без устаткування і палива, які дає їм важка індустрія. По-друге, на них неможливо базувати індустріалізацію. Ось у чому справа, товариші.

На рентабельність не можна дивитись по-торгашеськи, з точки зору даної хвилини. Рентабельність треба брати з точки зору загальнонародного господарства в розрізі кількох років. Тільки така точка зору може бути названа дійсно ленінською, дійсно марксистською. І ця точка зору обов'язкова не тільки щодо промисловості, але в ще більшій мірі — щодо колгоспів і радгоспів. Ви тільки подумайте: за які-небудь три роки ми створили більше 200 тисяч колгоспів і близько 5 тисяч радгоспів, тобто ми створили цілком нові великі підприємства, що мають таке саме значення для сільського господарства, як великі заводи і фабрики для промисловості. Назвіть країну, яка зуміла створити на протязі трьох років не 205 тисяч нових великих підприємств, а хоч би 25 тисяч таких підприємств. Ви не назвете, бо нема і не бувало такої країни. А ми створили 205 тисяч нових підприємств у сільському господарстві. І от є, виявляється, на світі люди, які вимагають, щоб ці підприємства стали відразу рентабельними, а якщо вони не стануть відразу рентабельними, то зруйнувати і розпустити їх. Чи не ясно, що лаври Герострата не дають спати цим більш ніж дивним людям?

Говорячи про нерентабельність колгоспів і радгоспів, я зовсім не хочу сказати, що вони всі нерентабельні. Нічого подібного! Всім відомо, що вже тепер є цілий ряд високо рентабельних колгоспів і радгоспів. У нас є тисячі колгоспів і десятки радгоспів, цілком рентабельних уже тепер. Ці колгоспи і радгоспи становлять гордість нашої партії, гордість Радянської влади. Колгоспи і радгоспи, звичайно, не скрізь однакові. Серед колгоспів і радгоспів є старі, нові і зовсім молоді. Це ще слабі, не цілком сформовані господарські організми. Вони переживають у своєму організаційному будівництві, приблизно, той самий період, який переживали наші заводи і фабрики в 1920—1921 роках. Зрозуміло, що вони не можуть бути ще рентабельними у своїй більшості. Але що вони стануть рентабельними протягом 2—3 років, так само, як стали рентабельними наші фабрики і заводи після 1921 року,— в цьому не може бути ніякого сумніву. Відмовити їм у допомозі і підтримці на тій підставі, що не всі вони рентабельні в дану хвилину,— значить учинити величезний злочин перед робітничим класом і селянством. Тільки вороги народу і контрреволюціонери можуть ставити питання про непотрібність колгоспів і радгоспів.

Здійснюючи п'ятирічку по сільському господарству, партія проводила колективізацію прискореними темпами. Чи правильно робила партія, проводячи політику прискорених темпів колективізації? Так, безумовно правильно, хоч і не обійшлась тут справа

без деяких захоплень. Проводячи політику ліквідації куркульства, як класу, і викорчовуючи куркульські кубла, партія не могла спинитися на півдорозі,— вона повинна була довести до кінця цю справу.

Це, по-перше.

По-друге, маючи в своєму розпорядженні трактори і сільгоспмашини, з одного боку, і користуючись відсутністю приватної власності на землю (націоналізація землі!), з другого боку, партія мала всі можливості форсувати колективізацію сільського господарства. І вона дійсно добилася в цій галузі величезного успіху, бо перевиконала програму п'ятирічки по колективізації втроє.

Чи значить це, що ми повинні проводити політику форсованих темпів колективізації і в період другої п'ятирічки? Ні, не значить. Справа в тому, що ми **вже закінчили** в основному колективізацію основних районів СРСР. Отже, зробили більше в цій галузі, ніж можна було чекати. І не тільки закінчили в основному колективізацію. Ми добились того, що в свідомості величезної більшості селянства колгоспи стали найбільш прийнятною формою господарства. Це — величезне завоювання, товариші. Чи варто після цього пороти гарячку відносно швидких темпів колективізації? Ясно, що не варто.

Тепер питання стоїть уже не про прискорені темпи колективізації, і тим більше не про те — бути чи не бути колгоспам,— це питання вже розв'язане позитивно. Колгоспи закріплені, і шлях до старого, одноосібного господарства закритий остаточно. Тепер завдання полягає в тому, щоб зміцнити колгоспи **організаційно**, викинути звідти шкідницькі елементи, дібрати справжні, перевірені більшовицькі кадри для колгоспів і зробити колгоспи дійсно більшовицькими.

В цьому тепер головне.

Так стоїть справа з п'ятирічкою за чотири роки в галузі сільського господарства.

V

ПІДСУМКИ П'ЯТИРІЧКИ ЗА ЧОТИРИ РОКИ В ГАЛУЗІ ПОЛІПШЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО СТАНОВИЩА РОБІТНИКІВ І СЕЛЯН

Я говорив вище про успіхи в галузі промисловості і сільського господарства, про піднесення промисловості і сільського господарства в СРСР. Які результати вийшли від цих успіхів з точки зору поліпшення матеріального становища робітників і селян? В чому полягають основні результати наших успіхів у галузі промисловості і сільського господарства з точки зору корінного поліпшення матеріального становища трудящих?

Вони полягають, по-перше, у знищенні безробіття і ліквідації невпевненості в завтрашньому дні серед робітників.

Вони полягають, по-друге, в охопленні колгоспним будівництвом майже всієї селянської бідноти, в підриві на цій основі розшарування селянства на куркулів і бідняків і в знищенні у зв'язку з цим зубожіння й пауперизму на селі.

Це—величезне завоювання, товариші, про яке не може мріяти жодна буржуазна держава, хоч би вона була щонайбільш «демократичною» державою.

У нас, в СРСР, робітники давно вже забули про безробіття. Років три тому ми мали близько півтора мільйона безробітних. Ось уже два роки, як знищили ми безробіття. І робітники встигли вже забути за цей час про безробіття, про його гніт, про його страхіття. Подивіться-но на капіталістичні країни, які страхіття кояться там на грунті безробіття. В цих країнах є тепер не менше 30—40 мільйонів безробітних. Що це за люди? Про них звичайно кажуть, що це «кінчені люди».

Вони кожного дня добиваються роботи, шукають роботи, готові прийняти майже всякі умови роботи, але їх не приймають на роботу, тому що вони «зайві» люди. І це в той час, коли величезні маси товарів і продуктів марнотратяться ради примх улюбленців долі, синків капіталістів і поміщиків.

Безробітним відмовляють в їжі, бо їм нічим платити за їжу, їм відмовляють у пристановищі, бо їм нічим платити за квартиру. Чим і де вони живуть? Вони живуть мізерними подачками з панського столу, розкопуванням смітників, де вони знаходять гнилі недоїдки, живуть у трущобах великих міст, а найбільше в халупках за містом, нашвидку збудованих безробітними з дощок від ящиків і деревної кори. Але це не все. Від безробіття терплять не тільки безробітні. Від нього терплять також робітники, які мають роботу. Терплять, тому що наявність великої кількості безробітних створює для них нестійке становище на виробництві, невпевненість у завтрашньому дні. Сьогодні вони працюють на підприємстві, але вони не певні, що, прокинувшись завтра, не дізнаються, що вони вже звільнені.

Одно з основних завоювань п'ятирічки за 4 роки полягає в тому, що ми знищили безробіття і визволили від його страхіть робітників СРСР.

Те саме треба сказати про селян. Вони також забули про розшарування селян на куркулів і бідняків, про експлуатацію бідноти з боку куркулів, про розорення, яке щороку пускало з торбами сотні тисяч і мільйони бідноти. Років 3—4 тому у нас було бідняків серед селян не менше 30% всього селянського населення. Це становило близько двох десятків мільйонів людей. А ще раніше, до Жовтневої революції, бідняки становили не менше 60% селянського населення. Що таке бідняки? Це такі люди,

у яких звичайно невистачало для господарства або насіння, або коня, або знарядь, або невистачало всіх цих речей разом узятих. Бідняки це такі люди, які жили впроголодь і як правило були в кабалі у куркулів, а в старі часи — і у куркулів і у поміщиків. Ще зовсім недавно більше двох мільйонів бідняків ішли щороку на заробітки на південь — на Північний Кавказ і Україну, в наймити до куркулів, а ще раніше — до куркулів і поміщиків. Ще більше приходило їх щороку до заводських воріт, заповнюючи ряди безробітних. І не тільки бідняки були в такому незавидному становищі. Добра половина середняків була в такій самій нужді і злигоднях, як бідняки. Про все це встигли вже забути селяни.

Що дала п'ятирічка за чотири роки біднякам і нижчим верствам середняків? Вона підірвала і розбила куркульство, як клас, визволивши бідняків і добру половину середняків від куркульської кабали. Вона залучила їх до колгоспів і створила для них тривке становище. Вона знищила тим самим можливість розшарування селянства на експлуататорів — куркулів і експлуатованих — бідняків, знищила злидні на селі. Вона підняла бідноту і нижчі верстви середняків у колгоспах на становище людей забезпечених, знищивши тим самим процес розорення і зубожіння селянства. Тепер уже нема у нас таких випадків, щоб мільйони селян зривалися щороку із своїх місць і йшли на заробітки в далекі краї. Для того, щоб витягти селянина на роботу куди-небудь поза його власним колгоспом, тепер треба підписувати договір з колгоспом, та ще забезпечити колгоспникові даровий проїзд по залізниці. Тепер уже нема у нас таких випадків, щоб сотні тисяч і мільйони селян розорялись і оббивали пороги фабрик та заводів. Це діло було, але воно давно вже спливло. Тепер селянин — забезпечений господар, член колгоспу, який має в своєму розпорядженні трактори, сільгоспмашини, насінні фонди, запасні фонди і т. д. і т. п.

Ось що дала п'ятирічка бідноті і нижчим верствам середняків.

Ось у чому суть основних завоювань п'ятирічки в галузі поліпшення матеріального становища робітників і селян.

В результаті цих основних завоювань в галузі поліпшення матеріального становища робітників і селян, ми маємо за першу п'ятирічку:

а) зростання чисельності робітників і службовців великої промисловості **вдвоє** в порівнянні з 1928 роком, що дає перевиконання п'ятирічного плану на 57%;

б) зростання народного доходу,— отже, зростання прибутків робітників і селян,— який досяг у 1932 році 45,1 мільярда карбованців, що дає збільшення на 85% в порівнянні з 1928 роком;

в) зростання середньорічної заробітної плати робітників і службовців великої промисловості на 67% в порівнянні з 1928 роком, що дає перевиконання п'ятирічки на 18%;

г) зростання фонду соціального страхування на 292% в порівнянні з 1928 роком (4 120 млн. карбованців у 1932 р. проти 1 050 млн. карбованців у 1928 р.), що дає перевиконання п'ятирічного плану на 111%;

д) зростання громадського харчування з охопленням понад 70% робітників вирішальних галузей промисловості, що дає перевиконання п'ятирічки в шість раз.

Звичайно, ми ще не добились того, щоб повністю забезпечити матеріальні запити робітників і селян. І навряд чи ми доб'ємося цього в найближчі роки. Але ми безперечно добились того, що матеріальне становище робітників і селян поліпшується у нас рік у рік. В цьому можуть сумніватися хіба тільки закляті вороги Радянської влади або, може, деякі представники буржуазної преси, в тому числі і одна частина кореспондентів цієї преси в Москві, які розуміють в економіці народів і в становищі трудящих навряд чи більше, ніж, скажемо, абіссінський король у вищій математиці.

А як стоїть справа з матеріальним становищем робітників і селян у капіталістичних країнах?

Ось офіціальні дані.

Катастрофічно зросла кількість безробітних у капіталістичних країнах. В ПАСШ, за офіціальними даними, по самій тільки обробній промисловості число зайнятих робітників зменшилося з 8,5 мільйона чоловік у 1928 році до 5,5 мільйона у 1932 році, а за даними Американської федерації праці число безробітних в ПАСШ в усій промисловості доходить на кінець 1932 року до 11 мільйонів чоловік. В Англії кількість безробітних, за даними офіціальної статистики, зросла з 1 290 тисяч у 1928 році до 2,8 мільйона чоловік у 1932 році. В Німеччині, за офіціальними даними, кількість безробітних зросла з 1 376 тисяч у 1928 році до 5,5 мільйона у 1932 році. Така сама картина спостерігається в усіх капіталістичних країнах, причому офіціальна статистика, як правило, применшує дані про безробітних, кількість яких коливається в капіталістичних країнах від 35 до 40 мільйонів чоловік.

Систематично проводиться зниження заробітної плати робітників. За офіціальними даними, зниження середньомісячної зарплати в ПАСШ досягло 35% проти рівня 1928 року, в Англії за той самий строк—15%, а в Німеччині навіть—50%. За підрахунками Американської федерації праці, втрати американських робітників в результаті зниження зарплати в 1930/31 році становили більше 35 мільярдів доларів.

Значно скорочено і без того незначні фонди страхування робітників в Англії і Німеччині. В ПАСШ і у Франції зовсім немає або майже немає яких би то не було форм страхування безробітних, через що колосально зростає число бездомних робітників і безпритульних дітей, особливо в ПАСШ.

Не краще стоїть справа із становищем селянських мас у капіталістичних країнах, де сільськогосподарська криза в корені підриває селянське господарство і пускає мільйони розорених селян і фермерів з торбами.

Такі є підсумки п'ятирічки за чотири роки в галузі поліпшення матеріального становища трудящих СРСР.

VI

ПІДСУМКИ П'ЯТИРІЧКИ ЗА ЧОТИРИ РОКИ В ГАЛУЗІ ТОВАРООБОРОТУ МІЖ МІСТОМ І СЕЛОМ

Перейдімо тепер до питання про підсумки п'ятирічки за чотири роки в галузі зростання товарообороту між містом і селом.

Величезне зростання продукції промисловості і сільського господарства, зростання товарних лишків як у промисловості, так і в сільському господарстві, нарешті, зростання потреб робітників і селян,— все це не могло не привести і дійсно привело до пожвавлення і розширення товарообороту між містом і селом.

Виробнича змичка між містом і селом є основна форма змички. Проте самої тільки виробничої змички недосить. Її треба доповнити змичкою товарною для того, щоб зв'язок між містом і селом став міцним і нерозривним. Цього можна добитися тільки через розгортання радянської торгівлі. Було б неправильно думати, що радянську торгівлю можна розгорнути через якийнебудь один канал, наприклад, через кооперацію. Для розгортання радянської торгівлі треба використати всі канали: і кооперативну сітку, і державно-торговельну сітку, і колгоспну торгівлю.

Деякі товариші думають, що розгортання радянської торгівлі, особливо ж розгортання колгоспної торгівлі, є повернення до першої стадії непу. Це зовсім невірно.

Між радянською торгівлею, в тому числі колгоспною торгівлею, і торгівлею першої стадії непу існує корінна різниця.

На першій стадії непу ми допускали оживлення капіталізму, допускали приватний товарообіг, допускали «діяльність» приватних торговців, капіталістів, спекулянтів.

Це була більш-менш вільна торгівля, обмежена лише регулюючою роллю держави. Тоді приватнокапіталістичний сектор у товарообороті країни займав досить велике місце. Я вже не кажу про те, що тоді не було у нас ні такої розвинутої промисловості, як тепер, ні колгоспів, ні радгоспів, які працюють за планом і дають в розпорядження держави величезні резерви сільськогосподарських продуктів та міських виробів.

Чи можна сказати, що ми маємо тепер таке саме становище? Звичайно, не можна цього сказати.

По-перше, радянську торгівлю не можна ставити в один ряд з торгівлею на першій стадії непу, хоч би і регульованою держа-

вою. Якщо торгівля на першій стадії непу допускала оживлення капіталізму і функціонування приватнокапіталістичного сектора в товарообороті, то радянська торгівля виходить із заперечення, з відсутності як того, так і другого. Що таке радянська торгівля? Радянська торгівля є торгівля без капіталістів — малих і великих, торгівля без спекулянтів — малих і великих. Це особливого роду торгівля, якої не знала досі історія і яку практикуємо тільки ми, більшовики, в умовах радянського розвитку.

По-друге, ми маємо тепер досить розвинуту державну промисловість і цілу систему колгоспів і радгоспів, які забезпечують державі величезні резерви сільськогосподарських і промислових товарів для розгортання радянської торгівлі. Цього не було і не могло бути в умовах першої стадії непу.

По-третє, ми добились того, що за останній період викинули зовсім з товарообороту приватних торговців, купців, посередників всякого роду. Звичайно, це не виключає того, що можуть знову з'явитися в товарообороті по закону атавізму приватні торговці і спекулянти, використовуючи для цього найбільш зручне для них поле, а саме — колгоспну торгівлю. Більше того, самі колгоспники іноді не від того, щоб пуститися в спекуляцію, що не робить їм, звичайно, честі. Але проти цих нездорових явищ у нас є недавно виданий закон Радянської влади про заходи присікання спекуляції і покарання спекулянтів. Ви знаєте, звичайно, що закон цей не слабує на особливу м'якість. Ви зрозумієте, звичайно, що такого закону не було і не могло бути в умовах першої стадії непу.

Ви бачите, що говорити після всього цього про повернення до торгівлі першої стадії непу,— значить нічого, зовсім нічого не розуміти в нашій радянській економіці.

Нам кажуть, що неможливо розгорнути торгівлю, якщо навіть вона є радянською торгівлею, без здорового грошового господарства і здорової валюти, що треба, насамперед, лікувати грошове господарство і нашу радянську валюту, яка нібито не становить ніякої цінності. Так кажуть нам економісти капіталістичних країн. Я думаю, що ці шановні економісти розуміють у політичній економії не більше, ніж, скажемо, архієпіскоп Кентерберійський в антирелігійній пропаганді. Як можна твердити, що наша радянська валюта не становить ніякої цінності? Хіба це не факт, що на цю валюту будували ми Магнітобуд, Дніпробуд, Кузнецькбуд, Сталінградський і Харківський тракторні заводи, Горьковський і Московський автомобільні заводи, сотні тисяч колгоспів і тисячі радгоспів? Чи не думають ці панове, що всі ці підприємства збудовані з соломи або з глини, а не з справжніх матеріалів, які мають певну цінність? Чим забезпечується сталість радянської валюти, коли мати на увазі, звичайно, організований ринок, який має вирішальне значення в товарообороті країни,

а не ринок неорганізований, який має лише підпорядковане значення? Звичайно, не тільки золотим запасом. Сталість радянської валюти забезпечується, насамперед, величезною кількістю товарних мас в руках держави, які пускаються в товарообіг по сталих цінах. Хто з економістів може заперечувати, що таке забезпечення, яке має місце тільки в СРСР, є більш реальним забезпеченням сталості валюти, ніж будь-який золотий запас? Чи зрозуміють коли-небудь економісти капіталістичних країн, що вони остаточно заплуталися з теорією золотого запасу, як «єдиного» забезпечення сталості валюти?

Так стоїть справа з питаннями, зв'язаними з розгортанням радянської торгівлі.

Чого добились ми в результаті проведення п'ятирічки в галузі розгортання радянської торгівлі?

В результаті п'ятирічки ми маємо:

а) збільшення продукції легкої промисловості, яка піднялася до 187% в порівнянні з 1928 роком;

б) зростання роздрібного кооперативно-державного товарообороту, який становить зараз у цінах 1932 року 39,6 мільярда карбованців, тобто збільшення товарної маси в роздрібній торгівлі до 175% від 1928 року;

в) зростання державно-кооперативної торговельної сітки на 158 тисяч крамниць і магазинів проти 1929 року;

г) дедалі більше розгортання колгоспної торгівлі й сільськогосподарських заготівель окремих державних і кооперативних організацій.

Такі є факти.

Зовсім іншу картину являє собою стан товарообороту всередині **капіталістичних** країн, де криза привела до катастрофічного скорочення торгівлі, масового закриття підприємств і розорення дрібних та середніх торговців, банкротства великих торговельних фірм і затоварювання торговельних підприємств при триваючому падінні купівельної спроможності трудящих мас.

Такі є підсумки п'ятирічки за чотири роки в галузі розвитку товарообороту.

VII

ПІДСУМКИ П'ЯТИРІЧКИ ЗА ЧОТИРИ РОКИ В ГАЛУЗІ БОРОТЬБИ З РЕШТКАМИ ВОРОЖИХ КЛАСІВ

В результаті здійснення п'ятирічки в галузі промисловості, сільського господарства і торгівлі ми утвердили в усіх сферах народного господарства принцип соціалізму, вигнавши звідти капіталістичні елементи.

До чого це повинно було привести у відношенні до капіталістичних елементів і до чого воно насправді привело?

Це привело до того, що були вибиті з колії останні рештки умираючих класів: приватні промисловці і їх челядь, приватні торговці і їх поплічники, колишні дворяни і попи, куркулі і підкуркульники, колишні білі офіцери і урядники, колишні поліцейські і жандарми, всякого роду буржуазні інтелігенти шовіністичного напряму і всі інші антирадянські елементи.

Будучи вибиті з колії і розкидавшись по терену всього СРСР, ці колишні люди розповзлися по наших заводах і фабриках, по наших установах і торговельних організаціях, по підприємствах залізничного і водного транспорту і головним чином — по колгоспах і радгоспах. Розповзлися і сховалися вони там, накинувши маску «робітників» і «селян», причому дехто з них проліз навіть у партію.

З чим вони прийшли туди? Звичайно, з почуттям ненависті до Радянської влади, з почуттям лютої ворожості до нових форм господарства, побуту, культури.

Піти в пряму атаку проти Радянської влади ці панове вже не в силі. Вони та їх класи кілька разів вели вже такі атаки, але були розбиті і розсіяні. Тому єдине, що лишається їм робити,— це пакостити і шкодити робітникам, колгоспникам, Радянській владі, партії. І вони пакостять як тільки можуть, діючи тихою сапою. Підпалюють склади і ламають машини. Організують саботаж. Організують шкідництво в колгоспах, в радгоспах, причому декотрі з них, серед яких є і деякі професори, в своєму шкідницькому пориві доходять до того, що прищеплюють худобі в колгоспах і радгоспах чуму, сибірку, сприяють поширенню менінгіту серед коней і т. д.

Але головне не в цьому. Головне в «діяльності» цих колишніх людей полягає в тому, що вони організують масове злодійство і розкрадання державного майна, кооперативного майна, колгоспної власності. Злодійство і крадіж на фабриках і заводах, злодійство і розкрадання залізничних вантажів, злодійство і крадіж у складах і торговельних підприємствах,— особливо злодійство і крадіж у радгоспах і колгоспах,— така є основна форма «діяльності» цих колишніх людей. Вони чують немов класовим інстинктом, що основою радянського господарства є суспільна власність, що саме цю основу треба розхитати, щоб напакостити Радянській владі,— і вони дійсно намагаються розхитати суспільну власність шляхом організації масового злодійства і крадежу.

Для організації крадежів вони використовують приватновласницькі навики і пережитки колгоспників, вчорашніх одноосібників, а нині членів колгоспів. Ви, як марксисти, повинні знати, що свідомість людей відстає в своєму розвитку від фактичного їх становища. Колгоспники за становищем уже не одноосібники, а колективісти, але свідомість у них поки що ще стара,

приватновласницька. І ось колишні люди з рядів експлуататорських класів використовують приватновласницькі звички колгоспників, щоб організувати розкрадання суспільного майна і тим захитати основу Радянського ладу — суспільну власність.

Багато хто з наших товаришів благодушно дивиться на таке явище, не розуміючи смислу і значення фактів масового злодійства і крадежу. Вони, як сліпі, проходять мимо цих фактів, гадаючи, що «тут немає нічого особливого». Але вони, ці товариші, глибоко помиляються. Основою нашого ладу є суспільна власність так само, як основою капіталізму — власність приватна. Якщо капіталісти проголосили приватну власність священною і недоторканною, добившись у свій час зміцнення капіталістичного ладу, то ми, комуністи, тим більше повинні проголосити суспільну власність священною і недоторканною, щоб закріпити тим самим нові соціалістичні форми господарства в усіх галузях виробництва і торгівлі. Допускати злодійство і розкрадання суспільної власності,—все одно, чи йдеться про власність державну чи про власність кооперативну й колгоспну,— і проходити мимо таких контрреволюційних неподобств,— значить сприяти підриву Радянського ладу, що спирається на суспільну власність, як на свою базу. З цього виходив наш Радянський уряд, коли він видав недавно закон про охорону суспільної власності. Цей закон є основа революційної законності в даний момент. А обов'язок найсуворішого його проведення в життя є найпершим обов'язком кожного комуніста, кожного робітника і колгоспника.

Кажуть, що революційна законність нашого часу нічим не відрізняється від революційної законності першого періоду непу, що революційна законність нашого часу є повернення до революційної законності першого періоду непу. Це зовсім невірно. Революційна законність першого періоду непу оберталася своїм вістрям головним чином проти крайностей воєнного комунізму, проти «незаконних» конфіскацій і поборів. Вона гарантувала приватному хазяїнові, одноосібникові, капіталістові цілість їх майна при умові найсуворішого додержування ними радянських законів. Зовсім інакше стоїть справа з революційною законністю в наш час. Революційна законність нашого часу спрямована своїм вістрям не проти крайностей воєнного комунізму, яких давно вже немає в природі, а проти злодіїв і шкідників в суспільному господарстві, проти хуліганів і розкрадачів суспільної власності. Отже, основна турбота революційної законності в наш час полягає в охороні суспільної власності, а не в чомусь іншому.

Ось чому боротьба за охорону суспільної власності, боротьба всіма заходами і всіма засобами, що їх дають в наше розпоря-

дження закони Радянської влади,— є одним з основних завдань партії.

Сильна і могутня диктатура пролетаріату,— ось що нам потрібно тепер для того, щоб розвіяти впрах останні рештки вмираючих класів і розбити їх злодійські махінації.

Деякі товариші зрозуміли тезу про знищення класів, створення безкласового суспільства і відмирання держави, як виправдання лінощів і благодушності, виправдання контрреволюційної теорії згасання класової боротьби і ослаблення державної влади. Нічого й казати, що такі люди не можуть мати нічого спільного з нашою партією. Це — переродженці, або дворушники, яких треба гнати геть з партії. Знищення класів досягається не шляхом згасання класової боротьби, а шляхом її посилення. Відмирання держави прийде не через ослаблення державної влади, а через її максимальне посилення, необхідне для того, щоб добити рештки вмираючих класів і організувати оборону проти капіталістичного оточення, яке далеко ще не знищене і не скоро ще буде знищене.

В результаті здійснення п'ятирічки ми добилися того, що вибили до кінця останні рештки ворожих класів з їх виробничих позицій, розгромили куркульство і підготували грунт для його знищення. Такий є підсумок п'ятирічки в галузі боротьби з останніми загонами буржуазії. Але цього мало. Завдання полягає в тому, щоб викинути цих колишніх людей з наших же власних підприємств та установ і остаточно їх знешкодити.

Не можна сказати, щоб ці колишні люди могли що-небудь змінити своїми шкідницькими і злодійськими махінаціями в нинішньому становищі в СРСР. Вони надто слабі і немічні для того, щоб протистояти заходам Радянської влади. Але якщо наші товариші не озброяться революційною пильністю і не виженуть з практики обивательськи-благодушне ставлення до фактів злодійства і розкрадання суспільної власності, то колишні люди можуть наробити не мало пакостей.

Треба мати на увазі, що зростання могутності Радянської держави буде посилювати опір останніх решток умираючих класів. Саме тому, що вони вмирають і доживають останні дні, вони будуть переходити від одних форм наскоків до інших, різкіших форм наскоків, апелюючи до відсталих верств населення і мобілізуючи їх проти Радянської влади. Немає такої пакості і наклепу, яких ці колишні люди не звели б на Радянську владу і навколо яких не спробували б мобілізувати відсталі елементи. На цьому грунті можуть ожити і заворушитися розбиті групи старих контрреволюційних партій есерів, меншовиків, буржуазних націоналістів центра і окраїн, можуть ожити і заворушитися уламки контрреволюційних елементів з троцькістів і правих ухильників. Це, звичайно, не страшно. Але все це треба мати на увазі, якщо

ми хочемо покінчити з цими елементами швидко і без особливих жертв.

Ось чому революційна пильність є тією самою якістю, яка особливо необхідна тепер більшовикам.

VIII
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Такі є основні підсумки проведення в життя п'ятирічного плану в галузі промисловості і сільського господарства, в галузі поліпшення побуту трудящих і розвитку товарообороту, в галузі зміцнення Радянської влади і розгортання класової боротьби проти решток і пережитків відживаючих класів.

Такі є успіхи і завоювання Радянської влади за останні чотири роки.

Було б помилкою думати на підставі цих успіхів, що все у нас гаразд. Звичайно, у нас не все ще гаразд. Хиб і помилок у нашій роботі є досить. Безгосподарність і безтолковщина все ще мають місце в нашій практиці. Я, на жаль, не можу зараз спинитися на хибах і помилках, тому що рамки дорученої мені підсумкової доповіді не дають для цього простору. Але справа тепер не в цьому. Справа в тому, що, незважаючи на хиби і помилки, наявності яких ніхто з нас не заперечує, ми добились таких серйозних успіхів, які викликають захоплення в робітничому класі всього світу, ми добились такої перемоги, яка має дійсно всесвітньоісторичне значення.

Що могло відіграти і що дійсно відіграло головну роль в тому, що, незважаючи на помилки і хиби, партія добилася все ж вирішальних успіхів у справі проведення п'ятирічки за чотири роки?

Де ті основні сили, які забезпечили нам цю історичну перемогу, незважаючи ні на що?

Це, насамперед, активність і самовідданість, ентузіазм і ініціатива мільйонних мас робітників і колгоспників, які розвинули разом з інженерно-технічними силами колосальну енергію по розгортанню соціалістичного змагання і ударництва. Не може бути сумніву, що без цієї обставини ми не могли б добитися мети, не могли б рушити вперед ні на крок.

Це, по-друге, тверде керівництво партії і уряду, які закликали маси вперед і переборювали всі і всякі труднощі на шляху до мети.

Це, нарешті, особливі достоїнства і переваги радянської системи господарства, яка криє в собі колосальні можливості, необхідні для подолання труднощів.

Такі є три основні сили, що визначили історичну перемогу СРСР.

Загальні висновки:

1. Підсумки п'ятирічки перекинули твердження буржуазних і соціал-демократичних діячів про те, що п'ятирічний план є фантазія, бред, нездійсненна мрія. Підсумки п'ятирічки показали, що п'ятирічний план уже здійснений.

2. Підсумки п'ятирічки розбили відомий буржуазний «символ віри» про те, що робітничий клас не здатний будувати нове, що він здатний тільки зруйнувати старе. Підсумки п'ятирічки показали, що робітничий клас здатний так само добре будувати нове, як і руйнувати старе.

3. Підсумки п'ятирічки розбили тезу соціал-демократів про те, що неможливо побудувати соціалізм в одній, окремо взятій, країні. Підсумки п'ятирічки показали, що цілком можливо побудувати в одній країні соціалістичне суспільство, бо економічний фундамент такого суспільства вже побудований в СРСР.

4. Підсумки п'ятирічки перекинули твердження буржуазних економістів про те, що капіталістична система господарства є найкращою системою, що всяка інша система господарства нетривка і нездатна скласти іспит перед лицем труднощів економічного розвитку. Підсумки п'ятирічки показали, що капіталістична система господарства неспроможна і нетривка, що вона вже відживає свій вік і повинна уступити своє місце іншій, вищій, радянській, соціалістичній системі господарства, що єдина система господарства, яка не боїться криз і здатна подолати труднощі, нерозв'язні для капіталізму, — це радянська система господарства.

5. Нарешті, підсумки п'ятирічки показали, що комуністична партія непереможна, **коли** вона знає, куди вести справу, і не боїться труднощів.

(Бурхливі, довготривалі оплески, що переходять в овацію, зал стоячи вітає тов. Сталіна.)

Й. В. Сталін. Твори,
том 13, стор. 161—214.

ПРО РОБОТУ НА СЕЛІ

Промова на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) 11 січня 1933 р.

Товариші! Я думаю, що промовці правильно змалювали стан партійної роботи на селі, її хиби, її достоїнства,— особливо її хиби. І все ж, мені здається, що вони не сказали найголовнішого про хиби нашої роботи на селі, не розкрили коренів цих хиб. А тимчасом ця сторона становить для нас найбільший інтерес. Отже дозвольте висловити свою думку про хиби нашої роботи на селі, висловити з усією тією прямотою, яка властива більшовикам.

В чому полягає головна хиба нашої роботи на селі за останній рік, за 1932 рік?

Головна хиба полягає в тому, що хлібозаготівлі в цьому році пройшли у нас з більшими труднощами, ніж у попередньому році, ніж у 1931 році.

Пояснити це поганим станом урожаю ніяк не можна, тому що врожай у нас був у цьому році не гірший, а кращий, ніж у попередньому році. Ніхто не може заперечувати, що валовий збір хлібів у 1932 році був більший, ніж у 1931 році, коли засуха в п'ятьох основних районах Північного Сходу СРСР значно скоротила хлібний баланс країни. Звичайно, ми і в 1932 році мали деякі втрати врожаю внаслідок несприятливих кліматичних умов на Кубані і Тереку, а також у деяких районах України. Але не може бути сумніву в тому, що ці втрати не становлять і половини тих втрат, які мали місце в 1931 році внаслідок засухи в північно-східних районах СРСР. Отже, в 1932 році хліба у нас було в країні більше, ніж у 1931 році. І все ж, незважаючи на цю обставину, хлібозаготівлі пройшли у нас в 1932 році з більшими утрудненнями, ніж у попередньому році.

В чому тут справа? Де причини цієї хиби нашої роботи? Чим пояснити цю невідповідність?

1) Пояснюється це насамперед тим, що наші товариші на місцях, наші сільські працівники не зуміли врахувати нової обстановки на селі, створеної оголошенням колгоспної торгівлі хлібом. І саме тому, що вони не врахували нової обстановки, саме через

це вони не зуміли перестроїтися на новий лад відповідно до нової обстановки. Поки не було колгоспної торгівлі хлібом, поки не було двох цін на хліб, державної і ринкової, — обстановка на селі була одна. З оголошенням колгоспної торгівлі хлібом обстановка повинна була змінитися круто, бо оголошення колгоспної торгівлі означає легалізацію ринкової ціни на хліб, вищої, ніж установлена державна ціна. Нічого й доводити, що ця обставина повинна була створити у селян певну стриманість у справі здачі хліба державі. Селянин прикидав так: «оголошено колгоспну торгівлю хлібом, легалізовано ринкову ціну, на ринку я можу за ту саму кількість хліба одержати більше, ніж здаючи хліб державі,— отже, коли я не дурень, я повинен хліб придержати, здавати його державі менше, залишити його для колгоспної торгівлі більше і таким чином добитися того, щоб виручити більше за ту саму кількість проданого хліба».

Найпростіша і найприродніша логіка!

Але біда тут полягає в тому, що наші сільські працівники, в усякому разі багато хто з них, не зрозуміли цієї простої і природної речі. Щоб не зірвати завдань Радянської влади, комуністи повинні були при цій новій обстановці з перших же днів збирання, ще в липні місяці 1932 року, — вони повинні були всемірно посилити і підганяти хлібозаготівлі. Цього вимагала обстановка. А що вони зробили на ділі? Замість того, щоб підганяти хлібозаготівлі, вони стали підганяти утворення всякого роду фондів у колгоспах, посилюючи тим самим стриманість здавців хліба у справі виконання їх обов'язків перед державою. Не зрозумівши нової обстановки, вони стали боятися не того, що стриманість селян у справі хлібоздачі може загальмувати хлібозаготівлі, а стали боятися того, що селяни не догадаються придержати хліб для вивозу його потім на ринок по лінії колгоспної торгівлі і, чого доброго, візьмуть та й здадуть весь свій хліб на елеватори.

Інакше кажучи, наші сільські комуністи, принаймні більшість з них, розкусили колгоспну торгівлю лише з її **позитивної** сторони, зрозуміли і засвоїли її **позитивну** сторону, але зовсім не зрозуміли і не засвоїли **негативних** сторін колгоспної торгівлі, — не зрозуміли того, що негативні сторони колгоспної торгівлі можуть заподіяти велику шкоду державі, якщо вони, тобто комуністи, не почнуть з перших же днів збирання хліба підганяти щосили хлібозаготівельну кампанію.

І ця помилка була допущена не тільки працівниками в колгоспах. Вона була допущена також директорами радгоспів, які, злочинно придержуючи хліб, який належить здавати державі, стали продавати його на сторону по вищій ціні.

Чи враховували Раднарком і ЦК цю нову обстановку, яка склалася в зв'язку з колгоспною торгівлею хлібом, у відомій

своїй постанові про розгортання колгоспної торгівлі? Так, враховували. В цій постанові прямо говориться, що колгоспну торгівлю хлібом можна відкрити лише після того, як буде виконаний цілком і повністю план хлібозаготівель і буде зібране насіння. Там прямо сказано, що тільки після закінчення хлібозаготівель і засипки насіння, приблизно на 15-е січня 1933 року, — тільки після виконання цих умов можна буде відкрити колгоспну торгівлю хлібом. Цією своєю постановою Раднарком і ЦК немовби говорили нашим сільським працівникам: не заслоняйте своєї уваги турботою про фонди і запаси всякого роду, не відхиляйтесь від головного завдання, розгорніть хлібозаготівлі з перших же днів збирання і форсуйте їх, бо перша заповідь — виконати план хлібозаготівель, друга заповідь — засипати насіння, і тільки після виконання цих умов можете почати й розгортати колгоспну торгівлю хлібом.

Помилка Політбюро ЦК і Раднаркому полягала, може, в тому, що вони недосить наполегливо підкреслили цю сторону справи і недосить голосно попередили наших сільських працівників про небезпеки, які криються в колгоспній торгівлі. Але що вони про ці небезпеки попередили, і попередили досить ясно,— в цьому не може бути ніякого сумніву. Треба визнати, що ЦК і Раднарком трохи переоцінили ленінську загартованість і прозорливість наших працівників на місцях, не тільки районних, але й ряду обласних.

Може не треба було оголошувати колгоспну торгівлю хлібом? Може це була помилка, особливо, коли мати на увазі ту обставину, що колгоспній торгівлі властиві не тільки позитивні, але й деякі негативні сторони?

Ні, це не було помилкою. Ні один революційний захід не гарантований від деяких негативних сторін, якщо він проводиться неправильно. Те саме треба сказати про колгоспну торгівлю хлібом. Колгоспна торгівля потрібна і вигідна як селу, так і місту, як робітничому класові, так і селянству. І саме тому, що вона вигідна, її треба було запровадити.

Чим керувались Раднарком і ЦК, запроваджуючи колгоспну торгівлю хлібом?

Насамперед тим, щоб розширити базу товарообороту між містом і селом і поліпшити постачання робітникам сільськогосподарських продуктів, а селянам — міських виробів. Не може бути сумнівів, що самої тільки державної і кооперативної торгівлі для цього недосить. Ці канали товарообороту треба було доповнити новим каналом — колгоспною торгівлею. І ми їх доповнили, запровадивши колгоспну торгівлю.

Вони керувались, далі, тим, щоб з допомогою колгоспної торгівлі хлібом дати колгоспникові додаткове джерело прибутку і зміцнити його економічне становище.

Вони керувались, нарешті, тим, щоб запровадженням колгоспної торгівлі дати селянинові новий поштовх для поліпшення роботи колгоспів як по лінії сівби, так і по лінії збирання.

Ви знаєте, що всі ці міркування Раднаркому і ЦК цілком підтвердились фактами з життя колгоспів за останній час. Посилення процесу зміцнення колгоспів, припинення виходів з колгоспів, наростаюча тяга одноосібників у колгоспи, прагнення колгоспників приймати нових членів з великим розбором, — все це і багато чого подібного незаперечно говорить про те, що колгоспна торгівля не тільки не ослабила, а навпаки, посилила і зміцнила становище колгоспів.

Отже, недоліки нашої роботи на селі пояснюються не колгоспною торгівлею, а не завжди правильним її проведенням, невмінням врахувати нову обстановку, невмінням перестроїти свої ряди відповідно до нової обстановки, створеної оголошенням колгоспної торгівлі хлібом.

2) Друга причина хиб нашої роботи на селі полягає в тому, що наші товариші на місцях,— і не тільки ці товариші,— не зрозуміли зміни умов нашої роботи на селі, яка відбулася в зв'язку з утвердженням пануючого становища колгоспів в основних хлібних районах. Ми всі радіємо з того, що колгоспна форма господарства стала пануючою формою в наших хлібних районах. Але не всі розуміють того, що ця обставина не зменшує, а збільшує наші турботи і нашу відповідальність у справі розвитку сільського господарства. Багато хто думає, що як тільки досягнуто, скажемо, 70 або 80% колективізації в тому чи іншому районі, в тій чи іншій області, то цим уже все дано, і ми можемо полишити справу на природний хід речей, полишити справу на самоплив, гадаючи, що колективізація сама зробить своє діло, сама піднесе сільське господарство. Але це глибока помилка, товариші. Насправді, перехід до колективного господарства, як переважаючої форми господарства, не зменшує, а збільшує наші турботи про сільське господарство, не зменшує, а збільшує керівну роль комуністів у справі піднесення сільського господарства. Самоплив тепер більш ніж будь-коли небезпечний для справи розвитку сільського господарства. Самоплив тепер може погубити всю справу.

Поки на селі переважав одноосібний господар, партія могла обмежувати своє втручання в справу розвитку сільського господарства окремими актами допомоги, поради або попередження. Тоді одноосібник сам повинен був дбати про своє господарство, бо йому ні на кого було перекласти відповідальність за це господарство, яке було лише його особистим господарством, і ні на кого було розраховувати, крім себе самого. Тоді одноосібник повинен був сам дбати про сівбу, про збирання, і взагалі про

всі процеси сільськогосподарської праці, якщо він не хотів залишитися без хліба і стати жертвою голоду. З переходом на колективне господарство справа істотно змінилась. Колгосп не є одноосібне господарство. Колгоспники так і кажуть тепер: «колгосп мій і не мій, він мій, але разом з тим він належить Іванові, Пилипові, Михайлові та іншим членам колгоспу, колгосп спільний». Тепер він, колгоспник, вчорашній одноосібник і сьогоднішній колективіст, — тепер він може перекласти відповідальність і може розраховувати на інших членів колгоспу, знаючи, що колгосп не залишить його без хліба. Тому турбот у нього, у колгоспника, стало менше, ніж при індивідуальному господарстві, бо турботи і відповідальність за господарство розподілені нині між усіма колгоспниками.

Що ж з цього випливає? А з цього випливає те, що центр ваги відповідальності за ведення господарства перемістився тепер від окремих селян на керівництво колгоспу, на керівне ядро колгоспу. Тепер селяни вимагають дбання про господарство і розумного ведення справи не від самих себе, а від керівництва колгоспу, або, вірніше, не стільки від самих себе, скільки від керівництва колгоспу. А що це значить? Це значить, що партія вже не може тепер обмежуватися окремими актами втручання в процес сільськогосподарського розвитку. Вона повинна тепер взяти в свої руки керівництво колгоспами, прийняти на себе відповідальність за роботу і допомогти колгоспникам вести своє господарство вперед на основі даних науки і техніки.

Але це не все. Колгосп є велике господарство. Але велике господарство не можна вести без плану. Велике господарство в землеробстві, що охоплює сотні, а іноді й тисячі дворів, може вестися лише в порядку планового керівництва. Без цього воно мусить загинути і розвалитися. Ось вам ще одна нова умова при колгоспному ладі, яка докорінно відрізняється від умов ведення одноосібного дрібного господарства. Чи можна полишити ведення такого господарства на так званий природний хід речей, на самоплив? Ясно, що не можна. Щоб вести таке господарство, треба забезпечити колгосп певним мінімумом елементарно грамотних людей, здатних планувати господарство і вести його організовано. Зрозуміло, що без систематичного втручання з боку Радянської влади в справу колгоспного будівництва, без її систематичної допомоги налагодити таке господарство неможливо.

А що з цього випливає? А з цього випливає те, що колгоспний лад не зменшує, а збільшує турботи і відповідальність партії й уряду щодо розвитку сільського господарства. З цього випливає, що партія, якщо вона хоче керувати колгоспним рухом, повинна входити в усі деталі колгоспного життя і колгоспного керівництва. З цього випливає, що партія повинна не зменшувати, а множити свої зв'язки з колгоспами, що вона повинна знати все, що

діється в колгоспах, щоб вчасно прийти на допомогу і запобігти небезпекам, які загрожують колгоспам.

А що ми бачимо на ділі? На ділі ми бачимо відірваність цілого ряду районних і обласних організацій від життя колгоспів, від їх запитів. Сидять люди в канцеляріях і самовдоволено риплять перами, не помічаючи, що розвиток колгоспів іде мимо бюрократичних канцелярій. В окремих випадках відірваність від колгоспів доходила до того, що деякі члени крайових організацій довідувались про справи в колгоспах у себе в краї не від відповідних районних організацій, а від членів ЦК в Москві. Це сумно, але це факт, товариші. Перехід від індивідуального господарства до колгоспів мав привести до посилення керівництва комуністів на селі. А на ділі в ряді випадків цей перехід привів до того, що комуністи спочили на лаврах, козиряючи високим процентом колективізації, і полишили справу на самоплив, полишили справу на природний хід речей. Проблема планового керівництва колгоспним господарством мала привести до посилення керівництва комуністів у колгоспах. А на ділі в ряді випадків вийшло те, що комуністи «оказались в нетях», а в колгоспах орудували колишні білі офіцери, колишні петлюрівці і взагалі вороги робітників і селян.

Так стоїть справа з другою причиною хиб нашої роботи на селі.

3) Третя причина хиб нашої роботи на селі полягає в тому, що багато наших товаришів переоцінили колгоспи, як нову форму господарства, переоцінили і перетворили їх в ікону. Вони вирішили, що коли дано колгоспи, як соціалістичну форму господарства,— то цим уже дано все, цим уже забезпечено правильне ведення справи колгоспів, правильне планування колгоспного господарства, перетворення колгоспів у зразкові соціалістичні господарства. Вони не зрозуміли, що колгоспи щодо своєї організаційної будови все ще слабі і потребують серйозної допомоги з боку партії, як щодо забезпечення їх перевіреними більшовицькими кадрами, так і щодо поточного керівництва колгоспними справами. Але це не все, і навіть не головне. Головна хиба полягає тут в тому, що багато наших товаришів переоцінили сили і можливості самих колгоспів, як нової форми організації сільського господарства. Вони не зрозуміли того, що колгосп сам по собі, незважаючи на те, що він є соціалістичною формою господарства, — далеко ще не гарантований від усякого роду небезпек і проникнення в керівництво колгоспом всякого роду контрреволюційних елементів, не гарантований від того, що при певних умовах колгоспи можуть бути використані антирадянськими елементами для своїх цілей.

Колгосп є соціалістична форма **господарської** організації так само, як Ради є соціалістичною формою **політичної** організації.

Як колгоспи, так і Ради є величезним завоюванням нашої революції, величезним завоюванням робітничого класу. Але колгоспи і Ради становлять лише **форму** організації, правда, соціалістичну, але все ж **форму** організації. Все залежить від того, який **зміст** буде влитий в цю форму.

Ми знаємо випадки, коли Ради робітничих і солдатських депутатів підтримували на певний період контрреволюцію проти революції. Так було діло у нас, в СРСР, наприклад, у липні 1917 року, коли Радами керували меншовики й есери і Ради прикривали контрреволюцію проти революції. Так було діло в Німеччині наприкінці 1918 року, коли Радами керували соціал-демократи і коли вони прикривали контрреволюцію проти революції. Отже, справа не тільки в Радах, як у формі організації, хоч сама ця форма являє собою величезне революційне завоювання. Справа, насамперед, у змісті роботи Рад, справа в характері роботи Рад, справа в тому, **хто** саме керує Радами,— революціонери чи контрреволюціонери. Цим, власне, і пояснюється той факт, що контрреволюціонери не завжди висловлюються проти Рад. Відомо, наприклад, що глава російської контрреволюції Мілюков під час кронштадтського повстання висловлювався за Ради, але без комуністів. «Ради без комуністів» — ось який був тоді лозунг глави російської контрреволюції Мілюкова. Контрреволюціонери зрозуміли, що справа не тільки в самих Радах, але насамперед в тому, хто буде ними керувати.

Те саме треба сказати про колгоспи. Колгоспи, як соціалістична форма організації господарства, можуть показати чудеса господарського будівництва, якщо на чолі їх стоять справжні революціонери, більшовики, комуністи. І навпаки — колгоспи можуть перетворитися на певний період у прикриття всякого роду контрреволюційних дій, якщо в колгоспах будуть орудувати есери і меншовики, петлюрівські офіцери і інші білогвардійці, колишні денікінці і колчаківці. При цьому слід мати на увазі, що колгоспи, як форма організації, не тільки не гарантовані від проникнення антирадянських елементів, але дають навіть на перших порах деякі вигоди для тимчасового використання їх контрреволюціонерами. Поки селяни вели індивідуальне господарство,— вони були розрізнені і відокремлені один від одного, через що контрреволюційні заміри антирадянських елементів у селянському середовищі не могли дати великого ефекту. Зовсім інша картина виходить при переході селян до колгоспного господарства. Тут селяни мають уже в особі колгоспів готову форму масової організації. Через це проникнення антирадянських елементів у колгоспи та їх антирадянська діяльність можуть дати далеко більший ефект. Треба думати, що все це враховують антирадянські елементи. Відомо, що одна частина контрреволюціонерів, наприклад, на Північному Кавказі, сама намагається створювати щось

подібне до колгоспів, використовуючи їх як легальне прикриття для своїх підпільних організацій. Відомо також, що антирадянські елементи в ряді районів, де вони ще не викриті і не розгромлені, — охоче йдуть у колгоспи, навіть вихваляють колгоспи для того, щоб створити всередині колгоспів кубла контрреволюційної роботи. Відомо також, що одна частина антирадянських елементів сама висловлюється тепер за колгоспи, але з тим, щоб у колгоспах не було комуністів. «Колгоспи без комуністів» — ось який лозунг виношується тепер серед антирадянських елементів. Отже, справа не тільки в самих колгоспах, як соціалістичній формі організації, але насамперед в тому, який зміст вливається в цю форму, — справа насамперед в тому, хто стоїть на чолі колгоспів і хто керує ними.

З точки зору ленінізму колгоспи, як і Ради, взяті як форма організації, є зброя, і тільки зброя. Цю зброю можна при певних умовах спрямувати проти революції. Її можна спрямувати проти контрреволюції. Вона може служити робітничому класові і селянству. Вона може служити при певних умовах ворогам робітничого класу і селянства. Вся справа в тому, в чиїх руках перебуває ця зброя і проти кого вона буде спрямована.

Це починають розуміти вороги робітників і селян, керовані класовим інстинктом.

Цього ще не розуміють, на жаль, деякі наші комуністи.

І саме тому, що деякі наші комуністи не зрозуміли цієї простої речі,— саме через це ми маємо тепер таку картину, що в ряді колгоспів орудують справами добре замасковані антирадянські елементи, організуючи там шкідництво і саботаж.

4) Четверта причина хиб нашої роботи на селі полягає в невмінні цілого ряду наших товаришів на місцях перестроїти фронт боротьби з куркульством, в нерозумінні того, що лице класового ворога змінилось останнім часом, змінилась тактика класового ворога на селі і що відповідно до цього треба змінити свою тактику, щоб добитися успіху. Ворог зрозумів нову обстановку, зрозумів силу і могутність нового ладу на селі і, зрозумівши це, перестроївся, змінив свою тактику, — перейшов від прямої атаки проти колгоспів до роботи тихою сапою. А ми цього не зрозуміли, нової обстановки не розгляділи і продовжуємо шукати класового ворога там, де його немає вже, продовжуємо вести стару тактику спрощеної боротьби з куркульством, тоді як вона, ця сама тактика, давно вже застаріла.

Шукають класового ворога поза колгоспами, шукають його у вигляді людей із звірячою фізіономією, з величезними зубами, з товстою шиєю, з обрізом в руках. Шукають куркуля, яким ми його знаємо з плакатів. Але таких куркулів давно вже немає на поверхні. Нинішні куркулі і підкуркульники, нинішні антирадянські

елементи на селі — це здебільшого люди «тихі», «солоденькі», майже «святі». Їх не треба шукати далеко від колгоспу, вони сидять в самому колгоспі і займають там посади комірників, завгоспів, рахівників, секретарів і т. д. Вони ніколи не скажуть— «геть колгоспи». Вони «за» колгоспи. Але вони ведуть у колгоспах таку саботажницьку і шкідницьку роботу, що колгоспам від них не поздоровиться. Вони ніколи не скажуть — «геть хлібозаготівлі». Вони «за» хлібозаготівлі. Вони «тільки» пускаються в демагогію і вимагають, щоб колгосп утворив резерв для тваринництва, втроє більший розмірами, ніж це потрібно для справи, щоб колгосп утворив страховий фонд, втроє більший розмірами, ніж це потрібно для справи, щоб колгосп видавав на громадське харчування від 6 до 10 фунтів хліба в день на працівника і т. д. Зрозуміло, що після таких «фондів» і видач на громадське харчування, після такої шахрайської демагогії господарська міць колгоспу мусить бути підірвана, і для хлібозаготівель не лишається місця.

Щоб розглядіти такого спритного ворога і не піддатися демагогії, треба мати революційну пильність, треба мати здатність зірвати маску з ворога і показати колгоспникам його справжнє, контрреволюційне лице. Але чи багато є у нас на селі комуністів, які мають ці якості? Комуністи нерідко не тільки не викривають таких класових ворогів, а навпаки, самі піддаються їх шахрайській демагогії і плентаються за ними в хвості.

Не помічаючи класового ворога в його новій масці і не вміючи викрити його шахрайські махінації, деякі наші товариші нерідко заспокоюють себе тим, що куркулів уже немає, нібито, на світі, що антирадянські елементи на селі вже знищені в результаті політики ліквідації куркульства, як класу, і що можна помиритися через це з існуванням «нейтральних» колгоспів, які не є ні більшовицькими, ні антирадянськими, але які самі, так би мовити стихійним порядком, повинні будуть перейти на сторону Радянської влади. Але це глибока помилка, товариші. Куркулі розбиті, але вони далеко ще не добиті. Більше того, — вони не скоро ще будуть добиті, якщо комуністи будуть ловити гав і благодушествувати, гадаючи, що куркулі самі зійдуть в могилу в порядку так би мовити стихійного свого розвитку. Щодо «нейтральних» колгоспів, то їх немає взагалі і не може бути в природі. «Нейтральні» колгоспи — це фантазія людей, яким дано очі для того, щоб нічого не бачити. При такій гострій класовій боротьбі, яка є у нас тепер в Радянській країні, для «нейтральних» колгоспів не лишається місця, при такій обстановці колгоспи можуть бути або більшовицькими, або антирадянськими. І якщо ми не керуємо в тих чи інших колгоспах, то це значить, що ними керують антирадянські елементи. В цьому не може бути ніякого сумніву.

5) Нарешті, ще одна причина хиб нашої роботи на селі. Полягає вона, ця причина, в недооцінці ролі і відповідальності комуністів у справі колгоспного будівництва, в недооцінці ролі і відповідальності комуністів у справі хлібозаготівель. Говорячи про труднощі хлібозаготівель, комуністи звичайно перекладають відповідальність на селян, твердячи, що в усьому винні селяни. Але це зовсім невірно і безумовно несправедливо. Селяни тут ні при чому. Якщо мова йде про відповідальність і винність, то відповідальність падає цілком на комуністів, а винні тут в усьому — тільки ми, комуністи.

В світі нема і не бувало такої могутньої і авторитетної влади, як наша, Радянська влада. В світі нема і не бувало такої могутньої і авторитетної партії, як наша, комуністична партія. Ніхто не перешкоджає і не може перешкодити нам вести справу колгоспів так, як вимагають цього інтереси колгоспів, інтереси держави. І якщо нам не завжди вдається вести справу колгоспів так, як вимагає цього ленінізм, якщо ми допускаємо нерідко ряд грубих, непростимих помилок, скажемо, по лінії хлібозаготівель, то винні в цьому ми, і тільки ми.

Ми винні в тому, що не розгляділи негативних сторін колгоспної торгівлі хлібом і допустили ряд найгрубіших помилок.

Ми винні в тому, що цілий ряд наших партійних організацій відірвався від колгоспів, спочив на лаврах і віддався стихії самопливу.

Ми винні в тому, що цілий ряд наших товаришів все ще переоцінює колгоспи, як форму масової організації, не розуміючи, що справа не стільки в самій формі, скільки в тому, щоб самим взяти на себе керівництво колгоспами і викинути з керівництва колгоспами антирадянські елементи.

Ми винні в тому, що не розгляділи нової обстановки і не усвідомили собі нову тактику класового ворога, який діє тихою сапою.

Постає питання, при чому тут селяни?

Я знаю цілі групи колгоспів, які розвиваються і процвітають, акуратно виконують завдання держави і міцніють в господарському відношенні день у день. З другого боку, я знаю і такі колгоспи, розташовані в сусідстві з попередніми колгоспами, які, незважаючи на однаковий з ними врожай і однакові з ними об'єктивні умови,— чахнуть і розкладаються. В чому причина? Причина в тому, що першою групою колгоспів керують справжні комуністи, а другою групою керують «шляпи», правда, з партійним квитком у кишені, але все ж «шляпи».

Постає питання, при чому тут селяни?

Результатом недооцінки ролі і відповідальності комуністів є те, що нерідко причину хиб нашої роботи на селі шукають не там, де її треба шукати, і хиби лишаються через це неусуненими.

Не в селянах треба шукати причину утруднень у хлібозаготівлях, а в нас самих, в наших власних рядах. Бо ми стоїмо при владі, ми маємо в своєму розпорядженні засоби держави, ми покликані керувати колгоспами і ми повинні нести всю повноту відповідальності за роботу на селі.

Такі є головні причини, що визначили хиби нашої роботи на селі.

Можна подумати, що я змалював надто сумну картину, що у нас вся робота на селі складається з самих тільки хиб. Але це, звичайно, невірно. Насправді наша робота на селі має поряд з цими хибами цілий ряд найсерйозніших і вирішальних досягнень. Але я вже сказав на початку своєї промови, що в мої завдання не входить характеристика наших досягнень, що я взявся говорити тільки про хиби нашої роботи на селі.

Чи можна виправити ці хиби? Так, безумовно можна. Чи виправимо ми їх найближчим часом? Так, безумовно виправимо. В цьому не може бути ніякого сумніву.

Я думаю, що політвідділи МТС і радгоспів є одним з тих вирішальних засобів, з допомогою яких можна буде усунути ці хиби в найкоротший строк. (Бурхливі, довготривалі оплески.)

Й. В. Сталін. Твори,
том 13, стор. 215—232.

ПРОМОВА НА ПЕРШОМУ ВСЕСОЮЗНОМУ З'ЇЗДІ КОЛГОСПНИКІВ-УДАРНИКІВ

19 лютого 1933 р.

Товариші колгоспники і колгоспниці! Я не думав виступати на вашому з'їзді. Не думав, бо в промовах ораторів, які виступали до мене, сказано вже все, що треба було сказати,— сказано добре і влучно. Чи варто після цього ще виступати? Але тому що ви наполягаєте, а сила у ваших руках (тривалі оплески),— я мушу скоритись.

Скажу кілька слів по окремих питаннях.

I

ШЛЯХ КОЛГОСПІВ — ЄДИНО ПРАВИЛЬНИЙ ШЛЯХ

Перше питання — чи правильний той шлях, на який ступило колгоспне селянство, чи правильний колгоспний шлях?

Питання це не пусте. Ви, ударники колгоспів, мабуть, не сумніваєтесь у тому, що колгоспи стоять на правильному шляху. Тому можливо, що це питання здасться вам зайвим. Але не всі селяни думають так, як ви. Серед селян є ще немало таких людей, у тому числі серед колгоспників, які сумніваються в правильності колгоспного шляху. І в цьому немає нічого дивного.

Справді, сотні років жили люди за старими звичаями, йшли по старому шляху, гнули спину перед куркулем і поміщиком, перед лихварем і спекулянтом. Не можна сказати, що цей старий, капіталістичний шлях зустрічав схвалення з боку селян. Але він, цей старий шлях, був шлях уторований, звичний, і ніхто ще не довів на ділі, що можна жити якось інакше, краще. Тим більше, що в усіх буржуазних країнах все ще живуть люди за старими звичаями... І раптом, вриваються в це старе болотне життя більшовики, вриваються як буря і кажуть: пора кинути старий шлях, пора почати жити по-новому, по-колгоспному, пора почати жити не так, як живуть усі в буржуазних країнах,

а по-новому, по-артільному. А що це за нове життя,— хто його знає. Як би воно не вийшло гірше за старе життя. В усякому разі, новий шлях — не звичний шлях, не вторований і не зовсім ще звіданий. Чи не краще лишитися при старому шляху? Чи не краще почекати з переходом на новий, колгоспний шлях? Чи варто рискувати?

Ось які сумніви беруть нині одну частину трудового селянства.

Чи повинні ми розвіяти ці сумніви? Чи повинні ми виставити їх, ці самі сумніви, на світ божий і показати — чого вони варті? Ясно, що повинні.

Значить, питання, поставлене вище, не можна назвати пустим питанням.

Отже, чи правильний той шлях, на який стало колгоспне селянство?

Деякі товариші думають, що перехід на новий шлях, на шлях колгоспів почався у нас три роки тому. Це вірно лише почасти. Звичайно, масове будівництво колгоспів почалося у нас три роки тому. Перехід цей ознаменувався, як відомо, розгромом куркульства і рухом мільйонних мас бідноти й середняків в сторону колгоспів. Все це вірно. Але для того, щоб почати цей масовий перехід до колгоспів, треба було мати в руках деякі попередні умови, без чого, взагалі кажучи, немислимий масовий колгоспний рух.

Треба було, насамперед, мати Радянську владу, яка допомагала і продовжує допомагати селянам стати на шлях колгоспів.

Треба було, по-друге, вигнати поміщиків і капіталістів, відібрати у них заводи й землі і оголосити їх власністю народу.

Треба було, по-третє, приборкати куркульство і відібрати у нього машини й трактори.

Треба було, по-четверте, оголосити, що машинами і тракторами можуть користуватися тільки об'єднані в колгоспи бідняки і середняки.

Треба було, нарешті, індустріалізувати країну, поставити нову тракторну промисловість, збудувати нові заводи сільськогосподарського машинобудування для того, щоб постачати вдосталь трактори і машини колгоспному селянству.

Без цих попередніх умов нічого було думати про масовий перехід на шлях колгоспів, початий три роки тому.

Значить, для того, щоб перейти на шлях колгоспів, треба було, насамперед, проробити Жовтневу революцію, скинути капіталістів і поміщиків, відібрати у них землю й заводи і поставити нову промисловість.

З Жовтневої революції і почався перехід на новий шлях, на шлях колгоспів. Він розгорнувся з новою силою лише років три тому через те, що тільки під цей час виявились на всю широ-

чінь господарські результати Жовтневої революції, тільки під цей час удалося рушити вперед індустріалізацію країни.

Історія народів знає немало революцій. Вони відрізняються від Жовтневої революції тим, що всі вони були однобокими революціями. Замінювалась одна форма експлуатації трудящих іншою формою експлуатації, але сама експлуатація залишалась. Замінювались одні експлуататори і гнобителі іншими експлуататорами і гнобителями, але самі експлуататори і гнобителі залишались. Тільки Жовтнева революція поставила собі за мету — знищити всяку експлуатацію і ліквідувати всіх і всяких експлуататорів та гнобителів.

Революція рабів ліквідувала рабовласників і скасувала рабовласницьку форму експлуатації трудящих. Але замість них вона поставила кріпосників і кріпосницьку форму експлуатації трудящих. Одні експлуататори були замінені іншими експлуататорами. При рабстві «закон» дозволяв рабовласникам убивати рабів. При кріпосних порядках «закон» дозволяв кріпосникам «тільки» продавати кріпаків.

Революція кріпосних селян ліквідувала кріпосників і скасувала кріпосницьку форму експлуатації. Але вона поставила замість них капіталістів і поміщиків, капіталістичну і поміщицьку форму експлуатації трудящих. Одні експлуататори були замінені іншими експлуататорами. При кріпосних порядках «закон» дозволяв продавати кріпаків. При капіталістичних порядках «закон» дозволяє «тільки» прирікати трудящих на безробіття і зубожіння, на розорення і голодну смерть.

Тільки наша радянська революція, тільки наша Жовтнева революція поставила питання так, щоб не міняти одних експлуататорів на інших, не міняти одну форму експлуатації на іншу,— а викоренити всяку експлуатацію, викоренити всіх і всяких експлуататорів, всіх і всяких багатіїв і гнобителів, і старих і нових. (*Тривалі оплески.*)

Ось чому Жовтнева революція є попередньою умовою і необхідною передумовою для переходу селян на новий, колгоспний шлях.

Чи правильно зробили селяни, підтримавши Жовтневу революцію? Так, вони зробили правильно. Вони зробили правильно, тому що Жовтнева революція допомогла їм змахнути з плечей поміщиків і капіталістів, лихварів і куркулів, купців і спекулянтів.

Але це тільки одна сторона питання. Прогнати гнобителів, прогнати поміщиків і капіталістів, приборкати куркулів і спекулянтів,— це дуже добре. Але цього мало. Для того, щоб остаточно визволитися від старих пут, для цього недосить самого тільки розгрому експлуататорів. Для цього треба ще побудувати нове життя, побудувати таке життя, яке давало б можливість

трудящому селянинові поліпшувати своє матеріальне й культурне становище і підійматися вгору день у день, рік у рік. Для цього треба поставити новий лад на селі, колгоспний лад. В цьому друга сторона питання.

Чим відрізняється старий лад від нового, колгоспного ладу?

При старому ладі селяни працювали поодинці, працювали старими дідівськими способами, старими знаряддями праці, працювали на поміщиків і капіталістів, на куркулів і спекулянтів, працювали, живучи впроголодь і збагачуючи інших. При новому, колгоспному ладі селяни працюють спільно, артільно, працюють з допомогою нових знарядь — тракторів і сільгоспмашин, працюють на себе і на свої колгоспи, живуть без капіталістів і поміщиків, без куркулів і спекулянтів, працюють для того, щоб день у день поліпшувати своє матеріальне й культурне становище. Там, при старому ладі, — уряд буржуазний і підтримує він багатіїв проти трудящих селян. Тут, при новому, колгоспному ладі,— уряд робітничо-селянський і підтримує він робітників і селян проти всіх і всяких багатіїв. Старий лад веде до капіталізму. Новий лад — до соціалізму.

Ось вам два шляхи, шлях капіталістичний і шлях соціалістичний, шлях вперед — до соціалізму і шлях назад — до капіталізму.

Є люди, які думають, що можна стати на якийсь третій шлях. Особливо охоче хватаються за цей нікому невідомий третій шлях деякі хиткі товариші, не цілком ще впевнені в правильності колгоспного шляху. Вони хочуть, щоб ми повернулись до старого ладу, повернулись до одноосібного господарства, але без капіталістів і поміщиків. Вони хочуть при цьому, щоб ми допустили «тільки» куркулів та інших дрібних капіталістів, як законне явище нашого господарського ладу. Насправді це не третій шлях, а другий,— шлях до капіталізму. Бо, що значить повернутися до одноосібного господарства і відновити куркульство? Це значить відновити куркульську кабалу, відновити експлуатацію селянства куркульством і дати куркулеві владу. Але чи можна відновити куркульство і зберегти разом з тим Радянську владу? Ні, не можна. Відновлення куркульства мусить повести до створення куркульської влади і до ліквідації Радянської влади,— отже, воно мусить повести до утворення буржуазного уряду. А утворення буржуазного уряду мусить у свою чергу повести до відновлення поміщиків і капіталістів, до відновлення капіталізму. Так званий третій шлях є насправді шлях другий, шлях повернення до капіталізму. Спитайте-но селян,— чи хочуть вони відновити куркульську кабалу, повернутися до капіталізму, ліквідувати Радянську владу і відновити владу поміщиків і капіталістів? Спитайте-но їх, і ви узнаєте, який шлях вважає більшість трудящих селян єдино правильним шляхом.

Отже, є тільки два шляхи: або вперед, на гору — до нового, колгоспного ладу, або назад, з гори — до старого, куркульсько-капіталістичного ладу.

Третього шляху немає.

Трудове селянство зробило правильно, відкинувши шлях капіталістичний і ставши на шлях колгоспного будівництва.

Кажуть, що шлях колгоспів є правильний шлях, але він трудний. Це вірно лише почасти. Звичайно, труднощі на цьому шляху є. Хороше життя даром не дається. Але річ в тому, що головні труднощі вже пройдені, а ті труднощі, які стоять перед вами, не варті навіть того, щоб серйозно говорити про них. В усякому разі, в порівнянні з тими труднощами, які пережили робітники років 10—15 тому, ваші нинішні труднощі, товариші колгоспники, здаються дитячою іграшкою. Ваші оратори виступали тут і хвалили робітників Ленінграда, Москви, Харкова, Донбасу. Вони говорили, що у них, у робітників, є досягнення, а у вас, у колгоспників, далеко менше досягнень. Мені здається, що в промовах ваших ораторів відчувалась навіть деяка товариська заздрість: мовляв, як би це було добре, коли б у нас, у селян-колгоспників, були такі ж досягнення, як у вас, у робітників Ленінграда, Москви, Донбасу, Харкова...

Все це добре. А ви знаєте, чого коштували ці досягнення робітникам Ленінграда і Москви, які нестатки пережили вони для того, щоб добитися, нарешті, цих досягнень? Я міг би вам розповісти деякі факти з життя робітників у 1918 році, коли цілими тижнями не видавали робітникам ні шматка хліба, не кажучи вже про м'ясо та інші продукти харчування. Кращими часами вважалися тоді ті дні, коли вдавалося видавати робітникам Ленінграда і Москви по восьмушці фунта чорного хліба і то наполовину з макухою. І це тривало не місяць і не півроку, а цілі два роки. Але робітники терпіли і не занепадали духом, бо вони знали, що прийдуть кращі часи і вони доб'ються вирішальних успіхів. І що ж,— ви бачите, що робітники не помилились. Порівняйте-но ваші труднощі і нестатки з труднощами і нестатками, пережитими робітниками, і ви побачите, що про них не варто навіть серйозно говорити.

Що потрібно для того, щоб рушити далі колгоспний рух і розгорнути на всю широчінь колгоспне будівництво?

Для цього потрібно, насамперед, щоб у колгоспів була цілком забезпечена і придатна для обробітку земля. Чи є вона у вас? Так, є. Відомо, що всі кращі землі передані колгоспам і закріплені за ними міцно. Отже, колгоспники можуть обробляти і поліпшувати цю землю вволю, не боячись, що вона перейде від них в чужі руки.

Для цього потрібно, по-друге, щоб колгоспники могли користуватися тракторами і машинами. Чи є вони у вас? Так, є. Всім

відомо, що наші тракторні заводи і заводи сільгоспмашинобудування працюють насамперед і головним чином на колгоспи, постачаючи їм всі сучасні знаряддя.

Для цього потрібно, нарешті, щоб уряд підтримував якнайбільше колгоспних селян і людьми і фінансами і не давав недобиткам ворожих класів розкладати колгоспи. Чи є у вас такий уряд? Так, є. Він називається робітничо-селянським радянським урядом. Назвіть мені країну, де б уряд підтримував не капіталістів і поміщиків, не куркулів і інших багатіїв, а трудящих селян. На світі нема і не бувало такої країни. Тільки у нас, в Радянській країні, існує уряд, який стоїть горою за робітників і селян-колгоспників, за всіх трудящих міста і села проти всіх багатіїв і експлуататорів. (Тривалі оплески.)

Отже, у вас є все для того, щоб розгорнути колгоспне будівництво і добитися цілковитого визволення від старих пут.

Від вас вимагається тільки одно — працювати чесно, ділити колгоспні прибутки за працею, берегти колгоспне добро, берегти трактори і машини, встановити хороший догляд за конем, виконувати завдання вашої робітничо-селянської держави, зміцнювати колгоспи і викидати геть з колгоспів куркулів та підкуркульників, які пробралися туди.

Ви, мабуть, згодитесь зі мною, що подолати ці труднощі, тобто працювати чесно і берегти колгоспне добро,— не так уже важко. Тим більше, що робота йде тепер у вас не на багатіїв і не на експлуататорів, а на себе, на свої власні колгоспи.

Ви бачите, що колгоспний шлях, шлях соціалізму є єдино правильним шляхом для трудящих селян.

II

НАШЕ НАЙБЛИЖЧЕ ЗАВДАННЯ — ЗРОБИТИ ВСІХ КОЛГОСПНИКІВ ЗАМОЖНИМИ

Друге питання — чого ми добились на новому шляху, на нашому колгоспному шляху, і чого ми думаємо добитися в найближчі 2—3 роки?

Соціалізм — річ хороша. Щасливе соціалістичне життя—річ безперечно хороша. Але все це — справа майбутнього. Головне питання тепер не в тому, чого ми доб'ємося в майбутньому. Головне питання в тому, чого ми вже добилися тепер. Селянство стало на колгоспний шлях. Це дуже добре. Але чого воно добилось на цьому шляху? Чого ми добились відчутно, йдучи по колгоспному шляху?

Ми добились того, що допомогли мільйонним масам бідняків увійти в колгоспи. Ми добились того, що, увійшовши в колгоспи і користуючись там кращою землею і кращими знаряддями ви-

робництва, мільйонні маси бідняків піднялись до рівня середняків. Ми добились того, що мільйонні маси бідняків, які жили раніше впроголодь, стали тепер у колгоспах середняками, стали людьми забезпеченими. Ми добились того, що підірвали розшарування селян на бідняків і куркулів, розбили куркулів і допомогли біднякам стати господарями своєї праці всередині колгоспів, стати середняками.

Як стояла справа до розгортання колгоспного будівництва, років 4 тому? Багатіли і йшли вгору куркулі. Убожіли і розорялись бідняки, попадаючи в кабалу до куркулів. Пнулися вгору до куркулів середняки і раз у раз зривалися вниз, поповнюючи ряди бідняків на потіху куркулів. Не важко догадатися, що від усієї цієї колотнечі вигравали тільки куркулі, та може дехто із заможних. На кожні 100 дворів на селі можна було налічити 4—5 куркульських дворів, 8 або 10 дворів заможних, дворів 45—50 середняцьких та дворів 35 бідняцьких. Отже, щонайменше — 35% усіх селянських дворів становили бідняки, змушені нести ярмо куркульської кабали. Я вже не кажу про маломіцні верстви середняків, а це більше половини середняцького селянства, які мало чим відрізнялися щодо свого становища від бідняків і були в прямій залежності від куркулів.

Розгорнувши колгоспне будівництво, ми добились того, що знищили цю колотнечу і несправедливість, розбили куркульську кабалу, всю цю масу бідняків залучили до колгоспів, дали їм там забезпечене існування і підняли їх до рівня середняків, які можуть користуватися колгоспною землею, пільгами на користь колгоспів, тракторами, сільськогосподарськими машинами.

А що це значить? Це значить, що не менше 20 мільйонів селянського населення, не менше 20 мільйонів бідняків — врятували від злиднів і розорення, врятували від куркульської кабали і перетворили завдяки колгоспам у забезпечених людей.

Це велике досягнення, товариші. Це таке досягнення, якого не знав ще світ і якого не досягала ще ні одна держава в світі.

Ось вам практичні, відчутні результати колгоспного будівництва, результати того, що селянство стало на шлях колгоспів.

Але це тільки **перший** наш крок, **перше** наше досягнення на шляху колгоспного будівництва.

Було б неправильно думати, що ми повинні спинитися на цьому першому кроці, на цьому першому досягненні. Ні, товариші, ми не можемо спинитися на цьому досягненні. Щоб рушити далі і остаточно зміцнити колгоспи, ми повинні зробити **другий** крок, ми повинні добитися **нового** досягнення. В чому полягає цей другий крок? Він полягає в тому, щоб підняти колгоспників,— і колишніх бідняків, і колишніх середняків,— ще вище. Він полягає в тому, щоб **зробити всіх колгоспників заможними.** Так, товариші, заможними. (Тривалі оплески.)

Ми добились того, що підняли завдяки колгоспам бідняків до рівня середняків. Це дуже добре. Але цього мало. Ми повинні тепер добитися того, щоб зробити ще один крок вперед і допомогти всім колгоспникам, і колишнім біднякам, і колишнім середнякам,— піднятися до рівня заможних. Цього можна добитися і цього ми повинні добитися щоб то не стало. (Тривалі оплески.)

У нас є тепер все для того, щоб добитися цієї нашої мети. Наші машини і трактори використовуються тепер погано. Земля наша обробляється неважно. Досить тільки поліпшити використання машин і тракторів, досить тільки поліпшити обробіток землі — і ми доб'ємося того, що збільшимо кількість наших продуктів вдвоє, втроє. А цього цілком досить для того, щоб зробити всіх колгоспників заможними трудівниками колгоспних полів.

Раніше як стояла справа щодо заможних? Для того, щоб стати заможним, треба було кривдити своїх сусідів, треба було поексплуатувати їх, продавати їм дорожче, купувати у них дешевше, найняти декого з батраків, поексплуатувати їх чимало, збити капіталець і, зміцнившись,— пролізти потім у куркулі. Цим, власне, і пояснюється, що заможні викликали раніше при одноосібному господарстві недовір'я й ненависть бідняків і середняків. Тепер справа стоїть інакше. Тепер і умови інші. Для того, щоб стати колгоспникам заможними, тепер зовсім не потрібно кривдити або експлуатувати своїх сусідів. Та й не легко тепер експлуатувати кого-небудь, тому що приватної власності на землю або оренди нема у нас більше, машини і трактори належать державі, а люди, які володіють капіталом, не в моді тепер у колгоспах. Була така мода, та спливла вона навіки. Щоб стати колгоспникам заможними, для цього потрібне тепер тільки одно— працювати в колгоспі чесно, правильно використовувати трактори і машини, правильно використовувати робочу худобу, правильно обробляти землю, берегти колгоспну власність.

Іноді кажуть: раз соціалізм,— навіщо ще працювати? Працювали раніше, працюємо тепер,— чи не пора перестати працювати? Такі розмови в корені неправильні, товариші. Це філософія ледарів, а не чесних трудівників. Соціалізм зовсім не заперечує працю. Навпаки, соціалізм будується на праці. Соціалізм і праця невіддільні одне від одного.

Ленін, наш великий учитель, говорив: «Хто не працює, той не їсть». Що це значить, проти кого спрямовані слова Леніна? Проти експлуататорів, проти тих, які самі не працюють, а примушують працювати інших і збагачуються за рахунок інших. А ще проти кого? Проти тих, які самі ледарюють і хочуть за рахунок інших поживитися. Соціалізм вимагає не ледарювання, а того, щоб усі люди працювали чесно, працювали не на інших, не на багатіїв і експлуататорів, а на себе, на суспільство. І якщо

ми будемо працювати чесно, працювати на себе, на свої колгоспи,— то ми доб'ємося того, що за які-небудь 2—3 роки піднімемо всіх колгоспників, і колишніх бідняків, і колишніх середняків, до рівня заможних, до рівня людей, які користуватимуться достатком продуктів і вестимуть цілком культурне життя.

В цьому тепер наше найближче завдання. Цього ми можемо добитися і цього ми повинні добитися що б то не стало. (Тривалі оплески.)

III
ОКРЕМІ ЗАУВАЖЕННЯ

А тепер дозвольте перейти до деяких окремих зауважень.

Насамперед про наших **партійців** на селі. Серед вас є партійні, але ще більше безпартійних. Це дуже добре, що безпартійних зібралось на з'їзд більше, ніж партійних, тому що саме безпартійних треба, насамперед, залучати до нашої справи. Є комуністи, які підходять до безпартійних колгоспників по-більшовицькому. Але є й такі, які чваняться своєю партійністю і не підпускають близько безпартійних. Це погано і шкідливо. Сила більшовиків, сила комуністів полягає в тому, що вони вміють оточувати нашу партію мільйонами безпартійного активу. Ми, більшовики, не мали б тих успіхів, які маємо тепер, якби не вміли завоювати на сторону партії довір'я мільйонів безпартійних робітників і селян. А що для цього потрібно? Для цього потрібно, щоб партійні не відгороджувалися від безпартійних, щоб партійні не замикалися в свою партійну шкаралупу, щоб вони не чванилися своєю партійністю, а прислухалися до голосу безпартійних, щоб вони не тільки вчили безпартійних, але й вчилися у них.

Не слід забувати, що партійні не падають з неба. Слід пам'ятати, що всі партійні самі були колись безпартійними. Сьогодні він безпартійний, а завтра стане партійним. Чим же, власне, тут чванитися? Серед нас, старих більшовиків, знайдеться немало людей, які працюють в партії років 20—30. Але ж ми самі були колись теж безпартійними. Що було б з нами, якби років 20—30 тому стали попихати нами тодішні партійці і не стали б підпускати до партії? Можливо, що ми були б тоді віддалені від партії на ряд років. Але ж ми, старі більшовики,— не останні люди, товариші. (Веселе пожвавлення, тривалі оплески.)

Ось чому наші партійці, нинішні молоді партійці, які іноді задирають ніс перед безпартійними, повинні пам'ятати все це, повинні пам'ятати, що не чванливість, а скромність прикрашає більшовика.

Тепер кілька слів **про жінок, про колгоспниць.** Жіноче питання в колгоспах — велике питання, товариші. Я знаю, що багато хто з вас недооцінює жінок і навіть глузує з них. Але це помилка, товариші, серйозна помилка. Справа тут не тільки в тому, що жінки становлять половину населення. Справа насамперед в тому, що колгоспний рух висунув на керівні посади цілий ряд визначних і здібних жінок. Подивіться на з'їзд, на його склад,— і ви побачите, що жінки давно вже просунулися з відсталих у передові. Жінки в колгоспах — велика сила. Тримати цю силу під спудом, значить допустити злочин. Наш обов'язок полягає в тому, щоб висувати вперед жінок у колгоспах і пустити цю силу в діло.

Звичайно, у Радянської влади було в недавньому минулому маленьке непорозуміння з колгоспницями. Справа йшла про корову. Але тепер справа з коровою уладнана, і непорозуміння відпало. (Тривалі оплески.) Ми добились того, що у більшості колгоспників уже є по корові на двір. Мине ще рік — два,— і ви не знайдете жодного колгоспника, у якого не було б своєї корови. Вже ми, більшовики, постараємось, щоб усі колгоспники мали у нас по корові. (Тривалі оплески.)

Щодо самих колгоспниць, то вони повинні пам'ятати про силу і значення колгоспів для жінок, повинні пам'ятати, що тільки в колгоспі мають вони можливість стати на рівну ногу з чоловіком. Без колгоспів — нерівність, у колгоспах — рівність прав. Хай пам'ятають про це товаришки колгоспниці і хай вони бережуть колгоспний лад, як зіницю ока. (Тривалі оплески.)

Два слова про **комсомольців і комсомолок** у колгоспах. Молодь — наше майбутнє, наша надія, товариші. Молодь повинна заступити нас, стариків. Вона повинна донести наш прапор до переможного кінця. Серед селян є немало стариків, обтяжених старим тягарем, обтяжених звичками і спогадами про старе життя. Зрозуміло, що їм не завжди вдається встигати за партією, за Радянською владою. Не те наша молодь. Вона вільна від старого тягаря і вона найлегше засвоює ленінські заповіти. І саме тому, що молодь найлегше засвоює ленінські заповіти, саме через це вона покликана вести вперед тих, які відстають і вагаються. Правда, їй невистачає знань. Але знання — річ наживна. Сьогодні їх немає, завтра вони будуть. Отже завдання полягає в тому, щоб вчитися і ще раз вчитися ленінізму. Товариші комсомольці і комсомолки! Вчіться більшовизму і ведіть вперед тих, які вагаються! Розводьте менше балачок, працюйте більше — і справа у вас вийде напевно. (Оплески.)

Кілька слів про **одноосібників.** Про одноосібників тут мало говорили. Але це ще не значить, що їх немає більше на світі. Ні, не значить. Одноосібники є і їх не можна скидати з рахунку, тому що вони є нашими завтрашніми колгоспниками. Я знаю,

що одна частина одноосібників розбестилась остаточно і пішла в спекуляцію. Цим, мабуть, пояснюється, що наші колгоспники приймають одноосібників до складу колгоспів з великим розбором, а іноді й зовсім не приймають їх. Це, звичайно, правильно і заперечень тут не може бути. Але є друга, більша частина одноосібників, яка в спекуляцію не пішла, а добуває свій хліб чесною працею. Ці одноосібники, може, не від того були б, щоб увійти до колгоспу. Але їм заважають, з одного боку, їх вагання щодо правильності колгоспного шляху, а з другого — та запеклість, яка є тепер серед колгоспників проти одноосібників.

Звичайно, треба зрозуміти колгоспників і ввійти в їх становище. За ці роки вони натерпілись немало образ і глуму з боку одноосібників. Але образи і глум не повинні мати тут вирішального значення. Поганий той керівник, який не вміє забувати образ і який свої почуття ставить вище за інтереси колгоспної справи. Якщо ви хочете бути керівниками, ви повинні вміти забувати про образи, заподіяні вам окремими одноосібниками. Два роки тому я одержав листа з Волги від однієї селянки-вдови. Вона скаржилась, що її не хочуть прийняти до колгоспу, і вимагала від мене підтримки. Я запитав колгосп. З колгоспу мені відповіли, що вони не можуть її прийняти до колгоспу, тому що вона образила колгоспні збори. В чому ж справа? Та в тому, що на зборах селян, де колгоспники закликали одноосібників вступити до колгоспу, ця сама вдова у відповідь на заклик підняла, виявляється, пелену і сказала — нате, ось вам колгосп. (Веселе пожвавлення, сміх.) Безперечно, що вона зробила неправильно і образила збори. Але чи можна відмовляти їй у прийомі до колгоспу, якщо вона через рік щиро розкаялась і визнала свою помилку? Я думаю, що не можна їй відмовляти. Я так і написав колгоспові. Вдову прийняли до колгоспу. І що ж? Виявилось, що вона працює тепер у колгоспі не в останніх, а в перших рядах. (Оплески.)

Ось вам ще один приклад, який говорить про те, що керівники, коли вони хочуть лишитися справжніми керівниками, повинні вміти забувати про образи, якщо цього вимагають інтереси справи.

Те саме треба сказати про одноосібників взагалі. Я не проти того, щоб приймали до колгоспів з розбором. Але я проти того, щоб закривали шлях до колгоспів усім одноосібникам, без розбору. Це не наша, не більшовицька політика. Колгоспники не повинні забувати, що вони самі були недавно одноосібниками.

Нарешті, кілька слів про лист безенчуцьких колгоспників. Лист цей був надрукований, і ви його, мабуть, читали. Лист безперечно хороший. Він свідчить про те, що серед наших колгоспників є немало досвідчених і свідомих організаторів і агітаторів колгоспної справи, які є гордістю нашої країни. Але в листі є

одно неправильне місце, з яким ніяк не можна погодитись. Справа в тому, що безенчуцькі товариші змальовують свою працю в колгоспі як працю скромну і майже незначну, а працю ораторів і вождів, що виголошують іноді триаршинні промови,— як працю велику і творчу. Чи можна з цим погодитись? Ні, товариші, ніяк не можна з цим погодитись. Безенчуцькі товариші допустили тут помилку. Можливо, що вони допустили цю помилку із скромності. Але від цього помилка не перестає бути помилкою. Минули ті часи, коли вожді вважались єдиними творцями історії, а робітники і селяни не брались до уваги. Доля народів і держав вирішується тепер не тільки вождями, але, насамперед і головним чином, мільйонними масами трудящих. Робітники і селяни, які без шуму і тріску будують заводи і фабрики, шахти і залізниці, колгоспи і радгоспи, створюють всі блага життя, годують і одягають весь світ,— ось хто справжні герої і творці нового життя. Про це, як видно, забули наші безенчуцькі товариші. Погано, коли люди переоцінюють свої сили і починають чванитися своїми заслугами. Це веде до хвастощів, а хвастощі річ нехороша. Але ще гірше, коли люди починають недооцінювати свої сили і не бачать, що їх «скромна» і «непомітна» праця є насправді великою і творчою працею, яка вирішує долю історії.

Я хотів би, щоб безенчуцькі товариші схвалили цю мою маленьку поправку до їх листа.

Давайте скінчимо на цьому, товариші.

(Довготривалі оплески, що переходять в овацію. Всі встають і вітають тов. Сталіна. Вигуки «ура». Із залу лунають вигуки: «Хай живе товариш Сталін, ура! Хай живе передовий колгоспник! Хай живе наш вождь товариш Сталін!»)

Й. В. Сталін. Твори, том 13, стор. 235—255.

ЗВІТНА ДОПОВІДЬ XVII З'ЇЗДОВІ ПАРТІЇ ПРО РОБОТУ ЦК ВКП(б)

26 січня 1934 р.

I

ТРИВАЮЧА КРИЗА СВІТОВОГО КАПІТАЛІЗМУ І ЗОВНІШНЄ СТАНОВИЩЕ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

Товариші! Від часу XVI з'їзду минуло більш як три роки. Період не дуже великий. Але він більш, ніж будь-який інший період, насичений змістом. Я думаю, що ні один з періодів останнього десятиріччя не був такий багатий на події, як цей період.

В галузі **економічній** ці роки були роками триваючої світової економічної кризи. Криза охопила не тільки промисловість, але й сільське господарство в цілому. Криза бушувала не тільки у сфері виробництва і торгівлі. Вона перенеслася також у сферу кредиту і грошового обігу, перевернувши вверх дном кредитні і валютні відносини, що встановилися між країнами. Якщо раніше ще сперечалися подекуди — чи є світова економічна криза, чи нема її, то тепер уже не сперечаються про це, бо надто ясні наявність кризи і її спустошливі дії. Тепер сперечаються вже про інше — чи можна вийти з кризи, чи немає виходу, а якщо є вихід,— то як бути далі?

В галузі **політичній** ці роки були роками дальшого загострення відносин як між капіталістичними країнами, так і всередині цих країн. Війна Японії з Китаєм і окупація Манчжурії, які загострили відносини на Далекому Сході; перемога фашизму в Німеччині і торжество ідеї реваншу, які загострили відносини в Європі; вихід Японії і Німеччини з Ліги націй, який дав новий поштовх зростанню озброєнь і підготовці до імперіалістичної війни; поразка фашизму в Іспанії, яка зайвий раз вказує на те, що революційна криза назріває і фашизм далеко не довговічний,— такі найважливіші факти звітного періоду. Не дивно, що буржуазний пацифізм дихає на ладан, а роззброювальні тенденції відкрито і прямо змінюються тенденціями озброєння і доозброєння.

Серед цих бушуючих хвиль економічних потрясінь і воєнно-політичних катастроф СРСР стоїть окремо, як скеля, продовжуючи свою справу соціалістичного будівництва і боротьби за збереження миру. Якщо там, у капіталістичних країнах, все ще

бушує економічна криза, то в СРСР триває піднесення як в галузі промисловості, так і в галузі сільського господарства. Якщо там, у капіталістичних країнах, іде гарячкова підготовка до нової війни для нового переділу світу і сфер впливу, то СРСР продовжує систематичну наполегливу боротьбу проти загрози війни і за мир, причому не можна сказати, щоб зусилля СРСР в цій галузі не мали ніякого успіху.

Така загальна картина міжнародного становища в даний момент.

Перейдімо до розгляду основних даних про економічне і політичне становище капіталістичних країн.

1. РУХ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ В КАПІТАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ

Нинішня економічна криза в капіталістичних країнах відрізняється від усіх аналогічних криз між іншим тим, що вона є найбільш тривалою і затяжною. Якщо раніше кризи вичерпувалися в 1—2 роки, то нинішня криза триває ось уже п'ятий рік, спустошуючи рік за роком господарство капіталістичних країн і висмоктуючи з нього жир, нагромаджений у попередні роки. Не дивно, що ця криза є найтяжчою з усіх криз.

Чим пояснити цей небувало затяжний характер сучасної промислової кризи?

Пояснюється це, насамперед, тим, що промислова криза захопила всі без винятку капіталістичні країни, утруднивши маневрування одних країн за рахунок інших.

Пояснюється це, по-друге, тим, що криза промислова переплелася з кризою аграрною, яка охопила всі без винятку аграрні і напіваграрні країни, що не могло не ускладнити і поглибити кризу промислову.

Пояснюється це, по-третє, тим, що аграрна криза посилилась за цей час і охопила всі галузі сільського господарства, в тому числі тваринництво, довівши його до деградації, до переходу від машин до ручної праці, до заміни трактора конем, до різкого скорочення, а іноді й цілковитої відмови від застосування штучних добрив, що ще більше затягло промислову кризу.

Пояснюється це, по-четверте, тим, що пануючі в промисловості монопольні картелі намагаються зберегти високі ціни на товари,— обставина, яка робить кризу особливо болісною і заважає розсмоктуванню товарних запасів.

Пояснюється це, нарешті,— і це головне—тим, що промислова криза розгорнулася в умовах **загальної** кризи капіталізму, коли капіталізм не має вже і не може мати ні в основних державах, ні в колоніях і залежних країнах тієї сили і міцності, які він мав до війни і Жовтневої революції, коли промисловість капіта-

лістичних країн дістала в спадщину від імперіалістичної війни хронічне недовантаження підприємств і мільйонні армії безробітних, від яких вона не в силі більше звільнитися.

Такі є обставини, що визначили глибоко затяжний характер нинішньої промислової кризи.

Цими ж обставинами пояснюється і той факт, що криза не обмежилася сферою виробництва й торгівлі і захопила також кредитну систему, валюту, сферу боргових зобов'язань і т. д., розбивши традиційно встановлені відносини як між окремими країнами, так і між соціальними групами в окремих країнах.

Велику роль відіграло тут падіння цін на товари. Незважаючи на опір монопольних картелів, падіння цін росло з стихійною силою, причому падали ціни насамперед і найбільше на товари неорганізованих товаровласників,— селян, ремісників, дрібних капіталістів, і тільки поступово і в меншій мірі товаровласників організованих,— об'єднаних у картелі капіталістів. Падіння цін зробило становище боржників (промисловці, ремісники, селяни і т. п.) нестерпним і, навпаки, становище кредиторів — нечувано привілейованим. Таке становище повинно було привести і дійсно привело до колосального банкротства фірм і окремих підприємців. Протягом останніх 3 років на цьому грунті загинули десятки тисяч акціонерних товариств у ПАСШ, у Німеччині, в Англії, у Франції. За банкротствами акціонерних товариств пішло знецінення валют, яке трохи полегшило становище боржників. За знеціненням валют — легалізована державою несплата боргів як зовнішніх, так і внутрішніх. Крах таких банків, як Дармштадтський і Дрезденський банки в Німеччині, Кредит-Анштальт в Австрії, і таких концернів, як концерн Крейгера в Швеції, Інсул-Концерн у ПАСШ і т. д.— усім відомий.

Зрозуміло, що за цими явищами, які розхитали основи кредитної системи, повинні були настати і дійсно настали припинення платежів по кредитах та іноземних позиках, припинення платежів по міжсоюзницьких боргах, припинення експорту капіталу, нове скорочення зовнішньої торгівлі, нове скорочення експорту товарів, посилення боротьби за зовнішні ринки, торговельна війна між країнами і — демпінг. Так, товариші, демпінг. Я говорю не про радянський мнимий демпінг, про який ще зовсім недавно до хрипоти кричали деякі благородні депутати благородних парламентів Європи і Америки. Я говорю про справжній демпінг, практикований тепер майже всіма «цивілізованими» державами, про що благорозумно мовчать ці хоробрі і благородні депутати.

Зрозуміло також, що ці супутні промисловій кризі руйнівні явища, які розігралися поза сферою виробництва, не могли в свою чергу не вплинути на хід промислової кризи в розумінні її посилення і ускладнення.

Така загальна картина руху промислової кризи.

Ось деякі цифри з офіціальних матеріалів, що ілюструють рух промислової кризи за звітний період.

Обсяг промислової продукції в процентах до 1929 року:

	1929 р.	1930 р.	1931 р.	1932 р.	1933 р.
СРСР	100	129,7	161,9	184,7	201,6
ПАСШ	100	80,7	68,1	53,8	64,9
Англія	100	92,4	83,8	83,8	86,1
Німеччина	100	88,3	71,7	59,8	66,8
Франція	100	100,7	89,2	69,1	77,4

Ця таблиця, як бачите, сама говорить за себе.

В той час як промисловість основних капіталістичних країн падала рік у рік проти рівня 1929 року і лише в 1933 році стала трохи поправлятися, далеко ще не досягнувши, проте, рівня 1929 року, промисловість СРСР росла рік у рік, переживаючи процес безперервного піднесення.

В той час як промисловість основних капіталістичних країн показує в середньому **скорочення** обсягу своєї продукції на кінець 1933 року проти рівня 1929 року на 25% і більше, промисловість СРСР **виросла** за цей час більше ніж удвоє, тобто більше ніж на 100%. (Оплески.)

Може здатися, судячи з цієї таблиці, що з 4 капіталістичних країн Англія перебуває в найсприятливішому становищі. Але це не зовсім вірно. Якщо взяти промисловість цих країн і порівняти її з довоєнним рівнем, то картина виходить трохи інша.

Ось відповідна таблиця.

Обсяг промислової продукції в процентах до довоєнного рівня:

	1913 р.	1929 р.	1930 р.	1931 р.	1932 р.	1933 р.
СРСР	100	194,3	252,1	314,7	359,0	391,9
ПАСШ	100	170,2	137,3	115,9	91,4	110,2
Англія	100	99,1	91,5	83,0	82,5	85,2
Німеччина	100	113,0	99,8	81,0	67,6	75,4
Франція	100	139,0	140,0	124,0	96,1	107,6

Як бачите, промисловість Англії і Німеччини все ще не досягла довоєнного рівня, тоді як ПАСШ і Франція перевищили

його на кілька процентів, а СРСР підняв — збільшив свою промислову продукцію за цей період проти довоєнного рівня більш ніж на 290%. (Оплески.)

Але з цих таблиць випливає ще один висновок.

В той час як промисловість основних капіталістичних країн весь час падала, починаючи з 1930 року і особливо з 1931 року, дійшовши в 1932 році до точки найбільшого занепаду,— в 1933 році вона стала трохи поправлятися і підійматися. Якщо взяти місячні дані за 1932 і 1933 роки, то вони ще більше підтверджують цей висновок, бо вони говорять про те, що промисловість цих країн, незважаючи на коливання її продукції на протязі 1933 року, не виявила тенденції довести коливання вниз до рівня найбільшого занепаду, який мав місце літом 1932 року.

Що це значить?

Це значить, що промисловість основних капіталістичних країн, як видно, вже пройшла точку найбільшого занепаду, до якої вона більше не поверталася протягом 1933 року.

Дехто схильний приписати це явище впливу виключно штучних факторів, як-от воєнно-інфляційна кон'юнктура. Не може бути сумніву, що воєнно-інфляційна кон'юнктура відіграє тут чималу роль. Це особливо вірно щодо Японії, де цей штучний фактор є головною і вирішальною силою деякого пожвавлення деяких, головним чином, воєнних галузей промисловості. Але було б грубою помилкою пояснювати все воєнно-інфляційною кон'юнктурою. Таке пояснення неправильне хоч би тому, що схарактеризовані мною деякі зрушення в промисловості спостерігаються не в окремих і випадкових районах, а в усіх або майже в усіх промислових країнах, в тому числі в країнах з твердою валютою. Очевидно, що поряд з воєнно-інфляційною кон'юнктурою тут має місце також діяння внутрішніх економічних сил капіталізму.

Капіталізмові вдалося трохи полегшити становище промисловості **за рахунок робітників** — шляхом поглиблення їх експлуатації через посилення інтенсивності їх праці, **за рахунок фермерів**— шляхом проведення політики найбільш низьких цін на продукти їх праці, на продовольство і почасти на сировину, **за рахунок селян колоній і економічно слабих країн** — шляхом ще більшого зниження цін на продукти їх праці, головним чином, на сировину і потім на продовольство.

Чи значить це, що ми маємо справу з переходом від кризи до звичайної депресії, яка веде за собою нове піднесення і розквіт промисловості? Ні, не значить. В усякому разі тепер не існує таких даних, прямих або посередніх, які б говорили про те, що в капіталістичних країнах настає піднесення промисловості. Більше того,— судячи з усього, таких даних і не може бути, принаймні в найближчий час. Не може бути, тому що продовжують

діяти всі ті несприятливі умови, які не дають промисловості капіталістичних країн піднятися хоч трохи серйозно вгору. Мова йде про триваючу загальну кризу капіталізму, в обстановці якої відбувається економічна криза, про хронічне недовантаження підприємств, про хронічне масове безробіття, про переплетення промислової кризи з сільськогосподарською кризою, про відсутність тенденції до хоч трохи серйозного оновлення основного капіталу, яке віщує звичайно настання піднесення, і т. д. і т. п.

Очевидно, що ми маємо справу з переходом від точки найбільшого занепаду промисловості, від точки найбільшої глибини промислової кризи — до депресії, але до депресії не звичайної, а до депресії особливого роду, яка не веде до нового піднесення і розквіту промисловості, але й не повертає її до точки найбільшого занепаду.

2. ЗАГОСТРЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО СТАНОВИЩА В КАПІТАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ

Результатом затяжної економічної кризи стало небувале досі загострення політичного становища капіталістичних країн як всередині цих країн, так і між ними.

Посилення боротьби за зовнішні ринки, знищення останніх залишків вільної торгівлі, заборонні мита, торговельна війна, війна валют, демпінг і багато інших аналогічних заходів, які демонструють крайній націоналізм в економічній політиці, загострили до краю відносини між країнами, створили грунт для воєнних сутичок і поставили на чергу війну, як засіб нового переділу світу і сфер впливу на користь сильніших держав.

Війна Японії з Китаєм, окупація Манчжурії, вихід Японії з Ліги націй і просування в Північний Китай — ще більше загострили становище. Посилення боротьби за Великий океан і зростання військово-морських озброєнь в Японії, ПАСШ, Англії, Франції становлять результат цього загострення.

Вихід Німеччини з Ліги націй і привид реваншу дали новий поштовх до загострення становища і зростання озброєнь в Європі.

Не дивно, що буржуазний пацифізм тепер ледве животіє, а базікання про роззброєння заступають «ділові» розмови про озброєння і доозброєння.

Знов, як і в 1914 році, на перший план висуваються партії войовничого імперіалізму, партії війни і реваншу.

Справа явно йде до нової війни.

Ще більше загострюється, через діяння тих самих факторів, внутрішнє становище капіталістичних країн. Чотири роки промислової кризи виснажили і довели до відчаю робітничий клас. Чотири роки сільськогосподарської кризи розорили вкрай неімущі

верстви селянства не тільки в основних капіталістичних країнах, але і — особливо — в залежних і колоніальних країнах. Це факт, що, незважаючи на всякі статистичні хитрощі, які мають своєю метою применшення числа безробітних, кількість безробітних за офіціальними даними буржуазних установ доходить в Англії до 3 млн., в Німеччині до 5 млн., в ПАСШ до 10 млн., не кажучи вже про інші країни Європи. Додайте до цього частково безробітних, кількість яких перевищує десяток мільйонів, додайте мільйонні маси розорених селян,— і ви матимете приблизну картину нужди і відчаю трудящих мас. Народні маси не дійшли ще до того, щоб піти на штурм капіталізму, але що ідея штурму зріє в свідомості мас,— в цьому навряд чи може бути сумнів. Про це красномовно говорять хоч би такі факти, як іспанська революція, що повалила режим фашизму, і ріст радянських районів у Китаї, що його не в силі спинити з'єднана контрреволюція китайської та іноземної буржуазії.

Цим, власне, і пояснюється той факт, що пануючі класи капіталістичних країн старанно знищують або зводять нанівець останні залишки парламентаризму і буржуазної демократії, які можуть бути використані робітничим класом в його боротьбі проти гнобителів, заганяють у підпілля комуністичні партії і переходять до відкрито терористичних методів збереження своєї диктатури.

Шовінізм і підготовка війни, як основні елементи зовнішньої політики, приборкання робітничого класу і терор в галузі внутрішньої політики, як необхідний засіб для зміцнення тилу майбутніх воєнних фронтів,— ось що особливо цікавить тепер сучасних імперіалістичних політиків.

Не дивно, що фашизм став тепер найбільш модним товаром серед войовничих буржуазних політиків. Я говорю не тільки про фашизм взагалі, але насамперед про фашизм німецького типу, який неправильно називається націонал-соціалізмом, бо при найпильнішому розгляді неможливо знайти в ньому навіть атома соціалізму.

В цьому зв'язку перемогу фашизму в Німеччині треба розглядати не тільки як ознаку слабості робітничого класу і результат зрад соціал-демократією робітничого класу, яка розчистила дорогу фашизмові. Її треба розглядати також, як ознаку слабості буржуазії, як ознаку того, що буржуазія вже не в силі владарювати старими методами парламентаризму і буржуазної демократії, через що вона змушена вдатися у внутрішній політиці до терористичних методів управління,— як ознаку того, що вона не в силі більше знайти вихід з нинішнього становища на базі мирної зовнішньої політики, через що вона змушена вдатися до політики війни.

Таке є становище.

Як бачите, справа йде до нової імперіалістичної війни, як до виходу з нинішнього становища.

Звичайно, немає підстав думати, що війна може дати справжній вихід. Навпаки, вона мусить ще більше заплутати становище. Більше того, вона напевно розв'яже революцію і поставить під запитання саме існування капіталізму в ряді країн, як це мало місце в ході першої імперіалістичної війни. І якщо, незважаючи на досвід першої імперіалістичної війни, буржуазні політики все ж хватаються за війну, як потопаючий за соломинку, то це значить, що вони остаточно заплуталися, потрапили в тупик і готові летіти стрімголов у безодню.

Отже не завадить розглянути коротко ті плани організації війни, які виношуються тепер в колах буржуазних політиків.

Одні думають, що війну треба організувати проти однієї з великих держав. Вони думають завдати їй нищівної поразки і поправити свої справи за її рахунок. Припустимо, що вони організували таку війну. Що з цього може вийти?

Як відомо, під час першої імперіалістичної війни теж хотіли знищити одну з великих держав — Німеччину і поживитись за її рахунок. А що з цього вийшло? Німеччину вони не знищили, але посіяли в Німеччині таку ненависть до переможців і створили такий багатий грунт для реваншу, що досі ще не можуть, та, мабуть, не скоро ще зможуть розхлебати ту огидну кашу, яку самі ж заварили. Але зате вони дістали розгром капіталізму в Росії, перемогу пролетарської революції в Росії і — ясна річ — Радянський Союз. Де гарантія, що друга імперіалістична війна дасть їм «кращі» результати, ніж перша? Чи не вірніше буде припустити протилежне?

Другі думають, що війну треба організувати проти однієї з слабих у воєнному відношенні, але обширних в розумінні ринку країн, наприклад — проти Китаю, який, виявляється, не можна назвати до того ж державою у власному розумінні слова, а є лише «неорганізованою територією», яка потребує того, щоб її захопили сильні держави. Вони хочуть, очевидно, остаточно його поділити і поправити свої справи за його рахунок. Припустимо, що вони організували таку війну. Що з цього може вийти?

Відомо, що на початку XIX століття так само дивилися на Італію і Німеччину, як дивляться тепер на Китай, тобто вважали їх «неорганізованими територіями», а не державами, і поневолювали їх. А що з цього вийшло? З цього вийшли, як відомо, війни Німеччини та Італії за незалежність і об'єднання цих країн у самостійні держави. З цього вийшло посилення ненависті до поневолювачів у серцях народів цих країн, результати якої досі ще не ліквідовані і, мабуть, не скоро ще будуть ліквідовані. Постає питання: де гарантія, що те саме не вийде в результаті війни імперіалістів проти Китаю?

Треті думають, що війну повинна організувати «вища раса», скажемо, германська «раса», проти «нижчої раси», насамперед — проти слов'ян, що тільки така війна може дати вихід із становища, бо «вища раса» покликана запліднювати «нижчу» і владарювати над нею. Припустимо, що цю дивну теорію, яка так само далека від науки, як небо від землі,— припустимо, що цю дивну теорію перевели на практику. Що з цього може вийти?

Відомо, що старий Рим так само дивився на предків нинішніх німців і французів, як дивляться тепер представники «вищої раси» на слов'янські племена. Відомо, що старий Рим третирував їх «нижчою расою», «варварами», яким судилося бути у вічній підлеглості «вищій расі», «великому Риму», причому, — між нами кажучи,— старий Рим мав для цього деяку підставу, чого не можна сказати про представників нинішньої «вищої раси». (Грім оплесків.) А що з цього вийшло? Вийшло те, що не-римляни, тобто всі «варвари», об'єдналися проти спільного ворога і з громом повалили Рим. Постає питання: де гарантія, що претензії представників нинішньої «вищої раси» не приведуть до тих самих плачевних результатів? Де гарантія, що фашистсько-літературним політикам у Берліні пощастить більше, ніж старим і випробуваним завойовникам у Римі? Чи не вірніше буде припустити протилежне?

Нарешті, четверті думають, що війну треба організувати проти СРСР. Вони думають розбити СРСР, поділити його територію і поживитися за його рахунок. Було б помилкою вважати, що так думають тільки деякі військові кола в Японії. Нам відомо, що такі самі плани виношуються в колах політичних керівників деяких держав Європи. Припустимо, що ці пани перейшли від слів до діла. Що з цього може вийти?

Навряд чи можна сумніватися, що ця війна буде найнебезпечнішою для буржуазії війною. Вона буде найнебезпечнішою не тільки тому, що народи СРСР битимуться на смерть за завоювання революції. Вона буде найнебезпечнішою для буржуазії ще тому, що війна відбуватиметься не тільки на фронтах, а і в тилу у противника. Буржуазія може не сумніватися, що численні друзі робітничого класу СРСР в Європі і Азії постараються ударити в тил своїм гнобителям, які затіяли злочинну війну проти вітчизни робітничого класу всіх країн. І хай не нарікають на нас пани буржуа, якщо вони на другий день після такої війни не долічаться деяких близьких їм урядів, які нині благополучно царюють «з ласки божої». (Грім оплесків.)

Одна така війна проти СРСР вже була, коли пригадуєте, 15 років тому. Як відомо, всіма поважаний Черчілль прибрав тоді цю війну в поетичну формулу — «нашестя 14 держав». Ви пам'ятаєте, звичайно, що ця війна згуртувала всіх трудящих нашої країни в єдиний табір самовідданих бійців, які грудьми

захищали свою робітничо-селянську батьківщину від зовнішніх ворогів. Ви знаєте, чим вона скінчилась. Вона скінчилась вигнанням інтервентів з нашої країни і створенням революційних «Комітетів дії» в Європі. Навряд чи можна сумніватися, що друга війна проти СРСР приведе до цілковитої поразки нападаючих, до революції в ряді країн Європи й Азії і розгрому буржуазно-поміщицьких урядів цих країн.

Такі є воєнні плани буржуазних політиків, що заплуталися.

Як бачите, вони не відзначаються ні розумом, ні доблестю. (Оплески.)

Але якщо буржуазія обирає шлях війни, то робітничий клас капіталістичних країн, доведений до відчаю 4-річною кризою і безробіттям, стає на шлях революції. Це значить, що зріє і назріватиме революційна криза. І революційна криза наростатиме тим скоріше, чим більше заплутуватиметься буржуазія в своїх воєнних комбінаціях, чим частіше вона вдаватиметься до терористичних методів боротьби проти робітничого класу і трудящих селян.

Деякі товариші думають, що раз є революційна криза, буржуазія повинна неминуче потрапити в безвихідне становище, що її кінець, значить, уже наперед визначений, що перемога революції тим самим вже забезпечена і що їм лишається тільки чекати падіння буржуазії і писати переможні резолюції. Це глибока помилка. Перемога революції ніколи не приходить сама. Її треба підготувати і завоювати. А підготувати і завоювати її може тільки сильна пролетарська революційна партія. Бувають моменти, коли становище — революційне, влада буржуазії хитається до самої основи, а перемога революції все ж не приходить, бо немає в наявності революційної партії пролетаріату, досить сильної і авторитетної для того, щоб повести за собою маси і взяти владу в свої руки. Було б нерозумно думати, що такі «випадки» не можуть мати місця.

Не завадило б у зв'язку з цим згадати віщі слова Леніна про революційну кризу, сказані ним на II конгресі Комінтерну:

«Ми підійшли тепер до питання про революційну кризу, як основу нашої революційної дії. І тут треба, насамперед, відзначити дві поширені помилки. З одного боку, буржуазні економісти змальовують цю кризу як простий «неспокій», за витонченим висловом англійців. З другого боку, іноді революціонери стараються довести, що криза абсолютно безвихідна. Це помилка. Абсолютно безвихідних становищ не буває. Буржуазія поводиться, як знахабнілий хижак, що втратив голову, вона робить дурницю за дурницею, загострюючи становище, прискорюючи свою загибель. Все це так. Але не можна «довести», що нема абсолютно ніякої можливості, щоб вона не приспала таку-то меншість експлуатованих такими-то поступочками, щоб вона не придушила такий-то рух або повстання такої-то частини пригноблених і експлуатованих. Намагатися «доводити» наперед «абсолютну» безвихідність було б пустим педантством або грою в поняття і в словечка. Справжнім «доводом» у цьому і подібних питаннях може бути тільки практика. Бур-

жуазний лад в усьому світі переживає величезну революційну кризу. Треба «довести» тепер практикою революційних партій, що у них досить свідомості, організованості, зв'язку з експлуатованими масами, рішучості, вміння, щоб використати цю кризу для успішної, для переможної революції» (**Ленін**, т. XXV, стор. 340—341).

3. ВІДНОСИНИ МІЖ СРСР І КАПІТАЛІСТИЧНИМИ ДЕРЖАВАМИ

Легко зрозуміти, до чого важко було СРСР проводити свою мирну політику в цій, отруєній міазмами воєнних комбінацій, атмосфері.

В обстановці цієї передвоєнної свистопляски, що охопила цілий ряд країн, СРСР продовжував стояти в ці роки твердо і непохитно на своїх мирних позиціях, борючись із загрозою війни, борючись за збереження миру, ідучи назустріч тим країнам, які стоять так чи інакше за збереження миру, викриваючи і зриваючи маску з тих, хто підготовляє, провокує війну.

На що розраховував СРСР у цій важкій і складній боротьбі за мир?

а) На свою ростущу господарську і політичну могутність.

б) На моральну підтримку мільйонних мас робітничого класу всіх країн, кровно заінтересованого в збереженні миру.

в) На розсудливість тих країн, які не заінтересовані з тих чи інших мотивів у порушенні миру і які хочуть розвинути торговельні відносини з таким справним контрагентом, як СРСР.

г) Нарешті — на нашу славну армію, готову обороняти країну від наскоків іззовні.

На цій базі виникла наша кампанія за укладення пакту про ненапад і пакту про визначення агресії з сусідніми державами. Ви знаєте, що ця кампанія мала успіх. Як відомо, пакт про ненапад укладено не тільки з більшістю наших сусідніх держав на Заході і Півдні, в тому числі з Фінляндією і Польщею, але і з такими країнами, як Франція, Італія, а пакт про визначення агресії — з тими ж сусідніми державами, включаючи сюди і Малу Антанту.

На цій же базі зміцнилася дружба між СРСР і Туреччиною, покращали відносини і стали безперечно задовільними між СРСР і Італією, покращали відносини з Францією, Польщею та іншими Балтійськими державами, відновлено відносини з ПАСШ, з Китаєм і т. д.

З ряду фактів, які відображають успіхи мирної політики СРСР, слід відзначити і виділити два факти, які мають безперечно серйозне значення.

1) Я маю на увазі, по-перше, той перелом до кращого у відносинах між СРСР і Польщею, між СРСР і Францією, який

стався останнім часом. В минулому, як відомо, з Польщею були у нас неважні відносини. В Польщі убивали представників нашої держави. Польща вважала себе бар'єром західних держав проти СРСР. На Польщу розраховували всі і всякі імперіалісти, як на передовий загін, в разі воєнного нападу на СРСР. Не краще стояла справа з відносинами між СРСР і Францією. Досить згадати факти з історії суду над шкідницькою групою Рамзіна в Москві, щоб відновити в пам'яті картину взаємовідносин між СРСР і Францією. І ось ці небажані відносини починають поступово зникати. Їх заступають інші відносини, які не можна назвати інакше, як відносинами зближення.

Справа не тільки в тому, що ми підписали пакт про ненапад з цими країнами, хоч сам по собі пакт має надзвичайно серйозне значення. Справа насамперед у тому, що атмосфера, заражена взаємним недовір'ям, починає розвіюватись. Це не значить, звичайно, що процес зближення, який намітився, можна розглядати, як досить міцний, як такий, що забезпечує кінцевий успіх справи. Несподіванки і зигзаги політики, наприклад, у Польщі, де антирадянські настрої ще сильні, далеко ще не можна вважати виключеними. Але перелом до кращого в наших відносинах, незалежно від його результатів у майбутньому,— є факт, який заслуговує на те, щоб відзначити і висунути його вперед, як фактор поліпшення справи миру.

Де причина цього перелому, чим він стимулюється?

Насамперед ростом сили і могутності СРСР.

В наш час на слабих не прийнято зважати,— зважають тільки на сильних. А потім — деякими змінами в політиці Німеччини, які відображають зростання реваншистських і імперіалістичних настроїв у Німеччині.

Деякі німецькі політики говорять з цього приводу, що СРСР орієнтується тепер на Францію і Польщу, що з противника Версальського договору він став його прихильником, що ця переміна пояснюється встановленням фашистського режиму в Німеччині. Це не вірно. Звичайно, ми далекі від того, щоб захоплюватися фашистським режимом у Німеччині. Але справа тут не в фашизмі, хоч би тому, що фашизм, наприклад, в Італії не перешкодив СРСР встановити найкращі відносини з цією країною. Справа також не в мнимих змінах у нашому ставленні до Версальського договору. Не нам, що зазнали ганьби Брестського миру, вихваляти Версальський договір. Ми не згодні тільки з тим, щоб через цей договір світ був кинутий у вир нової війни. Те саме треба сказати про мниму переорієнтацію СРСР. У нас не було орієнтації на Німеччину, так само як у нас нема орієнтації на Польщу і Францію. Ми орієнтувалися в минулому і орієнтуємось тепер на СРСР і тільки на СРСР. (Бурхливі оплески.) І якщо інтереси СРСР вимагають зближення з тими чи

іншими країнами, не заінтересованими в порушенні миру, ми йдемо на це діло без вагань.

Ні, не в цьому справа. Справа в зміні політики Німеччини. Справа в тому, що ще перед приходом до влади нинішніх німецьких політиків, особливо ж після їх приходу — в Німеччині почалася боротьба між двома політичними лініями, між політикою старою, яка відбилася у відомих договорах СРСР з Німеччиною, і політикою «новою», яка нагадує в основному політику колишнього німецького кайзера, який окупував один час Україну і розпочав похід проти Ленінграда, перетворивши прибалтійські країни в плацдарм для такого походу, причому «нова» політика явно бере гору над старою. Не можна вважати за випадковість, що люди «нової» політики беруть в усьому перевагу, а прихильники старої політики опинилися в опалі. Не випадковий також відомий виступ Гугенберга в Лондоні, так само як не випадкові не менш відомі декларації Розенберга, керівника зовнішньої політики правлячої партії Німеччини. Ось у чому справа, товариші.

2) Я маю на увазі, по-друге, відновлення нормальних відносин між СРСР і Сполученими Штатами Північної Америки. Не може бути сумніву, що цей акт має надзвичайно серйозне значення в усій системі міжнародних відносин. Справа не тільки в тому, що він підносить шанси справи збереження миру, поліпшує відносини між обома країнами, зміцнює торговельні зв'язки між ними і створює базу для взаємного співробітництва. Справа в тому, що він кладе віху між старим, коли ПАСШ вважалися в різних країнах оплотом для всяких антирадянських тенденцій, і новим, коли цей оплот добровільно знято з дороги на взаємну вигоду обох країн.

Такі два основні факти, що відображають успіхи радянської політики миру.

Було б, проте, неправильно думати, що за звітний період все йшло у нас гладко. Ні, далеко не все йшло у нас гладко.

Згадайте хоч би натиск з боку Англії, ембарго, накладене на наш експорт, спробу втрутитися в наші внутрішні справи і прощупати нас на цьому,— випробувати силу нашого опору. Правда, з цієї спроби нічого не вийшло, і ембарго було зняте потім, але неприємний осадок від цих наскоків все ще дає знати про себе в усьому, що стосується відносин між Англією і СРСР, в тому числі в переговорах про торговельний договір. А наскоки ці на СРСР не можна вважати за випадковість. Відомо, що одна частина англійських консерваторів не може жити без таких наскоків. І саме тому, що вони не випадкові, ми повинні враховувати, що будуть і надалі наскакувати на СРСР, створювати загрози всякого роду, завдавати йому шкоди і т. п.

Не можна не мати також на увазі відносин між СРСР і Японією, які потребують серйозного поліпшення. Відмова Японії

підписати пакт про ненапад, якого Японія потребує не менше, ніж СРСР, зайвий раз підкреслює, що в галузі наших відносин не все гаразд. Те саме треба сказати відносно перериву переговорів про КСЗ, який стався не з вини СРСР, а також відносно того, що японські агенти чинять недопустимі речі на КСЗ, незаконно арештовують радянських службовців на КСЗ і т. п. Я вже не кажу про те, що одна частина військових людей в Японії відкрито проповідує в пресі необхідність війни з СРСР і загарбання Примор'я при явному схваленні другої частини військових, а уряд Японії замість того, щоб закликати до порядку паліїв війни, удає, що це його не стосується. Не важко зрозуміти, що такі обставини не можуть не створювати атмосферу неспокою і непевності. Звичайно, ми будемо й надалі наполегливо проводити політику миру і добиватися поліпшення відносин з Японією, бо ми хочемо поліпшення цих відносин. Але не все тут залежить від нас. Через це ми повинні разом з тим вжити всіх заходів до того, щоб захистити нашу країну від несподіванок і бути готовими до її оборони від нападу. (Бурхливі оплески.)

Як бачите, поряд з успіхами нашої мирної політики ми маємо і ряд негативних явищ.

Таке зовнішнє становище СРСР.

Наша зовнішня політика ясна. Вона є політика збереження миру і посилення торговельних відносин з усіма країнами. СРСР не думає загрожувати будь-кому і — тим більше — напасти на будь-кого. Ми стоїмо за мир і відстоюємо справу миру. Але ми не боїмося погроз і готові відповісти ударом на удар паліїв війни. (Бурхливі оплески.) Хто хоче миру і добивається ділових зв'язків з нами, той завжди знайде у нас підтримку. А ті, що спробують напасти на нашу країну,— дістануть нищівну відсіч, щоб надалі не кортіло їм совати своє свиняче рило в наш радянський город. (Грім оплесків.)

Така наша зовнішня політика. (Грім оплесків.)

Завдання полягає в тому, щоб проводити в життя і надалі цю політику з усією наполегливістю і послідовністю.

II

ТРИВАЮЧЕ ПІДНЕСЕННЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА І ВНУТРІШНЄ СТАНОВИЩЕ СРСР

Переходжу до питання про внутрішнє становище СРСР.

З точки зору внутрішнього становища СРСР звітний період являє картину піднесення, що все більше розгортається, як у галузі народного господарства, так і в галузі культури.

Піднесення це було не тільки простим кількісним нагромадженням сил. Піднесення це знаменне тим, що воно внесло

принципіальні зміни в структуру СРСР і докорінно змінило лице країни.

СРСР за цей період перетворився в корені, скинувши з себе обличчя відсталості і середньовіччя. З країни аграрної він став країною індустріальною. З країни дрібного одноосібного сільського господарства він став країною колективного великого механізованого сільського господарства. З країни темної, неписьменної і некультурної він став — вірніше, стає — країною письменною і культурною, вкритою величезною сіткою вищих, середніх і нижчих шкіл, що працюють на мовах націй СРСР.

Створено нові галузі виробництва: верстатобудування, автомобільну промисловість, тракторну промисловість, хімічну промисловість, моторобудування, літакобудування, комбайнобудування, виробництво потужних турбін і генераторів, якісних сталей, феросплавів, синтетичного каучуку, азоту, штучного волокна і т. д. і т. п. (Тривалі оплески.)

Збудовано і пущено в хід за цей період тисячі нових цілком сучасних промислових підприємств. Збудовано гіганти, як-от Дніпробуд, Магнітобуд, Кузнецькбуд, Челяббуд, Бобрики, Уралмашбуд, Краммашбуд. Реконструйовано на базі нової техніки тисячі старих підприємств. Збудовано нові підприємства і створено вогнища промисловості в національних республіках і на окраїнах СРСР: в Білорусії, на Україні, на Північному Кавказі, в Закавказзі, в Середній Азії, в Казахстані, в Бурят-Монголії, в Татарії, Башкирії, на Уралі, в Східному і Західному Сибіру, на Далекому Сході і т. д.

Створено понад 200 тисяч колгоспів і 5 тисяч радгоспів з новими районними центрами і промисловими пунктами для них.

Виросли майже на порожньому місці нові великі міста з великою кількістю населення. Колосально розрослися старі міста і промислові пункти.

Закладено основи Урало-Кузнецького комбінату — з'єднання кузнецького коксівного вугілля з уральською залізною рудою. Нову металургійну базу на Сході можна вважати таким чином перетвореною з мрії в дійсність.

Закладено основи нової потужної нафтової бази в районах західного і південного схилів Уральського хребта — по Уральській області, Башкирії, Казахстану.

Очевидно, що величезні капітальні вкладення держави в усі галузі народного господарства, які становили за звітний період більш як 60 мільярдів карбованців,— не пройшли даремно і починають уже давати свої результати.

В результаті цих досягнень народний доход СРСР виріс з 29 мільярдів карбованців у 1929 році до 50 мільярдів у 1933 році при величезному падінні народного доходу за той самий період в усіх без винятку капіталістичних країнах.

Зрозуміло, що всі ці досягнення і все це піднесення повинні були привести — і дійсно привели — до дальшого зміцнення внутрішнього становища СРСР.

Як могли статися ці колосальні зміни за якихось 3—4 роки на території величезної держави з її відсталою технікою, з її відсталою культурою? Чи не чудо це? Це було б чудом, якби розвиток ішов на базі капіталізму і одноосібного дрібного господарства. Але це не можна назвати чудом, коли мати на увазі, що розвиток ішов у нас на основі розгортання соціалістичного будівництва.

Зрозуміло, що це гігантське піднесення могло розгорнутися лише на базі успішного будівництва соціалізму, на базі суспільної праці десятків мільйонів людей, на базі переваг соціалістичної системи господарства перед системою капіталістичною і одноосібно-селянською.

Отже не дивно, що колосальне піднесення економіки і культури СРСР за звітний період означало разом з тим ліквідацію капіталістичних елементів і відтіснення на задній план одноосібного селянського господарства. Це факт, що питома вага соціалістичної системи господарства в галузі промисловості становить тепер 99%, а в сільському господарстві, коли мати на увазі посівні площі зернових культур,— 84,5%, тоді як на одноосібне селянське господарство припадає всього 15,5%.

Виходить, що капіталістичне господарство в СРСР уже ліквідоване, а одноосібно-селянський сектор на селі відтіснений на другорядні позиції.

Ленін говорив при запровадженні непу, що в нашій країні є елементи п'яти суспільно-економічних укладів: 1) патріархальне господарство (в значній мірі натуральне господарство), 2) дрібнотоварне виробництво (більшість селян з тих, хто продає хліб), 3) приватногосподарський капіталізм, 4) державний капіталізм, 5) соціалізм. Ленін вважав, що з усіх цих укладів повинен кінець кінцем взяти гору соціалістичний уклад. Ми можемо тепер сказати, що перший, третій і четвертий суспільно-економічні уклади вже не існують, другий суспільно-економічний уклад відтіснено на другорядні позиції, а п'ятий суспільно-економічний уклад — соціалістичний уклад є неподільно пануючою і єдино командуючою силою в усьому народному господарстві. (Бурхливі тривалі оплески.)

Такий є підсумок.

В цьому підсумку — основа міцності внутрішнього становища СРСР, основа стійкості його передових і тилових позицій в обстановці капіталістичного оточення.

Перейдімо до розгляду конкретних матеріалів по окремих питаннях економічного і політичного становища Радянського Союзу.

476—477

1. ПІДНЕСЕННЯ ПРОМИСЛОВОСТІ

З усіх галузей народного господарства найшвидше росла у нас промисловість. За звітний період, тобто починаючи з 1930 року, промисловість виросла у нас більш ніж удвоє, а саме на 101,6%, а проти довоєнного рівня вона виросла майже вчетверо, а саме на 291,9%.

Це значить, що індустріалізація йшла у нас на всіх парах.

Швидке зростання індустріалізації привело до того, що у валовій продукції всього народного господарства продукція промисловості зайняла провідне місце.

Ось відповідна таблиця.

Питома вага промисловості у валовій продукції народного господарства в процентах (в цінах 1926/27 р.):

	1913 р.	1929 р.	1930 р.	1931 р.	1932 р.	1933 р.
1. Промисловість (без дрібної) . . .	42,1	54,5	61,6	66,7	70,7	70,4
2. Сільське господарство	57,9	45,5	38,4	33,3	29,3	29,6
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Це значить, що країна наша стала міцно і остаточно — індустріальною країною.

Вирішальне значення у справі індустріалізації має зростання виробництва знарядь і засобів виробництва в загальному обсязі розвитку промисловості. Дані за звітний період показують, що питома вага цієї статті в загальному обсязі промисловості зайняла переважне місце.

Ось відповідна таблиця.

Питома вага продукції двох основних груп галузей великої промисловості (в цінах 1926/27 р.):

	Валова продукція (в млрд. карб.)				
	1929 р.	1930 р.	1931 р.	1932 р.	1933 р.
Вся велика промисловість	21,0	27,5	33,9	38,5	41,9
В тому числі:					
Гр. «А». Знаряддя і засоби виробництва .	10,2	14,5	18,8	22,0	24,3
Гр. «Б». Предмети споживання	10,8	13,0	15,1	16,5	17,6
Питома вага	(в процентах)				
Гр. «А». Знаряддя і засоби виробництва .	48,5	52,6	55,4	57,0	58,0
Гр. «Б». Предмети споживання	51,5	47,4	44,6	43,0	42,0
Всього . .	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Таблиця, як бачите, не потребує роз'яснень.

В нашій все ще молодій у технічному відношенні країні промисловість має особливе завдання. Вона повинна реконструювати на новій технічній базі не тільки себе саму, не тільки всі галузі промисловості, в тому числі легку, харчову, лісову промисловість. Вона повинна ще реконструювати всі види транспорту і всі галузі сільського господарства. Але вона може виконувати це завдання тільки в тому разі, коли машинобудування — основна підойма реконструкції народного господарства — займе в ній переважне місце. Дані звітного періоду показують, що машинобудування завоювало у нас в загальному обсязі промисловості провідну роль.

Ось відповідна таблиця.

Питома вага окремих галузей промисловості в процентах до підсумку по валовій продукції:

	СРСР			
	1913 р.	1929 р.	1932 р.	1933 р.
Кам'яновугільна	2,9	2,1	1,7	2,0
Коксова	0,8	0,4	0,5	0,6
Нафтодобувна	1,9	1,8	1,5	1,4
Нафтообробна	2,3	2,5	2,9	2,6
Чорна металургія	немає відом.	4,5	3,7	4,0
Кольорова металургія	» »	1,5	1,3	1,2
Машинобудування	11,0	14,8	25,0	26,1
Основна хімія	0,8	0,6	0,8	0,9
Бавовняна	18,3	15,2	7,6	7,3
Шерстяна	3,1	3,1	1,9	1,8

Це значить, що промисловість наша розвивається на здоровій основі, а ключ реконструкції — машинобудування — цілком в наших руках. Треба тільки, щоб він був використаний уміло, раціонально.

Цікаву картину відкриває розвиток промисловості за звітний період по соціальних секторах.

Ось відповідна таблиця.

Валова продукція великої промисловості по соціальних секторах (в цінах 1926/27 р.):

	Валова продукція (в млн. карб.)				
	1929 р.	1930 р.	1931 р.	1932 р.	1933 р.
Вся продукція	21 025	27 477	33 903	38 464	41 968
В тому числі:					
I. Усуспільнена промисловість . .	20 891	27 402	відом. немає	38 436	41 940
В тому числі:					
а) державна промисловість . . .	19 143	24 989	» »	35 587	38 932
б) кооперативна промисловість . .	1 748	2 413	» »	2 849	3 008
II. Приватна промисловість . . .	134	75	» »	28	28
	(в процентах)				
Вся продукція	100	100	100	100	100
В тому числі:					
I. Усуспільнена промисловість . .	99,4	99,7	відом. немає	99,93	99,93
В тому числі:					
а) державна промисловість . . .	91,1	90,9	» »	92,52	92,76
б) кооперативна промисловість . .	8,3	8,8	» »	7,41	7,17
II. Приватна промисловість . . .	0,6	0,3	» »	0,07	0,07

З цієї таблиці видно, що з капіталістичними елементами в промисловості вже покінчено, а соціалістична система господарства є тепер єдиною і монопольною системою в нашій промисловості. (Оплески.)

Але з усіх досягнень промисловості, завойованих нею за звітний період, найважливішим досягненням треба вважати той факт, що вона зуміла за цей час виховати і викувати тисячі нових людей і нових керівників промисловості, цілі верстви нових інженерів і техніків, сотні тисяч молодих кваліфікованих робітників, які освоїли нову техніку і рушили вперед нашу соціалістичну промисловість. Не може бути сумніву, що без цих людей промисловість не могла б мати тих успіхів, які має тепер і якими вона вправі пишатися. Дані говорять, що за звітний період промисловість випустила у виробництво із шкіл фабрично-заводського учнівства близько 800 тисяч більш-менш кваліфікованих робітників, а з втузів, вузів і технікумів — більш як 180 тисяч інженерів і техніків. Коли вірно, що проблема кадрів є найсерйознішою проблемою нашого розвитку, то треба визнати, що

наша промисловість починає серйозно оволодівати цією проблемою.

Такі основні досягнення нашої промисловості.

Було б, проте, неправильно думати, що промисловість мала тільки самі успіхи. Ні, у неї є і свої хиби. Головні з них:

а) Триваюче відставання **чорної металургії;**

б) Невпорядкованість справи **кольорової металургії;**

в) Недооцінка надзвичайно серйозного значення розвитку видобутку **місцевого вугілля** в загальному паливному балансі країни (Підмосковний район, Кавказ, Урал, Караганда, Середня Азія, Сибір, Далекий Схід, Північний край і т. д.);

г) Відсутність належної уваги до питання організації нової **нафтової бази** в районах Уралу, Башкирії, Емби;

д) Відсутність серйозного піклування про розгортання виробництва товарів **широкого вжитку** як по легкій і харчовій промисловості, так і по лісовій промисловості;

е) Відсутність належної уваги до питання розгортання **місцевої промисловості;**

є) Зовсім недопустиме ставлення до питання про поліпшення **якості продукції;**

ж) Триваюче відставання в справі піднесення **продуктивності праці,** зниження **собівартості,** впровадження **госпрозрахунку;**

з) Все ще не ліквідована погана організація праці і зарплати, знеосібка в роботі, зрівнялівка в системі зарплати;

и) Далеко ще не ліквідований **канцелярсько-бюрократичний** метод керівництва в господарських наркоматах та їх органах, в тому числі в наркоматах легкої і харчової промисловості.

Навряд чи треба ще роз'яснювати абсолютну необхідність негайної ліквідації цих хиб. Чорна і кольорова металургії, як відомо, не виконали свого плану на протязі першої п'ятирічки. Вони не виконали його також за перший рік другої п'ятирічки. Якщо вони будуть і надалі відставати, вони можуть перетворитися в гальмо для промисловості і в причину її проривів. Щодо створення нових баз вугільної і нафтової промисловості, то не важко зрозуміти, що без виконання цього невідкладного завдання ми можемо посадити на мілину і промисловість і транспорт. Питання про ширвжиток і розвиток місцевої промисловості, так само як і питання про поліпшення якості продукції, піднесення продуктивності праці, зниження собівартості і впровадження госпрозрахунку — також не потребують роз'яснення. Щодо поганої організації праці й зарплати і канцелярсько-бюрократичного методу керівництва, то, як показала історія з Донбасом, а так само з підприємствами легкої і харчової промисловості, ця небезпечна хвороба гніздиться в усіх галузях промисловості, гальмуючи їх розвиток. Якщо вона не буде ліквідована, промисловість кульгатиме на обидві ноги.

Чергові завдання:

1) Зберегти за машинобудуванням його нинішню провідну роль у системі промисловості.

2) Ліквідувати відставання чорної металургії.

3) Упорядкувати справу кольорової металургії.

4) Розгорнути якнайширше видобування місцевого вугілля в усіх відомих уже районах, організувати нові райони вуглевидобування (наприклад, у Бурейському районі Далекого Сходу), перетворити Кузбас у другий Донбас. (Тривалі оплески.)

5) Взятися серйозно за організацію нафтової бази в районах західних і південних схилів Уральського хребта.

6) Розгорнути виробництво товарів широкого вжитку по всіх господарських наркоматах.

7) Розв'язати місцеву радянську промисловість, дати їй можливість проявити ініціативу в справі виробництва товарів ширвжитку і подати їй можливу допомогу сировиною і коштами.

8) Поліпшити якість вироблюваних товарів, припинити випуск некомплектної продукції і карати всіх тих товаришів, не зважаючи на особи, які порушують або обходять закони Радянської влади про якість і комплектність продукції.

9) Добитися систематичного зростання продуктивності праці, зниження собівартості і впровадження госпрозрахунку.

10) Добити знеосібку в роботі і зрівнялівку в системі зарплати.

11) Ліквідувати канцелярсько-бюрократичний метод керівництва в усіх ланках господарських наркоматів, систематично перевіряючи виконання рішень і вказівок керівних центрів нижчими органами.

2. ПІДНЕСЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Трохи інакше пішов розвиток в галузі сільського господарства. В багато раз повільніше, ніж у промисловості, але все-таки швидше, ніж у період переважання одноосібного господарства, наростало за звітний період піднесення основних галузей сільського господарства. А по тваринницькій галузі ми мали навіть зворотний процес—падіння поголів'я худоби, і тільки в 1933 році і то в самій лише свинарській галузі намітились ознаки піднесення.

Очевидно, що величезні труднощі об'єднання розрізнених дрібних селянських господарств у колгоспи, важка справа створення майже на порожньому місці значної кількості великих зернових і тваринницьких господарств, і, взагалі, реорганізаційний період перебудови і переведення одноосібного сільського господарства на нові колгоспні рейки, який вимагає багато часу і

великих витрат,— всі ці фактори неминуче зумовили як повільні темпи піднесення сільського господарства, так і порівняно довгий період підупаду в розвитку поголів'я худоби.

По суті справи звітний період був для сільського господарства не стільки періодом швидкого піднесення і могутнього розбігу, скільки періодом створення передумов для такого піднесення і такого розбігу в найближчому майбутньому.

Якщо взяти дані про зростання посівних площ усіх культур, а потім окремо — технічних культур, то розвиток сільського господарства за звітний період вирисовується в такому вигляді.

Посівні площі всіх культур по СРСР:

	В мільйонах гектарів					
	1913 р.	1929 р.	1930 р.	1931 р.	1932 р.	1933 р.
Вся посівна площа	105,0	118,0	127,2	136,3	134,4	129,7
В тому числі:						
а) Зернові	94,4	96,0	101,8	104,4	99,7	101,5
б) Технічні	4,5	8,8	10,5	14,0	14,9	12,0
в) Городньо-баштанні . . .	3,8	7,6	8,0	9,1	9,2	8,6
г) Кормові	2,1	5,0	6,5	8,8	10,6	7,3

Посівні площі технічних культур по СРСР:

	В мільйонах гектарів					
	1913 р.	1929 р.	1930 р.	1931 р.	1932 р.	1933 р.
Бавовна	0,69	1,06	1,58	2,14	2,17	2,05
Льон (довгунець)	1,02	1,63	1,75	2,39	2,51	2,40
Цукрові буряки	0,65	0,77	1,04	1,39	1,54	1,21
Олійні	2,00	5,20	5,22	7,55	7,98	5,79

Ці таблиці відбивають дві основні лінії в сільському господарстві:

1) Лінію на всемірне розширення посівних площ в період розпалу реорганізації сільського господарства, коли колгоспи створювалися десятками тисяч, коли вони зганяли куркулів з землі, захоплювали звільнені землі і прибирали їх до рук.

2) Лінію на відмову від огульного розширення посівних площ, лінію на перехід від огульного розширення площ до поліпшення обробітку землі, до впровадження правильної сівозміни і пару, до підвищення врожайності і, якщо цього вимагатиме практика,— до тимчасового скорочення існуючих посівних площ.

Як відомо, друга лінія,— єдино правильна лінія в сільському господарстві,— була проголошена в 1932 році, коли реорганізаційний період у сільському господарстві підходив до кінця і питання про підвищення врожайності стало одним з основних питань піднесення сільського господарства.

Але дані про зростання посівних площ не можна вважати цілком достатніми показниками розвитку сільського господарства. Буває, що площі ростуть, а продукція не росте, або навіть — падає, через те, що обробіток землі погіршав і врожайність на одиницю площі — упала. Через це дані про площі треба доповнити даними про валову продукцію.

Ось відповідна таблиця.

Валова продукція зернових і технічних культур по СРСР:

	В мільйонах центнерів					
	1913 р.	1929 р.	1930 р.	1931 р.	1932 р.	1933 р.
Зернові	801,0	717,4	835,4	694,8	698,7	898,0
Бавовна (сирець)	7,4	8,6	11,1	12,9	12,7	13,2
Льон (волокно)	3,3	3,6	4,4	5,5	5,0	5,6
Цукрові буряки	109,0	62,5	140,2	120,5	65,6	90,0
Олійні	21,5	35,8	36,2	51,0	45,5	46,0

З цієї таблиці видно, що роки найбільшого розпалу реорганізації сільського господарства — 1931 і 1932 роки — були роками найбільшого зменшення продукції зернових культур.

З цієї таблиці випливає, далі, що льон і бавовна, в районах яких реорганізація сільського господарства йшла менш швидкими темпами, майже не потерпіли зовсім і йшли на піднесення більш-менш рівно і неухильно, зберігаючи високий рівень свого розвитку.

З цієї таблиці випливає, по-третє, що в той час як олійні культури зазнали лише деякого коливання, зберігаючи високий рівень свого розвитку в порівнянні з довоєнним рівнем, цукрові буряки, в районах яких спостерігалися найбільш високі темпи реорганізації сільського господарства і які останніми вступили

в реорганізаційний період,— зазнали найбільшого підупаду в останній рік реорганізації, в 1932 році, знизивши продукцію нижче довоєнного рівня.

З цієї таблиці випливає, нарешті, що 1933 рік — перший рік після закінчення реорганізаційного періоду — є переломним роком у розвитку зернових і технічних культур.

Це значить, що зернові культури, насамперед, а за ними — технічні культури віднині йтимуть до могутнього піднесення твердо і впевнено.

Найбільш хворобливо перенесла реорганізаційний період тваринницька галузь сільського господарства.

Ось відповідна таблиця.

Поголів'я худоби по СРСР:

	В мільйонах голів					
	1916 р.	1929 р.	1930 р.	1931 р.	1932 р.	1933 р.
а) Коні	35,1	34,0	30,2	26,2	19,6	16,6
б) Велика рогата худоба . .	58,9	68,1	52,5	47,9	40,7	38,6
в) Вівці і кози	115,2	147,2	108,8	77,7	52,1	50,6
г) Свині	20,3	20,9	13,6	14,4	11,6	12,2

З цієї таблиці видно, що по поголів'ю худоби ми маємо за звітний період не піднесення, а все ще триваючий підупад проти довоєнного рівня. Очевидно, що найбільша насиченість тваринницьких галузей сільського господарства великокуркульськими елементами, з одного боку, і посилена куркульська агітація за забій худоби, яка мала сприятливий грунт в роки реорганізації, з другого боку,— відбилися в цій таблиці.

З цієї таблиці випливає, далі, що підупад поголів'я почався з першого ж року реорганізації (1930 рік) і триває аж до 1933 року, причому підупад досяг найбільших розмірів у перші три роки, а в 1933 році, в перший рік після закінчення реорганізаційного періоду, коли зернові культури пішли на піднесення, розміри підупаду поголів'я дійшли до мінімуму.

З цієї таблиці випливає, нарешті, що по свинарству вже почався зворотний процес, і в 1933 році вже намітилися ознаки прямого піднесення.

Це значить, що 1934 рік повинен і може стати роком перелому до піднесення в усьому тваринницькому господарстві.

Як розвивалась у нас колективізація селянських господарств за звітний період?

Ось відповідна таблиця.

Колективізація:

	1929 р.	1930 р.	1931 р.	1932 р.	1933 р.
Число колгоспів (в тисячах)	57,0	85,9	211,1	211,05	224,5
Число господарств у колгоспах (в мільйонах) . . .	1,0	6,0	13,0	14,9	15,2
Процент колективізації селянських господарств . .	3,9	23,6	52,7	61,5	65,0

А як ішов рух зернових посівних площ по секторах? Ось відповідна таблиця.

Посівні площі зернових по секторах:

Сектори	Посіви зернових у мільйонах гектарів					В процентах до площі 1933 р.
	1929 р.	1930 р.	1931 р.	1932 р.	1933 р.	
1. Радгоспи	1,5	2,9	8,1	9,3	10,8	10,6
2. Колгоспи	3,4	29,7	61,0	69,1	75,0	73,9
3. Одноосібники	91,1	69,2	35,3	21,3	15,7	15,5
Весь посів зернових по СРСР	96,0	101,8	104,4	99,7	101,5	100,0

Про що говорять ці таблиці?

Вони говорять про те, що реорганізаційний період сільського господарства, коли кількість колгоспів і число їх членів росли бурхливими темпами, вже закінчений, закінчений ще в 1932 році.

Отже, дальший процес колективізації становить процес поступового всмоктування і перевиховання решток індивідуальних селянських господарств колгоспами.

Це значить, що колгоспи перемогли остаточно і безповоротно. (Бурхливі тривалі оплески.)

Вони говорять, далі, про те, що радгоспи і колгоспи разом володіють 84,5% всіх зернових площ по СРСР.

Це значить, що колгоспи і радгоспи разом стали такою силою, яка вирішує долю всього сільського господарства і всіх його галузей.

Вони говорять, далі, про те, що 65% об'єднаних у колгоспи селянських господарств володіють 73,9% всіх зернових посівних площ, тоді як уся маса решти індивідуальних селянських господарств, що становлять 35% всього селянського населення, володіє всього тільки 15,5% всіх зернових посівних площ.

Коли додати до цього той факт, що колгоспи здали в 1933 році державі по всіх видах надходжень більше мільярда пудів зерна, а одноосібні селяни, які виконали план на всі 100%,— здали всього близько 130 мільйонів пудів, тоді як в 1929/30 році одноосібні селяни здали державі близько 780 мільйонів пудів, а колгоспи не більше 120 мільйонів пудів,— то стане ясніше ясного, що колгоспи і одноосібні селяни за звітний період повністю помінялися ролями, причому колгоспи стали за цей час пануючою силою сільського господарства, а одноосібні селяни — другорядною силою, змушеною підкорятися і пристосовуватися до колгоспного ладу.

Треба визнати, що трудове селянство, наше радянське селянство остаточно і безповоротно стало під червоний прапор соціалізму. (Тривалі оплески.)

Хай базікають есеро-меншовицькі і буржуазно-троцькістські кумушки, що селянство з природи контрреволюційне, що воно покликане відновити в СРСР капіталізм, що воно не може бути союзником робітничого класу в справі побудови соціалізму, що в СРСР неможливо побудувати соціалізм. Факти говорять, що ці пани зводять наклеп і на СРСР і на радянське селянство. Факти говорять, що наше радянське селянство остаточно відчалило від берегів капіталізму і пішло вперед в союзі з робітничим класом — до соціалізму. Факти говорять, що ми вже побудували фундамент соціалістичного суспільства в СРСР і нам лишається тільки увінчати його надбудовами,— справа, безсумнівно, легша, ніж побудова фундаменту соціалістичного суспільства.

Сила колгоспів і радгоспів не вичерпується, проте, зростанням їх посівних площ і продукції. Вона відбивається також і в зростанні їх тракторного парку, в зростанні їх механізації. Безсумнівно, що в цьому відношенні наші колгоспи і радгоспи пішли далеко вперед.

Ось відповідна таблиця.

Тракторний парк у сільському господарстві СРСР (з урахуванням амортизації):

	В тисячах штук					Потужність в тисячах кінських сил				
	1929 р.	1930 р.	1931 р.	1932 р.	1933 р.	1929 р.	1930 р.	1931 р.	1932 р.	1933 р.
Всього тракторів .	34,9	72,1	125,3	148,5	204,1	391,4	1 003,5	1 850,0	2 225,0	3 100,0
В тому числі:										
а) тракторів у МТС	2,4	31,1	63,3	74,8	122,3	23,9	372,5	848,0	1 077,0	1 782,0
б) тракторів у радгоспах усіх систем	9,7	27,7	51,5	64,0	81,8	123,4	483,1	892,0	1 043,0	1 318,0

Отже, 204 тисячі тракторів і 3 мільйони 100 тисяч кінських сил для колгоспів і радгоспів. Сила, як бачите, не мала, здатна викорчувати всі і всякі корені капіталізму на селі. Сила, що вдвоє перевищує ту кількість тракторів, про яку говорив у свій час Ленін як про далеку перспективу.

Щодо парку сільгоспмашин в машинно-тракторних станціях і в радгоспах Наркомрадгоспів, то про це є дані в таких таблицях.

По МТС:

	1930 р.	1931 р.	1932 р.	1933 р.
Комбайнів (тисяч штук)	7 шт.	0,1	2,2	11,5
Двигунів і локомобілів (тисяч штук)	0,1	4,9	6,2	17,6
Складних і напівскладних молотарок (тисяч штук)	2,9	27,8	37,0	50,0
Електроустановок для молотьби . .	168	268	551	1 283
Число ремонтних майстерень в МТС	104	770	1 220	1 933
Вантажних автомобілів (тисяч штук)	0,2	1,0	6,0	13,5
Легкових автомобілів (штук)	17	191	245	2 800

По радгоспах Наркомрадгоспів:

	1930 р.	1931 р.	1932 р.	1933 р.
Комбайнів (тисяч штук)	1,7	6,3	11,9	13,5
Двигунів і локомобілів (тисяч штук)	0,3	0,7	1,2	2,5
Складних і напівскладних молотарок (тисяч штук)	1,4	4,2	7,1	8,0
Електроустановок	42	112	164	222
Ремонтних майстерень:				
а) капітального ремонту	72	133	208	302
б) середнього ремонту	75	160	215	476
в) поточного ремонту	205	310	578	1 166
Вантажних автомобілів (тисяч штук)	2,1	3,7	6,2	10,9
Легкових автомобілів (штук)	118	385	625	1 890

Я думаю, що ці дані не потребують роз'яснень.

Неабияке значення мало для піднесення сільського господарства також утворення політвідділів МТС та радгоспів і забезпечення сільського господарства кваліфікованими працівниками. Тепер всі визнають, що працівники політвідділів відіграли

величезну роль в справі поліпшення роботи колгоспів і радгоспів. Відомо, що за звітний період Центральний Комітет партії відрядив на село для зміцнення кадрів сільського господарства більш ніж 23 тисячі комуністів, з яких земельних працівників більш ніж 3 тисячі, радгоспних працівників більш ніж 2 тисячі, працівників політвідділів МТС більш ніж 13 тисяч і працівників політвідділів радгоспів понад 5 тисяч.

Те саме треба сказати про забезпечення колгоспів і радгоспів новими інженерно-технічними і агрономічними силами. Відомо, що за звітний період працівників цієї групи відряджено в сільське господарство більш ніж 111 тисяч чоловік.

Трактористів, комбайнерів, штурвальних, шоферів підготовлено за звітний період і відряджено по самій тільки наркомземівській системі понад 1 мільйон 900 тисяч чоловік.

Підготовлено і перепідготовлено за той же період голів і членів правлінь колгоспів, бригадирів по рільництву, бригадирів по тваринництву, рахівників — понад 1 мільйон 600 тисяч чоловік.

Цього, звичайно, мало для нашого сільського господарства. Але це все ж дещо.

Як бачите, держава зробила все можливе для того, щоб полегшити роботу органів Наркомзему і Наркомрадгоспів по керівництву колгоспним і радгоспним будівництвом.

Чи можна сказати, що належним чином використані ці можливості?

На жаль, не можна цього сказати.

Почати з того, що наркомати ці заражені в більшій мірі, ніж інші наркомати, хворобою бюрократично-канцелярського ставлення до справи. Вирішують питання, але не думають про те, щоб перевірити виконання, закликати до порядку порушників вказівок і розпоряджень керівних органів, висунути вперед чесних і сумлінних виконавців.

Наявність величезного парку тракторів і машин зобов'язує, здавалося б, земельні органи тримати ці цінні машини в порядку, вчасно їх ремонтувати, використовувати їх на роботі більш-менш задовільно. Що роблять вони в цій галузі? На жаль, дуже мало. Зберігання тракторів і машин незадовільне. Ремонт також незадовільний, бо досі ще не хочуть зрозуміти, що основу ремонту становить поточний і середній ремонт, а не капітальний. Щодо використання тракторів і машин, то незадовільний стан цієї справи до того ясний і загальновідомий, що не потребує доказів.

Одним з чергових завдань сільського господарства є запровадження правильних сівозмін, розширення чистих парів, поліпшення насінної справи по всіх галузях землеробства. Що робиться в цій галузі? На жаль, поки що — дуже мало. Насінна справа по зерну і бавовні так заплутана, що доведеться ще довго розплутувати її.

Одним з дійсних засобів піднесення врожайності технічних культур є забезпечення їх добривами. Що робиться в цій галузі? Поки що — дуже мало. Добрива є, але органи Наркомзему не вміють їх приймати, а прийнявши, не дбають про те, щоб вчасно доставити їх на місце і раціонально їх використати.

Про радгоспи слід сказати, що вони все ще лишаються не на висоті своїх завдань. Я далекий від того, щоб недооцінити велике революціонізуюче значення наших радгоспів. Але якщо зіставити величезні вкладення держави в справу радгоспів з нинішніми фактичними результатами роботи радгоспів, то виходить величезна невідповідність на невигоду радгоспів. Головною причиною цієї невідповідності є та обставина, що наші зернові радгоспи надто громіздкі, директори не справляються з величезними радгоспами, самі радгоспи надто спеціалізовані, не мають сівозміни і парового клину, не мають у своєму складі тваринницьких елементів. Треба, очевидно, розкрупнити радгоспи і ліквідувати їх надмірну спеціалізованість. Можна подумати, що Наркомрадгоспів своєчасно поставив це питання і добився його розв'язання. Але це не вірно. Питання було поставлене і розв'язане з ініціативи людей, які не мають ніякого відношення до Наркомату радгоспів.

Нарешті, питання про тваринництво. Я вже доповідав про тяжке становище тваринництва. Можна подумати, що наші земельні органи проявляють гарячкову діяльність по ліквідації кризи тваринництва, що вони здіймають тривогу, мобілізують працівників і беруть на приступ проблему тваринництва. На жаль, нічого подібного не робилося і не робиться. Вони не тільки не здіймають тривоги з приводу тяжкого становища тваринництва, а — навпаки — стараються замазати питання, а іноді в своїх доповідях намагаються навіть приховати від громадської думки країни справжній стан тваринництва, що зовсім недопустимо для більшовиків. Надіятись після цього, що земельні органи зуміють вивести на дорогу і підняти на належну височінь тваринництво,— значить будувати на піску. Справу тваринництва повинні взяти в свої руки вся партія, всі наші працівники, партійні і безпартійні, маючи на увазі, що проблема тваринництва є тепер такою ж першочерговою проблемою, якою була вчора вже розв'язана з успіхом проблема зернова. Нічого й доводити, що радянські люди, які брали не одну серйозну перепону на шляху до мети, зуміють взяти і цю перепону. (Грім оплесків.)

Такий є короткий і далеко не повний перелік хиб, які треба ліквідувати, і перелік завдань, які треба розв'язати найближчим часом.

Але справа не вичерпується цими завданнями. Є ще інші завдання по лінії сільського господарства, про які слід було б сказати кілька слів.

Слід, насамперед, мати на увазі, що старий поділ наших областей на промислові і аграрні вже пережив себе. Нема у нас більше областей виключно аграрних, які постачали б хліб, м'ясо, овочі промисловим областям, так само як нема у нас більше виключно промислових областей, які могли б розраховувати на те, що дістануть всі необхідні продукти ззовні, з інших областей. Розвиток веде до того, що всі області стають у нас більш-менш промисловими, і чим далі, тим більше вони ставатимуть промисловими. Це значить, що Україна, Північний Кавказ, ЦЧО та інші колишні аграрні райони не можуть вже більше відпускати на сторону, в промислові центри стільки продуктів, скільки відпускали вони раніше, тому що змушені годувати свої власні міста і своїх власних робітників, кількість яких буде рости. Але з цього випливає, що кожна область повинна завести у себе свою сільськогосподарську базу, щоб мати свої овочі, свою картоплю, своє масло, своє молоко і в тій чи іншій мірі — свій хліб, своє м'ясо,— якщо вона не хоче потрапити в скрутне становище. Ви знаєте, що ця справа цілком здійснима і вона вже робиться тепер.

Завдання полягає в тому, щоб довести цю справу до кінця що б то не стало.

Слід, далі, звернути увагу на те, що відомий поділ наших областей на споживчі і виробляючі теж починає втрачати свій виключний характер. Такі «споживчі» області, як Московська і Горьковська, дали в цьому році державі близько 80 мільйонів пудів хліба. Це, звичайно, не дрібниця. В так званій споживчій смузі є близько 5 мільйонів гектарів цілинних земель, вкритих чагарником. Відомо, що клімат у цій смузі не поганий, опадів не мало, засухи не буває. Якщо очистити ці землі від чагарника і провести ряд заходів організаційного характеру, можна буде мати величезний район зернових культур, який може дати товарного зерна при звичайно великій урожайності в цих місцях — не менше, ніж дає тепер Нижня або Середня Волга. Це було б великою підмогою для північних промислових центрів.

Очевидно, завдання полягає в тому, щоб утворити в районах споживчої смуги великий масив зернових культур.

Нарешті, питання про боротьбу з засухою в Заволжі. Насадження лісів і лісозахисних смуг у східних районах Заволжя має величезне значення. Ця робота, як відомо, вже провадиться, хоч не можна сказати, щоб вона проводилася з достатньою інтенсивністю. Щодо зрошення Заволжя,— а це головне з точки зору боротьби з засухою,—то не можна допустити, щоб ця справа була відкладена в довгий ящик. Правда, вона була трохи загальмована деякими зовнішніми обставинами, які відтягли масу сил і засобів. Але тепер немає більше підстав відкладати її далі. Ми не можемо обійтись без серйозної і цілком стабільної, вільної від випадковостей погоди, бази хлібного виробництва на

Волзі, яка давала б щороку мільйонів 200 пудів товарного зерна. Це цілком необхідно, якщо врахувати зростання міст на Волзі, з одного боку, і всякі можливі ускладнення в галузі міжнародних відносин, з другого.

Завдання полягає в тому, щоб приступити до серйозної роботи по організації справи зрошення Заволжя. (Оплески.)

3. ПІДНЕСЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО СТАНОВИЩА І КУЛЬТУРИ ТРУДЯЩИХ

Ми змалювали, таким чином, становище нашої промисловості і сільського господарства, їх розвиток за звітний період, їх стан у даний момент.

В підсумку ми маємо:

а) Могутнє піднесення виробництва як в області промисловості, так і в області основних галузей сільського господарства.

б) Остаточну перемогу на основі цього піднесення соціалістичної системи господарства над системою капіталістичною як у промисловості, так і в сільському господарстві, перетворення соціалістичної системи в єдину систему всього народного господарства, витіснення капіталістичних елементів з усіх сфер народного господарства.

в) Остаточний відхід величезної більшості одноосібних селян від дрібнотоварного одноосібного господарства, об'єднання їх у колективні господарства на базі колективної праці і колективної власності на засоби виробництва, цілковиту перемогу колективного господарства над дрібнотоварним індивідуальним господарством.

г) Ростущий процес дальшого розширення колгоспів за рахунок одноосібних селянських господарств, кількість яких падає, таким чином, з місяця в місяць і які перетворюються по суті справи в підсобну силу для колгоспів і радгоспів.

Зрозуміло, що ця історична перемога над експлуататорами не могла не привести до корінних поліпшень у матеріальному становищі і в усьому побуті трудящих.

Ліквідація паразитичних класів привела до зникнення експлуатації людини людиною. Праця робітника і селянина визволена від експлуатації. Прибутки, що їх видушували експлуататори з народної праці, залишаються нині в руках трудящих і використовуються почасти для розширення виробництва і залучення до виробництва нових загонів трудящих, почасти — для прямого підвищення прибутків робітників і селян.

Зникло безробіття — бич робітничого класу. Якщо в буржуазних країнах мільйони безробітних терплять нужду і страждання через відсутність роботи, то у нас немає більше робітників, які не мали б роботи і заробітку.

Із зникненням куркульської кабали зникли злидні на селі. Кожний селянин, колгоспник чи одноосібник, має тепер можливість жити по-людському, якщо він тільки хоче працювати чесно, а не ледарювати, не бродяжничати і не розкрадати колгоспне добро.

Знищення експлуатації, знищення безробіття в місті, знищення злиднів на селі — це такі історичні досягнення в матеріальному становищі трудящих, про які не можуть навіть мріяти робітники і селяни щонайбільш «демократичних» буржуазних країн.

Змінилося обличчя наших великих міст і промислових центрів. Неминучою ознакою великих міст буржуазних країн є трущоби, так звані робітничі квартали на околицях міста, які являють собою купу темних, вогких, здебільшого підвальних, напівзруйнованих приміщень, де звичайно живе неімущий люд, копошачись у бруді і проклинаючи долю. Революція в СРСР привела до того, що ці трущоби зникли у нас. Вони замінені новозбудованими хорошими і світлими робітничими кварталами, причому в багатьох випадках робітничі квартали мають у нас кращий вигляд, ніж центри міста.

Ще більше змінилося обличчя села. Старе село з його церквою на самому видному місці, з його кращими будинками урядника, попа, куркуля на першому плані, з його напіврозваленими хатами селян на задньому плані—починає зникати. На його місце виступає нове село з його громадсько-господарськими будівлями, з його клубами, радіо, кіно, школами, бібліотеками і яслами, з його тракторами, комбайнами, молотарками, автомобілями. Зникли старі знатні фігури куркуля-експлуататора, лихваря-кровососа, купця-спекулянта, батюшки-урядника. Тепер знатними людьми є діячі колгоспів і радгоспів, шкіл і клубів, старші трактористи та комбайнери, бригадири по рільництву і тваринництву, кращі ударники і ударниці колгоспних полів.

Зникає протилежність між містом і селом. Місто перестає бути в очах селян центром їх експлуатації. Все міцнішими стають нитки господарської і культурної змички між містом і селом. Від міста і його промисловості село дістає тепер допомогу — тракторами, сільгоспмашинами, автомобілями, людьми, коштами. Та й саме село має тепер свою промисловість у вигляді машинно-тракторних станцій, ремонтних майстерень, всякого роду промислових підприємств колгоспів, невеликих електростанцій і т. п. Культурна прірва між містом і селом заповнюється.

Такі основні досягнення трудящих в галузі поліпшення їх матеріального становища, побуту, культури.

На основі цих досягнень ми маємо за звітний період:

а) Ріст народного доходу з 35 мільярдів у 1930 році до 50 мільярдів у 1933 році, причому, оскільки частка капіталістичних елементів, в тому числі концесіонерів, у народному доході

становить тепер менш як півпроцента, то майже весь народний доход розподіляється між робітниками і службовцями, трудящими селянами, кооперацією і державою.

б) Ріст населення Радянського Союзу з 160,5 мільйона чоловік наприкінці 1930 року до 168 мільйонів наприкінці 1933 року.

в) Ріст чисельності робітників і службовців з 14 мільйонів 530 тисяч у 1930 році до 21 мільйона 883 тисяч у 1933 році, причому кількість осіб фізичної праці підвищилася за цей період від 9 мільйонів 489 тисяч до 13 мільйонів 797 тисяч чоловік, кількість робітників великої промисловості, в тому числі робітників транспорту, підвищилася від 5 мільйонів 79 тисяч до 6 мільйонів 882 тисяч чоловік, кількість сільськогосподарських робітників — від 1 мільйона 426 тисяч до 2 мільйонів 519 тисяч чоловік, а кількість робітників і службовців у торгівлі — від 814 тисяч до 1 мільйона 497 тисяч чоловік.

г) Ріст фонду заробітної плати робітників і службовців з 13 мільярдів 597 мільйонів карбованців у 1930 році до 34 мільярдів 280 мільйонів карбованців у 1933 році.

д) Ріст середньорічної заробітної плати робітників промисловості з 991 карбованця в 1930 році до 1 тисячі 519 карбованців у 1933 році.

е) Ріст фонду соціального страхування робітників і службовців з 1 мільярда 810 мільйонів карбованців у 1930 році до 4 мільярдів 610 мільйонів карбованців у 1933 році.

є) Переведення всієї надземної промисловості на 7-годинний робочий день.

ж) Допомога держави селянам у вигляді організації для них 2 тисяч 860 машинно-тракторних станцій з вкладенням в цю справу 2 мільярдів карбованців.

з) Допомога держави селянам у вигляді кредиту колгоспам у розмірі 1 мільярда 600 мільйонів карбованців.

и) Допомога держави селянам у вигляді насінної і продовольчої позики протягом звітного періоду в розмірі 262 мільйонів пудів зерна.

і) Допомога держави маломіцним селянам у вигляді пільг по податку і страхуванню в розмірі 370 мільйонів карбованців.

Щодо культурного розвитку країни, ми маємо за звітний період:

а) Запровадження по всьому СРСР загальної обов'язкової початкової освіти і підвищення проценту письменності з 67% наприкінці 1930 року до 90% наприкінці 1933 року.

б) Ріст числа учнів у школах всіх ступенів з 14 мільйонів 358 тисяч у 1929 році до 26 мільйонів 419 тисяч чоловік у 1933 році, в тому числі по **початковій** освіті — з 11 мільйонів 697 тисяч до 19 мільйонів 163 тисяч, по **середній** освіті — з 2 мільйонів

453 тисяч до 6 мільйонів 674 тисяч чоловік, по вищій освіті — з 207 тисяч до 491 тисячі чоловік.

в) Ріст числа дітей по дошкільному навчанню з 838 тисяч у 1929 році до 5 мільйонів 917 тисяч у 1933 році.

г) Ріст числа вищих учбових закладів, загальних і спеціальних, з 91 одиниці в 1914 році до 600 одиниць у 1933 році.

д) Ріст числа науково-дослідних інститутів з 400 одиниць у 1929 році до 840 у 1933 році.

е) Ріст числа закладів клубного типу з 32 тисяч у 1929 році до 54 тисяч у 1933 році.

є) Ріст числа кінотеатрів, кіноустановок у клубах і кінопересувок з 9 тисяч 800 одиниць у 1929 році до 29 тисяч 200 одиниць у 1933 році.

ж) Ріст разового тиражу газет з 12 мільйонів 500 тисяч у 1929 році до 36 мільйонів 500 тисяч у 1933 році.

Не завадить, може, відзначити, що питома вага робітників серед учнів вищих учбових закладів становить у нас 51,4%, а питома вага трудящих селян — 16,5%, тоді як у Німеччині, наприклад, питома вага робітників серед учнів вищих учбових закладів становила в 1932/33 навчальному році всього 3,2%, а питома вага дрібних селян — всього 2,4%.

Слід відзначити, як відрадний факт і як ознаку зростання культурності на селі,— зростання активності жінок-колгоспниць в галузі громадсько-організаторської роботи. Відомо, наприклад, що жінок-колгоспниць є тепер: голів колгоспів — близько 6 тисяч, членів правлінь колгоспів — понад 60 тисяч, бригадирів — 28 тисяч, ланкових організаторів — 100 тисяч, завідуючих колгоспними товарними фермами — 9 тисяч, трактористів — 7 тисяч.

Нічого й казати, що ці дані не повні. Але й те мале, що є в цих даних, досить яскраво говорить про велике зростання культурності на селі. Ця обставина має, товариші, величезне значення. Вона має величезне значення тому, що жінки становлять половину населення нашої країни, вони становлять величезну армію праці, і вони покликані виховувати наших дітей, наше прийдешнє покоління, тобто нашу майбутність. Ось чому ми не можемо допустити, щоб ця величезна армія трудящих животіла в темряві й неуцтві! Ось чому ми повинні вітати ростущу громадську активність трудящих жінок і їх висування на керівні пости, як безсумнівну ознаку зростання нашої культурності. (Тривалі оплески.)

Нарешті, слід відзначити ще один факт, але вже негативного характеру. Я маю на увазі те недопустиме явище, що педагогічні і медичні факультети все ще у нас занедбані. Це велика хиба, яка межує з порушенням інтересів держави. З цією хибою треба обов'язково покінчити. І чим скоріше буде зроблено це, тим краще.

4. ПІДНЕСЕННЯ ТОВАРООБОРОТУ І ТРАНСПОРТ

Ми маємо таким чином:

а) зростання продукції промисловості, в тому числі продукції по ширвжитку;

б) зростання продукції сільського господарства;

в) зростання потреб і попиту на продукти й вироби з боку трудящих мас міста і села.

Що ще потрібно для того, щоб зімкнути ці умови і забезпечити всій масі споживачів одержання необхідних товарів і продуктів?

Деякі товариші думають, що досить наявності цих умов, щоб економічне життя країни забило джерелом. Це глибока помилка. Можна уявити, що є всі ці умови, але якщо товар не доходить до споживача, економічне життя не тільки не може забити джерелом, а, навпаки,— буде розладнане і дезорганізоване вкрай. Треба, нарешті, зрозуміти, що товари виробляються кінець кінцем не для виробництва, а для споживання. У нас бували випадки, коли товарів і продуктів було не мало, але вони не тільки не доходили до споживача, а продовжували роками гуляти в бюрократичних закутках так званої товаропровідної сітки — осторонь від споживача. Зрозуміло, що при цих умовах промисловість і сільське господарство втрачали всякий стимул до розширення виробництва, товаропровідна сітка затоварювалась, а робітники і селяни залишались без товарів і продуктів. В результаті — розладнання економічного життя країни, незважаючи на наявність товарів і продуктів. Щоб економічне життя країни могло забити джерелом, а промисловість і сільське господарство мали стимул до дальшого зростання своєї продукції, треба мати ще одну умову, а саме,— розгорнутий **товарооборот** між містом і селом, між районами і областями країни, між різними галузями народного господарства. Треба, щоб країна була вкрита багатою сіткою торговельних баз, магазинів, крамниць. Треба, щоб по каналах цих баз, магазинів, крамниць безупинно циркулювали товари від місць виробництва до споживача. Треба, щоб до цієї справи були залучені і державна торговельна сітка, і кооперативна торговельна сітка, і місцева промисловість, і колгоспи, і одноосібні селяни.

Це й називається у нас розгорнутою **радянською торгівлею**, торгівлею **без** капіталістів, торгівлею **без** спекулянтів.

Як бачите, розгортання радянської торгівлі є тим найактуальнішим завданням, без розв'язання якого неможливо далі рухатися вперед.

І все ж, незважаючи на цілковиту очевидність цієї істини, партії довелося переборювати за звітний період цілий ряд перешкод на шляху до розгортання радянської торгівлі, які стисло

можна було б формулювати, як результат вивиху ума у однієї частини комуністів у питаннях про необхідність і значення радянської торгівлі.

Почати з того, що в рядах однієї частини комуністів все ще панує погордливе, зневажливе ставлення до торгівлі взагалі, до радянської торгівлі, зокрема. Ці, з дозволу сказати, комуністи розглядають радянську торгівлю, як другорядну, нікчемну справу, а працівників торгівлі — як кінчених людей. Ці люди, очевидно, не розуміють, що своїм погордливим ставленням до радянської торгівлі вони виражають не більшовицькі погляди, а погляди захудалих дворян, які мають велику амбіцію, але позбавлені всякої амуніції. (Оплески.) Ці люди не розуміють, що радянська торгівля є наша, рідна, більшовицька справа, а працівники торгівлі, в тому числі працівники прилавка, якщо тільки вони працюють чесно,— є провідниками нашої, революційної, більшовицької справи. (Оплески.) Зрозуміло, що партії довелося злегка погромити цих, з дозволу сказати, комуністів, а їх дворянські забобони — кинути в помийну яму. (Тривалі оплески.)

Довелося перебороти, далі, забобони іншого роду. Мова йде про лівацьке базікання, яке має обіг серед однієї частини наших працівників, про те, що радянська торгівля є нібито пройдена стадія, що нам треба налагодити прямий продуктообмін, що гроші будуть скоро скасовані, бо вони перетворилися нібито в прості розрахункові знаки, що ні для чого розвивати торгівлю, якщо стукає в двері прямий продуктообмін. Слід відзначити, що це лівацько-дрібнобуржуазне базікання, яке грає на руку капіталістичним елементам, що намагаються зірвати розгортання радянської торгівлі, має обіг не тільки серед однієї частини «червоних професорів», але й серед деяких працівників торгівлі. Звичайно, смішно і забавно, що ці люди, нездатні налагодити найпростішу справу радянської торгівлі, базікають про свою готовність налагодити більш складну і важку справу прямого продуктообміну. Але дон-кіхоти тому й називаються дон-кіхотами, що вони позбавлені елементарного відчування життя. Ці люди, які так само далекі від марксизму, як небо від землі, очевидно, не розуміють, що гроші залишаться у нас ще довго, аж до завершення першої стадії комунізму,— соціалістичної стадії розвитку. Вони не розуміють, що гроші є тим інструментом буржуазної економіки, який взяла в свої руки Радянська влада і пристосувала до інтересів соціалізму для того, щоб розгорнути на всю широчінь радянську торгівлю і підготувати тим самим умови для прямого продуктообміну. Вони не розуміють, що продуктообмін може прийти лише на зміну і в результаті ідеально налагодженої радянської торгівлі, чого у нас нема і в помині і що не скоро буде у нас. Зрозуміло, що партія, прагнучи організувати розгор-

нуту радянську торгівлю, визнала за необхідне погромити і цих «лівих» виродків, а їх дрібнобуржуазне базікання — пустити на вітер.

Довелося, далі, перебороти нездорові звички торговельних працівників до механічного розподілу товарів, ліквідувати нехтування вимогами асортименту і вимогами споживача, ліквідувати механічне засилання товарів, знеосібку в торгівлі. З цією метою були відкриті торговельні бази, обласні і міжрайонні, відкриті десятки тисяч нових магазинів і рундуків.

Довелося ліквідувати, далі, монопольне становище кооперації на ринку, в зв'язку з чим зобов'язали всі наркомати відкрити торгівлю власними товарами, а Наркомпостач — розгорнути широку комерційну торгівлю сільськогосподарськими продуктами, що привело, з одного боку, порядком змагання, до поліпшення торгівлі в кооперації, а з другого боку — до зниження цін на ринку, до оздоровлення ринку.

Розгорнули широку сітку їдалень із зниженими цінами на продаваний товар («громадське харчування»), організували відділи робітничого постачання («ВРП») при заводах і фабриках з відкріпленням від заводського постачання елементів, які не мають відношення до заводу, причому по самій тільки системі Наркомважу довелося відкріпити не менш як 500 тисяч сторонніх елементів.

Налагодили єдиний централізований банк короткострокового кредиту — Державний банк з 2 тисячами 200 районних філій на місцях, здатних фінансувати торговельні операції.

В результаті цих заходів ми маємо за звітний період:

а) ріст сітки магазинів і торговельних рундуків з 184 тисяч 662 одиниць у 1930 році до 277 тисяч 974 у 1933 році;

б) новостворену сітку обласних торговельних баз у кількості 1 тисячі 11 одиниць і міжрайонних торговельних баз у кількості 864 одиниць;

в) новостворену сітку ВРП у кількості 1 тисячі 600 одиниць;

г) ріст сітки комерційних магазинів по торгівлі хлібом, яка охоплює тепер 330 міст;

д) ріст сітки їдалень громадського харчування, яка охоплює тепер 19 мільйонів 800 тисяч споживачів;

е) ріст товарообороту по державній і кооперативній лінії з включенням їдалень громадського харчування з 18 мільярдів 900 мільйонів карбованців у 1930 році до 49 мільярдів карбованців у 1933 році.

Було б помилкою думати, що всього цього розгорнення радянської торгівлі досить, щоб задовольнити потреби нашої економіки. Навпаки, тепер більше, ніж будь-коли, стає ясним, що нинішній стан товарообороту не може задовольнити наших потреб.

Через це завдання полягає в тому, щоб розгорнути далі радянську торгівлю, втягнути в цю справу місцеву промисловість, посилити колгоспно-селянську торгівлю і добитися нових вирішальних успіхів у галузі піднесення радянської торгівлі.

Треба, проте, відзначити, що справа не може обмежитися самим тільки розгортанням радянської торгівлі. Якщо розвиток нашої економіки упирається в розвиток товарообороту, в розвиток радянської торгівлі, то розвиток радянської торгівлі в свою чергу упирається в розвиток нашого транспорту як залізничного і водного, так і автомобільного. Може трапитися, що товари є, є повна можливість розгорнути товарооборот, але транспорт не встигає за розвитком товарообороту і відмовляється везти вантажі. Як відомо, воно так і буває у нас часто-густо. Тому, транспорт є тим вузьким місцем, об яке може спіткнутися, та, мабуть, вже починає спотикатися вся наша економіка і, насамперед, наш товарооборот.

Правда, залізничний транспорт збільшив свій вантажооборот з 133,9 мільярда тонно-кілометрів у 1930 році до 172 мільярдів тонно-кілометрів у 1933 році. Але цього мало, надто мало для нас, для нашої економіки.

Водний транспорт збільшив свій вантажооборот з 45,6 мільярда тонно-кілометрів у 1930 році до 59,9 мільярда тонно-кілометрів у 1933 році. Але цього мало, надто мало для нашої економіки.

Я вже не кажу про автомобільний транспорт, парк якого збільшився з 8 тисяч 800 автомобілів (вантажних і легкових) у 1913 році до 117 тисяч 800 автомобілів наприкінці 1933 року. Цього так мало для нашого народного господарства, що сором навіть говорити про це.

Не може бути сумніву, що всі ці види транспорту могли б працювати багато краще, коли б органи транспорту не хворіли на відому хворобу, яка називається канцелярсько-бюрократичним методом керівництва. Тим-то, крім того, що треба допомогти транспортові людьми і коштами, завдання полягає в тому, щоб викоренити в органах транспорту бюрократично-канцелярське ставлення до справи і зробити їх більш оперативними.

Товариші! Ми добилися того, що основні питання промисловості розв'язані правильно, і промисловість стоїть тепер твердо на ногах. Ми добилися того, що основні питання сільського господарства також розв'язані правильно, і сільське господарство — ми можемо сказати це прямо — також стоїть тепер твердо на ногах. Але ми можемо втратити ці досягнення, якщо наш товарооборот почне кульгати, і транспорт стане у нас гирею на ногах. Тому завдання розгортання товарообороту і рішучого поліпшення транспорту є тим черговим і найактуальнішим завданням, без розв'язання якого ми не можемо рухатися вперед.

III
ПАРТІЯ

Переходжу до питання про партію.

Цей з'їзд проходить під прапором повної перемоги ленінізму, під прапором ліквідації решток антиленінських угруповань.

Розбита і розсіяна антиленінська група троцькістів. Її організатори тиняються тепер за кордоном на задвірках буржуазних партій.

Розбита і розсіяна антиленінська група правих ухильників. Її організатори давно вже відреклися від своїх поглядів і тепер всіляко стараються загладити свої гріхи перед партією.

Розбиті і розсіяні націонал-ухильницькі угруповання. Їх організатори або остаточно спаялися з інтервенціоністською еміграцією, або повинилися.

Більшість прихильників цих антиреволюційних груп змушена була визнати правильність лінії партії і капітулювала перед партією.

Якщо на XV з'їзді приходилося ще доводити правильність лінії партії і вести боротьбу з певними антиленінськими угрупованнями, а на XVI з'їзді — добивати останніх прибічників цих угруповань, то на цьому з'їзді — і доводити нічого, та, мабуть — і бити нікого. Всі бачать, що лінія партії перемогла. (Грім оплесків.)

Перемогла політика індустріалізації країни. Її результати для всіх тепер очевидні. Що можна заперечити проти цього факту?

Перемогла політика ліквідації куркульства і суцільної колективізації. Її результати також очевидні для всіх. Що можна заперечити проти цього факту?

Доведено на досвіді нашої країни, що перемога соціалізму в одній, окремо взятій країні — цілком можлива. Що можна заперечити проти цього факту?

Очевидно, що всі ці успіхи і, насамперед, перемога п'ятирічки остаточно деморалізували і розбили вщент всі і всякі антиленінські угруповання.

Треба визнати, що партія згуртована тепер воєдино, як ніколи раніше. (Бурхливі, довготривалі оплески.)

1. ПИТАННЯ ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНОГО КЕРІВНИЦТВА

Чи значить це, проте, що боротьба закінчена і дальший наступ соціалізму відпадає, як зайва річ?

Ні, не значить.

Чи значить це, що у нас все в партії гаразд, ніяких ухилів не буде в ній більше і — виходить—можна тепер спочити на лаврах?

Ні, не значить.

Ворогів партії, опортуністів усіх мастей, націонал-ухильників всякого роду — розбили. Але залишки їх ідеології живуть ще в головах окремих членів партії і нерідко дають про себе знати. Партію не можна розглядати, як щось відірване від навколишніх людей. Вона живе і подвизається в середовищі, що оточує її. Не дивно, що в партію проникають нерідко ззовні нездорові настрої. А грунт для таких настроїв безперечно є в нашій країні, хоч би тому, що у нас все ще існують деякі проміжні верстви населення як у місті, так і на селі, які становлять живильне середовище для таких настроїв.

XVII конференція нашої партії сказала, що одно з основних політичних завдань при здійсненні другої п'ятирічки полягає в «подоланні пережитків капіталізму в економіці і свідомості людей». Це цілком правильна думка. Але чи можна сказати, що ми вже подолали всі пережитки капіталізму в економіці? Ні, не можна цього сказати. Тим більше не можна сказати, що ми подолали пережитки капіталізму в свідомості людей. Не можна цього сказати не тільки тому, що свідомість людей в її розвитку відстає від їх економічного становища, але й тому, що все ще існує капіталістичне оточення, яке старається оживляти і підтримувати пережитки капіталізму в економіці і свідомості людей в СРСР і проти якого ми, більшовики, повинні весь час тримати порох сухим.

Зрозуміло, що ці пережитки не можуть не бути сприятливим грунтом для оживлення ідеології розбитих антиленінських груп у головах окремих членів нашої партії. Додайте до цього не дуже високий теоретичний рівень більшості членів нашої партії, слабу ідеологічну роботу партійних органів, завантаженість наших партійних працівників чисто практичною роботою, що відбирає у них можливість поповнити свій теоретичний багаж,— і ви зрозумієте, звідки береться та плутанина по ряду питань ленінізму в головах окремих членів партії, яка нерідко проникає в нашу пресу і яка полегшує справу оживлення залишків ідеології розбитих антиленінських груп.

Ось чому не можна говорити, що боротьба закінчена і немає більше необхідності в політиці наступу соціалізму.

Можна було б взяти ряд питань ленінізму і продемонструвати на них — наскільки ще живучі серед деяких членів партії залишки ідеології розбитих антиленінських груп.

Взяти, наприклад, питання про побудову **безкласового соціалістичного суспільства.** XVII конференція партії сказала, що ми йдемо до створення безкласового, соціалістичного суспільства. Зрозуміло, що безкласове суспільство не може прийти порядком, так би мовити, самопливу. Його треба завоювати і побудувати зусиллями всіх трудящих — шляхом посилення органів диктатури пролетаріату, шляхом розгортання класової боротьби, шляхом

знищення класів, шляхом ліквідації решток капіталістичних класів, у боях з ворогами як внутрішніми, так і зовнішніми.

Справа, здається, ясна.

А тимчасом, кому не відомо, що проголошення цієї ясної і елементарної тези ленінізму породило чималу плутанину в головах і нездорові настрої серед однієї частини членів партії? Тезу про наше просування до безкласового суспільства, дану, як лозунг, вони зрозуміли, як стихійний процес. І вони прикидали: якщо безкласове суспільство, то значить — можна ослабити класову боротьбу, можна ослабити диктатуру пролетаріату і взагалі покінчити з державою, яка все одно мусить відмерти найближчим часом. І вони приходили в теляче захоплення, сподіваючись, що скоро не буде ніяких класів,— значить не буде класової боротьби,— значить не буде турбот і хвилювань,— значить можна скласти зброю і піти на бокову — спати, дожидаючи пришестя безкласового суспільства. (Загальний сміх всього залу.)

Не може бути сумніву, що ця плутанина в головах і ці настрої, як дві каплі води, схожі на відомі погляди правих ухильників, за якими старе повинно самопливом врости в нове, і одного чудового дня ми непомітно повинні опинитися в соціалістичному суспільстві.

Як бачите, залишки ідеології розбитих антиленінських груп цілком здатні до оживлення і далеко ще не втратили своєї живучості.

Зрозуміло, що якби ця плутанина в поглядах і ці небільшовицькі настрої оволоділи більшістю нашої партії, партія була б демобілізована і роззброєна.

Візьмемо, далі, питання про сільськогосподарську **артіль** і сільськогосподарську **комуну**. Тепер всі визнають, що артіль є при нинішніх умовах єдино правильною формою колгоспного руху. І це цілком зрозуміло: а) артіль правильно поєднує особисті, побутові інтереси колгоспників з їх громадськими інтересами, б) артіль вдало пристосовує особисті, побутові інтереси — до громадських інтересів, полегшуючи тим самим виховання вчорашніх одноосібників в дусі колективізму.

На відміну від артілі, де усуспільнені тільки засоби виробництва, в комунах до останнього часу були усуспільнені не тільки засоби виробництва, але й побут кожного члена комуни, тобто члени комуни на відміну від членів артілі не мали в особистому володінні домашню птицю, дрібну худобу, корову, зерно, присадибну землю. Це значить, що в комунах особисті, побутові інтереси членів не стільки враховувалися і поєднувалися з інтересами громадськими, скільки заглушалися останніми в інтересах дрібнобуржуазної зрівнялівки. Зрозуміло, що ця обставина є найслабшою стороною комун. Цим, власне, і пояснюється, що комуни не мають великого поширення і трапляються лише одиницями і

десятками. З цієї ж причини комуни, щоб відстояти своє існування і не розвалитись, були змушені відмовитись від усуспільнення побуту, починають працювати за трудоднями, стали видавати зерно додому, допускають особисте володіння домашньою птицею, дрібною худобою, коровою і т. д., але з цього виходить, що комуни фактично перейшли на становище артілей. І в цьому немає нічого поганого, бо цього вимагають інтереси здорового розвитку масового колгоспного руху.

Це не значить, звичайно, що комуна взагалі не потрібна, що вона не є більше вищою формою колгоспного руху. Ні, комуна потрібна і вона, звичайно, є вищою формою колгоспного руху, але не нинішня комуна, яка виникла на базі нерозвиненої техніки і недостачі продуктів і яка сама переходить на становище артілі, а — майбутня комуна, яка виникне на базі більш розвиненої техніки і достатку продуктів. Нинішня сільськогосподарська комуна виникла на основі мало розвиненої техніки і недостачі продуктів. Цим, власне, і пояснюється, що вона практикувала зрівнялівку і мало зважала на особисті, побутові інтереси своїх членів, через що вона змушена тепер перейти на становище артілі, де розумно поєднуються особисті і громадські інтереси колгоспників. Майбутня комуна виросте з розвиненої і заможної артілі. Майбутня сільськогосподарська комуна виникне тоді, коли на полях і в фермах артілі буде достаток зерна, худоби, птиці, овочів і всяких інших продуктів, коли при артілях заведуться механізовані пральні, сучасні кухні-їдальні, хлібозаводи і т. д., коли колгоспник побачить, що йому вигідніше одержувати м'ясо і молоко з ферми, ніж заводити свою корову і дрібну худобу, коли колгоспниця побачить, що їй вигідніше обідати в їдальні, брати хліб з хлібозаводу і одержувати випрану білизну з громадської пральні, ніж самій займатися цією справою. Майбутня комуна виникне на базі більш розвиненої техніки і більш розвиненої артілі, на базі достатку продуктів. Коли це буде? Звичайно, не скоро. Але це буде. Було б злочином штучно прискорювати процес переростання артілі в майбутню комуну. Це сплутало б усі карти і полегшило б справу наших ворогів. Процес переростання артілі в майбутню комуну повинен відбуватися поступово, в міру того, як усі колгоспники будуть переконуватися в необхідності такого переростання.

Так стоїть справа з питанням про артіль і комуну.

Справа, здавалося б, ясна і майже елементарна.

А тимчасом, серед однієї частини членів партії є чимала плутанина в цьому питанні. Вважають, що, оголосивши артіль основною формою колгоспного руху, партія віддалилася від соціалізму, відступила назад від комуни, від вищої форми колгоспного руху — до нижчої. Чому, постає питання? Тому, виявляється, що в артілі немає рівності, бо там зберігається різниця в потребах

і в особистому побуті членів артілі, тоді як у комуні є рівність, бо там зрівняні і потреби і особисте побутове становище її членів. Але, по-перше, у нас немає більше таких комун, де б існували зрівняння, зрівнялівка в галузі потреб і особистого побуту. Практика показала, що комуни напевно загинули б, якби вони не відмовились від зрівнялівки і не перейшли на ділі на становище артілі. Отже, нічого посилатися на те, чого немає вже в природі. По-друге, всякому ленінцеві відомо, коли він тільки справжній ленінець, що зрівнялівка в галузі потреб і особистого побуту є реакційне дрібнобуржуазне безглуздя, гідне якої-небудь первісної секти аскетів, але не соціалістичного суспільства, організованого по-марксистському, бо не можна вимагати, щоб в усіх людей були однакові потреби і смаки, щоб усі люди в своєму особистому побуті жили за одним зразком. І нарешті: хіба серед робітників не зберігається різниця як у потребах, так і в їх особистому побуті? Чи значить це, що робітники стоять далі від соціалізму, ніж члени сільськогосподарських комун?

Ці люди, очевидно, думають, що соціалізм вимагає зрівнялівки, зрівняння, нівелювання потреб і особистого побуту членів суспільства. Нічого й казати, що таке припущення не має нічого спільного з марксизмом, ленінізмом. Під рівністю марксизм розуміє не зрівнялівку в галузі особистих потреб і побуту, а знищення класів, тобто а) рівне визволення всіх трудящих від експлуатації після того, як капіталісти скинуті й експропрійовані, б) рівне скасування для всіх приватної власності на засоби виробництва після того, як вони передані у власність всього суспільства, в) рівний обов'язок усіх працювати по своїх здібностях і рівне право всіх трудящих одержувати за це по їх праці (**соціалістичне** суспільство), г) рівний обов'язок всіх працювати по своїх здібностях і рівне право всіх трудящих одержувати за це по їх потребах (**комуністичне** суспільство). При цьому марксизм виходить з того, що смаки і потреби людей не бувають і не можуть бути однаковими і рівними щодо якості або щодо кількості ні в період соціалізму, ні в період комунізму.

Ось вам марксистське розуміння рівності.

Ніякої іншої рівності марксизм не визнавав і не визнає.

Робити звідси висновок, що соціалізм вимагає зрівнялівки, зрівнювання, нівелювання потреб членів суспільства, нівелювання їх смаків і особистого побуту, що за планом марксистів всі повинні ходити в однакових костюмах і їсти ті самі страви, в тій самій кількості,— значить говорити пошлості і зводити наклеп на марксизм.

Пора засвоїти, що марксизм є ворог зрівнялівки. Ще в «Маніфесті Комуністичної партії» бичували Маркс і Енгельс примітивний утопічний соціалізм, називаючи його реакційним за його проповідь «загального аскетизму і грубої зрівняльності». Енгельс

у своєму «Анти-Дюрінгу» присвятив цілий розділ бичуючій критиці «радикального зрівняльного соціалізму», висунутого Дюрінгом, як противагу проти марксистського соціалізму.

«Реальний зміст пролетарської вимоги рівності, — говорив Енгельс, — зводиться до вимоги **знищення класів**. Всяка вимога рівності, яка йде далі за це, неминуче приводить до безглуздя».

Те саме говорить Ленін:

«Енгельс тисячу раз мав рацію, коли писав: поняття рівності **без** знищення класів є найдурніший і безглуздий передсуд. Буржуазні професори за поняття рівності намагалися нас обвинуватити в тому, ніби ми хочемо одну людину зробити рівною іншим. В цьому безглузді, яке вони самі вигадали, вони намагалися обвинуватити соціалістів. Але вони не знали через своє неуцтво, що соціалісти — і саме засновники сучасного наукового соціалізму, Маркс і Енгельс — говорили: рівність є пуста фраза, якщо під рівністю не розуміти знищення класів. Класи ми хочемо знищити, в цьому відношенні ми стоїмо за рівність. Але претендувати на те, що ми зробимо всіх людей рівними один одному, це пустісінька фраза і дурна вигадка інтелігента» (Промова **Леніна** «Про обман народу лозунгами свободи і рівності», т. XXIV, стор. 293—294).

Здається, ясно.

Буржуазні письменники охоче змальовують марксистський соціалізм, як стару царську казарму, де все підпорядковане «принципові» зрівнялівки. Але марксисти не можуть бути відповідальними за неуцтво і тупість буржуазних письменників.

Не може бути сумніву, що ця плутанина в поглядах у окремих членів партії відносно марксистського соціалізму і захоплення зрівнялівськими тенденціями сільськогосподарських комун схожі, як дві каплі води, на дрібнобуржуазні погляди наших лівацьких головотяпів, у яких ідеалізація сільськогосподарських комун доходила один час до того, що вони намагалися насадити комуни навіть на заводах і фабриках, де кваліфіковані і некваліфіковані робітники, працюючи кожний за своєю професією, повинні були віддавати зарплату в спільний котел і ділити її потім порівну. Відомо, яку шкоду заподіяли нашій промисловості ці зрівнялівсько-хлоп'ячі вправи «лівих» головотяпів.

Як бачите, залишки ідеології розбитих антипартійних груп мають досить велику живучість.

Зрозуміло, що, якби ці лівацькі погляди перемогли в партії, партія перестала б бути марксистською, а колгоспний рух був би вкрай дезорганізований.

Або, наприклад, візьмемо питання про лозунг: **«зробити всіх колгоспників заможними»**. Цей лозунг стосується не тільки колгоспників. Він ще більше стосується робітників, тому що ми хочемо зробити всіх робітників заможними,— людьми, які ведуть заможне і цілком культурне життя.

Здавалося б, справа ясна. Ні для чого було скидати капіталізм у жовтні 1917 року і будувати соціалізм на протязі ряду

років, якщо не доб'ємося того, щоб люди жили у нас в достатку. Соціалізм означає не злидні і нестатки, а знищення злиднів і нестатків, організацію заможного і культурного життя для всіх членів суспільства.

А тимчасом, цей ясний і по суті справи елементарний лозунг викликав цілий ряд сумнівів, плутанину і нерозбериху серед однієї частини членів партії. Чи не є, кажуть вони, цей лозунг поверненням до старого, відкинутого партією лозунга: «збагачуйтесь»? Якщо всі стануть заможними, продовжують вони, і біднота перестане існувати,— на кого ж нам, більшовикам, спиратися в своїй роботі, як же ми будемо працювати без бідноти?

Може це й смішно, але існування таких наївних і антиленінських поглядів серед частини членів партії є безперечний факт, на який не можна не зважати.

Ці люди, очевидно, не розуміють, що між лозунгом «збагачуйтесь» і лозунгом «зробити всіх колгоспників заможними» лежить ціла прірва. По-перше, збагачуватися можуть тільки **окремі** особи або групи, тоді як лозунг про заможне життя стосується не окремих осіб або груп, а **всіх** колгоспників. По-друге, збагачуються **окремі** особи або групи для того, щоб підкорити собі решту людей і **експлуатувати** їх, тоді як лозунг про заможне життя **всіх** колгоспників при наявності усуспільнення засобів виробництва в колгоспах **виключає** всяку можливість експлуатації одних другими. По-третє, лозунг «збагачуйтесь» був даний у період початкової стадії непу, коли капіталізм частково відновлювався, коли куркулі були в силі, в країні переважало одноосібне селянське господарство, а колгоспне господарство перебувало в зародковому стані, тоді як лозунг «зробити всіх колгоспників заможними» дано в останній стадії непу, коли капіталістичні елементи в промисловості знищені, куркулі на селі розгромлені, індивідуальне селянське господарство відтіснене на задній план, а колгоспи перетворені в пануючу форму сільського господарства. Я вже не кажу про те, що лозунг «зробити всіх колгоспників заможними» дано не ізольовано, а в нерозривному зв'язку з лозунгом «зробити колгоспи більшовицькими».

Чи не ясно, що лозунг «збагачуйтесь» означав по суті справи заклик — **відновити** капіталізм, тоді як лозунг «зробити всіх колгоспників заможними» означає заклик — **добити** останні залишки капіталізму шляхом посилення економічної могутності колгоспів і перетворення всіх колгоспників у заможних трудівників? (Вигуки: «Правильно!».)

Чи не ясно, що між цими лозунгами нема і не може бути нічого спільного? (Вигуки: «Правильно!».)

Щодо того, що без існування бідноти немислимі нібито ні більшовицька робота, ні соціалізм, то це таке безглуздя, про яке ніяково навіть говорити. Ленінці спираються на бідноту, коли

є капіталістичні елементи і є біднота, яку експлуатують капіталісти. Але коли капіталістичні елементи розгромлені, а біднота визволена від експлуатації, завдання ленінців полягає не в тому, щоб закріпити і зберегти бідність і бідноту, передумови існування яких уже знищені, а в тому, щоб знищити бідність і підняти бідноту до заможного життя. Було б безглуздям думати, що соціалізм може бути побудований на базі злиднів і нестатків, на базі скорочення особистих потреб і зниження рівня життя людей до рівня життя бідноти, яка до того ж сама не хоче більше залишатися біднотою і пре вгору до заможного життя. Кому потрібний такий, з дозволу сказати, соціалізм? Це був би не соціалізм, а карикатура на соціалізм. Соціалізм може бути побудований тільки на базі бурхливого зростання продуктивних сил суспільства, на базі достатку продуктів і товарів, на базі заможного життя трудящих, на базі бурхливого зростання культурності. Бо соціалізм, марксистський соціалізм, означає не скорочення особистих потреб, а всемірне їх розширення і розквіт, не обмеження або відмову від задоволення цих потреб, а всебічне і повне задоволення всіх потреб культурно-розвинених трудящих людей.

Не може бути сумніву, що ця плутанина в поглядах у окремих членів партії щодо бідноти і заможності є відбиття поглядів наших лівацьких головотяпів, які ідеалізують бідноту, як одвічну опору більшовизму при всіх і всяких умовах, і розглядають колгоспи, як арену запеклої класової боротьби.

Як бачите, і тут, в цьому питанні, залишки ідеології розбитих антипартійних груп все ще не втрачають своєї живучості.

Зрозуміло, що якби подібні головотяпські погляди здобули перемогу в нашій партії, колгоспи не мали б тих успіхів, яких вони добилися за останні два роки, і вони розвалилися б у найкоротший строк.

Або взяти, наприклад, **національне питання.** І тут також, в галузі національного питання, як і в галузі інших питань, у однієї частини партії є плутанина в поглядах, яка створює певну небезпеку. Я говорив про живучість пережитків капіталізму. Слід зауважити, що пережитки капіталізму в свідомості людей далеко більш живучі в галузі національного питання, ніж в будь-якій іншій галузі. Вони більш живучі, тому що мають можливість добре маскуватися в національному костюмі. Багато хто думає, що гріхопадіння Скрипника є поодинокий випадок, виняток з правила. Це невірно. Гріхопадіння Скрипника і його групи на Україні не є виняток. Такі ж вивихи спостерігаються у окремих товаришів і в інших національних республіках.

Що значить ухил до націоналізму,— все одно, чи йде мова про ухил до великоруського націоналізму чи про ухил до місцевого націоналізму? Ухил до націоналізму є пристосування інтерна-

ціоналістської політики робітничого класу до націоналістської політики буржуазії. Ухил до націоналізму відображає спроби «своєї», «національної» буржуазії підірвати Радянський лад і відновити капіталізм. Джерело у обох ухилів, як бачите,—спільне. Це — **відхід** від ленінського інтернаціоналізму. Якщо хочете тримати під огнем обидва ухили, треба бити, насамперед, по цьому джерелу, по тих, хто відходить від інтернаціоналізму—все одно—чи йде мова про ухил до місцевого націоналізму, чи про ухил до великоруського націоналізму. (Бурхливі оплески.)

Сперечаються про те, який ухил становить головну небезпеку, ухил до великоруського націоналізму чи ухил до місцевого націоналізму? При сучасних умовах це — формальна і тому пуста суперечка. Безглуздям було б давати придатний для всіх часів і умов готовий рецепт про головну і неголовну небезпеку. Таких рецептів немає взагалі в природі. Головну небезпеку становить той ухил, проти якого перестали боротися і якому дали, таким чином, розростися до державної небезпеки. (Тривалі оплески.)

На Україні ще зовсім недавно ухил до українського націоналізму не становив головної небезпеки, але коли перестали з ним боротися і дали йому розростися до того, що він зімкнувся з інтервенціоністами, цей ухил став головною небезпекою. Питання про головну небезпеку в галузі національного питання вирішується не пустопорожніми формальними суперечками, а марксистським аналізом стану справ у даний момент і вивченням тих помилок, які допущені в цій галузі.

Те саме треба сказати **про правий і «лівий» ухили** в галузі загальної політики. І тут, як і в інших галузях, є чимала плутанина в поглядах у окремих членів нашої партії. Іноді, ведучи боротьбу проти правого ухилу, відводять руку від «лівого» ухилу і ослабляють боротьбу з ним, гадаючи, що він не становить небезпеки або мало небезпечний. Це — серйозна і небезпечна помилка. Це — поступка «лівому» ухилові, недопустима для члена партії. Це тим більш недопустимо, що останнім часом «ліві» остаточно скотилися на позицію правих і по суті справи нічим від них уже не відрізняються.

Ми завжди заявляли, що «ліві» — це ті самі праві, які маскують свою правизну лівими фразами. Тепер «ліві» самі підтверджують цю нашу заяву. Візьміть торішні номери троцькістського «Бюллетеня». Чого вимагають і про що пишуть там пани троцькісти, в чому виражається їх «ліва» програма? Вони вимагають: **розпуску радгоспів**, як нерентабельних, **розпуску більшої частини колгоспів**, як дутих, **відмовлення від політики ліквідації куркульства, повернення до концесійної політики і здачі в концесію цілого ряду наших промислових підприємств**, як нерентабельних.

Ось вам програма мерзенних боягузів і капітулянтів, контрреволюційна програма відновлення капіталізму в СРСР!

Чим вона відрізняється від програми крайніх правих? Ясно, що нічим. Виходить, що «ліві» відкрито приєдналися до контрреволюційної програми правих для того, щоб скласти з ними блок і повести спільну боротьбу проти партії.

Як можна після цього говорити, що «ліві» не становлять небезпеки або мало небезпечні? Чи не ясно, що люди, які говорять таку нісенітницю, ллють воду на млин заклятих ворогів ленінізму?

Як бачите, і тут, в галузі ухилів від лінії партії, — все одно, чи йде мова про ухили по загальній політиці, чи про ухили в національному питанні,— пережитки капіталізму в свідомості людей, в тому числі в свідомості окремих членів нашої партії — мають достатню живучість.

Ось вам кілька серйозних і актуальних питань нашої ідейно-політичної роботи, з приводу яких в окремих прошарках партії є неясність поглядів, плутанина, а то й пряме відхилення від ленінізму. А це ж не єдині питання, на яких можна було б демонструвати плутанину в поглядах серед окремих членів партії.

Чи можна після цього говорити, що у нас все в партії гаразд? Ясно, що не можна.

Наші завдання в галузі ідейно-політичної роботи:

1) Піднести теоретичний рівень партії на належну висоту;

2) Посилити ідеологічну роботу в усіх ланках партії;

3) Вести безустанну пропаганду ленінізму в рядах партії;

4) Виховувати парторганізації і оточуючий їх безпартійний актив в дусі ленінського інтернаціоналізму;

5) Не замазувати, а критикувати сміливо відхилення деяких товаришів від марксизму-ленінізму;

6) Систематично викривати ідеологію і залишки ідеології ворожих ленінізмові течій.

2. ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО КЕРІВНИЦТВА

Я говорив про наші успіхи. Говорив про перемогу лінії партії як у галузі народного господарства й культури, так і в галузі подолання антиленінських угруповань в партії. Я говорив про всесвітньоісторичне значення нашої перемоги. Це не значить, проте, що перемогу здобуто скрізь і в усьому і вже розв'язано всі питання. Таких успіхів і перемог взагалі не буває в природі. Нерозв'язаних питань і прогалин всякого роду лишається у нас ще не мало. Попереду у нас — купа завдань, які вимагають розв'язання. Але це безсумнівно означає, що більша частина невідкладних чергових завдань вже розв'язана з успіхом, і в цьому розумінні величезна перемога нашої партії не підлягає сумніву.

Та ось питання: як створювалась ця перемога, як вона добувалася на ділі, якою боротьбою, якими зусиллями?

Дехто думає, що досить виробити правильну лінію партії, проголосити її привселюдно, викласти її у вигляді загальних тез та резолюцій і проголосувати її одноголосно, щоб перемога прийшла сама собою, так би мовити, самопливом. Це, звичайно, невірно. Це велика помилка. Так можуть думати тільки непоправні бюрократи і канцеляристи. Насправді, ці успіхи і перемоги були здобуті не порядком самопливу, а порядком запеклої боротьби за проведення лінії партії. Перемога ніколи не приходить сама,— її звичайно притягують. Хороші резолюції і декларації за генеральну лінію партії — це тільки початок справи, бо вони означають лише бажання перемогти, але не саму перемогу. Після того, як дано правильну лінію, після того, як дано правильне розв'язання питання, успіх справи залежить від організаційної роботи, від організації боротьби за проведення в життя лінії партії, від правильного добору людей, від перевірки виконання рішень керівних органів. Без цього правильна лінія партії і правильні рішення рискують зазнати серйозної шкоди. Більше того: після того, як дано правильну політичну лінію, організаційна робота вирішує все, в тому числі і долю самої політичної лінії,— її виконання, або її провал.

Насправді перемога була здобута і завойована шляхом систематичної і жорстокої боротьби з усякого роду труднощами на шляху до проведення лінії партії, шляхом подолання цих труднощів, шляхом мобілізації партії і робітничого класу на справу подолання труднощів, шляхом організації боротьби за подолання труднощів, шляхом усунення непридатних працівників і добору кращих, здатних повести боротьбу з труднощами.

Що це за труднощі і де вони гніздяться?

Ці труднощі є труднощами нашої організаційної роботи, труднощами нашого організаційного керівництва. Вони гніздяться в нас самих, в наших керівних працівниках, в наших організаціях, в апаратах наших партійних, радянських, господарських, профспілкових, комсомольських і всяких інших організацій.

Треба зрозуміти, що сила і авторитет наших партійно-радянських, господарських і всяких інших організацій та їх керівників виросли до небувалої міри. І саме тому, що їх сила і авторитет виросли до небувалої міри,— від їх роботи залежить тепер все або майже все. Посилання на так звані об'єктивні умови не має виправдання. Після того, як правильність політичної лінії партії підтверджена досвідом ряду років, а готовність робітників і селян підтримати цю лінію не викликає більше сумнівів,— роль так званих об'єктивних умов звелася до мінімуму, тоді як роль наших організацій та їх керівників стала вирішальною, виключною. А що це значить? Це значить, що відповідальність за наші прориви

і хиби в роботі лягає віднині на дев'ять десятих не на «об'єктивні» умови, а на нас самих, і тільки на нас.

Ми маємо в партії більш як два мільйони членів і кандидатів. Ми маємо в комсомолі більш як чотири мільйони членів і кандидатів. Ми маємо понад три мільйони робітничих і селянських кореспондентів. В Тсоавіахімі є у нас більше 12 мільйонів членів. У профспілках — понад 17 мільйонів членів. Цим організаціям зобов'язані ми нашими успіхами. І якщо, незважаючи на наявність таких організацій і таких можливостей, які полегшують досягнення успіхів, ми маємо не мало хиб у роботі і не малу кількість проривів, то винні в цьому тільки ми, наша організаційна робота, наше погане організаційне керівництво.

Бюрократизм і канцелярщина апаратів управління; базікання про «керівництво взагалі» замість живого і конкретного керівництва; функціональна будова організацій і відсутність особистої відповідальності; знеосібка в роботі і зрівнялівка в системі зарплати; відсутність систематичної перевірки виконання; боязнь самокритики,— ось де джерела наших труднощів, ось де гніздяться тепер наші труднощі.

Було б наївно думати, що можна побороти ці труднощі за допомогою резолюцій і постанов. Бюрократи і канцеляристи давно вже набили руку на тому, щоб на словах продемонструвати вірність рішенням партії й уряду, а на ділі — покласти їх під сукно. Щоб побороти ці труднощі, треба було ліквідувати відставання нашої організаційної роботи від вимог політичної лінії партії, треба було піднести рівень організаційного керівництва в усіх сферах народного господарства до рівня політичного керівництва, треба було добитися того, щоб наша організаційна робота забезпечувала практичне проведення в життя політичних лозунгів і рішень партії.

Щоб побороти ці труднощі і добитися успіхів, треба було організувати боротьбу за подолання цих труднощів, треба було залучити маси робітників і селян до цієї боротьби, треба було мобілізувати саму партію, треба було очистити партію і господарські організації від ненадійних, нестійких елементів, від переродженців.

Що потрібно було для цього?

Нам треба було організувати:

1) Розгортання самокритики і викриття хиб у нашій роботі;

2) Мобілізацію партійних, радянських, господарських, профспілкових і комсомольських організацій на боротьбу з труднощами;

3) Мобілізацію робітничо-селянських мас на боротьбу за проведення в життя лозунгів і рішень партії й уряду;

4) Розгортання змагання і ударництва серед трудящих;

5) Широку сітку політвідділів МТС та радгоспів і наближення партійно-радянського керівництва до села;

6) Розкрупнення наркоматів, головних управлінь і трестів і наближення господарського керівництва до підприємства;

7) Знищення знеосібки в роботі і ліквідацію зрівнялівки в системі зарплати;

8) Знищення «функціоналки», посилення особистої відповідальності і настанову на ліквідацію колегій;

9) Посилення перевірки виконання і настанову на реорганізацію ЦКК і РСІ в дусі дальшого посилення перевірки виконання;

10) Пересунення кваліфікованих працівників з канцелярії ближче до виробництва;

11) Викриття і вигнання з апаратів управління непоправних бюрократів і канцеляристів;

12) Зняття з постів порушників рішень партії й уряду, окозамилювачів та базік і висування на їх місце нових людей — людей діла, здатних забезпечити конкретне керівництво дорученою роботою і зміцнення партійно-радянської дисципліни;

13) Чистку радянсько-господарських організацій і скорочення їх штатів;

14) Нарешті, чистку партії від ненадійних людей та переродженців.

Ось в основному ті засоби, які повинна була висунути партія для того, щоб побороти труднощі, піднести рівень нашої організаційної роботи до рівня політичного керівництва і забезпечити, таким чином, проведення в життя лінії партії.

Ви знаєте, що ЦК нашої партії саме так і вів свою організаційну роботу за звітний період.

ЦК керувався при цьому геніальною думкою Леніна про те, що головне в організаційній роботі — **добір людей і перевірка виконання.**

Щодо добору людей і усунення тих, які не виправдали себе, я хотів би сказати кілька слів.

Крім непоправних бюрократів і канцеляристів, з приводу усунення яких у нас нема ніяких незгод, є у нас ще два типи працівників, які гальмують нашу роботу, заважають нашій роботі і не дають нам рухатися вперед.

Один тип працівників — це люди з певними заслугами в минулому, люди, які стали вельможами, люди, які вважають, що партійні і радянські закони писані не для них, а для дурнів. Це ті самі люди, які не вважають за свій обов'язок виконувати рішення партії і уряду і які руйнують, таким чином, основи партійної і державної дисципліни. На що вони розраховують, порушуючи партійні і радянські закони? Вони надіються на те, що Радянська влада не зважиться зачепити їх через їх старі заслуги.

Ці вельможі, які зазналися, думають, що вони незамінні і що вони можуть безкарно порушувати рішення керівних органів. Як бути з такими працівниками? Їх треба без вагань знімати з керівних постів, незважаючи на їх заслуги в минулому. (Вигуки: «Правильно!».) Їх треба усувати, переводячи на нижчу посаду, і опубліковувати про це в пресі. (Вигуки: «Правильно!».) Це необхідно для того, щоб збити пиху з цих вельможбюрократів, які зазналися, і поставити їх на місце. Це необхідно для того, щоб зміцнити партійну і радянську дисципліну в усій нашій роботі. (Вигуки: «Правильно!». Оплески.)

А тепер про другий тип працівників. Я маю на увазі тип базік, я сказав би, чесних базік (сміх), людей чесних, відданих Радянській владі, але не здатних керувати, не здатних що-небудь організувати. У мене торік була розмова з одним таким товаришем, дуже шановним товаришем, але непоправним базікою, здатним потопити в базіканні всяке живе діло. Ось вона, ця розмова.

Я: Як у вас стоїть справа з сівбою?

Він: З сівбою, товаришу Сталін? Ми мобілізувались. (Сміх.)

Я: Ну, і що ж?

Він: Ми поставили питання руба. (Сміх.)

Я: Ну, а далі як?

Він: У нас є перелом, товаришу Сталін, скоро буде перелом. (Сміх.)

Я: А все-таки?

Він: У нас намічаються зрушення. (Сміх.)

Я: Ну, а все-таки, як у вас з сівбою?

Він: З сівбою у нас поки що нічого не виходить, товаришу Сталін. (Загальний регіт.)

Ось вам фізіономія базіки. Вони мобілізувались, поставили питання руба, у них і перелом, і зрушення, а справа не рушає з місця.

Точнісінько так, як схарактеризував недавно один український робітник стан однієї організації, коли його спитали про наявність лінії в цій організації: «Що ж, лінія... лінія, звичайно, є, тільки роботи не видно». (Загальний сміх.) Очевидно, що ця організація теж має своїх чесних базік.

І коли знімаєш з постів таких базік, відсилаючи їх далі від оперативної роботи, вони розводять руками і дивуються: «За що ж нас знімають? Хіба ми не зробили всього того, що необхідне для справи, хіба ми не зібрали зліт ударників, хіба ми не проголосили на конференції ударників лозунгів партії й уряду, хіба ми не обрали весь склад Політбюро ЦК до почесної президії (загальний сміх), хіба не послали привітання товаришеві Сталіну,— чого ж ще хочете від нас?». (Загальний регіт.)

Як бути з цими непоправними базіками? Адже коли їх лишити на оперативній роботі, вони здатні потопити всяке живе діло в

потоці водянистих і нескінченних промов. Очевидно, що їх треба знімати з керівних постів і ставити на іншу, не оперативну роботу. Базікам не місце на оперативній роботі. (Вигуки: «Правильно!». Оплески.)

Як спрямовував ЦК справу добору людей у радянських і господарських організаціях і як він вів справу зміцнення перевірки виконання,— я вже доповів коротко. Докладніше доповість вам товариш Каганович по третьому пункту порядку денного з'їзду.

Щодо дальшої роботи по посиленню перевірки виконання, то про це я хотів би сказати кілька слів.

Правильна організація перевірки виконання має вирішальне значення в справі боротьби з бюрократизмом і канцелярщиною. Чи проводяться рішення керівних організацій чи кладуться під сукно бюрократами і канцеляристами? Чи проводяться вони правильно чи перекручуються? Чи працює апарат чесно і по-більшовицькому чи крутиться на холостому ходу,— про все це можна узнати вчасно лише в результаті добре поставленої перевірки виконання. Добре поставлена перевірка виконання — це той прожектор, який допомагає освітлювати стан роботи апарату в усякий час і виводити на світ божий бюрократів і канцеляристів. Можна з певністю сказати, що дев'ять десятих наших прогалин і проривів пояснюється відсутністю правильно поставленої перевірки виконання. Не може бути сумніву, що при наявності такої перевірки виконання прогалини і прориви були б напевно попереджені.

Але, щоб перевірка виконання досягла мети, необхідні принаймні дві умови: по-перше,— щоб перевірка виконання була систематична, а не епізодична; по-друге,— щоб на чолі справи перевірки виконання в усіх ланках партійно-радянських і господарських організацій стояли не другорядні особи, а досить авторитетні люди, — самі керівники організації.

Найбільше значення має правильна організація перевірки виконання для центральних керівних установ. РСІ по своїй організації не може задовольняти вимогам добре поставленої перевірки виконання. Кілька років тому, коли наша господарська робота була простіша і менш задовільна і коли можна було розраховувати на можливість **інспектування** роботи всіх наркоматів і всіх госпорганізацій, РСІ була на місці. Але тепер, коли наша господарська робота розрослась і стала складнішою, і коли немає вже ні необхідності, ні можливості **інспектувати** її з одного центра, РСІ повинна перебудуватися. Нам потрібна тепер не інспекція, а перевірка виконання рішень центра, — нам потрібний тепер **контроль** над виконанням рішень центра. Нам потрібна тепер така організація, яка, не ставлячи собі універсальної мети інспектувати всіх і вся, могла б зосередити всю свою увагу на

роботі по контролю, на роботі по перевірці виконання рішень центральних установ Радянської влади. Такою організацією може бути тільки Комісія Радянського Контролю при РНК Союзу РСР, яка працює за завданнями РНК і має на місцях незалежних від місцевих органів представників. А щоб у неї був достатній авторитет і щоб вона могла в разі потреби притягти до відповідальності будь-якого відповідального працівника,— необхідно, щоб кандидати в члени Комісії Радянського Контролю намічалися з'їздом партії і затверджувалися РНК та ЦВК Союзу РСР. Я думаю, що тільки така організація могла б зміцнити радянський контроль і радянську дисципліну.

Щодо ЦКК, то, як відомо, вона була створена насамперед і головним чином для попередження розколу в партії. Ви знаєте, що небезпека розколу дійсно існувала у нас один час. Ви знаєте, що ЦКК та її організаціям удалося відвернути небезпеку розколу. Але тепер у нас немає більше небезпеки розколу. Але зате у нас є тепер настійна необхідність такої організації, яка могла б зосередити головну свою увагу на роботі по перевірці виконання рішень партії та її Центрального Комітету. Такою організацією може бути тільки Комісія Партійного Контролю при ЦК ВКП(б), яка працює за завданнями партії та її ЦК і має на місцях незалежних від місцевих організацій представників. Зрозуміло, що така відповідальна організація повинна мати великий авторитет. А щоб вона мала достатній авторитет і щоб вона могла притягати до відповідальності будь-якого відповідального працівника, що провинився, в тому числі і членів ЦК,— необхідно, щоб членів цієї Комісії міг обирати і усувати лише найвищий орган партії — з'їзд партії. Не може бути сумніву, що така організація буде цілком здатна забезпечити контроль над виконанням рішень центральних органів партії і зміцнити партійну дисципліну.

Так стоїть справа з питаннями організаційного керівництва.

Наші завдання в галузі організаційної роботи:

1) Підганяти і надалі нашу організаційну роботу до вимог політичної лінії партії;

2) Піднести організаційне керівництво до рівня політичного керівництва;

3) Добитися того, щоб організаційне керівництво повністю забезпечувало проведення в життя політичних лозунгів і рішень партії.

* * *

Я кінчаю, товариші, звітну доповідь.

Які випливають з неї висновки?

Тепер уже всі визнають, що наші успіхи великі і надзвичайні. Країна переведена за порівняно короткий строк на рейки інду-

стріалізації і колективізації. З успіхом здійснена перша п'ятирічка. Це породжує почуття гордості і зміцнює віру в свої сили у наших працівників.

Це, звичайно, добре. Але успіхи мають іноді і свою тіньову сторону. Вони породжують іноді деякі небезпеки, які, коли дати їм розвинутись,— можуть розладнати всю справу. Є, наприклад, небезпека, що у деяких наших товаришів може запаморочитись голова від таких успіхів. Такі випадки бували у нас, як відомо. Є небезпека, що дехто з наших товаришів, сп'янівши від успіхів, зазнáється вкрай і почне заколисувати себе хвастливими піснями, на зразок того, що «нам тепер море по коліна», що «можемо хоч кого шапками закидати» і т. п. Це зовсім не виключено, товариші. Немає нічого небезпечнішого як подібні настрої, бо вони роззброюють партію і демобілізують її ряди. Якщо такі настрої візьмуть гору в нашій партії, ми можемо опинитися перед загрозою зриву всіх наших успіхів.

Звичайно, першу п'ятирічку виконали з успіхом. Це вірно. Але цим справа не кінчається і не може кінчитися, товариші. Попереду друга п'ятирічка, яку так само треба виконати і так само з успіхом. Ви знаєте, що плани виконуються в боротьбі з труднощами, в ході подолання труднощів. Значить будуть труднощі, буде і боротьба з ними. Товариші Молотов і Куйбишев зроблять вам доповіді про план другої п'ятирічки. З їх доповідей ви побачите, які великі труднощі маємо ми подолати для здійснення цього грандіозного плану. Значить не заколисувати треба партію,— а розвивати в ній пильність, не присипляти її,— а тримати в стані бойової готовності, не роззброювати,— а озброювати, не демобілізовувати,— а тримати її в стані мобілізації для здійснення другої п'ятирічки.

Звідси перший висновок: **не захоплюватись досягнутими успіхами і не зазнаватись.**

Ми добилися успіхів тому, що мали правильну провідну лінію партії і зуміли зорганізувати маси для проведення в життя цієї лінії. Нічого й казати, що без цих умов ми не мали б тих успіхів, які маємо тепер і якими пишаємось по праву. Але мати правильну лінію і зуміти провести її в життя — це велика рідкість в житті правлячих партій.

Подивіться на навколишні країни: чи багато ви знайдете правлячих партій, які мають правильну лінію і проводять її в життя? Власне, таких партій немає тепер у світі, бо всі вони живуть без перспектив, плутаються в хаосі кризи і не бачать шляхів до того, щоб вибратися з трясовини. Тільки наша партія знає, куди вести справу, і веде її вперед з успіхом. Чому зобов'язана наша партія цією своєю перевагою? Тому, що вона є партія марксистська, партія ленінська. Вона зобов'язана тому, що керується в своїй роботі вченням Маркса, Енгельса, Леніна.

Не може бути сумніву, що поки ми лишаємось вірними цьому вченню, поки ми володіємо цим компасом,— будемо мати успіхи в своїй роботі.

Кажуть, що на Заході в деяких державах уже знищено марксизм. Кажуть, що його знищила нібито буржуазно-націоналістична течія, яка називається фашизмом. Це, звичайно, дурниці. Так можуть говорити тільки люди, які не знають історії. Марксизм є науковий вираз корінних інтересів робітничого класу. Щоб знищити марксизм, треба знищити робітничий клас. А знищити робітничий клас неможливо. Понад 80 років минуло з того часу, як марксизм виступив на арену. За цей час десятки і сотні буржуазних урядів намагалися знищити марксизм. І що ж? Буржуазні уряди приходили і відходили, а марксизм лишався. (Бурхливі оплески.) Більше того, — марксизм добився того, що він здобув повну перемогу в одній шостій частині світу, причому добився перемоги в тій самій країні, де марксизм вважали остаточно знищеним. (Бурхливі оплески.) Не можна вважати випадковістю, що країна, де марксизм здобув повну перемогу, є тепер єдиною країною в світі, яка не знає криз і безробіття, тоді як в усіх інших країнах, в тому числі і в країнах фашизму, ось уже чотири роки панують криза і безробіття. Ні, товариші, це не випадковість. (Тривалі оплески.)

Так, товариші, ми зобов'язані своїми успіхами тому, що працювали і боролися під прапором Маркса, Енгельса, Леніна.

Звідси другий висновок: **бути вірними до кінця великому прапорові Маркса, Енгельса, Леніна.** (Оплески.)

Робітничий клас СРСР сильний не тільки тим, що у нього є випробувана в боях ленінська партія. Він сильний, далі, не тільки тим, що має підтримку мільйонних мас трудящих селян. Він сильний ще тим, що його підпирає і йому допомагає світовий пролетаріат. Робітничий клас СРСР є частина світового пролетаріату, його передовий загін, а наша республіка — дітище світового пролетаріату. Не може бути сумніву, що якби не було у нього підтримки з боку робітничого класу капіталістичних країн, він не вдержав би влади в своїх руках, він не забезпечив би умов для соціалістичного будівництва,— отже — у нього не було б тих успіхів, які він має тепер. Інтернаціональні зв'язки робітничого класу СРСР з робітниками капіталістичних країн, братерський союз робітників СРСР з робітниками всіх країн,— ось один з наріжних каменів сили і могутності Республіки Рад. Робітники на Заході кажуть, що робітничий клас СРСР є ударна бригада світового пролетаріату. Це дуже добре. Це значить, що світовий пролетаріат готовий і надалі підтримувати робітничий клас СРСР в міру сил і можливостей. Але це накладає на нас серйозні обов'язки. Це значить, що ми повинні виправдати своєю роботою почесне звання ударної бригади пролетарів усіх країн.

Це зобов'язує нас до того, щоб працювати краще і боротися краще за остаточну перемогу соціалізму в нашій країні, за перемогу соціалізму в усіх країнах.

Звідси третій висновок: **бути вірними до кінця справі пролетарського інтернаціоналізму, справі братерського союзу пролетарів усіх країн.** (Оплески.)

Такі є висновки.

Хай живе великий і непереможний прапор Маркса, Енгельса, Леніна! (Бурхливі тривалі оплески всього залу. З'їзд влаштовує овацію товаришеві Сталіну. Співають «Інтернаціонал». Після виконання «Інтернаціоналу» овація відновлюється з новою силою. Вигуки: «Ура Сталіну!», «Хай живе Сталін!», «Хай живе ЦК партії!»)

Й. В. Сталін. Твори,
том 13, стор. 280—374.

ЗАМІСТЬ ЗАКЛЮЧНОГО СЛОВА

31 січня 1934 р.

Товариші! Дебати на з'їзді виявили повну єдність поглядів наших партійних керівників, можна сказати, в усіх питаннях партійної політики. Заперечень проти звітної доповіді, як знаєте, не було ніяких. Отже, виявлена надзвичайна ідейно-політична і організаційна згуртованість рядів нашої партії. (Оплески.) Постає питання, чи є після цього потреба в заключному слові? Я думаю, що немає такої потреби. Через це дозвольте мені відмовитись від заключного слова. (Бурхлива овація, весь з'їзд встає, громове «ура»; колективні вигуки: «Хай живе Сталін!». З'їзд, стоячи, співає «Інтернаціонал». Після виконання «Інтернаціоналу» овація відновлюється. Вигуки: «Ура!», «Хай живе Сталін!», «Хай живе ЦК!»)

Й. В. Сталін. Твори,
том 13, стор. 376.

ПРОМОВА В КРЕМЛІВСЬКОМУ ПАЛАЦІ НА ВИПУСКУ АКАДЕМІКІВ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ

4 травня 1935 р.

Товариші! Не можна заперечувати, що за останній час ми мали великі успіхи як у галузі будівництва, так і в галузі управління. У зв'язку з цим надто багато говорять у нас про заслуги керівників, про заслуги вождів. Їм приписують всі, майже всі наші досягнення. Це, звичайно, невірно і неправильно. Справа не тільки у вождях. Але не про це я хотів би говорити сьогодні. Я хотів би сказати кілька слів про кадри, про наші кадри взагалі і зокрема про кадри нашої Червоної Армії.

Ви знаєте, що ми дістали у спадщину від старого часу відсталу технічно і напівзлидарську, розорену країну. Розорена чотирма роками імперіалістичної війни, повторно розорена трьома роками громадянської війни, країна з напівписьменним населенням, з низькою технікою, з окремими оазисами промисловості, які тонули серед моря найдрібніших селянських господарств,— ось яку країну дістали ми у спадщину від минулого. Завдання полягало в тому, щоб цю країну перевести з рейок середньовіччя і темноти на рейки сучасної індустрії і машинізованого сільського господарства. Завдання, як бачите, серйозне і важке. Питання стояло так: або ми це завдання розв'яжемо у найкоротший строк і зміцнимо в нашій країні соціалізм, або ми його не розв'яжемо і тоді наша країна — слаба технічно і темна в культурному відношенні — розгубить свою незалежність і перетвориться в об'єкт гри імперіалістичних держав.

Наша країна переживала тоді період найжорстокішого голоду в галузі техніки. Невистачало машин для індустрії. Не було машин для сільського господарства. Не було машин для транспорту. Не було тієї елементарної технічної бази, без чого немислиме індустріальне перетворення країни. Були тільки окремі передумови для створення такої бази. Треба було створити першокласну індустрію. Треба було спрямувати цю індустрію на те, щоб вона була здатна реорганізувати технічно не тільки промисловість, але й сільське господарство, але й наш залізничний

транспорт. А для цього треба було піти на жертви і навести в усьому найжорстокішу економію, треба було економити і на харчуванні, і на школах, і на мануфактурі, щоб нагромадити необхідні кошти — для створення індустрії. Іншого шляху для зживання голоду в галузі техніки не було. Так учив нас Ленін, і ми йшли в цій справі по стопах Леніна.

Зрозуміло, що в такій великій і важкій справі не можна було чекати суцільних і швидких успіхів. В такій справі успіхи можуть позначитись лише через кілька років. Тому треба було озброїтись міцними нервами, більшовицькою витримкою і стійким терпінням, щоб перебороти перші невдачі і неухильно йти вперед до великої мети, не допускаючи вагань і невпевненості у своїх рядах.

Ви знаєте, що ми вели цю справу саме так. Але не у всіх наших товаришів вистачило нервів, терпіння і витримки. Серед наших товаришів знайшлися люди, які після перших же утруднень стали закликати до відступу. Кажуть, що «хто давнє пом'яне, хай лиха не мине». Це, звичайно, вірно. Але у людини є пам'ять, і мимоволі згадуєш про минуле при підведенні підсумків нашої роботи. (Веселе пожвавлення в залі.) Так от, були у нас товариші, які злякалися труднощів і стали закликати партію до відступу. Вони говорили: «Що нам ваша індустріалізація і колективізація, машини, чорна металургія, трактори, комбайни, автомобілі? Дали б краще більше мануфактури, купили б краще більше сировини для виробництва ширвжитку і більше давали б населенню всіх тих дрібниць, чим красний побут людей. Створення індустрії при нашій відсталості, та ще першокласної індустрії — небезпечна мрія».

Звичайно, ми могли б 3 мільярди карбованців валюти, здобутих шляхом найжорстокішої економії і витрачених на створення нашої індустрії, — ми могли б їх обернути на імпорт сировини і посилення виробництва предметів широкого вжитку. Це теж свого роду «план». Але при такому «плані» ми не мали б ні металургії, ні машинобудування, ні тракторів і автомобілів, ні авіації і танків. Ми були б беззбройні перед зовнішніми ворогами. Ми підірвали б основи соціалізму в нашій країні. Ми опинилися б в полоні у буржуазії, внутрішньої і зовнішньої.

Очевидно, треба було вибирати між двома планами: між планом відступу, який вів і не міг не вести до поразки соціалізму, і планом наступу, який вів і, як знаєте, уже привів до перемоги соціалізму в нашій країні.

Ми вибрали план наступу і пішли вперед по ленінському шляху, відтерши назад цих товаришів як людей, що бачили сяк-так тільки у себе під носом, але закривали очі на найближче майбутнє нашої країни, на майбутнє соціалізму в нашій країні.

Але ці товариші не завжди обмежувалися критикою і пасив-

ним опором. Вони погрожували нам підняттям повстання в партії проти Центрального Комітету. Більше того: вони погрожували декому з нас кулями. Як видно, вони розраховували залякати нас і змусити нас звернути з ленінського шляху. Ці люди, очевидно, забули, що ми, більшовики,— люди особливого покрою. Вони забули, що більшовиків не залякаєш ні труднощами, ні погрозами. Вони забули, що нас кував великий Ленін, наш вождь, наш учитель, наш батько, який не знав і не визнавав страху в боротьбі. Вони забули, що чим сильніше біснуються вороги і чим більше впадають в істерику противники всередині партії, тим більше запалюються більшовики для нової боротьби і тим нестримніше рухаються вони вперед.

Зрозуміло, що ми й не думали звертати з ленінського шляху. Більше того, укріпившись на цьому шляху, ми ще нестримніше пішли вперед, змітаючи з дороги всі і всякі перепони. Правда, нам довелося при цьому по дорозі пом'яти боки декому з цих товаришів. Але з цим уже нічого не вдієш. Мушу признатися, що я теж доклав руки до цієї справи. (Бурхливі оплески, вигуки «ура».)

Так, товариші, ми пішли упевнено і нестримно по шляху індустріалізації і колективізації нашої країни. І тепер цей шлях можна вважати уже пройденим.

Тепер уже всі визнають, що ми добилися на цьому шляху величезних успіхів. Тепер всі визнають, що ми маємо уже потужну і першокласну промисловість, потужне і механізоване сільське господарство, транспорт, який розгортається і йде вгору, організовану і прекрасно оснащену Червону Армію.

Це значить, що ми зжили уже в основному період голоду в галузі техніки.

Але зживши період голоду в галузі техніки, ми вступили в новий період, в період, я сказав би, голоду щодо людей, щодо кадрів, щодо працівників, які вміють осідлати техніку і посунути її вперед. Справа в тому, що у нас є фабрики, заводи, колгоспи, радгоспи, транспорт, армія, є техніка для всієї цієї справи, але невистачає людей, які мають достатній досвід, необхідний для того, щоб видавити з техніки максимум того, що можна з неї видавити. Раніше ми говорили, що «техніка вирішує все». Цей лозунг допоміг нам в тому відношенні, що ми ліквідували голод в галузі техніки і створили найширшу технічну базу в усіх галузях діяльності для озброєння наших людей першокласною технікою. Це дуже добре. Але цього далеко й далеко недосить. Щоб привести техніку в рух і використати її до дна, потрібні люди, які оволоділи технікою, потрібні кадри, здатні освоїти і використати цю техніку за всіма правилами мистецтва. Техніка без людей, які оволоділи технікою,— мертва. Техніка на чолі з людьми, які оволоділи технікою, може і повинна дати чудеса.

Якби на наших першокласних заводах і фабриках, в наших радгоспах і колгоспах, на нашому транспорті, в нашій Червоній Армії була достатня кількість кадрів, здатних осідлати цю техніку, країна наша дістала б ефекту втроє і вчетверо більше, ніж вона має тепер. Ось чому упор повинен бути зроблений тепер на людях, на кадрах, на працівниках, які оволоділи технікою. Ось чому старий лозунг — «техніка вирішує все», який є відображенням уже пройденого періоду, коли у нас був голод в галузі техніки,— повинен бути тепер замінений новим лозунгом, лозунгом про те, що «кадри вирішують все». В цьому тепер головне.

Чи можна сказати, що наші люди зрозуміли і усвідомили повністю велике значення цього нового лозунга? Я цього не сказав би. В противному разі ми не мали б того неподобного ставлення до людей, до кадрів, до працівників, яке спостерігаємо нерідко в нашій практиці. Лозунг «кадри вирішують все» — вимагає, щоб наші керівники проявляли найдбайливіше ставлення до наших працівників, до «малих» і «великих», в якій би галузі вони не працювали, вирощували їх дбайливо, допомагали їм, коли вони потребують підтримки, заохочували їх, коли вони показують перші успіхи, висували їх вперед і т. д. А тимчасом на ділі ми маємо в цілому ряді випадків факти бездушно-бюрократичного і прямо неподобного ставлення до працівників. Цим, власне, і пояснюється, що замість того, щоб вивчати людей і тільки після вивчення ставити їх на пости, нерідко кидаються людьми, як пішаками. Цінити машини і рапортувати про те, скільки у нас є техніки на заводах і фабриках,— навчились. Але я не знаю жодного випадку, де б з такою ж охотою рапортували про те, скільки людей ми виростили за такий-то період і як ми допомагали людям в тому, щоб вони росли і загартовувалися в роботі. Чим це пояснюється? Пояснюється це тим, що у нас не навчилися ще цінити людей, цінити працівників, цінити кадри.

Я пригадую випадок в Сибіру, де я був один час на засланні. Діло було весною, під час поводі. Чоловік з тридцять пішло на річку ловити ліс, винесений розбурханою величезною річкою. Надвечір повернулися вони в село, але без одного товариша. На запитання про те, де ж тридцятий, вони байдуже відповіли, що тридцятий «залишився там». На моє запитання: «як же так, залишився?» вони з тією ж байдужістю відповіли: «чого ж там ще питати, потонув, значить». І тут же один з них став поспішати кудись, заявивши, що «треба б піти кобилу напоїти». На мій докір, що вони худобину жаліють більше, ніж людей, один з них відповів при загальному схваленні інших: «Чого ж нам жаліти їх, людей? Людей ми завжди зробити можемо. А ось кобилу... спробуй-но зробити кобилу». (З а г а л ь н е п о ж в а в л е н н я в з а л і.) Ось вам штрих, можливо малозначний, але дуже характерний. Мені здається, що байдуже ставлення деяких наших

керівників до людей, до кадрів і невміння цінити людей є пережитком того дивного ставлення людей до людей, яке відбилося в тільки що переказаному епізоді в далекому Сибіру.

Так ось, товариші, якщо ми хочемо зжити з успіхом голод щодо людей і добитися того, щоб наша країна мала достатню кількість кадрів, здатних посувати вперед техніку і пустити її в хід,— ми повинні насамперед навчитися цінити людей, цінити кадри, цінити кожного працівника, здатного принести користь нашій спільній справі. Треба, нарешті, зрозуміти, що з усіх цінних капіталів, які є в світі, найціннішим і найвирішальнішим капіталом є люди, кадри. Треба зрозуміти, що при наших нинішніх умовах «кадри вирішують все». Будуть у нас хороші і численні кадри в промисловості, в сільському господарстві, на транспорті, в армії,— наша країна буде непереможна. Не буде у нас таких кадрів — будемо кульгати на обидві ноги.

Закінчуючи промову, дозвольте проголосити тост за здоров'я і досягнення наших академіків-випускників по Червоній Армії! Бажаю їм успіху в справі організації і керівництва обороною нашої країни!

Товариші! Ви закінчили вищу школу і дістали там перше загартування. Але школа — це тільки підготовчий ступінь. Справжнє загартування кадрів здобувається на живій роботі, поза школою, на боротьбі з труднощами, на переборенні труднощів. Пам'ятайте, товариші, що тільки ті кадри хороші, які не бояться труднощів, які не ховаються від труднощів, а навпаки — йдуть назустріч труднощам для того, щоб перебороти і ліквідувати їх. Тільки в боротьбі з труднощами куються справжні кадри. А коли наша армія матиме в достатній кількості справжні загартовані кадри, вона буде непереможна.

За ваше здоров'я, товариші! (Бурхливі оплески всього залу. Всі встають і гучними вигуками «ура» вітають товариша Сталіна.)

ПРОМОВА НА ПЕРШІЙ ВСЕСОЮЗНІЙ НАРАДІ СТАХАНОВЦІВ

17 листопада 1935 р.

1. ЗНАЧЕННЯ СТАХАНОВСЬКОГО РУХУ

Товариші! Про стахановців тут, на цій нараді, так багато і так добре говорили, що мені, власне, мало що лишається сказати. Все ж, раз мене викликали на трибуну, доведеться сказати кілька слів.

Стахановський рух не можна розглядати, як звичайний рух робітників і робітниць. Стахановський рух це такий рух робітників і робітниць, який увійде в історію нашого соціалістичного будівництва, як одна з найславетніших її сторінок.

В чому полягає значення стахановського руху?

Насамперед в тому, що він виражає нове піднесення соціалістичного змагання, новий, вищий етап соціалістичного змагання. Чому новий, чому вищий? Тому, що він, стахановський рух, вигідно відрізняється, як вияв соціалістичного змагання, від старого етапу соціалістичного змагання. В минулому, років три тому, в період першого етапу соціалістичного змагання, соціалістичне змагання не обов'язково було зв'язане з новою технікою. Та тоді у нас, власне, і не було майже нової техніки. А нинішній етап соціалістичного змагання—стахановський рух, навпаки,—обов'язково зв'язаний з новою технікою. Стахановський рух був би немислимий без нової, вищої техніки. Перед вами люди, як-от тт. Стаханов, Бусигін, Сметанін, Кривонос, Пронін, Виноградови і багато інших, люди нові, робітники і робітниці, які цілком оволоділи технікою своєї справи, осідлали її і погнали вперед. Таких людей у нас не було або майже не було років три тому. Це — люди нові, особливі.

Далі. Стахановський рух це такий рух робітників і робітниць, який ставить своєю метою подолання нинішніх технічних норм, подолання існуючих проектних потужностей, подолання існуючих виробничих планів і балансів. Подолання — тому що вони, ці самі норми, стали уже старими для наших днів, для наших нових людей. Цей рух ламає старі погляди на техніку, ламає старі технічні норми, старі проектні потужності, старі виробничі плани

і вимагає створення нових, вищих технічних норм, проектних потужностей, виробничих планів. Він покликаний вчинити в нашій промисловості революцію. Саме тому він, стахановський рух, є в основі своїй глибоко революційним.

Тут говорили уже, що стахановський рух, як вияв нових, вищих технічних норм, являє собою зразок тієї високої продуктивності праці, яку може дати тільки соціалізм і чого не може дати капіталізм. Це цілком правильно. Чому капіталізм розбив і подолав феодалізм? Тому, що він створив вищі норми продуктивності праці, він дав можливість суспільству одержувати незрівнянно більше продуктів, ніж це мало місце при феодальних порядках. Тому, що він зробив суспільство більш багатим. Чому може, повинен і неодмінно переможе соціалізм капіталістичну систему господарства? Тому, що він може дати вищі зразки праці, вищу продуктивність праці, ніж капіталістична система господарства. Тому, що він може дати суспільству більше продуктів і може зробити суспільство більш багатим, ніж капіталістична система господарства.

Дехто думає, що соціалізм можна зміцнити шляхом деякого матеріального зрівняння людей на базі бідняцького життя. Це не вірно. Це дрібнобуржуазне уявлення про соціалізм. Насправді соціалізм може перемогти тільки на базі високої продуктивності праці, вищої, ніж за капіталізму, на базі достатку продуктів і всякого роду предметів споживання, на базі заможного і культурного життя всіх членів суспільства. Але для того, щоб соціалізм міг добитися цієї своєї мети і зробити наше радянське суспільство найбільш заможним,—треба мати в країні таку продуктивність праці, яка перекриває продуктивність праці передових капіталістичних країн. Без цього нічого й думати про достаток продуктів і всякого роду предметів споживання. Значення стахановського руху полягає в тому, що він є таким рухом, який ламає старі технічні норми, як недостатні, перекриває в цілому ряді випадків продуктивність праці передових капіталістичних країн і відкриває, таким чином, практичну можливість дальшого зміцнення соціалізму в нашій країні, можливість перетворення нашої країни в найбільш заможну країну.

Але цим не вичерпується значення стахановського руху. Його значення полягає ще в тому, що він підготовляє умови для переходу від соціалізму до комунізму.

Принцип соціалізму полягає в тому, що в соціалістичному суспільстві кожен працює по своїх здібностях і одержує предмети споживання не по своїх потребах, а по тій роботі, яку він виконав для суспільства. Це значить, що культурно-технічний рівень робітничого класу все ще невисокий, протилежність між працею розумовою і працею фізичною продовжує існувати, продуктивність праці ще не така висока, щоб забезпечити достаток

предметів споживання, через що суспільство змушене розподіляти предмети споживання не відповідно до потреб членів суспільства, а відповідно до роботи, виконаної ними для суспільства.

Комунізм становить вищий ступінь розвитку. Принцип комунізму полягає в тому, що в комуністичному суспільстві кожен працює по своїх здібностях і одержує предмети споживання не по тій роботі, яку він виконав, а по тих потребах культурно-розвинутої людини, які у нього є. Це значить, що культурно-технічний рівень робітничого класу став достатньо високий для того, щоб підірвати основи протилежності між працею розумовою і працею фізичною, протилежність між працею розумовою і працею фізичною вже зникла, а продуктивність праці піднялася на такий високий ступінь, що може забезпечити повний достаток предметів споживання, внаслідок чого суспільство має можливість розподіляти ці предмети відповідно до потреб його членів.

Дехто думає, що знищення протилежності між працею розумовою і працею фізичною можна добитися шляхом деякого культурно-технічного зрівняння працівників розумової і фізичної праці на базі зниження культурно-технічного рівня інженерів і техніків, працівників розумової праці, до рівня середньо-кваліфікованих робітників. Це зовсім невірно. Так можуть думати про комунізм тільки дрібнобуржуазні базіки. Насправді знищення протилежності між працею розумовою і працею фізичною можна добитися лише на базі піднесення культурно-технічного рівня робітничого класу до рівня працівників інженерно-технічної праці. Було б смішно думати, що таке піднесення нездійсненне. Воно цілком здійсненне в умовах радянського ладу, де продуктивні сили країни визволені від оков капіталізму, де праця визволена від гніту експлуатації, де при владі стоїть робітничий клас і де молоде покоління робітничого класу має всі можливості забезпечити собі достатню технічну освіту. Немає ніяких підстав сумніватися в тому, що тільки таке культурно-технічне піднесення робітничого класу може підірвати основи протилежності між працею розумовою і працею фізичною, що тільки воно може забезпечити ту високу продуктивність праці і той достаток предметів споживання, які необхідні для того, щоб почати перехід від соціалізму до комунізму.

Стахановський рух знаменний у зв'язку з цим в тому відношенні, що він містить у собі перші початки, правда, ще слабі, але все ж початки саме такого культурно-технічного піднесення робітничого класу нашої країни.

Справді, придивіться до товаришів стахановців. Що це за люди? Це, головним чином,— молоді або середнього віку робітники і робітниці, люди культурні і технічно підковані, які дають зразки точності і акуратності в роботі, вміють цінити фактор часу в роботі і навчилися лічити час не тільки хвилинами, але й се-

кундами. Більшість з них пройшла так званий технічний мінімум і продовжує поповнювати свою технічну освіту. Вони вільні від консерватизму і застійності деяких інженерів, техніків і господарників, вони йдуть сміливо вперед, ламаючи застарілі технічні норми і створюючи нові, вищі, вони вносять поправки в проектні потужності і господарські плани, складені керівниками нашої промисловості, вони раз у раз доповнюють і поправляють інженерів і техніків, вони нерідко вчать і штовхають їх вперед, бо це — люди, які цілком оволоділи технікою своєї справи і вміють видавлювати з техніки максимум того, що можна з неї видавити. Сьогодні стахановців ще мало, але хто може сумніватися, що завтра їх буде вдесятеро більше? Хіба не ясно, що стахановці є новаторами в нашій промисловості, що стахановський рух становить майбутнє нашої індустрії, що він має в собі зерно майбутнього культурно-технічного піднесення робітничого класу, що він відкриває нам той шлях, на якому тільки й можна добитися тих вищих показників продуктивності праці, які необхідні для переходу від соціалізму до комунізму і знищення протилежності між працею розумовою і працею фізичною?

Таке, товариші, значення стахановського руху в справі нашого соціалістичного будівництва.

Чи думали про це велике значення стахановського руху Стаханов і Бусигін, коли вони приступали до ламання старих технічних норм? Звичайно, ні. У них були свої турботи,— вони прагнули до того, щоб вивести підприємство з прориву і перевиконати господарський план. Але добиваючись цієї мети, їм довелося розбити старі технічні норми і розвинути високу продуктивність праці, яка перекрила передові капіталістичні країни. Було б проте смішно думати, що ця обставина може хоч трохи применшити велике історичне значення руху стахановців.

Те саме можна сказати про тих робітників, які вперше організували в нашій країні Ради робітничих депутатів у 1905 році. Вони, звичайно, не думали, що Ради робітничих депутатів стануть основою соціалістичного ладу. Вони тільки оборонялися від царизму, від буржуазії, створюючи Ради робітничих депутатів. Але ця обставина нітрохи не суперечить тому безсумнівному фактові, що рух за Ради робітничих депутатів, початий у 1905 році ленінградськими і московськими робітниками, привів кінець кінцем до розгрому капіталізму і перемоги соціалізму в одній шостій частині світу.

2. КОРЕНІ СТАХАНОВСЬКОГО РУХУ

Ми присутні зараз біля колиски стахановського руху, біля його джерел.

Слід було б відзначити деякі характерні риси стахановського руху.

Впадає в очі насамперед той факт, що він, цей рух, почався якось сам собою, майже стихійно, знизу, без будь-якого тиску з боку адміністрації наших підприємств. Більше того. Цей рух зародився і став розгортатися до певної міри всупереч волі адміністрації наших підприємств, навіть у боротьбі з нею. Товариш Молотов уже розповідав вам про те, які муки довелося пережити тов. Мусінському, лісопильщикові в Архангельську, коли він потай від господарської організації, потай від контролерів виробляв нові, вищі технічні норми. Доля самого Стаханова була не кращою, бо йому доводилось оборонятися при своєму русі вперед не тільки від деяких чинів адміністрації, але й від деяких робітників, що висміювали і цькували його за «новшества». Щодо Бусигіна, то відомо, що він за свої «новшества» мало не поплатився втратою роботи на заводі, і лише втручання начальника цеху тов. Соколинського допомогло йому залишитись на заводі.

Як бачите, коли й мав місце якийсь вплив з боку адміністрації наших підприємств, то він ішов не назустріч стахановському рухові, а наперекір йому. Отже, стахановський рух зародився і розгорнувся як рух, що йде знизу. І саме тому, що він зародився сам собою, саме тому, що він іде знизу, він є найбільш життєвим і непереборним рухом сучасності.

Слід, далі, спинитися ще на одній характерній рисі стахановського руху. Полягає вона, ця характерна риса, в тому, що стахановський рух рознісся по всьому терену нашого Союзу не поступово, а з якоюсь небаченою швидкістю, як ураган. З чого почалася справа? Стаханов підняв технічну норму видобутку вугілля вп'ятеро чи вшестеро, якщо не більше. Бусигін і Сметанін зробили те саме, один — в галузі машинобудування, другий — в галузі взуттєвої промисловості. Газети повідомили про ці факти. І раптом — полум'я стахановського руху охопило всю країну. В чому тут справа? Звідки взялася така швидкість у справі поширення стахановського руху? Може Стаханов і Бусигін є великі організатори з великими зв'язками в областях і районах СРСР, і вони самі організували цю справу? Ні, звичайно, ні! Може Стаханов і Бусигін мають претензію бути великими фігурами нашої країни і вони самі рознесли іскри стахановського руху по всій країні? Це теж невірно. Ви бачили тут Стаханова і Бусигіна. Вони виступали на нараді. Це — люди прості і скромні, без будь-яких претензій на те, щоб здобути лаври фігур всесоюзного масштабу. Мені навіть здається, що вони трохи збентежені тим розмахом руху, який розгорнувся у нас всупереч їх сподіванням. І коли, незважаючи на це, сірника, кинутого Стахановим і Бусигіним, було досить для того, щоб вся ця справа розгорнулася в полум'я,— то це значить, що стахановський рух є справою цілком назрілою. Тільки рух, який цілком назрів і жде поштовху для

того, щоб вирватися на волю,— тільки такий рух міг поширитись так швидко і наростати, як снігова груда.

Чим пояснити, що стахановський рух став справою цілком назрілою? Де причини того, що він набув такого швидкого поширення? Які корені стахановського руху?

Їх, цих причин, принаймні чотири.

1) Основою стахановського руху послужило насамперед корінне поліпшення матеріального становища робітників. Жити стало краще, товариші. Жити стало веселіше. А коли весело живеться, робота спориться. Звідси високі норми виробітку. Звідси герої і героїні праці. В цьому насамперед корінь стахановського руху. Якби у нас була криза, якби у нас було безробіття — бич робітничого класу, якби у нас жилося погано, злиденно, невесело, то ніякого стахановського руху не було б у нас. (Оплески.) Наша пролетарська революція є єдиною у світі революцією, якій випало показати народові не тільки свої політичні результати, але й результати матеріальні. З усіх робітничих революцій ми знаємо тільки одну, що якось добилася влади. Це — Паризька Комуна. Але вона існувала не довго. Вона, правда, спробувала розбити окови капіталізму, але вона не встигла їх розбити і тим більше не встигла показати народові добрі матеріальні результати революції. Наша революція є єдиною, що не тільки розбила окови капіталізму і дала народові свободу, але встигла ще дати народові матеріальні умови для заможного життя. В цьому сила і непереможність нашої революції. Звичайно, добре прогнати капіталістів, прогнати поміщиків, прогнати царських опричників, взяти владу і дістати свободу. Це дуже добре. Але, на жаль, самої лише свободи далеко ще недосить. Якщо невистачає хліба, невистачає масла і жирів, невистачає мануфактури, житла погані, то на самій лише свободі далеко не поїдеш. Дуже трудно, товариші, жити самою лише свободою. (Схвальні вигуки, оплески.) Щоб можна було жити добре і весело, треба, щоб блага політичної свободи доповнювалися благами матеріальними. Характерна особливість нашої революції полягає в тому, що вона дала народові не тільки свободу, але й матеріальні блага, але й можливість заможного і культурного життя. Ось чому жити стало у нас весело і ось на якому грунті виріс стахановський рух.

2) Другим джерелом стахановського руху є у нас відсутність експлуатації. Люди працюють у нас не на експлуататорів, не для збагачення дармоїдів, а на себе, на свій клас, на своє, радянське суспільство, де при владі стоять кращі люди робітничого класу. Тим-то праця має у нас суспільне значення, вона є справою честі і слави. За капіталізму праця має приватний, особистий характер. Виробив більше, одержуй більше і живи собі, як знаєш. Ніхто тебе не знає і знати не хоче. Ти працюєш на капіталістів,

ти їх збагачуєш? А як же інакше? Для того тебе й найняли, щоб ти збагачував експлуататорів. Ти не згоден з цим,— іди в ряди безробітних і животій, як знаєш,— знайдемо інших, більш зговірливих. Тим-то праця людей не високо ціниться за капіталізму. Зрозуміло, що в таких умовах стахановському рухові не може бути місця. Інша справа — в умовах радянського ладу. Тут трудова людина в пошані. Тут вона працює не на експлуататорів, а на себе, на свій клас, на суспільство. Тут трудова людина не може почувати себе занедбаною і одинокою. Навпаки, трудова людина почуває себе у нас вільним громадянином своєї країни, свого роду громадським діячем. І якщо вона працює добре і дає суспільству те, що може дати,— вона герой праці, вона овіяна славою. Зрозуміло, що тільки в таких умовах міг зародитися стахановський рух.

3) Третім джерелом стахановського руху слід вважати наявність у нас нової техніки. Стахановський рух органічно зв'язаний з новою технікою. Без нової техніки, без нових заводів і фабрик, без нового устаткування стахановський рух не міг би у нас зародитися. Без нової техніки можна підняти технічні норми в один-два рази — не більше. Якщо стахановці підняли технічні норми в п'ять і в шість раз, то це значить, що вони спираються цілком і повністю на нову техніку. Таким чином виходить, що індустріалізація нашої країни, реконструкція наших заводів і фабрик, наявність нової техніки і нового устаткування були однією з причин, які породили стахановський рух.

4) Але на самій лише новій техніці далеко не поїдеш. Можна мати першокласну техніку, першокласні заводи і фабрики, але якщо немає людей, здатних осідлати цю техніку, техніка так і залишиться у вас голою технікою. Щоб нова техніка могла дати свої результати, треба мати ще людей, кадри робітників і робітниць, здатні стати на чолі техніки і посунути її вперед. Зародження і зростання стахановського руху означають, що у нас уже народилися такі кадри серед робітників і робітниць. Років два тому партія сказала, що, збудувавши нові заводи і фабрики і давши нашим підприємствам нове устаткування,— ми зробили лише половину справи. Партія сказала тоді, що ентузіазм будівництва нових заводів треба доповнити ентузіазмом їх освоєння, що тільки таким шляхом можна довести справу до кінця. Очевидно, що за ці два роки йшло освоєння цієї нової техніки і народження нових кадрів. Тепер ясно, що такі кадри уже є у нас. Зрозуміло, що без таких кадрів, без цих нових людей у нас не було б ніякого стахановського руху. Таким чином нові люди з робітників і робітниць, які освоїли нову техніку, стали тією силою, що оформила і посунула вперед стахановський рух.

Такі є умови, що породили і посунули вперед стахановський рух.

3. НОВІ ЛЮДИ — НОВІ ТЕХНІЧНІ НОРМИ

Я говорив, що стахановський рух розвинувся не порядком поступовості, а порядком вибуху, що прорвав якусь греблю. Очевидно, що йому довелося перебороти якісь перепони. Хтось йому заважав, хтось його затискував, і от, нагромадивши сили, стахановський рух прорвав ці перепони і залив країну.

В чому тут справа, хто ж, власне, заважав?

Заважали старі технічні норми і люди, які стояли за спиною цих норм. Кілька років тому наші інженерно-технічні і господарські працівники склали певні технічні норми відповідно до технічної відсталості наших робітників і робітниць. З того часу минуло кілька років. Люди за цей час виросли і підкувалися технічно. А технічні норми залишались незмінними. Зрозуміло, що ці норми стали тепер для наших нових людей застарілими. Тепер усі лають чинні технічні норми. Але ж вони не з неба упали. І справа тут зовсім не в тому, що ці технічні норми були складені у свій час, як норми занижені. Справа насамперед в тому, що тепер, коли ці норми стали уже застарілими, намагаються відстоювати їх, як норми сучасні. Чіпляються за технічну відсталість наших робітників і робітниць, орієнтуються на цю відсталість, виходять з відсталості, і справа доходить, нарешті, до того, що починають грати у відсталість. Ну, а як бути, коли ця відсталість відходить в минуле? Невже ми будемо схилятися перед нашою відсталістю і робити з неї ікону, фетиш? Як бути, коли робітники і робітниці встигли уже вирости і підкуватися технічно? Як бути, коли старі технічні норми перестали відповідати дійсності, а наші робітники і робітниці встигли уже на ділі перекрити їх вп'ятеро, вдесятеро? Хіба ми коли-небудь присягали на вірність нашій відсталості? Здається, не було цього у нас, товариші? (Загальний сміх.) Хіба ми виходили з того, що наші робітники і робітниці так і залишаться навіки відсталими? Начебто ми не виходили з цього? (Загальний сміх.) В чому ж тоді справа? Невже у нас невистачить сміливості зламати консерватизм деяких наших інженерів і техніків, зламати старі традиції й норми і дати простір новим силам робітничого класу?

Говорять про науку. Кажуть, що дані науки, дані технічних довідників та інструкцій суперечать вимогам стахановців про нові, вищі, технічні норми. Але про яку науку йде тут мова? Дані науки завжди перевірялися практикою, досвідом. Наука, яка порвала зв'язки з практикою, з досвідом,— яка ж це наука? Якби наука була такою, якою її змальовують деякі наші консервативні товариші, то вона давно загинула б для людства. Наука тому й називається наукою, що вона не визнає фетишів, не боїться підняти руку на відживаюче, старе і чуйно прислухається

до голосу досвіду, практики. Якби справа стояла інакше, у нас не було б взагалі науки, не було б, скажемо, астрономії, і ми все ще пробавлялися б застарілою системою Птоломея, у нас не було б біології, і ми все ще втішалися б легендою про створення людини, у нас не було б хімії, і ми все ще пробавлялися б пророкуваннями алхіміків.

Ось чому я думаю, що наші інженерно-технічні і господарські працівники, які встигли уже чимало відстати від стахановського руху, зробили б добре, якби вони перестали чіплятися за старі технічні норми і перестроїлися по-справжньому, по-науковому, на новий, стахановський лад.

Добре, скажуть нам. Але як бути з технічними нормами взагалі? Чи потрібні вони для промисловості, чи можна обійтися зовсім без усяких норм?

Одні кажуть, що нам не треба більше ніяких технічних норм. Це невірно, товариші. Більше того,— це безглуздя. Без технічних норм неможливе планове господарство. Технічні норми потрібні, крім того, для того, щоб відстаючі маси підтягувати до передових. Технічні норми — це велика регулююча сила, яка організує на виробництві широкі маси робітників навколо передових елементів робітничого класу. Отже, нам потрібні технічні норми, але не ті, які існують тепер, а вищі.

Інші кажуть, що технічні норми потрібні, але їх треба довести тепер же до тих досягнень, яких добилися Стаханови, Бусигіни, Виноградови та інші. Це теж невірно. Такі норми були б нереальні для даного часу, бо робітники і робітниці, менш підковані технічно, ніж Стаханови і Бусигіни, не змогли б виконати таких норм. Нам потрібні такі технічні норми, які проходили б десь посередині між нинішніми технічними нормами і тими нормами, яких добилися Стаханови і Бусигіни. Взяти, наприклад, Марію Демченко, всім відому п'ятисотенницю по буряках. Вона добилася врожаю буряків на гектар в 500 і більше центнерів. Чи можна це досягнення зробити нормою врожайності для всього бурякового господарства, скажемо, на Україні? Ні, не можна. Рано поки що говорити про це. Марія Демченко добилася п'ятисот і більше центнерів на один гектар, а середній урожай по буряках, наприклад, на Україні в цьому році становить 130—132 центнери на гектар. Різниця, як бачите, не маленька. Чи можна дати норму для врожайності по буряках в 400 або 300 центнерів? Усі знавці справи кажуть, що не можна цього робити поки що. Очевидно, що доведеться дати норму по врожайності на гектар по Україні на 1936 рік в 200—250 центнерів. А норма ця не маленька, бо, в разі її виконання, вона могла б дати нам вдвоє більше цукру, ніж в 1935 році. Те саме треба сказати щодо промисловості. Стаханов перекрив існуючу технічну норму, здається, разів у десять чи навіть більше. Оголосити це досягнення но-

вою технічною нормою для всіх, хто працює на відбійному молотку, було б нерозумно. Очевидно, що доведеться дати норму, яка проходить десь посередині між існуючою технічною нормою і нормою, здійсненою тов. Стахановим.

Одно в усякому разі ясно: нинішні технічні норми уже не відповідають дійсності, вони відстали і перетворилися в гальмо для нашої промисловості, а для того, щоб не гальмувати нашу промисловість, треба їх замінити новими, вищими технічними нормами. Нові люди, нові часи,— нові технічні норми.

4. НАЙБЛИЖЧІ ЗАВДАННЯ

В чому полягають наші найближчі завдання з точки зору інтересів стахановського руху?

Щоб не розкидатися, давайте зведемо цю справу до двох найближчих завдань.

По-перше. Завдання полягає в тому, щоб допомогти стахановцям розгорнути далі стахановський рух і розповсюдити його вшир і вглиб на всі області і райони СРСР. Це з одного боку. І з другого боку — приборкати всі ті елементи з господарських та інженерно-технічних працівників, які уперто чіпляються за старе, не хочуть рухатися вперед і систематично гальмують розгортання стахановського руху. Щоб розповсюдити на всю широчінь стахановський рух по всьому терену нашої країни, для цього самих лише стахановців, звичайно, недосить. Треба, щоб наші партійні організації включилися в цю справу і допомогли стахановцям довести рух до кінця. Щодо цього Донецька обласна організація проявила безперечно велику ініціативу. Добре працюють в цьому розумінні Московська і Ленінградська обласні організації. А як інші області? Вони, як видно, все ще «розкачуються». Наприклад, щось не чути або дуже мало чути про Урал, хоч Урал є, як відомо, величезним промисловим центром. Те саме треба сказати про Західний Сибір, про Кузбас, де ще, як видно з усього, не встигли «розкачатися». А втім, можна не сумніватися, що наші партійні організації візьмуться за цю справу і допоможуть стахановцям перебороти труднощі. Щодо іншої сторони справи — приборкання упертих консерваторів з-поміж господарських та інженерно-технічних працівників,— то тут справа стоятиме трохи складніше. Доведеться в першу чергу переконувати, терпеливо і по-товариському переконувати ці консервативні елементи промисловості — в прогресивності стахановського руху і в необхідності перестроїтися на стахановський лад. А якщо переконування не допоможе, доведеться вжити більш рішучих заходів. Взяти, наприклад, Наркомат Шляхів. В центральному апараті цього наркомату недавно існувала група професорів, інженерів та інших знавців справи — серед них були й

комуністи,— яка запевняла всіх в тому, що 13—14 кілометрів комерційної швидкості на годину є межа, далі за яку не можна, неможливо рухатися, якщо не хочуть вступити в суперечність з «наукою про експлуатацію». Це була досить авторитетна група, яка проповідувала свої погляди усно і в пресі, давала інструкції відповідним органам НКШ і взагалі була «владарем дум» серед експлуатаційників. Ми, не знавці справи, на підставі пропозицій цілого ряду практиків залізничної справи у свою чергу запевняли цих авторитетних професорів, що 13—14 кілометрів не можуть бути межею, що при певній організації справи можна розширити цю межу. У відповідь на це ця група замість того, щоб прислухатися до голосу досвіду й практики і переглянути своє ставлення до справи, кинулася в боротьбу з прогресивними елементами залізничної справи і ще більше посилила пропаганду своїх консервативних поглядів. Зрозуміло, що нам довелося дати цим шановним людям злегка в зуби і чемненько випровадити їх з центрального апарату НКШ. (Оплески.) І що ж? Ми маємо тепер комерційну швидкість у 18—19 кілометрів на годину. (Оплески.) Мені здається, товариші, що в крайньому разі доведеться вдатися до цього методу і в інших галузях нашого народного господарства, якщо, звичайно, уперті консерватори не перестануть заважати і кидати палки в колеса стахановському рухові.

По-друге. Завдання полягає в тому, щоб допомогти перестроїтися і очолити стахановський рух тим господарникам, інженерам і технікам, які не хочуть заважати стахановському рухові, які співчувають цьому рухові, але не зуміли ще перестроїтися, не зуміли ще очолити стахановський рух. Я повинен сказати, товариші, що таких господарників, інженерів і техніків є у нас не мало. І коли ми допоможемо цим товаришам, то їх буде у нас безсумнівно ще більше.

Я думаю, що, коли ці завдання будуть виконані нами, стахановський рух розгорнеться на всю широчінь, охопить всі області і райони нашої країни і покаже нам чудеса нових досягнень.

5. ДВА СЛОВА

Кілька слів про цю нараду, про її значення. Ленін учив, що справжніми керівниками-більшовиками можуть бути тільки такі керівники, які вміють не тільки вчити робітників і селян, але й вчитися у них. Декому з більшовиків ці слова Леніна не сподобались. Але історія показує, що Ленін був правий і щодо цього на всі сто процентів. Справді, мільйони трудящих, робітників і селян працюють, живуть, борються. Хто може сумніватися в тому, що ці люди живуть не марно, що, живучи і борючись, ці люди нагромаджують величезний практичний досвід? Хіба можна

сумніватися в тому, що керівники, які нехтують цим досвідом, не можуть вважатися справжніми керівниками? Отже, ми, керівники партії і уряду, повинні не тільки вчити робітників, але й вчитися у них. Що ви, члени цієї наради, дечого навчилися тут, на нараді, у керівників нашого уряду,— цього я не стану заперечувати. Але не можна заперечувати й того, що і ми, керівники уряду, багато чого навчилися у вас, у стахановців, у членів цієї наради. Так от, спасибі вам, товариші, за науку, велике спасибі! (Бурхливі оплески.)

Нарешті, два слова про те, як слід було б ознаменувати цю нараду. Ми тут у президії радились і вирішили, що доведеться якось відзначити цю нараду керівників влади з керівниками стахановського руху. І ось ми прийшли до такого вирішення, що чоловік 100—120 з вас доведеться представити до найвищої нагороди.

Голоси. Правильно. (Бурхливі оплески.)

Сталін. Якщо ви схвалюєте, товариші, то ми цю справу проведемо.

(Учасники наради стахановців влаштовують бурхливу захоплену овацію товаришеві Сталіну. Весь зал гримить від оплесків, стіни його потрясає могутнє «ура». Численні вигуки, що вітають вождя партії товариша Сталіна, лунають з усіх кінців. Овація закінчується могутнім співом «Інтернаціоналу» — три тисячі учасників наради виконують пролетарський гімн.)

ПРО ПРОЕКТ КОНСТИТУЦІЇ СОЮЗУ РСР

Доповідь на Надзвичайному VIII Всесоюзному з'їзді Рад 25 листопада 1936 р.

Поява тов. СТАЛІНА на трибуні зустрічається тривалою, бурхливою овацією всього залу. Весь зал встає. З усіх боків лунають вигуки: «Ура тов. СТАЛІНУ!», «Хай живе тов. СТАЛІН!», «Хай живе Великий СТАЛІН!», «Великому генію тов. СТАЛІНУ ура!», «Віват!», «Рот фронт!», «Тов. СТАЛІНУ слава!»

I
УТВОРЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ КОМІСІЇ І ЇЇ ЗАВДАННЯ

Товариші!

Конституційна Комісія, проект якої подано на розгляд цього З'їзду, була утворена, як відомо, за спеціальною постановою VII З'їзду Рад Союзу РСР. Постанова ця була прийнята 6 лютого 1935 року. В ній сказано:

«1. Внести в Конституцію Союзу РСР зміни в напрямі:

а) дальшої демократизації виборчої системи в розумінні заміни не цілком рівних виборів рівними, багатоступневих — прямими, відкритих — закритими;

б) уточнення соціально-економічної основи Конституції в розумінні приведення Конституції у відповідність з нинішнім співвідношенням класових сил в СРСР (створення нової соціалістичної індустрії, розгром куркульства, перемога колгоспного ладу, утвердження соціалістичної власності, як основи радянського суспільства і т. п.).

2. Запропонувати Центральному Виконавчому Комітетові Союзу РСР обрати Конституційну Комісію, якій доручити виробити виправлений текст Конституції на зазначених в пункті першому основах і подати його на затвердження Сесії ЦВК Союзу РСР.

3. Найближчі чергові вибори органів Радянської влади в Союзі РСР провести на основі нової виборчої системи».

Це було 6 лютого 1935 року. Через день після прийняття цієї постанови, тобто 7 лютого 1935 року, зібралася Перша Сесія Центрального Виконавчого Комітету Союзу РСР і, на виконання постанови VII З'їзду Рад СРСР, утворила Конституційну Комісію в кількості 31 чоловіка. Вона доручила Конституційній Комісії виробити проект виправленої Конституції СРСР.

Такі є формальні підстави і директиви верховного органу СРСР, на базі яких повинна була розгорнути свою роботу Конституційна Комісія.

Таким чином Конституційна Комісія повинна була внести зміни в нині діючу Конституцію, прийняту в 1924 році, врахувавши при цьому ті зрушення в житті Союзу РСР в бік соціалізму, які були здійснені за період від 1924 року до наших днів.

II

ЗМІНИ В ЖИТТІ СРСР ЗА ПЕРІОД ВІД 1924 РОКУ ДО 1936 РОКУ

Які ті зміни в житті СРСР, що здійснилися за період від 1924 року до 1936 року і що їх повинна була відбити Конституційна Комісія в своєму проекті Конституції?

В чому суть цих змін?

Що мали ми в 1924 році?

Це був перший період непу, коли Радянська влада допустила деяке оживлення капіталізму при всемірному розвитку соціалізму, коли вона розраховувала на те, щоб у ході змагання двох систем господарства, капіталістичної і соціалістичної, організувати перевагу соціалістичної системи над капіталістичною. Завдання полягало в тому, щоб у ході цього змагання зміцнити позиції соціалізму, добитися ліквідації капіталістичних елементів і завершити перемогу соціалістичної системи, як основної системи народного господарства.

Наша промисловість являла тоді незавидну картину, особливо важка промисловість. Правда, вона відбудовувалась потроху, але далеко ще не довела своєї продукції до довоєнного рівня. Вона базувалася на старій відсталій і небагатій техніці. Звичайно, вона розвивалася в бік соціалізму. Питома вага соціалістичного сектора нашої промисловості становила тоді близько 80 процентів. Але сектор капіталізму мав все ж за собою не менше 20 процентів промисловості.

Наше сільське господарство являло ще більш непривабливу картину. Правда, клас поміщиків був уже ліквідований, але зате клас сільськогосподарських капіталістів, клас куркулів, становив ще досить значну силу. В цілому сільське господарство нагадувало тоді неосяжний океан дрібних одноосібних селянських господарств з їх відсталою середньовічною технікою. В цьому океані, як окремі точки і острівці, існували колгоспи і радгоспи, які не мали ще, власне кажучи, хоч трохи серйозного значення в нашому народному господарстві. Колгоспи і радгоспи були слабі, а куркуль був ще в силі. Ми говорили тоді не про ліквідацію куркульства, а про його обмеження.

Те саме треба сказати відносно товарообороту в країні. Соціалістичний сектор в товарообороті становив якихсь 50—60 процентів,— не більше, а все інше поле було зайняте купцями, спекулянтами та іншими приватниками.

Така була картина нашої економіки в 1924 році.

Що ми маємо тепер, в 1936 році?

Якщо ми мали тоді перший період непу, початок непу, період деякого оживлення капіталізму, то ми маємо тепер останній

період непу, кінець непу, період цілковитої ліквідації капіталізму в усіх сферах народного господарства.

Почати хоч би з того, що наша промисловість виросла за цей період у велетенську силу. Тепер уже не можна назвати її слабою і технічно погано оснащеною. Навпаки, вона базується тепер на новій, багатій сучасній техніці з дуже розвинутою важкою індустрією і ще більш розвинутим машинобудуванням. Найголовніше ж в тому, що капіталізм вигнаний зовсім із сфери нашої промисловості, а соціалістична форма виробництва є тепер безроздільно пануючою системою в галузі нашої промисловості. Не можна вважати за дрібницю той факт, що наша нинішня соціалістична індустрія з точки зору обсягу продукції перевершує індустрію довоєнного часу більш ніж у сім раз.

У галузі сільського господарства замість океану дрібних одноосібних селянських господарств з їх слабою технікою і засиллям куркуля ми маємо тепер найбільше в світі машинізоване, озброєне новою технікою виробництво у вигляді всеосяжної системи колгоспів і радгоспів. Усім відомо, що куркульство в сільському господарстві ліквідоване, а сектор дрібних одноосібних селянських господарств з його відсталою середньовічною технікою займає тепер незначне місце, причому питома вага його в сільському господарстві щодо розміру посівних площ становить не більше 2—3 процентів. Не можна не відзначити той факт, що колгоспи мають зараз у своєму розпорядженні 316 тисяч тракторів потужністю в 5 мільйонів 700 тисяч кінських сил, а разом з радгоспами мають понад 400 тисяч тракторів потужністю в 7 мільйонів 580 тисяч кінських сил.

Щодо товарообороту в країні, то купці і спекулянти вигнані зовсім з цієї галузі. Весь товарооборот перебуває тепер в руках держави, кооперації і колгоспів. Народилась і розвинулась нова, радянська торгівля, торгівля без спекулянтів, торгівля без капіталістів.

Таким чином повна перемога соціалістичної системи в усіх сферах народного господарства є тепер фактом.

А що це значить?

Це значить, що експлуатація людини людиною знищена, ліквідована, а соціалістична власність на знаряддя і засоби виробництва утверджена, як непохитна основа нашого радянського суспільства. (Тривалі оплески.)

В результаті всіх цих змін у галузі народного господарства СРСР ми маємо тепер нову, соціалістичну економіку, яка не знає криз і безробіття, не знає злиднів і розорення і дає громадянам всі можливості для заможного й культурного життя.

Такі в основному зміни, що відбулися в галузі нашої економіки за період від 1924 року до 1936 року.

Відповідно до цих змін в галузі економіки СРСР змінилась і класова структура нашого суспільства.

Клас поміщиків, як відомо, був уже ліквідований в результаті переможного закінчення громадянської війни. Щодо інших експлуататорських класів, то вони поділили долю класу поміщиків. Не стало класу капіталістів у галузі промисловості. Не стало класу куркулів у галузі сільського господарства. Не стало купців і спекулянтів у галузі товарообороту. Всі експлуататорські класи були, таким чином, ліквідовані.

Залишився робітничий клас.

Залишився клас селян.

Залишилась інтелігенція.

Але було б помилкою думати, що ці соціальні групи не зазнали за цей час ніяких змін, що вони залишилися такими самими, якими вони були, скажемо, в період капіталізму.

Взяти, наприклад, робітничий клас СРСР. Його часто називають за старою звичкою пролетаріатом. Але що таке пролетаріат? Пролетаріат є клас, позбавлений знарядь і засобів виробництва при системі господарства, коли знаряддя й засоби виробництва належать капіталістам і коли клас капіталістів експлуатує пролетаріат. Пролетаріат—це клас, експлуатований капіталістами. Але у нас клас капіталістів, як відомо, уже ліквідований, знаряддя й засоби виробництва відібрані у капіталістів і передані державі, провідною силою якої є робітничий клас. Отже, немає більше класу капіталістів, який міг би експлуатувати робітничий клас. Отже, наш робітничий клас не тільки не позбавлений знарядь і засобів виробництва, а навпаки, він ними володіє спільно з усім народом. А раз він ними володіє, а клас капіталістів ліквідований,— виключена всяка можливість експлуатації робітничого класу. Чи можна після цього назвати наш робітничий клас пролетаріатом? Ясно, що не можна. Маркс говорив: для того, щоб пролетаріат визволив себе, він повинен розгромити клас капіталістів, відібрати у капіталістів знаряддя й засоби виробництва і знищити ті умови виробництва, які породжують пролетаріат. Чи можна сказати, що робітничий клас СРСР уже здійснив ці умови свого визволення? Безумовно можна і треба. А що це значить? Це значить, що пролетаріат СРСР перетворився в зовсім новий клас, в робітничий клас СРСР, який знищив капіталістичну систему господарства, утвердив соціалістичну власність на знаряддя й засоби виробництва і спрямовує радянське суспільство по шляху комунізму.

Як бачите, робітничий клас СРСР це—зовсім новий, визволений від експлуатації, робітничий клас, подібного якому не знала ще історія людства.

Перейдемо до питання про селянство. Звичайно прийнято говорити, що селянство — це такий клас дрібних виробників, члени

якого атомізовані, розкидані по терену всієї країни, копаються поодинці в своїх дрібних господарствах з їх відсталою технікою, є рабами приватної власності і безкарно експлуатуються поміщиками, куркулями, купцями, спекулянтами, лихварями і т. п. І дійсно, селянство в капіталістичних країнах, коли мати на увазі його основну масу, є саме таким класом. Чи можна сказати, що наше сучасне селянство, радянське селянство, в своїй масі схоже на таке селянство? Ні, не можна цього сказати. Такого селянства у нас уже немає. Наше радянське селянство є зовсім нове селянство. У нас немає більше поміщиків і куркулів, купців і лихварів, які могли б експлуатувати селян. Отже, наше селянство є визволене від експлуатації селянство. Далі, наше радянське селянство в своїй величезній більшості є колгоспне селянство, тобто воно базує свою роботу і своє надбання не на одноосібній праці і відсталій техніці, а на колективній праці і сучасній техніці. Нарешті, в основі господарства нашого селянства лежить не приватна власність, а колективна власність, яка виросла на базі колективної праці.

Як бачите, радянське селянство — це зовсім нове селянство, подібного якому ще не знала історія людства.

Перейдемо, нарешті, до питання про інтелігенцію, до питання про інженерно-технічних працівників, про працівників культурного фронту, про службовців взагалі і т. п. Вона також зазнала великих змін за минулий період. Це вже не та стара зашкарубла інтелігенція, яка намагалася ставити себе над класами, а насправді служила у своїй масі поміщикам і капіталістам. Наша радянська інтелігенція це—зовсім нова інтелігенція, зв'язана всім корінням з робітничим класом і селянством. Змінився, по-перше, склад інтелігенції. Вихідці з дворянства і буржуазії становлять невеликий процент нашої радянської інтелігенції. 80—90 процентів радянської інтелігенції — це вихідці з робітничого класу, селянства та інших верств трудящих. Змінився, нарешті, і самий характер діяльності інтелігенції. Раніше вона повинна була служити багатим класам, бо у неї не було іншого виходу. Тепер вона повинна служити народові, бо не стало більше експлуататорських класів. І саме тому вона є тепер рівноправним членом радянського суспільства, де вона разом з робітниками і селянами, в одній упряжці з ними, веде будівництво нового безкласового соціалістичного суспільства.

Як бачите, це зовсім нова, трудова інтелігенція, подібної якій не знайдете в жодній країні земної кулі.

Такі є зміни, що відбулися за минулий час в галузі класової структури радянського суспільства.

Про що говорять ці зміни?

Вони говорять, по-перше, про те, що грані між робітничим класом і селянством, так само як між цими класами і інтеліген-

цією — стираються, а стара класова виключність — зникає. Це значить, що відстань між цими соціальними групами все більше й більше скорочується.

Вони говорять, по-друге, про те, що економічні суперечності між цими соціальними групами падають, стираються.

Вони говорять, нарешті, про те, що падають і стираються також політичні суперечності між ними.

Так стоїть справа із змінами в галузі **класової структури** СРСР.

Картина змін в суспільному житті СРСР була б не повною, якби не сказати кілька слів про зміни ще в одній галузі. Я маю на увазі галузь **національних** взаємовідносин в СРСР. До Радянського Союзу входять, як відомо, близько 60 націй, національних груп і народностей. Радянська держава є держава багатонаціональна. Зрозуміло, що питання про взаємовідносини між народами СРСР не може не мати для нас першорядного значення.

Союз Радянських Соціалістичних Республік утворився, як відомо, в 1922 році на Першому З'їзді Рад СРСР. Утворився він на началах рівності і добровільності народів СРСР. Нині діюча Конституція, прийнята в 1924 році, є перша Конституція Союзу РСР. Це був період, коли відносини між народами не були ще як слід налагоджені, коли пережитки недовір'я до великоросів ще не зникли, коли центробіжні сили все ще продовжували діяти. Треба було налагодити в цих умовах братерське співробітництво народів на базі економічної, політичної і військової взаємодопомоги, об'єднавши їх в одну союзну багатонаціональну державу. Радянська влада не могла не бачити труднощів цієї справи. Вона мала перед собою невдалі спроби багатонаціональних держав в буржуазних країнах. Вона мала перед собою спробу, що провалилась, старої Австро-Угорщини. І все ж вона пішла на спробу створення багатонаціональної держави, бо вона знала, що багатонаціональна держава, яка виникла на базі соціалізму, повинна витримати всі і всякі випробування.

З того часу минуло 14 років. Період достатній для того, щоб перевірити спробу. І що ж? Минулий період з безперечністю показав, що спроба утворення багатонаціональної держави, створеної на базі соціалізму, вдалася повністю. Це є безсумнівна перемога ленінської національної політики. (Тривалі оплески.)

Чим пояснити цю перемогу?

Відсутність експлуататорських класів, які є основними організаторами міжнаціональної бійки; відсутність експлуатації, яка культивує взаємне недовір'я і розпалює націоналістичні пристрасті; наявність при владі робітничого класу, який є ворогом усякого поневолення і вірним носієм ідей інтернаціоналізму; фактичне здійснення взаємної допомоги народів в усіх галузях господарського і громадського життя; нарешті, розквіт національної

культури народів СРСР, національної формою, соціалістичної змістом,— всі ці і подібні їм фактори привели до того, що змінилося докорінно обличчя народів СРСР, зникло в них почуття взаємного недовір'я, розвинулося в них почуття взаємної дружби і налагодилося, таким чином, справжнє братерське співробітництво народів у системі єдиної союзної держави.

В результаті ми маємо тепер багатонаціональну соціалістичну державу, яка цілком склалася й витримала всі випробування і міцності якої могла б позаздрити будь-яка національна держава в будь-якій частині світу. (Бурхливі оплески.)

Такі є зміни, що відбулися за минулий період, в галузі національних взаємовідносин в СРСР.

Такий є загальний підсумок змін в галузі господарського і суспільно-політичного життя в СРСР, що відбулися за період від 1924 року до 1936 року.

III
ОСНОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЕКТУ КОНСТИТУЦІЇ

Як відбилися всі ці зміни в житті СРСР у проекті нової Конституції?

Інакше кажучи: які є основні особливості проекту Конституції, поданого на розгляд цього З'їзду?

Конституційній Комісії було доручено внести зміни в текст Конституції 1924 року. В результаті роботи Конституційної Комісії ми маємо новий текст Конституції, проект нової Конституції СРСР. Складаючи проект нової Конституції, Конституційна Комісія виходила з того, що конституція не повинна змішуватися з програмою. Це значить, що між програмою і конституцією є істотна різниця. В той час як програма говорить про те, чого ще нема і що повинно бути ще здобуте і завойоване в майбутньому, конституція, навпаки, повинна говорити про те, що вже є, що вже здобуте і завойоване тепер, в сучасному. Програма стосується головним чином майбутнього, конституція сучасного.

Два приклади для ілюстрації.

Наше радянське суспільство добилося того, що воно вже здійснило в основному соціалізм, створило соціалістичний лад, тобто здійснило те, що у марксистів називається інакше першою або нижчою фазою комунізму. Значить, у нас уже здійснена в основному перша фаза комунізму, соціалізм. (Тривалі оплески.) Основним принципом цієї фази комунізму є, як відомо, формула: «від кожного — по його здібностях, кожному — по його праці». Чи повинна наша Конституція відбити цей факт, факт завоювання соціалізму? Чи повинна вона базуватися на цьому

завоюванні? Безумовно повинна. Повинна, бо соціалізм для СРСР є те, що вже здобуте і завойоване.

Але радянське суспільство ще не добилося здійснення вищої фази комунізму, де пануючим принципом буде формула: «від кожного — по його здібностях, кожному — по його потребах», хоч воно і ставить собі за мету добитися в майбутньому здійснення вищої фази комунізму. Чи може наша Конституція базуватися на вищій фазі комунізму, якої ще нема і яка повинна бути ще завойована? Ні, не може, бо вища фаза комунізму є для СРСР те, що ще не здійснене і що повинно бути здійснене в майбутньому. Не може, якщо вона не хоче перетворитися в програму або декларацію про майбутні завоювання.

Такі є рамки нашої Конституції в даний історичний момент.

Таким чином проект нової Конституції являє собою підсумок пройденого шляху, підсумок уже здобутих завоювань. Отже, він є реєстрацією і законодавчим закріпленням того, що вже здобуте і завойоване на ділі. (Бурхливі оплески.)

В цьому перша особливість проекту нової Конституції СРСР.

Далі. Конституції буржуазних країн виходять звичайно з переконання про непохитність капіталістичного ладу. Головну основу цих конституцій становлять принципи капіталізму, його основні устої: приватна власність на землю, ліси, фабрики, заводи та інші знаряддя й засоби виробництва; експлуатація людини людиною і наявність експлуататорів і експлуатованих; незабезпеченість трудящої більшості на одному полюсі суспільства і розкіш нетрудящої, але забезпеченої, меншості на другому полюсі; і т. д. і т. п. Вони спираються на ці і подібні їм устої капіталізму. Вони їх відбивають, вони їх закріплюють законодавчим порядком.

На відміну від них проект нової Конституції СРСР виходить з факту ліквідації капіталістичного ладу, з факту перемоги соціалістичного ладу в СРСР. Головну основу проекту нової Конституції СРСР становлять принципи соціалізму, його основні устої, уже завойовані і здійснені: соціалістична власність на землю, ліси, фабрики, заводи та інші знаряддя й засоби виробництва; ліквідація експлуатації і експлуататорських класів; ліквідація злиднів більшості і розкоші меншості; ліквідація безробіття; праця, як обов'язок і справа честі кожного працездатного громадянина за формулою: «хто не працює, той не їсть». Право на працю, тобто право кожного громадянина на одержання гарантованої роботи; право на відпочинок; право на освіту; і т. д. і т. п. Проект нової Конституції спирається на ці і подібні їм устої соціалізму. Він їх відбиває, він їх закріплює законодавчим порядком.

Така є друга особливість проекту нової Конституції.

Далі. Буржуазні конституції мовчазно виходять з передпосилки про те, що суспільство складається з антагоністичних класів, з класів, які володіють багатством, і класів, які не володіють ним, що яка б партія не прийшла до влади, державне керівництво суспільством (диктатура) повинно належати буржуазії, що конституція потрібна для того, щоб закріпити суспільні порядки, угодні і вигідні імущим класам.

На відміну від буржуазних конституцій проект нової Конституції СРСР виходить з того, що в суспільстві немає вже більше антагоністичних класів, що суспільство складається з двох дружніх один одному класів, з робітників і селян, що при владі стоять саме ці трудящі класи, що державне керівництво суспільством (диктатура) належить робітничому класові, як передовому класові суспільства, що конституція потрібна для того, щоб закріпити суспільні порядки, угодні і вигідні трудящим.

Така є третя особливість проекту нової Конституції.

Далі. Буржуазні конституції мовчазно виходять з передпосилки про те, що нації і раси не можуть бути рівноправними, що є нації повноправні і є нації неповноправні, що крім того існує ще третя категорія націй або рас, наприклад, в колоніях, у яких ще менше прав, ніж у неповноправних націй. Це значить, що всі ці конституції в основі своїй є націоналістичними, тобто конституціями пануючих націй.

На відміну від цих конституцій проект нової Конституції СРСР, навпаки,— глибоко інтернаціональний. Він виходить з того, що всі нації і раси рівноправні. Він виходить з того, що різниця в кольорі шкіри або в мові, культурному рівні або рівні державного розвитку, так само як будь-яка інша різниця між націями і расами — не може бути підставою для того, щоб виправдати національну нерівноправність. Він виходить з того, що всі нації і раси, незалежно від їх минулого і сучасного становища, незалежно від їх сили або слабості,— повинні користуватися однаковими правами в усіх сферах господарського, громадського, державного і культурного життя суспільства.

Така є четверта особливість проекту нової Конституції.

П'яту особливість проекту нової Конституції становить його послідовний і до кінця витриманий демократизм. З точки зору демократизму буржуазні конституції можна розбити на дві групи: одна група конституцій прямо заперечує або зводить фактично нанівець рівність прав громадян і демократичні свободи. Друга група конституцій охоче приймає і навіть афішує демократичні начала, але робить при цьому такі застереження і обмеження, що демократичні права і свободи зовсім спотворюються. Вони говорять про рівні виборчі права для всіх громадян, але тут же обмежують їх осілістю й освітнім і навіть майновим цензом.

Вони говорять про рівні права громадян, але тут же застерігаються, що це не стосується жінок, або стосується їх частково. І т. д. і т. п.

Особливість проекту нової Конституції СРСР полягає в тому, що він вільний від таких застережень і обмежень. Для нього не існує активних або пасивних громадян, для нього всі громадяни активні. Він не визнає різниці в правах між чоловіками і жінками, «осілими» і «неосілими», імущими і неімущими, освіченими і неосвіченими. Для нього всі громадяни рівні в своїх правах. Не майновий стан, не національне походження, не стать, не службове становище, а особисті здібності і особиста праця кожного громадянина визначають його становище в суспільстві.

Нарешті, ще одна особливість проекту нової Конституції. Буржуазні конституції звичайно обмежуються фіксуванням формальних прав громадян, не дбаючи про умови здійснення цих прав, про можливість їх здійснення, про засоби їх здійснення. Говорять про рівність громадян, але забувають, що не може бути справжньої рівності між хазяїном і робітником, між поміщиком і селянином, якщо у перших є багатство і політична вага в суспільстві, а другі позбавлені і того і другого, якщо перші є експлуататорами, а другі експлуатованими. Або ще: говорять про свободу слова, зборів і друку, але забувають, що всі ці свободи можуть перетворитися для робітничого класу в звук пустий, якщо він позбавлений можливості мати в своєму розпорядженні підходящі приміщення для зборів, хороші друкарні, достатню кількість друкарського паперу і т. д.

Особливість проекту нової Конституції полягає в тому, що він не обмежується фіксуванням формальних прав громадян, а переносить центр ваги на питання про гарантії цих прав, на питання про засоби здійснення цих прав. Він не просто проголошує рівність прав громадян, але й забезпечує її законодавчим закріпленням факту ліквідації режиму експлуатації, факту визволення громадян від усякої експлуатації. Він не просто проголошує право на працю, але й забезпечує його законодавчим закріпленням факту відсутності криз у радянському суспільстві, факту знищення безробіття. Він не просто проголошує демократичні свободи, але й забезпечує їх у законодавчому порядку певними матеріальними засобами. Тому зрозуміло, що демократизм проекту нової Конституції є не «звичайним» і «загальновизнаним» демократизмом взагалі, а демократизмом **соціалістичним.**

Такі є основні особливості проекту нової Конституції СРСР.

Так відбиваються в проекті нової Конституції ті зрушення і зміни в господарському і суспільно-політичному житті СРСР, які здійснилися за період від 1924 року до 1936 року.

IV

БУРЖУАЗНА КРИТИКА ПРОЕКТУ КОНСТИТУЦІЇ

Кілька слів про буржуазну критику проекту Конституції.

Питання про те, як ставиться до проекту Конституції іноземна буржуазна преса, становить безперечно певний інтерес. Оскільки іноземна преса відбиває громадську думку різних верств населення в буржуазних країнах, ми не можемо обминути ту критику, яку розгорнула ця преса проти проекту Конституції.

Перші ознаки реакції іноземної преси на проект Конституції виявилися в певній тенденції — замовчати проект Конституції. Я маю на увазі в даному разі найбільш реакційну, фашистську пресу. Ця група критиків визнала за краще просто замовчати проект Конституції, змалювати справу так, начебто проекту не було і нема його взагалі в природі. Можуть сказати, що замовчування не є критика. Але це невірно. Метод замовчування, як особливий спосіб ігнорування, є теж формою критики, правда, безглуздою і смішною, але все ж формою критики. (Загальний сміх, оплески.) Проте з методом замовчування не вийшло у них. Кінець кінцем вони були змушені відкрити клапан і оповістити світові, що, хоч як це сумно, проект Конституції СРСР все ж існує, і не тільки існує, але й починає шкідливо впливати на уми. Та інакше і не могло бути, бо є все ж на світі якась громадська думка, читачі, живі люди, які хочуть знати правду про факти, і тримати їх довго в лещатах обману немає ніякої можливості. На обмані далеко не поїдеш...

Друга група критиків визнає, що проект Конституції дійсно існує в природі, але вона вважає, що проект не становить великого інтересу, бо він є по суті справи не проектом конституції, а пустим папірцем, пустою обіцянкою, розрахованою на те, щоб зробити певний маневр і обманути людей. Вони додають при цьому, що кращого проекту і не міг дати СРСР, бо сам СРСР є не державою, а всього-навсього— географічним поняттям (загальний сміх), а раз він не є державою, то й конституція його не може бути дійсною конституцією. Типовим представником цієї групи критиків є, хоч як це дивно, німецький офіціоз «Дейтше Діпломатіш-Політіше Корреспонденц». Цей журнал прямо говорить, що проект Конституції СРСР є пустою обіцянкою, обманом, «потьомкінським селом». Він без вагань заявляє, що СРСР не є державою, що СРСР «являє собою не що інше, як точно визначуване географічне поняття» (загальний сміх), що Конституція СРСР не може бути через це визнана дійсною конституцією.

Що можна сказати про таких, з дозволу сказати, критиків?

В одному із своїх казок-оповідань великий російський письменник Щедрін дає тип бюрократа-самодура, дуже обмеженого і тупого, але до краю зарозумілого і завзятого. Після того як цей бюрократ навів у «довіреній» йому області «порядок і тишу», винищивши тисячі жителів і спаливши десятки міст, він оглянувся навкруги і помітив на горизонті Америку, країну, звичайно, маловідому, де є, виявляється, якісь свободи, що баламутять народ, і де державою управляють іншими методами. Бюрократ помітив Америку і обурився: що це за країна, звідки вона взялася, на якій такій підставі вона існує? (Загальний сміх, оплески.) Звичайно, її випадково відкрили кілька віків тому, але хіба не можна її знову закрити, щоб духу її не було зовсім? (Загальний сміх.) І сказавши це, наклав резолюцію: «Закрити знов Америку»! (Загальний сміх.)

Мені здається, що панове з «Дейтше Діпломатіш-Політіше Корреспонденц» як дві каплі води схожі на щедрінського бюрократа. (Загальний сміх, схвальні оплески.) Цим панам СРСР давно вже намуляв очі. Дев'ятнадцять років стоїть СРСР як маяк, заражаючи духом визволення робітничий клас усього світу і викликаючи лють у ворогів робітничого класу. І він, цей СРСР, виявляється, не тільки просто існує, але навіть росте, і не тільки росте, але навіть процвітає, і не тільки процвітає, але навіть творить проект нової Конституції, проект, який збуджує уми, вселяє нові надії пригнобленим класам. (Оплески.) Як же після цього не обурюватися панам з німецького офіціозу? Що це за країна, галасують вони, на якій такій підставі вона існує (загальний сміх), і коли її відкрили в жовтні 1917 року, то чому не можна її знову закрити, щоб духу її не було зовсім? І сказавши це, постановили: закрити знову СРСР, оголосити привселюдно, що СРСР, як держава, не існує, що СРСР є не що інше, як просте географічне поняття! (Загальний сміх.)

Накладаючи резолюцію про те, щоб закрити знов Америку, щедрінський бюрократ, незважаючи на всю свою тупість, все ж знайшов у собі елементи розуміння реального, сказавши тут же до себе: «Але, здається, сіє від мене не залежить». (Вибух веселого сміху, бурхливі оплески.) Я не знаю, чи вистачить розуму у панів з німецького офіціозу догадатися, що «закрити» на папері ту чи іншу державу вони, звичайно, можуть, але коли говорити серйозно, то «сіє від них не залежить»... (Вибух веселого сміху, бурхливі оплески.)

Щодо того, що Конституція СРСР є нібито пустою обіцянкою, «потьомкінським селом» і т. д., то я хотів би послатися на ряд установлених фактів, які самі говорять за себе.

В 1917 році народи СРСР повалили буржуазію і встановили диктатуру пролетаріату, встановили Радянську владу. Це факт, а не обіцянка.

Далі, Радянська влада ліквідувала клас поміщиків і передала селянам більш як 150 мільйонів гектарів колишніх поміщицьких, казенних і монастирських земель і це — крім тих земель, які були й раніше в руках селян. Це факт, а не обіцянка.

Далі, Радянська влада експропріювала клас капіталістів, відібрала у них банки, заводи, залізниці та інші знаряддя й засоби виробництва, оголосила їх соціалістичною власністю і поставила на чолі цих підприємств кращих людей робітничого класу. Це факт, а не обіцянка. (Тривалі оплески.)

Далі, організувавши промисловість і сільське господарство на нових, соціалістичних началах, з новою технічною базою, Радянська влада добилася того, що нині землеробство в СРСР дає в $1^1/_2$ раза більше продукції, ніж за довоєнного часу, індустрія виробляє в 7 раз більше продукції, ніж за довоєнного часу, а народний доход виріс у 4 рази проти довоєнного часу. Все це — факти, а не обіцянки. (Тривалі оплески.)

Далі, Радянська влада знищила безробіття, провела в життя право на працю, право на відпочинок, право на освіту, забезпечила кращі матеріальні і культурні умови робітникам, селянам і інтелігенції, забезпечила проведення в життя загального, прямого і рівного виборчого права при таємному голосуванні громадян. Все це — факти, а не обіцянки. (Тривалі оплески.)

Нарешті, СРСР дав проект нової Конституції, який є не обіцянкою, а реєстрацією і законодавчим закріпленням цих загальновідомих фактів, реєстрацією і законодавчим закріпленням того, що вже здобуте і завойоване.

Постає питання, до чого зводиться після всього цього базікання панів з німецького офіціозу про «потьомкінські села», коли не до того, що вони поставили собі за мету приховати від народу правду про СРСР, ввести народ в оману, одурити його.

Такі є факти. А факти, як кажуть, уперта річ. Панове з німецького офіціозу можуть сказати, що тим гірше для фактів. (Загальний сміх.) Але тоді їм можна відповісти словами відомого російського прислів'я: «дурням закон не писано». (Веселий сміх, тривалі оплески.)

Третя група критиків не від того, щоб визнати певні достоїнства за проектом Конституції, вона вважає його позитивним явищем, але вона, бачите, дуже сумнівається, щоб ряд його положень можна було провести в життя, бо вона переконана, що ці положення взагалі нездійсненні і повинні лишитися на папері. Це, кажучи м'яко, скептики. Вони, ці скептики, є в усіх країнах.

Треба сказати, що ми зустрічаємось з ними не вперше. Коли більшовики брали владу в 1917 році, скептики говорили: більшо-

вики, може, не погані люди, але з владою у них справа не піде, вони проваляться. На ділі, проте, виявилося, що провалилися не більшовики, а скептики.

Під час громадянської війни і іноземної інтервенції ця група скептиків говорила: Радянська влада, звичайно, річ не погана, але Денікін з Колчаком плюс іноземці, мабуть, подолають її. На ділі, проте, виявилося, що скептики і тут прорахувались.

Коли Радянська влада опублікувала перший п'ятирічний план, скептики знову виступили на сцену, кажучи: п'ятирічка, звичайно, річ хороша, але вона навряд чи здійсненна, треба думати, що у більшовиків з п'ятирічкою справа не вийде. Факти, проте, показали, що скептикам знову не пощастило: п'ятирічний план був здійснений за чотири роки.

Те саме треба сказати про проект нової Конституції і її критику з боку скептиків. Досить було опублікувати проект, щоб ця група критиків знову з'явилася на сцені з її сумним скепсисом, з її сумнівами щодо здійсненності деяких положень Конституції. Немає ніяких підстав сумніватися в тому, що скептики проваляться і в даному разі, проваляться нині так само, як вони не раз провалювалися в минулому.

Четверта група критиків, атакуючи проект нової Конституції, характеризує його, як «зрушення вправо», як «відмову від диктатури пролетаріату», як «ліквідацію більшовицького режиму». «Більшовики хитнулися вправо, це факт» — говорять вони на різні голоси. Особливо стараються в цьому відношенні деякі польські і почасти американські газети.

Що можна сказати про цих, з дозволу сказати, критиків?

Коли розширення бази диктатури робітничого класу і перетворення диктатури в більш гнучку, отже,— більш могутню систему державного керівництва суспільством трактується ними не як посилення диктатури робітничого класу, а як її ослаблення або навіть як відмова від неї, то дозволенно спитати: а чи знають взагалі ці панове — що таке диктатура робітничого класу?

Коли законодавче закріплення перемоги соціалізму, законодавче закріплення успіхів індустріалізації, колективізації і демократизації називається у них «зрушенням вправо», то дозволенно спитати: а чи знають взагалі ці панове — чим відрізняється ліве від правого? (Загальний сміх, оплески.)

Не може бути сумніву, що ці панове остаточно заплуталися у своїй критиці проекту Конституції і, заплутавшись, переплутали праве з лівим.

Не можна не згадати з цього приводу дворове «дівчисько» Пелагію з «Мертвих душ» Гоголя. Вона, як розповідає Гоголь, взялась якось показати дорогу кучерові Чичикова Селіфану, але, не зумівши відрізнити правий бік дороги від лівого її боку, заплуталась і потрапила в ніякове становище. Треба визнати, що наші

критики з польських газет, незважаючи на всю їх амбіцію, все ж недалеко відійшли від рівня розуміння Пелагії, дворового «дівчиська» з «Мертвих душ». (Оплески.) Якщо пригадуєте, кучер Селіфан визнав за потрібне відчитати Пелагію за змішання правого з лівим, сказавши їй: «Ех ти, чорнонога... не знаєш, де право, де ліво». Мені здається, що слід би так само відчитати наших критиків-невдах, сказавши їм: Ех ви, горе-критики... не знаєте, де право, де ліво. (Тривалі оплески.)

Нарешті, ще одна група критиків. Якщо попередня група обвинувачує проект Конституції у відмові від диктатури робітничого класу, то ця група обвинувачує його, навпаки, в тому, що він нічого не змінює в існуючому становищі в СРСР, що він лишає незачепленою диктатуру робітничого класу, не допускає свободу політичних партій і зберігає в силі нинішнє керівне становище партії комуністів в СРСР. При цьому ця група критиків вважає, що відсутність свободи партій в СРСР є ознакою порушення основ демократизму.

Я повинен визнати, що проект нової Конституції дійсно залишає в силі режим диктатури робітничого класу, так само як зберігає без зміни нинішнє керівне становище Комуністичної партії СРСР. (Бурхливі оплески.) Якщо шановні критики вважають це хибою проекту Конституції, то можна тільки пошкодувати про це. Ми ж, більшовики, вважаємо це достоїнством проекту Конституції. (Бурхливі оплески.)

Щодо свободи різних політичних партій, то ми додержуємось тут трохи інших поглядів. Партія є частина класу, його передова частина. Кілька партій, а значить і свобода партій може існувати лише в такому суспільстві, де є антагоністичні класи, інтереси яких ворожі і непримиренні, де є, скажемо, капіталісти і робітники, поміщики і селяни, куркулі і біднота і т. д. Але в СРСР немає вже більше таких класів, як капіталісти, поміщики, куркулі і т. п. В СРСР є тільки два класи, робітники і селяни, інтереси яких не тільки не ворожі, а навпаки — дружні. Отже, в СРСР немає грунту для існування кількох партій, а значить і для свободи цих партій. В СРСР є грунт тільки для однієї партії, Комуністичної партії. В СРСР може існувати лише одна партія—партія комуністів, яка сміливо і до кінця захищає інтереси робітників і селян. А що вона не погано захищає інтереси цих класів, в цьому навряд чи може бути який-небудь сумнів. (Бурхливі оплески.)

Говорять про демократію. Але що таке демократія? Демократія в капіталістичних країнах, де є антагоністичні класи, є кінець кінцем демократія для сильних, демократія для імущої меншості. Демократія в СРСР, навпаки, є демократія для трудящих, тобто демократія для всіх. Але з цього випливає, що основи демократизму порушуються не проектом нової Конституції СРСР, а бур-

жуазними конституціями. Ось чому я думаю, що Конституція СРСР є єдиною в світі до кінця демократичною конституцією.

Так стоїть справа з буржуазною критикою проекту нової Конституції СРСР.

V

ПОПРАВКИ І ДОПОВНЕННЯ ДО ПРОЕКТУ КОНСТИТУЦІЇ

Перейдемо до питання про поправки і доповнення до проекту Конституції, внесені громадянами під час всенародного обговорення проекту.

Всенародне обговорення проекту Конституції дало, як відомо, досить значну кількість поправок і доповнень. Всі вони опубліковані в радянській пресі. Зважаючи на велику різноманітність поправок і неоднакову їх цінність, слід було б їх розбити, по-моєму, на три категорії.

Відмітна риса поправок першої категорії полягає в тому, що вони трактують не про питання Конституції, а про питання поточної законодавчої роботи майбутніх законодавчих органів. Окремі питання страхування, деякі питання колгоспного будівництва, деякі питання промислового будівництва, питання фінансової справи,— такі є теми цих поправок. Як видно, автори цих поправок не усвідомили собі різниці між конституційними питаннями і питаннями поточного законодавства. Саме тому вони стараються втиснути в Конституцію якомога більше законів, ведучи справу до того, щоб перетворити Конституцію в щось на зразок зводу законів. Але конституція не є звід законів. Конституція є основний закон, і тільки основний закон. Конституція не виключає, а передбачає поточну законодавчу роботу майбутніх законодавчих органів. Конституція дає юридичну базу для майбутньої законодавчої діяльності таких органів. Тому поправки і доповнення такого роду, як такі, що не мають прямого відношення до Конституції, повинні бути, по-моєму, передані в майбутні законодавчі органи країни.

До другої категорії слід віднести такі поправки і доповнення, які намагаються внести в Конституцію елементи історичних довідок або елементи декларації про те, чого ще не добилася Радянська влада і чого вона повинна добитися в майбутньому. Відзначити в Конституції, які труднощі подолали на протязі довгих років партія, робітничий клас і всі трудящі в боротьбі за перемогу соціалізму; вказати в Конституції кінцеву мету радянського руху, тобто побудову повного комуністичного суспільства,— такі є теми цих поправок, що повторюються в різних варіаціях. Я думаю, що такі поправки і доповнення також повинні

бути відкладені набік, як такі, що не мають прямого відношення до Конституції. Конституція є реєстрація і законодавче закріплення тих завоювань, які вже здобуті і забезпечені. Якщо ми не хочемо перекрутити цей основний характер Конституції, ми не повинні заповнювати її історичними довідками про минуле або деклараціями про майбутні завоювання трудящих СРСР. Для цієї справи є у нас інші шляхи та інші документи.

Нарешті, до третьої категорії слід віднести такі поправки і доповнення, які мають пряме відношення до проекту Конституції.

Значна частина поправок цієї категорії має редакційний характер. Тому їх можна було б передати в Редакційну комісію цього З'їзду, яку, я думаю, створить З'їзд, доручивши їй установити остаточну редакцію тексту нової Конституції.

Щодо решти поправок третьої категорії, то вони мають більш істотне значення, і про них доведеться, по-моєму, сказати тут кілька слів.

1) Насамперед про поправки до 1-ої статті проекту Конституції. Є чотири поправки. Одні пропонують замість слів «держава робітників і селян» сказати: «держава трудящих». Другі пропонують до слів «держава робітників і селян» додати: «і трудової інтелігенції». Треті пропонують замість слів «держава робітників і селян» сказати: «держава всіх рас і національностей, що населяють територію СРСР». Четверті пропонують слово «селян» замінити словом «колгоспників» або словами: «трудящих соціалістичного землеробства».

Чи слід прийняти ці поправки? Я думаю, що не слід.

Про що говорить 1-а стаття проекту Конституції? Вона говорить про класовий склад радянського суспільства. Чи можемо ми, марксисти, обминути в Конституції питання про класовий склад нашого суспільства? Ні, не можемо. Радянське суспільство складається, як відомо, з двох класів, з робітників і селян. 1-а стаття проекту Конституції саме про це й говорить. Отже, 1-а стаття проекту Конституції правильно відбиває класовий склад нашого суспільства. Можуть спитати: а трудова інтелігенція? Інтелігенція ніколи не була і не може бути класом,— вона була і лишається прошарком, який рекрутує своїх членів серед усіх класів суспільства. За старих часів інтелігенція рекрутувала своїх членів серед дворян, буржуазії, почасти серед селян і лише в зовсім незначній мірі серед робітників. За наших, радянських часів інтелігенція рекрутує своїх членів головним чином серед робітників і селян. Але як би вона не рекрутувалась і який би характер вона не мала, інтелігенція все ж є прошарком, а не класом.

Чи не ущемляє ця обставина прав трудової інтелігенції? Анітрохи! 1-а стаття проекту Конституції говорить не про права різних верств радянського суспільства, а про класовий склад цього суспільства. Про права різних верств радянського суспільства,

в тому числі про права трудової інтелігенції, говориться головним чином в десятому і одинадцятому розділах проекту Конституції. З цих розділів ясно видно, що робітники, селяни і трудова інтелігенція цілком рівноправні в усіх сферах господарського, політичного, громадського і культурного життя країни. Отже, про ущемлення прав трудової інтелігенції не може бути й мови.

Те саме треба сказати про нації і раси, які входять до складу СРСР. В другому розділі проекту Конституції уже сказано, що СРСР є вільний союз рівноправних націй. Чи варто повторювати цю формулу в 1-ій статті проекту Конституції, яка трактує не про національний склад радянського суспільства, а про його класовий склад? Ясно, що не варто. Щодо прав націй і рас, які входять до складу СРСР, то про це говориться в другому, десятому і одинадцятому розділах проекту Конституції. З цих розділів ясно видно, що нації і раси СРСР користуються однаковими правами в усіх сферах господарського, політичного, громадського і культурного життя країни. Отже, не може бути й мови про ущемлення національних прав.

Також неправильно було б замінити слово «селянин» словом «колгоспник» або словами «трудящий соціалістичного землеробства». По-перше, серед селян крім колгоспників є ще понад мільйон дворів не-колгоспників. Як бути з ними? Чи не думають автори цієї поправки скинути їх з рахунку? Це було б нерозумно. По-друге, якщо більшість селян стала вести колгоспне господарство, то це ще не значить, що вона перестала бути селянством, що у неї немає більше свого особистого господарства, особистого двору і т. д. По-третє, довелося б тоді замінити також слово «робітник» словами «трудівник соціалістичної промисловості», чого, проте, автори поправки чомусь не пропонують. Нарешті, хіба у нас уже зникли клас робітників і клас селян? А коли вони не зникли, то чи варто викреслювати з лексикона найменування, що встановилися для них? Автори поправки, як видно, мають на увазі не сучасне, а майбутнє суспільство, коли класів уже не буде і коли робітники і селяни перетворяться в трудівників єдиного комуністичного суспільства. Отже, вони явно забігають вперед. Але при складанні Конституції треба виходити не з майбутнього, а з сучасного, з того, що вже є. Конституція не може і не повинна забігати вперед.

2) Далі йде поправка до 17-ої статті проекту Конституції. Поправка полягає в тому, що пропонують виключити зовсім з проекту Конституції 17-ту статтю, яка говорить про збереження за Союзними республіками права вільного виходу з СРСР. Я думаю, що ця пропозиція неправильна і тому не повинна бути прийнята З'їздом. СРСР є добровільний союз рівноправних Союзних республік. Виключити з Конституції статтю про право вільного виходу з СРСР,— значить порушити добровільний характер цього

союзу. Чи можемо ми піти на цей крок? Я думаю, що ми не можемо і не повинні йти на цей крок. Кажуть, що в СРСР немає жодної республіки, яка хотіла б вийти із складу СРСР, що через це стаття 17-а не має практичного значення. Що у нас немає жодної республіки, яка хотіла б вийти із складу СРСР, це, звичайно, вірно. Але з цього зовсім не випливає, що ми не повинні зафіксувати в Конституції право Союзних республік на вільний вихід з СРСР. В СРСР немає також такої Союзної республіки, яка хотіла б придушити іншу Союзну республіку. Але з цього зовсім не випливає, що з Конституції СРСР повинна бути виключена стаття, яка трактує про рівність прав Союзних республік.

3) Далі є пропозиція доповнити другий розділ проекту Конституції новою статтею, зміст якої зводиться до того, що автономні радянські соціалістичні республіки при досягненні відповідного рівня господарського і культурного розвитку можуть бути перетворені в союзні радянські соціалістичні республіки. Чи можна прийняти цю пропозицію? Я думаю, що не слід її приймати. Вона неправильна не тільки щодо її змісту, але й щодо її мотивів. Не можна мотивувати переведення автономних республік в розряд союзних республік господарською і культурною їх зрілістю, так само як не можна мотивувати залишення тієї чи іншої республіки в списку автономних республік її господарською або культурною відсталістю. Це був би не марксистський, не ленінський підхід. Татарська Республіка, наприклад, залишається автономною, а Казахська Республіка стає союзною, але це ще не значить, що Казахська Республіка з точки зору культурного і господарського розвитку стоїть вище, ніж Татарська Республіка. Справа стоїть якраз навпаки. Те саме треба сказати, наприклад, про Автономну Республіку Німців Поволжя і про Киргизьку Союзну Республіку, з яких перша в культурному і господарському відношенні стоїть вище, ніж друга, хоч і залишається автономною республікою.

Які ті ознаки, що їх наявність дає підставу для переведення автономних республік в розряд союзних республік?

Їх, цих ознак,— три.

По-перше, треба, щоб республіка була окраїнною, не оточеною з усіх боків територією СРСР. Чому? Тому що коли за Союзною республікою зберігається право виходу з Союзу РСР, то треба, щоб ця республіка, яка стала Союзною, мала можливість логічно і фактично поставити питання про її вихід з СРСР. А таке питання може поставити тільки така республіка, яка, скажемо, межує з якою-небудь іноземною державою і, значить, не оточена з усіх боків територією СРСР. Звичайно, у нас немає республік, які фактично ставили б питання про вихід з СРСР. Але раз лишається за Союзною республікою право виходу з СРСР, то треба обставити справу так, щоб це право не перетворювалося

в пустий і безглуздий папірець. Візьмемо, наприклад, Башкирську або Татарську Республіку. Припустимо, що ці автономні республіки перевели в розряд союзних республік. Чи могли б вони поставити питання логічно і фактично про свій вихід з СРСР? Ні, не могли б. Чому? Тому що вони з усіх боків оточені радянськими республіками й областями і їм, власне кажучи, нікуди виходити із складу СРСР. (Загальний сміх, оплески.) Тому переведення таких республік в розряд союзних республік було б неправильним.

По-друге, треба, щоб національність, яка дала радянській республіці своє ім'я, становила в республіці більш-менш компактну більшість. Взяти, наприклад, Кримську Автономну Республіку. Вона є окраїнною республікою, але кримські татари не мають більшості в цій республіці, навпаки,— вони становлять там меншість. Отже, було б неправильно і нелогічно перевести Кримську Республіку в розряд союзних республік.

По-третє, треба, щоб республіка була не дуже маленькою в розумінні кількості її населення, щоб вона мала населення, скажемо, не менше, а більше хоч би мільйона. Чому? Тому що було б неправильно припустити, щоб маленька радянська республіка, яка має мінімальну кількість населення і незначну армію, могла розраховувати на незалежне державне існування. Навряд чи можна сумніватися, що імперіалістичні хижаки швидко прибрали б її до рук.

Я думаю, що без наявності цих трьох об'єктивних ознак було б неправильно в даний історичний момент ставити питання про переведення тієї або іншої автономної республіки в розряд союзних республік.

4) Далі пропонують викреслити в статтях 22-ій, 23-ій, 24-ій, 25-ій, 26-ій, 27-ій, 28-ій і 29-ій докладний перелік адміністративно-територіального поділу союзних республік на краї і області. Я думаю, що ця пропозиція також неприйнятна. В СРСР є люди, які готові з великою охотою і безперестанку перекроювати краї і області, вносячи цим плутанину і непевність в роботі. Проект Конституції створює для цих людей узду. І це дуже добре, бо тут, як і в багато чому іншому, потрібна у нас атмосфера певності, потрібна стабільність, ясність.

5) П'ята поправка стосується 33-ьої статті. Вважають недоцільним створення двох палат і пропонують ліквідувати Раду Національностей. Я думаю, що ця поправка також неправильна. Однопалатна система була б краща за двопалатну, якби СРСР становив єдину національну державу. Але СРСР не є єдина національна держава. СРСР є, як відомо, багатонаціональна держава. У нас є верховний орган, де представлені спільні інтереси всіх трудящих СРСР незалежно від їх національності. Це — Рада Союзу. Але у національностей СРСР крім спільних інтересів

є ще свої окремі, специфічні інтереси, зв'язані з їх національними особливостями. Чи можна нехтувати цими специфічними інтересами? Ні, не можна. Чи потрібен спеціальний верховний орган, який відбивав би саме ці специфічні інтереси? Безумовно потрібен. Не може бути сумніву, що без такого органу неможливо було б управляти такою багатонаціональною державою, як СРСР. Таким органом є друга палата, Рада Національностей СРСР.

Посилаються на парламентську історію європейських і американських держав, посилаються на те, що двопалатна система в цих країнах дала лише мінуси, що друга палата вироджується звичайно в центр реакції і в гальмо проти руху вперед. Все це вірно. Але це відбувається тому, що в цих країнах між палатами немає рівності. Як відомо, другій палаті дають часто більше прав, ніж першій, і потім, як правило, друга палата організується недемократичним шляхом, часто шляхом призначення її членів згори. Безперечно, що цих мінусів не буде, коли провести рівність між палатами і другу палату організувати так само демократично, як і першу.

6) Пропонують далі доповнення до проекту Конституції, яке вимагає зрівняння кількості членів обох палат. Я думаю, що цю пропозицію можна було б прийняти. Вона дає, по-моєму, явні політичні плюси, бо підкреслює рівність палат.

7) Далі йде доповнення до проекту Конституції, за яким пропонується обирати депутатів до Ради Національностей, так само як і до Ради Союзу, шляхом прямих виборів. Я думаю, що цю пропозицію також можна було б прийняти. Правда, вона може створити деякі технічні незручності під час виборів. Але зате вона дасть великий політичний виграш, бо вона повинна піднести авторитет Ради Національностей.

8) Далі йде доповнення до статті 40-ої, за яким пропонується надати Президії Верховної Ради право видавати тимчасові законодавчі акти. Я думаю, що це доповнення неправильне і не повинно бути прийняте З'їздом. Треба, нарешті, покінчити з тим становищем, коли законодавствує не один який-небудь орган, а цілий ряд органів. Таке становище суперечить принципові стабільності законів. А стабільність законів потрібна нам тепер більше, ніж будь-коли. Законодавча влада в СРСР повинна здійснюватися тільки одним органом, Верховною Радою СРСР.

9) Далі пропонують доповнення до 48-ої статті проекту Конституції, за яким вимагають, щоб голову Президії Верховної Ради Союзу РСР обирала не Верховна Рада СРСР, а все населення країни. Я думаю, що це доповнення неправильне, бо воно не відповідає духові нашої Конституції. За системою нашої Конституції в СРСР не повинно бути одноособового президента, якого обирало б все населення, нарівні з Верховною Радою,

і який міг би протиставити себе Верховній Раді. Президент в СРСР колегіальний,— це Президія Верховної Ради, включаючи й голову Президії Верховної Ради, яку обирає не все населення, а Верховна Рада, і яка підзвітна Верховній Раді. Досвід історії показує, що така побудова верховних органів є найбільш демократичною і гарантує країну від небажаних випадковостей.

10) Далі йде поправка до тієї самої 48-ої статті. В ній сказано: збільшити кількість заступників голови Президії Верховної Ради СРСР до одинадцяти з тим, щоб від кожної Союзної республіки був один заступник. Я думаю, що цю поправку можна було б прийняти, бо вона поліпшує справу і може лише зміцнити авторитет Президії Верховної Ради СРСР.

11) Далі йде поправка до статті 77-ої. Вона вимагає організації нового загальносоюзного народного комісаріату,— Наркомату Оборонної Промисловості. Я думаю, що цю поправку також слід було б прийняти (оплески), бо приспів час для того, щоб виділити нашу оборонну промисловість і дати їй відповідне наркоматське оформлення. Мені здається, що це могло б тільки поліпшити справу оборони нашої країни.

12) Далі йде поправка до статті 124-ої проекту Конституції, яка вимагає її зміни в тому напрямі, щоб заборонити відправляння релігійних обрядів. Я думаю, що цю поправку слід відкинути, як не відповідну духові нашої Конституції.

13) Нарешті, ще одна поправка, яка має більш-менш істотний характер. Я говорю про поправку до 135-ої статті проекту Конституції. Вона пропонує позбавити виборчих прав служителів культу, колишніх білогвардійців, всіх бувших людей і осіб, які не займаються загальнокорисною працею, або ж, в усякому разі,— обмежити виборчі права осіб цієї категорії, давши їм тільки право обирати, але не бути обраними. Я думаю, що ця поправка також повинна бути відкинута. Радянська влада позбавила виборчих прав нетрудові й експлуататорські елементи не на віки вічні, а тимчасово, до певного періоду. Був час, коли ці елементи вели відкриту війну проти народу і протидіяли радянським законам. Радянський закон про позбавлення їх виборчого права був відповіддю Радянської влади на це протидіяння. Відтоді пройшло немало часу. За минулий період ми добилися того, що експлуататорські класи знищені, а Радянська влада перетворилася в непереможну силу. Чи не настав час переглянути цей закон? Я думаю, що настав час. Кажуть, що це небезпечно, бо можуть пролізти у верховні органи країни ворожі Радянській владі елементи, дехто з колишніх білогвардійців, куркулів, попів і т. д. Але чого тут власне боятися? Вовків боятися, в ліс не ходити. (Веселе пожвавлення в залі, бурхливі оплески.) По-перше, не всі колишні куркулі, білогвардійці або попи ворожі Радянській владі. По-друге, якщо народ де-не-де

й обере ворожих людей, то це означатиме, що наша агітаційна робота поставлена вкрай погано, і ми цілком заслужили таку ганьбу, якщо ж наша агітаційна робота йтиме по-більшовицькому, то народ не пропустить ворожих людей у свої верховні органи. Значить, треба працювати, а не хникати (бурхливі оплески), треба працювати, а не чекати того, що все буде дано в готовому вигляді порядком адміністративних розпоряджень. Ленін ще в 1919 році говорив, що недалекий той час, коли Радянська влада визнає корисним запровадити загальне виборче право без усяких обмежень. Зверніть увагу: **без усяких обмежень.** Це він говорив у той час, коли іноземна воєнна інтервенція не була ще ліквідована, а наша промисловість і сільське господарство були в дуже тяжкому стані. Відтоді минуло вже 17 років. Чи не пора, товариші, виконати вказівку Леніна? Я думаю, що пора.

Ось що говорив Ленін в 1919 році у своїй праці «Проект програми РКП(б)». Дозвольте зачитати:

«Р. К. П. повинна роз'яснювати трудящим масам, щоб уникнути неправильного узагальнення минущих історичних потреб, що позбавлення виборчих прав частини громадян зовсім не стосується в Радянській республіці, як це бувало в більшості буржуазно-демократичних республік, певного розряду громадян, на все життя оголошуваних безправними, а стосується тільки експлуататорів, тільки тих, хто всупереч основним законам соціалістичної Радянської республіки вперто відстоює своє експлуататорське становище, збереження капіталістичних відносин. Отже, в Радянській республіці, з одного боку, з кожним днем зміцнення соціалізму і скорочення числа тих, хто має об'єктивно можливість лишатися експлуататором або зберігати капіталістичні відносини, зменшується само собою процент позбавлюваних виборчого права. Навряд чи тепер в Росії цей процент більший ніж два, три проценти. З другого боку, в найближчому майбутньому припинення зовнішнього нашестя і довершення експропріації експропріаторів може, при певних умовах, створити становище, коли пролетарська державна влада вибере інші способи придушення опору експлуататорів і запровадить загальне виборче право **без усяких обмежень** *» (Ленін, т. XXIV, стор. 94).

Здається, ясно.

Так стоїть справа з поправками і доповненнями до проекту Конституції СРСР.

VI

ЗНАЧЕННЯ НОВОЇ КОНСТИТУЦІЇ СРСР

Судячи з результатів всенародного обговорення, яке тривало майже 5 місяців, можна думати, що проект Конституції буде схвалений цим З'їздом. (Бурхливі оплески, що переходять в овацію. Зал встає.)

Через кілька днів Радянський Союз матиме нову, соціалістичну Конституцію, побудовану на началах розгорнутого соціалістичного демократизму.

---

* Курсив мій. Й. Ст.

Це буде історичний документ, який трактує просто і стисло, майже в протокольному стилі, про факти перемоги соціалізму в СРСР, про факти визволення трудящих СРСР від капіталістичного рабства, про факти перемоги в СРСР розгорнутої, до кінця послідовної демократії.

Це буде документ, який свідчить, що те, про що мріяли і продовжують мріяти мільйони чесних людей в капіталістичних країнах,— уже здійснене в СРСР. (Бурхливі оплески.)

Це буде документ, який свідчить, що те, що здійснене в СРСР, цілком може бути здійснене і в інших країнах. (Бурхливі оплески.)

Але з цього випливає, що міжнародне значення нової Конституції СРСР навряд чи можна переоцінити.

Тепер, коли каламутна хвиля фашизму опльовує соціалістичний рух робітничого класу і змішує з гряззю демократичні прагнення кращих людей цивілізованого світу, нова Конституція СРСР буде обвинувальним актом проти фашизму, актом, який говоритиме про те, що соціалізм і демократія непереможні. (Оплески.) Нова Конституція СРСР буде моральною допомогою і реальною підтримкою для всіх тих, що ведуть нині боротьбу проти фашистського варварства. (Бурхливі оплески.)

Ще більше значення має нова Конституція СРСР для народів СРСР. Якщо для народів капіталістичних країн Конституція СРСР матиме значення програми дій, то для народів СРСР вона має значення підсумку їх боротьби, підсумку їх перемог на фронті визволення людства. В результаті пройденого шляху боротьби і злигоднів приємно і радісно мати свою Конституцію, яка трактує про плоди наших перемог. Приємно і радісно знати, за що билися наші люди і як вони добилися всесвітньоісторичної перемоги. Приємно і радісно знати, що кров, густо пролита нашими людьми, не пройшла даремно, що вона дала свої результати. (Тривалі оплески.) Це озброює духовно наш робітничий клас, наше селянство, нашу трудову інтелігенцію. Це посуває вперед і підносить почуття законної гордості. Це зміцнює віру в свої сили і мобілізує на нову боротьбу для завоювання нових перемог комунізму. (Бурхлива овація. Весь зал встає. Громове «ура». Загальні вигуки: «Хай живе товариш Сталін!» З'їзд стоячи співає «Інтернаціонал». Після виконання «Інтернаціоналу» овація відновлюється. Вигуки: «Ура!», «Хай живе наш вождь товариш Сталін!»)

ПРО ДІАЛЕКТИЧНИЙ І ІСТОРИЧНИЙ МАТЕРІАЛІЗМ

(Вересень 1938 р.)

Діалектичний матеріалізм є світогляд марксистсько-ленінської партії. Він називається діалектичним матеріалізмом тому, що його підхід до явищ природи, його метод вивчення явищ природи, його метод пізнання цих явищ є **діалектичним,** а його тлумачення явищ природи, його розуміння явищ природи, його теорія — **матеріалістичною.**

Історичний матеріалізм є поширення положень діалектичного матеріалізму на вивчення суспільного життя, застосування положень діалектичного матеріалізму до явищ життя суспільства, до вивчення суспільства, до вивчення історії суспільства.

Характеризуючи свій діалектичний метод, Маркс і Енгельс посилаються звичайно на Гегеля, як на філософа, що сформулював основні риси діалектики. Це, проте, не означає, що діалектика Маркса і Енгельса тотожна діалектиці Гегеля. Насправді Маркс і Енгельс взяли з діалектики Гегеля лише її «раціональне зерно», відкинувши гегелівське ідеалістичне лушпиння і розвинувши діалектику далі, з тим, щоб надати їй сучасного наукового вигляду.

«Мій діалектичний метод, говорить Маркс, в основі своїй не тільки відмінний від гегелівського, але є його прямою протилежністю. Для Гегеля процес мислення, що його він під назвою ідеї перетворює навіть в самостійний суб'єкт, є деміург (творець) дійсного, яке становить лише його зовнішній прояв. Для мене, навпаки, ідеальне є не що інше, як матеріальне, пересаджене в людську голову і перетворене в ній» (К. Маркс, Післяслово до другого німецького видання 1-го тома «Капіталу»).

Характеризуючи свій матеріалізм, Маркс і Енгельс посилаються звичайно на Фейєрбаха, як на філософа, що відновив матеріалізм в його правах. Проте це не означає, що матеріалізм Маркса і Енгельса тотожний матеріалізмові Фейєрбаха. Насправді Маркс і Енгельс взяли з матеріалізму Фейєрбаха його «основне зерно», розвинувши його далі в науково-філософську теорію матеріалізму і відкинувши геть його ідеалістичні та релі-

гійно-етичні нашарування. Відомо, що Фейєрбах, будучи в основному матеріалістом, повставав проти назви — матеріалізм. Енгельс не раз заявляв, що Фейєрбах, «незважаючи на матеріалістичну основу, ще не звільнився від старих ідеалістичних пут», що «дійсний ідеалізм Фейєрбаха виступає наверх зараз же, як ми підходимо до його етики і філософії релігії» (**К. Маркс і Ф. Енгельс**, т. XIV, стор. 652—654).

Діалектика походить від грецького слова «діалего», що значить вести бесіду, вести полеміку. Під діалектикою розуміли в стародавні часи вміння добитися істини шляхом розкриття суперечностей в судженні противника і подолання цих суперечностей. В стародавні часи деякі філософи вважали, що розкриття суперечностей в мисленні і зіткнення протилежних думок є найкращим засобом виявлення істини. Цей діалектичний спосіб мислення, поширений згодом на явища природи, перетворився в діалектичний метод пізнання природи, що розглядав явища природи, як вічно рухомі і змінні, а розвиток природи — як результат розвитку суперечностей в природі, як результат взаємодіяння протилежних сил в природі.

У своїй основі діалектика прямо протилежна метафізиці.

1) **Марксистський діалектичний метод** характеризується такими основними рисами:

а) На протилежність метафізиці діалектика розглядає природу не як випадкове скупчення предметів, явищ, відірваних одне від одного, ізольованих одне від одного і не залежних одне від одного,— а як зв'язне, єдине ціле, де предмети, явища органічно зв'язані одне з одним, залежать одне від одного і обумовлюють одне одного.

Тому діалектичний метод вважає, що ні одне явище в природі не можна зрозуміти, якщо взяти його в ізольованому вигляді, без зв'язку з навколишніми явищами, бо всяке явище в усякій галузі природи може бути перетворене в безглуздя, якщо його розглядати без зв'язку з навколишніми умовами, у відриві від них, і, навпаки, всяке явище можна зрозуміти і обгрунтувати, якщо воно розглядається в його нерозривному зв'язку з навколишніми явищами, в його обумовленості від явищ, які його оточують.

б) На протилежність метафізиці діалектика розглядає природу не як стан спокою і нерухомості, застою і незмінності, а як стан безперервного руху і зміни, безперервного оновлення і розвитку, де завжди щось виникає і розвивається, щось руйнується і відживає свій вік.

Тому діалектичний метод вимагає, щоб явища розглядалися не тільки з точки зору їх взаємного зв'язку і обумовленості, але й з точки зору їх руху, їх зміни, їх розвитку, з точки зору їх виникнення і відмирання.

Для діалектичного методу важливе насамперед не те, що здається в даний момент тривким, але починає вже відмирати, а те, що виникає і розвивається, якщо навіть в даний момент воно має вигляд нетривкого, бо для нього нездоланне тільки те, що виникає і розвивається.

«Вся природа, говорить Енгельс, починаючи від найдрібніших частинок її до найбільших тіл, починаючи від піщинки і кінчаючи сонцем, починаючи від протиста (первинна жива клітинка.— **И. Ст.**) і кінчаючи людиною, перебуває у вічному виникненні і знищенні, у безперервному пливі, у невпинному русі і зміні» (там же, стор. 484).

Тому, говорить Енгельс, діалектика «бере речі та їх розумові відображення головним чином в їх взаємному зв'язку, в їх зчепленні, в їх русі, в їх виникненні і зникненні» (**К. Маркс і Ф. Енгельс**, т. XIV, стор. 23).

в) На протилежність метафізиці діалектика розглядає процес розвитку не як простий процес зростання, де кількісні зміни не ведуть до якісних змін,— а як такий розвиток, що переходить від незначних і прихованих кількісних змін до змін відкритих, до змін корінних, до змін якісних, де якісні зміни настають не поступово, а швидко, раптово, у вигляді стрибкоподібного переходу від одного стану до іншого стану, настають не випадково, а закономірно, настають в результаті нагромадження непомітних і поступових кількісних змін.

Тому діалектичний метод вважає, що процес розвитку слід розуміти не як рух по колу, не як просте повторення пройденого, а як рух поступальний, як рух по висхідній лінії, як перехід від старого якісного стану до нового якісного стану, як розвиток від простого до складного, від нижчого до вищого.

«Природа, говорить Енгельс, є пробний камінь діалектики, і сучасне природознавство, давши для цієї проби надзвичайно багатий матеріал, який з кожним днем збільшується, тим самим довело, що в природі, кінець кінцем, все відбувається діалектично, а не метафізично, що вона рухається не у вічно однорідному колі, яке постійно знов повторюється, а переживає дійсну історію. Тут насамперед слід вказати на Дарвіна, який завдав найсильнішого удару метафізичному поглядові на природу, довівши, що весь сучасний органічний світ, рослини і тварини, а значить також і людина, є продукт процесу розвитку, який тривав мільйони років» (там же, стор. 23).

Характеризуючи діалектичний розвиток, як перехід від кількісних змін до якісних змін, Енгельс говорить:

«У фізиці... кожна зміна є перехід кількості в якість — наслідок кількісної зміни властивої тілу або наданої йому кількості руху якої-небудь форми. Так, наприклад, температура води не має на перших порах ніякого значення у відношенні до її краплинно-рідкого стану; але при збільшенні або зменшенні температури рідкої води настає момент, коли цей стан зчеплення змінюється і вода перетворюється — в одному випадку в пару, в другому — в лід... Так, потрібен певний мінімум сили струму, щоб платинова дротина стала давати світло; так, у кожного металу є своя теплота плавлення;

так, у кожної рідини є своя певна, при даному тисненні, точка замерзання і кипіння — оскільки ми спроможні при наших засобах добитися відповідної температури; *так, нарешті, у кожного газу є критична точка, при якій відповідним тисненням і охолодженням можна перетворити його в рідкий стан... Так звані константи фізики (точки переходу від одного стану в інший стан.— Й. Ст.) є здебільшого не що інше, як назви вузлових точок, де кількісне (зміненння) збільшення або зменшення руху викликає якісну зміну в стані відповідного тіла,— де, таким чином, кількість переходить в якість»* (там же, стор. 527—528).

Переходячи, далі, до хімії, Енгельс продовжує:

«*Хімію можна назвати наукою про якісні зміни тіл, що відбуваються під впливом зміни кількісного складу. Це знав уже сам Гегель... Візьмемо кисень: якщо в молекулу тут сполучаються три атоми, а не два, як звичайно, то ми маємо перед собою озон — тіло, яке виразно відмінне своїм запахом і дією від звичайного кисню. А що сказати про різні пропорції, в яких кисень сполучається з азотом або сіркою і з яких кожна дає тіло, якісно відмінне від усіх інших тіл!*» (там же, стор. 528).

Нарешті, критикуючи Дюрінга, який страшенно лає Гегеля і тут же нишком запозичає у нього відоме положення про те, що перехід з царства безчуттєвого світу в царство відчуття, з царства неорганічного світу в царство органічного життя — є стрибок у новий стан, Енгельс говорить:

«*Адже це гегелівська вузлова лінія відношень міри, де чисто кількісне збільшення або зменшення викликає в певних вузлових пунктах* **якісний стрибок**, *як, наприклад, у випадку нагрівання або охолодження води, де точки кипіння і замерзання є тими вузлами, в яких відбувається — при нормальному тисненні — стрибок в новий агрегатний стан, де, таким чином, кількість переходить в якість*» (там же, стор. 45—46).

г) На протилежність метафізиці діалектика виходить з того, що предметам природи, явищам природи властиві внутрішні суперечності, бо всі вони мають свою негативну і позитивну сторону, своє минуле і майбутнє, своє те, що відживає, і те, що розвивається, що боротьба цих протилежностей, боротьба між старим і новим, між тим, що відмирає, і тим, що народжується, між тим, що відживає, і тим, що розвивається, становить внутрішній зміст процесу розвитку, внутрішній зміст перетворення кількісних змін в якісні.

Тому діалектичний метод вважає, що процес розвитку від нижчого до вищого відбувається не в порядку гармонійного розгортання явищ, а в порядку розкриття суперечностей, властивих предметам, явищам, в порядку «боротьби» протилежних тенденцій, які діють на основі цих суперечностей.

«*У власному розумінні діалектика, говорить Ленін, є вивчення суперечності в самій суті предметів*» (*Ленін, «Філософські зошити», стор. 263*).

І далі:

«Розвиток є «боротьба» протилежностей» (**Ленін, т. XIII, стор. 301**).

Такі коротко основні риси марксистського діалектичного методу.

Не важко зрозуміти, яке величезне значення має поширення положень діалектичного методу на вивчення суспільного життя, на вивчення історії суспільства, яке величезне значення має застосування цих положень до історії суспільства, до практичної діяльності партії пролетаріату.

Якщо нема в світі ізольованих явищ, якщо всі явища зв'язані між собою і обумовлюють одне одного, то ясно, що кожний суспільний лад і кожний суспільний рух в історії треба розцінювати не з точки зору «вічної справедливості» або іншої якої-небудь упередженої ідеї, як це роблять нерідко історики, а з точки зору тих умов, які породили цей лад і цей суспільний рух і з якими вони зв'язані.

Рабовласницький лад для сучасних умов є нісенітниця, протиприродне безглуздя. Рабовласницький лад в умовах первісно-общинного ладу, що розкладається, є цілком зрозуміле і закономірне явище, бо він означає крок вперед у порівнянні з первісно-общинним ладом.

Вимога буржуазно-демократичної республіки в умовах існування царизму і буржуазного суспільства, скажемо, в 1905 році в Росії була цілком зрозумілою, правильною і революційною вимогою, бо буржуазна республіка означала тоді крок вперед. Вимога буржуазно-демократичної республіки для наших нинішніх умов в СРСР є безглузда і контрреволюційна вимога, бо буржуазна республіка в порівнянні з Радянською республікою є крок назад.

Все залежить від умов, місця і часу.

Зрозуміло, що без такого **історичного** підходу до суспільних явищ неможливе існування і розвиток науки про історію, бо тільки такий підхід звільняє історичну науку від перетворення її в хаос випадковостей і в купу найбезглуздіших помилок.

Далі. Якщо світ перебуває в безперервному русі і розвитку, якщо відмирання старого і наростання нового є законом розвитку, то ясно, що нема більше «непохитних» суспільних порядків, «вічних принципів» приватної власності і експлуатації, «вічних ідей» підлеглості селян поміщикам, робітників капіталістам.

Значить, капіталістичний лад можна замінити соціалістичним ладом, так само, як капіталістичний лад замінив у свій час феодальний лад.

Значить, треба орієнтуватися не на ті верстви суспільства, які не розвиваються більше, хоч і являють собою в даний момент переважаючу силу, а на ті верстви, які розвиваються, мають майбутнє, хоч і не являють собою в даний момент переважаючої сили.

У вісімдесятих роках минулого століття, в епоху боротьби

марксистів з народниками, пролетаріат в Росії становив незначну меншість у порівнянні з одноосібним селянством, яке становило величезну більшість населення. Але пролетаріат розвивався, як клас, тоді як селянство, як клас, розпадалось. І саме тому, що пролетаріат розвивався, як клас, марксисти орієнтувалися на пролетаріат. І вони не помилились, бо, як відомо, пролетаріат виріс потім з незначної сили в першорядну історичну і політичну силу.

Значить, щоб не помилитися в політиці, треба дивитися вперед, а не назад.

Далі. Якщо перехід повільних кількісних змін у швидкі і раптові якісні зміни становить закон розвитку, то ясно, що революційні перевороти, які чиняться пригнобленими класами, є цілком природним і неминучим явищем.

Значить, перехід від капіталізму до соціалізму і визволення робітничого класу від капіталістичного гніту може бути здійснене не шляхом повільних змін, не шляхом реформ, а тільки шляхом якісної зміни капіталістичного ладу, шляхом революції.

Значить, щоб не помилитися в політиці, треба бути революціонером, а не реформістом.

Далі. Якщо розвиток відбувається в порядку розкриття внутрішніх суперечностей, в порядку зіткнень протилежних сил на базі цих суперечностей з тим, щоб подолати ці суперечності, то ясно, що класова боротьба пролетаріату є цілком природним і неминучим явищем.

Значить, треба не замазувати суперечності капіталістичних порядків, а розкривати їх і розмотувати, не гасити класову боротьбу, а доводити її до кінця.

Значить, щоб не помилитися в політиці, треба проводити непримиренну класову пролетарську політику, а не реформістську політику гармонії інтересів пролетаріату і буржуазії, а не угодовську політику «вростання» капіталізму в соціалізм.

Так стоїть справа з марксистським діалектичним методом, якщо взяти його в застосуванні до суспільного життя, в застосуванні до історії суспільства.

Щодо марксистського філософського матеріалізму, то у своїй основі він прямо протилежний філософському ідеалізмові.

2) **Марксистський філософський матеріалізм** характеризується такими основними рисами:

а) На протилежність ідеалізмові, який вважає світ втіленням «абсолютної ідеї», «світового духа», «свідомості»,— філософський матеріалізм Маркса виходить з того, що світ природою своєю **матеріальний**, що багатоманітні явища в світі являють собою різні види рухомої матерії, що взаємний зв'язок і взаємна обумовленість явищ, установлювані діалектичним методом, являють собою закономірності розвитку рухомої матерії, що світ

розвивається за законами руху матерії і не потребує ніякого «світового духа».

«Матеріалістичний світогляд, говорить Енгельс, означає просто розуміння природи такою, якою вона є, без усяких сторонніх додатків» (**К. Маркс і Ф. Енгельс**, т. XIV, стор. 651).

Торкаючись матеріалістичного погляду стародавнього філософа — Геракліта, за яким «світ, єдиний з усього, не створений ніким з богів і ніким з людей, а був, є і буде вічно живим вогнем, що закономірно спалахує і закономірно згасає»,— Ленін говорить: «Дуже хороший виклад начал діалектичного матеріалізму» (**Ленін**, «Філософські зошити», стор. 318).

б) На протилежність ідеалізмові, який твердить, що реально існує лише наша свідомість, що матеріальний світ, буття, природа існує лише в нашій свідомості, в наших відчуттях, уявленнях, поняттях,— марксистський філософський матеріалізм виходить з того, що матерія, природа, буття являє собою об'єктивну реальність, яка існує поза і незалежно від свідомості, що матерія первинна, бо вона є джерелом відчуттів, уявлень, свідомості, а свідомість вторинна, похідна, бо вона є відображенням матерії, відображенням буття, що мислення є продукт матерії, яка досягла у своєму розвитку високого ступеня досконалості, а саме — продукт мозку, а мозок — орган мислення, що не можна через це відділяти мислення від матерії, не бажаючи впасти в грубу помилку.

«Найвище питання всієї філософії, говорить Енгельс, є питання про відношення мислення до буття, духу до природи. ...Філософи поділилися на два великі табори залежно від того, як відповідали вони на це питання. Ті, які твердили, що дух існував раніше природи... склали **ідеалістичний** табір. Ті ж, які основним началом вважали природу, примкнули до різних шкіл **матеріалізму**» (**К. Маркс**, Вибрані твори, т. I, стор. 329).

І далі:

«Речовинний, чуттєво сприйманий світ, до якого належимо ми самі, є єдиний дійсний світ... Наша свідомість і мислення, хоч би якими надчуттєвими вони здавалися, є продуктом речовинного, тілесного органу, мозку. Матерія не є продукт духу, а дух сам є лише найвищий продукт матерії» (там же, стор. 332).

Торкаючись питання про матерію і мислення, Маркс говорить:

«Не можна відділити мислення від матерії, яка мислить. Матерія є суб'єктом усіх змін» (там же, стор. 302).

Характеризуючи марксистський філософський матеріалізм, Ленін говорить:

«Матеріалізм взагалі визнає об'єктивно реальне буття (матерію) незалежне від свідомості, від відчуття, від досвіду... Свідомість... є тільки відображення буття, в кращому разі приблизно вірне (адекватне, ідеально-точне) його відображення» (**Ленін**, т. XIII, стор. 266—267).

І далі:

— «Матерія є те, що, діючи на наші органи чуттів, спричиняє відчуття; матерія є об'єктивна реальність, дана нам у відчутті... Матерія, природа, буття, фізичне є первинне, а дух, свідомість, відчуття, психічне — вторинне» (там же, стор. 119—120).

— «Картина світу є картина того, як матерія рухається і як «матерія мислить» (там же, стор. 288).

— «Мозок є органом мислі» (там же, стор. 125).

в) На протилежність ідеалізмові, який заперечує можливість пізнання світу і його закономірностей, не вірить у достовірність наших знань, не визнає об'єктивної істини, і вважає, що світ повен «речей у собі», які не можуть бути ніколи пізнані наукою,— марксистський філософський матеріалізм виходить з того, що світ і його закономірності цілком пізнаванні, що наші знання про закони природи, перевірені досвідом, практикою, є достовірними знаннями, які мають значення об'єктивних істин, що нема в світі непізнаванних речей, а є тільки речі, ще не пізнані, які будуть розкриті і пізнані силами науки і практики.

Критикуючи положення Канта та інших ідеалістів про непізнаванність світу й непізнаванні «речі в собі» і відстоюючи відоме положення матеріалізму про достовірність наших знань, Енгельс пише:

«Найрішучіше ж спростування цих, як і всіх інших, філософських вивертів міститься в практиці, саме в експерименті і в промисловості. Якщо ми можемо довести правильність нашого розуміння даного явища природи тим, що ми самі його утворюємо, викликаємо його з його умов, заставляємо його до того ж служити нашим цілям, то кантівській невловимій «речі в собі» приходить кінець. Хімічні речовини, що утворюються в тілах тварин і рослин, лишалися такими «речами в собі», поки органічна хімія не стала виготовляти їх одну по одній; тим самим «річ у собі» перетворювалась у річ для нас, як, наприклад, красильна речовина марени, алізарин, який ми тепер добуваємо не з коренів марени, вирощуваної в полі, а значно дешевше і простіше з кам'яновугільного дьогтю. Сонячна система Коперніка протягом трьохсот років лишалася гіпотезою, в найвищій мірі ймовірною, але все-таки гіпотезою. Коли ж Леверр'є, на підставі даних цієї системи, не тільки довів, що повинна існувати ще одна, невідома до того часу, планета, але й визначив з допомогою обчислення місце, яке вона займає в небесному просторі, і коли після цього Галле дійсно знайшов цю планету, система Коперніка була доведена» (**К. Маркс**, Вибрані твори, т. I, стор. 330).

Обвинувачуючи Богданова, Базарова, Юшкевича та інших прихильників Маха в фідеїзмі (реакційна теорія, яка дає перевагу вірі перед наукою) і відстоюючи відоме положення матеріалізму про те, що наші наукові знання про закономірності в природі є достовірними, що закони науки являють собою об'єктивну істину, Ленін говорить:

«Сучасний фідеїзм зовсім не відкидає науки; він відкидає тільки «надмірні претензії» науки, саме, претензію на об'єктивну істину. Якщо існує об'єктивна істина (як думають матеріалісти), якщо природознавство,

відображаючи зовнішній світ у «досвіді» людини, одно тільки здатне давати нам об'єктивну істину, то всякий фідеїзм відкидається безумовно» (Ленін, т. XIII, стор. 102).

Такі коротко характерні риси марксистського філософського матеріалізму.

Легко зрозуміти, яке величезне значення має поширення положень філософського матеріалізму на вивчення суспільного життя, на вивчення історії суспільства, яке величезне значення має застосування цих положень до історії суспільства, до практичної діяльності партії пролетаріату.

Якщо зв'язок явищ природи і взаємна їх обумовленість являють собою закономірності розвитку природи, то з цього випливає, що зв'язок і взаємна обумовленість явищ суспільного життя — являють собою також не випадкову справу, а закономірності розвитку суспільства.

Значить, суспільне життя, історія суспільства перестає бути скупченням «випадковостей», бо історія суспільства стає закономірним розвитком суспільства, а вивчення історії суспільства перетворюється в науку.

Значить, практична діяльність партії пролетаріату повинна грунтуватися не на добрих побажаннях «видатних осіб», не на вимогах «розуму», «загальної моралі» і т. п., а на закономірностях розвитку суспільства, на вивченні цих закономірностей.

Далі. Якщо світ пізнаванний і наші знання про закони розвитку природи є достовірними знаннями, які мають значення об'єктивної істини, то з цього випливає, що суспільне життя, розвиток суспільства — також пізнаванний, а дані науки про закони розвитку суспільства,— є достовірними даними, які мають значення об'єктивних істин.

Значить, наука про історію суспільства, незважаючи на всю складність явищ суспільного життя, може стати такою ж точною наукою, як, скажемо, біологія, здатною використовувати закони розвитку суспільства для практичного застосування.

Значить, у своїй практичній діяльності партія пролетаріату повинна керуватися не якими-небудь випадковими мотивами, а законами розвитку суспільства, практичними висновками з цих законів.

Значить, соціалізм з мрії про краще майбутнє людства перетворюється в науку.

Значить, зв'язок науки і практичної діяльності, зв'язок теорії і практики, їх єдність повинна стати провідною зіркою партії пролетаріату.

Далі. Якщо природа, буття, матеріальний світ є первинним, а свідомість, мислення — вторинним, похідним, якщо матеріальний світ являє собою об'єктивну реальність, яка існує незалежно від свідомості людей, а свідомість є відображенням цієї об'єктив-

ної реальності, то з цього випливає, що матеріальне життя суспільства, його буття також є первинним, а його духовне життя — вторинним, похідним, що матеріальне життя суспільства є об'єктивна реальність, яка існує незалежно від волі людей, а духовне життя суспільства є відображення цієї об'єктивної реальності, відображення буття.

Значить, джерело формування духовного життя суспільства, джерело походження суспільних ідей, суспільних теорій, політичних поглядів, політичних установ треба шукати не в самих ідеях, теоріях, поглядах, політичних установах, а в умовах матеріального життя суспільства, в суспільному бутті, відображенням якого є ці ідеї, теорії, погляди і т. п.

Значить, якщо в різні періоди історії суспільства спостерігаються різні суспільні ідеї, теорії, погляди, політичні установи, якщо при рабовласницькому ладі зустрічаємо одні суспільні ідеї, теорії, погляди, політичні установи, при феодалізмі — другі, при капіталізмі — треті, то це пояснюється не «природою», не «властивістю» самих ідей, теорій, поглядів, політичних установ, а різними умовами матеріального життя суспільства в різні періоди суспільного розвитку.

Яке буття суспільства, які умови матеріального життя суспільства,— такі його ідеї, теорії, політичні погляди, політичні установи.

У зв'язку з цим Маркс говорить:

«Не свідомість людей визначає їх буття, а, навпаки, їх суспільне буття визначає їх свідомість» (**К. Маркс**, Вибрані твори, т. I, стор. 269).

Значить, щоб не помилитися в політиці і не попасти в становище пустих мрійників, партія пролетаріату повинна виходити у своїй діяльності не з абстрактних «принципів людського розуму», а з конкретних умов матеріального життя суспільства, як вирішальної сили суспільного розвитку, не з добрих побажань «великих людей», а з реальних потреб розвитку матеріального життя суспільства.

Падіння утопістів, в тому числі народників, анархістів, есерів пояснюється, між іншим, тим, що вони не визнавали провідної ролі умов матеріального життя суспільства в розвитку суспільства і, впадаючи в ідеалізм, будували свою практичну діяльність не на основі потреб розвитку матеріального життя суспільства, а незалежно від них і всупереч їм,— будували на основі «ідеальних планів» і «всеосяжних проектів», відірваних від реального життя суспільства.

Сила і життєвість марксизму-ленінізму полягає в тому, що він спирається у своїй практичній діяльності саме на потреби розвитку матеріального життя суспільства, ніколи не відриваючись від реального життя суспільства.

Із слів Маркса, проте, не випливає, що суспільні ідеї, теорії, політичні погляди, політичні установи не мають значення в житті суспільства, що вони не роблять зворотного впливу на суспільне буття, на розвиток матеріальних умов життя суспільства. Ми говорили тут поки що про **походження** суспільних ідей, теорій, поглядів, політичних установ, про їх **виникнення**, про те, що духовне життя суспільства є відображенням умов його матеріального життя. Щодо **значення** суспільних ідей, теорій, поглядів, політичних установ, щодо їх **ролі** в історії, то історичний матеріалізм не тільки не заперечує, а, навпаки, підкреслює їх серйозну роль і значення в житті суспільства, в історії суспільства.

Суспільні ідеї і теорії бувають різні. Є старі ідеї і теорії, які віджили свій вік і служать інтересам відживаючих сил суспільства. Їх значення полягає в тому, що вони гальмують розвиток суспільства, його просування вперед. Бувають нові, передові ідеї і теорії, які служать інтересам передових сил суспільства. Їх значення полягає в тому, що вони полегшують розвиток суспільства, його просування вперед, причому вони набувають тим більшого значення, чим точніше вони відображають потреби розвитку матеріального життя суспільства.

Нові суспільні ідеї і теорії виникають лише після того, як розвиток матеріального життя суспільства поставив перед суспільством нові завдання. Але після того, як вони виникли, вони стають найсерйознішою силою, що полегшує розв'язання нових завдань, поставлених розвитком матеріального життя суспільства, полегшує просування суспільства вперед. Саме тут і позначається величезне організуюче, мобілізуюче і перетворююче значення нових ідей, нових теорій, нових політичних поглядів, нових політичних установ. Нові суспільні ідеї і теорії через те власне і виникають, що вони необхідні для суспільства, що без їх організуючої, мобілізуючої і перетворюючої роботи **неможливе** розв'язання назрілих завдань розвитку матеріального життя суспільства. Виникнувши на базі нових завдань, поставлених розвитком матеріального життя суспільства, нові суспільні ідеї і теорії пробивають собі дорогу, стають здобутком народних мас, мобілізують їх, організують їх проти відживаючих сил суспільства і полегшують, таким чином, повалення відживаючих сил суспільства, які гальмують розвиток матеріального життя суспільства.

Так суспільні ідеї, теорії, політичні установи, виникнувши на базі назрілих завдань розвитку матеріального життя суспільства, розвитку суспільного буття,— самі впливають потім на суспільне буття, на матеріальне життя суспільства, створюючи умови, необхідні для того, щоб довести до кінця розв'язання назрілих завдань матеріального життя суспільства і зробити можливим дальший його розвиток.

У зв'язку з цим Маркс говорить:

«Теорія стає матеріальною силою, як тільки вона оволодіває масами» (**К. Маркс і Ф. Енгельс, т. I, стор. 406**).

Значить, щоб мати можливість впливати на умови матеріального життя суспільства і прискорити їх розвиток, прискорити їх поліпшення, партія пролетаріату повинна спертися на таку суспільну теорію, на таку суспільну ідею, яка правильно відображає потреби розвитку матеріального життя суспільства і здатна через це привести в рух широкі маси народу, здатна мобілізувати їх і організувати з них велику армію пролетарської партії, готову розбити реакційні сили і прокласти дорогу передовим силам суспільства.

Падіння «економістів» і меншовиків пояснюється, між іншим, тим, що вони не визнавали мобілізуючої, організуючої і перетворюючої ролі передової теорії, передової ідеї і, впадаючи у вульгарний матеріалізм, зводили їх роль майже до нуля,— отже, прирікали партію на пасивність, на животіння.

Сила і життєвість марксизму-ленінізму полягає в тому, що він спирається на передову теорію, яка правильно відображає потреби розвитку матеріального життя суспільства, що він підносить теорію на належну їй висоту і вважає своїм обов'язком використати до дна її мобілізуючу, організуючу і перетворюючу силу.

Так розв'язує історичний матеріалізм питання про відношення між суспільним буттям і суспільною свідомістю, між умовами розвитку матеріального життя і розвитком духовного життя суспільства.

3) **Історичний матеріалізм.**

Лишається вияснити питання: щó слід розуміти з точки зору історичного матеріалізму під «умовами матеріального життя суспільства», які визначають кінець кінцем фізіономію суспільства, його ідеї, погляди, політичні установи і т. д.

Справді,— що це за «умови матеріального життя суспільства», які їх відмітні риси?

Безсумнівно, що в поняття «умови матеріального життя суспільства» входить, насамперед, природа, яка оточує суспільство, географічне середовище, яке є однією з необхідних і постійних умов матеріального життя суспільства і, звичайно, впливає на розвиток суспільства. Яка роль географічного середовища в розвитку суспільства? Чи не є географічне середовище тією головною силою, яка визначає фізіономію суспільства, характер суспільного ладу людей, перехід від одного ладу до іншого?

Історичний матеріалізм відповідає на це питання негативно.

Географічне середовище, безперечно, є однією з постійних і необхідних умов розвитку суспільства і воно, звичайно, впливає на розвиток суспільства,— воно прискорює або уповільнює хід розвитку суспільства. Але його вплив не є визначальним впливом,

бо зміни і розвиток суспільства відбуваються незрівнянно швидше, ніж зміни і розвиток географічного середовища. На протязі трьох тисяч років в Європі встигли змінитися три різні суспільні лади: первісно-общинний лад, рабовласницький лад, феодальний лад, а в східній частині Європи, в СРСР змінилися навіть чотири суспільні лади. Тимчасом за той самий період географічні умови в Європі або не змінилися зовсім, або змінилися так незначно, що географія не хоче навіть і говорити про це. Воно й зрозуміло. Для скільки-небудь серйозних змін географічного середовища потрібні мільйони років, тоді як навіть для найсерйозніших змін суспільного ладу людей досить кількох сотень або пари тисяч років.

Але з цього випливає, що географічне середовище не може бути головною причиною, **визначальною** причиною суспільного розвитку, бо те, що лишається майже незмінним на протязі десятків тисяч років, не може бути головною причиною розвитку того, що переживає корінні зміни на протязі сотень років.

Безсумнівно, далі, що зростання народонаселення, та чи інша густота населення, також входить в поняття «умови матеріального життя суспільства», бо люди становлять необхідний елемент умов матеріального життя суспільства, і без наявності певного мінімуму людей не може бути ніякого матеріального життя суспільства. Чи не є зростання народонаселення тією головною силою, яка визначає характер суспільного ладу людей?

Історичний матеріалізм відповідає на це питання також негативно.

Звичайно, зростання народонаселення має вплив на розвиток суспільства, полегшує або уповільнює розвиток суспільства, але воно не може бути головною силою розвитку суспільства, і його вплив на розвиток суспільства не може бути **визначальним** впливом, бо само по собі зростання народонаселення не дає ключа для пояснення того, чому даний суспільний лад замінюється саме таким-то новим ладом, а не яким-небудь іншим, чому первісно-общинний лад замінюється саме рабовласницьким ладом, рабовласницький лад — феодальним, феодальний — буржуазним, а не яким-небудь іншим ладом.

Якби зростання народонаселення було визначальною силою суспільного розвитку, вища густота населення обов'язково повинна була б викликати до життя відповідно вищий тип суспільного ладу. На ділі, однак, цього не спостерігається. Густота населення в Китаї в чотири рази вища, ніж в США, проте США стоять вище з точки зору суспільного розвитку, ніж Китай, бо в Китаї все ще панує напівфеодальний лад, тоді як США давно вже досягли найвищої стадії розвитку капіталізму. Густота населення в Бельгії в 19 раз вища, ніж в США, і в 26 раз вища, ніж в СРСР, проте США стоять вище, ніж Бельгія, з точки зору су-

спільного розвитку, а від СРСР Бельгія відстала на цілу історичну епоху, бо в Бельгії панує капіталістичний лад, тоді як СРСР уже покінчив з капіталізмом і встановив у себе соціалістичний лад.

Але з цього випливає, що зростання народонаселення не є і не може бути головною силою розвитку суспільства, яка **визначає** характер суспільного ладу, фізіономію суспільства.

а) В чому ж, в такому разі, полягає та головна сила в системі умов матеріального життя суспільства, яка визначає фізіономію суспільства, характер суспільного ладу, розвиток суспільства від одного ладу до іншого?

Такою силою історичний матеріалізм вважає **спосіб добування засобів до життя,** необхідних для існування людей, **спосіб виробництва матеріальних благ** — їжі, одягу, взуття, житла, палива, знарядь виробництва і т. п., необхідних для того, щоб суспільство могло жити і розвиватися.

Щоб жити, треба мати їжу, одяг, взуття, житло, паливо і т. п., щоб мати ці матеріальні блага, треба виробляти їх, а щоб виробляти їх, треба мати знаряддя виробництва, з допомогою яких люди виробляють їжу, одяг, взуття, житла, паливо і т. п., треба вміти виробляти ці знаряддя, треба вміти користуватися цими знаряддями.

Знаряддя виробництва, з допомогою яких виробляються матеріальні блага, **люди,** що приводять в рух знаряддя виробництва і здійснюють виробництво матеріальних благ завдяки певному **виробничому досвідові** і **навикам до праці,**— всі ці елементи вкупі становлять **продуктивні сили** суспільства.

Але продуктивні сили становлять лише одну сторону виробництва, одну сторону способу виробництва, яка виражає відношення людей до предметів і сил природи, використовуваних для виробництва матеріальних благ. Другу сторону виробництва, другу сторону способу виробництва становлять відносини людей один до одного в процесі виробництва, **виробничі відносини** людей. Люди ведуть боротьбу з природою і використовують природу для виробництва матеріальних благ не ізольовано один від одного, не як відірвані один від одного одиночки, а спільно, групами, суспільствами. Тому виробництво є завжди і при всіх умовах **суспільне** виробництво. Здійснюючи виробництво матеріальних благ, люди встановлюють між собою ті чи інші взаємні відносини всередині виробництва, ті чи інші виробничі відносини. Відносини ці можуть бути відносинами співробітництва і взаємної допомоги вільних від експлуатації людей, вони можуть бути відносинами панування і підлеглості, вони можуть бути, нарешті, перехідними відносинами від однієї форми виробничих відносин до іншої форми. Але який би характер не мали виробничі відносини, вони становлять — завжди і при всіх ладах —

такий же необхідний елемент виробництва, як і продуктивні сили суспільства.

«У виробництві, говорить Маркс, люди впливають не тільки на природу, але й один на одного. Вони не можуть виробляти, не об'єднуючись певним чином для спільної діяльності і для взаємного обміну своєю діяльністю. Щоб виробляти, люди вступають в певні зв'язки і відносини, і тільки через ці суспільні зв'язки і відносини існує їх відношення до природи, має місце виробництво» (**К. Маркс і Ф. Енгельс**, т. V, стор. 429).

Отже, виробництво, спосіб виробництва охоплює як продуктивні сили суспільства, так і виробничі відносини людей, будучи, таким чином, втіленням їх єдності в процесі виробництва матеріальних благ.

б) Перша особливість виробництва полягає в тому, що воно ніколи не застряває на довгий період на одній точці і перебуває завжди в стані зміни і розвитку, причому зміни в способі виробництва неминуче викликають зміну всього суспільного ладу, суспільних ідей, політичних поглядів, політичних установ,— викликають перебудову всього суспільного і політичного укладу. На різних ступенях розвитку люди користуються різними способами виробництва, або, кажучи грубіше,— ведуть різний спосіб життя. При первісній общині існує один спосіб виробництва, при рабстві існує другий спосіб виробництва, при феодалізмі — третій спосіб виробництва і т. д. Відповідно до цього і суспільний лад людей, їх духовне життя, їх погляди, їх політичні установи — бувають різними.

Який спосіб виробництва у суспільства,— таке в основному і саме суспільство, такі його ідеї і теорії, політичні погляди і установи.

Або, кажучи грубіше: який спосіб життя людей,— такий спосіб їх мислення.

Це означає, що історія розвитку суспільства є, насамперед, історія розвитку виробництва, історія способів виробництва, які заступають один одного на протязі віків, історія розвитку продуктивних сил і виробничих відносин людей.

Значить, історія суспільного розвитку є разом з тим історія самих виробників матеріальних благ, історія трудящих мас, які є основними силами виробничого процесу і які здійснюють виробництво матеріальних благ, необхідних для існування суспільства.

Значить, історична наука, якщо вона хоче бути справжньою наукою, не може більше зводити історію суспільного розвитку до дій королів і полководців, до дій «завойовників» і «покорителів» держав, а повинна, насамперед, зайнятися історією виробників матеріальних благ, історією трудящих мас, історією народів.

Значить, ключ до вивчення законів історії суспільства треба

шукати не в головах людей, не в поглядах і ідеях суспільства, а в способі виробництва, практикованому суспільством в кожний даний історичний період,— в економіці суспільства.

Значить, найпершим завданням історичної науки є вивчення і розкриття законів виробництва, законів розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, законів економічного розвитку суспільства.

Значить, партія пролетаріату, якщо вона хоче бути справжньою партією, повинна оволодіти, насамперед, знанням законів розвитку виробництва, знанням законів економічного розвитку суспільства.

Значить, щоб не помилитися в політиці, партія пролетаріату повинна виходити як у побудові своєї програми, так і у своїй практичній діяльності, насамперед, із законів розвитку виробництва, із законів економічного розвитку суспільства.

в) Друга особливість виробництва полягає в тому, що його зміни і розвиток починаються завжди із змін і розвитку продуктивних сил, насамперед — із змін і розвитку знарядь виробництва. Продуктивні сили є, виходить, найбільш рухливим і революційним елементом виробництва. Спочатку змінюються і розвиваються продуктивні сили суспільства, а потім, **в залежності** від цих змін і **відповідно до них** — змінюються виробничі відносини людей, економічні відносини людей. Це не значить, проте, що виробничі відносини не впливають на розвиток продуктивних сил і останні не залежать від перших. Розвиваючись в залежності від розвитку продуктивних сил, виробничі відносини у свою чергу впливають на розвиток продуктивних сил, прискорюючи його або уповільнюючи. При цьому треба відзначити, що виробничі відносини не можуть надто довго відставати від зростання продуктивних сил і суперечити йому, бо продуктивні сили можуть розвиватися в повній мірі лише в тому разі, коли виробничі відносини відповідають характерові, станові продуктивних сил і дають простір розвиткові продуктивних сил. Тому, як би не відставали виробничі відносини від розвитку продуктивних сил, вони повинні — рано чи пізно — прийти у відповідність — і дійсно приходять у відповідність — з рівнем розвитку продуктивних сил, з характером продуктивних сил. В противному разі ми мали б корінне порушення єдності продуктивних сил і виробничих відносин у системі виробництва, розрив виробництва в цілому, кризу виробництва, руйнування продуктивних сил.

Прикладом невідповідності виробничих відносин характерові продуктивних сил, прикладом конфлікту між ними — є економічні кризи в капіталістичних країнах, де приватнокапіталістична власність на засоби виробництва перебуває в кричущій невідповідності з суспільним характером процесу виробництва, з характером продуктивних сил. Результатом цієї невідповідності є

економічні кризи, які ведуть до руйнування продуктивних сил, причому сама ця невідповідність становить економічну основу соціальної революції, призначення якої полягає в тому, щоб зруйнувати нинішні виробничі відносини і створити нові, які відповідали б характерові продуктивних сил.

І навпаки, прикладом повної відповідності виробничих відносин характерові продуктивних сил є соціалістичне народне господарство в СРСР, де суспільна власність на засоби виробництва цілком відповідає суспільному характерові процесу виробництва і де через це нема ні економічних криз, ні руйнування продуктивних сил.

Отже, продуктивні сили є не тільки найбільш рухливим і революційним елементом виробництва. Вони є разом з тим визначальним елементом розвитку виробництва.

Які продуктивні сили,— такими повинні бути і виробничі відносини.

Якщо стан продуктивних сил відповідає на питання про те, якими знаряддями виробництва виробляють люди необхідні для них матеріальні блага, то стан виробничих відносин відповідає уже на інше питання: в чийому володінні перебувають **засоби виробництва** (земля, ліси, води, надра, сирові матеріали, знаряддя виробництва, виробничі будівлі, засоби сполучення і зв'язку і т. п.), в чийому розпорядженні перебувають засоби виробництва, в розпорядженні всього суспільства, чи в розпорядженні окремих осіб, груп, класів, які використовують їх для експлуатації інших осіб, груп, класів.

Ось схематична картина розвитку продуктивних сил від стародавніх часів до наших днів. Перехід від грубих кам'яних знарядь до лука і стріл і у зв'язку з цим перехід від мисливського способу життя до приручення тварин і первісного скотарства; перехід від кам'яних знарядь до металічних знарядь (залізна сокира, соха з залізним лемешем і т. п.) і, відповідно до цього, перехід до вирощування рослин і до землеробства; дальше поліпшення металічних знарядь обробки матеріалів, перехід до ковальського міха, перехід до гончарного виробництва і, відповідно до цього, розвиток ремесла, відокремлення ремесла від землеробства, розвиток самостійного ремісничого і потім мануфактурного виробництва; перехід від ремісничих знарядь виробництва до машини і перетворення ремісничо-мануфактурного виробництва в машинну промисловість; перехід до системи машин і поява сучасної великої машинізованої промисловості,— така є загальна, далеко неповна, картина розвитку продуктивних сил суспільства на протязі історії людства. При цьому зрозуміло, що розвиток і поліпшення знарядь виробництва здійснювались людьми, які мали відношення до виробництва, а не незалежно від людей,— отже, разом із зміною і розвитком знарядь виробництва змінювались і розвивались

люди, як найважливіший елемент продуктивних сил, змінювались і розвивались їх виробничий досвід, їх навики до праці, їх уміння користуватися знаряддями виробництва.

Відповідно до зміни і розвитку продуктивних сил суспільства на протязі історії — змінювались і розвивались виробничі відносини людей, їх економічні відносини.

Історії відомі п'ять основних типів виробничих відносин: первісно-общинний, рабовласницький, феодальний, капіталістичний, соціалістичний.

За первісно-общинного ладу основою виробничих відносин є суспільна власність на засоби виробництва. Це в основному відповідає характерові продуктивних сил у цей період. Кам'яні знаряддя і лук та стріли, які з'явилися потім, виключали можливість боротьби з силами природи і хижими тваринами поодинці. Щоб зібрати плоди в лісі, наловити риби у воді, збудувати яке-небудь житло, люди змушені працювати гуртом, якщо вони не хочуть стати жертвою голодної смерті, хижих тварин або сусідніх громад. Спільна праця веде до спільної власності на засоби виробництва, так само як на продукти виробництва. Тут не мають ще поняття про приватну власність на засоби виробництва, якщо не рахувати особистої власності на деякі знаряддя виробництва, які є разом з тим знаряддями захисту від хижих звірів. Тут нема експлуатації, нема класів.

За первісно-общинного ладу основою виробничих відносин є власність рабовласника на засоби виробництва, а також на працівника виробництва — раба, якого може рабовласник продати, купити, убити, як худобину. Такі виробничі відносини в основному відповідають станові продуктивних сил у цей період. Замість кам'яних знарядь тепер люди мали у своєму розпорядженні металічні знаряддя, замість злиденного і примітивного мисливського господарства, яке не знало ні скотарства, ні землеробства, з'явилися скотарство, землеробство, ремесла, поділ праці між цими галузями виробництва, з'явилася можливість обміну продуктів між окремими особами і громадами, можливість нагромадження багатства в руках небагатьох, дійсне нагромадження засобів виробництва в руках меншості, можливість підкорення більшості меншістю і перетворення членів більшості в рабів. Тут нема уже спільної і вільної праці всіх членів суспільства в процесі виробництва,— тут панує примусова праця рабів, експлуатованих рабовласниками, що не працюють. Нема через це і спільної власності на засоби виробництва, так само як на продукти виробництва. Її заступає приватна власність. Тут рабовласник є першим і основним повноцінним власником.

Багаті і бідні, експлуататори і експлуатовані, повноправні і безправні, запекла класова боротьба між ними — така є картина рабовласницького ладу.

За феодального ладу основою виробничих відносин є власність феодала на засоби виробництва і неповна власність на працівника виробництва,— кріпака, якого феодал уже не може вбити, але якого він може продати, купити. Поряд з феодальною власністю існує одноосібна власність селянина і ремісника на знаряддя виробництва і на своє приватне господарство, яка грунтується на особистій праці. Такі виробничі відносини в основному відповідають станові продуктивних сил у цей період. Дальше поліпшення плавки і обробки заліза; поширення залізного плуга і ткацького верстата; дальший розвиток землеробства, городництва, виноробства, маслоробства; поява поряд з ремісничими майстернями мануфактурних підприємств,— такі є характерні риси стану продуктивних сил.

Нові продуктивні сили вимагають, щоб у працівника була яка-небудь ініціатива у виробництві і нахил до праці, заінтересованість у праці. Тому феодал покидає раба, як не заінтересованого в праці і зовсім неініціативного працівника, і вважає за краще мати справу з кріпаком, у якого є своє господарство, свої знаряддя виробництва і який має деяку заінтересованість у праці, необхідну для того, щоб обробляти землю і сплачувати феодалові натурою з свого врожаю.

Приватна власність дістає тут дальший розвиток. Експлуатація майже така сама жорстока, як при рабстві,— вона тільки трохи пом'якшена. Класова боротьба між експлуататорами і експлуатованими становить основну рису феодального ладу.

За капіталістичного ладу основою виробничих відносин є капіталістична власність на засоби виробництва при відсутності власності на працівників виробництва,— найманих робітників, яких капіталіст не може ні вбити, ні продати, бо вони вільні від особистої залежності, але які позбавлені засобів виробництва і, щоб не вмерти з голоду, змушені продавати свою робочу силу капіталістові і нести на шиї ярмо експлуатації. Поряд з капіталістичною власністю на засоби виробництва існує і має на перший час велике поширення приватна власність звільнених від кріпосної залежності селянина і ремісника на засоби виробництва, яка грунтується на особистій праці. Замість ремісничих майстерень і мануфактурних підприємств з'явилися величезні фабрики і заводи, озброєні машинами. Замість дворянських маєтків, оброблюваних примітивними селянськими знаряддями виробництва, з'явилися великі капіталістичні економії, які ведуться на основі агротехніки і забезпечені сільськогосподарськими машинами.

Нові продуктивні сили вимагають, щоб працівники виробництва були більш культурними і тямущими, ніж забиті і темні кріпаки, здатними зрозуміти машину і правильно орудувати нею.

Тому капіталісти вважають за краще мати справу з вільними від кріпосних пут найманими робітниками, досить культурними для того, щоб правильно орудувати машинами.

Але, розвинувши до колосальних розмірів продуктивні сили, капіталізм заплутався в нерозв'язних для нього суперечностях. Виробляючи все більше й більше товарів і знижуючи ціни на товари, капіталізм загострює конкуренцію, розоряє масу дрібних і середніх приватних власників, обертає їх у пролетарів і знижує їх купівельну спроможність, через що збут вироблених товарів стає неможливим. Розширяючи ж виробництво і збираючи на величезних фабриках та заводах мільйони робітників, капіталізм надає процесові виробництва суспільного характеру і підриває тим самим свою власну базу, тому що суспільний характер процесу виробництва вимагає суспільної власності на засоби виробництва, тимчасом як власність на засоби виробництва лишається приватнокапіталістичною, несумісною з суспільним характером процесу виробництва.

Ці непримиримі суперечності між характером продуктивних сил і виробничими відносинами дають знати про себе в періодичних кризах надвиробництва, коли капіталісти, не знаходячи платоспроможного попиту внаслідок ними ж учиненого розорення маси населення, змушені спалювати продукти, знищувати готові товари, припиняти виробництво, руйнувати продуктивні сили, коли мільйони населення змушені терпіти безробіття і голод не через те, що товарів невистачає, а через те, що товарів вироблено надто багато.

Це значить, що капіталістичні виробничі відносини перестали відповідати станові продуктивних сил суспільства і стали в непримириму суперечність з ними.

Це значить, що капіталізм чреватий революцією, покликаною замінити нинішню капіталістичну власність на засоби виробництва соціалістичною власністю.

Це значить, що найгостріша класова боротьба між експлуататорами і експлуатованими становить основну рису капіталістичного ладу.

За соціалістичного ладу, який здійснений поки що тільки в СРСР, основою виробничих відносин є суспільна власність на засоби виробництва. Тут уже нема ні експлуататорів, ні експлуатованих. Вироблені продукти розподіляються по праці згідно з принципом: «хто не працює, той не їсть». Взаємні відносини людей у процесі виробництва характеризуються тут, як відносини товариського співробітництва і соціалістичної взаємодопомоги вільних від експлуатації працівників. Тут виробничі відносини цілком відповідають станові продуктивних сил, бо суспільний характер процесу виробництва підкріпляється суспільною власністю на засоби виробництва.

Тому соціалістичне виробництво в СРСР не знає періодичних криз надвиробництва і зв'язаних з ними неподобностей.

Тому продуктивні сили розвиваються тут прискореним темпом, бо виробничі відносини, які відповідають їм, дають їм повний простір для такого розвитку.

Така є картина розвитку виробничих відносин людей на протязі історії людства.

Така є залежність розвитку виробничих відносин від розвитку продуктивних сил суспільства, насамперед — від розвитку знарядь виробництва, в силу якої зміни і розвиток продуктивних сил приводять рано чи пізно до відповідних змін і розвитку виробничих відносин.

«Вживання і створення засобів праці *, говорить Маркс, хоч і властиві в зародковій формі деяким видам тварин, становлять специфічно характерну рису людського процесу праці, і тому Франклін визначає людину, як тварину, що робить знаряддя. Таку саму вагу, як будова останків кісток має для вивчення організації зниклих тваринних видів, останки засобів праці мають для вивчення зниклих суспільно-економічних формацій. Економічні епохи різняться не тим, щб виробляється, а тим, як виробляється... Засоби праці не тільки мірило розвитку людської робочої сили, але й показник тих суспільних відносин, при яких відбувається праця» (**К. Маркс, «Капітал», т. I**, стор. 121, видання 1935 р.).

І далі:

— «Суспільні відносини тісно зв'язані з продуктивними силами. Здобуваючи нові продуктивні сили, люди змінюють свій спосіб виробництва, а із зміною способу виробництва, способу забезпечення свого життя,— вони змінюють всі свої суспільні відносини. Ручний млин дає вам суспільство з сюзереном (феодалом.— **Й. Ст.**) на чолі, паровий млин — суспільство з промисловим капіталістом» (**К. Маркс і Ф. Енгельс**, т. V, стор. 364).

— «Безперервно відбувається рух зростання продуктивних сил, руйнування суспільних відносин, виникнення ідей, нерухома є лише абстракція руху» (там же, стор. 364).

Характеризуючи історичний матеріалізм, сформульований в «Маніфесті комуністичної партії», Енгельс говорить:

«Економічне виробництво і неминуче випливаюча з нього будова суспільства всякої історичної епохи становлять основу її політичної і розумової історії... Відповідно до цього, від часу розкладу первісного общинного землеволодіння вся історія була історією класової боротьби, боротьби між експлуатованими і експлуатуючими, підлеглими і пануючими класами на різних ступенях суспільного розвитку... Тепер ця боротьба досягла ступеня, на якому експлуатований і пригноблений клас (пролетаріат) не може вже визволитися від експлуатуючого і пригноблюючого його класу, (буржуазії), не визволяючи в той же час всього суспільства назавжди від експлуатації, гноблення і класової боротьби...» (Передмова Енгельса до німецького видання «Маніфесту»).

г) Третя особливість виробництва полягає в тому, що виникнення нових продуктивних сил і виробничих відносин, які відпо-

* Під «засобами праці» Маркс розуміє головним чином знаряддя виробництва.— Й. Ст.

відають їм, відбувається не окремо від старого ладу, не після зникнення старого ладу, а в надрах старого ладу, відбувається не в результаті передбаченої, свідомої діяльності людей, а стихійно, несвідомо, незалежно від волі людей. Воно відбувається стихійно і незалежно від волі людей з двох причин.

По-перше, тому, що люди не вільні у виборі того чи іншого способу виробництва, бо кожне нове покоління, вступаючи в життя, застає уже готові продуктивні сили і виробничі відносини, як результат роботи минулих поколінь, через що воно повинне прийняти на перших порах все те, що застає в готовому вигляді в галузі виробництва, і приладитися до них, щоб дістати можливість виробляти матеріальні блага.

По-друге, тому, що, поліпшуючи те чи інше знаряддя виробництва, той чи інший елемент продуктивних сил, люди не усвідомлюють, не розуміють і не задумуються над тим, до яких **суспільних** результатів повинні привести ці поліпшення, а думають лише про свої буденні інтереси, про те, щоб полегшити свою працю і добитися якої-небудь безпосередньої, відчутної вигоди для себе.

Коли деякі члени первісно-общинного суспільства поступово і навпомацки переходили від кам'яних знарядь до залізних знарядь, вони, звичайно, не знали і не задумувались над тим, до яких **суспільних** результатів приведе це нововведення, вони не розуміли і не усвідомлювали того, що перехід до металічних знарядь означає переворот у виробництві, що він приведе кінець кінцем до рабовласницького ладу,— вони просто хотіли полегшити свою працю і добитися найближчої, відчутної вигоди,— їх свідома діяльність обмежувалась вузькими рамками цієї буденної особистої вигоди.

Коли в період феодального ладу молода буржуазія Європи поряд з дрібними цеховими майстернями стала будувати великі мануфактурні підприємства і посувала, таким чином, вперед продуктивні сили суспільства, вона, звичайно, не знала і не задумувалась над тим, до яких **суспільних** наслідків приведе це нововведення, вона не усвідомлювала і не розуміла, що це «маленьке» нововведення приведе до такого перегрупування суспільних сил, яке повинно закінчитися революцією і проти королівської влади, милості якої вона так високо цінила, і проти дворян, в ряди яких нерідко мріяли попасти її кращі представники,— вона просто хотіла здешевити виробництво товарів, викинути якнайбільше товарів на ринки Азії і тільки що відкритої Америки і дістати якнайбільше прибутку,— її свідома діяльність обмежувалась вузькими рамками цієї буденної практики.

Коли російські капіталісти разом з іноземними капіталістами посилено насаджували в Росії сучасну велику машинізовану промисловість, не чіпаючи царизм і віддаючи селян на поталу

поміщикам, вони, звичайно, не знали і не задумувались над тим, до яких **суспільних** наслідків приведе це серйозне зростання продуктивних сил, вони не усвідомлювали і не розуміли, що цей серйозний стрибок в галузі продуктивних сил суспільства приведе до такого перегрупування суспільних сил, яке дасть можливість пролетаріатові об'єднати з собою селянство і вчинити переможну соціалістичну революцію,— вони просто хотіли розширити до краю промислове виробництво, оволодіти колосальним внутрішнім ринком, стати монополістами і викачати з народного господарства якнайбільше прибутку,— їх свідома діяльність не йшла дальше їх буденних вузько-практичних інтересів.

Відповідно до цього Маркс говорить:

«В суспільному виробництві свого життя (тобто у виробництві матеріальних благ, необхідних для життя людей.— **Й. Ст.**) люди вступають в певні, необхідні, від їх волі **незалежні** * відносини — виробничі відносини, які відповідають певному ступеню розвитку їх матеріальних продуктивних сил» (**К. Маркс**, Вибрані твори, т. I, стор. 269).

Це, проте, не значить, що зміни виробничих відносин і перехід від старих виробничих відносин до нових відбувається гладко, без конфліктів, без потрясінь. Навпаки, такий перехід відбувається звичайно шляхом революційного повалення старих виробничих відносин і утвердження нових. До певного періоду розвиток продуктивних сил і зміни в галузі виробничих відносин відбуваються стихійно, незалежно від волі людей. Але це тільки до певного моменту, до моменту, поки продуктивні сили, які виникли і розвиваються, встигнуть, як слід, дозріти. Після того, як нові продуктивні сили дозріли, існуючі виробничі відносини та їх носії — пануючі класи, перетворюються в ту «непереборну» перепону, яку можна зняти з дороги лише шляхом свідомої діяльності нових класів, шляхом насильственних дій цих класів, шляхом революції. Тут особливо яскраво виступає **величезна роль** нових суспільних ідей, нових політичних установ, нової політичної влади, покликаних скасувати силою старі виробничі відносини. На основі конфлікту між новими продуктивними силами і старими виробничими відносинами, на основі нових економічних потреб суспільства виникають нові суспільні ідеї, нові ідеї організують і мобілізують маси, маси згуртовуються в нову політичну армію, створюють нову революційну владу і використовують її для того, щоб скасувати силою старі порядки в галузі виробничих відносин і утвердити нові порядки. Стихійний процес розвитку уступає місце свідомій діяльності людей, мирний розвиток — насильственому переворотові, еволюція — революції.

«Пролетаріат, говорить Маркс, у боротьбі проти буржуазії неодмінно об'єднується в клас... шляхом революції він перетворює себе в пануючий

* Курсив мій. **Й. Ст.**

клас і як пануючий клас силою скасовує старі виробничі відносини» («Маніфест комуністичної партії», видання 1938 р., стор. 52).

І далі:

— «Пролетаріат використає своє політичне панування для того, щоб вирвати у буржуазії крок за кроком весь капітал, централізувати всі знаряддя виробництва в руках держави, тобто пролетаріату, організованого як пануючий клас, і якомога швидше збільшити суму продуктивних сил» (там же, стор. 50).

— «Насильство є повитухою всякого старого суспільства, коли воно вагітне новим» (Маркс, «Капітал», т. I, стор. 603, 1935 р.).

Ось геніальне формулювання суті історичного матеріалізму, дане Марксом в 1859 році в історичній «передмові» до його знаменитої книги «До критики політичної економії»:

«В суспільному виробництві свого життя люди вступають в певні, необхідні, від їх волі незалежні відносини — виробничі відносини, які відповідають певному ступеню розвитку їх матеріальних продуктивних сил. Сукупність цих виробничих відносин становить економічну структуру суспільства, реальний базис, на якому підноситься юридична й політична надбудова і якому відповідають певні форми суспільної свідомості. Спосіб виробництва матеріального життя обумовлює соціальний, політичний і духовний процеси життя взагалі. Не свідомість людей визначає їх буття, а, навпаки, їх суспільне буття визначає їх свідомість. На певному ступені свого розвитку матеріальні продуктивні сили суспільства приходять в суперечність з існуючими виробничими відносинами, або — що є тільки юридичним виразом цього — з відносинами власності, всередині яких вони досі розвивалися. З форм розвитку продуктивних сил ці відносини перетворюються в їх окови. Тоді настає епоха соціальної революції. Із зміною економічної основи більш-менш швидко відбувається переворот в усій величезній надбудові. При розгляді таких переворотів треба завжди відрізняти матеріальний переворот в економічних умовах виробництва, який констатується з природно-науковою точністю, від юридичних, політичних, релігійних, художніх або філософських, коротше: від ідеологічних форм, в яких люди усвідомлюють цей конфлікт і борються з ним. Як про окрему людину не можна судити на підставі того, що вона сама про себе думає, так само не можна судити про подібну епоху перевороту по її свідомості. Навпаки, цю свідомість треба пояснити з суперечностей матеріального життя, з існуючого конфлікту між суспільними продуктивними силами і виробничими відносинами. Ні одна суспільна формація не гине раніше, ніж розвинуться всі продуктивні сили, для яких вона дає досить простору, і нові, вищі виробничі відносини ніколи не появляються раніше, ніж дозріють матеріальні умови їх існування в лоні самого старого суспільства. Тому людство ставить собі завжди тільки такі завдання, які воно може розв'язати, бо при ближчому розгляді завжди виявляється, що само завдання виникає лише тоді, коли матеріальні умови його розв'язання вже існують або, принаймні, перебувають в процесі становлення» (К. Маркс, Вибрані твори, т. I, стор. 269—270).

Так стоїть справа з марксистським матеріалізмом, коли взяти його в застосуванні до суспільного життя, в застосуванні до історії суспільства.

Такі є основні риси діалектичного і історичного матеріалізму.

ЗВІТНА ДОПОВІДЬ НА XVIII З'ЇЗДІ ПАРТІЇ ПРО РОБОТУ ЦК ВКП(б)

10 березня 1939 р.

I

МІЖНАРОДНЕ СТАНОВИЩЕ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

Товариші! З часу XVII з'їзду партії минуло п'ять років. Період, як бачите, не малий. За цей час світ встиг пережити значні зміни. Держави і країни, їх відносини між собою стали багато в чому зовсім іншими.

Які саме зміни сталися за цей період у міжнародній обстановці? Що саме змінилося у зовнішньому і внутрішньому становищі нашої країни?

Для капіталістичних країн цей період був періодом найсерйозніших потрясінь як в галузі економіки, так і в галузі політики. В галузі економічній ці роки були роками депресії, а потім, починаючи з другої половини 1937 року,— роками нової економічної кризи, роками нового занепаду промисловості в США, Англії, Франції,— отже, роками нових економічних ускладнень. В галузі політичній ці роки були роками серйозних політичних конфліктів і потрясінь. Уже другий рік іде нова імперіалістична війна, яка розігралася на величезній території від Шанхая до Гібралтара і захопила більш як 500 мільйонів населення. Насильствено перекроюється карта Європи, Африки, Азії. Захитана в корені вся система післявоєнного так званого мирного режиму.

Для Радянського Союзу, навпаки, ці роки були роками його зростання і процвітання, роками дальшого його економічного і культурного піднесення, роками дальшого зростання його політичної і військової могутності, роками його боротьби за збереження миру в усьому світі.

Така є загальна картина.

Розгляньмо конкретні дані про зміни в міжнародній обстановці.

1. НОВА ЕКОНОМІЧНА КРИЗА В КАПІТАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ. ЗАГОСТРЕННЯ БОРОТЬБИ ЗА РИНКИ ЗБУТУ, ЗА ДЖЕРЕЛА СИРОВИНИ, ЗА НОВИЙ ПЕРЕДІЛ СВІТУ

Економічна криза, яка почалася в капіталістичних країнах в другій половині 1929 року, тривала до кінця 1933 року. Після цього криза перейшла в депресію, а потім почалося деяке пожвавлення промисловості, деяке її піднесення. Але це пожвавлення промисловості не перейшло в процвітання, як це буває звичайно в період пожвавлення. Навпаки, починаючи з другої половини 1937 року почалася нова економічна криза, яка захопила насамперед США, а вслід за ними — Англію, Францію і ряд інших країн.

Таким чином, не встигши ще оправитися від ударів недавньої економічної кризи, капіталістичні країни опинились перед лицем нової економічної кризи.

Ця обставина природно привела до посилення безробіття. Число безробітних в капіталістичних країнах, яке упало було з 30 мільйонів чоловік в 1933 році до 14 мільйонів в 1937 році, тепер знов піднялося в результаті нової кризи до 18 мільйонів чоловік.

Характерна особливість нової кризи полягає в тому, що вона багато в чому відрізняється від попередньої кризи, причому відрізняється не в кращу сторону, а в гіршу.

По-перше, нова криза почалася не після процвітання промисловості, як це мало місце в 1929 році, а після депресії і деякого пожвавлення, яке, однак, не перейшло в процвітання. Це означає, що нинішня криза буде тяжчою і з нею буде трудніше боротися, ніж з попередньою кризою.

Далі, нинішня криза розігралася не в мирний час, а в період уже розпочатої другої імперіалістичної війни, коли Японія, воюючи вже другий рік з Китаєм, дезорганізує неосяжний китайський ринок і робить його майже недоступним для товарів інших країн, коли Італія і Німеччина уже перевели своє народне господарство на рейки воєнної економіки, вгативши в цю справу свої запаси сировини і валюти, коли всі інші великі капіталістичні держави починають перестроюватись на воєнний лад. Це означає, що у капіталізму ресурсів для нормального виходу з нинішньої кризи буде далеко менше, ніж у період попередньої кризи.

Нарешті, на відміну від попередньої кризи, нинішня криза є не загальною, а захоплює, поки що, головним чином економічно міцні країни, які не перейшли ще на рейки воєнної економіки. Щодо країн агресивних, як-от Японія, Німеччина і Італія, які вже перебудували свою економіку на воєнний лад, то вони, посилено розвиваючи свою воєнну промисловість, не переживають ще стану кризи надвиробництва, хоч і наближаються до нього.

Це означає, що в той час як економічно міцні, не агресивні країни почнуть вилізати із смуги кризи, агресивні країни, вичерпавши свої золоті і сировинні запаси в ході воєнної гарячки, повинні будуть вступити в смугу найжорстокішої кризи.

Це наочно ілюструється хоч би даними про наявність видимих золотих запасів в капіталістичних країнах.

Видимі золоті запаси в капіталістичних країнах

(в млн. старих золотих доларів)

	Кінець 1936 р.	Вересень 1938 р.
Всього	12.980	14.301
США	6.649	8.126
Англія	2.029	2.396
Франція	1.769	1.435
Голландія	289	595
Бельгія	373	318
Швейцарія	387	407
Німеччина	16	17
Італія	123	124
Японія	273	97

З цієї таблиці видно, що золоті запаси Німеччини, Італії і Японії, разом узятих, становлять меншу суму, ніж запаси самої лише Швейцарії.

Ось деякі цифрові дані, які ілюструють кризове становище промисловості капіталістичних країн за останні п'ять років і рух промислового піднесення в СРСР.

Обсяг промислової продукції в процентах до 1929 року

(1929 = 100)

	1934	1935	1936	1937	1938
США	66,4	75,6	88,1	92,2	72,0
Англія	98,8	105,8	115,9	123,7	112,0
Франція	71,0	67,4	79,3	82,8	70,0
Італія	80,0	93,8	87,5	99,6	96,0
Німеччина	79,8	94,0	106,3	117,2	125,0
Японія	128,7	141,8	151,1	170,8	165,0
СРСР	238,3	293,4	382,3	424,0	477,0

З цієї таблиці видно, що Радянський Союз є єдиною країною в світі, яка не знає криз і промисловість якої весь час іде вгору.

З цієї таблиці видно, далі, що в США, Англії і Франції уже почалася і розвивається серйозна економічна криза.

З цієї таблиці видно, далі, що в Італії і Японії, які раніше за Німеччину перевели своє народне господарство на рейки воєнної економіки, уже почався в 1938 році період руху промисловості вниз.

З цієї таблиці видно, нарешті, що в Німеччині, яка пізніше за Італію і Японію перебудувала свою економіку на воєнний лад, промисловість поки що переживає стан деякого, правда, невеликого, але все ж руху вгору,— відповідно до того, як це мало місце до останнього часу в Японії і Італії.

Не може бути сумніву, що, коли не трапиться чого-небудь непередбаченого, промисловість Німеччини повинна буде стати на той самий шлях руху вниз, на який уже стали Японія і Італія. Бо що значить перевести господарство країни на рейки воєнної економіки? Це значить дати промисловості однобокий, воєнний напрям, всемірно розширити виробництво необхідних для війни предметів, не зв'язане із споживанням населення, всемірно звузити виробництво і особливо випуск на ринок предметів споживання населення,— отже, скоротити споживання населення і поставити країну перед економічною кризою.

Така конкретна картина руху нової економічної кризи в капіталістичних країнах.

Зрозуміло, що такий несприятливий оборот господарських справ не міг не привести до загострення відносин між державами. Уже попередня криза переплутала всі карти і привела до загострення боротьби за ринки збуту, за джерела сировини. Загарбання Японією Манчжурії і Північного Китаю, загарбання Італією Абіссінії,—все це відбило гостроту боротьби між державами. Нова економічна криза повинна була привести і дійсно приводить до дальшого загострення імперіалістичної боротьби. Мова йде вже не про конкуренцію на ринках, не про торговельну війну, не про демпінг. Ці засоби боротьби давно вже визнані недостатніми. Мова йде тепер про новий переділ світу, сфер впливу, колоній шляхом воєнних дій.

Японія стала виправдувати свої агресивні дії тим, що при укладенні договору 9-ти держав її обділили і не дали розширити свою територію за рахунок Китаю, тоді як Англія і Франція володіють величезними колоніями. Італія згадала, що її обділили при дільбі здобичі після першої імперіалістичної війни і що вона повинна компенсувати себе за рахунок сфер впливу Англії і Франції. Німеччина, яка серйозно потерпіла в результаті першої імперіалістичної війни і версальського миру, приєдналася до Японії і Італії і зажадала розширення своєї території в Європі, повернення колоній, відібраних у неї переможцями в першій імперіалістичній війні.

Так почав складатися блок трьох агресивних держав.

На черзі стало питання про новий переділ світу з допомогою війни.

2. ЗАГОСТРЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПОЛІТИЧНОГО СТАНОВИЩА, КРАХ ПІСЛЯВОЄННОЇ СИСТЕМИ МИРНИХ ДОГОВОРІВ, ПОЧАТОК НОВОЇ ІМПЕРІАЛІСТИЧНОЇ ВІЙНИ

Ось перелік найважливіших подій за звітний період, які поклали початок новій імперіалістичній війні. В 1935 році Італія напала на Абіссінію і захопила її. Літом 1936 року Німеччина і Італія організували воєнну інтервенцію в Іспанії, причому Німеччина утвердилася на півночі Іспанії і в іспанському Марокко, а Італія — на півдні Іспанії і на Балеарських островах. В 1937 році Японія, після загарбання Манчжурії, вторглася в Північний і Центральний Китай, зайняла Пекін, Тяньцзін, Шанхай і стала витісняти із зони окупації своїх іноземних конкурентів. На початку 1938 року Німеччина захопила Австрію, а восени 1938 року — Судетську область Чехословаччини. В кінці 1938 року Японія захопила Кантон, а на початку 1939 р.— острів Хайнань.

Таким чином, війна, яка так непомітно підкралася до народів, втягнула в свою орбіту понад п'ятсот мільйонів населення, поширивши сферу свого діяння на величезну територію, від Тяньцзіна, Шанхая і Кантона через Абіссінію до Гібралтара.

Після першої імперіалістичної війни держави-переможниці, головним чином Англія, Франція і США, створили новий режим відносин між країнами, післявоєнний режим миру. Головними основами цього режиму були на Далекому Сході — договір дев'яти держав, а в Європі — версальський і цілий ряд інших договорів. Ліга націй покликана була регулювати відносини між країнами в рамках цього режиму на основі єдиного фронту держав, на основі колективного захисту безпеки держав. Однак три агресивні держави і почата ними нова імперіалістична війна перекинули догори дном всю цю систему післявоєнного мирного режиму. Японія розірвала договір дев'яти держав, Німеччина і Італія — версальський договір. Щоб звільнити собі руки, всі ці три держави вийшли з Ліги націй.

Нова імперіалістична війна стала фактом.

В наш час не так-то легко зірватися відразу з цепу і кинутися прямо у війну, не зважаючи на різного роду договори, не зважаючи на громадську думку. Буржуазним політикам відомо це досить добре. Відомо це також фашистським верховодам. Тому фашистські верховоди, перш ніж кинутись у війну, вирішили певним чином обробити громадську думку, тобто ввести її в оману, одурити її.

Воєнний блок Німеччини і Італії проти інтересів Англії і Франції в Європі? Даруйте, який же це блок! «У нас» немає ніякого воєнного блоку. «У нас» всього-навсього невинна «вісь Берлін — Рим», тобто деяка геометрична формула відносно осі. (Сміх.)

Воєнний блок Німеччини, Італії і Японії проти інтересів США, Англії і Франції на Далекому Сході? Нічого подібного! «У нас» немає ніякого воєнного блоку. «У нас» всього-навсього невинний «трикутник Берлін — Рим — Токіо», тобто маленьке захоплення геометрією. (Загальний сміх.)

Війна проти інтересів Англії, Франції, США? Дурниці! «Ми» ведемо війну проти Комінтерну, а не проти цих держав. Якщо не вірите, читайте «антикомінтернівський пакт», укладений між Італією, Німеччиною і Японією.

Так думали обробити громадську думку панове агресори, хоч не важко було зрозуміти, що вся ця незграбна гра в маскування шита білими нитками, бо смішно шукати «вогнища» Комінтерну в пустинях Монголії, в горах Абіссінії, в нетрях іспанського Марокко. (Сміх.)

Але війна невблаганна. Її не можна приховати ніякими покровами. Бо ніякими «осями», «трикутниками» і «антикомінтернівськими пактами» неможливо приховати той факт, що Японія загарбала за цей час величезну територію Китаю, Італія — Абіссінію, Німеччина — Австрію і Судетську область, Німеччина і Італія разом — Іспанію,— все це всупереч інтересам неагресивних держав. Війна так і лишилася війною, воєнний блок агресорів — воєнним блоком, а агресори — агресорами.

Характерна риса нової імперіалістичної війни полягає в тому, що вона не стала ще загальною, світовою війною. Війну ведуть держави-агресори, всіляко ущемляючи інтереси неагресивних держав, насамперед Англії, Франції, США, а останні пнуться назад і відступають, даючи агресорам поступку за поступкою.

Таким чином, на наших очах відбувається відкритий переділ світу і сфер впливу за рахунок інтересів неагресивних держав без будь-яких спроб відсічі і навіть при деякому потуранні з боку останніх.

Неймовірно, але факт.

Чим пояснити такий однобокий і дивовижний характер нової імперіалістичної війни?

Як могло статися, що неагресивні країни, які мають величезні можливості, так легко і без відсічі відмовилися від своїх позицій і своїх зобов'язань на догоду агресорам?

Чи не пояснюється це слабістю неагресивних держав? Звичайно, ні! Неагресивні, демократичні держави, взяті разом, безперечно сильніші від фашистських держав і в економічному і у військовому відношенні.

Чим же пояснити в такому разі систематичні поступки цих держав агресорам?

Це можна було б пояснити, наприклад, почуттям боязні перед революцією, яка може розігратися, якщо неагресивні держави вступлять у війну, і війна набере світового характеру. Буржуазні політики, звичайно, знають, що перша світова імперіалістична війна дала перемогу революції в одній з найбільших країн. Вони бояться, що друга світова імперіалістична війна може повести також до перемоги революції в одній або в кількох країнах.

Але це зараз не єдина і навіть не головна причина. Головна причина полягає у відмові більшості неагресивних країн і, насамперед, Англії і Франції від політики колективної безпеки, від політики колективної відсічі агресорам, у переході їх на позицію невтручання, на позицію «нейтралітету».

Формально політику невтручання можна було б схарактеризувати таким чином: «нехай кожна країна захищається від агресорів, як хоче і як може, наше діло сторона, ми будемо торгувати і з агресорами і з їх жертвами». На ділі, проте, політика невтручання означає потурання агресії, розв'язування війни,— отже, перетворення її у світову війну. В політиці невтручання прозирає прагнення, бажання — не заважати агресорам творити своє чорне діло, не заважати, скажемо, Японії вплутатися у війну з Китаєм, а ще краще з Радянським Союзом, не заважати, скажемо, Німеччині ув'язнути в європейських справах, вплутатися у війну з Радянським Союзом, дати всім учасникам війни ув'язнути глибоко в твані війни, заохочувати їх до цього нишком, дати їм ослабити і виснажити один одного, а потім, коли вони досить ослабнуть,— виступити на сцену із свіжими силами, виступити, звичайно, «в інтересах миру», і продиктувати ослаблим учасникам війни свої умови.

І дешево і любо!

Взяти, наприклад, Японію. Характерно, що перед початком вторгнення Японії у Північний Китай всі впливові французькі і англійські газети громогласно кричали про слабість Китаю, про його нездатність чинити опір, про те, що Японія з її армією могла б за два — три місяці підкорити Китай. Потім європейсько-американські політики стали вижидати і спостерігати. А потім, коли Японія розгорнула воєнні дії, уступили їй Шанхай, серце іноземного капіталу в Китаї, уступили Кантон, вогнище монопольного англійського впливу в Південному Китаї, уступили Хайнань, дали оточити Гонконг. Чи не правда, все це дуже схоже на заохочення агресора: мовляв, влізай далі у війну, а там побачимо.

Або, наприклад, взяти Німеччину. Уступили їй Австрію, незважаючи на наявність зобов'язання захищати її самостійність, усту-

пили Судетську область, кинули напризволяще Чехословаччину, порушивши всі і всякі зобов'язання, а потім стали галасливо брехати в пресі про «слабість російської армії», про «розклад російської авіації», про «безпорядки» в Радянському Союзі, штовхаючи німців далі на схід, обіцяючи їм легку здобич і приказуючи: ви тільки почніть війну з більшовиками, а далі все піде добре. Треба визнати, що це теж дуже схоже на підштовхування, на заохочення агресора.

Характерним є шум, який зняла англо-французька і північноамериканська преса з приводу Радянської України. Діячі цієї преси до хрипоти галасували, що німці йдуть на Радянську Україну, що вони мають тепер в руках так звану Карпатську Україну, яка налічує близько 700 тисяч населення, що німці не далі, як весною цього року приєднають Радянську Україну, яка має більше 30 мільйонів населення, до так званої Карпатської України. Схоже на те, що цей підозрілий шум мав своєю метою підняти лють Радянського Союзу проти Німеччини, отруїти атмосферу і спровокувати конфлікт з Німеччиною без видимих на те підстав.

Звичайно, цілком можливо, що в Німеччині є божевільні, які мріють приєднати слона, тобто Радянську Україну, до кузьки, тобто до так званої Карпатської України. І коли дійсно є там такі навіжені, можна не сумніватися, що в нашій країні знайдеться необхідна кількість смирительних сорочок для таких божевільних. (Вибух оплесків.) Але якщо відкинути геть божевільних і звернутися до нормальних людей, то хіба не ясно, що смішно і безглуздо говорити серйозно про приєднання Радянської України до так званої Карпатської України? Подумайте тільки. Прийшла кузька до слона і каже йому, взявшись у боки: «Ех ти, братець ти мій, до чого мені тебе шкода... Живеш ти без поміщиків, без капіталістів, без національного гніту, без фашистських верховодів,— яке ж це життя... Дивлюсь я на тебе і не можу не зауважити,— немає тобі порятунку, крім як приєднатися до мене... (Загальний сміх.) Ну що ж, хай буде так, дозволяю тобі приєднати свою невелику територію до моєї неосяжної території...» (Загальний сміх і оплески.)

Ще більш характерно, що деякі політики і діячі преси Європи і США, втративши терпець у чеканні «походу на Радянську Україну», самі починають викривати справжню підкладку політики невтручання. Вони прямо говорять і пишуть чорним по білому, що німці жорстоко їх «розчарували», бо, замість того, щоб рушити далі на схід, проти Радянського Союзу, вони, бачите, повернули на захід і вимагають собі колоній. Можна подумати, що німцям віддали райони Чехословаччини, як ціну за зобов'язання почати війну з Радянським Союзом, а німці відмовляються тепер платити по векселю, посилаючи їх кудись далі.

Я далекий від того, щоб моралізувати з приводу політики невтручання, говорити про зраду, про запроданство і т. п. Наївно читати мораль людям, які не визнають людської моралі. Політика є політика, як кажуть старі, промітні буржуазні дипломати. Необхідно, проте, зауважити, що велика і небезпечна політична гра, почата прихильниками політики невтручання, може скінчитися для них серйозним провалом.

Таке є справжнє лице пануючої нині політики невтручання.

Така є політична обстановка в капіталістичних країнах.

3. РАДЯНСЬКИЙ СОЮЗ І КАПІТАЛІСТИЧНІ КРАЇНИ

Війна створила нову обстановку у відносинах між країнами. Вона внесла в ці відносини атмосферу тривоги і непевності. Підірвавши основи післявоєнного мирного режиму і розбивши елементарні поняття міжнародного права, війна поставила під запитання цінність міжнародних договорів і зобов'язань. Пацифізм і проекти роззброєння були поховані в труну. Їх місце зайняла гарячка озброєння. Стали озброюватися всі, від малих до великих держав, в тому числі і насамперед держави, які проводять політику невтручання. Ніхто вже не вірить в єлейні розмови про те, що мюнхенські поступки агресорам і мюнхенська угода поклали, нібито, початок новій ері «втихомирення». Не вірять в них також самі учасники мюнхенської угоди, Англія і Франція, які не менше за інших почали посилювати своє озброєння.

Зрозуміло, що СРСР не міг пройти мимо цих грізних подій. Безперечно, що всяка навіть невелика війна, почата агресорами де-небудь в далекому куточку світу, становить небезпеку для миролюбних країн. Тим більш серйозну небезпеку становить нова імперіалістична війна, яка встигла вже втягнути у свою орбіту більше п'ятисот мільйонів населення Азії, Африки, Європи. Через це наша країна, неухильно проводячи політику збереження миру, розгорнула разом з тим найсерйознішу роботу по посиленню бойової готовності нашої Червоної Армії, нашого Червоного Військово-Морського Флоту.

Разом з тим в інтересах зміцнення своїх міжнародних позицій Радянський Союз вирішив зробити і деякі інші кроки. В кінці 1934 р. наша країна вступила в Лігу націй, виходячи з того, що, незважаючи на її слабість, вона все ж може придатися, як місце викриття агресорів і як деякий, хоч і слабий, інструмент миру, що може гальмувати розв'язування війни. Радянський Союз вважає, що в такий тривожний час не слід нехтувати навіть такою слабою міжнародною організацією, як Ліга націй. В травні 1935 р. був укладений договір між Францією і Радянським Союзом про взаємну допомогу проти можливого нападу агресорів.

Одночасно з цим був укладений аналогічний договір з Чехословаччиною. В березні 1936 р. Радянський Союз уклав договір з Монгольською Народною Республікою про взаємну допомогу. В серпні 1937 р. був укладений договір про взаємний ненапад між Радянським Союзом і Китайською Республікою.

В цих важких міжнародних умовах проводив Радянський Союз свою зовнішню політику, відстоюючи справу збереження миру.

Зовнішня політика Радянського Союзу ясна і зрозуміла:

1. Ми стоїмо за мир і зміцнення ділових зв'язків з усіма країнами, стоїмо і будемо стояти на цій позиції, оскільки ці країни додержуватимуться таких самих відносин з Радянським Союзом, оскільки вони не спробують порушити інтереси нашої країни.

2. Ми стоїмо за мирні, близькі і добросусідські відносини з усіма сусідніми країнами, які мають з СРСР спільний кордон, стоїмо і будемо стояти на цій позиції, оскільки ці країни додержуватимуться таких самих відносин з Радянським Союзом, оскільки вони не спробують порушити, прямо чи посередньо, інтереси цілості і недоторканності кордонів Радянської держави.

3. Ми стоїмо за підтримку народів, які стали жертвами агресії і борються за незалежність своєї батьківщини.

4. Ми не боїмося погроз з боку агресорів і готові відповісти подвійним ударом на удар паліїв війни, які намагаються порушити недоторканність Радянських кордонів.

Така є зовнішня політика Радянського Союзу. (Бурхливі тривалі оплески.)

У своїй зовнішній політиці Радянський Союз спирається:

1. На свою зростаючу господарську, політичну і культурну могутність;

2. На морально-політичну єдність нашого радянського суспільства;

3. На дружбу народів нашої країни;

4. На свою Червону Армію і Військово-Морський Червоний Флот;

5. На свою мирну політику;

6. На моральну підтримку трудящих усіх країн, кровно заінтересованих у збереженні миру;

7. На розсудливість тих країн, які не заінтересовані з тих чи інших причин у порушенні миру.

* * *

Завдання партії в галузі зовнішньої політики:

1. Проводити й надалі політику миру і зміцнення ділових зв'язків з усіма країнами;

2. Додержувати обережності і не давати втягнути в конфлікти нашу країну провокаторам війни, які звикли загрібати жар чужими руками;

3. Всемірно зміцнювати бойову могутність нашої Червоної Армії і Військово-Морського Червоного Флоту;

4. Зміцнювати міжнародні зв'язки дружби з трудящими всіх країн, заінтересованими в мирі і дружбі між народами.

II
ВНУТРІШНЄ СТАНОВИЩЕ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

Перейдемо до внутрішнього становища нашої країни.

З точки зору внутрішнього становища Радянського Союзу звітний період являє картину дальшого піднесення всього народного господарства, зростання культури, зміцнення політичної могутності країни.

Найважливішим результатом в галузі розвитку народного господарства за звітний період треба визнати завершення реконструкції промисловості і землеробства на основі нової, сучасної техніки. У нас немає вже більше, або майже немає більше старих заводів з їх відсталою технікою і старих селянських господарств з їх допотопним устаткуванням. Основу нашої промисловості і землеробства становить тепер нова, сучасна техніка. Можна сказати без перебільшення, що з точки зору техніки виробництва, з точки зору насиченості промисловості і землеробства новою технікою, наша країна є найбільш передовою в порівнянні з будь-якою іншою країною, де старе устаткування висить на ногах у виробництва і гальмує справу впровадження нової техніки.

В галузі суспільно-політичного розвитку країни найважливішим завоюванням за звітний період треба визнати остаточну ліквідацію решток експлуататорських класів, згуртування робітників, селян і інтелігенції в один спільний трудовий фронт, зміцнення морально-політичної єдності радянського суспільства, зміцнення дружби народів нашої країни і, як результат всього цього,— повну демократизацію політичного життя країни, створення нової Конституції. Ніхто не сміє заперечувати, що наша Конституція є найбільш демократичною в світі, а наслідки виборів до Верховної Ради СРСР, так само як і до Верховних Рад союзних республік — найбільш показовими.

В результаті всього цього ми маємо повну стійкість внутрішнього становища і таку міцність влади в країні, якій міг би позаздрити будь-який уряд у світі.

Розгляньмо конкретні дані про економічне і політичне становище нашої країни.

1. ДАЛЬШЕ ПІДНЕСЕННЯ ПРОМИСЛОВОСТІ І СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

а) **Промисловість.** Рух нашої промисловості за звітний період являє картину неухильного піднесення. Піднесення це відбиває не тільки зростання продукції взагалі, але, насамперед,— процвітання соціалістичної промисловості, з одного боку, загибель приватної промисловості, з другого боку.

Ось відповідна таблиця:

Зростання промисловості СРСР за 1934—1938 р.р.

	1933 р.	1934 р.	1935 р.	1936 р.	1937 р.	1938 р.	в %% до попереднього року					1938 р. в %% до 1933 р.
							1934р.	1935р.	1936р.	1937р.	1938р.	
	в млн. карб. у цінах 1926/27 р.											
Вся продукція	42030	50477	62137	80929	90166	100375	120,1	123,1	130,2	111,4	111,3	238,8
в тому числі:												
1. Соціалістична промисловість	42002	50443	62114	80898	90138	100349	120,1	123,1	130,2	111,4	111,3	238,9
2. Приватна промисловість	28	34	23	31	28	26	121,4	67,6	134,8	90,3	92,9	92,9
	в процентах											
Вся продукція	100	100	100	100	100	100						
в тому числі:												
1. Соціалістична промисловість	99,93	99,93	99,96	99,96	99,97	99,97						
2. Приватна промисловість	0,07	0,07	0,04	0,04	0,03	0,03						

З цієї таблиці видно, що наша промисловість виросла за звітний період більше, ніж у два рази, причому все зростання продукції йшло за рахунок соціалістичної продукції.

З цієї таблиці видно, далі, що соціалістична система є єдиною системою промисловості СРСР.

З цієї таблиці видно, нарешті, що остаточна загибель приватної промисловості є фактом, якого не можуть заперечувати тепер навіть сліпі.

Загибель приватної промисловості не можна вважати випадковістю. Вона загинула, насамперед, тому, що соціалістична система господарства є вищою системою в порівнянні з системою капіталістичною. Вона загинула, по-друге, тому, що соціалістична система господарства дала нам можливість за кілька років переустаткувати всю нашу соціалістичну промисловість на новій, сучасній технічній базі. Такої можливості не дає і не може дати капіталістична система господарства. Це факт, що з точки зору техніки виробництва, з точки зору обсягу насиченості промислового виробництва новою технікою, наша промисловість стоїть на першому місці в світі.

Якщо взяти темпи зростання нашої промисловості в процентах до довоєнного рівня і порівняти їх з темпами зростання промисловості головних капіталістичних країн, то вийде така картина:

Зростання промисловості СРСР і головних капіталістичних країн за 1913—1938 р.р.

	1913 р.	1933 р.	1934 р.	1935 р.	1936 р.	1937 р.	1938 р.
СРСР	100,0	380,5	457,0	562,6	732,7	816,4	908,8
США	100,0	108,7	112,9	128,6	149,8	156,9	120,0
АНГЛІЯ	100,0	87,0	97,1	104,0	114,2	121,9	113,3
НІМЕЧЧИНА . .	100,0	75,4	90,4	105,9	118,1	129,3	131,6
ФРАНЦІЯ . . .	100,0	107,0	99,0	94,0	98,0	101,0	93,2

З цієї таблиці видно, що наша промисловість виросла проти довоєнного рівня більше, ніж у дев'ять раз, тоді як промисловість головних капіталістичних країн продовжує топтатися навколо довоєнного рівня, перевищуючи його всього лише на 20—30 процентів.

Це значить, що за темпами зростання наша соціалістична промисловість стоїть на першому місці в світі.

Виходить, таким чином, що за технікою виробництва і темпами зростання нашої промисловості ми вже догнали і перегнали головні капіталістичні країни.

В чому ж ми відстаємо? Ми все ще відстаємо в економічному відношенні, тобто у відношенні розмірів нашого промислового виробництва на душу населення. Ми виробили в 1938 р. близько 15 мільйонів тонн чавуну, а Англія — 7 мільйонів тонн. Здава-

лося б, справа стоїть у нас краще, ніж в Англії. Але якщо розкласти ці тонни чавуну на кількість населення, то виходить, що в Англії на кожну душу населення в 1938 році припадало 145 кілограмів чавуну, а в СРСР — всього 87 кілограмів. Або ще: Англія виробила в 1938 р. 10 мільйонів і 800 тисяч тонн сталі і близько 29 мільярдів кіловат-годин (виробництво електроенергії), а СРСР виробив 18 мільйонів тонн сталі і більше 39 мільярдів кіловат-годин. Здавалося б, справа у нас стоїть краще, ніж в Англії. Але якщо розкласти всі ці тонни і кіловат-години на кількість населення, то виходить, що в Англії припадало на кожну душу населення в 1938 році 226 кілограмів сталі і 620 кіловат-годин, тоді як в СРСР припадало всього 107 кілограмів сталі і 233 кіловат-години на душу населення.

В чому ж справа? А в тому, що населення у нас в кілька разів більше, ніж в Англії, отже й потреб більше, ніж в Англії: в Радянському Союзі 170 мільйонів населення, а в Англії не більше 46 мільйонів. Економічна потужність промисловості виражається не в обсягу промислової продукції взагалі, безвідносно до населення країни, а в обсягу промислової продукції, взятому в його прямому зв'язку з розмірами споживання цієї продукції на душу населення. Чим більше припадає промислової продукції на душу населення, тим вища економічна потужність країни, і навпаки, чим менше припадає продукції на душу населення, тим нижча економічна потужність країни та її промисловості. Отже, чим більше населення в країні, тим більше в країні потреб у предметах споживання, отже, тим більший повинен бути обсяг промислового виробництва такої країни.

Взяти, наприклад, виробництво чавуну. Щоб перегнати Англію економічно в галузі виробництва чавуну, виробництво якого становило там в 1938 році 7 млн. тонн, нам треба довести щорічну виплавку чавуну до 25 мільйонів тонн. Щоб перегнати економічно Німеччину, яка виробила в 1938 році всього 18 мільйонів тонн чавуну, нам треба довести щорічну виплавку чавуну до 40—45 мільйонів тонн. А щоб перегнати США економічно, маючи на увазі не рівень 1938 кризового року, коли США виробили всього 18,8 мільйона тонн чавуну, а рівень 1929 року, коли в США було піднесення промисловості і коли там вироблялося близько 43 мільйонів тонн чавуну, ми повинні довести щорічну виплавку чавуну до 50—60 мільйонів тонн.

Те саме треба сказати про виробництво сталі, прокату, про машинобудування і т. д., тому що всі ці галузі промисловості, як і інші галузі, залежать кінець кінцем від виробництва чавуну.

Ми перегнали головні капіталістичні країни щодо техніки виробництва і темпів розвитку промисловості. Це дуже добре. Але цього мало. Треба перегнати їх також в економічному відношенні.

Ми це можемо зробити, і ми це повинні зробити. Тільки в тому разі, коли переженемо економічно головні капіталістичні країни, ми можемо розраховувати, що наша країна буде повністю насичена предметами споживання, у нас буде достаток продуктів, і ми дістанемо можливість зробити перехід від першої фази комунізму до другої його фази.

Що потрібно для того, щоб перегнати економічно головні капіталістичні країни? Для цього потрібне, насамперед, серйозне і непереборне бажання йти вперед і готовність піти на жертви, піти на серйозні капітальні вкладення для всемірного розширення нашої соціалістичної промисловості. Чи є у нас ці дані? Безумовно є! Для цього потрібна, далі, наявність високої техніки виробництва і високих темпів розвитку промисловості. Чи є у нас ці дані? Безумовно є! Для цього потрібен, нарешті, час. Так, товариші, час. Треба будувати нові заводи. Треба кувати нові кадри для промисловості. Але для цього потрібен час, і не малий. Неможливо за 2—3 роки перегнати економічно головні капіталістичні країни. Для цього потрібно трохи більше часу. Взяти, наприклад, той самий чавун і його виробництво. Протягом якого періоду часу можна перегнати економічно головні капіталістичні країни в галузі виробництва чавуну? Деякі працівники Держплану старого складу пропонували при складанні другого п'ятирічного плану запланувати виробництво чавуну на кінець другої п'ятирічки в розмірі 60 мільйонів тонн. Це значить, що вони виходили з можливості середньорічного приросту виплавки чавуну в розмірі 10 мільйонів тонн. Це була, звичайно, фантастика, коли не гірше. А втім, ці товариші впадали в фантастику не тільки в галузі виробництва чавуну. Вони вважали, наприклад, що протягом другої п'ятирічки щорічний приріст населення в СРСР повинен становити три — чотири мільйони чоловік, або навіть більше цього. Це теж була фантастика, коли не гірше. Але якщо відкинути геть фантазерів і стати на реальний грунт, то можна прийняти, як цілком можливий, середньорічний приріст виплавки чавуну в розмірі двох — двох з половиною мільйонів тонн, маючи на увазі нинішній стан техніки виплавки чавуну. Історія промисловості головних капіталістичних країн, так само як і нашої країни, показує, що ця норма щорічного приросту є напруженою, але цілком досяжною.

Отже, потрібен час, і не малий, для того, щоб перегнати економічно головні капіталістичні країни. І чим вища буде у нас продуктивність праці, чим більше вдосконалюватиметься у нас техніка виробництва, тим скоріше можна буде виконати це надзвичайно важливе економічне завдання, тим більше можна буде скоротити строки виконання цього завдання.

б) **Сільське господарство.** Розвиток сільського господарства йшов за звітний період, так само як і розвиток промисловості, по

лінії піднесення. Піднесення це виявляється не тільки в зростанні сільськогосподарської продукції, але, насамперед, в зростанні і зміцненні соціалістичного сільського господарства, з одного боку, загибелі одноосібного господарства, з другого боку. В той час як посівна площа зернових у колгоспів виросла з 75 мільйонів в 1933 р. до 92 мільйонів гектарів в 1938 р., посівна площа зернових у одноосібників скоротилася за цей період з 15,7 мільйона гектарів до 600 тисяч гектарів, тобто до 0,6 процента всієї посівної площі зернових. Я вже не кажу про посівні площі по технічних культурах, де роль одноосібного господарства зведена до нуля. Відомо, крім того, що в колгоспах об'єднано тепер 18 млн. 800 тисяч селянських дворів, тобто 93,5 процента всіх селянських дворів, не рахуючи риболовецьких і промислових колгоспів.

Це значить, що колгоспи остаточно закріплені і зміцнені, а соціалістична система господарства є тепер єдиною формою нашого землеробства.

Якщо порівняти рух посівних площ по всіх культурах за звітний період з розмірами посівних площ дореволюційного періоду, то вийде така картина:

Посівні площі всіх культур по СРСР

	В мільйонах гектарів						1938 р. в %% до 1913 р.
	1913 р.	1934 р.	1935 р.	1936 р.	1937 р.	1938 р.	
Вся посівна площа	105,0	131,5	132,8	133,8	135,3	136,9	130,4
В тому числі:							
а) Зернові	94,4	104,7	103,4	102,4	104,4	102,4	108,5
б) Технічні	4,5	10,7	10,6	10,8	11,2	11,0	244,4
в) Городньо-баштанні . . .	3,8	8,8	9,9	9,8	9,0	9,4	247,4
г) Кормові	2,1	7,1	8,6	10,6	10,6	14,1	671,4

З цієї таблиці видно, що посівні площі виросли у нас по всіх культурах і насамперед — по лінії кормових, технічних і городньо-баштанних культур.

Це значить, що наше землеробство стає більш кваліфікованим і продуктивним, а впровадження правильної сівозміни дістає собі реальний грунт.

Як росла озброєність наших колгоспів і радгоспів тракторами, комбайнами та іншими машинами за звітний період,— відповідь на це дають такі таблиці:

1) Тракторний парк в сільському господарстві СРСР

	1933 р.	1934 р.	1935 р.	1936 р.	1937 р.	1938 р.	1938 р. в %% до 1933 р.
	а) Кількість тракторів (у тис. шт.)						
Всього тракторів	210,9	276,4	360,3	422,7	454,5	483,5	229,3
В тому числі:							
а) Тракторів в МТС	123,2	177,3	254,7	328,5	365,8	394,0	319,8
б) Тракторів в радгоспах і підсобних с/г. підприємствах	83,2	95,5	102,1	88,5	84,5	85,0	102,2
	б) Потужність у тис. кін. сил						
Всіх тракторів	3.209,2	4.462,8	6.184,0	7.672,4	8.385,0	9.256,2	288,4
В тому числі:							
а) Тракторів в МТС . . .	1.758,1	2.753,9	4.281,6	5.856,0	6.679,2	7.437,0	423,0
б) Тракторів в радгоспах і підсобних с/г. підприємствах	1.401,7	1.669,5	1.861,4	1.730,7	1.647,5	1.751,8	125,0

2) Парк комбайнів та інших машин в сільському господарстві СРСР
(в тис. штук; на кінець року)

	1933 р.	1934 р.	1935 р.	1936 р.	1937 р.	1938 р.	1938 р. в %% до 1933 р.
Комбайни	25,4	32,3	50,3	87,8	128,8	153,5	604,3
Двигуни внутрішнього згорання і локомобілі . . .	48,0	60,9	69,1	72,4	77,9	83,8	174,6
Складні і напівскладні зернові молотарки	120,3	121,9	120,1	123,7	126,1	130,8	108,7
Вантажні автомобілі . . .	26,6	40,3	63,7	96,2	144,5	195,8	736,1
Легкові автомобілі (в шт.) .	3.991	5.533	7.555	7.630	8.156	9.594	240,4

Коли до цих цифр додати той факт, що кількість машинно-тракторних станцій за звітний період виросла у нас з 2900 одиниць в 1934 р. до 6350 одиниць в 1938 р., то можна на підставі всіх цих даних з певністю сказати, що реконструкція нашого землеробства на основі нової, сучасної техніки — уже завершена в основному.

Отже, наше землеробство є не тільки найбільш крупним і механізованим, а значить і найбільш товарним землеробством, але й найбільш оснащеним сучасною технікою, ніж землеробство будь-якої іншої країни.

Коли взяти рух зростання продукції зернових і технічних культур за звітний період в порівнянні з дореволюційним періодом, то дані дають таку картину:

Валова продукція зернових і технічних культур по СРСР

	В мільйонах центнерів						1938 р. в %% до 1913 р.
	1913 р.	1934 р.	1935 р.	1936 р.	1937 р.	1938 р.	
Зернові	801,0	894,0	901,0	827,3	1202,9	949,9	118,6
Бавовна (сирець)	7,4	11,8	17,2	23,9	25,8	26,9	363,5
Льон (волокно)	3,3	5,3	5,5	5,8	5,7	5,46	165,5
Цукрові буряки	109,0	113,6	162,1	168,3	218,6	166,8	153,0
Олійні	21,5	36,9	42,7	42,3	51,1	46,6	216,7

З цієї таблиці видно, що, незважаючи на засуху в східних і південно-східних районах в 1936 р. і в 1938 р. і незважаючи на небувало високий урожай в 1913 році, зростання валової продукції зерна і технічних культур ішло у нас за звітний період неухильно вгору проти рівня 1913 року.

Особливо цікаве питання про товарність колгоспно-радгоспного зернового виробництва. Відомий статистик т. Немчинов вирахував, що з п'яти мільярдів пудів валової продукції зерна за довоєнного часу на ринок відпускалося товарного зерна всього близько 1 мільярда 300 мільйонів пудів, що становить 26 процентів товарності тодішнього зернового виробництва. Тов. Немчинов вважає, що товарність колгоспного і радгоспного виробництва, як виробництва великого, наприклад, в 1926—1927 роках становила близько 47 процентів валової продукції, а товарність одноосібного селянського господарства — близько 12 процентів. Якщо підійти до справи більш обережно і прийняти товарність колгоспно-радгоспного виробництва в 1938 році за 40 процентів валового виробництва, то вийде, що наше соціалістичне зернове господарство могло відпустити і дійсно відпустило в цьому році на сторону близько двох мільярдів і трьохсот мільйонів пудів товарного зерна, тобто на 1 мільярд пудів більше товарного зерна, ніж довоєнне зернове виробництво.

Отже, висока товарність радгоспно-колгоспного виробництва є його найважливішою особливістю, що має найсерйозніше значення для постачання країни.

Саме в цій особливості колгоспів і радгоспів полягає секрет того, що нашій країні вдалося так легко і швидко розв'язати зернову проблему, проблему достатнього постачання величезній країні товарного зерна.

Слід відзначити, що за останні три роки щорічні заготівлі зерна не спускалися у нас нижче мільярда шестисот мільйонів пудів зерна, піднімаючись іноді, наприклад, в 1937 році до мільярда 800 мільйонів пудів. Якщо додати до цього близько 200 мільйонів щорічної закупівлі зерна та кілька сот мільйонів по лінії колгоспної торгівлі зерном, то ми матимемо загалом ту суму відпуску на сторону товарного хліба колгоспами і радгоспами, про яку згадувалося вище.

Цікаво, далі, відзначити, що за останні три роки база товарного зерна перемістилася з України, яка вважалася раніше житницею нашої країни, на північ і схід, тобто в РРФСР. Відомо, що за останні два — три роки Україна заготовляє зерна всього близько 400 мільйонів пудів щорічно, тоді як РРФСР заготовляє за ці роки щорічно мільярд сто — мільярд двісті мільйонів пудів товарного зерна.

Так стоїть справа із зерновим виробництвом.

Щодо тваринництва, то і в цій, найбільш відсталій, галузі сільського господарства намітились за останні роки серйозні зрушення. Правда, по кінському поголів'ю і вівчарству ми ще відстаємо від дореволюційного рівня, але по великій рогатій худобі і свинарству ми вже перевалили дореволюційний рівень.

Ось дані про це:

Поголів'я худоби по СРСР (в млн. голів)

	На липень місяць							1938 р. в %%	
	1916 р. за даними перепису	1933	1934	1935	1936	1937	1938	До 1916 року за переписом	До 1933 р.
Коні	35,8	16,6	15,7	15,9	16,6	16,7	17,5	48,9	105,4
Велика рогата худоба	60,6	38,4	42,4	49,2	56,7	57,0	63,2	104,3	164,6
Вівці і кози . . .	121,2	50,2	51,9	61,1	73,7	81,3	102,5	84,6	204,2
Свині	20,9	12,1	17,4	22,5	30,5	22,8	30,6	146,4	252,9

Не може бути сумніву, що відсталість в галузі конярства і вівчарства буде ліквідована в найкоротший строк.

в) Товарооборот, транспорт. Разом з піднесенням промисловості і сільського господарства зростав і товарооборот в країні. Роздрібна сітка державної і кооперативної торгівлі виросла за звітний період на 25 процентів. Роздрібний оборот державної і кооперативної торгівлі виріс на 178 процентів. Оборот колгоспно-базарної торгівлі виріс на 112 процентів.

Ось відповідна таблиця:

Товарооборот

	1933 р.	1934 р.	1935 р.	1936 р.	1937 р.	1938 р.	1938 р. в % % до 1933 р.
1. Роздрібна сітка державної і кооперативної торгівлі (магазини і палатки) — на кінець року . .	285.355	286.236	268.713	289.473	327.361	356.930	125,1
2. Роздрібний оборот державної і кооперативної торгівлі (включаючи громадське харчування) — в млн. карб.	49.789,2	61.814,7	81.712,1	106.760,9	125.943,2	138.574,3	278,3
3. Оборот колгоспної базарної торгівлі в млн. карб.	11.500,0	14.000,0	14.500,0	15.607,2	17.799,7	24.399,2	212,2
4. Обласні торговельні бази збутів Наркомхарчпрому, НКЛегпрому, Наркомважпрому, НКЛісу, НКМісцпромів союзних республік — на кінець року. . .	718	836	1.141	1.798	1.912	1.994	277,7

Зрозуміло, що товарооборот в країні не міг би так розгорнутися без певного зростання транспортних перевозок. І дійсно, перевозки виросли за звітний період по всіх видах транспорту, особливо по залізничному і повітряному транспорту. Перевозки виросли також по водному транспорту, але з великими коливан-

нями, а в 1938 році перевозки по водному транспорту дали, на жаль, деяке зниження проти попереднього року.

Ось відповідна таблиця:

Вантажооборот

	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1938 р. в %% до 1933 р.
Залізниці (в мільярдах тонно-кілометрів)	169,5	205,7	258,1	323,4	354,8	369,1	217,7
Річковий і морський транспорт (в мільярдах тонно-кілометрів)	50,2	56,5	68,3	72,3	70,1	66,0	131,5
Цивільний повітряний флот (в мільйонах тонно-кілометрів)	3,1	6,4	9,8	21,9	24,9	31,7	1022,6

Не може бути сумніву, що деяка відсталість водного транспорту в 1938 році буде ліквідована в 1939 році.

2. ДАЛЬШЕ ПІДНЕСЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО І КУЛЬТУРНОГО СТАНОВИЩА НАРОДУ

Триваюче піднесення промисловості і сільського господарства не могло не привести і дійсно привело до нового зростання матеріального і культурного становища народу.

Знищення експлуатації і зміцнення соціалістичної системи в народному господарстві, відсутність безробіття і зв'язаних з ним злиднів у місті й на селі, величезне розширення промисловості і невпинне зростання чисельності робітників, зростання продуктивності праці робітників і колгоспників, закріплення землі навічно за колгоспами і постачання колгоспам величезної кількості першокласних тракторів і сільськогосподарських машин,— все це створило реальні умови для дальшого зростання матеріального становища робітників і селян. А поліпшення матеріального становища робітників і селян природно привело до поліпшення матеріального становища інтелігенції, яка становить значну силу нашої країни і обслуговує інтереси робітників і селян.

Тепер уже мова йде не про те, щоб влаштувати як-небудь у промисловості і взяти з ласки на роботу безробітних і бездомних селян, які відбилися від села і живуть під страхом голоду. Таких селян давно вже немає в нашій країні. І це, звичайно, добре, бо воно свідчить про заможність нашого села. Тепер мова може

йти лише про те, щоб запропонувати колгоспам уважити нашу просьбу і відпускати нам для зростаючої промисловості щороку, хоч би близько півтора мільйона молодих колгоспників. Колгоспи, які стали вже заможними, повинні мати на увазі, що без такої допомоги з їх боку дуже важко буде розширяти далі нашу промисловість, а без розширення промисловості — не зможемо задовольняти зростаючий попит селян на товари масового вжитку. Колгоспи мають цілковиту можливість задовольнити цю нашу просьбу, бо багатство техніки в колгоспах звільняє частину працівників на селі, а ці працівники, переведені в промисловість, могли б принести величезну користь всьому нашому народному господарству.

В результаті ми маємо такі показники поліпшення матеріального становища робітників і селян за звітний період:

1. Народний доход зріс з 48,5 мільярда карбованців в 1933 р. до 105,0 мільярдів карбованців в 1938 р.;

2. Чисельність робітників і службовців піднялася з 22 мільйонів з лишком чоловік в 1933 р. до 28 мільйонів чоловік в 1938 р.;

3. Річний фонд заробітної плати робітників і службовців виріс з 34.953 мільйонів карбованців до 96.425 мільйонів карбованців;

4. Середньорічна заробітна плата робітників промисловості, яка становила в 1933 р. 1.513 карбованців, піднялася до 3.447 карбованців в 1938 р.;

5. Грошові доходи колгоспів піднялися з 5.661,9 мільйона карбованців в 1933 р. до 14.180,1 мільйона карбованців в 1937 р.;

6. Середня видача зерна в зернових районах на один колгоспний двір піднялася з 61 пуда в 1933 році до 144 пудів в 1937 році, не рахуючи насіння, насінних страхових фондів, кормового фонду для громадської худоби, зернопоставок, натуроплати робіт МТС;

7. Державні асигнування по бюджету на соціально-культурні заходи зросли з 5.839,9 мільйона карбованців в 1933 р. до 35.202,5 мільйона карбованців в 1938 році.

Щодо культурного становища народу, то його піднесення йшло вслід за піднесенням матеріального становища народу.

З точки зору культурного розвитку народу звітний період був дійсно періодом культурної революції. Впровадження в життя загальнообов'язкової початкової освіти на мовах національностей СРСР, зростання числа шкіл і учнів усіх ступенів, зростання числа спеціалістів, які випускаються вищими школами, створення і зміцнення нової, радянської інтелігенції,— отака загальна картина культурного піднесення народу.

Ось дані про це:

1) Підвищення культурного рівня народу

Показники	Одиниця виміру	1933/34 р.	1938/39 р.	1938/39 р. в %% до 1933/34 р.
Число учнів у школах всіх ступенів	тис. чол.	23.814	33.965,4	142,6
В тому числі:				
по початковій освіті	»	17.873,5	21.288,4	119,1
по середній освіті (загальній і спеціальній)	»	5.482,2	12.076,0	220,3
по вищій освіті	»	458,3	601,0	131,1
Число тих, що вчаться в СРСР (включаючи всі види навчання)	»	—	47.442,1	—
Число масових бібліотек . .	тисяч	40,3	70,0	173,7
Число книг в них	млн.	86,0	126,6	147,2
Число клубних закладів . .	тисяч	61,1	95,6	156,5
Число театрів	одиниць	587	790	134,6
Число кіноустановок (без вузькоплівкових)	»	27.467	30.461	110,9
В тому числі звукових .	»	498	15.202	в 31 раз
Число кіноустановок (без вузькоплівкових) на селі	»	17.470	18.991	108,7
В тому числі звукових .	»	24	6.670	в 278 раз
Річний тираж газет	млн.	4.984,6	7.092,4	142,3

2) Збудовано шкіл за 1933—1938 р.р. по СРСР

Роки	Число шкіл		
	В містах і селищах міського типу	В сільських місцевостях	ВСЬОГО
1933	326	3.261	3.587
1934	577	3.488	4.065
1935	533	2.829	3.362
1936	1.505	4.206	5.711
1937	730	1.323	2.053
1938	583	1.246	1.829
Всього за 1933—38 р.р. . . .	4.254	16.353	20.607

3) Випущено молодих спеціалістів з вищих учбових закладів за 1933—1938 р.р.

(в тис.)

	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Всього по СРСР (не рахуючи військових спеціалістів) .	34,6	49,2	83,7	97,6	104,8	106,7
1. Інженери промисловості і будівництва	6,1	14,9	29,6	29,2	27,6	25,2
2. Інженери транспорту і зв'язку	1,8	4,0	7,6	6,6	7,0	6,1
3. Інженери по механізації сільського господарства, агрономи, ветеринарні лікарі і зоотехніки	4,8	6,3	8,8	10,4	11,3	10,6
4. Економісти і юристи . .	2,5	2,5	5,0	6,4	5,0	5,7
5. Викладачі середньої школи, робітфаків, технікумів та інші працівники освіти, в тому числі працівники мистецтва	10,5	7,9	12,5	21,6	31,7	35,7
6. Лікарі, провізори і працівники фізичної культури	4,6	2,5	7,5	9,2	12,3	13,6
7. Інші спеціальності . . .	4,3	11,1	12,7	14,2	9,9	9,8

В результаті всієї цієї величезної культурної роботи народилась і склалась у нас численна нова, радянська інтелігенція, яка вийшла з рядів робітничого класу, селянства, радянських службовців, плоть від плоті і кров від крові нашого народу,— інтелігенція, яка не знає ярма експлуатації, ненавидить експлуататорів і готова служити народам СРСР вірою і правдою.

Я думаю, що народження цієї нової, народної, соціалістичної інтелігенції є одним з найважливіших результатів культурної революції в нашій країні.

3. ДАЛЬШЕ ЗМІЦНЕННЯ РАДЯНСЬКОГО ЛАДУ

Один з найважливіших результатів звітного періоду полягає в тому, що він привів до дальшого зміцнення внутрішнього становища країни, до дальшого зміцнення радянського ладу.

Інакше й не могло бути. Утвердження соціалістичної системи в усіх галузях народного господарства, піднесення промисловості і сільського господарства, піднесення матеріального становища трудящих, підвищення культурності народних мас, підвищення їх політичної активності,— все це, здійснене під керівництвом Радянської влади, не могло не привести до дальшого зміцнення радянського ладу.

Особливість радянського суспільства нинішнього часу, на відміну від будь-якого капіталістичного суспільства, полягає в тому, що в ньому немає більше антагоністичних, ворожих класів, експлуататорські класи ліквідовані, а робітники, селяни і інтелігенція, з яких складається радянське суспільство, живуть і працюють на началах дружнього співробітництва. В той час як капіталістичне суспільство роздирається непримиримими суперечностями між робітниками і капіталістами, між селянами і поміщиками, що веде до нестійкості його внутрішнього становища, радянське суспільство, визволене з-під ярма експлуатації, не знає таких суперечностей, вільне від класових сутичок і являє картину дружнього співробітництва робітників, селян, інтелігенції. На основі цієї спільності і розгорнулися такі рушійні сили, як морально-політична єдність радянського суспільства, дружба народів СРСР, радянський патріотизм. На цій же основі виникли Конституція СРСР, прийнята в листопаді 1936 р., і повна демократизація виборів до верховних органів країни.

Щодо самих виборів до верховних органів країни, то вони були блискучою демонстрацією тієї самої єдності радянського суспільства і тієї самої дружби народів СРСР, які становлять характерну особливість внутрішнього становища нашої країни. Як відомо, на виборах до Верховної Ради СРСР в грудні 1937 р. за блок комуністів і безпартійних голосувало майже 90 мільйонів виборців, тобто 98,6 процента всіх, що брали участь в голосуванні, а на виборах до Верховних Рад союзних республік в червні 1938 р. за блок комуністів і безпартійних голосувало 92 мільйони виборців, тобто 99,4 процента всіх, що брали участь в голосуванні.

Ось де основа міцності радянського ладу і джерело невичерпної сили Радянської влади.

Це значить, між іншим, що в разі війни тил і фронт нашої армії через їх однорідність і внутрішню єдність — будуть міцніші, ніж в будь-якій іншій країні, про що слід було б пам'ятати зарубіжним любителям воєнних сутичок.

Деякі діячі зарубіжної преси базікають, що очищення радянських організацій від шпигунів, убивців і шкідників, як-от Троцький, Зінов'єв, Каменєв, Якір, Тухачевський, Розенгольц, Бухарін та інші недолюдки, «захитало» нібито радянський лад, внесло «розклад». Це пошле базікання варте того, щоб поглузу-

вати з нього. Як може захитати і розкласти радянський лад очищення радянських організацій від шкідливих і ворожих елементів? Троцькістсько-бухарінська купка шпигунів, убивців і шкідників, яка плазувала перед закордоном, пройнята рабським почуттям низькопоклонства перед кожним іноземним чинушею і готова піти до нього на шпигунську службу,— купка людей, яка не зрозуміла того, що останній радянський громадянин, вільний від кайданів капіталу, стоїть на голову вище від усякого зарубіжного високопоставленого чинуші, який тягне на плечах ярмо капіталістичного рабства,— кому потрібна ця нікчемна банда продажних рабів, яку цінність вона може мати для народу і кого вона може «розкласти»? В 1937 році були засуджені до розстрілу Тухачевський, Якір, Уборевич та інші недолюдки. Після цього відбулися вибори до Верховної Ради СРСР. Вибори дали Радянській владі 98,6 процента всіх учасників голосування. На початку 1938 р. були засуджені до розстрілу Розенгольц, Риков, Бухарін та інші недолюдки. Після цього відбулися вибори до Верховних Рад союзних республік. Вибори дали Радянській владі 99,4 процента всіх учасників голосування. Постає питання, де ж тут ознаки «розкладу» і чому цей «розклад» не позначився на результатах виборів?

Слухаючи цих іноземних базік, можна прийти до висновку, що якби залишили на волі шпигунів, убивців і шкідників і не заважали їм шкодити, убивати і шпигувати, то радянські організації були б куди більш міцними і стійкими. (Сміх.) Чи не надто рано видають себе з головою ці панове, які так зухвало захищають шпигунів, убивців, шкідників?

Чи не вірніше буде сказати, що очищення радянських організацій від шпигунів, убивців, шкідників повинно було привести і дійсно привело до дальшого зміцнення цих організацій?

Про що говорять, наприклад, події біля озера Хасан, як не про те, що очищення радянських організацій від шпигунів і шкідників є найвірнішим засобом їх зміцнення?

* * *

Завдання партії в галузі внутрішньої політики:

1. Розгорнути далі піднесення нашої промисловості, зростання продуктивності праці, вдосконалення техніки виробництва з тим, щоб, після того, як уже перегнали головні капіталістичні країни в галузі техніки виробництва і темпів зростання промисловості,— перегнати їх також економічно протягом найближчих 10—15 років.

2. Розгорнути далі піднесення нашого землеробства і тваринництва з тим, щоб протягом найближчих 3—4 років добитися щорічного виробництва зерна 8 мільярдів пудів із середньою

врожайністю на гектар в 12—13 центнерів, збільшити виробництво по технічних культурах на 30—35 процентів в середньому, збільшити поголів'я овець і свиней вдвоє, поголів'я великої рогатої худоби — процентів на 40, поголів'я коней — процентів на 35.

3. Продовжувати далі поліпшення матеріального й культурного становища робітників, селян, інтелігенції.

4. Неухильно проводити в життя нашу соціалістичну Конституцію, здійснювати до кінця демократизацію політичного життя країни, зміцнювати морально-політичну єдність радянського суспільства і дружнє співробітництво робітників, селян, інтелігенції, зміцнювати всемірно дружбу народів СРСР, розвивати і культивувати радянський патріотизм.

5. Не забувати про капіталістичне оточення, пам'ятати, що іноземна розвідка засилатиме в нашу країну шпигунів, убивців, шкідників, пам'ятати про це і зміцнювати нашу соціалістичну розвідку, систематично допомагаючи їй громити і корчувати ворогів народу.

III
ДАЛЬШЕ ЗМІЦНЕННЯ ВКП(б)

З точки зору політичної лінії і повсякденної практичної роботи звітний період був періодом повної перемоги генеральної лінії нашої партії. (Бурхливі тривалі оплески.)

Утвердження соціалістичної системи в усьому народному господарстві, завершення реконструкції промисловості і землеробства на основі нової техніки, дострокове виконання другого п'ятирічного плану по промисловості, підвищення щорічного виробництва зерна до рівня 7 мільярдів пудів, знищення злиднів та безробіття і піднесення матеріального й культурного становища народу,— такі є основні досягнення, що демонструють правильність політики нашої партії, правильність її керівництва.

Перед лицем цих грандіозних досягнень противники генеральної лінії нашої партії, різні там «ліві» і «праві» течії, всякі там троцькістсько-пятаковські і бухарінсько-риковські переродженці були змушені зім'ятися в клубок, сховати свої заяложені «платформи» і піти в підпілля. Не маючи мужності скоритися волі народу, вони вирішили за краще злитися з меншовиками, есерами, фашистами, піти на службу до іноземної розвідки, найнятися в шпигуни і зобов'язатися допомагати ворогам Радянського Союзу розчленувати нашу країну і відновити в ній капіталістичне рабство.

Такий є безславний кінець противників лінії нашої партії, які стали потім ворогами народу.

Розгромивши ворогів народу і очистивши від переродженців партійні і радянські організації, партія стала ще більш єдиною

у своїй політичній і організаційній роботі, вона стала ще більш згуртованою навколо свого Центрального Комітету. (Бурхливі оплески. Всі делегати встають і стоячи вітають доповідача. Вигуки: «Товаришеві Сталіну ура! Хай живе товариш Сталін! Хай живе ЦК нашої партії! Ура!»)

Розгляньмо конкретні дані про розвиток внутрішнього життя партії, про її організаційну і пропагандистську роботу за звітний період.

1. ЗАХОДИ ПОЛІПШЕННЯ СКЛАДУ ПАРТІЇ. РОЗУКРУПНЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙ. НАБЛИЖЕННЯ КЕРІВНИХ ОРГАНІВ ДО НИЗОВОЇ РОБОТИ

Зміцнення партії та її керівних органів здійснювалося за звітний період в першу чергу по двох лініях: по лінії регулювання складу партії, витіснення ненадійних і добору кращих, і по лінії розукрупнення організацій, зменшення їх розмірів і наближення керівних органів до низової, оперативної, конкретної роботи.

На XVII з'їзді партії було представлено 1.874.488 членів партії. Якщо порівняти ці дані з даними про кількість членів партії, представлених на попередньому, XVI з'їзді партії, то вийде, що за період від XVI з'їзду партії до XVII з'їзду в партію прибуло 600 тисяч нових членів партії. Партія не могла не відчути, що такий масовий наплив у партію в умовах 1930—1933 років є нездоровим і небажаним розширенням її складу. Партія знала, що в її ряди ідуть не тільки чесні і віддані, але й випадкові люди, але й кар'єристи, які прагнуть використати прапор партії для своїх особистих цілей. Партія не могла не знати, що вона сильна не тільки кількістю своїх членів, але, насамперед, їх якістю. У зв'язку з цим постало питання про регулювання складу партії. Було вирішено продовжити чистку членів партії і кандидатів, почату ще в 1933 році, і вона дійсно була продовжена до травня 1935 року. Було вирішено, далі, припинити прийом у партію нових членів, і він дійсно був припинений аж до вересня 1936 року, причому прийом у партію нових членів був відновлений лише 1 листопада 1936 року. Далі, у зв'язку із злочинницьким убивством тов. Кірова, яке свідчило про те, що в партії є не мало підозрілих елементів, було вирішено провести перевірку і обмін партійних документів, причому те і друге було закінчене лише на вересень 1936 року. Тільки після цього був відкритий прийом в партію нових членів і кандидатів. В результаті всіх цих заходів партія добилася того, що вона очистила свої ряди від випадкових, пасивних, кар'єристських і прямо ворожих елементів, відібравши найбільш стійких і відданих людей. Не можна сказати, що чистка була проведена

без серйозних помилок. На жаль, помилок виявилось більше, ніж можна було припустити. Безперечно, що нам не доведеться більше користуватися методом масової чистки. Але чистка 1933—1936 р.р. була все ж неминуча і вона в основному дала позитивні результати. На даному XVIII з'їзді представлено близько 1.600 тисяч членів партії, тобто на 270 тисяч членів партії менше, ніж на XVII з'їзді. Але в цьому немає нічого поганого. Навпаки, це — на краще, бо партія зміцнюється тим, що очищає себе від скверни. Партія у нас тепер трохи менша щодо кількості її членів, але зате вона краща щодо якості.

Це велике досягнення.

Щодо поліпшення повсякденного партійного керівництва в розумінні його наближення до низової роботи, в розумінні його дальшої конкретизації, то партія прийшла до того висновку, що розукрупнення організацій, зменшення їх розмірів є найкращим засобом для того, щоб полегшити партійним органам керівництво цими організаціями, а саме керівництво зробити конкретним, живим, оперативним. Розукрупнення йшло як по лінії наркоматів, так і по лінії адміністративно-територіальних організацій, тобто по лінії союзних республік, країв, областей, районів і т. п. В результаті вжитих заходів ми маємо тепер замість 7 союзних республік 11 союзних республік, замість 14 наркоматів СРСР 34 наркомати, замість 70 країв і областей 110 країв і областей, замість 2.559 міських і сільських районів 3.815. Відповідно до цього в системі керівних органів партії є тепер 11 центральних комітетів на чолі з ЦК ВКП(б), 6 крайових комітетів, 104 обласні комітети, 30 окружних комітетів, 212 загальноміських комітетів, 336 міських районних комітетів, 3.479 сільських районних комітетів і 113.060 первинних партійних організацій.

Не можна сказати, що справа розукрупнення організацій уже закінчена. Найімовірніше, що розукрупнення піде далі. Але, як би то не було, воно вже дає свої добрі результати як щодо поліпшення повсякденного керівництва роботою, так і щодо наближення самого керівництва до низової конкретної роботи. Я вже не кажу про те, що розукрупнення організацій дало можливість висунути на керівну роботу сотні і тисячі нових людей.

Це теж велике досягнення.

2. ДОБІР КАДРІВ, ЇХ ВИСУВАННЯ, ЇХ РОЗСТАНОВКА

Регулювання складу партії і наближення керівних органів до конкретної низової роботи не були і не могли бути єдиним засобом дальшого зміцнення партії та її керівництва. Другим засобом зміцнення партії за звітний період було корінне поліпшення роботи з кадрами, поліпшення справи добору кадрів, їх висування, їх розстановки, їх перевірки в процесі роботи.

Кадри партії — це командний склад партії, а тому що наша партія стоїть при владі,— вони є також командним складом керівних державних органів. Після того як вироблена правильна політична лінія, перевірена на практиці, кадри партії стають вирішальною силою партійного і державного керівництва. Мати правильну політичну лінію,— це, звичайно, перша і найважливіша справа. Але цього все ж недосить. Правильна політична лінія потрібна не для декларації, а для проведення в життя. Але щоб перетворити в життя правильну політичну лінію, потрібні кадри, потрібні люди, які розуміють політичну лінію партії, сприймають її, як свою власну лінію, готові провести її в життя, вміють здійснювати її на практиці і здатні відповідати за неї, захищати її, боротися за неї. Без цього правильна політична лінія рискує лишитися на папері.

Саме тут і постає питання про правильний добір кадрів, про вирощування кадрів, про висування нових людей, про правильну розстановку кадрів, про їх перевірку по проведеній роботі.

Що значить правильно добирати кадри?

Правильно добирати кадри, це ще не значить набрати собі замів і помів, утворити канцелярію і випускати звідти різні вказівки. (Смі х.) Це також не значить зловживати своєю владою, перекидати безглуздо десятки і сотні людей з одного місця до іншого й назад і влаштовувати нескінченні «реорганізації». (Смі х.)

Правильно добирати кадри це значить:

По-перше, цінити кадри, як золотий фонд партії і держави, дорожити ними, мати до них повагу.

По-друге, знати кадри, старанно вивчати достоїнства і вади кожного кадрового працівника, знати на якому посту можуть найлегше розгорнутися здібності працівника.

По-третє, дбайливо вирощувати кадри, допомагати кожному зростаючому працівникові піднятися вгору, не шкодувати часу для того, щоб терпеливо «повозитися» з такими працівниками і прискорити їх зростання.

По-четверте, вчасно і сміливо висувати нові, молоді кадри, не даючи їм перестоятися на старому місці, не даючи їм закиснути.

По-п'яте, розставити працівників по постах таким чином, щоб кожний працівник почував себе на місці, щоб кожний працівник міг дати нашій спільній справі максимум того, що взагалі може він дати за своїми особистими якостями, щоб загальний напрям роботи щодо розстановки кадрів цілком відповідав вимогам тієї політичної лінії, в ім'я проведення якої робиться ця розстановка.

Особливе значення має тут питання про сміливе і своєчасне висування нових, молодих кадрів. Я думаю, що у наших людей немає ще цілковитої ясності в цьому питанні. Одні вважають, що при доборі людей треба орієнтуватися, головним чином, на старі

кадри. Другі, навпаки, думають орієнтуватися, головним чином, на молоді кадри. Мені здається, що помиляються і ті і другі. Старі кадри являють собою, звичайно, велике багатство для партії і держави. У них є те, чого нема у молодих кадрів — величезний досвід по керівництву, марксистсько-ленінське принципіальне загартування, знання справи, сила орієнтування. Але, по-перше, старих кадрів буває завжди мало, менше, ніж треба, і вони вже частково починають виходити із строю в силу звичайних законів природи. По-друге, у однієї частини старих кадрів буває іноді схильність уперто дивитися в минуле, застряти на минулому, застряти на старому і не помічати нового в житті. Це називається втратою почуття нового. Це дуже серйозна і небезпечна вада. Щодо молодих кадрів, то у них, звичайно, немає того досвіду, загартування, знання справи і сили орієнтування, які є у старих кадрів. Але, по-перше, молоді кадри становлять величезну більшість, по-друге, вони молоді, і їм не загрожує, поки що, вихід із строю, по-третє, у них є вдосталь почуття нового,— дорогоцінна якість кожного більшовицького працівника, і по-четверте, вони ростуть і освічуються до того швидко, вони пруть вгору до того навально, що недалекий той час, коли вони доженуть стариків, *стануть пліч-о-пліч з ними і будуть їм гідною зміною.* Отже, завдання полягає не в тому, щоб орієнтуватися або на старі, або на нові кадри, а в тому, щоб тримати курс на сполучення, на об'єднання старих і молодих кадрів в одному спільному оркестрі керівної роботи партії і держави. (Тривалі оплески.)

Ось чому треба своєчасно і сміливо висувати молоді кадри на керівні пости.

Одно з серйозних досягнень партії за звітний період у справі зміцнення партійного керівництва полягає в тому, що вона з успіхом проводила знизу догори саме цей курс на сполучення старих і молодих працівників у галузі добору кадрів.

В Центральному Комітеті партії є дані, з яких видно, що за звітний період партія зуміла висунути на керівні пости по державній і партійній лінії більше 500 тисяч молодих більшовиків, партійних і примикаючих до партії, з них більше 20 процентів жінок.

В чому полягає тепер завдання?

Завдання полягає в тому, щоб взяти цілком в одні руки справу добору кадрів знизу догори і піднести її на належну, наукову, більшовицьку височінь.

Для цього треба покінчити з розщепленням справи вивчення, висування і добору кадрів по різних відділах і секторах, зосередивши її в одному місці.

Таким місцем повинно бути Управління кадрів у складі ЦК ВКП(б) і відповідний відділ кадрів у складі кожної республіканської, крайової і обласної парторганізації.

3. ПАРТІЙНА ПРОПАГАНДА. МАРКСИСТСЬКО-ЛЕНІНСЬКЕ ВИХОВАННЯ ЧЛЕНІВ ПАРТІЇ І ПАРТІЙНИХ КАДРІВ

Є ще одна галузь партійної роботи, дуже важлива і дуже відповідальна, по лінії якої здійснювалося за звітний період зміцнення партії та її керівних органів,— це партійна пропаганда й агітація, усна і друкована, робота по вихованню членів партії і кадрів партії в дусі марксизму-ленінізму, робота по піднесенню політичного і теоретичного рівня партії та її працівників.

Навряд чи є необхідність докладно говорити про найсерйозніше значення справи партійної пропаганди, справи марксистсько-ленінського виховання наших працівників. Я маю на увазі не тільки працівників партійного апарату. Я маю на увазі також працівників комсомольських, профспілкових, торгово-кооперативних, господарських, радянських, освітніх, військових та інших організацій. Можна задовільно поставити справу регулювання складу партії і наближення керівних органів до низової роботи; можна задовільно поставити справу висування кадрів, їх добору, їх розстановки; але якщо при всьому цьому починає чомусь кульгати наша партійна пропаганда, якщо починає хиріти справа марксистсько-ленінського виховання наших кадрів, якщо слабне наша робота по піднесенню політичного і теоретичного рівня цих кадрів, а самі кадри перестають у зв'язку з цим цікавитись перспективою нашого руху вперед, перестають розуміти правоту нашої справи і перетворюються в безперспективних діляг, які сліпо і механічно виконують вказівки згори,— то мусить неодмінно захиріти вся наша державна і партійна робота. Треба визнати, як аксіому, що чим вищий політичний рівень і марксистсько-ленінська свідомість працівників будь-якої галузі державної і партійної роботи, тим вища і плодотворніша сама робота, тим ефективніші результати роботи, і навпаки,—чим нижчий політичний рівень і марксистсько-ленінська свідомість працівників, тим імовірніші зриви і провали в роботі, тим імовірніші здрібніння і виродження самих працівників у діляг-крохоборів, тим імовірніше їх переродження. Можна з певністю сказати, що, якби ми зуміли підготувати ідеологічно наші кадри всіх галузей роботи і загартувати їх політично в такій мірі, щоб вони могли вільно орієнтуватися у внутрішній і міжнародній обстановці, якби ми зуміли зробити їх цілком зрілими марксистами-ленінцями, здатними розв'язувати без серйозних помилок питання керівництва країною,— то ми мали б усі підстави вважати дев'ять десятих всіх наших питань уже розв'язаними. А розв'язати це завдання ми безумовно можемо, бо у нас є всі засоби і можливості, необхідні для того, щоб розв'язати його.

Вирощування і формування молодих кадрів проходить у нас звичайно по окремих галузях науки і техніки, за спеціаль-

ностями. Це необхідно і доцільно. Немає потреби, щоб спеціаліст-медик був разом з тим спеціалістом з фізики або ботаніки і навпаки. Але є одна галузь науки, знання якої повинно бути обов'язковим для більшовиків усіх галузей науки,— це марксистсько-ленінська наука про суспільство, про закони розвитку суспільства, про закони розвитку пролетарської революції, про закони розвитку соціалістичного будівництва, про перемогу комунізму. Бо не можна вважати справжнім ленінцем людину, яка називає себе ленінцем, але замкнулася в свою спеціальність, замкнулася, скажемо, в математику, ботаніку або хімію і не бачить нічого дальше своєї спеціальності. Ленінець не може бути тільки спеціалістом облюбованої ним галузі науки,—він повинен бути разом з тим політиком-громадським діячем, який живо цікавиться долею своєї країни, обізнаний із законами суспільного розвитку, вміє користуватись цими законами і прагне бути активним учасником політичного керівництва країною. Це буде, звичайно, додатковим навантаженням для більшовиків спеціалістів. Але це буде таке навантаження, яке окупиться потім з лихвою.

Завдання партійної пропаганди, завдання марксистсько-ленінського виховання кадрів полягає в тому, щоб допомогти нашим кадрам всіх галузей роботи оволодіти марксистсько-ленінською наукою про закони розвитку суспільства.

Питання про заходи поліпшення справи пропаганди і марксистсько-ленінського виховання кадрів було предметом неодноразового обговорення ЦК ВКП(б) з участю пропагандистів різних обласних парторганізацій. Був врахований при цьому вихід у світ «Короткого курсу історії ВКП(б)» у вересні 1938 року. Було встановлено, що вихід у світ «Короткого курсу історії ВКП(б)» кладе початок новому розмахові марксистсько-ленінської пропаганди в нашій країні. Результати робіт ЦК ВКП(б) опубліковані у відомій його постанові «Про постановку партійної пропаганди у зв'язку з випуском короткого курсу історії ВКП(б)».

Виходячи з цієї постанови і враховуючи відомі рішення березневого пленуму ЦК ВКП(б) в 1937 р. «Про хиби партійної роботи», ЦК ВКП(б) намітив такі головні заходи по усуненню хиб у галузі партійної пропаганди і поліпшенню справи марксистсько-ленінського виховання членів партії і партійних кадрів:

1. Зосередити в одному місці справу партійної пропаганди й агітації і об'єднати відділи пропаганди й агітації і відділи преси в єдиному Управлінні пропаганди й агітації в складі ЦК ВКП(б), з організацією відповідного відділу пропаганди й агітації в складі кожної республіканської, крайової і обласної парторганізації;

2. Визнаючи неправильним захоплення гуртковою системою пропаганди і вважаючи більш доцільним метод індивідуального

вивчення членами партії основ марксизму-ленінізму, зосередити увагу партії на пропаганді в пресі і організації лекційної системи пропаганди;

3. Організувати в кожному обласному центрі річні Курси перепідготовки для низової ланки наших кадрів;

4. Організувати в ряді центрів нашої країни дворічну Ленінську школу для середньої ланки наших кадрів;

5. Організувати Вищу школу марксизму-ленінізму при ЦК ВКП(б) з трирічним курсом для підготовки кваліфікованих теоретичних кадрів партії;

6. Створити в ряді центрів нашої країни річні Курси перепідготовки пропагандистів і газетних працівників;

7. Створити при Вищій школі марксизму-ленінізму шестимісячні Курси для перепідготовки викладачів марксизму-ленінізму у вузах.

Немає сумніву, що здійснення цих заходів, які вже проводяться, але ще не проведені в достатній мірі, незабаром дасть свої добрі результати.

4. ДЕЯКІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

До числа хиб нашої пропагандистської і ідеологічної роботи треба віднести також відсутність цілковитої ясності серед наших товаришів у деяких питаннях теорії, які мають серйозне практичне значення, наявність деякої плутанини в цих питаннях. Я маю на увазі питання про державу взагалі, особливо про нашу соціалістичну державу і питання про нашу радянську інтелігенцію.

Іноді питають: «експлуататорські класи у нас знищені, ворожих класів немає більше в країні, придушувати нікого, значить, немає більше потреби в державі, вона повинна відмерти,—чому ж ми не сприяємо відмиранню нашої соціалістичної держави, чому ми не стараємось покінчити з нею, чи не пора викинути геть весь цей мотлох державності?»

Або ще: «експлуататорські класи вже знищені у нас, соціалізм в основному побудований, ми йдемо до комунізму, а марксистське вчення про державу говорить, що при комунізмі не повинно бути ніякої держави,— чому ми не сприяємо відмиранню нашої соціалістичної держави, чи не пора здати державу в музей старовини?»

Ці питання свідчать про те, що їх автори сумлінно заучили окремі положення вчення Маркса і Енгельса про державу. Але вони говорять також про те, що ці товариші не зрозуміли суті цього вчення, не розібралися, в яких історичних умовах вироблялися окремі положення цього вчення і, особливо, не зрозуміли сучасної міжнародної обстановки, проглядели факт капіталістич-

ного оточення і небезпек, які випливають з нього для країни соціалізму. В цих питаннях проступає не тільки недооцінка факту капіталістичного оточення. В них проступає також недооцінка ролі і значення буржуазних держав та їх органів, які засилають в нашу країну шпигунів, убивців і шкідників і стараються вибрати хвилину для воєнного нападу на неї, так само як проступає недооцінка ролі і значення нашої соціалістичної держави та її військових, каральних і розвідувальних органів, необхідних для захисту країни соціалізму від нападу ззовні. Треба визнати, що в цій недооцінці грішні не тільки вищезгадані товариші. В ній грішні також до певної міри всі ми, більшовики, всі без винятку. Хіба не дивно, що про шпигунську і змовницьку діяльність верхівки троцькістів і бухарінців узнали ми лише останнім часом, в 1937—1938 роках, хоч, як видно з матеріалів, ці панове були шпигунами іноземної розвідки і вели змовницьку діяльність уже в перші дні Жовтневої революції? Як ми могли проглядіти цю серйозну справу? Чим пояснити цей промах? Звичайно відповідають на це питання так: ми не могли припустити, що ці люди можуть впасти так низько. Але це не пояснення і тим більше не виправдання, бо факт промаху лишається фактом. Чим пояснити такий промах? Пояснюється цей промах недооцінкою сили і значення механізму оточуючих нас буржуазних держав та їх розвідувальних органів, які стараються використати слабості людей, їх пиху, їх безхарактерність для того, щоб заплутати їх у свої шпигунські сіті і оточити ними органи Радянської держави. Пояснюється він недооцінкою ролі і значення механізму нашої соціалістичної держави та її розвідки, недооцінкою цієї розвідки, базіканням про те, що розвідка при Радянській державі — дрібниця і пусте, що радянську розвідку, як і саму Радянську державу, скоро доведеться здати в музей старовини.

На якому грунті могла виникнути у нас ця недооцінка?

Вона виникла на грунті недоробленості і недостатності деяких загальних положень учення марксизму про державу. Вона поширилась внаслідок нашого недозволенно-безтурботного ставлення до питань теорії держави, незважаючи на те, що ми маємо практичний досвід двадцятирічної державної діяльності, який дає багатий матеріал для теоретичних узагальнень, незважаючи на те, що у нас є можливість при бажанні з успіхом заповнити цю теоретичну прогалину. Ми забули надзвичайно важливу вказівку Леніна про теоретичні обов'язки російських марксистів, покликаних розробити далі теорію марксизму. Ось що говорить Ленін з цього приводу:

«Ми зовсім не дивимось на теорію Маркса як на щось закінчене і недоторканне; ми переконані, навпаки, що вона поклала тільки наріжні камені тієї науки, яку соціалісти повинні рухати далі в усіх напрямах, коли вони не хочуть відстати від життя. Ми думаємо, що для російських соціалістів

особливо необхідне **самостійне** розроблення теорії Маркса, бо ця теорія дає лише **загальні провідні** положення, які застосовуються зокрема до Англії інакше, ніж до Франції, до Франції інакше, ніж до Німеччини, до Німеччини інакше, ніж до Росії» (**Ленін**, т. II, стор. 492).

Взяти, наприклад, класичну формулу теорії розвитку соціалістичної держави, дану Енгельсом:

«Коли не буде суспільних класів, які треба тримати в покорі, коли не буде панування одного класу над іншим і боротьби за існування, яка корениться в сучасній анархії виробництва, коли будуть усунуті сутички і насильства, що випливають звідси, тоді вже не буде кого придушувати і стримувати, тоді зникне потреба в державній владі, що виконує нині цю функцію. Перший акт, в якому держава виступить дійсним представником усього суспільства — обернення засобів виробництва в суспільну власність,— буде її останньою самостійною дією як держави. Втручання державної влади в суспільні відносини стане мало-помалу зайвим і припиниться само собою. На місце управління особами стає управління речами і керівництво виробничими процесами. Держава не «скасовується», вона **відмирає**» (**Ф. Енгельс**, «Анти-Дюрінг», 1933 р., видання Партиздата, стор. 202).

Чи правильне це положення Енгельса?

Так, правильне, але при одній з двох умов: а) **якщо** вести вивчення соціалістичної держави з точки зору самого тільки внутрішнього розвитку країни, наперед абстрагуючись від міжнародного фактора, ізолюючи країну і державу для зручності дослідження від міжнародної обстановки, або б) **якщо** припустити, що соціалізм уже переміг в усіх країнах або в більшості країн, замість капіталістичного оточення є в наявності оточення соціалістичне, немає більше загрози нападу ззовні, немає більше потреби в посиленні армії і держави.

Ну, а якщо соціалізм переміг тільки в одній, окремо взятій країні, і абстрагуватися, через це, від міжнародних умов ніяк неможливо,— як бути в такому разі? На це питання формула Енгельса не дає відповіді. Енгельс власне і не ставить собі такого питання, отже, у нього не могло бути відповіді на це питання. Енгельс виходить з того припущення, що соціалізм уже переміг більш-менш одночасно в усіх країнах або в більшості країн. Отже, Енгельс досліджує тут не ту чи іншу конкретну соціалістичну державу тієї чи іншої окремої країни, а розвиток соціалістичної держави взагалі при допущенні факту перемоги соціалізму в більшості країн — за формулою: «припустимо, що соціалізм переміг в більшості країн, постає питання — яких змін повинна зазнати в цьому випадку пролетарська, соціалістична держава». Тільки цим загальним і абстрактним характером проблеми можна пояснити той факт, що при дослідженні питання про соціалістичну державу Енгельс цілком абстрагується від такого фактора, як міжнародні умови, міжнародна обстановка.

Але з цього випливає, що не можна поширювати загальну формулу Енгельса про долю соціалістичної держави взагалі на

окремий і конкретний випадок перемоги соціалізму в одній, окремо взятій країні, яка має навколо себе капіталістичне оточення, якій загрожує воєнний напад іззовні, яка не може через це відриватися від міжнародної обстановки і яка повинна мати в своєму розпорядженні і добре навчену армію, і добре організовані каральні органи, і міцну розвідку, отже, повинна мати свою достатньо сильну державу,— для того, щоб мати можливість захищати завоювання соціалізму від нападу ззовні.

Не можна вимагати від класиків марксизму, яких відділяє від нашого часу період в 45—55 років, щоб вони передбачили всі і всякі випадки зигзагів історії в кожній окремій країні в далекому майбутньому. Було б смішно вимагати, щоб класики марксизму виробили для нас готові рішення на всі і всякі теоретичні питання, які можуть виникнути в кожній окремій країні через 50—100 років, з тим, щоб ми, потомки класиків марксизму мали можливість спокійно лежати на печі і жувати готові рішення. (Загальний сміх.) Але ми можемо і повинні вимагати від марксистів-ленінців нашого часу, щоб вони не обмежувалися заучуванням окремих загальних положень марксизму, щоб вони вникали в суть марксизму, щоб вони навчилися враховувати досвід двадцятирічного існування соціалістичної держави в нашій країні, щоб вони навчилися, нарешті, спираючись на цей досвід і виходячи з суті марксизму, конкретизувати окремі загальні положення марксизму, уточняти і поліпшувати їх. Ленін написав свою знамениту книгу «Держава і революція» в серпні 1917 року, тобто за кілька місяців до Жовтневої революції і створення Радянської держави. Головне завдання цієї книги Ленін вбачав у захисті вчення Маркса і Енгельса про державу від перекручення і опошлення з боку опортуністів. Ленін збирався написати другу частину «Держави і революції», де він хотів підбити головні підсумки досвіду російських революцій 1905-го і 1917-го року. Не може бути сумніву, що Ленін мав на увазі в другій частині своєї книги розробити і розвинути далі теорію держави, спираючись на досвід існування Радянської влади в нашій країні. Але смерть перешкодила йому виконати це завдання. Але чого не встиг зробити Ленін, повинні зробити його учні. (Бурхливі оплески.)

Держава виникла на основі розколу суспільства на ворожі класи, виникла для того, щоб тримати в узді експлуатовану більшість в інтересах експлуататорської меншості. Знаряддя влади держави зосереджувалися, головним чином, в армії, в каральних органах, в розвідці, в тюрмах. Дві основні функції характеризують діяльність держави: внутрішня (головна) — тримати експлуатовану більшість в узді і зовнішня (не головна) — розширяти територію свого, пануючого класу за рахунок території інших держав, або захищати територію своєї держави від нападів з

боку інших держав. Так було за рабовласницького ладу і феодалізму. Так стоїть справа за капіталізму.

Щоб повалити капіталізм, треба було не тільки зняти з влади буржуазію, не тільки експропріювати капіталістів, але й розбити зовсім державну машину буржуазії, її стару армію, її бюрократичне чиновництво, її поліцію, і поставити на її місце нову, пролетарську державність, нову, соціалістичну державу. Більшовики, як відомо, саме так і зробили. Але з цього зовсім не випливає, що у нової, пролетарської держави не можуть зберегтися деякі функції старої держави, змінені відповідно до потреб пролетарської держави. З цього тим більше не випливає, що форми нашої соціалістичної держави повинні залишитися незмінними, що всі первісні функції нашої держави повинні повністю зберегтися і надалі. Насправді форми нашої держави змінюються і будуть змінюватися залежно від розвитку нашої країни і зміни зовнішньої обстановки.

Ленін цілком правий, коли він говорить:

«Форми буржуазних держав надзвичайно різноманітні, але суть їх одна: всі ці держави являють собою так чи інакше, але кінець кінцем обов'язково **диктатуру буржуазії.** Перехід від капіталізму до комунізму, звичайно, не може не дати величезного багатства і різноманітності політичних форм, але суть буде при цьому неминуче одна: **диктатура пролетаріату»** (Ленін, т. XXI, стор. 393).

З часу Жовтневої революції наша соціалістична держава пройшла у своєму розвитку дві головні фази.

Перша фаза — це період від Жовтневої революції до ліквідації експлуататорських класів. Основне завдання цього періоду полягало в придушенні опору повалених класів, в організації оборони країни від нападу інтервентів, у відбудові промисловості і сільського господарства, в підготовці умов для ліквідації капіталістичних елементів. Відповідно до цього наша держава здійснювала в цей період дві основні функції. Перша функція— придушення повалених класів всередині країни. Цим наша держава зовнішньо нагадувала попередні держави, функція яких полягала в придушенні непокірних, з тією, однак, принципіальною різницею, що наша держава придушувала експлуататорську меншість в ім'я інтересів трудящої більшості, тоді як попередні держави придушували експлуатовану більшість в ім'я інтересів експлуататорської меншості. Друга функція — оборона країни від нападу ззовні. Цим вона також нагадувала зовнішньо попередні держави, які також займалися збройним захистом своїх країн, з тією, однак, принципіальною різницею, що наша держава захищала від зовнішнього нападу завоювання трудящої більшості, тоді як попередні держави захищали в таких випадках багатство і привілеї експлуататорської меншості. Була тут ще третя функція—це господарсько-організаторська і культурно-

виховна робота органів нашої держави, що мала своєю метою розвиток паростків нового, соціалістичного господарства і перевиховання людей в дусі соціалізму. Але ця нова функція не дістала в цей період серйозного розвитку.

Друга фаза — це період від ліквідації капіталістичних елементів міста і села до повної перемоги соціалістичної системи господарства і прийняття нової Конституції. Основне завдання цього періоду — організація соціалістичного господарства по всій країні і ліквідація останніх решток капіталістичних елементів, організація культурної революції, організація цілком сучасної армії для оборони країни. Відповідно до цього змінилися і функції нашої соціалістичної держави. Відпала—відмерла функція військового придушення всередині країни, бо експлуатація знищена, експлуататорів нема більше і придушувати нікого. Замість функції придушення з'явилася у держави функція охорони соціалістичної власності від злодіїв і розкрадачів народного добра. Збереглася цілком функція військового захисту країни від нападів іззовні, отже, збереглися також Червона Армія, Військово-Морський Флот, так само як каральні органи і розвідка, необхідні для виловлювання і карання шпигунів, убивців, шкідників, які засилаються в нашу країну іноземною розвідкою. Збереглася і набула цілковитого розвитку функція господарсько-організаторської і культурно-виховної роботи державних органів. Тепер основне завдання нашої держави всередині країни полягає в мирній господарсько-організаторській і культурно-виховній роботі. Щодо нашої армії, каральних органів і розвідки, то вони своїм вістрям звернені вже не всередину країни, а за межі її, проти зовнішніх ворогів.

Як бачите, ми маємо тепер зовсім нову, соціалістичну державу, не бачену ще в історії і значно відмінну своєю формою і функціями від соціалістичної держави першої фази.

Але розвиток не може спинитися на цьому. Ми йдемо далі, вперед, до комунізму. Чи збережеться у нас держава також і в період комунізму?

Так, збережеться, якщо не буде ліквідоване капіталістичне оточення, якщо не буде знищена небезпека воєнних нападів іззовні, причому зрозуміло, що форми нашої держави знов будуть змінені, відповідно до зміни внутрішньої і зовнішньої обстановки.

Ні, не збережеться і відімре, якщо капіталістичне оточення буде ліквідоване, якщо воно буде замінене оточенням соціалістичним.

Так стоїть справа з питанням про соціалістичну державу.

Друге питання — це питання про радянську інтелігенцію.

В цьому питанні, так само як і в питанні про державу, існує в нашій партії деяка неясність, плутанина.

Незважаючи на цілковиту ясність позиції партії в питанні про радянську інтелігенцію, в нашій партії все ще поширені погляди, ворожі до радянської інтелігенції і несумісні з позицією партії. Носії цих неправильних поглядів практикують, як відомо, зневажливе, презирливе ставлення до радянської інтелігенції, розглядаючи її як силу чужу і навіть ворожу робітничому класові і селянству. Правда, інтелігенція за період радянського розвитку встигла змінитися докорінно, як своїм складом, так і своїм становищем, зближаючись з народом і чесно співробітничаючи з ним, чим вона принципіально відрізняється від старої, буржуазної інтелігенції. Але цим товаришам, очевидно, немає діла до цього. Вони продовжують дудіти в стару дудку, неправильно переносячи на радянську інтелігенцію ті погляди і відносини, які мали свій грунт за старих часів, коли інтелігенція перебувала на службі у поміщиків і капіталістів.

За старих, дореволюційних часів, в умовах капіталізму інтелігенція складалася насамперед з людей імущих класів,— дворян, промисловців, купців, куркулів і т. п. Були в рядах інтелігенції також вихідці з міщан, дрібних чиновників і навіть з селян і робітників, але вони не відігравали і не могли відігравати там вирішальної ролі. Інтелігенція в цілому годувалася у імущих класів і обслуговувала їх. Тому зрозуміле те недовір'я, що переходило нерідко в ненависть, яке відчували до неї революційні елементи нашої країни і насамперед робітники. Правда, стара інтелігенція дала окремі одиниці і десятки сміливих і революційних людей, які стали на точку зору робітничого класу і зв'язали до кінця свою долю з долею робітничого класу. Але таких людей серед інтелігенції було надто мало, і вони не могли змінити фізіономію інтелігенції в цілому.

Справа з інтелігенцією змінилася, проте, докорінно після Жовтневої революції, після розгрому іноземної воєнної інтервенції, особливо після перемоги індустріалізації і колективізації, коли знищення експлуатації і утвердження соціалістичної системи господарства створили реальну можливість дати країні і провести в життя нову Конституцію. Найбільш впливова і кваліфікована частина старої інтелігенції уже в перші дні Жовтневої революції відкололася від решти маси інтелігенції, оголосила боротьбу Радянській владі і пішла в саботажники. Вона дістала за це заслужену кару, була розбита і розсіяна органами Радянської влади. Згодом більшість уцілілих з них завербувалася ворогам нашої країни в шкідники, в шпигуни, викресливши себе тим самим з рядів інтелігенції. Друга частина старої інтелігенції, менш кваліфікована, але більш численна, довго ще продовжувала топтатися на місці, вижидаючи «кращих часів», але потім, як видно, махнула рукою і вирішила піти в службісти, вирішила ужитися з Радянською владою. Більша частина цієї групи старої інтелігенції

встигла вже зістарітися і починає виходити із строю. Третя частина старої інтелігенції, головним чином рядова її частина, яка мала ще менше кваліфікації, ніж попередня частина, приєдналася до народу і пішла за Радянською владою. Їй треба було доучуватися, і вона дійсно стала доучуватися в наших вузах. Але поруч з цим болісним процесом диференціації і розлому старої інтелігенції ішов бурхливий процес формування, мобілізації і збирання сил нової інтелігенції. Сотні тисяч молодих людей, вихідців з рядів робітничого класу, селянства, трудової інтелігенції пішли у вузи і технікуми і, повернувшись із шкіл, заповнили поріділі ряди інтелігенції. Вони влили в інтелігенцію нову кров і оживили її по-новому, по-радянському. Вони докорінно змінили все обличчя інтелігенції, за своїм образом і подобою. Рештки старої інтелігенції були розчинені в надрах нової, радянської, народної інтелігенції. Створилася, таким чином, нова, радянська інтелігенція, тісно зв'язана з народом і готова у своїй масі служити йому вірою і правдою.

В результаті ми маємо тепер численну, нову, народну, соціалістичну інтелігенцію, яка докорінно відрізняється від старої, буржуазної інтелігенції як своїм складом, так і своїм соціально-політичним обличчям.

До старої, дореволюційної інтелігенції, яка служила поміщикам і капіталістам, цілком підходила стара теорія про інтелігенцію, теорія, що вказувала на необхідність недовір'я до неї і боротьби з нею. Тепер ця теорія віджила свій вік і вона вже не підходить до нашої нової, радянської інтелігенції. Для нової інтелігенції потрібна нова теорія, яка вказує на необхідність дружнього ставлення до неї, піклування про неї, поваги до неї і співробітництва з нею в ім'я інтересів робітничого класу і селянства.

Здається, зрозуміло.

Тим більш дивно і чудно, що після всіх цих корінних змін у становищі інтелігенції у нас в партії ще є, виявляється, люди, які намагаються стару теорію, спрямовану проти буржуазної інтелігенції, застосувати до нашої нової, радянської інтелігенції, яка є у своїй основі соціалістичною інтелігенцією. Ці люди, виявляється, твердять, що робітники і селяни, які недавно ще працювали по-стахановському на заводах і в колгоспах, а потім були відряджені до вузів для набуття освіти, перестають бути тим самим справжніми людьми, стають людьми другого сорту. Виходить, що освіта — шкідлива і небезпечна штука. (Сміх.) Ми хочемо зробити всіх робітників і всіх селян культурними й освіченими, і ми зробимо це з часом. Але на думку цих чудних товаришів виходить, що такий намір криє в собі велику небезпеку, бо після того як робітники і селяни стануть культурними й освіченими, вони можуть опинитися перед небезпекою бути залі-

ченими до розряду людей другого сорту. (Загальний сміх.) Не виключено, що з часом ці чудні товариші можуть докотитися до оспівування відсталості, неуцтва, темноти, мракобісся. Воно й зрозуміло. Теоретичні вивихи ніколи не вели і не можуть вести до добра.

Так стоїть справа з питанням про нашу нову, соціалістичну інтелігенцію.

* * *

Наші завдання щодо дальшого зміцнення партії:

1. Систематично поліпшувати склад партії, підносячи рівень свідомості членів партії і приймаючи в ряди партії в порядку індивідуального добору самих тільки перевірених і відданих справі комунізму товаришів;

2. Наблизити керівні органи до низової роботи з тим, щоб зробити їх керівну роботу все більш оперативною і конкретною, все менш засідательською і канцелярською;

3. Централізувати справу добору кадрів, дбайливо вирощувати кадри, старанно вивчати достоїнства і вади працівників, сміливіше висувати молодих працівників, пристосовувати справу добору і розстановки кадрів до вимог політичної лінії партії;

4. Централізувати справу партійної пропаганди й агітації, розширити пропаганду ідей марксизму-ленінізму, піднести теоретичний рівень і політичне загартування наших кадрів.

* * *

Товариші! Я кінчаю свою звітну доповідь.

Я змалював у загальних рисах шлях, пройдений нашою партією за звітний період. Результати роботи партії та її ЦК за цей період відомі. Були у нас недоліки і помилки. Партія та її ЦК не приховували їх і старалися їх виправити. Є і серйозні успіхи і великі досягнення, які не повинні запаморочити нам голову.

Головний підсумок полягає в тому, що робітничий клас нашої країни, знищивши експлуатацію людини людиною і утвердивши соціалістичний лад, довів усьому світові правоту своєї справи. В цьому головний підсумок, бо він зміцнює віру в сили робітничого класу і в неминучість його остаточної перемоги.

Буржуазія всіх країн твердить, що народ не може обійтись без капіталістів і поміщиків, без купців і куркулів. Робітничий клас нашої країни довів на ділі, що народ може з успіхом обійтись без експлуататорів.

Буржуазія всіх країн твердить, що робітничий клас, зруйнувавши старі буржуазні порядки, нездатний побудувати що-небудь нове, замість старого. Робітничий клас нашої країни довів

на ділі, що він цілком здатний не тільки зруйнувати старий лад, але й побудувати новий, кращий, соціалістичний лад і притому такий лад, який не знає ні криз, ні безробіття.

Буржуазія всіх країн твердить, що селянство нездатне стати на шлях соціалізму. Колгоспне селянство нашої країни довело на ділі, що воно може з успіхом стати на шлях соціалізму.

Головне, чого особливо добиваються буржуазія всіх країн та її реформістські прихвосні,— це те, щоб викоренити в робітничому класі віру в свої сили, віру в можливість і неминучість його перемоги і тим самим увічнити капіталістичне рабство. Бо буржуазія знає, що коли капіталізм ще не повалений і він продовжує все ще існувати, то цим він зобов'язаний не своїм хорошим якостям, а тому, що у пролетаріату немає ще достатньої віри в можливість своєї перемоги. Не можна сказати, щоб старання буржуазії в цьому напрямі лишалися цілком безуспішними. Треба визнати, що буржуазії та її агентам в робітничому класі вдалося до певної міри отруїти душу робітничого класу отрутою сумнівів і невіри. Якщо успіхи робітничого класу нашої країни, якщо його боротьба і перемога послужать до того, щоб піднести дух робітничого класу капіталістичних країн і зміцнити в ньому віру в свої сили, віру в свою перемогу, то наша партія може сказати, що вона працює недаремно. Можна не сумніватися, що так воно й буде. (Бурхливі тривалі оплески.)

Хай живе наш переможний робітничий клас! (оплески.)

Хай живе наше переможне колгоспне селянство! (оплески.)

Хай живе наша соціалістична інтелігенція! (оплески.)

Хай живе велика дружба народів нашої країни! (оплески.)

Хай живе Всесоюзна комуністична партія більшовиків! (оплески.)

(Всі делегати встають, стоячи вітають товариша Сталіна і влаштовують йому тривалу овацію. Вигуки: «Ура! Хай живе товариш Сталін! Великому Сталіну — ура! Нашому любимому Сталіну — ура!».)

---

5 крб. 50 коп.